

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 10 – Sayı 2, Güz 2022 | Volume 10 – Issue 2, Autumn 2022

Dizin Bilgileri / Indexation

Index Copernicus – ICI Journal Master List
(<https://journals.indexcopernicus.com>)

TR Dizin – Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı | TR Index – Social Sciences and Humanities Database
(<http://cabim.ulakbim.gov.tr/tr-dizin>)

Sosyal Bilimler Atıf Dizini | Social Sciences Citation Index
(<http://atif.sobiad.com>)

Google Akademik | Google Scholar
(<https://scholar.google.com.tr>)

İletişim Bilgileri | Contact Information

Genel Ağ | Web: <http://dergipark.gov.tr/gumusmaviatlas>
E-posta | E-mail: gu.maviatlas@gmail.com
Telefon Numarası | Phone Number: +90 456 233 1000 (6277)
Belgegeçer | Fax: +90 456 233 1119

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Gümüşhane-Türkiye

Yayın Tarihi | Publication Date

28 Ekim 2022 | 28 October 2022

e-ISSN

2148-5232

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 10 – Sayı 2, Güz 2022 | Volume 10 – Issue 2, Autumn 2022

GSÜ Edebiyat Fakültesi Adına Sahibi ve Yayın Kurulu Başkanı | Owner on the behalf of Fac. of Letters at GSÜ & Head of the Editorial Board

Prof. Dr. Bayram NAZIR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Baş Editör | Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Merve KARAÇAY TÜRKAL

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Editör | Managing Editor

Dr. Öğr. Üyesi İlter Kutlu HATİPOĞLU

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey
&

Dr. Öğr. Üyesi Zehra YAZBAHAR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Editör Yardımcıları | Editorial Assistants

Dr. Öğr. Üyesi M. Ahmet TÜZEN

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey
&

Arş. Gör. Alperen GENÇOSMANOĞLU

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey
&

Arş. Gör. Fatih IŞIK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey
&

Arş. Gör. Gökhan DEMİRAL

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor

Arş. Gör. Ayşenur KÖR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Arş. Gör. Ahmet URUK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 10 – Sayı 2, Güz 2022 | Volume 10 – Issue 2, Autumn 2022

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members) [1]

Prof. Dr. Ercan ALKAYA

Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Fırat University, Elazığ-Turkey
&

Prof. Dr. Ahmet BURAN

Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Fırat University, Elazığ-Turkey
&

Prof. Dr. Kemal ÇELİK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey
&

Prof. Dr. Alpaslan DEMİR

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat-Türkiye | Tokat Gaziosmanpaşa University, Tokat-Turkey
&

Prof. Dr. Önder DUMAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkey
&

Prof. Dr. M. Ülkü ELİUZ

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Technical University, Trabzon-Turkey
&

Prof. Dr. Ahmet Cüneyt ISSI

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul Medeniyet University, Istanbul-Turkey
&

Prof. Dr. Mine KEHA

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. Murat KÜÇÜKUĞURLU

Erzurum Teknik Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Erzurum Technical University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. M. Hanifi MACİT

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. Yunus ÖZGER

Bozok Üniversitesi, Yozgat-Türkiye | Bozok University, Yozgat-Turkey
&

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members) [2]

Prof. Dr. M. Temel ÖZTÜRK

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Technical University, Trabzon-Turkey
&

Prof. Dr. Şaban SAĞLIK

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkey
&

Prof. Dr. Selami ŞİMŞEK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey
&

Prof. Dr. Haşim ŞAHİN

Sakarya Üniversitesi, Sakarya-Türkiye | Sakarya University, Sakarya-Turkey
&

Prof. Dr. Kamran TALATTOF

Arizona Üniversitesi, Arizona ABD | Arizona University, Arizona-ABD
&

Prof. Dr. Ufuk TAVKUL

Ankara Üniversitesi, Ankara-Türkiye | Ankara University, Ankara-Turkey
&

Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkey
&

Prof. Dr. Ali UTKU

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Ataturk University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Technical University, Trabzon-Turkey
&

Prof. Dr. Müge YILMAZ

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey
&

Prof. Dr. Mehmet GÜNEŞ

Marmara Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Marmara University, İstanbul-Turkey
&

Prof. Dr. Hacer TOPAKTAŞ ÜSTÜNER

İstanbul Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul University, Istanbul-Turkey
&

Prof. Dr. Mehmet TOPAL

Anadolu Üniversitesi, Eskişehir-Türkiye | Anadolu University, Eskişehir-Turkey
&

Doç. Dr. S. Atakan ALTINÖRS

Galatasaray Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Galatasaray University, Istanbul-Turkey
&

Doç. Dr. Serdar BULUT

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Antalya-Türkiye | Alanya Alaaddin Keykubat University, Antalya-Turkey
&

Doç. Dr. Tetiana GRYGORIEVA

Kiev-Mohyla Akademisi Ulusal Üniversitesi, Kiev-Ukrayna | National University of Kyiv-Mohyla
Academy, Kyiv-Ukraine
&

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members) [3]

Doç. Dr. Gül KOÇSOY

Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Fırat University, Elazig-Turkey

&

Doç. Dr. Kemal SAYLAN

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Doç. Dr. Sefer SOLMAZ

Selçuk Üniversitesi, Konya-Türkiye | Selcuk University, Konya-Turkey

&

Doç. Dr. Taalay ŞARŞEMBİYEVA

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Manas-Kırgızistan | Kyrgyz-Turkish Manas University, Manas-Kyrgyzstan

&

Doç. Dr. Orhan BİNGÖL

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Doç. Dr. Sefa ERBAŞ

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Doç. Dr. Celal YEŞİLÇAYIR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Doç. Dr. Adilhan ADİLOĞLU

Akdeniz Üniversitesi, Antalya -Türkiye | Akdeniz University, Antalya -Turkey

&

Doç. Dr. Üyesi İlhan GÖK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Doç. Dr. Üyesi M. Fatih GÖKÇEK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Gülin YAZICI ÇELEBİ

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜRCAN

Medeniyet Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Medeniyet University, Istanbul-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Mümin HAKKIOĞLU

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Fikret USLUCAN

Giresun Üniversitesi, Giresun -Türkiye | Giresun University, Giresun -Turkey

&

Dr. Michal WASIUCİONEK

Nicolae Lorga Tarih Enstitüsü, Bükreş-Romanya | Nicolae Lorga Institute of History, Bucharest-Romania

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 10 – Sayı 2, Güz 2022 | Volume 10 – Issue 2, Autumn 2022

Hakem Kurulu | Board of Referees [1]

Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN

(Anadolu Üniversitesi, Eskişehir-Türkiye | Anadolu University, Eskişehir-Turkiye)

&

Prof. Dr. Özcan TAŞCI

(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale-Türkiye | Çanakkale Onsekiz Mart University, Çanakkale-Turkiye)

&

Prof. Dr. Mehmet CANBULAT

(Akdeniz Üniversitesi Antalya-Türkiye | Akdeniz University, Antalya-Turkiye)

&

Prof. Dr. Necdet AYSAL

(Ankara Üniversitesi, Ankara-Türkiye | Ankara University, Ankara-Turkiye)

&

Doç. Dr. İsmail BULUT

(Hitit Üniversitesi, Çorum-Türkiye | Hitit University, Çorum-Turkiye)

&

Doç. Dr. Şebnem DÜZGÜN

(Ankara Bilim Üniversitesi, Ankara-Türkiye | Ankara Bilim University, Ankara-Turkiye)

&

Doç. Dr. Hüsrev AKIN

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Erzincan-Türkiye | Erzincan Binali Yıldırım University, Erzincan-Turkiye)

&

Doç. Dr. Nuran TUNCER

(Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat-Türkiye | Tokat Gaziosmanpaşa University, Tokat-Turkiye)

&

Doç. Dr. Hüseyin MERTOL

(Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat-Türkiye | Tokat Gaziosmanpaşa University, Tokat-Turkiye)

&

Doç. Dr. Üyesi Faruk Aylar

(Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkiye)

&

Doç. Dr. Şaban ÇELİKOĞLU

(Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak-Türkiye | Zonguldak Bulent Ecevit University, Zonguldak-Turkiye)

&

Doç. Dr. Orhan BİNGÖL

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkiye)

&

Doç. Dr. Şeyma BÜYÜKKAVAS KURAN

(Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkiye)

&

Doç. Dr. Ahmet KAYINTU

(Bingöl Üniversitesi, Bingöl-Türkiye | Bingol University, Bingol -Turkiye)

&

Doç. Dr. M. Salih ERKEK

(Uşak Üniversitesi, Uşak-Türkiye | Usak University, Usak-Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Ecevit BEKLER

(Dicle Üniversitesi, Diyarbakır-Türkiye | Dicle University, Diyarbakir-Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Fatma YILDIRMIŞ

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane -Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Güzin Yasemin TUNÇAY

(Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı-Türkiye | Cankiri Karatekin University, Cankiri-Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KIRCA

(Çankaya Üniversitesi, Ankara-Türkiye | Cankaya University, Ankara -Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Fatih YAVUZ

(Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir-Türkiye | Balikesir University, Balikesir-Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Adem YULU

(İğdır Üniversitesi, İğdir-Türkiye | Igdır University, Igdır-Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Canan PAŞALIOĞLU

(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir-Türkiye | Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Nevşehir-Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Küçük

(Düzce Üniversitesi, Düzce-Türkiye | Duzce University, Duzce-Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Sadık Fatih TORUN

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane -Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNEŞ

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÜZÜLMEZ

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Birol AZAR

(Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Fırat University, Elazig-Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep GÜMÜŞ DEMİR

(Üsküdar Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Uskudar University, Istanbul-Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Okan BOZYURT

(Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon-Türkiye | Afyon Kocatepe University, Afyon-Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Fatih YAPICI

(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara-Türkiye | Ankara Hacı Bayram Veli University, Ankara-Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Erkan DİKİCİ

(Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis-Türkiye | Bitlis Eren University, Bitlis-Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Gülcan KIZILÖZEN

(İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye | Inonu University, Malatya-Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Aylin YAMAN KOCADAĞLI

(İstanbul Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul University, Istanbul-Turkiye)

&

Dr. Öğ. Üyesi Selim ERASLAN

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Gülin YAZICI ÇELEBİ

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Ali OKUMUŞ

(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye | Bilecik Seyh Edebali University, Bilecik-Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Mücahit YILDIRIM

(Samsun Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Samsun University, Samsun-Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Haydeh FARAJİ

(İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul Gelisim University, Istanbul -Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif TAŞ

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Erzincan-Türkiye|Erzincan Binali Yıldırım University, Erzincan-Turkiye)

&

Dr. Erdal KORKMAZ

(Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara-Türkiye Turk Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara-Turkiye)

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Araştırma Makaleleri | Research Articles

- [1]. Nihangül DAŞTAN. **Uygulamalı Halk Bilimi-Tarihsel Süreç | Applied Folklore – Historical Process**, *Mavi Atlas* 10(2)/2022: 346-355.
- [2]. Kadriye TOPAL DOĞAN. **Bir Fransız Elçisinin Çıraklık Dönemi: İstanbul Elçiliği Öncesinde Charles Gravier de Vergennes | The Apprenticeship of a French Ambassador: Charles Gravier de Vergennes before His Ambassadorship in İstanbul**, *Mavi Atlas* 10(2)/2022: 356-373.
- [3]. Hakan SARAÇ. **Türk Siyaset Dilinin Sembolleri: Renkler (Kültürel, Semantik ve Tarihsel Bakış) | Symbols of the Turkish Political Language: Colors (Cultural, Semantic and Historical Perspective)**, *Mavi Atlas* 10(2)/2022: 374-389.
- [4]. Gül DALGAR – Nazan KAYTEZ. **Covid 19 Pandemi Sürecinde Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Özyeterlikleri ve Gelecek Kaygıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi | The Investigation of the Relationship Between Self-Efficacy and Future Anxiety of Preschool Teacher Candidates During the Covid 19 Pandemic Process**, *Mavi Atlas* 10(2)/2022: 390-403.
- [5]. Samet Yahya BAL – Berat SARIKAYA. **Kelami Açıdan İnsan Fıtratı ve Bilinci Bağlamında Yapay Zekâ ve Transhümanizm | Artificial Intelligence and Transhumanism in the Context of Human Nature and Consciousness in Theological Perspective**, *Mavi Atlas* 10(2)/2022: 404-418.
- [6]. Lütfi ARSLAN. **Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Türk-İngiliz Ticari İlişkileri | Turkish-British Trade Relations from the Ottoman Empire to the Early Republic**, *Mavi Atlas* 10(2)/2022: 419-437.
- [7]. Hanife AYDIN – Serpil REİSOĞLU – Burak AYDIN. **Kovid-19 Pandemisi Sürecinde Bireylerin Travma Sonrası Stres Belirtileriyle Öz-Anlayış Düzeyleri ve Duygusal Şemaları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi | The Investigation of the Relationship Between Post-Traumatic Stress Symptoms and Self-Compassion Levels and Emotional Schemas of Individuals During the Covid-19 Pandemic Process**, *Mavi Atlas* 10(2)/2022: 438-452.
- [8]. Harun Reşit BAĞCI – Halil İbrahim ZEYBEK – Serdar DEMİR. **Süleymaniye Kış Turizm Merkezi (Gümüşhane) İçin Bir Uygunluk Analizi Araştırması | A Suitability Analysis Study for the Süleymaniye Winter Tourism Center (Gümüşhane)**, *Mavi Atlas* 10(2)/2022: 453-474.
- [9]. İlhan KARACA. **Dünden Bugüne Almanya'daki Türk Toplumunun Anadili Mücadelesi: Genel Bir Değerlendirme | The Struggle for the Mother Tongue of the Turkish Community in Germany From Past to Present: A General Evaluation**, *Mavi Atlas* 10(2)/2022: 475-487.
- [10]. Alpay Doğan YILDIZ. **Günümüz Türk Hikâyesinde Mülteci Konusu ve Cihan Aktaş'ın Fotoğrafta Ayrı Duran Hikâye Kitabında Mülteciler | Refugee Issue in Today's Turkish Story and Refugees in Cihan Aktaş's Story Book "Fotoğrafta Ayrı Duran"**, *Mavi Atlas* 10(2)/2022: 488-500.

- [11]. Sezgi ÖZTOP HANER. **Belonging Elsewhere: A Phantom Identity in Tayep Salih's Season of Migration to the North | Başka Bir Yere Ait Olmak: Tayep Salih'in Kuzeye Göç Mevsimi adlı Eserindeki Hayalet Kimlik**, *Mavi Atlas* 10(2)/2022: 501-508.
- [12]. Hüseyin ZERENOĞLU – Tamer ÖZLÜ – Himmet HAYBAT. **Antalya Şehrinde Meydana Gelen Trafik Kazalarının Günlük Aktivite Alanları ile İlişkisi | Relationship of Traffic Accidents Occurring in Antalya City with Daily Activity Areas**, *Mavi Atlas* 10(2)/2022: 509-531.
- [13]. Pınar POLAT – Firdevs Sırma EKİNCİ. **Optimal Tarım Alanlarının Planlanması Sürecinde SWOT Analizi Kullanımına Bir Örnek: Erzincan Ovası | An Example of Using Swot Analysis in the Process of Planning Optimal Agricultural Areas: Erzincan Plain**, *Mavi Atlas* 10(2)/2022: 532-545.
- [14]. Celal ŞENOL. **Belgrad Ormanının Sürdürülebilirliği: Potansiyel, Fiyat ve Hizmet Politikası Hakkında Ziyaretçi Görüşleri | Sustainability of the Belgrade Forest: Visitor Opinions about the Potential, Price and Service Policy**, *Mavi Atlas* 10(2)/2022: 546-563.
- [15]. Seda GÖZTEPE – Muhammet BAHADIR – Halithan ŞEN. **Hatip Çayı Havzası'nın (Ankara) Doğal Coğrafya Özellikleri ve Arazi Kullanımı | Natural Geographical Features and Land Use of The Hatip River Basin (Ankara)**, *Mavi Atlas* 10(2)/2022: 564-581.
- [16]. Banu YILMAZ. **Kelkit Kaza İdaresi ve İdarenin Meşgul Olduğu Meselelere Dair Bazı Tespitler (1876-1915) | Some Evaluations Regarding Kelkit District Management and the Issues Handled by the Administration (1876-1915)**, *Mavi Atlas* 10(2)/2022: 582-594.
- [17]. Mustafa GÜNEŞ. **Mimetic Desire and Scapegoating Mechanisms in Martin Amis's "The Last Days of Muhammad Atta" | Martin Amis'in "Muhammad Atta'nın Son Günleri" Adlı Eserinde Mimetik Arzu ve Günah Keçisi Mekanizmaları**, *Mavi Atlas* 10(2)/2022: 595-604.
- [18]. Tuba KÖKSAL. **Modernleşme ve Kimlik | Modernization and Identity**, *Mavi Atlas* 10(2)/2022: 605-612.
- [19]. Mümin HAKKIOĞLU. **Aldous Huxley'nin Cesur Yeni Dünya'sında Bilimin İktidarı ve Hakikat Mühendisliği | The Power of Science and Truth Engineering in Aldous Huxley's Brave New World**, *Mavi Atlas* 10(2)/2022: 613-628.

Nihangül DAŞTAN

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum-TÜRKİYE
Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, Erzurum-TURKIYE

ORCID: 0000-0002-2966-9045

ndastan@atauni.edu.tr

Uygulamalı Halk Bilimi-Tarihsel Süreç

Öz

Son yıllarda küreselleşme kavramı ile bağlantılı söylemlerin vurgu yaptığı hususlardan biri, teknolojik alandaki iktidarı elinde tutan kültürlerin sahip olduğu araçlar vasıtasıyla baskın kültür hâline gelerek dünya üzerinde kültürel mozaığı renklendiren diğer kültürleri yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmasıdır. Bu endişeyi taşıyan ulusal ve uluslararası kuruluşların, kültürel ifadelerin çeşitliliğinin korunabilmesi ve kültürel sürekliliğin sağlanabilmesi için birtakım girişimlerde bulunduğu ve konuyla ilgili farkındalık oluşturmaya çalıştığı görülmektedir.

Halk kültürünü kendine araştırma sahası olarak belirlemiş olan halk bilimi alanında da koruma, canlandırma, aktarma ve yeniden yaratarak dönüştürme yoluyla kültürel unsurların gündelik hayatta pratiğe dönüştürülmesi hususunda yeni bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Literatürde uygulamalı halk bilimi kavramı ile yerini alan bu yaklaşım, halk bilimini daha önceki derleme, arşivleme ve metin üzerinde inceleme yapma yönteminden farklı bir cepheye doğru yönlendirerek uygulama boyutuna taşımıştır. Böylece halk bilimi, hem küreselleşme karşısında kültürlerin kendini koruyabilmesinin destekleyebilecek bir işlev taşıyacak hem de kendisine sahip olduğu bilgiyi, sosyal yaşamda karşılaşılan birtakım problemleri çözmede pratiğe döküleceği yeni bir uygulama alanı yaratabilecektir.

Bu çalışma, uygulamalı halk bilimi yaklaşımının ortaya çıkışına zemin hazırlayan gelişmelere, ortaya çıkış şartlarına, adı konulduktan sonra etrafında şekillenen tartışmalara, bu tartışmalar neticesinde ortaya atılan karşıt kavramlara, terimin tanımlanma girişimlerine, folklorun kullanılabileceği alanlara odaklanmaktadır. Kısaca söylemek gerekirse bu çalışmada uygulamalı halk biliminin ortaya çıkışı, gelişimi ve bugünkü durumu izah edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Uygulamalı Halk Bilimi, Küreselleşme, Yaşatarak Koruma.

Applied Folklore – Historical Process

Abstract

In recent years, one of the issues emphasized by the discourses related to the concept of globalization has been that the cultures that hold the power in the technological field have become the dominant culture through the tools they have, and confront other cultures that color the cultural mosaic around the world with the danger of extinction. It is seen that national and international organizations bearing this concern have taken some initiatives to protect the diversity of cultural expressions and to ensure cultural continuity and have tried to raise awareness on the subject.

In the field of folklore, which has determined folk culture as its research field, a new approach has emerged in terms of transforming cultural elements into practice in daily life through preservation, revitalization, transfer, and re-creation. This approach, which has taken its place in as the concept of applied folklore, has carried folklore to the application dimension by directing it to a different front from the previous method of compilation, archiving, and analysis on the text. Thus, folklore will not only have a function that can support the preservation of cultures against globalization, but also create a new field of application in which it can put its knowledge into practice in solving some problems encountered in social life.

This study focuses on the developments that paved the way for the emergence of the applied folklore approach, the conditions of its emergence, the debates shaped around it after it was named, the opposite concepts put forward as a result of these discussions, the attempts to define the term, the areas where folklore can be used. In short, in this study, the aim will be to explain the emergence, development, and current situation of applied folklore.

Keywords: Applied Folklore, Globalization, Preservation by Keeping Alive.

Giriş: Halk Bilimi Kuramları: Metin Merkezli, Bağlam Merkezli ve Korumaya Yönelik Yaklaşımlar

1846 yılında William John Thoms'un "folklor" kelimesini "popüler antikite" anlamında kullanması ile başlayan halk bilimin bir araştırma alanı olma süreci günümüzde yeni yaklaşımlar ve yönelimler ile oldukça ileri bir noktaya taşınmıştır. Halk bilimi incelemelerinde başlangıcından bu yana çok çeşitli kuramsal yaklaşımlar ve metodolojiler kullanılmıştır. Halk biliminin erken döneminde ortaya çıkan kuramsal yaklaşımların daha sonraki dönemlerde gerçekleştirilecek olan inceleme yöntemlerine kaynaklık ettiği söylenebilir. Erken dönem halk bilimi yaklaşımlarının ortaya koyduğu fikirler de dâhil olmak üzere halk bilimi tarihinde uygulanmış ve uygulanmakta olan kuram ve yöntemler genel itibarıyla metin merkezli, bağlam merkezli ve koruma ve uygulama merkezli yaklaşımlar olmak üzere üç temel başlık altında toplanmaktadır.

Folklorun bilimsel bir disiplin olarak şekillenmeye başladığı on dokuzuncu yüzyılın siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik şartları, bu devrede kullanılan yöntemlerin çerçevesinin belirlenmesinde etkili olmuştur. Coğrafi keşifler ile yeni toplulukların ve coğrafyaların keşfedilmesi, Rönesans ve Reform hareketleri ve sonrasında Fransız İhtilali'nin cereyan ettiği uzun tarihsel dönemin şartları, Avrupa'nın düşünce yapısını değiştirip dönüştürerek milliyetçilik akımının doğmasına kaynaklık etmiştir. Milliyetçilik hareketi çok kısa sürede pek çok ülkeyi etkisi altına almış ve ülkelerin siyasi, coğrafi ve sosyo-kültürel cephelerini yeniden düzenlemiştir. Milliyetçilik akımı ile folklor disiplini arasında oldukça yakın bir ilgi bulunmaktadır. Uluslar, milliyetçilik akımının etkisi ile kendi kültürel köklerini, soylu geçmişlerini, ari sanat ve edebiyatlarını aramaya başlamışlardır. Ulusun soylu geçmişinin en saf haliyle o dönemlerde halk olarak adlandırılan köylüler arasında bulunduğu düşüncesiyle kırsal bölgelerde yaşamakta olan sözlü kültür ürünleri derlenip yayımlanmaya başlamıştır. Bu arayış neticesinde farklı ulusların kültürel ürünleri arasında dramatik benzerlikler tespit edilmiştir. Bu benzerlikler araştırmacıları metinler üzerinde karşılaştırmalı çalışmalar yapmaya yönlendirmiştir. Metinlerin esas alınarak yapıldığı derleme ve inceleme ile ilgili ortaya konan yaklaşımlar, bu çevresel şartlar altında gelişmiştir. Metni merkeze alan kuramsal inceleme metodları genel olarak köken ve kaynak arayışları doğrultusunda ilk metni, metnin yaratılış tarihini ve coğrafyasını tespit etme, göç ve yayılma yollarını belirleme, yapısal özelliklerini ortaya koyma, motif ve tip incelemeleri yoluyla geniş çaplı karşılaştırmayı mümkün hale getirme gibi amaçlar taşır.

Yirminci yüzyılın ortalarına gelindiğinde folklor araştırmacıları, metinle birlikte bağlamın da etkisinin ele alınması gerektiğine dair bir kanaat oluşturmaya başlamışlardır. Franz Boas, Ruth Benedict gibi isimlerin öncülük ettiği halk biliminin kültür içerisindeki işlevine odaklanan işlevsel kuramın -Dorson'un ifadesiyle- en anlaşılır uygulaması (2020, s. 34), William Bascom tarafından yapılır. İlk olarak Milman Parry'nin 1933-1935 yılları arasında, onun erken ölümü üzerine de Albert Lord'un 1937-1950 ve 1951 yıllarındaki gezilerinde (Dorson, 2020, s. 59) edindikleri tecrübeleri 1960 yılında *The Singer of Tales* isimli kitapta yayımlanır ve böylece kuramsal çerçevesi belirlenen sözlü formül kuramı, sözlü olarak icra edilen metinlerin üzerinde bağlamın etkisini ortaya koyar. Bağlamı merkeze alan diğer kuramsal yaklaşım da folkloru iletişimsel bir süreç olarak değerlendiren performans teoridir. Diğerlerinden farklı olarak bağlamın icra üzerindeki etkisine odaklanan performans teorisi büyük ölçüde, Richard M. Dorson ve onun Genç Türkler olarak adlandırdığı Roger Abrahams, Dan Ben Amos, Alan Dundes, Robert Geroges ve Kenneth Goldstein gibi isimler şekillendirmiştir. Bu yaklaşıma göre halk anlatıları ele alınırken doku, metin ve bağlam (Dundes, 2003) hesaba katılmalı; icranın bireysel, sosyal ve söz boyutu (Çobanoğlu, 2005, s. 307) halk bilimi araştırmalarına dahil edilmelidir.

Yirmi birinci yüzyıla gelindiğinde halk bilimini ilgilendiren konularda çağın en güncel tartışma kavramlarından biri olan "küreselleşme"nin de etkisi ile koruma, canlandırma ve uygulamanın merkeze alındığı çalışmaların ön plana çıkmaya başladığı görülmektedir. Bu

doğrultuda UNESCO'nun 2003 yılında yürürlüğe koyduğu Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM), koruma ve yeniden canlandırmayı amaç edinirken uygulamalı halk bilimi, folklorik ürünlerin sosyal, ekonomik veya teknolojik sorunlara çözüm getirebilmek amacıyla farklı alanlarda çağa da ayak uydurabilecek biçimde yeniden hayata geçirilmesini hedefler.

Bu makalenin esas konusunu uygulamalı halk bilimi yaklaşımının tarihsel süreci oluşturmaktadır. Makalede uygulamalı halk bilimine kadarki süreç kısaca izah edildikten sonra bu alanın ortaya çıkış süreci ve günümüzdeki konumu belirlenmeye çalışılacaktır. Yurtdışında bu konu ile ilgili yapılan çalışmalar hatırı sayılır bir yekûn tutmaktadır. Türkiye'de de uygulamalı halk bilimini konu edinen son derece verimli içeriğe sahip yayınlar yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Bu makale, uygulamalı halk bilimi teriminin kronolojik takibini ve bu kavram ile bağlantılı diğer terimlerin genel değerlendirmesini yapıp günümüzdeki durumu izaha edilmeye çalışarak alanda yapılacak çalışmalara fayda sağlayabilmeyi hedeflemektedir.

1. Uygulamalı Halk Biliminden Önce: Folklor Disiplinin Doğuşu Sürecinde “Halk Hayatı” (Volksleben, Folkliv, Folklife)

1846'da İngiliz William Thoms, on sekizinci yüzyıldan itibaren kullanılmakta olan popüler antikite ve popüler edebiyat kavramlarının yerine “folklor” kelimesinin kullanılmasını önererek bu kelimeyi literatüre kazandırdı. Onun bu önerisinden önce Avrupa'da folklorun içine giren konulara ilgi duyulmaktaydı ancak bu, bilimsel yaklaşımdan uzak ve amatör bir ilgiden öteye geçmiyordu. Bu türden bir alaka ile meydana getirilmiş eserlerde Thoms'un kullanımından önce Avrupa'da folklore kelimesi ile yakından ilişkili başka bazı terimsel ifadelerin de varlığı bilinmektedir. Bunlar arasında, en az 1777 yılına kadar erkene götürülebilecek “sözlü gelenekler (oral traditions)”, Fransızca “popüler gelenekler (traditions populaires)”, on sekizinci yüzyılda tam anlamıyla “ortak halkın bilgisi (knowledge of common folk)” anlamına gelen Almanca terim “volkskunde” terimleri bulunmaktadır (Jones, 1994, s. 1-2). Bu ifadelerden Almandada volkskunde teriminin, ilk kez 1782 yılında Friedrich Ekkard tarafından Der Reisende isimli dergide kullanıldığı bilinmektedir (Gözaydın, 1992, s. 1020). Almandada daha sonra 1810 yılında yayımlanan Friedrich Ludwig Jahn'ın Deutsches Volkstum isimli kitabında “volkstum” ve “volkstumskunde”, 1813 yılında yayımlanan Johann Felix Knaffl'in “Die Knaffl-Handschrift: Eine Obersteirische Volkskunde Aus Dem Jahre 1813” isimli eserinde yine volkskunde teriminin kullanıldığı görülmektedir (Gözaydın, 1978, s. 5449-5450). Bu terimler içerik açısından daha çok halka ait sözler, ritüeller, hikâyeler ve şarkılarla ilgilidir. Bu anlamsal algı, daha sonra kullanılmaya başlanan folklor kelimesi için de benzer şekilde devam etmiştir.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar Batı'da folklor ile ilgili yapılan çalışmalarda daha çok sözlü kültür ürünlerinin masal, türkü, atasözü, efsane, inanç gibi belirli alanlarına yoğunlaştığı dikkati çekmektedir (Çobanoğlu, 2003, s. 317). Bununla birlikte Batı'da, Türkçede halk bilimi/halkbilgisi olarak adlandırılan ve içerisinde halk edebiyatının da bulunduğu halk yaşantısına ve kültürüne ait her parçanın inceleme konusu edilmesi ile ilgili yaklaşımların da mevcut olduğu ancak yaygın olmadığı bilinmektedir. İngilizce karşılığı “folklife” olan bu türden çalışmaların 1950'li yıllardan itibaren Avrupa'da yaygınlık kazandığı söylenebilir. Sadece halk edebiyatı değil halk hayatının tümünü ele alan bu yaklaşımla ilgili kavramlar da en az folklor sözcüğü kadar eskidir denebilir. Türkçeye “halk yaşamı” olarak çevrilebilecek olan “folklife” teriminden önce, bu terimin öncülü olarak değerlendirilebilecek olan İsveççe “folkliv” kavramı, 1847'den bu yana İsveç'te kullanılmıştır (Jones, 1994, s. 2). Daha önce kullanılmaya başlayan “folkliv” ve Almanca “volksleben” terimleri İngilizceye “folklife” biçiminde uyarlanmıştır (Yoder, 2019, s. 26). “Folklife” teriminin kullanımı ise en azından William Parker Greenough'un “Canadian Folk-life and Folklore” isimli kitabını yayınladığı 1897 yılına kadar geriye götürülebilir. (Jones, 1994, s. 2).

Her ne kadar halk hayatı (folkliv, volksleben, folklife) terimleri, en az folklor kelimesi kadar eski bir kullanıma sahip olsa da yirminci yüzyılın ortalarına gelinceye kadar yaygınlık

kazanmamıştır. 1950'lerden sonra yaygınlaşan bir terim olan halk yaşamı (folklife) araştırmaları ile daha öncekilerden farklı olarak sadece sözlü kültür ve edebiyat ürünlerini değil bütüncül bir "halk kültürü" içeriği ele alınmaya başlanmıştır. Bu sayede halk yaşamı hareketi, bir anlamda Don Yoder'in (2019) ifadesiyle "halk kültürünün yirminci yüzyıldaki bütün değerleriyle birlikte yeniden keşfi"ni ifade eder.

İngiltere'de ve Amerika'da halk kültürü terimini kullanmaya başlayanlar, 'halk yaşamı' teriminin içerisine sözlü ve ruhani materyallerle birlikte halkın kültürel fenomenlerini de eklediler. Eski İngilizce bir kelime olan 'halk bilimi' (folklore) bilinçli bir şekilde, daha geniş manalar ifade eden bir terim olarak kullanılmaya başlanmıştır. (Yoder, 2019, s. 26).

Folklife terimi, halk biliminin araştırma alanına halk kültürünü de dahil ederek genişletmesini ve zenginleştirmesini sağlamıştır. Halk bilimciler folklife kavramıyla birlikte halk bilimi çalışmalarında "halk şarkısının, halk hikâyesinin, bilmecenin v.s. sözlü etkilerini değil aynı zamanda tarım ve ziraat tarihini, yerleşim modellerini, diyalektini veya halk ağızlarını, halk mimarisini, halk mutfağını, halk giyimini, halk yılını, halk dinini, halk hekimliğini, halk eğlencelerini, halk edebiyatını, halk sanatlarını ve el sanatlarını da" (Yoder, 2019, s. 27) inceleme konusu edinmişlerdir. Bu bakımdan son derece büyük önem taşımaktadır. Ayrıca halk yaşamı ile ilgili çalışmalar, insan düşüncesindeki gelişimi tarih, edebiyat ve diğer kabul edilmiş sınıflardan daha iyi gösteriyor olması bakımından son derece önemlidir (Yoder, 2019, s. 32).

Önce Avrupa'da daha sonra da Amerika'da yaygınlaşan halk yaşamı yaklaşımı ile halkbilimcilerin ilgi alanı genişleyince metin çalışmalarının yanında uygulamalı çalışmalar da yoğunluk kazanmaya başlar. Avrupa'da folklor çalışmalarının eğildiği arşivleme çalışmaları son derece gelişmiş bir boyuttadır. Arşivleme çalışmaları arasında özel bir teknik olarak anılabilecek Avrupa açık hava halk müzeleri (Yoder, 2019, s. 27), uygulamalı halk biliminin faaliyet alanlarının ilk örneklerini teşkil eder. İlk açık hava müzesi, İsveç'te 1891 yılında Artur Hazelius tarafından kurulan İsveç Açık Hava Müzesi'dir (Yoder, 2019, s. 27). Daha sonraki yıllarda Avrupa'da bu müze gibi pek çok müze faaliyete geçmiş ve bu fikir takip eden yıllarda Amerika'da da yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu türden girişimler teori ve pratiği bir araya getirmek suretiyle halk hayatı çalışmalarına "halk kültürünün belli bir bölüm veya döneminin araştırma ve halk eğitimi amacıyla yönelik olarak bu amaç için geliştirilen bir kurum vasıtasıyla muhafaza edilmesi" (Brady 1988'den aktaran Çobanoğlu, 2005, s. 318) boyutunu da eklemiştir. Bunun da kavramsal karşılığı tam olarak uygulamalı halk bilimidir.

2. Uygulamalı Halk Biliminin Ortaya Çıkışı

Uygulamalı halk bilimi ile ilişkili girişimler, kavramın 1950 yılında ilk kez kullanılmasından çok önce başlamıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi Avrupa'daki arşivleme faaliyetleri ve açık hava müzeleri ile ilgili gelişmeler, on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren kendini göstermiştir.

"Uygulamalı halkbilimi" kavramının ortaya çıktığı yer olan Amerika'da ise bu alan ile ilgili faaliyetlerin 2. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sonrasını takip eden dönemde yaşanan ekonomik ve toplumsal sıkıntılarla bağlantılı olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Amerika'da uygulamalı ve kamusal halk bilimi anlamındaki ilk sistematik girişim, Amerikan Etnoloji Dairesi (AED) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu kurum, Amerikan yerlilerinin anlatılarını, maddi kültür unsurlarını, geleneksel davranış ve inanç sistemlerini kayıt altına almak için kültürel bir derleme faaliyetini hayata geçirmiştir. Ancak bu derlemenin amacı aslında bir noktada bu toplulukların kültürlerini tanıyarak onları daha etkin bir şekilde yönetebilmektir. Robert Baron'un aktardığına göre yirminci yüzyıla kadar Amerikalılar, ülke içerisindeki farklı kültürel kimliklerin sürdürülmeli mi yoksa asimile mi edilmeli tartışmasıyla yoğun bir biçimde mücadele etmişlerdir. Amerikalı halk bilimciler, disiplinin ortaya çıktığı ilk zamanlardan bu yana bu tartışmanın kültürel çoğulculuğun yani kültürel çeşitliliğin korunması gerektiği ancak bu şekilde demokratik ulusal birlik

yaratılabileceği fikrinin savunucusu konumunda bulunmuşlardır. Amerikan Folklor Cemiyetinin (AFS) kuruluş amacının da bu fikir çerçevesi dahilinde olduğu anlaşılmaktadır (Baron, 2014, s. 177-179).

1929 Büyük Buhran döneminde bir devlet organı olan İstihdam Projesi İdaresinin (WPA), John Lomax, Herbert Halpert ve Benjamin Botkin gibi tanınmış halk bilimciler önderliğindeki Federal Yazarlar Projesi (FYP) aracılığı ile işsiz yazarlara iş imkânı yaratma çabaları neticesinde ülke çapında derleme faaliyeti başlatılmıştır. Bu faaliyetler neticesinde her eyalet ve bölgenin anlatıldığı bir tür rehber kitaplar serisi olan *The American Guide Series* ortaya çıkmıştır. Benjamin Botkin'in ifadesiyle bu derleme faaliyeti, halka ait olanın yeniden halka verilmesi işidir (Baron, 2014, s. 178-180). Devlet desteği ile yapılmış olan bu çalışma, Amerikan kamusal ve uygulamalı halk bilimi tarihinde kültürel çoğulculuğu savunan, farklı kültürlerin varlığını kabul eden ve bu farklılığa değer veren, demokratik ulusal birliği çeşitliliklere saygı duyarak sağlamaya imkân tanıyan önemli bir girişim olarak yerini edinmiştir.

Uygulamalı halk bilimi kavramının terim ve bir araştırma alanı olarak bilimsel literatüre kazandırılması ise bu tür girişimlerden çok sonra gerçekleşmiştir. Robert Baron'un belirttiği gibi uygulamalı halk bilimi terimi, ilk olarak 1950 yılında Amerikalı antropolog Ralph L. Beals tarafından kullanılmıştır (Baron, 2014, s. 181). Beals, *Journal of American Folklore*'un 1950 yılında yayımlanan 249. sayısında yer alan "The Editors' Page" başlıklı kısımda "uygulamalı folklor" kavramını, son yıllarda halk bilimcilerin ilgi duydukları üç ana yaklaşımdan (edebi-tarihsel, uygulamalı ve işlevsel) biri olarak değerlendirir. Beals'ın uygulamalı folklor ile ilgili değerlendirmeleri şu şekildedir: "İkinci yaklaşım, folkloru uygulamaya ilgi duyan, değerlerin ve ahlakın bir ifadesi olarak görür. 'Uygulamalı' folklor, bilinçli ya da bilinçsiz olarak biraz aşırı milliyetçi şekilde kullanılmıştır. Fakat olsa olsa bu kavram, azınlık gruplarının değerlerinin çoğunluğunun takdir ettiği göz önüne alındığında azınlık gruplarının benliklerini desteklemiştir ve halk materyallerinin geniş çapta yayılmasıyla halk mirasının takdirini genişletmiştir." (1950, s. 360). Bu sözlerden de folklorun uygulamalı alanının asimilasyon politikalarını değil kültürel çeşitliliği desteklediği anlaşılmaktadır.

Ralph L. Beals'in yazısından üç yıl sonra, Benjamin Botkin, *Southern Folklore Quarterly* dergisinde "Applied Folklore: Creating Understanding through Folklore" başlıklı yazısını kaleme alır. Federal Yazarlar Projesinin ilk ulusal editörlüğünü de yapmış olan Benjamin Botkin, bu yazısında uygulamalı halk bilimini "halk biliminin kendisinden ötesinde bazı amaçlar için kullanımı" (Baron, 2014, s. 181) biçiminde tanımlamıştır.

Halk bilimi çalışmalarının ağırlık noktalarını başlangıcından itibaren Öcal Oğuz'un ifadesiyle ilk dönem "derleme", daha sonra "değerlendirme" oluşturmuştur. Günümüzde ise uygulamalı halk bilimi vasıtasıyla ilk iki aşamada elde edilen bilimsel birikim, "uygulama" imkanını elde ederek "toplumsal yararlılık ve verimliliğe" dönüşmeye başlamıştır (2002, s. 27).

3. Uygulamalı Halk Bilimi Etrafındaki Tartışmalar

a. Akademik ve Uygulamalı Folklor Çatışması: Fakelore, Geleneğin İcadı ve Folklorizm

Amerika'da halk biliminin ilk doktora programı akademik dünyada Indiana Üniversitesinde 1949 yılında yerini almış, 1953 yılına gelindiğinde ilk halk bilimi doktorlarını mezun etmiştir. 1950'li yıllara gelinceye kadar uygulamalı ve kamusal halk bilimi alanında çeşitli faaliyetlerin gerçekleştirildiğinden yukarıda bahsedilmiştir. 1950'li yıllar hem uygulamalı halk biliminin adının ve ilgi alanlarının belirlendiği hem de halk biliminin akademik dünyada yer edindiği yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki alana mensup halk bilimciler çeşitli nedenlerle karşı karşıya gelmiştir.

1950'li yıllarda halk biliminin akademik tarafında bulunan Richard M. Dorson, uygulamalı ve kamusal mecrada faaliyet gösteren halk bilimcileri sert bir dille eleştirmiştir:

Uygulamalı halk bilimine dair üç farklı algı halihazırda muallaktadır. İlki, halk bilgeliliğinin ve halkın bilgisinin halk bilimi geleneği yığından kopartılabileceği ve karmaşık kültürde nasıl kullanıma sokulabileceği, uygulanabileceği konusunu dikkate almaktadır. Gerçekten işe yarayan, eskiden kalma (eski ve geçerli) halk tedavilerinin ya da reçetelerinin modern tıp bilimi tarafından kullanımı bir örnek olarak verilebilir. İkincisi, diğer alanlarda eğitim ve araştırma amacıyla halk bilimi kavramlarının ve içeriğinin uygulanmasıdır. Halk bilimci, tarihin gölgede kalmış kısımlarını aydınlatmak için bilgi deposuna ‘başvurur’. Üçüncü algı, halk bilimcinin halkın bir kısmını geliştirmesi sorumluluğudur. Bu algı bir bakıma uygulamada suçluluk duygusuyla harekete eden, bilgisini aldıkları ve yayımladıkları halkın üzerinden, ün ya da servet beklentileri olması da en azından biraz saygınlık ve profesyonel tanınırlık peşinde olan aktivistler ile, benim gibi hiçbir şey yapmadan fildişi kulelerinde oturan akademisyenler arasında uygulamalı halk bilimi konusunda süregelen tartışmayı alevlendirmiştir (Dorson, 2014, s. 8-9).

Dorson’a göre uygulamalı faaliyetler, halk bilimi malzemesini popülerleştirme eğilimi taşımaktadır. Popülerleşme de beraberinde ticari bir kaygıyı taşımaktadır. Hal böyle olunca popülerleşen ve ticarileşen halk bilimi, Dorson’un ortaya attığı kavram olan “fakelore”u ortaya çıkarmıştır (Kirshenblatt-Gimblett, 2007, s. 52). Dorson, fakelore kavramı ile para kazanmak amacıyla birileri tarafından oturdukları yerden yazılan halk edebiyatı ürünlerini ifade etmekteydi. O, bu ürünlerin sanki gerçekten halka ait ürünlermiş gibi pazarlandığını ve bu yolla halkın aldatıldığını söyler. Dorson’a göre bir metnin, folklor malzemesi olarak değerlendirilebilmesi için sözlü kültür ortamında yaşaması, nesilden nesle sözlü olarak aktarılması gerekir. Dorson, fakelore kavramı çerçevesinde Benjamin Botkin’i ve onun yayınladığı *Treasury of American Folklore* isimli kitabını karşısına alır ve bu kitapta yer alan metinlerin gerçek folklor olmadığını ifade eder (Dorson, 2007, s. 12-16). Fakelore kavramının yanı sıra benzer anlamlar taşıyan farklı terimlerin de takip eden yıllarda ortaya çıktığı görülmektedir. Bu noktada anılması gereken diğer kavramlar da “folklorizm” ve “icat edilmiş gelenek” olmalıdır.

“Folklorizm”, Hans Moser’in 1962 yılında yayınladığı *Folklorismus in Our Time* isimli eseri ile ortaya çıkmıştır. Moser, folklorizmi üç temel türe ayırmıştır. Bunların ilki “halk kültürünün orijinal yerel bağlamından uzak bir şekilde ortaya koyulması”; ikincisi “popüler motiflerin başka bir sosyal sınıf tarafından gerçekleştirilen imitasyonu” ve üçüncüsü “bilinen herhangi bir geleneğin dışında farklı amaçlar ile halk biliminin icadı ve yaratımı”dır (Newall, 2014, s. 80). Hans Moser, folklorizm ürünlerinin turistler için yapılan reklamlar, el sanatları dernekleri ve kültür politikaları tarafından desteklendiğini ve folklorizmin ekonomik yönünün turizm endüstrisi, reklam ve kitle iletişim araçlarının oluşturduğunu söyler (Moser, 1962’den akt.: Wolf-Knuts, 2007: 176). Halil İbrahim Şahin’in Regina Bendix’in 1997 yılında yayımlanan “Folklorismus/Folklorism” başlıklı yazısından aktardığına göre “folklorizm”e benzer kavramlardan biri, Amerika’da ortaya çıkan “fakelore” terimidir. Buna ek olarak Bendix, son yıllarda “geleneğin icadı” ve “yeniden canlandırma” kavramlarının daha sık bir biçimde folklorizmin yerine kullanılmaya başlandığını yazmıştır (Şahin, 2009: 51).

Eric Hobsbawm ve Terence Ranger’in editörlüğünü yaptığı ve 1983 yılında yayımlanan kitapta “icat edilmiş gelenek” ile kastedilenin ne olduğu şu şekilde izah edilmiştir: “İcat edilmiş gelenek, alenen ya da zımmen kabul görmüş kurallarca yönlendirilen ve bir ritüel ya da sembolik bir özellik sergileyen, geçmişle doğal bir süreklilik anıştırır şekilde tekrarlara dayanarak belli değerler ve davranış normları aşılama çabasına çalışan bir pratikler kümesi anlamında düşünülmelidir” (Hobsbawm, 2020, s. 2). Bu türden icat edilmiş gelenekler iki biçimde anlaşılabilir. İlki gerçekte hiç olmayan bir geleneğin ortaya çıkarılması ve kurumsallaşması, ikincisi de geçmişte çok eski olmayan ve tarihsel olarak belirlenebilir bir zaman diliminde ortaya çıkmış ve kısa bir zaman içinde yerleşmiş geleneklerdir (Hobsbawm, 2020, s. 2). Anlaşıldığı gibi “icat edilmiş gelenek kavramı”, metin merkezli araştırmaların savunucusu konumunda bulunan Dorson’un karşı çıktığı sahte halk

edebiyatı metinlerine yönelttiği “fakelore” kavramına benzer şekilde gerçekte hiç olmayan geleneklerin yaratılması durumuna verilmiş addır. Bu geleneklerin yaratılması sürecinde folklor, eski malzemenin yeni amaçlar için icat edilebilmesi için bir kaynak olarak kullanılabilir.

Günümüzde ulaşım alanında gelişen teknoloji ile şehirler ve ülkeler arası seyahat kolaylaşmıştır. Sanayi devrimi ve sonrasında hızlanan kentleşme ve buna bağlı olarak şehir kültürüne adapte olan birey için “tatil”, önemli bir boş zaman aktivitesi haline gelmiştir. Bunun neticesinde turizm ekonomisinde de bir hareketlilik yakalanarak geleneğin turizm alanında kullanılması durumuna sıkça rastlanır olmuştur. Halk kültürünün birtakım ekonomik gayelerle turizm gibi kültür endüstrisini kapsayan pek çok alanda kullanıldığı ve geçmişte kültüre ait olmayan bir takım yeni “geleneklerin” icat edildiği görülmektedir.

Fakelore, folklorizm ve geleneğin icadı kavramlarının en temel açıklaması; folklorun malzemesinin yeniden işlenerek ve üretilerek doğal bağlamı dışında, sanat, turizm, müzik, edebiyat, medya gibi farklı mecralarda ticari bir amacı da kapsayacak şekilde kullanılması veya yine ticari bir amaçla bir sahte folklor malzemesinin üretilmesi ve piyasaya sürülmesi olarak yorumlanabilir. Bu kavramların ortaya çıktığı dönemin şartları dikkate alındığında eleştirel bir içeriğe sahip olmaları doğal karşılanmalıdır. Aşağıda daha ayrıntılı ifade edileceği üzere, akademik ve uygulamalı halk bilimi birbirini teoride ve pratikte folklorla hizmet eden farklı yaklaşımlar olarak kabul edip malzeme alışverişinde bulunmayı onayladıktan sonra bu kavramların (fakelore, folklorizm, geleneğin icadı) halk bilimi literatüründe odak noktası olmaktan çıktığını söylemek mümkündür. Çünkü uygulamalı halk bilimi adı verilen kuramsal alan, özünde halk bilimi malzemesinin doğal ortamı dışında yaratılması ve aktarılması anlamını taşımakla beraber folklor disiplininin teorik alandan pratiğe doğru ilerleyişini mümkün kılmakta ve yaşanan çağın ihtiyaçlarına cevap verebilmesi konusunda işlevini genişletmektedir. Günümüzde folklor adı verilen malzemenin doğal ortamı dışında, yaşanan çağa uygun güncel gelişmelere ayak uydurarak edebiyat, resim, müzik, dans, politika, kamu yönetimi, eğitim, kültürlerarası iletişim, sağlık, göç gibi birbirinden farklı pek çok alanda kullanıldığı örneklerinin çeşitlenmesi, teknolojik gelişmelerin de etkisiyle yükselen bir ivme kaydetmiştir.

b. Akademik ve Uygulamalı Halk Biliminin Uzlaşması

Dorson’un uygulamalı folklorla sert bir şekilde karşı çıkışının ardında aslında çok farklı nedenler yatmaktadır. William S. Fox’un ifade ettiği gibi bu yıllarda halk bilimi, gelişmekte olan genç ve korumasız bir bilim dalıdır. Uygulamalı folklor ve dolayısıyla da fakelore girişimleri, bu bilim dalında yapılacak araştırmalara zarar verebilir. Halk bilimcilerin araştırma konularının sınırlarının belirlenmesi, bu sınırların korunabilmesi ve de bu genç bilim dalının akademik statüsünün yükseltilebilmesi ile ilgili kaygıları, Dorson’u bu tartışmaya itmiştir denebilir (Fox, 2007, s. 37). Ayrıca daha önceki dönemlerde Almanya ve Rusya’da halk bilimi malzemesinin ideolojik birtakım gerekçelerle kötüye kullanımının örnekleri, Dorson’un bu endişelerini desteklemiştir.

Folklorun üniversitelerde yerini aldığı 1950’leri takip eden 20 yıl içerisinde bu disiplin, akademiye başarılı bir seyir izleyerek çok sayıda öğrenci mezun etmiştir. Ancak bu mezunların, eğitim aldıkları alanda çalışabilmeleri için alternatif iş imkanlarına sahip olabilmeleri gerekmektedir. Bu noktada uygulamalı folklor ve devlet kurumlarında yapılan halk bilimi faaliyetleri anlamında kullanılan kamu sektörü folkloru/kamusal halk bilimi, üniversitelerin bu sorununa cevap vermiştir. Bu yıllardan itibaren, uygulamalı ve akademik halk bilimi, birbiri ile rekabet eden değil birbirini destekleyen bir konum almıştır. Uygulamalı halk bilimi, akademik disiplinin yeni ilgi alanlarından biri durumuna gelmiştir (Kirshenblatt-Gimblett, 2007, s. 52). Bu noktada akademik halk bilimi ve uygulamalı halk biliminin birbirine karşılıklı olarak bir şekilde veri sunduğu söylenebilir. Akademik çalışmalar, pratikte kullanılabilecek halk bilimi malzemesini uygulamalı halk bilimine sunar. Uygulamalı halk bilimi de akademik halk bilimine yeni bir teorik alan hazırlar. Yani bir anlamda teorinin pratiğe dökülmesi ve pratiğin yeni bir teori ortaya çıkarması durumu söz konusudur.

4. Uygulamalı Halk Biliminin Tanımlanması ve Kullanım Alanları

Günümüzde Batı’da uygulamalı halk bilimi çalışmaları daha çok kamu folkloru ile eş anlamlı kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bunun en önemli gerekçelerinden biri olarak “uygulamalı halk bilimi” teriminin ortaya çıktığı ilk zamanlarda ve sonrasında devam eden tartışmalar olduğu söylenebilir. Bu konuyla ilgili yapılan tanımlardan da anlaşılacağı gibi adı her ne şekilde kullanılıyor olursa olsun (kamu folkloru veya uygulamalı folklor) her ikisinde de pratik bir uygulamanın söz konusu olduğu aşikardır.

Benjamin Botkin, uygulamalı halk bilimini “saf folklor” olarak değerlendirilen akademik çalışmaların dışında “sosyal, edebi tarih, eğitim, eğlence veya sanat gibi çeşitli dallarda pratiğe dökülmesi” biçiminde tarif eder (Botkin, 1953, s. 199). Byington, “Halk bilimi çalışmalarında ortaya çıkan kuramsal kavramların, geliştirilen araştırma yöntem ve teknikleri ile elde edilen bilgilerin karşılaşılan sosyal, ekonomik ve teknolojik problemlerin çözülmesinde kullanılması” (Byington, 1989’dan aktaran Çobanoğlu, 2005, s. 317) biçiminde tanımlar. Benzer şekilde David Hufford, uygulamalı halk bilimini “halk bilimindeki saf araştırmanın bazı diğer türlerinin, disiplinimizi tanımlayan ve bu gibi kullanımlarının uygulamalı halk bilimini oluşturacağı değişken sınırların ötesinde yatan pratik sorunların çözümünde yararlı olabilecek kavramlar hakkındaki bilgiye ulaştırması” (Hufford, 2014, s. 12) şeklinde açıklar. Archie Green kamu folkloru ve uygulamalı halk bilimi isimlerini tartıştığı makalesinde, akademi dışında uygulayıcılar olarak iş yapan halk bilimcilerin yaptıkları eylemlerin küçümsenmemesi gerektiğini vurgulayarak uygulamalı halk bilimi ve kamusal halk biliminin aynı içeriğe sahip olduğunu ve kendisinin tercihen kamusal halk bilimi terimini kullandığını ifade eder (1992, s. 49-63). Nicholas Spitzer, “halk bilimcinin halkla ilişkisini her şeyi bilen, bilimsel bir anlatım ve yorumlamadan kültürün temsilinde iş birliğine gitmek ve karşılıklı yarar ilişkisine dönüştürmek” (1992, s. 81) yoluyla uygulamaya geçilmesinden söz eder. Sahada çalışan halk bilimcilerin film ve festivalden metin ve müze sergisine kadar çeşitli uygun temsil biçimlerine kadar yaratıcı bir fikir ve eylem repertuarı geliştirme (1992, s. 81) misyonunu üstlenmeleri gerektiğini vurgular. Öcal Oğuz, halk bilimini uygulamalı çalışmanın “halk kültürünü ve halk hayatını toplumsal bir araştırma, inceleme ve yararlanma alanı olarak görmek” anlamına geldiğini ifade eder (2002, s. 29).

Tüm bu bakış açıları birlikte değerlendirildiğinde adı ister kamu sektörü folkloru/kamu folkloru ister uygulamalı halk bilimi olsun esas amacın, kaynağı halkın bilgisi olan halk bilimi malzemesinin pratiğe dökülmesi ve toplum yararına kullanılabilmesi olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Bu tanımlardan yola çıkarak uygulamalı halk biliminin müzecilik faaliyetleri yanında kurumsal ve sosyal ilişkilerin geliştirilmesi, örgüt kültürü, toplumsal uyum meselelerine çözüm üretmek, politika tasarımı, teknolojik alanlarda bilgisayarlarla insanlar arasındaki iletişime katkı sağlayacak çalışmaların yapılması, etik ilkelerin uygulanması, şehir planlama çalışmaları, çevre düzenlemesi, iskan ve imar politikaları, film endüstrisi, sanat, yaratıcı yazarlık, eğitim, beslenme, sosyal hizmetler, hukuk, müzik, eğlence, ekonomi, göç, sosyal entegrasyon politikalarının geliştirilmesi gibi pek çok uygulama sahasının var olduğu rahatlıkla görülebilir. Halk bilimini uygulamaya koymak hem toplumsal uyum ve refahı, ekonomik ilerlemeyi ve yaratıcılığı besleyecek hem de halk bilimi alanından mezun olan ve bu alan ile ilgili bilgi birikimine sahip kişilerin aldıkları eğitime uygun olarak istihdam edilebilmesinin önünü açacaktır.

Sonuç

Halk bilimi çalışmaları kapsamında elde edilen veri setinin ve bilgi birikiminin pratiğe dökülmesi ve böylece sosyal alanda karşılaşılan problemlerin çözümünde kullanılmak üzere uygulamaya konulması, uygulamalı halk bilimi kavramını tanımlamaktadır. Bu kavramın, on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren ilk uygulama alanlarının ortaya çıktığı, yirminci yüzyılın ortalarında kavramın literatürde kendine yer edindiği görülmektedir. Terimin ortaya atıldığı ilk yıllarda akademik çevrelerden çeşitli sebeplerle karşıt seslerin yükselmesi ve bunun neticesinde

fakelore, geleneğin icadı, folklorizm gibi kavramların da bu tartışmalar etrafında şekillenmesi, uygulamalı halk bilimine duyulan ihtiyacın önüne geçememiştir. Günümüzde uygulamalı halk bilimi alanı, koruma ve uygulama odaklı halk bilimi yaklaşımları arasında yerini almış ve kullanım alanını genişletmeye başlamıştır.

Kaynaklar

Baron, R. (2014). Amerikan kamusal halk bilimi-tarihi, sorunları ve zorlukları. (İ. Gündüz Alptürker, Çev.). İçinde M. Ö. Oğuz, E. Ölçer Özünel, S. Gürçayır Teke, A. E. Aral & E. Kipay (Yay. haz.), *Uygulamalı halk bilimi* (ss. 177-196). Geleneksel Yayıncılık.

Beals, R. L. (1950). The editors' page. *Journal of American Folklore*, 63, (249), 360.

Botkin, B. (1953). Applied folklore: Creating understanding through folklore. *Southern Folklore Quarterly*, 17, 199-206.

Çobanoğlu, Ö. (1999). Halkbilimi açısından gelenek, turizm ve icad edilmiş gelenek bağlamında Ayvalık şeytan sofrası örneği. *Milli Folklor*, 11 (43), 7-12.

Çobanoğlu, Ö. (2005). *Halkbilimi kuramları ve araştırma yöntemleri tarihine giriş*. Akçağ Yayınları.

Dorson, R. M. (2007). Folklor ve fakelore. (S. Gürçayır, Çev.). İçinde S. Gürçayır (Yay. haz.), *Folklorun sabbesi: Fakelore* (ss. 11-22). Geleneksel Yayıncılık.

Dorson, R. M. (2014). Uygulamalı halk bilimi (S. Gürçayır Teke, Çev.). İçinde M. Ö. Oğuz, E. Ölçer Özünel, S. Gürçayır Teke, A. E. Aral & E. Kipay (Yay. haz.), *Uygulamalı halk bilimi* (ss. 8-11). Geleneksel Yayıncılık.

Dorson, R. M. (2020). *Günümüz folklor kuramları* (S. Gürçayır Teke & Y. Diniz, Çev.). Geleneksel Yayıncılık.

Dundes, A. (2003). Doku, metin ve konteks (M. Ekici, Çev.). İçinde G. Öğüt Eker, M. Ekici, M. Ö. Oğuz & N. Özdemir (Yay. haz.), *Halk biliminde kuramlar ve yaklaşımlar 1* (ss. 67-90). Geleneksel Yayıncılık.

Fox, W. S. (2007). Folklor ve fakelore: Bazı sosyolojik düşünceler (T. Tanyel, Çev.). İçinde S. Gürçayır (Yay. haz.), *Folklorun sabbesi: Fakelore* (ss. 51-70). Geleneksel Yayıncılık.

Gözaydın, N. (1978). Folklor sözcüğü üzerine. *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, 18 (351), 8449-8450.

Gözaydın, N. (1992). Yine folklor üzerine. *Türk Dili*, (486), 1018-1021.

Green, A. (1992). Public folklore's name-A partisan's notes. In R. Baron & N. R. Spitzer (Eds.), *Public folklore*. (pp. 49-63). Smithsonian University Press.

Hufford, D. (2014). Halk bilimi çalışmalarının uygulamaları üzerine bazı yaklaşımlar (A. E. Aral, Çev.). İçinde M. Ö. Oğuz, E. Ölçer Özünel, S. Gürçayır Teke, A. E. Aral & E. Kipay (Yay. haz.), *Uygulamalı halk bilimi* (ss. 12-17). Geleneksel Yayıncılık.

Jones, M. O. (1994). Applying folklore studies: An introduction. In M. O. Jones (Ed.), *Putting folklore to use* (pp. 1-41). The University Press of Kentucky.

Kirshenblatt-Gimblett, B. (2007). Hatalı ikilikler (S. Gürçayır, Çev.). İçinde S. Gürçayır (Yay. haz.), *Folklorun sabbesi: Fakelore* (ss. 51-70). Geleneksel Yayıncılık.

Newall, V. J. (2014). Halk bilimi ve geleneğin uyumu (folklorizm) (N. Kaya Orta, Çev.). İçinde M. Ö. Oğuz, E. Ölçer Özünel, S. Gürçayır Teke, A. E. Aral & E. Kipay (Yay. haz.), *Uygulamalı halk bilimi* (ss. 80-107). Geleneksel Yayıncılık.

Oğuz, M. Ö. (2002). *Küreselleşme ve uygulamalı halk bilimi*. Akçağ Yayınları.

Spitzer, N. R. (1992). Cultural conversation: Metaphors and methods in public folklore. In R. Baron & N. R. Spitzer (Eds.), *Public folklore* (pp. 77-103). Smithsonian University Press.

şahin, H. İ. (2009). Dalyan ve Köyceęiz çevresinde gelenek, turizm ve folklorizm. *Milli Folklor*, 21 (82), 50-58.

Wolf-Knuts, U. (2007). Folklorizm, Nostalji ve Kültürel Miras (S. Gürçayır, Çev.). İçinde S. Gürçayır (Yay. Haz.), *Folklorun Sabtesi: Fakelore* (ss. 175-181). Geleneksel Yayıncılık.

Yoder, D. (2019). Halk yaşamı (A. Yavuz, Çev.). İçinde M. Ö. Oğuz & S. Gürçayır Teke (Yay. haz.), *Halk biliminde kuramlar ve yaklaşımlar 2* (ss. 26-32). Geleneksel Yayıncılık.

Kadriye TOPAL DOĞAN

Arş. Gör. | Res. Assist.

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Bilecik-TÜRKİYE
Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Bilecik-TURKIYE
ORCID: 0000-0003-0812-8300
kadriye.topal@bilecik.edu.tr

Bir Fransız Elçisinin Çıraklık Dönemi: İstanbul Elçiliği Öncesinde Charles Gravier de Vergennes*

Öz

Charles Gravier de Vergennes 18. yüzyılın en önemli Fransız diplomatlarından biridir. Diplomatik hayatının ilk basamaklarını, amcası Chavigny'nin yanında, *conseiller d'ambassade* (elçilik danışmanı) olarak yer aldığı Fransa'nın Lizbon ve Frankfurt elçilikleri oluşturmuştur. Vergennes, daha sonrasında Koblenz, Hannover ve Stockholm'e Fransa adına elçi olarak görevlendirilmiştir. Fransız monarşisinin savunucusu olması, yürüttüğü başarılı diplomasi faaliyetleri ve etrafında nüfuzlu dostlar barındırması gibi kazanımlar sonucu Fransa Kralı 16. Louis (1774-1792) tarafından Dışişleri Bakanı olarak görevlendirilmiştir. Vergennes, 1774 yılında atandığı bu görevi öldüğü 1787 yılına kadar sürdürmüştür. *Ancien Régime*'in son büyük bakanlarından olan Vergennes, mevcut İstanbul Elçisi Roland des Alleurs'un ani ölümü üzerine de 1755 yılında İstanbul'a gönderilmiştir. On üç sene süren ve 3. Osman ve 3. Mustafa'nın hükümdarlığına denk gelen İstanbul elçiliğindeki görevi diplomatik hayatının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Öncesinde Avrupa'nın önemli merkezlerinde yürüttüğü diplomasi faaliyetlerinin ve edindiği tecrübelerin onun İstanbul elçiliğine seçilmesinde belirleyici olduğu açıktır. Bu çalışmada Vergennes'in amcası Chavigny'ye eşlik ettiği Lizbon ve Frankfurt görevleri sırasında Avrupa diplomasisine ve diplomatik mesleğine dair öğrendikleri, dönemin siyasi olayları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ayrıca Vergennes'in çıraklık dönemi diyebileceğimiz süreci kapsayan bu görevleri esnasında üstlendiği mali konulardaki sorumluluklar, arabuluculuk faaliyetleri, Alman prenslerini Fransa lehinde etkilemek için yapılan maddi yardımların yürütücülüğü ve gizli fonların idaresi ve zaman zaman elçilik yazışmalarını yürütmesi onun danışmanlık görevinin ötesinde bir rolü olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Diplomasi, Fransa, Elçi.

The Apprenticeship of a French Ambassador: Charles Gravier de Vergennes before His Ambassadorship in İstanbul

Abstract

Charles Gravier de Vergennes is one of the most important French diplomats of the 18th century. The first steps of his diplomatic life were formed in the French embassies in Lisbon and Frankfurt, where he served as *conseiller d'ambassade* alongside his uncle Chavigny. Vergennes was later assigned as ambassador to Koblenz, Hanover, İstanbul and Stockholm. He was also appointed as the Minister of Foreign Affairs by Louis 16, the King France (1774-1792) as a result of his achievements such as being the defender of the French monarchy, his successful diplomatic activities and having influential people around him. Vergennes, one of the last great ministers of the *Ancien Régime*, was sent to İstanbul in 1755 after the sudden death of the present ambassador in İstanbul, Roland des Alleurs. The embassy of France in İstanbul where he served for thirteen years, constitutes an important part of his diplomatic career. It is clear that the diplomatic activities he carried out in the important centers of Europe and the experiences he gained were decisive in his election to this task. In this study, what Vergennes learned about European diplomacy and being a diplomat in Lisbon and Frankfurt where he accompanied his uncle Chavigny, was evaluated within the framework of the political events of the period. Moreover, the responsibilities he took in financial matters, his efforts to manage financial aids and secret funds to influence the German princes in favor of France and the correspondences he carried out occasionally show that Vergennes has a role beyond being a *conseiller d'ambassade*.

Keywords: Diplomacy, France, Ambassador.

*Bu makale, hazırlamakta olduğum doktora tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

Vergennes'in Ailesi ve Eğitimi

Charles Gravier de Vergennes 29 Aralık 1719 tarihinde Fransa'nın Dijon şehrinde günümüzde Rue Bossuet olarak bilinen Rue Saint-Jean adlı sokakta doğmuş ve aynı gün Saint-Jean bölge kilisesinde vaftiz edilmiştir (Murphy, 1982, p. 5; Jean-Louis Bacqué-Grammont, 1991, p. 33; Mayer, 1789, p. 11). Fransa Kralı 16. Louis'nin "güvenebileceğim tek arkadaşım, beni aldatmayan tek bakan" olarak bahsettiği Vergennes, yoğun çalışma temposunda sağlığına dikkat etmemiş ve 13 Şubat 1787 tarihinde ateşli bir rahatsızlık neticesinde Versailles'da ölmüştür (Gaines, 2007, p. 230).

Vergennes'in hayatına dair genel bilgilerden sonra onu daha iyi tanımak için ailesi hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır. Vergennes'in anne ve babası 15 Şubat 1718 tarihinde evlenmiştir (Albrier, 1867, p. 7). Babası Charles Gravier, Bourgogne *parlamentosunda* başkanlık yapmıştır (Jean-Louis Bacqué-Grammont, 1991, p. 33). *Parlamentoda* başkanlık önemli bir görev olmakla birlikte esasen *parlamentolar*, 15. yüzyılda Fransız sarayının büyümesi ve kalıcı kurumlara ihtiyaç duyulması neticesinde kurulmuştur. *Parlamentoların* görevi hukuk davalarına bakmaktır (Cobban, 1950, p. 64-65). 15. Louis döneminde dağıtılan (Wiesner-Hanks, 2014, s. 467) *parlamentolar* 1774 senesinde yeniden oluşturulurken Vergennes, Fransa'nın Dışişleri Bakanı'dır ve yeniden açılmalarına son ana kadar karşı çıkmıştır (Doyle, 1970, p. 439). Annesi Marie Françoise Chevnard de Charodon'u 11 Ocak 1720'de çok küçük yaşta kaybedince (Labourdette, 1990, p. 12), babası, eşinin ölümünden sonra tekrar evlenmiştir (Murphy, 1982, p. 6). Vergennes'in 5 Kasım 1718 doğumlu Jean Gravier adında bir abisi vardır. Abisi Jean Gravier de Fransa'da bir soyluluk unvanı olan *marquis* unvanına sahiptir. Söz konusu unvan, bir kontun üstünde ve bir dükün altındaki rütbeyi gösteren bir soyluluk rütbesidir. Daha çok sınır bölgelerinin efendileri tarafından kullanılmıştır (Gautier, 1961, p. 66). Diplomatlık yapan Jean Gravier, elçilik görevi yapan Jeanne-Claude de Chavigny'nin yeğeni ve varisi olan bir Chevnard ailesi mensubu ile evlenmiştir (Seita, 1987, p. 25).

Vergennes ailesinin isminin nereden geldiğinin ortaya koyulabilmesi için öncelikle Fransa'daki isim verme yöntemlerinin incelenmesi yerinde olacaktır. Fransız İhtilali öncesi Fransa'daki siyasi ve sosyal sistemi ifade eden *Ancien Régime* (Tocqueville, 1856) dönemi Fransız asalet sistemi, isimlerin kullanımları ve zaman içerisindeki dönüşümleri hakkında bilgi sahibi olunmasına olanak sağlamaktadır. Bu dönemde soylu lakapları, aile veya arazi adları ile ilişkilendirilmiştir. Aslında bu iki adlandırma arasında ayırım yapmak zordur. Çünkü ev, aile ve arazi birbiriyle ilişkilidir. Aynı babanın soyundan gelen aile üyeleri farklı arazi adları ile tanımlanabilmekte veya aynı kişi yaşamı boyunca farklı arazi isimleri ile anılabilmektedir. Örneğin Vergennes hayatının bir döneminde Toulangeon Kontu, diğer bir döneminde ise Vergennes Kontu olarak adlandırılmıştır. Bireysel isimlerin kullanımı meselesi anlaşıldığı üzere oldukça karışıktır. Bu karışıklığa rağmen kişi oturduğu ev, sahip olduğu mülkler, yaptığı ittifaklar, kazandığı haklar ve benzer durumlara göre farklı isimler/unvanlar alabilmiştir (Haddad, 2016, p. 13; Valette, 1989; Barthélemy, 2001, p. 61).

Fransız antropolog ve etnolog Claude Lévi-Strauss, çalışmalarında isim vermenin bir nevi sınıflandırma anlamına geldiğini, soyadının aslında soy sınıflandırması olduğunu belirtmektedir. Fransız etnolog ve sosyolog Françoise Zonabend ise soyadının bir yerin anısına dayandığını ileri sürerek bu husustaki bakış açısını zenginleştirmiştir. Bu durumda soyadı hem bir soy sınıflandırıcısı hem de bir toplumsal/sosyal sınıflandırıcı özelliği taşımaktadır (Haddad, 2016, p. 13-14; Dauvergne, 1973, p. 181). Gravier ailesinin bir mensubu olan Vergennes'in "Comte de Vergennes" unvanını alışı da sahip olduğu bir mülk üzerinden gerçekleşmiştir. Arazinin ismi başlangıçta Toulangeon olduğu için ilk olarak 1765 senesinde Comte de Toulangeon unvanını almıştır (Montferrand, 2017, p. 101-102). 1779 senesinde kontluğun ismi Vergennes olarak değiştirilince onun unvanı da Comte de Vergennes olarak değişmiştir. Bu yeni unvanla Vergennes'in sosyal statüsü de yükselmiştir (Murphy, 1982, p. 175).

Vergennes ve ailesinin yaşadığı evler, yerlerine başka binalar inşa edildiği için günümüze ulaşmamıştır. Bu nedenle söz konusu yapılar, 18. yüzyıl ve Vergennes ailesinin sahip olduklarına dair kaynaklık edemezler. Fakat Vergennes'in anne ve babasının evlilik akdinde aile servetlerine dair bazı bilgiler mevcuttur. 15 Şubat 1718'de gerçekleşen bu akde göre Charles Gravier de Vergennes'in baba tarafı çiftin mal varlığına gelir (*rentes*), miras ve toprak olarak 80,000 *livres* değerinde bir katkı yapmıştır. Annesinin çeyizi ise 45,000 *livres* değerindedir. Bu meblağın 10,000 *livres*lik kısmı Rue Saint-Jean üzerindeki evin yarı mülkiyet hakkından, 20,000 *livres*lik kısmı gelirlerden (*rentes*) ve kalan kısmı da Vergennes'in anne tarafından dedesi Jean Chevignard'ın mirasından intikal etmiştir. Bu bilgilerden hareketle Dijon'da 18. yüzyılda gerçekleştirilen evlilik akitlerine bakıldığında Vergennes'in anne ve babasının servetleri ile ekonomik olarak Dijon halkı arasında zenginlik bakımından ilk yüzde beşlik kısımda olduğu görülmektedir. Bu bilgiler Vergennes ailesinin, Dijon'un birinci sınıf zenginlerinden olmadığını göstermekle birlikte sanayi ve ticarete gelişmemiş olan Dijon'da *parlamento* soyluluğuna mensup olmanın oldukça önemli ve zengin bir pozisyon olduğu açıktır (Murphy, 1982, p. 5-6). Dolayısıyla bu durum Vergennes ailesini soylular arasında itibarlı bir noktaya taşımaktadır.

Vergennes ailesinin devrin Fransa'sında oldukça önemsenen soyluluğu konusuna gelince, öncelikle aristokrasinin Avrupa içerisindeki yapılanmasının anlaşılması gerekmektedir. Neredeyse bütün ailesi devlet hizmetinde görev alan Vergennes de aristokrat bir ailenin mensubudur. Fransız aristokrasisi kendi içerisinde sınıfsal farklılıklara sahiptir. Bu noktada Vergennes'in ailesi de 17. ve 18. yüzyıl Fransa'sında yüksek bir devlet makamına sahip olarak rütbelerini kazanan soylulardan oluşan cüppe soylusu anlamına gelen *noblesse de robe* sınıfına dahildir. Bu sınıfın ismi, mensupları tarafından giyilen cüppelerden türemiştir. 16. yüzyıl sonundan itibaren var olan bu sınıf, mirasçılara statü aktarma hakkını ancak 17. yüzyılda elde etmiştir. 1640-50 yılları arasındaki 10 yıllık süre bu sınıfın gelişiminde oldukça önemlidir. Burjuva geçmişlerinden ötürü *noblesse de robe* soyluları ilk başlarda rütbesini askerlik hizmetinden alan kılıç soylusu anlamına gelen *noblesse d'épée* ve ırk soylusu anlamına gelen *noblesse de race* sınıflarına mensup olanlar tarafından küçümsenmiştir. Eski ve yeni aristokrasiler ve kılıç ve cüppe arasındaki bu ayrım 18. yüzyıla gelindiğinde iyice bulanıklaşmıştır. Hatta refah düzeyi, yükselen sosyal statüsü ve resmi pozisyonlarda bulunma sıklığı ile Vergennes'in de dahil olduğu *noblesse de robe* sınıfı bu dönemde ön plana çıkmıştır (Haddad, 2016, p. 13).

Noblesse de robe sınıfı, eğitilmiş hatta özellikle belli alanlarda uzmanlaşmış kişilerden oluşmaktadır. Vergennes de bu sınıfın bir mensubu olarak Dijon hukuk fakültesinde öğrenim görmüştür. Vergennes'in hukuk eğitimi aldığı Cizvit tarikatına ait bu okul, günümüzde Dijon Belediye Kütüphanesi olarak kullanılmaktadır. Vergennes hukuk fakültesinde aldığı lisans eğitimini 1739 senesinde tamamlamış ve kilise hukuku ve medeni hukuk üzerine çalışmalar yapmıştır. Yetenekleri ve ailesinin etkisi göz önüne alındığında Vergennes, *parlamentoda* avukat veya Kral'ın hazine işlerinin denetiminden sorumlu mahkemelerden biri olan Dijon'daki *Chambre des Comptes*'ta memur olabilecek durumdadır. Fakat 1739 yılında amcası Anne-Théodore Chevignard de Chavigny, Vergennes'e başka bir görev teklif etmiştir. Aslında bu teklifle birlikte, bir bakıma Vergennes'in kariyerinin hangi yönde ilerleyeceği belirlenmiştir.

Anne-Théodore Chevignard de Chavigny, Comte de Toulangeon, 1687 senesinde Beaune'da doğmuştur. Asıl ismi Chevignard de Charadon'dur. Charles Gravier'in annesinin de taşıdığı soyadı tam bir Burgonyalı ve soylu soyadıdır (Montferrand, 2017, p. 29). 15. Louis döneminin en iyi diplomatik kariyerlerinden birine sahip olmuştur. Alman prensliklerinde sayısız diplomatik görev yürütmüştür. Hatta 1720 yılında Fransa'nın Cenova'daki olağanüstü temsilcisi olarak görevlendirilmiştir. Özel bir görev için 1722 yılında İspanya temsilciliğinde bulunmuş (*envoyé en mission*) ve hizmetlerinden dolayı Beaune valisi olarak ödüllendirilmiştir. Bu görev kendisine daha az sorumluluk getirirken ek gelir sağlamıştır. Chavigny daha sonra Hannover ve Diète de Ratisbonne'da kralın temsilcisi (*ministre du roi*) olarak görev yapmıştır. Görevi Kutsal Roma

İmparatorluğu *elektörleri* arasında Fransa yanlısı tarafı canlandırmaktır (Murphy, 1982, p. 7). Londra'da 1732 yılında başladığı olağanüstü temsilcilik görevini 1737'ye kadar sürdürmüştü ve oradan 1737 yılında Kopenhag'da olağanüstü temsilcilik görevine gönderilmiştir. 1740 yılında Fransa'nın Portekiz, 1749 yılında Venedik ve 1751 yılında İsveç elçilikleri görevlerinde bulunmuştur. Chavigny, 26 Şubat 1771 tarihinde Paris'te vefat etmiştir (Saint-Aymour, 1886, p. 285).

Fransa diploması hizmetinde devletin diğer yüksek mevkilerinde olduğu gibi asalet tartışmasız bir tercih sebebidir. Daha önce 14. Louis diplomatlarını seçerken Viyana, Roma, Madrid, Lizbon ve Londra gibi önemli noktalar için *noblesse de robe*'dan ziyade *noblesse d'épée* mensuplarını tercih etmiştir. Yani *noblesse de robe* hiyerarşide diğer sınıfa göre daha alt konumdadır. Bir *noblesse de robe*'un oğlu olarak Vergennes *noblesse d'épée* mensuplarının karşısındaki pozisyonunun bilincindedir. Sosyal hiyerarşideki yerinin farkında olması sonraki yıllarda çocuklarının diplomatik kariyerlerine başlamadan önce askeri rütbelerini almalarını istemesinde etkili olmuştur. Diploması hizmetinde bulunmak Vergennes için hiçbir zaman zengin olunabilecek bir pozisyon olmamıştır, fakat yüksek rütbelere ulaşmasında etkili bir araç olduğu söylenebilir (Murphy, 1982, p. 14-15).

Amcası Chavigny'nin teklifi ile kariyerine başlaması Vergennes'in hayatında önemli bir dönüm noktasıdır. Her ne kadar Chavigny ve kardeşi Philibert hayatları boyunca kendilerini Vergennes'in amcası olarak tanımlasalar da aslında Vergennes'in uzaktan akrabalarıdır. Nitekim Chavigny, Vergennes'in anne tarafından dedesi Jean Cheygnard de Charodon Théodore'un kuzenidir. Chavigny'nin gerçek adı da Cheygnard de Charodon'dur. *Noblesse de robe* sınıfına ait bu soyadını Vergennes'in annesi de taşımaktadır. Fakat bu kimlik pek çok aktif görevde bulunan ve girişimci bir kişiliği olan Chavigny'nin babasına yeterli gelmemiştir. Sosyal sınıf merdivenlerini hızlı çıkmak isteyen Chavigny'nin babası önemli bir değişiklik yapmıştır. Poitou'dan oldukça köklü bir aileye ait olan 'Chavigny' soyadının, mensuplarının vefatıyla kullanılmaz olması üzerine kendi Charodon soyadı yerine Chavigny soyadını çekinmeden çocukları için kullanmıştır. Chavigny'nin gençliği bu soyadı skandalının utancı ile geçmiştir (Price, 1995, p. 7; Albrier, 1867, p. 12; Montferrand, 2017, p. 30-31; Labourdette, 1990, p. 14).

Vergennes'in kariyerinde büyük etkisi olan amca Chavigny'nin çocuğu yoktur. Varisi olarak gördüğü kardeşi Philibert'in oğlu da iyi bir eğitim almaktadır. Fakat, Chavigny'nin yeğeni henüz 8 yaşındadır ve herhangi bir görevde kendisine eşlik edebilecek yaşta değildir. Bu yüzden Chavigny, Vergennes ile karşılaştığında onunla ilgilenmiştir. 18. yüzyıl Fransa'sının ilgi çekici simalarından biri olan Chavigny başarılı bir diplomat ve Vergennes ile bu meslekteki aile devamlılığını sağlamayı planlamaktadır (Montferrand, 2017, p. 29-30). Chavigny, 1739 senesinde Fransa elçisi olarak Lizbon'a görevlendirildiğinde genç Vergennes'e kendisine bu görevinde *conseiller d'ambassade* (elçilik danışmanı) olarak eşlik etmesini teklif etmiştir. Buradaki temel amacı Vergennes'i iyi bir diplomat olması için eğitmektir.

Uzun ve çeşitli görevler içeren bir diplomatik kariyere sahip olan Chavigny'nin himayesinde diplomatik hayata adım atmak ve bir öğretmen, bir akıl hocası olarak onun gibi bir rol modele sahip olmak Vergennes için büyük bir şanstır. Elçilik danışmanı görevi ile Lizbon'da bulunacak olması da onun için amcası tarafından bütün yönleriyle planlanmış profesyonel bir yoldur. Bu anlamda Chavigny, Vergennes için hem bir yol gösterici hem de bir destekçidir (Montferrand, 2017, p. 30). Görüldüğü gibi Vergennes, *noblesse de robe* sınıfına mensup bir ailenin iyi eğitim almış bir ferdi olmasına ilaveten yakın akrabası, yine *noblesse de robe* sınıfından, bürokraside önemli bir diplomat Chavigny'nin kendisine destek olmasıyla kariyerine başlamıştır.

Vergennes'in Lizbon Elçilik Danışmanlığı

Chavigny'nin Fransa'nın Lizbon temsilciliğine görevlendirildiği dönem, 1740'ta Kutsal Roma İmparatoru 6. Charles'ın vefatının ardından başlayan Avusturya Veraset Savaşı (1740-1748) dönemine denk gelmektedir. Bu dönem İngiltere'nin Atlantik'in öte kıyısında hâkim duruma gelmeye başladığı, Fransa'nın da ticaret ve siyasette müttefik arayışına girdiği bir dönemdir. Bunun

için de tecrübeli bir diplomat olan Chavigny, Portekiz’le ilişkileri güçlendirebileceği düşüncesiyle Lizbon elçisi olarak görevlendirilmiştir. Versailles için Lizbon, ticari meselelerde bir müttefik arama girişimiyken Chavigny içinse bir nevi mesleki anlamda bir varis yetiştirme fırsatı olmuştur.

Chavigny ve Vergennes’in Lizbon’daki görev sürelerinin neredeyse tamamı Avusturya Veraset Savaşı’na (1740-1748) denk gelmektedir. Bu savaşın temel nedeni Marie-Therese’in Habsburg tahtının varisi olması sorunudur. İmparatorluk yasası imparatorluğun bir kadına geçmesini yasaklamaktadır (Wiesner-Hanks, 2014, s. 489). Oğlu olmayan Kutsal Roma İmparatoru 6. Charles, 1713 senesinde Pragmatik Yaptırım isimli bir yasa ile imparatorluk yasasında değişiklik yapmış, bu yolla öldükten sonra topraklarının kızı Marie-Therese’e miras kalmasını sağlamıştır. İmparator, 1740’ta ardında erkek bir varis bırakmadan ölünce taht planladığı gibi Marie-Therese’e geçmiştir. Fakat Marie-Therese, bir kadın olarak bu pozisyonda kabul görmemiş ve bu durumun emperyal üyeler arasında sebep olduğu siyasal iddialardan faydalanan Prusya Kralı 2. Friedrich, Marie-Therese tahta çıkar çıkmaz Silezya’yı işgal etmiş ve bazı imparatorluk üyelerinin birbirleri ile savaşacağı bir ortam hazırlamıştır (Stollberg-Rilinger, 2020, s. 159-160). Yasayı tanımayan devletler Avusturya topraklarında hak iddiasıyla harekete geçerek Avusturya Veraset Savaşı olarak bilinen savaşı başlatmışlardır. Fransa, bu savaşlar sırasında Osmanlı Devleti’nin kendi yanında savaşa girmesini istemiştir, ancak Osmanlı Devleti bu çıkmazda sadece arabuluculuk görevi ile yer almıştır (Karabulut, 2021, s. 145-160; Wiesner-Hanks, 2014, s. 489).

Fransız temsilcinin Lizbon’daki ilk misyonu, Avusturya Veraset Savaşı sırasında Portekiz’in tarafsız kalmasını sağlamaktır (Saint-Aymour, 1886, p. 297-301). Çünkü Portekiz’in mücadeleye dahil olması ve İngiltere yanlısı bir tavır sergilemesi Fransa’nın müttefik İspanya’yı sıkıntıya düşürecektir. İngiltere’nin Amerikan ticaretini ele geçirme projesi de (Mayer, 1789, p. 11) şüphesiz bütün ülkelerin aleyhine olacaktır. Dolayısıyla İspanya Fransa’ya yardım etmese de en azından aralarındaki ittifaka sadık kalmalıdır (Marsangy, 1894, p. 15).

Bu noktada Chavigny ve Vergennes’in ana hedefleri Portekiz’in limanlarını savaşan devletlere açmasını engellemektir. Portekiz limanlarının tüm savaş gemilerine açılması, bölgede sadece Cebelitarık Boğazı’na sahip olan İngiltere’nin lehine olacaktır. Chavigny’nin bölgedeki ikinci hedefi ise Fransa ticaretinin Portekiz limanları kullanılarak Portekiz’de yeniden etkin olmasını sağlamaktır. Fransız diplomasinin 18. yüzyıl boyunca Portekiz ile daha yakın bir ilişki kurmak istemesinin altındaki temel neden de ticaretle ilgili bu bakış açıdır (Labourdette, 1990, p. 23).

Bu diplomatik oyun içerisinde Chavigny, Lizbon’u genç Vergennes’in diplomatik mesleğini tanıyabileceği iyi bir fırsat olarak görmüştür. Çünkü 18. yüzyılda elçiliğin meslek olarak öğretildiği bir okul bulunmamaktadır. Aslında yüzyılın başında devlet bakanı (*ministre d’état*) olan ve bu görev için dışişleri bakanlığı yapmış babası Colbert de Croissy tarafından özel olarak yetiştirilmiş olan (Klaits, 1971, p. 587) Jean-Baptiste Colbert de Torcy’nin himayesinde Nisan 1712’de Paris’te geleceğin diplomatlarının yetiştirilmesi için bir akademi kurulmuştur (Thuillier, 1996, p. 27-36; Klaits, 1971, p. 589). Bu girişim henüz kamu hizmetinde bulunmamış kişilere profesyonel eğitim vermeye yönelik ilk adımdır. Akademinin ilk idarecisi Jean Yves de Saint-Prest olmuştur. İyi bir arşivci olan Saint-Prest’in öncülüğünde dışişleri bakanlığı arşivinin sistemli bir biçimde oluşturulması için (Klaits, 1971, p. 591-592) belgelerin tasnifi hedeflenmiş, öğrencilerin dil öğrenmesi teşvik edilmiş, ülkeler arası yazışmalar incelenmiş, Fransa’nın dahil olduğu savaşlar ve barış antlaşmaları detaylı olarak çalışılmış, elçilerin hakları, yabancı hükümetlerdeki diplomatik törenler ve benzeri konular hakkında bilgi verilmiştir. Chavigny de bu akademiye birkaç ders takip etmiştir (Keens-Soper, 1972, p. 333-348). Fakat söz konusu akademinin ömrü çok uzun olmamış, akademi kısa bir süre hizmet verip kapatılmıştır. (Klaits, 1971, p. 579). Diplomatların eğitimi için resmi bir okulun yeniden şekillenmesi ise ancak Birinci Fransız İmparatorluğu (1804-1815) döneminde olmuştur (Klaits, 1971, p. 597). Dolayısıyla bu zamana kadar genç diplomatlar sahada tecrübe kazanmak suretiyle eğitilmek durumunda kalmışlardır.

Bu doğrultuda elçiler, genellikle kendi ailelerinden veya maddi açıdan durumu iyi olan çevrelerindeki kişilerden diploması alanında yetenekli olduğunu düşündükleri kişileri diplomat olarak yetiştirmek istemişlerdir. Elçiler seçtikleri kişilerin masraflarını karşılamakla yükümlüydüler (Klaits, 1971, p. 581). Elçiler tarafından seçilen ve 18. yüzyıl boyunca *gentilhomme d'ambassade* olarak adlandırılan bu genç insanlar *Ancien Régime*'in son on yıllarında *conseillers d'ambassade* (elçilik danışmanı) olarak adlandırılmışlardır. Nitekim, Vergennes de benzer şekilde İstanbul'daki görevi esnasında Baron de Tott'u elçilik danışmanı olarak eğitecektir (Labourdet, 1990, p. 21).

Elçilik danışmanlarının işi gözlem yapmak, birincil görevlileri takip etmek ve bir müzakerenin nasıl yürütüleceğini öğrenmektir. Müzakerelerde güven mesajları, barış ilanları ve tüm güzel haberler elçilik danışmanları aracılığı ile iletilmektedir. Bu doğrultuda Versailles Sarayı, Vergennes'in de aralarında bulunduğu elçilik danışmanları için bakanlığa kadar uzanabilecek çıraklık dönemlerini geçirdikleri bir politika okulu olmuştur. Vergennes de bu okulda müzakere dilini ve sanatını öğrenmiştir (Mayer, 1789, p. 10). Öte yandan Vergennes'in Lizbon'daki *conseillers d'ambassade* görevini üstlenmesi için bir takım maddi gereklilikleri yerine getirmesi gerekmiştir. Kişisel ve diğer harcamalar için başlangıçta ciddi bir miktar paraya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada 50.000 *livres* tutarında ödeme, Vergennes'in babası tarafından üstlenilmiştir (Montferrand, 2017, p. 37). Babasının hesap defterine düştüğü nota göre Vergennes'in Paris, İspanya ve Portekiz yolculuklarının masraflarını karşılamak için de borçlandığı, oğluna 4.000 *livres* daha verdiği anlaşılmaktadır (Marsangy, 1894, p. 13).

Bu yıllarda Paris'ten Lizbon'a, yaklaşık 45 gün süren uzun bir yolculuğun ardından ulaşılabilmektedir. Bu yolculukta Madrid bir ara duraktır ve İspanya-Portekiz ilişkileri kötü durumdadır. Neyse ki daha önce Madrid elçiliğinde bulunmuş olan Chavigny, 14. Louis'nin torunu olan İspanya Kralı 5. Philippe ve onun eşi Elisabeth Farnèse'yi yakından tanımaktadır (Montferrand, 2017, p. 37) ve her ikisi de ona saygı ve güven duymaktadırlar. Chavigny'nin bu bağlantısı İspanya-Portekiz arasındaki gerginlikten etkilenmeden Lizbon'a ulaşmalarını kolaylaştırmıştır.

Vergennes, Chavigny ile çıkacağı İspanya ve Portekiz yolculuğu öncesinde Paris'te kaldığı süreyi boş geçirmemiştir. Chavigny de Vergennes'e destek olmak amacıyla Dışişleri Bakanlığı deposunun kapılarını onun kullanımına açmıştır. Bakanlığın arşivinde bulunan yazışmalar sayesinde Vergennes, Fransa-Portekiz ilişkileri ve Chavigny'nin daha önceki görevlerinde yürüttüğü faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olmuştur. Dolayısıyla Lizbon'a ulaştıklarında her ikisi de göreve hazırdır. Lizbon elçiliğindeki görevi sırasında Vergennes, Chavigny'nin himayesinde kendisine sunulan fırsatlardan en üst düzeyde yararlanmış; Chavigny'nin Fransa-Portekiz arasında zayıflayan ilişkileri nasıl güçlendirdiğine tanıklık etmiştir. Ayrıca Chavigny, Vergennes'i Lizbon'da veya Lizbon dışında gelişen siyasi ilişkiler ile ilgili her zaman bilgilendirmiştir (Labourdet, 1990, p. 21-24).

Chavigny, Vergennes'e çevresini genişletmesini ve tanıştığı insanlarla bağlantılarını koparmamasını tavsiye etmiştir. Bu doğrultuda, Fransa'da olmadığı zamanlarda dahi Versailles gündemi hakkında bilgi edinmesi gerektiğini vurgulamıştır. Vergennes, kariyerini amcası Chavigny'den aldığı ilham ve tavsiyeler ışığında sürdürmüştür. Bu durum İstanbul görevi esnasında birlikte çalıştığı Baron de Tott'a gönderdiği 11 Mayıs 1765 tarihli mektubundan da açıkça anlaşılmaktadır. Vergennes, mektubunda önemli olanın bir işe başlamak olduğunu vurgulayarak çalışma hevesi ve tarzının süreç içinde kazanılacağını, mesleğe başlarken himaye edilmenin ve bireysel çabanın önemli olduğunu belirtmiştir. Bu noktada Baron de Tott'a tıpkı Chavigny'nin kendisine yaptığı gibi meslekte ilerleyebilmek adına her fırsatı değerlendirmesini ve okumalarla kendisini geliştirmesini tavsiye etmiştir (Montferrand, 2017, p. 38-40; Seit, 1987, p. 46-47). Aslında Vergennes, Baron de Tott'a yazdıklarında açıkça belirtmemiş olsa da Chavigny'e olan şükran duygusunu ifade etmiştir.

Vergennes, Lizbon'daki görevi sırasında İspanyolca ve Portekizce öğrenmeye başlamıştır. Dışişleri Bakanı olduğu dönemde belgeleri bizzat kendisinin çevirmesinden her iki dili de iyi derecede öğrendiği anlaşılmaktadır (Labourdette, 1990, p. 23). Bu detay, Vergennes'in dil öğrenme konusundaki becerisini göstermektedir.

Hatırı sayılır derecede müzakere yürütmüş olan Chavigny, diplomasi alanında oldukça tecrübelidir. Fakat ticaret konusunda yeterli bilgisi ve tecrübesi bulunmamaktadır. Artık temel meselelerin gitgide daha fazla ekonomik çıkar ekseninde döndüğünü gördüğünden ticaret alanında kendisini geliştirmesi için Vergennes'i yönlendirmiştir. Amcasının tavsiyelerini dikkate alan Vergennes ilk olarak Portekiz'de İngiliz ticaretinin ezici bir üstünlüğe sahip olduğunu gözlemlemiş; bu üstünlüğün temel nedenlerinin, daha doğrusu Fransa'nın neden geride kaldığının sebeplerini araştırmaya başlamıştır. Fransız üreticilerin yabancı müşterilerin zevklerine ve ihtiyaçlarına uyum sağlayamamış olması, rekabet eksikliği ve ürün fiyatlarının rakiplerinkinden her zaman yüksek oluşunu Fransa'nın üzerine gitmesi gereken noktalar olarak belirlemiştir. Fransa'nın Dışişleri Bakanlığı'nı yürüttüğü süreçte de Lizbon'da yaptığı tespitlerden faydalanmış ve Fransız ticaretini geliştirmek için çabalamıştır. Diğer yandan Chavigny, Vergennes'in kariyerini daha ileriye götürecek teşebbüslerde bulunmuştur. Lizbon görevi esnasında gerçekleştirdiği bir Fransa yolculuğunda Madrid'e uğrayarak burada bulunan Rennes piskoposunu ziyaret etmiştir. Bu görüşmede piskoposun bakanlık üzerindeki etkisini göz önünde bulundurarak Vergennes'i kendisine takdim ve tavsiye etmiştir (Labourdette, 1990, p. 25-26). Anlaşıldığı gibi Vergennes, Lizbon'da amcasının yönlendirmesiyle Avrupa diplomasisini yakından tanımaya başlamış, edindiği tecrübeler ise kariyeri için ilk adım olmuştur.

Vergennes'in Frankfurt Elçiliği'ndeki Görevi

1743 yılı sonunda Chavigny ve Vergennes Lizbon'da üçüncü yıllarını tamamlamışlardır. Chavigny, Portekiz'deki elçilik görevi devam ederken Versailles tarafından Frankfurt'a görevlendirilmiştir. Bu görevlendirme karşısında Chavigny ve Vergennes öncelikle Lizbon'da kalmayı talep etmişlerdir (Montferrand, 2017, p. 41-42). Çünkü Lizbon'da ilişkiler tek bir hükümet ve tek bir kralla yürürken Frankfurt'ta prensleri, *elektör*leri, bakanları, müttelikleri, arkadaşları, düşmanları kısacası pek çok değişkeni gözlemlemek gerekecektir (Mayer, 1789, p. 16).

Frankfurt küçük devletlerden oluşan büyük bir emperyal yapı olan Kutsal Roma İmparatorluğu'nun birimlerinden sadece birisidir. *Elektör*ler de imparatorluk yapısının organlarından sadece birisidir. Bu yapının üyeleri arasında, prensler, kontlar, yüksek rütbeli rahipler, şövalyeler de vardır. Emperyal yetkileri olan üyeler ile emperyal zümrenin statüsüne sahip olanlar arasında farklılıklar olmasına rağmen kimin hangi gruptan olduğunun sınırları çok da net çizilmemiştir. Bu ortamda emperyal *elektör*ler ise iyi tanımlanmamış bir prensler topluluğudur ve imparator seçilmek isteyen kişinin onların siyasi desteğine ve oyuna ihtiyacı olduğu söylenebilir. Ayrıca seçilen imparatorun siyasal veya ekonomik faaliyetlerinde de *elektör*lerin desteğine ihtiyacı vardır (Stollberg-Rilinger, 2020, s. 26-31). Kutsal Roma İmparatorluğu'nun önemli belgelerinden birisi olan Golden Bull (1356)'a göre kral seçiminde oy hakkı olan *elektör* sayısı 7 olarak belirlenmiştir. Bunlar: Mainz, Cologne, Trier, Bohemya, Palatinate, Saksonya, Brandenburg'dur. Daha sonra 17. yüzyılda Bavyera ve Hannover duklerinin *elektör*-prenslere katılması ile bu sayı 9'a çıkmıştır (Vajnági, 2008, p. 51-52). Kutsal Roma İmparatorluğu'nun anayasal yapısına bakılacak olursa bu konu 17. yüzyılda büyük tartışmalara konu olmuştur. Tartışmaları *Six Livres de la République* (1586) adlı eseri ile Fransız hukukçu ve tarihçi Jean Bodin başlatmıştır. Bu çalışmayı takiben bazı hukukçular İmparatorluk'ta egemenliğin sadece İmparatora ait olduğunu, bazıları ise bir grup olarak hakimiyetin emperyal diette olduğunu, bir diğer grup ise imparatorlukta tüm prenslerin ayrı ayrı bunu iddia edebileceğini savunmuştur (Stollberg-Rilinger, 2020, s. 138).

Lizbon'da kalma taleplerinin arkasında Chavigny'nin uzun yıllar görev yaptığı bu karmaşık yapı içerisindeki oyunlardan bıkmış olması, Vergennes'in ise diplomasideki ilk adımlarının

Frankfurt'ta son bulabileceği endişesini taşıması yer almaktadır. Fakat kralın isteği reddedilememiş ve amca yeğen Portekiz'deki sakin rezidanslarından bir imparatorluk şehri olan Frankfurt'a doğru yola çıkmışlardır.

Wittelsbach hanedanından, Bavyera *Elektörü* Charles Albert, 1742 yılında 7. Charles ismi altında Kutsal Roma İmparatoru olarak seçilmiştir. Kutsal Roma İmparatoru'nun seçimi imparator daha sağlıklı gerçekleştirilmekte, seçilen kişi imparator unvanını ancak öncekinin ölümünden sonra almaktadır (Stollberg-Rilinger, 2020, s. 22-23). Charles Albert'in seçilmesi ile neredeyse 300 yıl sonra ilk defa Habsburg hanedanından olmayan birisi imparator olmuştur (Stollberg-Rilinger, 2020, s. 160). Aslında bunun sağlanması için daha önce de bazı girişimler olmuştur. 14. Louis reşit olana kadar Fransa'nın fiilen hükümdarı olan Mazarin 1657 senesinde Kutsal Roma İmparatoru 3. Ferdinand ölünce yerine 14. Louis'nin ya da en azından Habsburg hanedanından olmayan birinin seçilmesi için çalışmış, fakat bu girişiminde başarılı olamamıştır. Neticede yine Habsburg hanedanından 1. Leopold imparator seçilmiştir (Derek McKay, 2019, s. 22). Charles Albert'in imparator seçilmesinde Fransa oldukça etkili olmuştur. Fransa bir Habsburg hanedanı üyesinin taç giymesini istemediğinden seçimin istediği yönde ilerlemesi için para yardımları yapmış, diplomatik hamlelerle *elektör*lerin oylarını etkilemeye çalışmıştır. Ayrıca Hannover *Elektörlüğü*'nün topraklarına birliklerini göndererek, aynı zamanda İngiltere Kralı olan Hannover *Elektörü*'nü Charles Albert'e oy vermesi için yönlendirmiştir (Vajnági, 2008, p. 52). Fransa zaten Westphalia Antlaşması'nın (1648) garantörü olduğundan beri Alman prensliklerinin işlerine bu sıfatla düzenli olarak müdahale etmekte ve liderlik rolünü sürdürmeye çalışmaktadır (Seita, 1987, p. 23). Bu noktada 15. Louis'nin Frankfurt görevi için Chavigny'i seçmesindeki en önemli etken ise 7. Charles'ın imparator seçilmesinin akabinde Kutsal Roma İmparatorluğu ile Fransa arasındaki ittifakın devamlılığını sağlamak istemesidir (Chambrun, 1944, p. 28).

Daha önce Kutsal Roma İmparatorluğu topraklarında 14 sene görev yapmış olan Chavigny'nin bölgenin uzmanı olarak acilen çağırılması ilişkilerin pek de iyi olmadığı ve kendisinin yeteneklerine ihtiyaç duyulduğunun bir göstergesidir. Fakat, Versailles'ın Fransa'yı sıkıntıya düşüren politik hatalarından dolayı Chavigny'nin Frankfurt'taki işi tahmin ettiğinden daha zor olacaktır. Çünkü bu göreve getirilen kişinin Marie-Therese'le mücadele etmesi, 2. Friedrich gibi bir müttefikin ikiyüzlülüğü ve iğneleyici ifadelerine karşı dirençli olması gerekmektedir (Marsangy, 1894, p. 19). Bu sırada Marie-Therese, 7. Charles'ı imparator olarak tanımayı reddetmektedir ve Avusturya Veraset Savaşı devam ederken 1743 yılında İngiltere ve Sardinya Krallığı ile Worms Antlaşması'nı imzalayarak Fransa karşıtı bir ittifak kurmuştur. Bu durumda Chavigny'nin görevi Marie-Therese'in tutumu konusunda İmparator 7. Charles'ı rahatlatmaya çalışmak ve kendisine Fransa Kralı 15. Louis'nin yardımını vaat etmek olmuştur (Mayer, 1789, p. 16).

Frankfurt, Avrupa diplomasinin yoğun olduğu, birçok elçinin ve yabancı askerin bulunduğu bir yerdir (Chambrun, 1944, p. 29). Vergennes içinse Frankfurt görevi, tanınmak ve çevre edinmek için iyi bir fırsattır. O, Avrupa'nın o anki temel meselelerini yakından izleyebileceği gibi devletlerarası dengeler konusunda fikir sahibi olabilecektir. Neticede Chavigny ve Vergennes 1743 kışında Frankfurt'a varmıştır. Onların Frankfurt'ta bulunduğu dönemde Fransa'nın Avrupa'daki güçler arasındaki dengenin korunmasına saygı politikasında bozulmalar başlamıştır. Bu tutum şüphesiz Vergennes ve amcasının Frankfurt'taki politikalarını etkileyecektir (Labourdette, 1990, p. 25).

Hâlihazırda Avusturya Veraset Savaşı'nın bir sonucu olarak İngiltere ile savaş hâlinde olan Fransa, Avusturya'ya da savaş ilan ettiğinden orduları 7. Charles'a verdiği diplomatik vaatleri yerine getirecek kadar güçlü değildir. Neticede Avusturyalılar Bavyera ve Münih'i işgal etmiş, Fransa geri çekilmek zorunda kalmıştır. Fransa'nın para yardımları 7. Charles için yeterli olmamış, hatta ordusu, hükümeti ve kendisi için talepleri artarak devam etmiştir. Fransa ödenekleri artırmayı yeni bir antlaşma ile kabul etmiş, fakat zaten ödenmiş olan miktarların bu antlaşmanın parçası olacağını

düşünmüştür. 7. Charles ise ödenen tutarların yeni antlaşmanın dışında olduğu yönünde itirazda bulunmuştur. Bu noktada Chavigny, para yardımlarının eşit şekilde dağıtılmasında sorumluluk verdiği Vergennes'in de desteği ile 7. Charles'a Fransa'nın kaynaklarının sınırsız olmadığını anlatmaya çalışmıştır. Fransa Kralı 15. Louis ise daha önce ödedikleri miktarın 7. Charles'a neden yeterli gelmediğini anlayamamıştır (Murphy, 1982, p. 9). Vergennes'in bu olaylardaki rolü anlaşıldığı üzere Fransa'nın gönderdiği parayı yönetmektir.

Chavigny'ye göre Fransız diplomasisinin amacı Avrupa'nın siyasi dengesini sağlamaktır. O, Avrupa'da barışın ancak bu şekilde sağlanabileceğini düşünmektedir. Bu amaca ulaşmak için de Alman prenslikleri bölünmüş ve dolayısıyla güçsüz tutulmalı, Avusturya'nın mümkün olduğunca kontrol altında kalması sağlanmalı ve imparatorluk tahtı ile ilgili kurulan planlara karşı Alman prenslerinin bağımsızlığı desteklenmelidir. Bu aşamada, Fransa'nın özellikle Avrupa'da öncelikli düşmanı olan İngiltere'ye karşı dış politikasının temeli olan, İspanya ile imtiyazlı bir ittifak kurduğu ve Avrupa'nın yeni kanunu olarak değerlendirilen Utrecht Antlaşması'nın şartları devreye girmektedir (Şahin, 2015, s. 839). Chavigny'ye göre Avrupalı devletler arasındaki olumlu ya da olumsuz tüm ilişkilerin kökeninde Avrupa kıtasındaki olaylar yatarken, Vergennes'e göre ise bu ilişkiler denizcilik ve sömürgecilik/kolonyal meseleleri ile de ilgilidir. Chavigny'nin bakış açısı, görevlerinin onu neredeyse tamamen dış ilişkilerle ilgilenmeye itmesinden ve dış politikayı yalnızca onlar aracılığı ile görme eğiliminden kaynaklanmıştır. Siyasi olarak farklı düşünmelerine rağmen Chavigny ve Vergennes'in politikası realistik ve pragmatistlik üzerine kuruludur. Bu politikaya göre hiçbir antlaşma veya girişim Fransa'nın çıkarlarının önüne geçmemelidir. Yani barış yapılacağına dahi Fransa pasif veya kaybeden olmamalıdır. Chavigny'nin Avrupa devletleri arasında kaçınılmaz olarak gördüğü ılımlılık üzerine kurulu denge daha sonra Vergennes'in de benimsediği bir politika olacaktır. Chavigny, Avrupa denge siyaseti ekseninde Fransa ve Avusturya arasında rekabet ve dolayısıyla güçler dengesi yaratmıştır. Chavigny, bu dengenin Utrecht Antlaşması'nda da ifade edildiği gibi öncelikle, İngiltere'nin güçsüz bırakılmasına ve İspanya ile ittifaka dayandığına inanmaktadır. İngiltere ile bir ittifak ise ancak Fransa'nın temel prensiplerinden vazgeçmesi pahasına gerçekleştirilebilir durumdadır (Labourdet, 1990, p. 27-35).

Chavigny'nin Frankfurt görevi sırasındaki girişimleri ve Prusya Kralı 2. Friedrich'in desteği ile Prusya, Palatinate *Elektörlüğü* ve Hesse-Cassel Prensliği birleşerek Frankfurt Birliği'ni kurmuştur. Bir süre sonra Fransa da birliğe davet edilmiş ve Chavigny'nin Versailles'da yaptığı görüşmeler sonrasında katılım gerçekleşmiştir. Bu görüşmeler esnasında Fransa hükümeti, Chavigny'ye Alman prensleri ile ittifak yapmak konusunda tam yetki vermiştir. Dolayısıyla Chavigny, bu birliğin hem mimarı hem müzakerecisi hem de kefil konumundadır (Chambrun, 1944, p. 31). Bundan hareketle Chavigny'nin Fransa'nın çıkarlarını koruyan adımlar attığı söylenebilir (Murphy, 1982, p. 9-10).

Prusya Kralı 2. Friedrich, 1744 senesinde kaybettiği Münih'i geri almış ve Prusya birliklerinin Kutsal Roma İmparatorluğu'na bağlı topraklarda bulunması İmparator 7. Charles'a Bavyera'yı Avusturya'nın elinden kurtarma şansı vermiştir. İmparator 7. Charles, hükümetini 17 Aralık 1744'te Frankfurt'tan Münih'e taşırken (Gazette de France, 16 Ocak 1745, p. 26) Chavigny ve Vergennes de onunla Münih'e gitmiş ve orada her an gelebilecek bir Avusturya işgali korkusu ile yaşamışlardır. Bu arada Bavyera *Elektörlüğü* de kendilerini savunabilmek için daha fazla Fransa askeri ve daha fazla para için Chavigny'nin peşini bırakmamıştır. Chavigny talepleri Versailles'a iletildiğinde daha fazla yardım yapılamayacağı yönünde bir cevap almıştır. 7. Charles'ın 1745 yılı Ocak ayındaki ani ölümü Chavigny'yi bu coğrafyada Fransa'nın lehine neleri kurtarabileceğini düşünmeye itmiştir. Fakat bu düşünceleri ile Fransa adına bir sonuca varılamamıştır (Murphy, 1982, p. 10). Görüldüğü gibi Chavigny ve Vergennes için Frankfurt görevi Lizbon'a göre diplomasi anlamında daha hareketli geçmiştir. Şüphesiz bu gelişmeler sırasında Vergennes amcasının tüm girişimlerini dikkatle gözlemlemiştir. Frankfurt'ta bulunduğu sürede Vergennes, Fransa adına amcasıyla birlikte üstlendiği görevlerle devletlerarası diplomaside daha görünür hâle gelmeye başlamıştır.

Vergennes'e Frankfurt'ta Daha Aktif Bir Görev Verilmesi

Vergennes, Frankfurt'ta Lizbon'dakinden daha aktif bir roledir. Amcası da Frankfurt'taki elçiliği esnasında Vergennes'e daha çok görev vermiştir. Fransa'nın Alman prenslerine yaptığı para yardımları ve dolayısıyla gizli fonların idaresi Vergennes'in sorumluluğundadır. Fransa, İmparator 7. Charles'a 35.000 kişiden oluşan bir ordu kurması için ayda 500.000 *livres* ödemektedir. Fakat ordu hiçbir zaman 20.000 kişiyi geçmemiştir. Fransa bu ordunun bir kısmının Bavyera hazinesinden finanse edildiğini de bilmektedir. Dolayısıyla İmparator'un, Fransa Kralı 15. Louis'nin ordu için ödediği toplam 6.000.000 *livresten* kişisel olarak faydalandığı düşünülmektedir. Bu yüzden Fransa ödeneklerin devam edebilmesi için teftişler sırasında kendi görevlilerinin de hazır bulunmasını ve içtima listelerinde yer alan askerlerin gerçekten var olup olmadığını denetlenmesini istemiştir (Murphy, 1982, p. 9). Vergennes ayrıca burada arabuluculuk görevi de üstlenmiş ve Avusturya Veraset Savaşı esnasında askeri bir şaşırtma yaratmak için Hesse-Cassel Prensi William'ı tarafsız Cologne şehrini işgal etmeye ikna etmeye çalışmıştır (Labourdet, 1990, p. 26). Fransa Kralı 15. Louis, Prens William'a destek amacıyla bir ordu göndermeyi teklif etmiştir. Cologne şehrinin işgali ile Fransa, müttefikleri Prusya ve Palatinat'ın topraklarını korumayı hedeflemektedir.

Vergennes, hükümetinin Cologne'yi işgal fikirlerini aktardığında Hesse-Cassel Prensi William bu tarz bir askeri müdahaleye karşı olduğunu açıkça belirtmiştir. Prens William'a göre Cologne şehrini işgal etmek Frankfurt Birliği'nin ilkeleri ile taban tabana zıt bir adım olacaktır. Frankfurt Birliği'nin amacı, imparatorluğun devamlılığı için Westphalia Antlaşması'nın şartlarına uyulmasını sağlamaktır. Bu yüzden Prens William, Vergennes'e Frankfurt Birliği'nin Alman devletlerini Viyana'dan gelebilecek bir baskıya karşı korumak amacıyla kurulduğunu hatırlatmıştır. Bu aşamada tarafsız Cologne şehrine karşı yapılacak bir saldırı her ne kadar askeri olarak mantıklı görünse de Alman devletleri tarafından yine bir baskı olarak algılanacaktır. Vergennes, Hesse-Cassel Prensi ile gerçekleştirdiği görüşme sonrasında Chavigny'ye gönderdiği 20 Ekim 1744 tarihli mektubunda Fransa'nın taleplerinin yerine getirilmesi durumunda Frankfurt Birliği'nin meşruiyetini kaybedeceğini belirtmiştir. Vergennes'in Cologne şehrinin işgal edilmesinin askerî açıdan uygunluğu ile ilgili argümanlarına cevaben Prens William ona kamu hukuku ve kamuoyu hakkında ders niteliğinde bir konuşma yapmıştır. Neticede Prens William'ı ikna görevi Vergennes için başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Murphy, 1982, p. 11-12). Vergennes aslında mektubunda da belirttiği gibi üstlendiği görevin başarıya ulaşması hâlinde Frankfurt Birliği'nin zarar göreceğinin farkındadır. Dolayısıyla prensin kararlılığı, *statu quo'nn* devamlılığını sağlamıştır.

Chavigny, Frankfurt ve Münih'teki görevi esnasında zaman zaman Versailles Sarayı'na ziyaretler gerçekleştirmiştir. Chavigny'nin Versailles ziyaretleri sırasında da elçilik yazışmalarını Vergennes yürütmüştür. Her ne kadar arabuluculuk görevinde beklenildiği gibi başarılı olmasa da kritik mevkiilerde bulunan kişilerle ilişkilerini geliştirmiş ve yeni bağlantılar kurmuştur. Örneğin bunlardan biri de o sırada Fransa'nın İsveç temsilciliğini yürüten ve ileride savaş bakanı olacak olan Comte de Saint-Germain'dir (Montferrand, 2017, p. 47-48).

7. Charles'ın ölümü, Frankfurt Birliği'nin varlığını tehdit etmiş (Mayer, 1789, p. 20) ve imparator seçimi meselesini tehlikeleri ile birlikte yeniden gündeme getirmiştir. Fransa için asıl mesele 7. Charles'ın oğlu Maximilien'e karşı nasıl bir tutum sergilenmesi gerektiğidir. Bu noktada iki husus gündeme gelmiştir: 7. Charles'ın oğlu Bavyera *Elektörü* Maximilien'in haklarını desteklemek veya Marie-Therese'in eşi François de Lorraine'in taç giymesini kabul etmek (Chambrun, 1944, p. 33). 7. Charles ölmeden önce, Chavigny'ye oğlu Maximilien'e imparator seçilmesi için yardım edeceğine inandığını belirtmiştir. Chavigny, bir yıldan fazla süredir imparatorun ve karısının talepleri ile ilgili müzakereleri yürüttüğü için seçim hükümetinin durumuna pek çok açıdan hakimdir. Fakat 7. Charles'ın bu güvenine ne derece cevap verebileceğinden emin değildir (Broglie, 1887, p. 482). Frankfurt Birliği'nin mucidi ve ilham kaynağı olarak Chavigny nihai karar üzerinde etkili görünmektedir. Chavigny'nin Avrupa diplomasisinin bileşenlerine olan

hakimiyeti ve bu bileşenleri yorumlama yetkinliği Vergennes için gözlemlenmesi ve değerlendirilmesi gereken noktalardan bazılarıdır.

Marie-Therese, eşi François'yı imparatorluk tahtına aday göstermek yönünde plan yapmaktadır. Dönemin Fransa Dışişleri Bakanı René Louis, Marquis d'Argenson bu duruma Fransa'nın François'nın seçilmemesi için gerekirse Fransa'nın son askerine kadar kullanacağını söyleyerek tepkisini dile getirmiştir. Ancak Argenson'un bu blöfe rağmen taht için önereceği alternatif bir adayı da bulunmamaktadır. Bu sırada Münih'te olan Chavigny, Argenson'un alternatif aday sunamayışının, Fransa'nın aday olarak Maximilien'den vazgeçildiği anlamına geldiğini görmüştür. Chavigny de aslında Maximilien'in adaylığını desteklemeyi planlamamaktadır fakat onu kontrol altında tutabilmek adına baş sözcüsü olmuştur. Ayrıca Frankfurt Birliği'nin yeni bir imparator için seçim özgürlüğünü sağlamak amacıyla bir arada tutulması gerektiğini ve bu noktada Maximilien için en azından kapının açık bırakılması gerektiğini düşünmüştür (Murphy, 1982, p. 10).

Habsburgları imparatorluk tahtının dışında bırakmak Prusya'yı orantısız biçimde büyütme gibi ciddi riskler taşımaktadır. Çünkü bu durumda Prusya, Avusturya'dan daha güçlü olacak ve bu da Avrupa dengelerini sarsacaktır. Dışişleri Bakanı Argenson bu durumun sebep olabileceği geniş çaplı bir savaş ihtimali üzerinde durmaktadır. Bu sebeple Chavigny'nin Maximilien lehine araya girme ricalarına sert bir şekilde cevap vererek "daha Fransız ve daha az Bavyeralı olun ve ülkemizin sağım ineği olmasına izin vermeyin." demiştir (Chambrun, 1944, p. 33).

Argenson, Frankfurt Birliği'nin yeniden canlanmasını istememektedir. Dolayısıyla Chavigny'nin bu yöndeki tavsiyesini yersiz ve lüzumsuz bulmuştur. Bu sırada Marie-Therese, Bavyera *Elektörü* Maximilien'in içinde bulunduğu zayıf durumdan faydalanarak birliklerine Münih'e ilerlemelerini emretmiştir (Marsangy, 1894, p. 23). Marie-Therese'in bu hareketi üzerine Fransa'dan askeri destek görmeyen ve anlaşılacak göremeyecek olan Maximilien, Münih'ten ayrılmak zorunda kalarak Augsburg'a kaçmıştır. Maximilien'in çaresizliğini gören Marie-Therese, ona derhal barış şartlarını sunmuş, kabul etmemesi durumunda tüm devletlerini işgal edeceğini belirtmiştir (Murphy, 1982, p. 10).

Chavigny ise Vergennes ile birlikte Maximilien'in peşinden Augsburg'a gitmiştir. Onların tüm girişimlerine rağmen Maximilien'in yenilgisinin etkisini azaltabilmek için yapabilecekleri bir şey yoktur. Fransa'nın desteğinden yoksun kalan Maximilien'in tek şansı Marie-Therese ile barış antlaşması imzalamaktır. Neticede Nisan 1745'te iki tarafın tam yetkili temsilcileri tarafından imzalanan Füssen Antlaşması ile Maximilien, Habsburg topraklarındaki tüm iddialarından vazgeçmiş, imparatorluk seçiminde oyunu François'ya vermiş ve tarafsız kalacağına söz vermiştir. Karşılığında ise Bavyera *Elektörlüğü*'nü kurtarmıştır (Marsangy, 1894, p. 26). Yaşananlar Fransa'nın Alman prenslikleri üzerinde yürüttüğü politikanın başarısızlığını doğrular niteliktedir. Marie-Therese'in zaferiyle eşi François imparatorluk tahtına bir adım daha yaklaşmış, 1745 yılının Eylül ayında Prusya'nın (Brandenburg temsilcisi) itirazına ve Palatinate *Elektörü*'nün muhalefetine rağmen Kutsal Roma İmparatorluğu'nun imparatoru olarak seçilmiştir (Stollberg-Rilinger, 2020, s. 159-160).

Chavigny, Fransız nüfuzunu güçlendirmek için mücadele ederken Vergennes de tüm dikkatini mali konulara vermiştir. Öyle ki askere alınan birlikler, nakliye sözleşmeleri ve sağlanan maddi destekler ile ilgili raporları dikkatle incelemiştir. Okuduğu belgelerde büyük harcamalarla karşılaşan Vergennes bu sayede siyasetin ne kadar maliyetli olduğunu da görmüştür. Bu noktada Fransa'nın müttefiklerine sağladığı asker ve para yardımlarının Fransa ekonomisine büyük bir yük olduğu açıktır. Hatta yapılan yardımların amaçları doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığı da belirsizdir. Bunun farkında olan Vergennes, para yardımı antlaşmaları yapılır yapılmaz, yapılacak ödemeler ve muhasebe işleri ilgili kısımların sorumluluğunu üstlenmiştir. O, ödemeleri titizlikle gözden geçirmiş, şüpheli gördüğü durumları sorgulamıştır. Aslında savaş zamanında büyük harcamaların hesabını gerçek anlamda tutabilmek neredeyse imkânsızdır. Sınırdaki generaller özel

amaçlar için kenara ayrılmış parayı kullanmakta tereddüt etmemişlerdir. Örneğin, Fransa Kralı 15. Louis'nin 650 nakliye atı için ödemeyi kabul ettiği meblağın bir kısmının başka amaçlar için kullanıldığı Vergennes tarafından tespit edilmiştir. Vergennes, hesapları incelediğinde sadece 500 atın kullanıldığını saptamıştır. Dolayısıyla Vergennes üstlendiği bu görev ile savaştan veya insanların açgözlülüğünden kaynaklı karmaşanın Fransız ekonomisine getirdiği yükü en aza indirmeye çalışmıştır (Murphy, 1982, p. 11).

Fransa'nın bölgedeki politikası çöktükçe Alman prenslerinin olumsuz tutumu Fransa için daha sert hâle gelmiştir. Hatta Chavigny, Maximilien'in peşinden gittikleri Augsburg'tan Münih'e dönmek üzere yola çıktığında ciddi bir şekilde korunmaya ihtiyaç duymuştur. Chavigny, bir şeylerin başarıya ulaşma ihtimali olduğu sürece aşağılamalara sabırla katlanabilecek bir yapıya sahiptir. Fakat Maximilien'in Füssen Antlaşması'nı imzalamasıyla bölgede Fransa lehine elde edebileceği hiçbir şey kalmamıştır (Murphy, 1982, p. 12). Ayrıca Maximilien, Chavigny'yi Münih'teki varlığının artık tolere edilmeyeceği yönünde bilgilendirerek (Gazette de France, 1 Ocak 1746, p. 6) Münih'ten ayrılmasını istemiştir. Dolayısıyla Vergennes'in de artık Münih'ten ayrılma vakti gelmiştir.

Frankfurt tecrübesinde hayal kırıklıkları ve borçlardan başka bir şey rapor edemeyen Chavigny, 30 Ağustos 1745'te Lizbon'daki görevine yeniden dönmek, borçlarını kapatabilmek ve sonrasında emekli maaşı alabilmek için Dışişleri Bakanı Argenson'dan ricada bulunması için Devlet Bakanı Tencin'e yazmıştır (Marsangy, 1894, p. 28). Chavigny, bu süreçte Vergennes'e de yardımcı olmak istemiştir. Versailles üzerinde etkili birisi olan Prens Conti'ye eğer Fransa sonradan Bavyera'ya bir temsilci göndermeye karar verirse bu görev için herhangi birindense yeğeni Vergennes'in değerlendirilmesinin daha uygun olacağını belirtmiştir. Chavigny, Bavyera için Vergennes'i önererek kendi yetiştirdiği ve Alman prensliklerinde kurduğu bağlantıları sürdürebilecek birini bırakmanın iyi bir fikir olduğunu düşünmüştür. Mektubunda yeğenin burada kalmak için özel bir talebi olmayacağını da belirtmiştir. Çünkü Vergennes'in bazı şeyleri çok erken öğrendiğini, kendisinin yaşadığı aksiliklere şahit olduğunu ve verilen bir görevi başarmada yaşanan zorlukla çok erken karşılaştığını söylemiştir (Chambrun, 1944, p. 36). Chavigny'nin Vergennes ile ilgili girişimleri onun niteliklerinden ve kendi ayakları üzerinde durabileceğinden ne kadar emin olduğunun bir göstergesidir. Fakat Chavigny'nin mektubuna Prens Conti'den cevap gelmediğinden talebi sonuçsuz kalmıştır. Argenson ise Chavigny'ye hiçbir zaman böyle bir tavsiyeyi yerine getirecek kadar güvenmemiştir. Bunun yerine 5 Kasım 1745'te Chavigny'ye Versailles'a dönme izni vermiştir. Chavigny bir yandan talihsiz tecrübesini düşünürken bir yandan da Argenson'un en azından kendisi ile ilgili taleplerini yerine getireceğini ummaktadır (Montferrand, 2017, p. 49-50) (Murphy, 1982, p. 12-13).

Chavigny'nin 7. Charles ile başlayan ve oğlu Maximilien ile devam ettirmeyi planladığı misyonu sona ermiştir. Chavigny ve Vergennes, birkaç yıl önce 15. Louis'nin güvendiği temsilciler olarak geldikleri Frankfurt'tan tedirgin ve endişeli bir biçimde ayrılmışlardır (Marsangy, 1894, p. 26-27). Aslında Versailles'daki atmosfer de pek olumlu değildir. Çünkü Chavigny ve Vergennes'e gittikleri her yerde Fransa'nın başarısızlığının adeta yürüyen hatırlatıcıları gözüyle bakılmıştır. Tüm bu olumsuzluklara ilaveten 12 Aralık 1745'te Vergennes'in babası vefat etmiştir (Murphy, 1982, p. 13).

Her ne kadar sonuçları olumsuzmuş gibi görünse de Vergennes, amcasına eşlik ettiği Frankfurt ve Münih görevinde diplomatik sistemin merkezinde hataların nedenleri ve esneklik payları üzerine düşünme fırsatı elde etmiştir. Bu esnada denge siyasetinde ılımlılık üzerine pek çok şey öğrenmiştir. Görüldüğü gibi Vergennes, Maximilien'in Fransızlar tarafından nasıl yalnız bırakıldığına şahit olmuş, bölgesel politikalar ve çıkarlar gereği bazen hiçbir şey yapılmamasının faydalı olacağını öğrenmiştir. Vergennes'in söz konusu görevi esnasında daha çok mali konularla ilgilendiği anlaşılmaktadır. O, müttefiklere gönderilen paranın denetimini yaptığı gibi önemli mevkilerden birçok dost edinmiş, bağlantılarını güçlendirmiştir.

Vergennes'in Lizbon'a Dönüşü

Chavigny, çok geçmeden Lizbon'a yeniden görevlendirilmiştir. O, Frankfurt'tayken Lizbon elçiliği Beauchamp tarafından idare edilmiştir. Vergennes, yine Chavigny'nin yanındadır. Fakat Lizbon'a gidişleri protokol kuralları ile ilgili bir anlaşmazlık yüzünden gecikmiştir (Saint-Aymour, 1886, p. 286-287). Portekiz, Chavigny'ye Portekiz dışişleri bakanına *le titre d'excellence* (ekselans unvanı) ile hitap etmesi talimatı verilene kadar kendisini kabul etmeyi reddetmiştir. Lizbon, Chavigny'nin bakana bu unvanla hitap etmeyi Frankfurt görevinden önce kabul ettiğini iddia etmiştir. Fakat Dışişleri Bakanı Argenson bu iddiayı Fransa Kralı 15. Louis adına kesinlikle reddetmiştir. Aslında Fransız elçileri o güne dek hiç bu tarz bir yaklaşımda bulunmamıştır, dolayısıyla Argenson'a göre yeniliğe gerek yoktur. Portekiz bu durumda boşuna bir girişimde bulunmuş ve İspanya elçisinin bu unvanı kullanmayı kabul ettiğini örnek olarak göstermiştir. Argenson ise cevaben sert bir biçimde Fransa tacının başkalarını örnek almak zorunda olup olmadığını sormuştur (Marsangy, 1894, p. 28-29).

Bu esnada Portekiz ve İspanya, Güney Amerika'daki sömürge varlıkları için rekabet hâindedir. Portekiz, Güney Amerika'da ele geçirdiği topraklarını koruyabilmek ve Rio de la Plata'da gemilerinin serbest dolaşımını sağlamak için bu nehrin sol yakasına Saint-Sacrement kalesini inşa etmiştir. İspanya, bu askerî yapıyı nehrin diğer yakasındaki varlıklarına ve Buenos-Aires şehrine karşı kalıcı bir tehdit olarak gördüğünden Portekiz'den kaleden vazgeçmesini talep etmiştir. Ayrıca Rio de la Plata'da seyreden Portekiz gemilerinden vergi talep etmiştir. Bu talepler karşısında Portekiz de İspanya'nın inşa ettiği Montevideo kalesi ile ilgili benzer iddialarda bulunmuştur (Marsangy, 1894, p. 30). Bu durumda mesele iki devletin kendi aralarında çözemeyecekleri bir hâl almıştır.

Versailles hükümetinin her iki devletle de iyi ilişkileri olduğundan Fransa Kralı 15. Louis bu anlaşmazlığı sonlandırmak ve uzlaşmayı sağlamak için doğal bir hakem rolündedir. Bunun için Dışişleri Bakanı Argenson'a Portekiz ve İspanya arasında müzakereleri başlatma talimatı vermiştir. Çözüm bulmak noktasında kafası oldukça karışık olan Argenson, Portekiz'deki temsilcisi Chavigny'den kendisine bu mesele ile ilgili bir rapor hazırlamasını istemiştir. Bu durumda raporun taslağını hazırlamak ise Vergennes'e düşmüştür. Vergennes, iki tarafın karşılıklı yakınmalarını anlaşılır ve sade bir biçimde dört sayfalık bir raporla özetlemiştir. Raporu okuyan Argenson raporun üzerine aldığı notla mevzunun aslında bu zamana kadar tartışıldığı gibi olmadığını fark ettiğini belirtmiştir (Mayer, 1789, p. 21; Marsangy, p. 30-31; Chambrun, 1944, p. 36). Bu iltifatın Chavigny'nin rakibi olan bir diplomattan geliyor olması ifadelerin gerçekliğini de o derece artırmıştır.

Aslına bakılırsa Vergennes'in 30 Mart 1746 tarihli bu raporu, okuyucusunda büyük bir etki bırakacak bir içeriğe sahip değildir. Raporu değerli yapan netliği ve kısalığıdır. Vergennes, raporunda İspanya ile Portekiz arasında anlaşmaya varılmasını engelleyen zorlukları üç başlık altında toplamıştır. İlk başlık altında Saint-Sacrement kolonisi topraklarının kullanımına değinmiş, ikinci başlık altında İspanya'ya ait olan Montevideo kalesi ile ilgili detaylara yer vermiş ve üçüncü başlık altında ise her iki devletin Rio de la Plata'da gemileri için serbest dolaşım hakkı taleplerinden ve tarafların savaş ve ticaret gemilerinin haklarından bahsetmiştir. Raporda Vergennes, mutabakat hazırlanırken her iki tarafın hassasiyetlerini göz önünde bulundurmaya, üsluba dikkat etmeyi ve diplomasi'nin inceliklerinden faydalanmayı önermiştir. Ayrıca raporda taraflar uzlaşırken Fransa'nın elde etmesi muhtemel avantajları da ustaca vurgulamıştır (Marsangy, 1894, p. 31-32).

Yukarıda bahsedilen hitap krizinden çıkan tartışma ve pazarlık yaklaşık bir sene sürünce Chavigny ve Vergennes'in yola çıkışı 1746 sonbaharına kadar gecikmiştir. Argenson elçisini riske atmak pahasına duruşunu bozmamıştır. Neticede bir etiket meselesi yüzünden ilişkilerini bozmaya hazır olmayan Portekiz talebinden vazgeçince Vergennes ve Chavigny 19 Ekim'de Lizbon'a varmıştır (Gazette de France, 26 Kasım 1746, p. 570).

Avrupa güçleri yıllardır birbiri ardına devam eden savaşlardan yorulmuşlar ve genel bir antlaşma veya özel şartları olan birkaç antlaşma ile Avrupa’da barışı yeniden sağlamak istemişlerdir. Bu sebeple Breda, Lizbon, Londra ve Viyana gibi yerlerde konferanslar düzenlenmiştir. Bu niyetle Dışişleri Bakanı Argenson da Sardinya Kralı Charles-Emmanuel ile gizli bir görüşme yapmış ve bu durum İspanya hükümetini oldukça sınırlendirmiştir. Argenson, Madrid ile Viyana ve Viyana ile Londra arasında ayrı antlaşmalar yapılmasından endişelenirken 15. Louis, Avusturya Veraset Savaşı’nı bitirmek için Portekiz Kralı 5. John’un arabuluculuk yapması fikrine sıcak bakmaktadır (Murphy, 1982, p. 13; Marsangy, 1894, p. 33-34). Her ikisinin de amacı, gerçekleşme ihtimali olan Fransa’nın dâhil edilmediği antlaşmaları engellemektir. Portekiz’in Fransa elçisi Don Louis d’Acunha 26 Kasım 1746’da Portekiz kralının kendisine önerilen arabuluculuk rolünü bazı şartlarla kabul edeceğini söyleyen ön bildiriye Argenson’a ilemiştir (Marsangy, 1894, p. 35). Fakat İngiltere, İspanya ve Avusturya’dan oluşan büyük güçler 5. John’un arabuluculuk yapacak güç ve nüfuzdan yoksun olduğunu düşünmektedirler. Dolayısıyla bu öneriye tepki göstererek, 5. John’un arabuluculuk yapması fikrini küçümseyerek reddetmişlerdir. Aşağılanmış hisseden 5. John bu utançtan sorumlu tuttuğu kişilere yönelmiştir. İlk hedefi Fransa’dır ve bu yüzden Chavigny ve Vergennes Lizbon’a geldikten bir süre sonra kralın öfkesinden nasiplerini almışlardır (Montferrand, 2017, p. 51).

Kısacası Chavigny, Portekiz hükümetinin kendisine ilettiği protestoları 17 Aralık 1746 tarihli bir gönderi ile Versailles’a bildirmiştir. Chavigny, raporlarında arabuluculuk krizinin Portekiz’de yarattığı tahribattan bahsederek Argenson’a aldığı sorumsuzca inisiyatiften dolayı sitem etmiştir. Bir süre sonra arabuluculuğu 5. John’un yapması fikrinin kime ait olduğu meselesi tartışmanın asıl konusu hâline gelmiştir. Saygınlığını yitiren Argenson, bu fikri Acunha’nın kendisine tavsiye ettiği konusunda ısrarcı olmuştur. Acunha ise bu konuda sorumluluk almayı reddederek planın Argenson’a ait olduğunu iddia etmiştir (Murphy, 1982, p. 14; Marsangy, 1894, p. 36).

Vergennes, bir kez daha amcasının Versailles’a karşı şiddetli bir tepkinin gösterildiği rahatsız edici bir ortamda bulunduğu şahit olmuştur. Chavigny, üstlerine Portekizlilerin Argenson’un nasıl olup da Portekiz’in arabuluculuk planını başlattığına inanabildiğini anlamadıklarını sormuştur. Onlara göre Acunha birini yanlış yönlendirecek birisi değildir ve Argenson’un ithamı Acunha’nın itibarına saldırı niteliğindedir. Bu durumda 15. Louis ya Argenson’u destekleyecek ve Argenson’un doğru söylediğini gösteren belgeleri açığa çıkaracak ya da ona sahip çıkmayacaktır. Neticede Argenson birkaç hafta sonra 10 Ocak 1747’de görevinden azledilmiştir. Görevden alınmasının arkasındaki tek sebep bu olay olmamakla birlikte yaşananların bu süreci hızlandırdığı açıktır. Bu durum zaten Argenson ile iyi ilişkilere sahip olmayan Chavigny ve Vergennes’i üzmemiştir (Montferrand, 2017, p. 51; Murphy, 1982, p. 14; Marsangy, 1894, p. 36-37).

Lizbon’daki kalan yıllarında Vergennes arabuluculuk krizi sonrasında gerginleşen ilişkilerin amcası tarafından düzeltilmeye çalışılmasına tanık olmuştur. Bu gayretlere ilaveten Chavigny’nin Portekiz’i Fransa ile bir ticaret antlaşması imzalamaya ikna etmek yönünde aldığı talimatlar vardır. Bu yüzden İngiliz tüccarların hâkim olduğu piyasada yer edinmek amacıyla bir ticaret antlaşması imzalamak için zorlu bir müzakere sürecine girmişlerdir. Bu süreçte Chavigny kendisine Avrupa’nın en sofistike diplomatlarından biri unvanını kazandıran tüm yetenek ve titizliğini kullanmıştır. Buna rağmen ticaret antlaşması onlar Portekiz’den ayrılana kadar gerçekleşmemiştir. Fakat 5. John’un küçük düşmesinden kaynaklı düşmanca tavır ortadan kalkmıştır (Murphy, 1982, p. 14; Montferrand, 2017, p. 52).

Chavigny ve Vergennes, 1749 yılının Ekim ayında Fransa’ya dönmek üzere Lizbon’dan ayrıldıklarında (Marsangy, 1894, p. 39) oldukça zor bir görevi başarıyla tamamladıklarının bilincindedirler. Böylece Vergennes, Lizbon ve Frankfurt’ta edindiği tecrübeler ile çıraklık dönemini tamamlamıştır.

Her ne kadar ilk zamanları oldukça zorlu geçse de çıraklık yıllarını Chavigny gibi bir diplomatın hizmetinde geçirmesi Vergennes'in kariyerinde önemli bir noktadır. Fransa'nın Alman prensleri nezdindeki itibar ve nüfuzunun yok oluşunu izlemek, Fransa destekli birliklerin çöküşünü ve bir Fransa kuklasının-Maximilien- düşmana teslim oluşunu görmek ve yenilgiyi tecrübe etmek sancılı süreçlerdir. Her iki diplomat da Versailles'ın tepkileri ve Frankfurt'taki olumsuz tavır ile yüzleşmek durumunda kalmıştır. Henüz tecrübesiz bir diplomat olarak Hesse-Cassel Prensi William ile ilk müzakerelerini başlattığında Vergennes bir sonuç alamamış olsa da politikanın gerçeklerine dair çok önemli dersler almıştır. Genç Vergennes Frankfurt'taki ilk yıllarında savaştan beslenen ekonomik çıkarlarla yüzleşmiştir. İmparatorluk tahtına Fransa'nın kendi adayını yerleştirme girişimleriyle ilgili ise Argenson'un şu sözlerini ders niteliğinde zihnine kaydetmiştir. "*İmparatorluğu rahat bırakalım, bu sayede o da bizî rahat bırakacaktır; eğer imparatorluk bizî yok etmeye karar verirse yeni bir imparator yaratmak ve onu korumak bize her zamankinden pahalıya mal olacaktır.*" Yıllar sonra bu yaklaşım Vergennes'in politikası hâline gelecektir (Murphy, 1982, p. 15).

Chavigny ve Vergennes'in Lizbon'daki görevlerinden Versailles'a dönüşü, Frankfurt'tan dönüşleri ile kıyaslanınca farklıdır. Dışişleri Bakanı değişmiş, Argenson'un yerine Ocak 1747'de Louis Philoxen Brulart, Marquis de Puyseux geçmiştir (Gazette de France, 21 Ocak 1746). Puyseux, hem Chavigny'nin deneyimlerini ve karakterini takdir etmektedir hem de aralarında dostane ilişkiler vardır. Yani Argenson'un gidişi ve Puyseux'nün gelişi ile dengeler Chavigny ve Vergennes lehine değişmiştir. Chavigny, Portekiz'de Fransız etkisini yeniden inşa etme yolunda büyük başarılar imza atmış biri olarak kabul gördüğünden bu durum Chavigny'nin bakan olarak atanabileceği haberlerini gündeme getirmiştir (Montferrand, 2017, p. 53; Marsangy, 1894, p. 38).

Beklenenin aksine söylentiler gerçekleşmemiş Chavigny, Venedik'e elçi olarak görevlendirilmiştir. Chavigny'nin yeni görevi de oldukça prestijlidir, fakat Avrupa'daki dengeler göz önünde bulundurulduğunda Venedik'in stratejik bir öneme sahip olmadığı muhakkaktır. Bu görev, bir nevi yarı emeklilik anlamı taşımaktadır (Gazette de France, 18 Ekim 1749, p. 528; Montferrand, 2017, p. 53). Bu sefer artık otuzlu yaşlarına gelmiş olan ve kendisine verilen görevleri gözetim altında olmadan başaracağına inandığı yeğenini yanında götürmeyecektir.

Puyseux, Chavigny'yi 14 Ekim 1749'da yeni görevi için teşekkür edebilmesi için 15. Louis'nin huzuruna çıkartmıştır. Chavigny, bu görüşmede Vergennes'i de unutmamış ve "*Efendim, yetiştirdiğim genç diplomatın artık yardımına ihtiyacı yok, aksine onun hizmetinizde çalışmaya devam etmesine benim ihtiyacım var. Artık benim görevimin bitip, onunkinin başlama zamanı*" demiştir (Marsangy, 1894, p. 41; Chambrun, 1944, p. 38).

Venedik'e yapılan görevlendirmeye artık Chavigny-Vergennes ikilisinin yolları ayrılacaktır. Chavigny öğrencisini krala takdim etmiş olmasına rağmen Vergennes bir süre hiçbir yere görevlendirilmemiştir. Bir müddet Versailles'da oyalanmak durumunda kalan Vergennes bu süreci "*sarayda yok sayılmak ölümcül bir zehirdi*" sözleri ile tanımlamıştır (Murphy, 1982, p. 16; Labourdette, 1990, p. 37). Görüldüğü gibi Vergennes, ikinci kez Lizbon'a gittiğinde bu kez daha tecrübeli, diplomasiye daha hâkim bir konumdadır. Öyle ki İspanya-Portekiz anlaşmazlığına dair dışişleri bakanlığına sunulacak raporun bizzat Vergennes tarafından hazırlanması görüşlerinin dikkate alındığının bir işaretidir. Bu kez Lizbon'daki görevinde Vergennes, gerginleşen Fransa-Portekiz ilişkilerini düzeltmek için elinden geleni yapmış, adeta kendi ülkesi ve Portekiz arasında arabuluculuk rolünü üstlenmiştir.

Vergennes'in sarayda bekleyişi uzun sürmemiş, 1750 yılında Trier Elektörlüğü'nün merkezi Koblenz'e Fransa'nın temsilcisi olarak görevlendirilmiştir. Çıraklık dönemini büyük ölçüde Lizbon'da tamamlayan Vergennes için bu ilk münferit görevi bir nevi ustalığa geçiş sürecinin başlangıcı olmuştur. Bu görevi sırasında da Kutsal Roma İmparatorluğu'na kral seçilmesi meselesi gündemdedir ve Vergennes ülkesinin çıkarlarını İngiltere ve Viyana hükümetine karşı korumuştur (Labourdette, 1990, p. 37; Marsangy, 1894, p. 43-64). Vergennes, yaklaşık iki sene süren bu görevi

başarılı bir biçimde yürütmüş ve 15. Louis tarafından da takdir edilmiştir. Alman prenslerinin seçim meselesi ile ilgili Hannover’de toplanacağını ve İngiltere’nin de toplantıya dahil olduğunu haber alan 15. Louis, Hannover’e bir temsilci göndermeye karar vermiştir. Bu toplantıya dürüst, yetenekli ve kurallara bağlı bir diplomat göndermesi gerektiğinin bilincinde olan 15. Louis, hiç tereddüt etmeden Vergennes’i Nisan 1752’de Fransa’nın Hannover temsilcisi olarak görevlendirmiştir (Marsangy, 1894, p. 63; Chambrun, 1944, p. 39-70).

Hannover’deki görevini de başarıyla tamamlayan Vergennes, 1754 senesi sonunda Versailles’a dönmüştür. Sarayda bir sonraki görev yeri ile ilgili söylentiler dolaşırken Fransa’nın İstanbul elçisi Comte des Alleurs’ün ölümü üzerine İstanbul elçiliğinde boşalan pozisyonun bir an önce doldurulması gerekmiştir (CP Turquie 128, 11 Ocak 1755, p. 24). Bu ani gelişme üzerine Koblenz ve Hannover’deki görevlerinde diplomatlık mesleğinin niteliklerini ziyadesiyle taşıdığını kanıtlayan Vergennes, fevkalade elçi statüsünde Fransa’nın İstanbul temsilcisi olarak görevlendirilmiştir (Gazette de France, 25 Ocak 1755, p. 48). Bu görevlendirme 15. Louis’nin Vergennes’in gayretlerine ve yeteneklerine duyduğu güvenin kanıtı niteliğindedir (CP Turquie 130, 4 Şubat 1755, p. 3). Vergennes, 3. Osman ve 3. Mustafa’nın hükümdarlıkları dönemine denk gelen Fransa’nın İstanbul elçiliği görevini 1755-1768 yılları arasında yürütmüştür. İstanbul elçiliği görevinden sonra 1771-1774 yılları arasında Fransa’nın İsveç elçiliğini (Marsangy, 1898) yapan Vergennes, 16. Louis’nin Fransa tahtına çıkması ile dışişleri bakanlığı görevine getirilmiş ve bu görevi 13 Şubat 1787 tarihindeki ölümüne kadar yürütmüştür.

Sonuç

Diplomasi olgusu ilk hâliyle savaşların tarihi kadar eski olmakla birlikte modern anlamda Avrupa’da merkezi krallıkların oluştuğu yeniçağla beraber daha etkin bir enstrümana dönüşmüştür. Bu safhada meselenin önemine binaen bu mesleğin mensupları iyi eğitim alma şansını yakalayan soylu ailelerin içinden seçilmekte idi. Fransa’nın Dijon şehrinde doğan, aynı şehrin hukuk fakültesinde öğrenim gören ve Fransız aristokrasisi içinde imtiyazlı bir konumda olan *noblesse de robe* sınıfına mensup Charles Gravier de Vergennes de bu vasıflara sahipti. İlk diplomasi deneyimlerini amcası Chavigny sayesinde yaşamıştır. Diplomatik kariyer anlamında uzun ve nitelikli işlere imza atan Chavigny’nin rehberliğinde mesleğe başlamak, böylesine usta bir öğreticinin deneyimlerine şahit olmak, çıraklık mahalleri Lizbon ve Frankfurt’ta müzakerelerin içinde bulunmak Vergennes için büyük bir fırsat olmuştur.

Lizbon’da Fransa ile Portekiz arasında zayıflayan siyasi ilişkilerin güçlendirilmesi adına girişimlerde bulunan Chavigny, Vergennes’i ticari ilişkilerin geliştirilmesi noktasında öne çıkarmıştır. Vergennes bu safhada Portekiz’de İngiliz ticaretini ve Fransa’nın zayıflıklarını gözlemlemiş, Fransa’nın dışişleri bakanlığını yürüttüğü süreçte de Lizbon’da yaptığı tespitlerden faydalanmıştır.

Amcası Chavigny’nin Frankfurt görevi sırasında da ona eşlik eden Vergennes, Avrupa diplomasisinin bu hareketli merkezinde devletlerarası dengeler konusunda fikir sahibi olmuş, çevresini genişleterek daha görünür olmaya başlamıştır. Mesela Avusturya Veraset Savaşı sırasında bazı konularda arabuluculuk yapma, Alman prenslerini Fransa’ya yakınlaştırmak için yapılan maddi yardımlar ve bunun için oluşturulan gizli fonların idaresi Vergennes’in sorumluluğuna bırakılmıştır. Yine Chavigny’nin, Frankfurt ve Münih’teki görevi esnasında zaman zaman elçilik yazışmalarını Vergennes yürütmüştür. Chavigny, Fransız nüfuzunu güçlendirmek için mücadele ederken, Vergennes de tüm dikkatini malî konulara vermiş, yapılan yardım ve harcamaların amacına uygun kullanılıp kullanılmadığını takip ederek ülke ekonomisinin yükünü hafifletmeye özen göstermiştir.

Lizbon’a amcası ile beraber yeniden görevlendirildiğinde de arabuluculuk gibi diplomasiin çetrefilli konularına dair yapılan girişimlerin bir parçası olmuştur. 1749 yılında Fransa’ya dönmek üzere Lizbon’dan ayrıldığında artık zor görevleri başardığının bilincinde ve daha donanımlı bir diplomat kimliği ile çıraklık dönemini tamamlamıştır.

Kaynakça

- Albrier, A. (1867). *Recherches généalogiques sur la famille Chevignard*. J. Marchand.
- Amaef, Paris, Correspondance Politique Turquie 128.
- Amaef, Paris, Correspondance Politique Turquie 130.
- Barthélemy, T. (2001). Noms patronymiques et noms de terre dans la noblesse française (XVIIIe -XXe siècles). *Le Patronyme: Histoire, Anthropologie, Société* (s. 61-79). CNRS.
- Brogie, M. I. (1887). Études diplomatiques: La seconde lutte de Frédéric II et de Marie-Thérèse. D'après des documents Inédits. IV. capitulation de la bavière. *Revue des Deux Mondes*, 71(3), 481-506.
- Chambrun, C. d. (1944). *A l'école d'un diplomate: Vergennes*. Libraire Plon.
- Cobban, A. (1950). The 'parlements' of France in the eighteenth century. *History*, 35(123/124), 64-80.
- Dauvergne, R. (1973). Le problème du nombre des nobles en France au XVIIIe siècle. *Annales de Démographie Historique*, 181-192.
- Derek McKay, H. S. (2019). *Büyük devletlerin yükselişi 1648-1815*. Dergâh Yayınları.
- Doyle, W. (1970). Parlements of France and the Breakdown of the Old Regime 1771-1788. *French Historical Studies*(4), 415-458.
- Gaines, J. R. (2007). *For liberty and glory: Washington, Lafayette and their revolutions*. W. W. Norton.
- Gautier, T. (1961). *Le capitaine fracasse: Texte complet (1863)*. Garnier Freres.
- Gazette de France*. (1745-1755).
- Haddad, É. (2016). Noms de famille et noms de terre dans la noblesse française à l'époque moderne. *Annales de Démographie Historique*, 13-36.
- Jean-Louis Bacqué-Grammont, S. K. (1991). *Représentants permanents de la France en Turquie (1536-1991)*. Isis Press.
- Karabulut, F. (2021). Avusturya Veraset Savaşları (1740-1748) sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun izlediği politika. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*(114), 145-160.
- Keens-Soper, H. (1972). The French political academy, 1712: A school for ambassadors. *European Studies Review*, 2(4), 329-355.
- Klaits, J. (1971). Men of letters and political reform in France at the end of the reign of Louis XIV: The founding of academie politique. *The Journal of Modern History*, 577-597.
- Labourdet, J. F. (1990). *Vergennes ministre principal de Louis XVI*. Editions Desjonquères.
- Marsangy, L. B. (1894). *Le chevalier de Vergennes: Son ambassade à Constantinople* (Cilt 1). Libraire Plon.
- Marsangy, L. B. (1898). *Le chevalier de Vergennes: Son ambassade en Suede*. Libraire Plon.
- Mayer, C. J. (1789). *Vie publique et privée de Charles Gravier, Comte de Vergennes*. Chez Maradan.
- Montferrand, B. d. (2017). *Vergennes La Gloire de Louis XVI*. Tallandier.
- Murphy, O. T. (1982). *Charles Gravier, Comte de Vergennes French diplomacy in the age of revolution: 1719-1787*. State University of New York Press.
- Price, M. (1995). *Preserving the monarchy: The Comte de Vergennes 1774-1787*. Cambridge University Press.

Topal Doğan, K. (2022). Bir Fransız elçisinin çıraklık dönemi: İstanbul elçiliği öncesinde Charles Gravier de Vergennes, *Mavi Atlas*, 10(2), 356-373.

Saint-Aymour, L. V. (1886). *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'a la révolution française, Portugal*. Ancienne Libraire Germer Bailliere et Comte Félix Alcan.

Seita, M.-G. d. (1987). *Vergennes et la politique étrangère de la France à la veille de la révolution*. Musée-Galerie de la Seita.

Stollberg-Rilinger, B. (2020). *Kutsal Roma İmparatorluğu*. Vakıfbank Kültür Yayınları.

Şahin, İ. (2015). Utrecht'ten Tilsit'e İngiltere'nin Akdeniz politikası. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 838-859.

Thuillier, G. (1996). *La première école d'administration: L'Académie politique de Louis XIV*. Librairie Droz.

Tocqueville, A. d. (1856). *The old regime and the revolution*. Harper & Brothers.

Vajnági, M. (2008). Britain-Hanover and the imperial election of 1745. *Hungarian Journal of English and American Studies*, 14(1), 51-64.

Valette, R. (1989). *Catalogue de la noblesse française*. Robert Lafont.

Wiesner-Hanks, M. E. (2014). *Erken modern dönemde Avrupa 1450-1789*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hakan SARAÇ

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.

Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir-TÜRKİYE
Anadolu University, Faculty of Literature, Department of Russian Language and Literature, Eskişehir-TURKIYE

ORCID: 0000-0003-0103-4029

h_sarac@anadolu.edu.tr

Türk Siyaset Dilinin Sembolleri: Renkler (Kültürel, Semantik ve Tarihsel Bakış)

Öz

İnsan yaşamının her alanında renklerin kullanımına rastlamak mümkündür. Soyut düşünce ve kavramlarla ilişkilendirilen renkler sanatta, edebiyatta, dilde, dinde ve hayatın diğer alanlarında sembolleştirilerek yeni anlam ve özellikler kazanmıştır. Sembol anlam taşıma kapasiteleri ve hatırdaki kalıcı etkiye sahip olmaları renkleri izahı ve idraki zor olan olay, duygu ve düşüncelerin ifadesi yapmıştır. Böylelikle insan yaşamına dair sevinç, mutluluk, heyecan, gençlik, güzellik, yas, öfke, savaş ve zafer gibi kavramlar renklerle anlatılır olmuştur.

Dünyayı ve insan hayatını güzelleştiren ve süsleyen renklerin etkinliğinin görüldüğü alanlardan birisi de siyaset meydanıdır. Öyle ki siyasi bir olay, fikir ve ideolojinin ifade edilmesinde renklerin rolü azımsanmayacak kadar çoktur. Nitekim temiz, dürüst ve ahlaklı siyasetin sembolü "ak" iken kötü, kirli ve utanç dolu bir siyasetin ifadesi "kara" renktir. Siyasi görüş ve ideolojiler de renklerde hayat bulur: Komünizm "kırmızı/kızıl"la, faşizm ise "siyah"la bağdaştırılır. Türk siyasetinde ikili ilişkilerin durumu ve gidişatı, trafik ışıklarına benzetilerek renklerle dile getirilir: "Kırmızı ışık, yeşil ışık ve sarı ışık (yakmak)." Bunun dışında siyasilerin söylemlerinin inandırıcılığını artırmak ve hedef kitlelerini etkilemek için "renkli" ifadelerle başvurdukları görülür: "Kızılca kıyamet, karalamak, alınının akıyla, kızıl komünist, mavi vatan" vb.

Bu çalışmada Türk siyaset dilinde sembollerin ifadesi olan renklerin anlam ve özellikleri konu edilmektedir. Çalışmanın amacı ise Türk siyaset dilinde zikredilen "renkli" ifadeleri belirlemek ve bu ifadelerde geçen renklerin siyaset arenasında kazandığı sembol (metaforik ve metonimik) anlamların ortaya konulmasıdır. Bu hedef doğrultusunda söz konusu ifadelerin belirlenmesi için gazetelere başvurulmuştur. İnceleme neticesinde Türk siyaset dilinde 11 farklı renk adıyla 40 adet kalıplaşmış ifadenin kullanıldığı tespit edilmiştir. Türk siyaset dilinde söz konusu renklerin doğruluk, erdem, başarı, tehlike, uyarı, devrim, aşırılık, şiddet, bayrak, İslam, asker, güç, teslimiyet, doğa ve barış gibi sembol anlamlar taşıdığı saptanmıştır. Gerçekleştirilen analizden elde edilen bilgi ve bulgular, çalışmanın sonunda derlenmiş ve değerlendirilmiştir.

Anahtar sözcükler: Siyaset, Dil, Renkler, Sembol, Kültür, Anlam.

Symbols of the Turkish Political Language: Colors (Cultural, Semantic and Historical Perspective)

Abstract

It is possible to come across the use of colors in all spheres of human life. The Colors associated with abstract thought and concepts have gained new meanings and features by being symbolized in art, literature, language, religion and other areas of life. Their capacity to carry symbol meaning and their lasting effect on memory have made colors the expression of events, feelings and thoughts that are difficult to explain and comprehend. Thus, concepts such as joy, happiness, excitement, youth, beauty, mourning, anger, war and victory about human life have been explained with colors.

One of the areas where the effectiveness of colors that beautify and adorn the world and human life is the political square. In fact that the role of colors in the expression of a political event, ideas and ideologies is too great to be underestimated. As a matter of fact, while the symbol of clean, honest and moral politics is "white", the indicator of a bad, dirty and shameful politics is "black". Political ideas and ideologies also are brought to life in colors; communism is identified with "red", and fascism with "black". In the Turkish political language, the course of bilateral relations is expressed in colors by analogy with traffic lights: "Kırmızı ışık, yeşil ışık ve sarı ışık (yakmak)." In addition, it is seen that politicians appeal to "colorful" expressions in order to increase the credibility of their rhetoric and influence their target group: "Kızılca kıyamet, mavi vatan, karalamak, alınının akıyla, kızıl komünist, mavi vatan" etc.

In this study, the meaning and features of colors, which are the expression of symbols in Turkish political language, are discussed. The aim of the study is to determine the "colored" expressions mentioned in the Turkish political language and to reveal the symbolic (metaphorical and metonymic) meanings of the colors in these expressions in the political arena. In line with this purpose, newspapers were consulted to determine these expressions. As a result of the examination, it has been determined that 40 stereotyped expressions with 11 different color names are used in the Turkish political language. It has been determined that colors have symbolic meanings such as truth, virtue, success, danger, warning, revolution, extremism, violence, flag, Islam, soldier, power, surrender, nature and peace in Turkish political language. The information and findings obtained from the analysis were compiled and evaluated at the end of the study.

Keywords: Politics, Language, Colors, Symbol, Culture, Semantics.

Giriş

Yeryüzünde insanoglunun en çok dikkatini ve ilgisini çeken tabiat unsurlarından birisi renklerdir. Doğal ortamdan kültür ve sosyal hayata dâhil edilen renkler, toplumların dünya görüşlerini, inanışlarını ve geleneklerini temsil ederler. Özünde fiziksel olgular olan renkler, zaman içinde kazandıkları yeni anlam ve özelliklerle sembolleşerek toplumların millî ve manevi değerlerini temsil eden unsurlar olarak kabul edilirler. “İnsanın kendine değer kattığı her noktada, yaşamın her sahasında ve safhasında, renklerinde, sanatında, yazımında, dininde sembollerin varlığı gizemli veya açık bir şekilde mutlaka vardır. Yaşama dair insan ne düşünüyorsa, düşüncelerini semboller aracılığıyla yansıtabilir” (Bayraktar Durgun & Yaman, 2017, s. 47). Dolayısıyla renkleri, toplumların kendilerini ifade etmede kullandıkları “kültür sembolleri” olarak tanımlamak mümkündür. Tüm toplumlarda olduğu gibi Türk toplumunda da en eski zamanlardan başlayarak tarihî seyrî içinde renklerin çeşitli sembol anlamları ile millî ve manevi değerler kazandırdığı görülmüştür (Genç, 1997, s. 1075). Örneğin, Türk kültürünün esas renklerinden olan “ak” renk, bilgeliği, yüceliği, erdemi ve başarıyı; “kara”, hüznü, yası, ölümü ve korkusuzluğu; “kırmızı” ise güzelliği, şaşkınlığı, heyecanı, sağlığı ve saltanatı temsil eder.

Evreni ve yaşamı çepeçevre saran renkler, sanattan spora, siyasetten sağlığa, eğitimden hukuka hayatın her alanında varlığını hissettirirler. Estetik görünüşleri ve çağrışım zenginliğine sahip olmaları sayesinde izahı zor ve idraki güç olan hususlar renklerle ifade edilirler. Türk toplumu hayatında tecrübe ettiği olayları, duyguları ve düşünceleri yansıtırken renkleri kullanarak onlara çeşitli sembol anlamları yüklerler. Türk kültür tarihinde negatif güçler kara ile pozitif faktörler ve oluşumlar ak ile ifade edilir (Özcan, 2014, s. 91). Mesela insanın ahlaki yönden temiz, doğru, vicdanlı ve onurlu olması “ak” ile (alın açık, yüzü ak); kötü niyetli, arsız ve utanmaz bir kişiliğe sahip olması ise “kara” ile (gönlü kara) izah edilir.

Renklerin kazandığı bu özel anlamlarla sembol değer olarak kendini gösterdiği alanlardan birisi de siyaset arenasıdır. Siyaset, büyük kitleleri ilgilendiren, içerisinde farklılıkları ve zıt kutupları bir arada barındıran bir mecradır. Öyle ki Türk siyaseti oldukça renkli, hareketli ve hararetlidir. Bu durumun doğal sonucu olarak siyasiler söylem ve demeçlerinde yer yer renklere ve “renkli” ifadelerle yer verirler. Siyasi söylemin önemli bir parçası içeren bu sözler, renk adı içeren kalıplaşmış ifadeler olarak tanımlanır: “Kırmızı çizgi, kara düzen, alının akıyla” vb. Nitekim “Türk siyasal yaşamındaki yaygın kanılardan biri, ‘halkı etkilemenin, halka eğilmenin, halkı aydınlatmanın, halka kendini anlatmanın, ancak halk dilini ve halkın dille yarattığı sözler ürünleri (atasözü, destan, efsane, deyim vb.) etkili bir şekilde kullanılmasıyla gerçekleştirilebilir’, şeklindedir” (Özdemir, 2017, s. 138-139). Başka deyişle bu ifadelerin kullanımındaki gaye, siyasilerin söylemlerini güçlendirerek ve inandırıcı kılarak kitleleri harekete geçirmek istemeleridir; fakat “siyaset sahnesinde liderlerin bu kalıplaşmış sözler içinde en çok deyimleri kullandıkları görülür. Çünkü deyimlerle kısa zamanda daha çok şey etkili olarak söylenebilir” (Akın, 2021, s. 23). Siyasi aktörlerin bunlar arasından özellikle renk adı içeren deyimleri tercih ettikleri görülür: “Al kanlara boyanmak, mavi boncuk dağıtmak, alını açık, yüzü ak, yüzü kızarmak, karalamak” vb.

Renkler bazen de siyasi bir görüşü yahut ideolojiyi temsil ederler; çünkü bu gibi “semboller, insan zihninde kolay yer edinen ve ideolojik kurgulamada önemli yeri olan ortak bellek üretiminin merkezinde yer alır” (Kıraç & Karasoy, 2020, s. 36). Mesela, 1917 yılında Rusya’da patlak veren Ekim Devrimi’nin simgesi “kırmızı/kızıl” idi. “Kızıl”, devrim sonrası kurulan Sovyetler Birliği’nin ulusal bayrak ve ideolojisinin rengi olmaya devam etti. 20. yüzyıl Rusya tarihinin baş aktörlerinden devrimci Bolşevikler ile Sovyet hükümeti için “kızıl”, özgürlük uğruna dökülen kanların, devrimci mücadelenin, sol hareketin, komünizmin ve sosyalizmin rengiydi (Politiceskaya Entsiklopediya e-sözlük). Bu sosyo-politik gelişmenin (olumlu ya da olumsuz) etki ve tesiri Türk siyaseti üzerinde de vardır; ne var ki, söz konusu dönemde beliren siyasi söylem ve ifadeler Türk siyasetinin de dilinde telaffuz edilmeye başlandığı görülmektedir: “Kızıl ordu, Kızıl komünist, Kızıl meydan” vb.

Yukarıda verilen örneklerde olduğu gibi iç ve dış siyasette yaşanan gelişmeler, fikirler ve ideolojiler “renkli” ifadelerle algılanmakta ve yorumlanmaktadır. Renklerin siyaset alanında kullanımıyla ilgili bu türden daha pek çok örneğin Türk siyaset dilinde var olabileceği kanısındayız. Bu sebeple bu çalışmada, Türk siyaset dilinde telaffuz edilen “renkli” ifadelerin kültürel, tarihsel ve anlam bilimsel açılarından incelenmesi söz konusudur. Çalışmanın amacı ise, “renkli” ifadelerde geçen renk adlarının siyaset dilinde taşıdığı sembol anlamların belirlenip ortaya konulmasıdır.

Bu çalışmada nitel bir araştırma yöntemi olan belge taraması (doküman incelemesi) yöntemi kullanılmıştır. Belge taramasında hedeflenen olgu için elektronik ve yazılı materyaller olan yerel ve ulusal gazeteler ile haber ajansları esas alınmıştır. Türk siyaset dilinde telaffuz edilen “renkli” ifadeler bu medya araçlarında taranmıştır. Tarama sonucunda belirlenen ifadelerde 11 farklı rengin “kırmızı, kızıl, al, kara, ak, beyaz, yeşil, sarı, mavi, bordo ve turuncu” kullanımını tespit edilmiştir.

Çalışmanın analiz kısmında öncelikle söz konusu renklerin Türk kültüründeki yeri ve önemine tarihi kaynaklar ve inceleme yazıları gözden geçirilerek kısaca değinilmiştir. Daha sonra Türk siyaset dilinde kullanılan “renkli” ifadelerin anlamsal yönden çözümlenmesinin yapılması için birbirinden farklı Türkçe sözlüklerden yararlanılmıştır. Tarihî bağlamda önem arz eden “renkli” ifade ve terimler sosyo-politik perspektifle yorumlanmıştır. Daha sonra ise Türk siyaset dilinde zikredilen renk adlarının ve renklerle ilgili ifadelerin taşıdığı sembol (metaforik ve metonimik) anlamların tespiti yapılmış ve ortaya konulmuştur.

Bilim insanı Mağfired K. Yunusoğlu, “Siyasetin renkleri: Semantik yaklaşım” (2009) başlıklı çalışmasında, Türk siyasetinin “kırmızı/kızıl, yeşil, sarı ve turuncu” renkleri sevdiğini belirterek araştırmasını bu 4 renkle sınırlandırmıştır. Bu çalışmada ise Türk siyaset dilinde kullanılan renklerin kapsamı genişletilmiş ve bu renk adlarını içeren ifadelerin tarihsel, kültürel ve anlam bilimsel açılarından incelenmesi yapılmıştır.

Türk Siyaset Dilinde Kullanılan “Renkli” İfadeler

Türk siyaseti bünyesinde birbirinden farklı görüş, fikir ve ideolojileri barındıran bir yapıdır. Hâl böyle olunca siyasi kimliğe sahip kişilerin söylemlerinde renklerin tercih edilmesi üslup ve hitap şekilleri açısından oldukça önemlidir. Zira Türk siyaset dilinde “renkli” ifadelerle siyasi liderler, partiler ve onların fikirleri hem övülmekte hem de yerilmektedir. Bu sebeple siyasi aktörler, duygu ve düşüncelerini halka arz ederken söz konusu ifadeleri tercih ederler. Renklerin geçtiği ifadelerin onların söylemlerini etkili ve güçlü kıldığı su götürmez bir gerçektir.

Bu çalışmada yapılan araştırmaya göre Türk siyaset dilinde 11 farklı renk adıyla 38 adet “renkli” ifadenin kullanıldığı belirlenmiştir. Bu çalışmada söz konusu “renkli” ifadelerde geçen renklerin taşıdığı sembol anlamları aşağıda gerçekleştirilen analiz çalışmasında tespit edilmiştir ve gazetelerden alınan örneklerle aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Ak/Beyaz

Türklerin en eski inanışlarından olan Şamanizm’de “ak”, arılığın ve yüceliğin simgesi olmuştur. Türk mitolojisinde kutsal sayılan Tanrı, kişi ve unsurlar “ak” renkle ilişkilendirilmiştir. Bu

sebeple “Türkler için renkler arasında “ak”, “baş renk” olarak kabul görmüştür. Türkler “ak” renge olumlu anlamlar ve çağrışımlar yüklemiştir; hem inanışlarında hem de geleneklerinde “ak” renkle bütünleşerek onu yaşamlarının bir parçası hâline getirmişlerdir” (Genç, 1997, s. 1079).

Türkiye Türkçesinde bu renk adı için yakın ya da eş anlamlı şekilde kullanılan “ak” ve “beyaz” sözcükleri yer alır. İlki Türkçe, ikincisi ise Arapçadır (Orbay, 2018, s. 1947). Türkçede “ak”ın “beyaz”a oranla anlam ve kavram alanının daha geniş ve zengin olduğu düşünülebilir. Türk kültür tarihinde “ak/beyaz”; temizliğin, güzelliğin, yaşlılığın, tecrübenin, doğruluğun, dürüstlüğün, erdemin, başarının, adaletin, ululuğun ve saygınlığın sembolüdür. Böylelikle Türk siyaset dilinde doğruluğun, dürüstlüğün, lekesizliğin, erdemin ve başarının sembolü “ak” renk olduğu düşünülebilir:

Alının akıyla: Ayıplanacak bir duruma düşmeden, tertemiz, onuruyla, başarı göstermiş olarak (Aksoy, 2013, s. 566). “Cumhurbaşkanı Erdoğan, 31 Mart yerel seçimlerinde de *alınımızın aklı ile* çıkacağımıza inanıyorum.” (Türkiye gazetesi, 8 Kasım 2018).

Yüzü ak: Suçu ve utanılacak bir durumu olmayan kimse (Türk Dil Kurumu, t.y.). “AK Parti Lideri Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın Afyonkarahisar mitinginin bugüne kadar gelmiş geçmiş en güzel mitingi olduğunu söyleyen İ Başkanı Mehmet Zeybek, ‘AK teşkilatlarının *yüzü ak* çıktı.’ dedi.” (Kocatepe Gazetesi, 12 Mayıs 2011).

Alın açık, yüzü ak: Utanılacak, gizli bir durumu yok; tertemiz, dürüst bir insan (Aksoy, 2013, s. 566). “Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül de 18 Kasım 2002 tarihinde AK Parti hükümetinin kurulduğunu, dört gün sonra hükümetin 8’inci yılının tamamlanmış olacağını, sekiz yıldır iktidarda olup da *alın açık, yüzü ak*, yaptığı icraatlarının hesabını verebilen bir kadroya sahip olduklarını ifade etti.” (Hürriyet, 14 Kasım 2010).

Birçok toplumda görüldüğü gibi, Türk toplumunda da “beyaz”, evrensel anlamda masumiyetin, saflığın ve temizliğin rengi olarak “barışı ve tarafsızlığı” simgelemektedir. Bu sebeple, teslim olduğunu bildiren ya da barış görüşmesi isteyen tarafın bayrağı da “beyaz” renkli olur (Halse, 1978, aktaran Mazlum, 2011, s. 129). Dolayısıyla Türk siyaset dilinde teslimiyetin, ateşkesin, barışın ve uzlaşının temsili “beyaz”dır:

Beyaz bayrak (sallamak, çekirmek): Teslim olmak, pes etmek; iki taraf arasında ateşkes istenmesi ve anlaşma yoluna gidilmesi. “Vatan Parti Genel Başkanı Doğu Perinçek, Türkiye’nin terörü yenip kesin zafere ulaşması için tarihi koşulların oluştuğunu belirterek, Kesin zaferden kastımız; PKK, YPG, PYD ve SDG’nin kökünün kurutulması ve Kandil’e *beyaz bayrak çektilmesidir*.” (Sondakika, 07 Ekim 2019). “Kiev’den Rusya’ya *beyaz bayrak*. Zelenskiy’den Putin’e görüşme teklifi. ” (Milligazete, 21 Nisan 2021). “Yüksekova’da *beyaz bayrak sallayarak* 8 teröristin teslim olduğu iddia edildi.” (Habertürk, 21 Nisan 2016).

Rusya’da Bolşeviklerin başlattığı Ekim Devrim’i döneminde meşru hükümetin safında yer alan ve devrim karşıtı olan kimseler “beyazlar” olarak nitelendirilmiştir. Bu dönemde “kızıl”ın zıttı olarak ortaya çıkan “beyaz” renk devrime, sol harekete ve komünizme karşı olanların ifadesi olmuştur (Grigoryev, 2004, s. 231). Böylece Türk siyasetinde zikredilen “Beyaz Ruslar” tabiriyle Sovyetler rejiminden kaçan kimseler kastedilir:

Beyaz Rus: Ekim İhtilalinde komünist yönetiminden kaçan Rusyalı kimse (Parlatır vd., 1988, s. 280). “Günlerce İstanbul ve Çanakkale Boğazı’nda beklemek zorunda kalan *Beyaz Ruslar*, bu coğrafyada 100 yılda yaşanan acıların değişmediğinin göstergesi.” (Sözcü, 18 Şubat 2019).

Kara/Siyah

Türkçede beyazın karşıtı olarak kullanılan ve en koyu rengi anlamında iki sözcük vardır: “Kara” ve “siyah”. Bunlardan ilki olan kara, Türkçe olup Türkçenin bilinen en eski yazılı belgeleri olan Orhon Yazıtlarından beri kullanılmaktadır. İkincisi olan siyah ise Farsçadan Türkçeye geçmiş olup Türklerin Anadolu’ya gelmeleri ve İslam dinini kabul etmeleriyle birlikte kullanılmaya

başlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında siyahın kara renk adına göre daha yeni olduğundan, kara sözcüğünün anlam alanının diğerine oranla daha geniş olduğu tahmin edilmektedir (Bayraktar, 2004, s. 57). “Kara”; kötülüğün, üzüntünün, yasın, ölümün, mutsuzluğun, çaresizliğin, korkunun, cehaletin, gücün, güzelliğin, otoritenin, yiğitliğin, cesaretin vb. sembol ifadesi olarak Türk kültür tarihinde en çok anlam ve çağrışım zenginliğine sahip renklerden biri olmuştur. “Kara”nın anlam ve kavram alanının genişliğini Türk siyaset dilinde de görmek mümkündür. Dolayısıyla siyaset arenasında tehlikenin, yasadışılığın, utancın, rezaletin, iftiranın, fitnenin ve korkusuzluğun sembol ifadesi “kara”dır:

Kara liste: Zararlı ve sakıncalı diye belirlenen veya cezalandırılması düşünülen kimselerin listesi (Parlatır vd., 1988, s. 1208). *Kara listeye almak*: Birini, bir grubu, bir ülkeyi sakıncalı veya zararlı görmek. “VAVEK’ten yapılan yazılı açıklamada, dünyanın 16. Avrupa’nın 5. Büyük ekonomisi Türkiye’nin, Mali Eylem Görev Gücü (FAFT) tarafından *kara listeye* alınmasının siyaset ve ekonomi gündeminde ciddi bir şekilde ele alınması gerektiğine dikkat çekti.” (Cumhuriyet, 30 Haziran 2011).

Kara düzen: Düzensiz, karışık (Türk Dil Kurumu, t.y.). “Bakan Soylu: Çalışma hayatında artık *kara düzen* dönem sona erdi.” (Milliyet, 15 Haziran 2016).

Kara leke: Yüz kızartan yahut utanılan bir durum. “Türk demokrasinin tarihine sürülen *kara lekenin* adı ‘28 Şubat’... Sincan sokaklarında tanklar yürüdü, başörtülü öğrenciler okullarına giremedi.” (Trthaber, 28 Şubat 2022).

Karalamak (*kara çalmak, sürmek*): Leke sürmek, kötülük yüklemek, iftira etmek (Türk Dil Kurumu, t.y.). “Sözcü Gazetesi ve İsmail Saymaz’ın polisi *karalamak* için yaydıkları haberin gerçeği yansıtmadığı ve iddiaların asılsız olduğu ortaya çıktı.” (Akşam, 10 Ekim 2020).

Kara ile ilgili benzer sembol anlam ve kullanımın başka bir ifadede ortaya çıktığı saptanmıştır. Medya aracılığıyla siyaset arenasındaki kişiler, partiler, ülkeler ve diğer faktörler kötülenirken, itibarsızlaştırılırken ve suçlanırken Türk siyaset dilinde “karalama kampanyası” söylemine sık sık başvurulduğu görülür:

Karalama kampanyası: “Dönem dönem rakipleri tezyif ve bertaraf etmek için kullanılan karalama kampanyası olarak da ifade edilen itibarsızlaştırma kampanyası aslında belli bir hedefe ulaşmak için, itibarı zedelemeye yönelik faaliyetlerin organize bir şekilde icra edilmesidir” (Aktaş, 2016, s. 12). “İran yönetiminin talimatla yapıldığı düşünülen ve eş zamanlı olarak *karalama kampanyasının* yürütüldüğü manşetlerde hedef Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan.” (Trthaber, 20 Ekim 2021).

Yüzünü kara çıkar(t)mak: Birini utandırmak (Parlatır vd., 1988, s. 2488). “Sayın Başbakan’a millilik övgüleri yaparken, mahcup olacağımız, *yüzümüzü kara çıkaracak* misal ve eylemlerle karşılaşmaktan üzülmüyoruz.” (Cumhuriyet, 01 Mart 2017).

Gözü kara: korkusuz (Parlatır vd., 1988, s. 894). “İçişleri Bakanı Soylu, “Türkiye terörle mücadelede ne kadar etkin, kararlı ve bu konuda *gözü kara* olduğunu ortaya koyuyor”, dedi.” (Anadolu ajansı, 06 Kasım 2011).

Kırmızı/Al/Kızıl

Tarih boyunca Türk halkının en çok ilgi gösterdiği ve sevdiği beş ana renkten (ak, kara, sarı, yeşil/mavi) birisi de “kırmızı” renktir (Genç, 2009, s. 5). Bilindiği gibi Türk dilinde “al” ve “kızıl” olmak üzere “kırmızı” renk adını karşılayan iki sözcük daha bulunur. “Kırmızı” Arapça, “al” ve “kızıl” ise Türkçe kökenli kelimelerdir. Zamana ve mekâna bağlı olarak Türkler bu üç renge milli ruhu ve şuuru yansıtan sembol anlamlar yüklemişlerdir. “Kırmızı”, “al” ve “kızıl” devlet anlayışında hakanlığın, saltanatın, gücün, egemenliğin, hâkimiyetin, savaşın, zaferin ve fethin simgesiyken, halk katında ise güzelliğin, düğünün, gelinliğin, kızlığın, gerdeğin, aşkın, ergenliğin, doğumun, sevincin, bereketin, bolluğun, coşkunun ve bayramın göstergesi olmuştur. Türk kültüründe bu denli anlam zenginliğine sahip olan bu üç renk adının Türk siyaset dilinde kullanımı kaçınılmaz bir hâl almıştır.

Dolayısıyla, Türk siyaset dilinde tehlike, uyarı, yasak, engelleme, durdurma, dışlama vb. sembol ifadelerin rengi “kırmızı”dır:

Kırmızı çizgi: Belli bir konuda taraflar arasında kabul edilebilir son nokta (Türk Dil Kurumu, t.y.). “Türkiye’nin, Irak’ın ABD tarafından işgal edilmeden önce açıkladığı bu bölgede üç tane *kırmızı çizgi* vardı: 1. Irak’ın toprak bütünlüğü ihlal edilmemeli; 2. Irak’ın kuzeyinde bağımsız bir devlet kurulmamalı; 3. Musul, Kerkük ve Süleymaniye’nin statüsü asla bozulmamalı.” (Milligazete, 25 Eylül 2017).

Kırmızı hat: İki ülkenin belli koşullar çerçevesinde meydana getirdiği, nazik ve yasak bölgedir (Yunusoğlu, 2009, s. 28). “Satanovskiy şöyle konuşuyor: Türkiye, Moskova’nın Suriye için koyduğu *kırmızı hatı* geçerse bin bir sürprizle karşılaşacak.” (Gazeteduvar, 18 Eylül 2016).

Kırmızı bülten: Uluslararası polis örgütünün dünya çapına aradığı suçlular için yayımladığı arama ve yakalama emri (Türk Dil Kurumu, t.y.). “İçişleri Bakanlığı, INTERPOL tarafından *kırmızı bültenle* aranan teröristin ikna yoluyla güvenlik güçlerine teslim olduğu açıklandı.” (Cumhuriyet, 21 Aralık 2021).

Kırmızı ışık (yakmak): Ülkeleri, kişileri ve onların istenmeyen fikir, görüş ve önerilerini engellemek, durdurmak ve dışlamak (Yunusoğlu, 2009, s. 29). “BDP’den bir yeşil bir de *kırmızı ışık*.” (Posta, 24 Temmuz 2011); “Brüksel – Avro Bölgesi ekonomi ve maliye bakanları, 130 milyar avroluk ikinci kurtarma paketini bekleyen Yunanistan’a *kırmızı ışık yaktı*.” (Milligazete, 10 Şubat 2012).

Eski Türkçede “kızıl” sözcüğü (çok fazla ısınarak kızıl renge bürünmek anlamında) “kızmak” fiil kökünden türetilmiştir (Yiğit, 2015, s. 16). “Yüzün ve alnın rengi, insanın ruh hali ve kişiliği hakkında yapılacak yorumlarda belirleyicidir” (Öztürk, 2013, s. 2138). Öfke, şaşkınlık, heyecan, utanç vb. duygu durumlarında insanın yüz rengindeki değişim “kırmızı” renk metaforuyla anlatılır. Bu bağlamda, Türk siyaset dilinde “utancın ve rezaletin” göstergesi “kırmızı” renktir:

Yüzü kızarmak: Utanmakla birlikte yapmak (Parlatır vd., 1988, s. 2488). “PKK destekçilerine illegal maddi yardım ulaştırmaktan *yüzü kızarmayan* Erdoğan, sözlerini, ‘Düşündükçe benim içim daralıyor. *Yüzüm kızarıyor*.’ diyerek tamamladı.” (Yeniakit, 9 Aralık 2021).

(Birinin) yüzünü kızartmak: Bir kimsenin utanmasına sebep olmak, birini utanacak duruma düşürmek (Parlatır vd., 1988, s. 2488). “Arınç, *yüzümü kızartacak* bir işin içinde olmadık.” (Posta, 02 Aralık 2013).

Türk mitik anlatılarında “Kızılma”, “Türklerin hâkimiyet ve fetih anlayışının sembolüdür ve erişilmesi zor bir hedefi temsil etmektedir” (Şentürk, 2019, s. 131). Kızılma ya da altın küre olarak zikredilen bu tasavvur Türklerin dünya hakimiyeti idealinin bir simgesidir (Çoruhlu, 2002, s. 186). Bu anlayışın günümüz Türk siyaset diline yansıdığı siyasilerin konuşmalarında açıkça görülür:

Kızılma: Yeryüzündeki bütün Türkleri birleştirip büyük bir imparatorluk kurmayı amaç olarak alan ülkü (Türk Dil Kurumu, t.y.). “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan *Kızılma* mesajı: Yiğitler kan döker, bayrak solmaya... Anadolu başlar, vatan olmaya... *Kızılma’ya hey, Kızılma’ya...*” (Habervakti, 26 Ağustos 2020)

Rusya coğrafyasında yaşanan ayaklanma, devrim, komünizm ve sosyalizm gibi siyasi eylem ve ideolojilerin sembol ifadesi “kızıl” renkti. Birçok toplumda olduğu gibi, Türk toplum nezdinde de Bolşevikler, Sovyetler, devrim, komünizm ve sosyalizm gibi siyasi oluşumlar “kızıl” renkle ilişkilendirilmiştir. Türk siyaset dilinde benzer anlayışın uzantısını aşağıdaki tabir ve ifadelerde görmek mümkündür:

Kızıl Ordu. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin resmî SSCB’nin kuruluşundan (1922) yıkılışına kadar (1946) varlığını sürdürmüştür. II. Dünya Savaşı’nda (1939-1945) ülkeyi Alman işgalinden kurtarmış ve ülkenin toparlanmasına yardım etmiştir (Politiceskaya Entsiklopediya, t.y.). “*Kızıl Ordu* birlikleri, 1990 yılı 19 Ocak’ı 20 Ocak’a bağlayan gece saat 01.00’de Azerbaycan’ın

başkenti Bakü'ye girdi ve acımasızca sivil halkın üzerine ateş ederek kanlı bir katliam gerçekleştirdi.” (Hürriyet, 20 Ocak 2014).

Kızıl Meydan: Rusya'nın başkenti Moskova'da Sovyetler Birliği'nin kurucusu olan Vladimir Lenin'in halka açık olan anıtmezarının da bulunduğu dünyaca ünlü meydanın adıdır. Meydan gerek SSCB döneminin gerekse günümüz Rusya'sının siyasi ve toplumsal tarihinde özel bir yere sahiptir. Kızıl Meydan, geçmiş yıllarda idamlara, gösterilere, geçit törenlerine ve mitinglere sahne olmuştur. Günümüzde halka açık olarak çeşitli kültürel, siyasi ve toplumsal aktivitelere hâlâ ev sahipliği yapmaktadır (Politiçeskaya Entsiklopediya, t.y.). “Rusya İçişleri Bakanlığı, Kremlin Sarayı ve *Kızıl Meydan'a* girişlerin yasaklandığını duyurdu.” (Cumhuriyet, 24 Şubat 2022).

Kızıl bayrak: Komünist ve sosyalist hareketinin simgesi olarak geçtiğimiz yüzyılın başlarında Rusya'da baş gösteren devrim sürecinde işçi sınıfını, daha sonra ise Rus Çarlığının yıkılmasıyla Sovyetler Birliğini temsil eden bayrak (Politiçeskaya Entsiklopediya, t.y.). “Rusya'da komünistler, orak-çekikçi *kızıl bayrağa* geri dönülmesi için kampanya başlattı. Konunun parlamento gündemine gelmesi bekleniyor.” (Cumhuriyet, 12 Eylül 2014).

Kızıl (komünist): Bir ideoloji olarak komünizm ve sosyalizm yanlısı kimse (Türk Dil Kurumu, t.y.). 19. ve 20. yüzyıllarda dünya çapında Fransa, Rusya, Çin ve Küba gibi ülkelerde meşru hükümetlere karşı ayaklanan, devrim yapan ve devrimle iltisaklı ve irtibatlı olan kimselere söylenen bir ifadedir. “*Kızıl Komünist* Kuzey Kore Devlet Başkanı Kim Jong-un'un, şimdi de idam mahkûmlarını uçaksavar kullanarak öldürttüğü iddia ediliyor.” (Yeniakit, 02 Mayıs 2015).

Kanın rengi olması hasebiyle “kırmızı” renk, insana uyandırıcı ve enerji verici bir his verir. Bu sebeple, “kırmızı”, birtakım olumsuz duygu ve olayların ifadesi olarak kullanılır. Dolayısıyla,

Türk siyaset dilinde aşırılık, taşkınlık, şiddet ve savaş gibi kavramlar “kızıl” ile ifade edilir:

Kızılca kıyamet: Aşırı bir biçimde gürültülü, çekişme, kavga (Parlatır vd., 1988, s. 1318). “Kızılcahamam'da *kızılca kıyamet!*” (Vatan, 12 Mart 2006).

Kızılca kıyamet kopmak: Kavga gürültü olmak (Parlatır vd., 1988, s. 1318). “CHP'de *kızılca kıyamet koştı.*” (Radikal, 14 Ağustos 2010).

Türk tarihinde mukaddes sayılan ve kanın rengi olan “al” ve “kızıl” en çok tercih edilen bayrak renkleri olmuştur (Genç, 1997, s. 17). Bu sebeple Türk halkı “kırmızı bayrak yerine al bayrak, kırmızı kan yerine ise al kan” demektedir (Kotan & Kaya, 2010, s. 85). Türklerdeki “al bayrak kullanımı, Şamanist dönemdeki Al Ruhunun ateş tanrısı ve koruyucu ruh olarak kabul edilmesinden ileri gelmektedir” (Ögel, 1991, s. 265). Türk siyaset dilinde “al”, bayrağın rengidir ve “al bayrak” söylemiyle şanlı Türk bayrağı kastedildiği düşünülebilir:

Al bayrak (sancak): Türk bayrağı (Parlatır vd., 1988, s. 69). “Ali Yavuz, “Uğruna şehitler verdiğimiz, gazi olduğumuz ay yıldızlı *Al bayrağımızın* gönderden indirilmesi bardağı taşırdı artık.” (Cumhuriyet, 10 Haziran 2014). “Milli Savunma Bakanlığımızdan (MSB) yapılan açıklamada ‘AP’de kirliliği elleriyle bayrağımıza saldıran çaresiz, şımarık çocuklara her yerde *Al Sancağımızın* asilliğini ve gücünü göstermeye devam edeceğiz.’ denildi.” (Milat gazetesi, 20 Ocak 2020).

Kan ile bağdaştırılan “kırmızı/al”, “Türklerde savaşın, fethin ve şehitliğin simgesidir” (Kalafat, 2012, s. 73). Türk insanı, vatanın ve milletin bağımsızlığı uğruna cenk meydanında şehit düşmüş askerler için “öldü ya da öldürüldü” demek yerine “al kanlara boyandı” demektedir. Bu sebeple, “al kan” ifadesi kutsallığa ve şehitliğe işaret eder. Türk siyaset dilinde vatan toprakları uğruna şehit düşmüş askerler için al kanlara boyanmak deyiimi kullanılır:

Al kanlara boyanmak: Yaralanmak, vurularak ölmek; şehit olmak (Parlatır vd., 1988, s. 70). “Hakikat kınalı kuzuların, *al kanlara boyanmış*, ak alınlarında yazılıdır. Eğer bugün, seksen birinci yılına ulaşmış olan, Türkiye Cumhuriyeti'nden bahsedebiliyorsak, bu, Çanakkale de verilen mücadele ve mücadeleyi veren şehitlerin sayesinde.” (Milli gazete, 20 Mart 2006).

Sarı

“Sarı renk adı, Türklerin bilinen en eski yazılı eserleri olan Orhon Yazıtlarından bu yana Türkçede kullanılmaktadır. Sarı>saru> TT sarı. Sarı, Türkçenin her döneminde kullanılmış olması nedeniyle renk adları içinde özel bir yere sahiptir” (Bayraktar, 2006, s. 209). “Sarı, Türk renk sembolizminde güneşin rengi olarak bolluk ve bereketi, altının rengi olarak zenginliği ve sonbaharı çağrıştırmaktan dolayı hüznü, hastalığı ve hatta ölümü niteler” (Öztürk, 2015, s. 256). Türkler dünyanın merkezini “sarı” renkle ifade etmişlerdir (Genç, 1997, s. 5). “Türkler ‘sarı’ rengi merkezi, gücü, hakimiyeti simgeleyecek şekilde kullanmış ve Türk sarısını daha sonra altın sarısı olarak nitelemiştir” (Bayat, 1993, s. 52). Böylece Hun Türkleri merkezin, gücün ve hâkimiyetin kendilerinde olduklarını göstermek için “sarı” renkli bayraklar kullanmışlardır (Koca, 2010, s. 202).

“Sarı” renk, Türk kültür tarihinde geniş bir yelpazede kullanılmasına rağmen Türk siyaset dilinde yalnızca ikili ilişkilerde sonucu belli olmayan ve ne kadar zaman alacağı kesin olmayan bir süreci ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır (Yunusoglu, 2006, s. 35). Başka bir deyişle, siyaset arenasında “sarı” rengin yakılması, ikili ilişkilerde mevcut durumun değişmediği ve somut bir kararın çıkması için bekleme sürecine geçildiği anlamına gelmektedir:

Sarı ışık (yakmak): Herhangi bir konuda kesin bir kararın çıkmadığı, ikili ilişkilerde bekleme sürecine geçildiğini bildiren bir ifadedir. “Yetkililer, ‘Ancak 15 Haziran’dan itibaren izin çıkabilir. Rusya ile diplomasi trafiği aralıksız sürüyor. *Sarı ışık yandı*. Amacımız bunu yeşile döndürmek’ açıklamasını yaptı.” (Akit, 18 Mayıs 2021). “Geçen hafta yaşanan bu gelişmelere bakarak ABD ve AB’nin S-400’ler ve Doğu Akdeniz başta olmak üzere anlaşmazlık konularının altını çizmekle birlikte Erdoğan yönetimine bir kredi tanıdığı, *sarı ışık yakıldığı* söylenebilir.” (Evrensel gazetesi, 29 Mart 2021).

Yeşil

Yeşil, “Türkçenin bilinen en eski yazılı belgeleri olan Orhon Yazıtlarından bu yana Türkçede kullanılmaktadır. Yeşil> TT yeşil Yeşil, Türkçenin her döneminde kullanılmış olmasına rağmen kullanımı sınırlı kalmıştır” (Bayraktar, 2014, s. 180). Hâlbuki doğanın rengi olan “yeşil” Türk düşüncesinde yaşamın, gençliğin, diriliğin, yenilenmenin ve ümidin sembol ifadesi olarak anlam ve çağrışım zenginliğine sahiptir. Gerek Türklerin en eski inanışlarında gerekse İslamiyet’te “yeşil” renk kutsal sayılıp saygı görmüştür. “Yeşil’in akla ilk gelen anlamının (“sarı ile mavinin karışmasından ortaya çıkan, bitki yapraklarının çoğunda görülen renk”) (Türk Dil Kurumu, t.y.). dışında çeşitli sembol manaları da vardır; “yeşil”, bitkiyi, ormanı, baharı, sağlığı, alanı, siyaseti, zenginliği, işi, devleti ve cenneti simgeler. Bu simgesel değerlerden siyasetin, işin ve devletin yeşillenmesi son zamanlarda belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır (Sevgi, 2020, s. 45). Daha önceki yıllarda “yeşil” sözcüğü “çevreci hareketlerle anılırken, günümüzde ise “yeşil” çevre hareketleri aşan siyasi bir harekete dönüşmüştür” (Sevgi, 2020, s. 45). Böylelikle Türk siyaset dilinde engelleri ortadan kaldırmak, izin vermek ve ilişkileri iyileştirmek için “yeşil” adının geçtiği ifadelerin kullanıldığı görülür (Yunusoglu, 2009, ss. 33-34). Ülkeler, partiler ve kişiler arasında “yeşil ışık” yakılması görüşmelere yahut diyaloga açık ve hazır olduğu anlamına gelmektedir.

Yeşil ışık (yakmak): Bir işin yapılmasına izin vermek ya da göz yummak (Aksoy, 2013, s. 1118). “Bakan Çavuşoğlu duyurmuştu... Rusya tarafı *yeşil ışık yaktı!*” (Mynet, 04 Mart 2022). “ABD’den diyalog teklifine *yeşil ışık!* ABD’den daha çok silah talep eden Ukrayna, Rusya’nın ABD ve NATO’ya sunduğu güvenlik teklifine karşı çıkarken Beyaz Saray’dan ‘Diyaloga açığız’ mesajı verildi.” (Birgün Gazetesi, 11 Aralık 2021).

İslamiyet’te en çok değer verilen renklerin başında “yeşil” gelir. Bu sebeple inanç ve ideolojik bakımdan “yeşil”, İslam ile anılmaktadır. “Yeşil” renk, “İslamiyet’te kutsal alan ve mekânların vazgeçilmez rengidir” (Öztürk, 2015, s. 80). Bu nedenle, Türk siyaset dilinde “yeşil”,

İslamiyet’le ve onun değer ve kaidelerine sıkı sıkıya bağlı olan muhafazakâr kesimle özdeşleştirilmektedir:

Yeşil sermaye: 28 Şubat sürecinden sonra “İslamcı” kimliğiyle ön plana çıkan şirketleri (holdingleri) tanımlamak için kullanılan bir ifadedir. “CHP, Kombassan gibi *yeşil sermaye* şirketlerine yaklaşık 20 yıldır tüm birikimleri yatıran, ancak karşılığını hiçbir şekilde alamayan yüzlerce gurbetçiyle Berlin’de bir araya geldi.” (Cumhuriyet, 11 Aralık 2019).

Türk siyasi düşüncede “yeşil’in, İslam-Komünizm tezatlığını izah etmede kullanıldığı görülür:

Yeşil kuşak (projesi): Türk-İslam sentezli ABD’nin İslam’ı komünizme karşı kalkan olarak kullanmaya yönelik bir stratejisidir (Günel, 2004, s. 157). “İslam ve Türk aynı kategoride kavramlar değildir. Biri dindir, diğeri milliyet. Bu yaklaşım, Sovyetlere karşı *Yeşil Kuşak* projesinin taktiğidir.” (Cumhuriyet, 20 Eylül 2020).

“Yeşil’in, Türk siyaset dilinde tabiattaki ağaç ve bitkileri simgelediği saptanmıştır.

Yeşil Vatan: Türkiye’nin sahip olduğu tüm yeşil alanlara verilen genel ad. “Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın eşi Emine Erdoğan, *Yeşil Vatan* için el birliğiyle yurdun dört bir yanında yepyeni fidanlar yeşertelim’ diyerek Orman Genel Müdürlüğü’nün bağış kampanyası için destek istedi.” (Yeniçağ, 31 Temmuz 2021). “*Yeşilli* korumakla kalmamak.” (Milliyet Gazetesi, 18 Ekim 2021).

Mavi (Gök)

Türkler gökyüzünü Tanrının katı olarak tasavvur etmiş ve göğü kutsal saymışlardır. Öyle ki, “Hun Türkçesinde “gök” kelimesi ile Tanrı kelimesi eş anlamlı idi” (Kalafat, 2012, s. 126). “Gök, tanrının ve bizi sonsuzluğa bağlayan, ululuk ve yüceliğin bir sembolüdür” (Ögel, 1991, s. 457). “Gök”, aynı zamanda gökyüzünün ve suyun simgesi olan bir renk adıdır. Bugün Türkçede bu renk adının karşılığı “mavi” ve “gök mavisii”dir.

“Mavi”, “Türk kültürlü halklarda koruyucu renk olarak bilinir. Işıkları yansıttığına inanılır. Nazarlıklar için “mavi” renk seçilir. Çocuklara mavi boncuk takılır. Nazardan korunması istenilen kimsenin üzerinde mavi giysi olması istenir” (Kalafat, 2012, s. 140). Geçmişten beri Türk halkı arasında “mavi gözlü” ya da “gök gözlü” insanların nazar gücünün daha kuvvetli olduğuna inanılır. Türkler mavi gözün negatif enerjisinden korunmak için eskiden beri evlerinde yahut üzerlerinde mavi boncuk kullanmaktadır (Çıblak, 2004, s. 107). Dolayısıyla, “mavi” (“gök”) Türk kültüründe hem olumlu hem de olumsuz şekillerde algılandığı söylenebilir; “bir taraftan manevi dinginlik verip rahatlatan etkisi ile bir mavi varken, diğer taraftan da uyarıcı ve tehlikeyi haber veren duygusu ile başka anlam boylamında başka bir mavi ile karşılaşırız” (Öztürk 2015, s. 66). Benzer şekilde Türk siyaset dilinde de “mavi”ye olumlu ve olumsuz sembol anlamların yüklendiği tespit edilmiştir:

Mavi vatan: “Ülkelerin iç suları, karasuları, bitişik bölgeleri, kıta sahanlıkları, münhasır ekonomik bölgeleri de ve hatta bunların üzerindeki hava sahaları da vatanıdır. Bu bölgeler “Mavi Vatan” olarak adlandırılabilir. Devletlerin çeşitli egemenlik gösterileri yapabildiği, uygulayabildiği bu deniz ve hava sahaları Mavi Vatan’dır” (Akarçay & Ak, 2018, s. 142). Türk siyaset dilinde kullanılan “Mavi Vatan” ifadesiyle Karadeniz, Marmara denizi, Ege denizi, Akdeniz ve Kıbrıs adası kastedilir. “Hepimiz çok iyi biliyoruz ki; *Mavi Vatan*’a sahip çıkamayan Türkiye’nin geleceği olamaz. Bugün verdiği istikbal mücadelesinin en kapsamlı zemini burasıdır. Tam bağımsız Türkiye davasının en önemli noktası da burasıdır.” (Akşam, 09 Kasım 2021).

Türk kültüründe “Mavi boncuk” nazar değmesin veya göze gelinmesin inancıyla takılan eşyaya verilen isimdir (Türk Dil Kurumu, t.y.). Eskiden gök boncuk günümüzde ise mavi boncuk olarak kullanılmaya devam edilen bu ifade Türk siyaset arenasında “mavi boncuk dağıtmak” olarak aynı zamanda mizansen malzemesi olarak zikredilmektedir. Siyaset alanında mavi boncuk dağıtan kişi, herkese şirin ve sempatik gözükmek için gerçek yüzünü ve asıl niyetini gizlemektedir. Dolayısıyla, Türk siyaset dilinde “mavi boncuk dağıtmak” ifadesiyle siyaset yapanların kitlelere gerçekçi

davranmadığı, boş vaatlerde bulunduğu ve yanlış siyasi yöntemlere başvurdukları vurgulanmak istenir:

Mavi boncuk dağıtmak: Herkese şirin görünmeye çalışmak (Türk Dil Kurumu, t.y.). “CHP’nin politikası tek cümleyle *mavi boncuk dağıtma* politikasıdır. Samimiyet, bir irade söz konusu değil. Kiminle karşılaşsam ona mavi boncuk dağıtayım’ gibi bir derdi var.” (Yeniçağ, 8 Ocak 2022).

Turuncu

Türkçede sarı kırmızı renk anlamına gelen “turuncu”, halk dilinde portakal rengi ya da oranj olarak da telaffuz edildiği bilinmektedir. “Turuncu” renk, Farsça “turunç” kelimesi ve Arapça “ı” ekinin birleşmesiyle meydana gelen bir renk adıdır (Türk Dil Kurumu, t.y.). Türk renk geleneğinde yer alan beş temel renkten biri olmadığından dolayı Türkçede kullanım alanı oldukça sınırlıdır.

“Turuncu”, içinde bulunduğumuz yüzyılın başlarında dünya siyaset arenasına devrimle birlikte anılarak dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. 2004 yılının kasım ve aralık aylarında yapılan Ukrayna Cumhurbaşkanlığı seçimlerini, Merkez Seçim Komisyonunun açıkladığı ilk sonuçlara göre iktidardaki Viktor Yanukoviç kazanmıştır. Fakat bu durumu kabul etmeyen ana muhalefet adayı olan Viktor Yuşenko ve destekçileri tarafından ülke genelinde başlatılan protestolar, mitingler ve grevler Ukrayna makamlarını ikinci kez oylama yapmaya zorlamıştır. Gerçekleşen ikinci oylama Viktor Yuşenko ve onun taraftarlarının zaferiyle son bulmuştur (Politişeskaya Entsiklopediya, t.y.). Bu süreçte protestocular meydanlarda turuncu bayraklar ve objelerle devrim yaptıklarını göstermeye çalışmışlardır. Bu siyasi gelişme Türk siyaset dilinde de “turuncu devrim” olarak tanımlanmıştır:

Turuncu devrim: Ukrayna Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde (2004 yılı) usulsüzlük yapıldığını savunan ana muhalefet lideri ve onun destekçilerinin açıklanan ön seçim sonuçları sonrası ülke çapında başlattığı ayaklanma hareketidir. Devrim niteliği taşıyan bu eylemin simgesi “turuncu” olmuştur (Politişeskaya Entsiklopediya, t.y.). “Ukrayna’da 2004 yılında Viktor Yuşenko’ya Devlet Başkanlığı koltuğunu getiren *Turuncu Devrim* Kiev meydanında onbinlerce kişinin turuncu bayrak ve atkılarla yaptığı gösteri ile gelmişti.” (Vatan, 3 Mart 2006).

Ukrayna, Gürcistan ve Kazakistan’da yaşanan devrim hareketlerinden sonra Türkiye’de 2013’teki gezi parkı olayı (gezi kalkışması), 2016’daki darbe girişimi ve hükümeti düşürme planıyla yapılmak istenenler Türk siyaset dilinde “turuncu devrim” olarak ifade edildiği görülmektedir:

“Gezi kalkışması *turuncu devrim* denilen ve kimi başarılı, kimi başarısız darbe girişimleri serisi içindedir. ABD’ye kafa tutan hükümetler *turuncu devrimlere* hedef olmuşlardır.” (Akşam, 10 Haziran 2014).

Üstelik Türkiye, sadece FETÖ’cü darbe girişimiyle tehdit edilmemişti. “Türkiye, Soros’un çeteleri tarafından *turuncu devrim* hazırlıkları yapılan ülkeydi. Sırbistan, Gürcistan ve Ukrayna’daki turuncu devrimleri, CIA’nın yan kuruluşları yaptırmıştı.” (Yeniçağ, 6 Mayıs 2017).

Bordo

Fransızcadan Türkçeye geçen “bordo” renk adı, rengini şaraptan almaktadır (Türk Dil Kurumu, t.y.). Türk tarihi ve renk geleneğinde geçmişi olmamasına karşın “bordo”, halk tarafından sevilen bir renktir. Türk silahlı kuvvetlerinin yenilmez armadası olan ve “bordo bereliler” olarak çağrılan askeri birlik ismini taktıkları bordo renkli bereden almaktadır. “Bordo bereliler” yaptığı başarılı operasyonlarla hem Dünya hem de ülke siyaset arenasında kendisinden övgüyle söz ettirmektedir. Dolayısıyla, Türk siyasi figürlerinin konuşmalarında “bordo bereliler” ifadesi sıklıkla geçer. Böylece, Türk siyasetçilerinin sıklıkla kullandığı bordo-bereliler ifadesiyle şanlı Türk askeri kastedilmektedir:

Bordo bereliler: Türk Silahlı Kuvvetleri’nin kadrosunda üst düzey eğitimle yetiştirilen ve seçkin askerlerden oluşan askeri birliğin adıdır. Halk arasında da bu isimle tanınmaktadırlar.

“Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ve Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) komuta kademesinin katıldığı toplantıda, *bordo berelilere* telefonla seslenerek Özel Kuvvetlerin çalışmalarının büyük öneme sahip olduğunu vurguladı.” (Anadolu Ajansı, 22 Mart 2019).

Sonuç

Bu çalışmada “kırmızı, kızıl, al, kara, ak, beyaz, yeşil, mavi, sarı, turuncu ve bordo” renklerinin Türk siyaset dilinde kazandığı sembol anlamlar ve özellikler belirlenmiş ve ortaya konulmuştur. İnceleme neticesinde söz konusu renklerin Türk siyaset dilinde sembolleştirilerek çeşitli fikir, düşünce ve olayları ifade etmede kullanıldıkları anlaşılmıştır. Bu renklerin Türk siyaset dilinde taşıdığı sembol anlamlar kısaca şunlardır:

Ak: Doğruluk, dürüstlük, erdem, başarı.

Beyaz: Teslimiyet, ateşkes, barış ve uzlaş.

Kara: Tehlike, yasadışı, utanç, rezalet, iftira, fitne, itibarsızlaştırma, toprak ve cesaret.

Kırmızı: Tehlike, uyarı, yasak, engelleme, durdurma, dışlama, utanç, rezalet.

Kızıl: Hâkimiyet, fetih, devrim, ayaklanma, komünizm, sosyalizm, öfke, kızgınlık, aşırılık, taşkınlık, şiddet.

Al: Şehitlik, bayrak.

Sarı: Belirsizlik, ikili ilişkilerde bekleme sürecine geçilmesi.

Yeşil: İkili ilişkilerde engelleri ortadan kaldırmak, izin vermek, iyileştirmek, İslam, komünizm karşıtlığı, doğa.

Mavi: Deniz alanları, hava sahaları, samimiyetsizlik, yalan, gösteriş.

Turuncu: Ayaklanma, devrim ve değişim.

Bordo: Asker.

Siyaset alanında duyguların, düşüncelerin ve fikirlerin kitlelere ulaşmasında renklerin etkinliği ve işlevselliğinin ne denli güçlü olduğu taşıdıkları sembol anlam kapasitesiyle doğru orantılıdır. Görüldüğü gibi Türk siyaset dilinde kişiler, partiler, kurumlar, olaylar ve ideolojiler “renkli” ifadelerin kullanımıyla bazen övülmekte bazen de yerilmektedir.

“Ak, kara, kızıl, al, sarı ve yeşil” gibi Türk renk geleneğinin temel taşlarının yanı sıra Türkçeye başka dillerden giren “kırmızı, mavi, turuncu ve bordo” renk adlarının siyaset dilinde metaforik ve metonimik anlamlarda kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu da farklı renk adlarının Türk siyaset dilindeki anlam ve kullanım çeşitliliği ile zenginliğini göstermektedir.

Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü gibi, renk adlarının siyasetçilerin konuşmalarını canlı, renkli ve anlamlı kılmaktadır. Sembol değer olarak kullanıldığında renklerle siyasi yapılar, siyasi aktörler ve ideolojileri uzun yıllar boyunca korunabilmektedir. Siyaset dilinin sembolleri olarak renk adlarının kişileri, olayları, kurumları ve onların ideolojilerini temsil ettiği incelenen ifadelerde açıkça görülmektedir.

Bu çalışmada ele alınan renkler ve ifadelerin kapsamının başka çalışmalarla genişletilebileceği düşünülmektedir. Bu sebeple Türk siyaset dilinde renklerin taşıdığı sembol anlamların ortaya konulduğu bu çalışma, renklerle ilgili başka alanlarda yapılacak diğer araştırmalar için bir ön adım niteliği taşımaktadır.

Kaynakça

Akarçay, P. & Ak, G. (2018). Ulusal güvenlik bağlamında Kıbrıs: Jeostratejik/Jeoekonomik önem ve gelişmeler. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 140-157.

Akın, E. (2021). *Siyasetin dili* (Cilt 1). İksad Yayınevi.

- Aktaş, K. (2016). İşletmelerde itibar yönetimi. *Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 1-15.
- Aksoy, Ö. A. (2013). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü* (Cilt 1-2). İnkılap Kitabevi.
- Bayat, F. (1993). *Oğuz Epik En'enesi ve Oğuz Kağan Destanı*. Azerbaycan Elimler Akademiyası.
- Bayraktar, N. (2004). Kara ve siyah renk adlarının Türkçedeki kavram ve anlam boyutu üzerine. *Dil Dergisi*, (126), 56- 76.
- Bayraktar, N. (2014). Türkçe yeşil renk adının biçim, anlam ve kavram alanına tarihsel bakış. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 10(1), 179-193.
- Bayraktar Durgun, G. & Yaman, H. (2017). İdeoloji, dil ve sembol bağlamında medya ve siyaset. *Akademik Hassasiyetler*, 4(7), 39-51.
- Çıblak, N. (2004). Halk kültüründe nazar, nazarlık inancı ve bunlara bağlı uygulamalar. *Türklük Bilimi Araştırmalar*, (15), 103-125.
- Çoruhlu Y. (2012). *Türk mitolojisinin ana batları*. Kabalcı Yayınları.
- Genç, R. (1997). Türk inanışları ile milli geleneklerinde renkler ve sarı-kırmızı-yeşil. *Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, 9(27), 1075-1110.
- Genç, R. (2009). *Türk inanışları ile milli geleneklerinde renkler ve sarı-kırmızı-yeşil* (4. baskı). Atatürk Kültür Merkezi.
- Grigoryev, O.N. (2004). *Tsvet i zapah vlasti. leksika çuvstvennogo vospriyatıya v publitsisti çeskih i budojestvennih tekstab*. Nauka.
- Günal A. (2004). Büyük Ortadoğu projesi ve Türkiye. *Ege Academic Review*, 4(1), 156-164
- Kalafat, Y. (2012). *Türk halk inançlarında renkler*. Berikan Yayınevi.
- Kıraç, Z. K. & Karasoy, H.A. (2020). Sembollerin ideolojik işlevleri. İçinde B. Küçüksaraç (Ed.), *Sosyal ve beşeri bilimlerde akademik çalışmalar* (ss. 19-40). Livre de Lyon.
- Koca, S. (2010). Genel hatları ile kültür ve sembol ilişkisi. *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 12(2), 87-94.
- Kotan, Y. & Kaya, T. (2010). Orhan Pamuk'un benim adım kırmızı romanında renk metaforu. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 83-103.
- Halse, A.O. (1978). *The use of color interiors*. (2. Baskı). Mc Graw Hill.
- Mazlum, Ö. (2011). Rengin kültürel çağrışımları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (31), 125-137.
- Orbay, N. O. (2018). Yaşar Kemal'in renkler ve renklerle ilgili sözcükleri kullanımı: Karıncanın su içtiği örneği. *Social Science Studies Journal*, 4(19), 1944-1957.
- Ögel, B. (1991). *Türk kültür tarihine giriş* (Cilt 6). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özcan, D. (2014). Uygur halk destanlarında bir simge olarak renkler: Karalık, aklık. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (4), 89-97.
- Özdemir, N. (2017). *Kültür bilimi ve yönetimi*. Grafiker Yayınları.
- Öztürk, H. (2013). Bazı organ adlarının toplum değerleriyle ilişkisi. *Turkish Studies*, 8(9), 2129-2143.
- Öztürk, Ş. (2015). *Türk kültüründe renk kavramı ve renklerin maddi kültür unsurlarına yansımaları*. (Tez No. 412170). [Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Parlatır, İ., Gözaydın, N., & Zülfikar H. (1988). *Türkçe sözlük* (8. Baskı, Cilt 1-2, s. 1273). Türk Dil Kurumu.
- Sevgi, O. (2020). Yeşil terimler ve anlamları. *Avrasya Terim Dergisi*. 8(1): 44-61.

Şentürk, O. (2019). Hâkimiyetin sembolü: Kızılelma. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 123(242), 131-140.

Politiçeskaya Entsiklopediya (t.y.). Kızıl. İçinde *Temel Siyasi Kavram ve Terimler Sözlüğü*. 29 Şubat 2022'de <https://politike.ru/> adresinden alındı.

Politiçeskaya Entsiklopediya (t.y.). Kızıl bayrak. İçinde *Temel Siyasi Kavram ve Terimler Sözlüğü*. 24 Ocak 2022'de <https://politike.ru/> adresinden alındı.

Politiçeskaya Entsiklopediya (t.y.). Kızıl meydan. İçinde *Temel Siyasi Kavram ve Terimler Sözlüğü*. 17 Ocak 2022'de <https://politike.ru/> adresinden alındı.

Politiçeskaya Entsiklopediya (t.y.). Kızıl Ordu. İçinde *Temel Siyasi Kavram ve Terimler Sözlüğü*. 24 Ocak 2022'de <https://politike.ru/> adresinden alındı.

Politiçeskaya Entsiklopediya (t.y.). Turuncu. İçinde *Temel Siyasi Kavram ve Terimler Sözlüğü*. 26 Şubat 2022'de <https://politike.ru/> adresinden alındı.

Politiçeskaya Entsiklopediya (t.y.). Turuncu devrim. İçinde *Temel Siyasi Kavram ve Terimler Sözlüğü*. 25 Şubat 2022'de <https://politike.ru/> adresinden alındı.

Türk Dil Kurumu (t.y.). Alnı açık. İçinde *Tarama Sözlüğü*. 12 Şubat 2022'de <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

Türk Dil Kurumu (t.y.). Bordo. İçinde *Tarama Sözlüğü*. 11 Nisan 2022'de <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

Türk Dil Kurumu (t.y.). Kara düzen. İçinde *Tarama Sözlüğü*. 09 Şubat 2022'de <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

Türk Dil Kurumu (t.y.). Karalamak. İçinde *Tarama Sözlüğü*. 16 Şubat 2022'de <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

Türk Dil Kurumu (t.y.). Kara suları. İçinde *Tarama Sözlüğü*. 22 Mart 2022'de <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

Türk Dil Kurumu (t.y.). Kırmızı bülten. İçinde *Tarama Sözlüğü*. 24 Mart 2022'de <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

Türk Dil Kurumu (t.y.). Kırmızı çizgi. İçinde *Tarama Sözlüğü*. 06 Mart 2022'de <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

Türk Dil Kurumu (t.y.). Kızıl (komünist). İçinde *Tarama Sözlüğü*. 04 Nisan Mart 2022'de <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

Türk Dil Kurumu (t.y.). Kızılelma. İçinde *Tarama Sözlüğü*. 19 Mart 2022'de <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

Türk Dil Kurumu (t.y.). Mavi boncuk. İçinde *Tarama Sözlüğü*. 24 Mart 2022'de <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

Türk Dil Kurumu (t.y.). Mavi boncuk dağıtmak. İçinde *Tarama Sözlüğü*. 24 Mart 2022'de <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

Türk Dil Kurumu (t.y.). Turuncu. İçinde *Tarama Sözlüğü*. 18 Mart 2022'de <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

Türk Dil Kurumu (t.y.). Yeşil. İçinde *Tarama Sözlüğü*. 26 Mart 2022'de <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

Türk Dil Kurumu (t.y.). Yüzü ak. İçinde *Tarama Sözlüğü*. 17 Şubat 2022'de <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

Yiğit, V. (2015). *Renkler*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Yunusoğlu, M. K. (2009). Siyasetin renkleri: Semantik yaklaşım. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 25-39.

Gazeteler

Akşam, (2020, 9 Ekim). Sözcü gazetesi ve İsmail Saymaz'ın polisi karalamak için yaydıkları haber yalan çıktı. <https://www.aksam.com.tr/guncel/sozcu-gazetesi-ve-ismail-saymazin-polisi-karalamak-icin-yaydiklari-haber-yalan-cikti/haber-1116588>

Akşam, (2021, 9 Kasım). Mavi Vatan'a göz dikenlerin tatbikatı. <https://www.aksam.com.tr/yazarlar/prof-dr-yasar-hacisalihoglu/mavi-vatana-goz-dikenlerin-tatbikati/haber-1217908>

Anadolu Ajansı, (2019, 6 Kasım). İçişleri Bakanı Soylu: Türkiye terörle mücadelede gözü kara. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/icisleri-bakani-soylu-turkiye-terorle-mucadelede-gozu-kara/1637230>

Birgün Gazetesi, (2021, 19 Aralık). ABD'den diyalog teklifine yeşil ışık. <https://www.birgun.net/haber/abd-den-diyalog-teklifine-yesil-isik-369914>

Cumhuriyet, (2011, 30 Haziran). Türkiye kara listede. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye-kara-listede-262506>

Cumhuriyet, (2014, 10 Haziran). Bayrak indirme soruşturmasında 5 gözaltı. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/bayrak-indirme-sorusturmasinda-5-gozalti-81141>

Cumhuriyet, (2014, 12 Eylül). Rusya'da 'Sovyet bayrağı geri dönsün' kampanyası. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/rusyada-sovyet-bayragi-geri-donsun-kampanyasi-118561>

Cumhuriyet, (2017, 01 Mart). Barzani çatlağı... Bahçeli köprüleri atıyor. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/barzani-catlagi-bahceli-kopruleri-atiyor-688538>

Cumhuriyet, (2019, 11 Aralık). CHP, yeşil sermaye mağdurlarına sahip çıkıyor. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/chp-yesil-sermaye-magdurlarina-sahip-cikiyor-1707524>

Cumhuriyet, (2020, 20 Eylül). Milliyetçilik Nereye-5: Türk-İslam sentezi Yeşil Kuşak taktiği idi. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/milliyetcilik-nereye-5-turk-islam-sentezi-yesil-kusak-taktigiydi-1767378>

Cumhuriyet, (2021, 21 Aralık). Bakanlık duyurdu! Kırmızı bültenle aranıyordu... Teslim oldu. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bakanlik-duyurdu-kirmizi-bultenle-araniyordu-41965866>

Cumhuriyet, (2022, 24 Şubat). Son dakika: Kremlin Sarayı ve Kızıl Meydan'a girişler yasaklandı. <https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/son-dakika-kremlin-sarayi-ve-kizil-meydana-girisler-yasaklandi-1910687>

Evrensel Gazetesi, (2021, 29 Mart). ABD ve AB, Erdoğan'a neden sarı ışık yaktı? <https://www.evrensel.net/yazi/88433/abd-ve-ab-erdogana-neden-sari-isik-yakti>

Gazeteduvar, (2016, 18 Eylül). Rusya Türkiye'den 'güvenlik' bekliyor. <https://www.gazeteduvar.com.tr/analiz/2016/09/18/rusya-turkiyeden-guvenlik-bekliyor>

Kocatepe Gazetesi, (2011, 12 Mayıs). Ak teşkilatların yüzü ak çıktı. <https://www.kocatepegazetesi.com/ak-teskilatlarin-yuzu-ak-cikti/>

Habertürk, (2016, 21 Nisan). Yüksekova'da operasyon sona erdi. <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1228463-yuksekovada-operasyon-sona-erdi>

Habervakti, (2020, 26 Ağustos). Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Kızılelma mesajı.

<https://www.habervakti.com/video/cumhurbaskani-erdogandan-kizilelma-mesaji>

Hürriyet Gazetesi, (2010, 14 Kasım). Hüseyin Çelik'ten CHP'ye fıkralı eleştiri. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/huseyin-celiktan-chpye-fikrali-elistiri-16297603>

Hürriyet Gazetesi (2014, 20 Ocak). Kızılordu Bakü'de katliam yaptı. <https://www.hurriyet.com.tr/kizilordu-bakude-katliam-yapti-25615980>

Milat Gazetesi (2020, 30 Ocak). MSB'den Yunan vekile tokat gibi cevap: Al Sancağımızın gücünü göstereceğiz. [https://www.milatgazetesi.com/haber/msbden-yunan-vekile-tokat-gibi-cevap-al-sancağımızın-229644/](https://www.milatgazetesi.com/haber/msbden-yunan-vekile-tokat-gibi-cevap-al-sancaгимiz-in-229644/)

Milligazete, (2006, 20 Mart). Çanakkale: Emperyalizme reddiye. <https://www.milligazete.com.tr/haber/1073602/canakkale-emperyalizme-reddiye>

Milligazete, (2012, 10 Şubat). Avro Bölgesi'nden yardım bekleyen Yunanistan'a kırmızı ışık yaktı. <https://www.milligazete.com.tr/haber/1102951/avro-bolgesinden-yardim-bekleyen-yunanistana-kirmizi-isisik>

Milligazete, (2017, 25 Eylül). Türkiye'nin kırmızı çizgileri ve ABD. <https://www.milligazete.com.tr/makale/1237393/ekrem-sama/turkiyenin-kirmizi-cizgileri-ve-abd>

Milligazete, (2021, 21 Nisan). Kiev'den Rusya'ya beyaz bayrak. <https://www.milligazete.com.tr/haber/6999102/kievden-rusyaya-beyaz-bayrak-zelenskiyden-putine-gorusme-teklifi>

Milliyet, (2016, 6 Haziran). Bakan Soylu: Çalışma hayatında artık kara düzen dönem sona erdi. <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/ankara/bakan-soylu-calisma-hayatinda-artik-kara-duzen-donem-sona-erdi-11426625>

Milliyet, (2021, 18 Ekim). Yeşili korumakla kalmamak. <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/didem-ozel-tumer/yesili-korumakla-kalmamak-6621433>

Mynet, (2022, 4 Mart). Bakan Çavuşoğlu duyurmuştu... Rusya tarafı yeşil ışık yaktı! <https://www.mynet.com/bakan-cavusoglu-duyurmustu-rusya-tarafı-yesil-isisik-yakti-110106922966>

Posta, (2013, 2 Aralık). Arınç 'Yüzümüzü kızartacak bir işin içinde olmadık'. <https://www.posta.com.tr/siyaset/video-arinc-yuzumuzu-kizartacak-bir-isinin-icinde-olmadik-513405>

Radikal, (2010, 14 Ağustos). CHP'de kızılca kıyamet koptu. <http://www.radikal.com.tr/politika/chpde-kizilca-kiyamet-koptu-1013556/>

Sözcü, (2019, 18 Şubat). Azınlığın azınlığı: Beyaz Ruslar. <https://www.sozcu.com.tr/hayatum/kultur-sanat-haberleri/azinligin-azinligi-beyazruslar/>

Trthaber, (2021, 27 Ekim). İran medyasında Cumhurbaşkanı Erdoğan'a yönelik eş zamanlı karalama kampanyası. <https://www.trthaber.com/genel/iran-medyasinda-cumhurbaskani-erdogan-a-yonelik-es-zamanli-h17528.html>

Trthaber, (2022, 28 Şubat). Demokrasiye sürülen kara leke: 28 Şubat. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/demokrasiye-surulen-kara-leke-28-subat-659080.html>

Türkiye Gazetesi, (2018, 8 Kasım). Cumhurbaşkanı Erdoğan: 31 Mart seçimlerinden alnımızın akı ile çıkacağız. <https://m.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/587836.aspx>

Vatan Gazetesi, (2006, 12 Mart). Kızılcahamam'da kızılca kıyamet! <https://www.gazetevatan.com/yazarlar/mustafa-mutlu/kizilcahamamda-kizilca-kiyamet-73223>

Vatan Gazetesi, (2006, 25 Mart). Ukrayna'da 'mavi devrim'e doğru. <https://www.gazetevatan.com/dunya/ukraynada-mavi-devrime-dogru-74245>

Yeniakit, (2015, 2 Mayıs). Kızıl Komünist lider Kim Jong'tan korkunç infaz. <https://www.yeniakit.com.tr/haber/kizil-komunist-lider-kim-jongtan-korkunc-infaz-65583.html>

Yeniakit, (2021, 9 Aralık). Sahtekar Aykut Erdoğan'dan 'yüzüm kızarıyor' şovu! <https://www.yeniakit.com.tr/haber/sahtekar-aykut-erdogdudan-yuzum-kizariyor-sovu-1604438.html>

Yeniakit, (2021, 18 Mayıs). Türkiye'den hamle üstüne hamle... Rusya sarı ışık yaktı! O ülkede düğmeye bastı. <https://www.yeniakit.com.tr/haber/turkiyeden-hamle-ustune-hamle-rusya-sari-isik-yakti-o-ulkede-dugmeye-basti-1540278.html>

Yeniçağ, (2017, 6 Mayıs). FETÖ tamam diyelim; Soros çetesi ne olacak? <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/mobi/yazi-arsivi-393260h.htm>

Yeniçağ, (2021, 31 Temmuz). Emine Erdoğan'dan Yeşil Vatan açıklaması. <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/cumhurbaskani-recep-tayyip-erdoganin-esi-emine-erdogandan-yesil-vatan-aciklamasi-466073h.htm>

Yeniçağ, (2022, 8 Ocak). AKP'li Hamza Dağ'dan 'Kürtçe' çağrısı. <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/akp-genel-baskan-yardimcisi-hamza-dagdan-kurtce-cagrisi-498532h.htm>

Gül DALGAR

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Okul Öncesi Eğitimi Bölümü, Burdur-TÜRKİYE
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Education, Department of Preschool Education, Burdur-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-3980-9128
guldalgar@mehmetakif.edu.tr

Nazan KAYTEZ

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr..
Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, Çankırı-TÜRKİYE
Çankırı Karatekin University, Faculty of Health Sciences, Department of Child Development, Çankırı-TURKIYE
ORCID: 0000-0001-8232-8947
nznunal@hotmail.com

Covid 19 Pandemi Sürecinde Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Özyeterlilikleri ve Gelecek Kaygıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Öz

Araştırma okul öncesi öğretmen adaylarının özyeterlilik inançları ile gelecek kaygıları arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla planlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Okul Öncesi Öğretmenliği bölümünde öğrenim gören ve araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden toplam 316 öğrenci oluşturmuştur. Araştırmaya alınan öğretmen adaylarının %76.9'unun kadın, %23.1'inin erkek olduğu, çoğunluğunun bölümü isteyerek seçtiği (%95.6) ve mesleğe kendini hazır hissettiği (%70.3) yine %34.8 ile çoğunluğunun kendisini olumlu düşünen biri olarak algıladığı belirlenmiştir. Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırma verileri araştırmacılar tarafından hazırlanan "Kişisel Bilgi Formu", okul öncesi öğretmen adaylarının gelecek kaygı düzeylerini belirlemek amacıyla Borich (1996) tarafından geliştirilmiş, Saban, Korkmaz ve Akbaşlı (2004) tarafından uyarlanarak geçerlik güvenirliği yapılan "Öğretmen Adayı Kaygı Ölçeği" ve Tepe ve Demir (2016) tarafından geliştirilip geçerlik güvenirliği yapılan "Özyeterlilik İnançları Ölçeği" ile toplanmıştır. Araştırma verilerinin istatistiksel analizinde Mann Whitney U, Kruskal Wallis ve Spearman Korelasyon testi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda öğretmen adaylarının kaygı düzeyleri ile cinsiyet, öğretmenlik yapmak için hazır hissetme durumu, sınıf düzeyi, anne eğitim düzeyi ve kişilik algısı arasında, öz yeterlilik algıları ile cinsiyet, öğretmenlik yapmak için hazır hissetme durumu, sınıf düzeyi, anne-baba eğitim düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Ayrıca okul öncesi öğretmen adaylarının özyeterlilik inançları ile gelecek kaygıları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özyeterlilik, Kaygı, Öğretmen Adayları.

The Investigation of the Relationship Between Self-Efficacy and Future Anxiety of Preschool Teacher Candidates During the Covid 19 Pandemic Process

Abstract

The research was planned to examine the relationship between pre-school teacher candidates' self-efficacy beliefs and future concerns. The study group of the research consisted of 316 students studying at Mehmet Akif Ersoy University, Department of Preschool Education and voluntarily agreed to participate in the research. Of the pre-service teachers included in the study, 76.9% were female, 23.1% were male, the majority of them voluntarily chose the department (95.6%) and they felt ready for the profession (70.3%), again with 34.8% of them. perceived as a positive thinker. Relational screening model was used in the research. The research data were collected with the "Personal Information Form" developed by the research data, "Pre-service Teacher Anxiety Scale" developed by Borich (1996) to determine the future anxiety levels of pre-school teacher candidates and adapted and validated by Saban, Korkmaz and Akbaşlı (2004) and Tepe and Demir (2016) developed and validated by the "Self-Efficacy Beliefs Scale".

Mann Whitney U, Kruskal Wallis and Spearman correlation tests were used in the statistical analysis of the research data. As a result of the research, there is a significant difference between the anxiety levels of teacher candidates and gender, feeling ready to teach, grade level, mother's education level and personality perception, and between self-efficacy perceptions and gender, feeling ready to teach, class level, parent education. In addition, it was determined that there was a negative and significant relationship between pre-school teacher candidates' self-efficacy beliefs and their future anxieties.

Keywords: Self-efficacy, Anxiety, Teacher Candidates.

Giriş

COVID-19, yalnızca ortaya çıktığı Çin'in Wuhan kentindeki yüksek öğretim kurumlarını değil, tüm dünyadaki yüksek öğretim kurumlarını etkilemiştir. Dünyanın dört bir yanındaki üniversiteler yüz yüze eğitim derslerini iptal ederek, pedagojik süreçlerini uzaktan eğitime kaydırmışlardır. Bu durum birçok üniversite için yeni bir eğitim şekli olmuştur (Toquero, 2020, p.2). Uzaktan eğitime geçişin hızlı olması ve bu yeni koşulların öğrenme ve öğretme açısından ne getireceği konusunda belirsizlik yaşanması bazı aksaklıkları da beraberinde getirmiştir. Örneğin kırsal kesimde yaşayan birçok öğrenci internete ulaşma konusunda sorun yaşamış ve bu durumun eğitim hayatını nasıl etkileyeceği konusunda kaygılanmıştır (Dikmen & Bahçeci, 2020, s.80). Aristovnik et.al. (2020) çalışmasında, öğrenciler hem internete ulaşma konusunda sorun yaşadıklarını hem de uzaktan eğitimde ödev odaklı çalışmaların çok da verimli olmadığını bu nedenle gelecekteki mesleki kariyerleriyle ilgili hayal kırıklığı ve kaygı yaşadıklarını belirtmişlerdir. Daniel'e (2020, p.92) göre bu yeni eğitim ortamı öğrencilerin kendi performanslarını görmelerini engellemiş, pandemi sonrasında bu durumun nasıl telafi edileceğine ilişkin belirsizlik yaşanması da kaygıyı daha da artırmıştır. Özellikle uygulamalı derslerin olduğu bölümlerde okuyan öğrenciler bu kaygıyı daha fazla yaşamışlardır. Bu bölümlerden birisi de okul öncesi öğretmenliği bölümüdür. Okul öncesi öğretmenliği uygulamalı derslerin ağırlıklı olduğu bir bölümdür. Öğrenciler mesleki bilginin yanısıra özellikle son sınıfta "Öğretmenlik Uygulaması" kapsamında okul öncesi eğitim kurumlarında uygulamaya çıkmakta ve çocuklarla birebir iletişim kurmaktadırlar (Yüksek Öğretim Kurumu [YÖK], 2018). Böylece öğrenciler teorik bilgilerini uygulamaya aktarabilmekte ve öğretmenliğe ilişkin deneyim kazanabilmektedirler. Ancak pandemi sürecinde öğrenciler uygulamaya çıkamamış bu durumda bazı öğrencilerde yoğun stres oluşturmuş ve mesleki gelişimleri adına büyük bir kayıp olarak görülmüştür (Eti & Karaduman, 2020, s.636). González-Calvo et. al (2020, p.156) tarafından yapılan araştırmada öğretmen adayları uzaktan eğitim sürecinde kendilerini güvensiz hissettiklerini ve geleceğe ilişkin belirsizlik yaşadıklarını belirtmişlerdir. Karatepe ve ark. (2020, s.1266) çalışmasında öğretmen adayları her dersin uzaktan eğitime uygun olmadığını ifade etmişlerdir. Yine Altun Ekiz'in (2020,s.2) çalışmasında öğrenciler pandemi nedeniyle uzaktan eğitimle verilen uygulamalı derslerden verim alamadıklarını belirtmişlerdir. Eti ve Karaduman (2020, s.637) çalışmalarında öğretmenlik uygulaması dersinin uzaktan eğitimle yürütülmesinin öğretmen adaylarının mesleki yeterliklerini olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Yaşar ve ark. (2013, s.271) göre öğretmenlik kimliğinin gelişiminde öğretmenlik uygulaması (staj) dersinin etkisi büyüktür. Çocuklarla etkileşim, okul ortamında bulunma, süreci yönetme ve sınıf deneyimleri öğretmen adaylarının kendilerini öğretmen olarak yeterli hissetmesine katkı sağlayan önemli etmenlerdir. Pandemi sürecinde öğretmen adayların bu etmenlerden mahrum olması kendilerini öz yetersiz hissetmelerine neden olmuştur.

Özyeterlilik kavramı bir kişinin bir işi yapabilmesi için gerekli olan becerilere sahip olduğu konusundaki inancıdır (Santrock, 2020, p.326). Öğretmenlerin, öğretmenlik mesleğinin gerektirdiği yeterlikleri yerine getirmelerinde bu görev ve sorumlulukları yerine getirebileceklerine olan inançları büyük önem taşımaktadır (Ertan, 2016, s.225). Tepe ve Demir'e (2012, s.139) göre öğretmen adaylarında kalıcı bir özyeterlilik inancının geliştirilmesi çok önemlidir. Çünkü özyeterliliği yüksek öğretmenler bir problemle karşılaştıklarında ümitsizliğe

kapılmamakta ve çözüm önerisi bulma konusunda çaba sarfetmektedirler. Bu öğretmenlerin sınıf içi stratejileri ve çocuklarla olan iletişimleri çok daha güçlüdür.

İlgili alan yazın incelendiğinde, çoğunlukla öğretmen adaylarının pandemi sürecinde uzaktan eğitime ilişkin düşüncelerinin belirlendiği görülmüştür (Bao, 2020, p114; Aristovnik et. al., 2020, p.8438; Toquero, 2020, p.2). Yine pandemi sürecinde farklı bölümlerdeki öğretmen adaylarının özyeterlilik algısı ile ilgili sınırlı çalışmalara da rastlanmıştır. Ancak okul öncesi dönem, çocukların gelişimleri açısından kritik bir dönemdir. Bu dönemde çocukların mesleğini seven, özyeterliliği yüksek bir öğretmenle karşılaşmaları gelişimleri açısından çok önemlidir (Ertan, 2016, s.224). Bu nedenle geleceğin öğretmenleri, okul öncesi öğretmen adaylarının özellikle pandemi sürecinde özyeterlilik inançları ile gelecek kaygılarının belirlenmesinin önemli olduğu düşünülmüştür. Bu düşünceden hareketle çalışmada şu sorulara cevap aranmıştır. Okul öncesi öğretmen adaylarının özyeterlilik inançları ve gelecek kaygıları;

- Cinsiyet, yaş, anne-baba eğitim durumu, sınıf düzeyi, bölümü isteyerek seçme durumu, öğretmenlik için hazır hissetme durumu ve kişilik algılarına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Okul öncesi öğretmen adaylarının özyeterlilik inançları ile gelecek kaygıları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

COVID-19 sürecinde, okul öncesi öğretmen adaylarının öz yeterlik ve gelecek kaygıları arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada ilişki tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli iki ve ikiden fazla değişken arasındaki değişimin varlığını veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir (Karasar, 2015, s.38).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü Okul Öncesi Eğitimi Ana Bilim Dalında I. Öğretim ve II. Öğretim 1. 2. 3. ve 4. sınıflarında öğrenim gören çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden toplam 316 okul öncesi öğretmen adayı oluşturmuştur. Araştırmaya alınan öğretmen adaylarının %76.9'unun kadın, %23.1'inin erkek olduğu, %21.8'inin 1. sınıf, %26.3'ünün 2. sınıf, %27.8'inin 3. sınıf ve %24.1'inin 4. sınıf öğrencisi olduğu, çoğunluğunun anne-babasının ilköğretim mezunu olduğu (anne % 66.5; baba % 42.4), çoğunluğunun bölümü isteyerek seçtiği (%95.6) ve mesleğe kendini hazır hissettiği (%70.3) yine %34.8 ile çoğunluğunun kendisini olumlu düşünen biri olarak algıladığı belirlenmiştir.

Verilerin Toplama Araçları

Araştırma verileri, "Kişisel Bilgi Formu", "Öz yeterlik İnançları Ölçeği" ve "Öğretmen Adayı Kaygı Ölçeği" ile toplanmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Kişisel bilgi formunda öğretmen adaylarının cinsiyeti, yaşı, anne-baba eğitim durumu, sınıf düzeyleri, bölümü isteyerek seçme durumu, öğretmenlik için hazır hissetme durumu ve kişilik algılarına ilişkin sorular yer almaktadır.

Öğretmen Adayı Kaygı Ölçeği

Okul öncesi öğretmen adaylarının gelecek kaygı düzeylerini belirlemek amacıyla Borich (1996, p.26) tarafından geliştirilmiş, Şaban, Korkmaz ve Akbaşlı (2004, s.198) tarafından uyarlanarak geçerlik güvenirliği yapılmıştır. Ölçek 45 maddeden oluşmakta ve "Çok kaygılanıyorum" 5 puan, "Oldukça kaygılanıyorum" 4 puan, "Kısmen kaygılanıyorum" 3 puan,

“Çok az kaygılanıyorum” 2 puan ve “Kaygılanmıyorum” 1 puan şeklinde derecelendirilmektedir. “Ben Merkezli Kaygılar”, “Görev Merkezli Kaygılar” ve “Öğrenci Merkezli Kaygılar” olmak üzere toplam üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı değeri ben-merkezli kaygılar boyutu için 0.76, görev-merkezli kaygılar boyutu için 0.73 ve öğrenci-merkezli kaygılar boyutu için 0.76 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada Ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı değeri ben-merkezli kaygılar boyutu için 0.79, görev-merkezli kaygılar boyutu için 0.71 ve öğrenci-merkezli kaygılar boyutu için 0.82 olarak hesaplanmıştır.

Okul Öncesi Öğretmenlerinin Öz-yeterlik İnançları Ölçeği

Tepe ve Demir (2016, s.138) tarafından geliştirilip geçerlik güvenirliği yapılmıştır. Toplamda 37 maddeden oluşan ölçek beşli likert tipindedir Ölçekte “Öğrenme Öğretme Süreci”, “İletişim Becerileri”, “Aile Katılımı, Planlama”, “Öğrenme Ortamlarının Düzenlenmesi” ve “Sınıf Yönetimi” olmak üzere altı alt boyut bulunmaktadır. Alt boyutlara ilişkin Cronbach alfa değerleri 0.91 ile 0.87 arasında değişmektedir. Ölçeğin öğretmen adayları için toplam Cronbach alfa değeri 0.95 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada toplam puan kullanılmış ve Cronbach alfa değeri 0.92 olarak hesaplanmıştır.

Araştırmanın Etik Yönü

Araştırma için Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü Okul Öncesi Eğitimi Ana Bilim Dalı’ndan gerekli izinler alınmıştır. Daha sonra Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Etik Kurulu’ndan 06.01.2021 tarih ve GO 2021/12 sayılı karar ile çalışmanın yürütülebilmesi için gerekli izin alınmıştır.

Verilerin Toplanması

Araştırma için ölçek sahiplerinden ve ilgili kurumlardan gerekli izinler alındıktan sonra, veri toplama araçları google form aracılığıyla öğrencilere ulaştırılmıştır. Dijital ortamda toplanan veriler kontrol edilmiş ve eksik doldurulan on bir form araştırmaya dâhil edilmemiştir. Bu doğrultuda toplam 316 öğrenci araştırmaya alınmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma verileri normal dağılım göstermediği için iki grupta değişkenlerin karşılaştırılmasında Mann Whitney U testi, ikiden fazla değişkenlerin karşılaştırılmasında Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Okul öncesi öğretmen adaylarının öz yeterlik inançları ile kaygı düzeyleri arasındaki ilişkiye ise Spearman Korelasyon testi ile bakılmıştır.

Bulgular

Tablo 1

Araştırmaya Alınan Öğrencilerin Cinsiyet, Bölümü İsteyerek Seçme ve Öğretmenlik Yapmak İçin Hazır Hissetme Durumuna Göre Öğretmen Adayı Kaygı Ölçeğinden Aldıkları Puan Ortalamalarına İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

Alt boyutlar	Değişken	n	$\bar{x}$	Ortalama Toplamı	U	p
	Cinsiyet					
Ben merkezli	Kadın	243	163.04	39619.50	7765.500	.107
	Erkek	73	143.38	10466.50		
Görev merkezli	Kadın	243	165.36	40181.50	7203.500	.015*
	Erkek	73	135.68	9904.50		

Öğrenci merkezli	Kadın	243	163.76	39793.50	7591.500	.062
	Erkek	73	140.99	10292.50		
	Erkek	73	130.88	9554.50		
Bölüm isteyerek seçme						
Ben merkezli	Evet	278	158.64	44101.50	5243.500	.942
	Hayır	38	157.49	5984.50		
Görev merkezli	Evet	278	158.51	44066.50	5278.500	.995
	Hayır	38	158.41	6019.50		
Öğrenci merkezli	Evet	278	159.30	44286.50	5058.500	.672
	Hayır	38	152.62	5799.50		
Öğr. yapmak için hazır hissetme						
Ben merkezli	Evet	222	137.85	30603.50	5850.500	.000*
	Hayır	94	207.26	19482.50		
Görev merkezli	Evet	222	141.62	31439.00	6686.000	.000*
	Hayır	94	198.37	18647.00		
Öğrenci merkezli	Evet	222	138.95	30846.00	6093.000	.000*
	Hayır	94	204.68	19240.00		

Tablo 1'e göre öğretmen adaylarının öğretmen adayı kaygı ölçeğinden aldıkları puanlar cinsiyet değişkenine göre sadece görev merkezli kaygılar alt boyutunda anlamlı bir farklılık gösterirken ($p < .05$), öğretmenlik yapmak için kendini hazır hissetme değişkenine göre tüm alt boyutlarda anlamlı bir farklılık ($p < .05$) göstermektedir. Buna göre kadın öğretmen adayları erkek öğretmen adaylarına göre daha fazla görev merkezli kaygı yaşamaktadır. Öğretmenlik yapmak için kendini hazır hissetmeyen öğretmen adayları ise kendini hazır hissedenlere göre daha fazla ben merkezli, görev merkezli ve öğrenci merkezli kaygı yaşamaktadır. Öğretmen adaylarının ölçekten aldıkları puanlar bölümü isteyerek seçme değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p > .05$).

Tablo 2

Araştırmaya Alınan Öğrencilerin Cinsiyet, Bölümü İsteyerek Seçme ve Mesleğe Hazır Hissetme Durumlarına Göre Öz-Yeterlilik İnançları Ölçeğinden Aldıkları Puan Ortalamalarına İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

	Değişken	X̄	Ort.Toplamı	U	p
Ölçek	Cinsiyet				
	Kadın	166.80	40531.50	6853.500	.003*
Erkek	130.88	9554.50			
Öz-yeterlilik İnançları Ölçeği	Bölümü isteme				
	Evet	160.02	44484.50	4860.500	.425
	Hayır	147.41	5601.50		

Öğr. yapmak için hazır hissetme					
Evet	176.93	39279.00	6342.000	.000*	
Hayır	114.97	10807.00			

Öğretmen adaylarının özyeterlilik inançları ölçeğinden aldıkları puanlar cinsiyet ve öğretmenlik yapmak için kendini hazır hissetme durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterirken ($p < .05$), bölümü isteyerek seçme durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p > .05$). Buna göre kadın öğretmen adaylarının erkeklere göre, öğretmenlik yapmak için kendini hazır hisseden öğretmen adaylarının ise hazır hissetmeyenlere göre öz-yeterlilik inançları anlamlı olarak daha yüksektir (Tablo 2).

Tablo 3

Araştırmaya Alınan Öğrencilerin Sınıf Düzeyi, Anne-Baba Eğitim Düzeyi ve Kişilik Algısı Durumuna Göre Öğretmen Adayı Kaygı Ölçeğinden Aldıkları Puan Ortalamalarına İlişkin Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

Öğretmen Adayı Kaygı Ölçeği Alt boyutları	Değişkenler	Sıra Ort.	sd	x ²	p
Sınıf					
Ben merkezli	1. sınıf	147.91	3	5.433	.143
	2. sınıf	177.54			
	3. sınıf	157.36			
	4. sınıf	148.64			
Görev Merkez	1. sınıf	150.86	3	5.688	.128
	2. sınıf	178.98			
	3. sınıf	152.37			
	4. sınıf	150.17			
Öğrenci merkezli	1. sınıf ¹	145.33	3	6.957	.043* Anlamlı farklılık 2-4
	2. sınıf ²	178.37			
	3. sınıf ³	161.22			
	4. sınıf ⁴	145.61			
Anne eğitim					
Ben merkezli	İlkokul ¹	165.72	3	16.746	.001* Anlamlı farklılık 1-3
	Ortaokul ²	135.73			
	Lise ³	125.93			
	Üniversite ⁴	218.81			
Görev Merkez	İlkokul ¹	167.14	3	17.824	.000* Anlamlı farklılık 1-3
	Ortaokul ²	128.78			
	Lise ³	127.83			
	Üniversite ⁴	214.94			
Öğrenci merkezli	İlkokul ¹	166.08	3	12.497	.006* Anlamlı farklılık 4-2
	Ortaokul ²	130.57			
	Lise ³	135.18			
	Üniversite ⁴	203.47			

		Baba eğitim			
Ben merkezli	İlkokul	156.37	3	.931	.818
	Ortaokul	161.40			
	Lise	166.61			
	Üniversite	151.22			
Görev Merkez	İlkokul	155.44	3	.594	.898
	Ortaokul	161.83			
	Lise	164.76			
	Üniversite	154.98			
Öğrenci merkezli	İlkokul	153.76	3	1.731	.630
	Ortaokul	157.81			
	Lise	172.49			
	Üniversite	156.36			
		Kişilik algısı			
Ben merkezli	Kaygılı ¹	197.98	4	34.367	.000* Anlamlı farklılık 1-2
	Özgüven yük ²	114.66			
	Depresif ³	144.04			
	Mutlu ⁴	205.09			
	Olumlu düş. ⁴	147.45			
Görev Merkez	Kaygılı ¹	191.46	4	32.052	.000* Anlamlı farklılık 1-2
	Özgüven yük ²	115.66			
	Depresif ³	141.38			
	Mutlu ⁴	211.84			
	Olumlu düş. ⁴	150.87			
Öğrenci merkezli	Kaygılı ¹	195.68	4	26.986	.000* Anlamlı farklılık 1-2
	Özgüven yük ²	120.71			
	Depresif ³	150.80			
	Mutlu ⁴	195.41			
	Olumlu düş. ⁴	145.19			

Tablo 3'e göre öğretmen adaylarının öğretmen adayı kaygı ölçeğinden aldıkları puanlar baba eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermezken ($p > .05$), anne eğitim düzeyi ve kişilik algısına göre tüm alt boyutlarda, sınıf düzeyine göre ise sadece görev merkezli kaygılar alt boyutunda anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p < .05$). Buna göre 2. sınıf öğrencileri, 4. sınıf öğrencilerine göre, annesi üniversite mezunu olanlar, ortaokul mezunu olanlara göre ve kendisini kaygılı biri olarak algılayanlar, özgüveni yüksek olarak algılayanlara göre daha fazla öğrenci merkezli kaygı yaşamaktadır. Yine annesi ilkokul mezunu olan öğrenciler lise mezunu olanlara göre, kendisini kaygılı biri olarak algılayanlar, özgüveni yüksek olarak algılayanlara göre daha fazla ben merkezli ve görev merkezli kaygı yaşamaktadır.

Tablo 4

Araştırmaya Alınan Öğrencilerin Sınıf Düzeyi, Anne-Baba Eğitim Düzeyi ve Kendine İlişkin Algı Durumuna Göre Öz-Yeterlik İnançları Ölçeğinden Aldıkları Puan Ortalamalarına İlişkin Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

Ölçek	Değişkenler	Sıra Ort.	sd	χ^2	p
Öz-yeterlik İnançları Ölçeği	Sınıf düzeyi				
	1. sınıf ¹	149.72	3	7.726	.042* Anlamlı farklılık 4-2,1
	2. sınıf ²	145.57			
	3. sınıf ³	156.58			
	4. sınıf ⁴	182.82			
	Anne eğitim				
	İlkokul ¹	152.27	3	8.217	.041* Anlamlı farklılık 3-1
	Ortaokul ²	154.28			
	Lise ³	195.08			
	Üniversite ⁴	151.84			
	Baba eğitim				
	İlkokul ¹	158.71	3	8.935	.030* Anlamlı farklılık 4-2
	Ortaokul ²	135.28			
	Lise ³	163.72			
	Üniversite ⁴	183.90			
	Kişilik algısı				
	Kaygılı ¹	145.89	4	8.205	.084
	Özgüven yük. ²	179.49			
	Depresif ³	159.83			
	Mutlu ⁴	125.66			
Olumlu düş. ⁴	165.67				

Tablo 4 incelendiğinde öğretmen adaylarının öz-yeterlik inançları ölçeğinden aldıkları puanların sınıf düzeyi ve anne-baba eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmektedir. Buna göre 4. sınıf öğrencilerinin öz-yeterlilik inançları, 1. ve 2. Sınıf öğrencilerinden, annesi lise mezunu olanların ilkökul mezunu olanlardan, babası üniversite mezunu olanların ise babası ortaokul mezunu olanlardan anlamlı olarak yüksektir. Öğrencilerin öz-yeterlik inançları ölçeğinden aldıkları puanlar kişilik algısına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p > .05$).

Tablo 5

Öğretmen Adayı Kaygı Ölçeği ile Öz-yeterlik İnançları Ölçekleri Arasındaki Korelasyon

Adayı Kaygı Ölçeği Alt Boyutları	Öz-yeterlik İnançları Ölçeği
Ben Merkez	-.530**
Görev Merkez	-.421**
Öğrenci Merkez	-.511**

Tablo 5'e göre öğretmen adayı kaygı ölçeğinin alt boyutlarından alınan puanlar artıkça, öz-yeterlik inançları ölçeğinden alınan puanlar azalmaktadır. Buna göre okul öncesi öğretmen adaylarının ben merkezli, görev merkezli ve öğrenci merkezli kaygıları artıkça öz-yeterlik inançları azalmaktadır.

Tartışma

Araştırmada kadın öğretmen adaylarının görev merkezli kaygı düzeyleri erkek öğretmenlerden yüksek çıkmıştır. Kadın öğretmenler çocuklar söz konusu olduğunda erkek öğretmenlere kıyasla daha hassas düşünebilmekte ve iyi bir öğretmen olma konusunda daha fazla kaygı yaşayabilmektedir. Ayrıca kadınlar kişilik özelliği açısından erkeklere kıyasla kaygılarını daha fazla belli edebilmektedir (Sağdıkoğlu vd., 2018, s.630). Yine okul öncesi öğretmenliğinin kadınlarla özdeşleşmesinde kadın öğretmenlerden beklentinin yüksek olmasına neden olmaktadır (Güngör & Gül, 2021, s.805). Bu durumda kadın öğretmenlerde kaygıyı artırmış olabilir. Akgün ve ark. (2007, s.283), Aydın ve Tekneci (2013, s.1) ve Güngör ve Gül (2021, s.774) de çalışmalarında kadın öğrencilerin erkek öğrencilere kıyasla daha kaygılı olduğunu bulmuşlardır.

Öğretmen adaylarının kaygı düzeyleri ve öz-yeterlik inançları okudukları bölümü isteyerek seçme durumlarına göre anlamı bir farklılık göstermemektedir. Araştırmada öğretmen adaylarının büyük çoğunluğu bölümü isteyerek seçtiğini ifade etmiştir. Verilerin homojen dağılım göstermemesi sonucu etkilemiş olabilir.

Öğretmenlik yapmak için kendisini hazır hissetmeyen öğretmen adaylarının kaygı düzeyleri tüm alt boyutlarda anlamlı olarak yüksek çıkmıştır. Çam Aktaş'a (2016, s.1187) göre kişinin mesleki olarak kendisini hazır hissetmemesi kaygı düzeyini yükseltmektedir. Araştırma verileri pandemi sürecinde toplanmıştır. Bu süreçte öğrencilerin uzaktan eğitim alması kendilerini öğretmenlik için hazır hissetmemelerine ve kaygı yaşamlarına neden olmuş olabilir. Nitekim birçok çalışmada da öğretmen adayları uzaktan eğitim sürecinde kendilerini öğretmenlik yapmak için hazır hissetmediklerini ve kaygı yaşadıklarını belirtmişlerdir (Akhan & Kaymak, 2020, s.95; Gümrükçü Bilgiçi & Deniz, 2016, s.2353; Şimsek & Akün, 2022, s.18).

Araştırmada 2. sınıfların öğrenci merkezli kaygı düzeyleri, 4. sınıf öğrencilerinden anlamlı olarak yüksek çıkmıştır. 2. sınıf öğrencileri mesleki dersleri yeni almakta ve henüz uygulamalara çıkmamaktadır. 4. sınıf öğrencileri ise öğretmenliğe en yakın öğrencilerdir ve gerek teorik bilgi gerekse de uygulamaya aktarma konusunda çok daha donanımlıdırlar. Bu nedenle 2. sınıfların öğrenci merkezli kaygı düzeyleri daha yüksek çıkmış olabilir. Şaban ve ark.(2004, s.198), Yıldırım (2011, s.5) ve Atmaca'nın (2013, s.67) araştırmalarında da dördüncü sınıftaki öğrencilerin mesleki kaygı düzeyleri daha düşük bulunmuştur.

Öğretmen adaylarının kaygı düzeyleri baba eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermezken, anne eğitim durumuna göre tüm alt boyutlarda anlamlı farklılık göstermektedir. Buna göre annesi ilköğretim mezunu olan öğretmen adaylarının kaygı düzeyleri, annesi lise mezunu olanlardan daha yüksektir. Eğitim düzeyi artıkça annelerin kaygıyla başetme konusunda farkındalıklarının arttığı ve bu konuda çocuklarını daha bilinçli yetiştirdikleri düşünülmektedir. Sarıtaş (2019, s.4) da çalışmasında anne öğrenim durumu yükseldikçe öğretmen adaylarının mesleki kaygı düzeylerinin azaldığını bulmuştur.

Araştırmada kaygılı bir yapıya sahip olduğunu belirten öğretmen adaylarının kaygı düzeyleri özgüvenli olduğunu belirten öğretmen adaylarından tüm alt boyutlarda daha yüksek çıkmıştır. Kendisini kaygılı birisi olarak algılayan öğrencilerin mesleki kaygı düzeylerinin yüksek çıkması beklenen bir sonuçtur. Kaygılı kişiler çoğunlukla yaşamlarına ilişkin her konuda strese girmekte ve kaygı yaşayabilmektedirler (Santrock, 2020, p.128). Atanma stresi ve mesleki sürece uyum gibi önemli konular özellikle uzaktan eğitim sürecinde bu öğrencilerde var olan kaygıyı artırmış olabilir.

Araştırmada kadın öğretmen adaylarının öz yeterlilik inançları erkek öğrencilere göre daha yüksek bulunmuştur. Toplumumuzda kadınların okul öncesi öğretmenliği için uygun olduğu düşüncesi oldukça yaygındır (Ertan, 2016, s.225). Dolayısıyla kadınlara yüklenen bu geleneksel rolün öz yeterlilik inançlarını geliştirdiği düşünülmektedir. Toy ve Duru, (2016, s.146) ve Deniz ve Tican (2017, s.1838) de çalışmalarında kadın öğretmen adaylarının öz-yeterlilik seviyesinin erkek öğretmen adaylarından yüksek olduğunu bulmuşlardır.

Öğretmenlik yapmak için kendisini hazır hisseden öğretmen adaylarının öz yeterlilik inançları daha yüksek çıkmıştır. Özyeterlilik düzeyi yüksek kişiler bir işi başarmak için çaba sarfeden başarı odaklı kişilerdir (Güngör & Gül, 2021, s.775). Dolayısıyla kendisine güvenen öğrencilerin öğretmenlik yapabilecek azme, çabaya ve emeğe sahip olduğu düşünülmektedir.

Araştırmada 4. sınıf öğrencilerinin özyeterlilik inançları, 1. ve 2. sınıf öğrencilerinden, daha yüksek bulunmuştur. Bireyin edindiği deneyimler, kişinin öz yeterlilik inancını desteklemektedir (Arseven, 2016, s.64). Son sınıf öğretmen adaylarının özyeterlilik inançlarının yüksek olmasının sebebi alanla ilgili daha fazla bilgi ve deneyim sahibi olmaları ve kendilerini öğretmen olmaya daha hazır hissetmeleri olabilir. Çünkü pandemi süreci öncesinde öğretmenlik mesleği ile ilgili yüzyüze eğitim alan ve kısmen de olsa uygulamalara çıkan sınıflar 4. sınıflardır. Dolayısıyla meslek hayatlarında kullanabilecekleri stratejileri uygulamalarla deneyime dönüştürme fırsatı bulmaları özyeterlilik inançlarını etkilemiş olabilir. Yapılan bazı araştırmalarda da üst sınıflarda öğrenim gören öğretmen adaylarının öz yeterlilik inançları daha yüksek bulunmuştur (Akkoyunlu & Kurbanoglu, 2003, s.1; Kurbanoglu & Takunyacı, 2012, s.110; Şenol & Ergün, 2015, s.315).

Anne ve baba eğitim düzeyi yüksek olan öğrencilerin öz yeterlilik inançlarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Sakız'a (2013, s.186) göre yaşantılar ve doğru rol modeller bireysel öz yeterlilik algısı üzerinde etkilidir. Dolayısıyla, eğitim düzeyi yüksek olan anne-babaların çocuklarına öz yeterlilik konusunda doğru rol model oldukları ve bu konuda çocuklarını destekledikleri düşünülmektedir.

Öğretmen adaylarının özyeterlilik inançlarının kişilik algısına göre değişmediği saptanmıştır. Öz yeterlilik inancını, kişinin tecrübeleri, psikolojik durumu ve çevresindeki bireylerin tutum ve davranışları gibi birçok faktör etkilemektedir (Çelik, 2017, s.19). Öğrencilerin pandemi gibi zor bir süreçte psikolojik durumlarının etkilendiği dolayısıyla kendileri ile ilgili algılarının değişiklik gösterdiği bu nedenle anlamlı bir farklılık çıkmadığı düşünülmektedir.

Araştırma sonucunda öğretmen adaylarının özyeterlilik inançları ile mesleki gelecek kaygıları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Buna göre öğretmen adaylarının özyeterlilik inançları arttıkça mesleki kaygıları azalmaktadır. Kaygı kişinin öz saygısını olumsuz etkileyen bir durumdur. Çiçek ve Almalı' a (2020, s.242) göre olumlu duygusal durum kişilerin öz-yeterlilik algılarını artırırken, kaygı ve ümitsizlik ise öz-yeterlilik algısını düşürmektedir. Okul öncesi öğretmenliği bölümü uygulamalı eğitim veren bir bölümdür. Bir çok dersin uygulaması bulunmaktadır. Öğrenciler staj uygulamaları ile deneyim edinmektedir. Bu da mesleki gelişimleri adına öz yeterlilik algılarını yükselten bir durumdur. Verilerin pandemi sürecinde uygulamaya çıkamayan öğrencilerden toplanması sonucu etkilemiş olabilir. Çocuklarla iletişim kurmadan mezun olacakları düşüncesi öğrencilerde kaygı yaratmış bu durumda öz yeterlilik algılarını etkilemiş olabilir. Kafkas ve ark. (2010, s.93), Verešová ve Malá (2012, p.294); Dadandı ve ark. (2016, s.253) ve Güngör ve Gül (2021, s.774) de araştırmalarında, özyeterlilik ve mesleki kaygı arasında anlamlı bir ilişki bulmuşlardır.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmada okul öncesi öğretmen adaylarının özyeterlilik inançları ile gelecek kaygıları arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda öğretmen adaylarının kaygı düzeyleri ile cinsiyet, öğretmenlik yapmak için hazır hissetme durumu, sınıf düzeyi, anne eğitim

düzeyi ve kişilik algısı arasında, öz yeterlik algıları ile cinsiyet, öğretmenlik yapmak için hazır hissetme durumu, sınıf düzeyi, anne-baba eğitim düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Ayrıca okul öncesi öğretmen adaylarının özyeterlilik inançları ile gelecek kaygıları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bu sonuçlar doğrultusunda şunlar önerilebilir.

- Öğretmen adaylarının kaygılarını azaltmaya, öz yeterliliklerini yükseltmeye yönelik destekleyici çalışmalar yapılabilir, öğrencilerin birbirleriyle düşüncelerini, deneyimlerini paylaşabilecekleri çevrimiçi söyleşiler düzenlenebilir bu konuda alan uzmanları tarafından seminerler verilebilir.
- Pandemi sürecinde uygulamaya çıkamayan öğrencilerin mesleki kaygılarını azaltmaya yönelik telafi programları hazırlanabilir özellikle uygulama derslerine yönelik yaz stajları planlanabilir. Kariyer kapısı gibi gönüllü stajlar konusunda öğrenciler yönlendirilebilir.
- Özellikle 4. sınıf öğrencilerine süreci yönetme konusunda rehberlik hizmeti verilebilir.
- Pandemi sürecindeki eksikliklerin normalleşme sürecinde telafisine ilişkin üniversite yönetimince önlemler alınabilir, öğrencilerin ihtiyaçları belirlenebilir, bu doğrultuda ders programlarında düzenlemeler yapılabilir, destek eğitimler verilebilir, öğretim üyelerine süreci yönetme konusunda rehberlik edilebilir.
- Öğretmen adaylarının öz yeterlilik inançları ile gelecek kaygıları farklı değişkenler açısından incelenebilir, aile faktörünün etkisi daha ayrıntılı incelenebilir, deneysel ve nitel çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

Altun-Ekiz, M. (2020). Beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin karantina dönemindeki uzaktan eğitim ile ilgili görüşleri (nitel bir araştırma). *Spor ve Rekreasyon Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-13.

Akgün, A., Gönen, S. & Aydın, M. (2007). İlköğretim fen ve matematik öğretmenliği öğrencilerinin kaygı düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(20), 283-299.

Akhan, E. & Kaymak, B. (2020). Mezuniyetin son adiminda ortak kaygi: Pandemi gerçeği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(110), 95-108.

Akkoyunlu, B. & Kurbanoglu, S. (2003). Öğretmen adaylarının bilgi okuryazarlığı ve bilgisayar öz-yeterlik algıları üzerine bir çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24, 1-10.

Aristovnik, A. Kerzic, D. Ravselj, D., Temazevic & Umek, L. (2020). Impact of the COVID-19 Pandemic on life of higher education students: A Global Perspectives. *Sustainability*, 12(20), 8438.

Arseven, A. (2016). Özyeterlilik: Bir kavram analizi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Türkic*, 11, 63-80.

Atmaca, H. (2013). Almanca, Fransızca ve İngilizce öğretmenliği bölümlerinde okuyan öğretmen adaylarının mesleki kaygıları. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Türkic*, 8(10), 67-76.

Aydın, A., & Tekneci, E. (2013). Zihin engelliler öğretmenliği öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile kaygı düzeyleri. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 3(2), 1-12.

Bao W. (2020). COVID-19 and online teaching in higher education: A case study of Peking University. *Hum Behav & Emerg Tech.* 2, 113-115.

Borich, G.D. (1996). *Effective teaching methods (3rd ed)*. Columbus, OH: Prentice Hall, Inc.

Çam Aktaş, B. (2016). Pedagojik formasyon programı öğrencilerinin eleştirel okuma öz-yeterlilik algısı ve yansıtıcı düşünme eğilimlerinin incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1186-1202.

Çelik, M. (2017). *Türkçe öğretmeni adaylarının kişilik özellikleri ve mesleki kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Tez No. 568510). [Yüksek lisans tezi, Hacı Vektaş Veli Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Çiçek, B. & Almalı, V. (2020). COVID-19 pandemisi sürecinde kaygı öz-yeterlilik ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişki: özel sektör ve kamu çalışanları karşılaştırması. *Turkish Studies*, 15(4), 241-260.

Dadandı, İ., Kalyon, A. & Yazıcı, H. (2016). Eğitim fakültesinde öğrenim gören ve pedagojik formasyon eğitimi alan öğretmen adaylarının öz-yeterlilik inançları, kaygı düzeyleri ve öğretmenlik mesleğine karşı tutumları. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 253-269.

Daniel S.J. (2020). Education and the COVID-19 pandemic. *Prospects*, 49, 91-96.

Deniz, S. & Tican, C. (2017). Öğretmen adaylarının öğretmen öz-yeterlilik inançları ile mesleki kaygılarına yönelik görüşlerinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(4), 1838-1859.

Dikmen, S. & Bahçeci, F. (2020). Covid-19 pandemisi sürecinde yükseköğretim kurumlarının uzaktan eğitime yönelik stratejileri: Fırat Üniversitesi örneği. *Turkish Journal of Educational Studies*, 7(2), 78-98.

Ertan, C. (2016). Okul öncesi öğretmenlerinin öz-yeterlilik inançlarının mezuniyet türüne göre incelenmesi: Bir nedensel karşılaştırma araştırması. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(14), 223-249.

Eti, İ. & Karaduman, B. (2020). COVID-19 pandemisi sürecinin öğretmen adaylarının mesleki yeterlilikleri açısından incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(1), 635-656.

González-Calvo, G., Barba-Martín, R. A., Bores-García, D., & Gallego-Lema, V. (2020). Learning to be a teacher without being in the classroom: COVID-19 as a threat to the professional development of future teachers. *International and Multidisciplinary Journal of Social Sciences*, 9(2), 152-177.

Güngör, C. & Gül, İ. (2021). Öğretmen adaylarının öz yeterlilik algıları ile mesleki kaygı düzeyleri arasındaki ilişki. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 774-811.

Gümrükçü Bilgici, B. & Deniz, Ü. (2016). Okul öncesi öğretmen adaylarının gelecek kaygılarının incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(5), 2353-2372.

Kafkas, M. E., Açak, M., Çoban, B. & Karademir, T. (2010). Beden eğitimi öğretmen adaylarının öz-yeterlilik algıları ile mesleki kaygıları arasındaki ilişki. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 93-111.

Kalyon, A., Dadandı, İ., & Yazıcı, H. (2016). Kendini sabote etme eğilimi ile narsisistik kişilik özellikleri, kaygı duyarlılığı, sosyal destek, akademik başarı arasındaki ilişkiler. *Düşünen Adam: Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 29(3), 237-246.

Karatepe, F., Küçükgençay, N. & Peker, B. (2020). Öğretmen adayları senkron uzaktan eğitime nasıl bakıyor? Bir anket çalışması. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(53), 1262-1274.

Karasar, N. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemi: kavramlar, ilkeler, teknikler*. Nobel Yayınları.

Kurbanoğlu, N. I. & Takunyacı, M. (2012). Relationship between anxiety, attitude and self-efficacy beliefs of high schools students towards mathematics course. *International Journal of Human Sciences*, 9, 110-130.

Sadıkoglu, M., Hasturk, G. & Polat, O. (2018). Fen bilimleri öğretmen adaylarının mesleki kaygı düzeyleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(56), 629-637.

Sakız, G. (2013). Başarıda anahtar kelime: Öz yeterlik. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26(1), 185-209.

Santrock, J.W. (2020). *Life Span Development*. (Çev. G. Yüksel). Nobel Akademik.

Sarıtaş, S. (2019). *Sınıf öğretmeni adaylarının psikolojik iyi oluş halleri, mesleki kaygı düzeyleri ve öz yeterlik inançlarının incelenmesi*. (Tez No. 602459). [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Şaban, A., Korkmaz, İ. & Akbaşlı, S. (2004). Öğretmen adaylarının mesleki kaygıları, *Eğitim Araştırmaları*, 5(17), 198–209.

Şenol, F. B. & Ergün, M. (2015). Okul öncesi öğretmen adayları ile okul öncesi öğretmenlerinin öğretmenlik mesleğine yönelik öz-yeterlik inançlarının karşılaştırılması. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 8(3), 297-315 300.

Şimşek, N. & Akün, M. F. (2022). Büyük salgının eğitime etkileri ve oluşturduğu kaygı türleri: Öğretmen adayları bakış açısından bir inceleme. *JRES*, 9(1), 18-34

Tepe, D. & Demir, K. (2012). Okul öncesi öğretmenlerinin öz-yeterlik inançları ölçeği. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 137-158.

Toquero, C. M. (2020). Challenges and opportunities for higher education amid the COVID-19 pandemic: The philippine context. *Pedagogical Research*, 5(4), 1-5.

Toy, S. N. & Duru, S. (2016). Sınıf öğretmenlerinin öğretmen öz yeterlikleri ile kaynaştırma eğitimine ilişkin yeterlik inançlarının karşılaştırılması. *Ege Eğitim Dergisi*, 17(1), 146-173.

Verešová, Marcela & Dana, Malá. (2012). Stress, Proactive coping and self- efficacy of teachers. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 5, 294 – 300.

Yaşar, M., Karabay, A., & Bilaloğlu, R. G. (2013). Şimdi ben öğretmen mi oldum? öğretmenlik kimliğinin oluşmasında etkili olan etkenlere yönelik öğretmen adaylarının görüşleri. *Electronic Turkish Studies*, 8(7), 269-282.

Yıldırım, A. (2011). *Sınıf öğretmeni adaylarının meslekî öz-yeterlik alguları ile meslekî kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Tez No. 298589). [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

YÖK (2018). *Yeni öğretmen yetiştirme lisans programları*. https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/egitim_ogretim_dairesi/Yeni-Ogretmen-Yetistirme-Lisans-Programlari/AA_Sunus_%20Onsoz_Uygulama_Yonergesi.pdf.

Ek

Etik Kurul Onay Belgesi

T.C.
BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu

ARAŞTIRMA PROJESİ DEĞERLENDİRME RAPORU

Toplantı Tarihi: 06.01.2021 Çarşamba
Toplantı No:2021/01
Karar No: GO 2021/12

Üniversitemiz Eğitim Bilimleri Enstitüsü Temel Eğitim Anabilim Dalı Okul öncesi Eğitimi Dr. Öğr. Üyesi Gül DALGAR 'ın sorumlu araştırmacı olduğu "**COVID-19 Pandemi Sürecinde Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Özyeterlik İnançları ve Gelecek Kaygıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi**" başlıklı proje önerisi araştırmanın gerekeçe, amaç, yaklaşım ve yöntemleri dikkate alınarak incelenmiş olup etik açıdan uygun bulunmuştur

 Prof. Dr. Yakup YILDIRIM (Başkan)	 Prof. Dr. Ercan KATAY	 Doç. Dr. İbrahim YÜKSEL SIVACI
 Prof. Dr. Ramazan ADANIR (Başkan Yrd.)	 Doç. Dr. Ahmet Ruğra HAMSİDÖĞÜ	 Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yavuz KARAFİL
 Doç. Dr. Osman TUĞAY	 Dr. Öğr. Üyesi İzzet GÜRBUZ	 Dr. Öğr. Üyesi Elçin EFTELİ
 Dr. Öğr. Üyesi Arife ÜNAL SUNGÜ	 Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Erhan TAĞMAN	 Dr. Öğr. Üyesi Selma ÖZMERT ERGİN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu 15100-BURDUR
Telefon : 0-248-213 1029-1032 / Faks: 0-248-213 1028

Samet Yahya BAL

Öğr. Gör. | Lect.

Gümüşhane Üniversitesi, Kelkit Aydın Doğan Meslek Yüksekokulu, Laborant ve Veteriner Sağlık Bölümü,
Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Kelkit Aydın Doğan Vocational School, Laboratory and Veterinary Health Program,
Gumushane- TURKIYE
ORCID: 0000-0001-6520-7422
yahyabalvethek@hotmail

Berat SARIKAYA

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Theology, Department of Kalam, Gumushane- TURKIYE
ORCID: 0000-0002-3308-6184
beratsarikaya@hotmail.com

Kelami Açından İnsan Fıtratı ve Bilinci Bağlamında Yapay Zekâ ve Transhümanizm

Öz

İslam dinine göre Yaratıcı, evrene değişmez birtakım sabiteler yerleştirmiştir. Aşkın yaratıcı kudret, tevhit, tasarım ürünü evren, geçici dünya, anlam ve amacı belirlenmiş insan ve onun misyonu, değişmez temel sabitelerin en başında yer almaktadır. Kelam ilminin amacı, bu değişmez sabiteler ve ilkeleri belirli bir sistematik ile açıklayıp, temellendirerek buna yönelik yapılan itirazları değerlendirip cevaplar vermektir. Son yıllarda gelişen teknoloji ve beraberinde getirdiği yapay zekâ gibi yenilikler, diğer taraftan buna bağlı olarak ortaya çıkan transhümanizm anlayışı, insan fıtratına ve dinin temel parametrelerine muhalif olan görüşleri ileri sürerek insan türünün değişmesi ve güncellenmesi gerektiği fikrini tartışmaya açmıştır. İnsana yönelik olarak yapılacak bu tarz müdahaleler açıkça insanın türesel doğasının ve fıtratının değiştirilmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca söz konusu anlayış, bununla da yetinmeyip insanın tanımlanabileceğini ve böylece kendi yeryüzü cennetini yaratabileceğini iddia etmektedir. Bu iddialar ile transhümanist yaklaşım, İslam'ın esaslarından tevhit ilkesine, fıtratın dokunulmazlığına ve ahiret inancına karşı bir meydan okuma sayılabilir.

Yapay zekâ teknolojileri ve transhümanist yaklaşımın iddiaları çeşitli mecralarda sık sık gündeme taşınmaktadır. Makalemiz, gündemde olan bu iddiaların, Kelami açıdan insan fıtratı ve bilinci merkezinde bir değerlendirmenin literatüre katkı sağlayacağı tespitinden hareketle kaleme alınmıştır. Çalışmamız, bilimsellik ve teknolojik ilerleme iddialarıyla hem ilahi dinler hem de tüm insanlığı tehdit eden yaklaşımlara karşı, fikri ve ilmi gerekli hazırlıklar yapılarak önlem alınması açısından önemlidir. Çalışmamızda dinin temel ilkelerine aykırı bir durum sergileyen söz konusu anlayışlar ve onların, transhümanizm ve yapay zekâ kavramları üzerinden yaptıkları insan tanımları, iddiaları ve hedefleri kelami açıdan incelenmeye çalışılmıştır. İnsanı sadece maddi bedenden müteşekkil bir varlık olarak gören, onu sadece fiziksel mekanizmaların birleşiminden ibaret kabul eden transhümanist yaklaşım, insanın müteal yönünü ihmal etmektedir. Bu ihmalin neticesi olarak insan üzerinde her türlü tasarruf meşru kabul edilmektedir. Bu sebeple insanlık metalaştırılma, anlam ve amacından koparılma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Fıtrat, Yapay zekâ, Transhümanizm, Ruh.

Artificial Intelligence and Transhumanism in the Context of Human Nature and Consciousness in Theological Perspective

Abstract

According to the religion of Islam, the Creator has placed certain constants in the universe. The transcendent creative power, tawhid, the design product of the universe, the temporary world, the human whose meaning and purpose have been determined, and his mission are at the top of the unchangeable basic constants. The purpose of the science of kalam is to explain and justify these invariable constants and principles with a certain systematic, and to evaluate and answer the objections made against it. In recent years, the developing technology and the innovations such as artificial

intelligence brought with it, the understanding of transhumanism that has emerged as a result of this, on the other hand, have opened up the idea that the human species should be changed and updated by arguing against the human nature and the basic parameters of religion. Such interventions aimed at human beings clearly mean changing the species nature and disposition of humans. In addition, the understanding in question is not satisfied with this argument and claims that man can become a God and thus create his own heaven on earth. With these claims, the transhumanist approach can be considered a challenge to the principle of tawhid one of the fundamentals of Islam, the inviolability of nature, and the belief in the afterlife.

Artificial intelligence technologies and the claims of the transhumanist approach are frequently brought to the agenda in various media. Our article was written based on the determination that these claims, which are on the agenda, will contribute to the literature from an evaluation in the center of human nature and consciousness in terms of Kalami. Our work is important in terms of taking precautions by making necessary intellectual and scientific preparations against approaches that threaten both divine religions and all humanity with the claims of scientific and technological progress. In our study, the aforementioned understandings, which are contrary to the basic principles of religion, and their definitions, claims and targets made through the concepts of transhumanism and artificial intelligence have been tried to be examined in terms of theology. The transhumanist approach, which sees man as a being composed of only the material body and accepts it as a combination of only physical mechanisms, neglects the transcendent aspect of man. As a result of this negligence, all kinds of savings on people are considered legitimate. For this reason, humanity is in danger of being commodified and detached from its meaning and purpose.

Keywords: Theology, Nature, Artificial intelligence, Transhumanism, Soul.

Giriş

İnsanlar tarih boyunca evrendeki canlılarla ve nesnelere temas kurmuş ve onlardan faydalanmak istemişlerdir. İnsanlığın gelişim süreci hep böyle devam edegelmiştir. Bugün teknolojinin geldiği nokta gerçekten insanın hayal gücünü dahi zorlayacak dereceye ulaşmıştır. Artık insanlar hayatlarında kendilerine yardımcı olacak robotlar ve makineler yapmaya başlamışlardır. İnsan gibi konuşan, hareket eden ve insanların yaptığını taklit edebilen yapay zekâlı robotlar üretilmiştir.

İnsanlarla yapay zekâ robotları birden çok ilişki içerisine girmişlerdir. Yapay zekâ bir yönden fonksiyonel anlamda insanlaşırken, insan da yapay zekânın nesnesi haline gelmeye başlamıştır. Alanın uzmanları insan ve yapay zekâ farkının ortadan kalkacağı bir zamana doğru gittiğimizi iddia etmektedir. Yapay zekânın insansı fonksiyonlara doğru evrilmesi ve insanlaşan robotların birtakım sorunları beraberinde getireceği, bu sorunlara yönelik birtakım çözüm arayışlarının başladığı bilinmektedir. Konu bu bağlamıyla daha çok hukuki açıdan ele alınırken, insanın yapay zekânın nesnesi haline gelmesi yani kademeli olarak insanın organik yapısının robotlaştırılması ve bir yapay zekâ insan melezi haline getirilmeye çalışılması kelami ve ahlaki olarak insan fitratı ve İslam dininin temel ilkeleri açısından tekrar değerlendirilme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

İnsan fitratına müdahale, bilincin yapay zekâ ile ölümsüzleşeceği, robotik yapay zekâ ile güncellenen insan bedeninin yaşayacağı sınırsız ömür, dünyanın sonsuzluğu, yeryüzü cenneti, cinsiyetin ve cinselliğin ortadan kalkması ve insanın tanrılaşması gibi birçok iddia, dinin klasik inanç ilkeleri ile çelişmektedir. İnsanın, kendi bedenini ve fizyolojik yapısını çözümleyip özelliklerini tespit edebildiği ölçüde yapay zekâyı aktarımda bulunabileceği söylenmektedir. İnsanın kendini çözdüğünü varsayarsak, insan kendisine tam anlamıyla benzeyen bir yapay zekâ yapmayı başarabilecek midir? Teolojik açıdan düşündüğümüzde insanoğlu, kendi potansiyelini aşan bir varlık meydana getirebilir mi? Bu tarz sorular İslam kelami açısından cevaplanması elzem olan meseleler kapsamındadır. Zira kelami açıdan dünyanın faniliği, ahiret inancı, tevhide aykırı olan tanrılaşma ve Allah'tan başka bir varlığa sonsuzluk atfetme, yaratma, ölümsüz kılma ve her istediğini yapabilme gibi tanrısal sıfat ve fiillerin verilmesi kabul edilemez. Ayrıca transhümanist yaklaşımı benimseyenlerin bir kısmı bu anlayışın yeni bir yeryüzü dini olacağı iddiasındadır. Bir diğer transhümanist yaklaşım ise ilahi dinlere inkârcı tavırla yaklaşan ateizmin ve materyalizmin sarkacında bulunmaktadır. Bu nedenle İslam'ın hak din oluşu bağlamında da transhümanist yaklaşımların değerlendirilmesi gerekmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

Yapay zekânın insanla ilişkisini anlayabilmek için tarihi seyirinin, teknolojik olarak ilerlemesinin ve ifade ettiği kavramsal terminolojinin iyi bilinmesi gerekmektedir. İnsanın biyolojik mekanizmasının mekanik olarak taklit edilmesiyle başlayan bu süreç daha sonra taklit edilen bu kısımların insanda kullanımı aşamasına geçmiştir. Yapay zekâ tarihi ve felsefi kökenlere sahip olsa da kendini gerçekleştirdiği alan siberetik ve robotlar olmuştur (Dağ, 2020, s. 226). Robotlar, karmaşık bir dizi eylemi çok az insan müdahalesi ile veya hiç müdahale olmadan, tanımlanmış hız ve hassasiyette gerçekleştirebilen, programlanabilen, belirli yönlerde hareket etmelerine izin verilen makinelerdir (Aydın, 2021, s. 227). Yapay zekâ teknolojisinin gelişimiyle birlikte insan birçok yönüyle taklit edilmeye başlanmış ve böylece insandaki organik bileşenlerin ve organların eksikliğini giderilmesi yahut iyileştirilmesi adına insanın yapay zekâ teknolojisiyle melezlenmesi durumu ortaya çıkmıştır.

Transhümanizm, hümanizm düşüncesinin geliştirilmesi, bazı bilim adamlarıyla teorik alt yapısının ve sanayileşmeyle pratik alt yapısının oluşturulmasıyla ortaya çıkmıştır. Sanayileşme, yüksek teknoloji, siber-teknoloji ürünü olan transhümanizm; genetik, robotik, siberetik, nano-teknoloji ve yapay zekâ uygulamalarıyla insanın “transhüman”a döneceğini iddia eder. Evrimsel biyolojiden beslenen transhümanizm; insanı nörobiyo/fizyolojik ve genomik çalışmalarla biyolojik olma sürecinden biyonikliğe evrilmiştir (Dağ, 2021, s. 17).

1.1. Siberetik

Siberetik makinelerle bir takım biyolojik faaliyetlerin taklidini, robotların inşasını mümkün kılan, sosyal olaylarda, atomda ve uzayda geçerliliğini koruyan, yani her alanı ilgilendiren evvelce felsefenin işgal ettiği yere talip bir ilimler arası disiplindir. Siberetik, canlılarla kendi kendini düzenleyen makineler arasındaki çalışma benzerliklerini araştırır. Bu bakımdan organize varlıkların davranış bilimi olarak tanımlanır. “Organize sistem” veya “organize varlık” tabiriyle belli bir denge durumunu elde etmek için çalışan ve bu denge durumunu bozmaya yönelik dış tesirler karşısında kendi iç dengesini koruyabilen çeşitli elementlerin birliği anlaşılır. Bu genel kavram içinde canlı varlık bir çeşit makinedir ve siberetik bir “genel makineler teorisi” olarak kabul edilebilir. Bu görüşle biyoloji, genel fiziğin özel bir bölümünden başka bir şey değildir (Songar, 1979, s. 6).

Siberetik, özellikle son yıllarda gündeme gelen bir kavramdır. Herkes bu kavramı kendi anlayışına göre yorumlayıp kullanmaktadır. Yaygın olan korkulardan birisi, robotların dünyayı ve insanları ele geçirip hükmü altına alacağı düşüncesidir. Kimisi, bedensiz varlıkların, meselâ ruhların mevcudiyetini siberetik yolu ile ispata çalışırken kimi de dini inkâr eden görüşlerini siberetığe dayandırma gayretine düşmektedir (Songar, 1979, s. 1). Bundan dolayı bu kavramın ve devamı niteliğindeki yapay zekâ teknolojilerinin iddiaları, İslam kelamı açısından iyice anlaşılmalı, muvafık ve muhalif noktaları tespit edilmelidir.

1.2. Siborg

Yapay zekânın insan-robot etkileşimi bağlamında ilişkili olduğu kavramlardan biri de “Siborg”dur. Siborg kelimesi siberetik ile organizma kelimelerinin birleşmesinden meydana gelir (Kurt, 2021b, s. 58). “Siborg mühendisliği” ise insanın organik yapısına ilave edilen mekanik parçalarla farklı bir insan-makine melezi ni amaçlamaktadır. İnsanlık bugün bile sağlık sektöründe kullanılan lensler, metal implantlar, kalp pilleri, biyonik el ve bacaklar hatta beynin veri depolama kapasitesini arttıran bilgisayarlar, akıllı telefon, 3D gözlükler ve sanal ortam deneyimi gibi teknolojilerle desteklenmek bakımından hâlâ gerçek bir siborg değilse de biyonikleşmeye başlayan bir varlık sayılabilir. Amerikalı akademisyen Donna J. Haraway tarafından 1991 tarihli Siborg Manifestosu insanın yeni doğasının sınırlarına işaretlerde bulunmaktadır. Buna göre:

Makine ile organizmanın melezi siberetik bir organizma olan siborg, kurgusal bir yaratık olmanın yanında toplumsal gerçekliği de vardır. Toplumsal gerçekliğimiz dünyayı değiştiren

kurgumuzdur. Modern tıp organizmayla makinenin birleşimiyle, çağdaş bilim kurgu siborglarla (hem canlı hem makine olan yaratıklar) doludur. 20. yüzyılın sonlarına geldiğimizde, aslında hepimiz siborg olacağız. Siborg, ontolojimizi ve siyasetimizi şekillendirecektir. O hayal gücümüzün ve maddi gerçekliğimizin yoğunlaşmış bir imgesidir. İnsan ile hayvan, organizma ile makine, fiziksel olan ve olmayan arasındaki sınırlar belirsizleşmiştir (Haraway, 2006, s.4).

Bu manifesto doğal ile yapayın, zihin ile beynin, organizma ile makinenin, organik yaratılış ve mekanik tasarımın arasındaki sınırların kaybolduğunu iddia etmiştir. İnsan türünün gerçekten bionik bir evrime uğramaya başladığı doğru mudur? Doğruysa bu süreç ne zaman başlamış ve ne aşamalardan geçmiştir? Bu soruların cevapları önemlidir.

Bionik bilimi, biyolojik sistemleri incelemekte, onların bu özelliklerini birtakım makineler ve elektronik düzeneklerle taklide çalışmaktadır. Bionik teknolojiye elektronik sistemler vücuttaki sinir liflerini ve aksonları taklit ederek yapılmıştır (Songar, 1979, s. 143-145).

Bu teknolojinin temel amacının, komutu beyinden alan mekanik organlar inşa etmek olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla siborg olarak adlandırılan varlık, beyni insan, gövdesi ise makine olan bir canlıyı ifade etmektedir. Henüz insanlık, beyni ve onun potansiyellerini tam anlamıyla çözebilmemiş değildir. Beynin bizzat kendini anlaması tam anlamıyla mümkün olmadığı gibi, üretilen makinelerin de sahiplerini tanıyabilmeleri olanaksız görünmektedir.

1.3. Yapay Zekâ

Yapay zekâ, temelde insan zekâsının ve davranışlarının anlaşılabilir olduğu ölçüde bilgisayar ortamında programlama ile taklit edilmesidir (Dağ, 2020, s. 217). Bu girişim makineleri olabildiğince insana benzetme çabasını içerir. Elbette söz konusu insan olduğunda onun en önemli ve hâlâ birçok yönüyle muamma olan organı beynidir. Aslında yapay zekâ teknolojisinin temel amacı insan beynini olabildiğince taklit etmektir.

Yapay zekânın beyni tüm yönleriyle taklit etmesi için daha çok zamana ve çalışmaya ihtiyaç olduğu söylenebilir. Öyle ki insan beyni, yapay zekâ gibi veri toplamak, kaydetmek ve bunları logaritmik işlemlere tabi tutmak yerine zihinsel çıkarımlar ve çağrışımlar yaparak düşünmektedir. Zihinsel akış ve çağrışımsal olarak düşünen ben ve kendilik algım hâlâ bana bile meçhuldür. Ancak biz verileri toplayan, ayrıştıran, tasarlayan yapay bir programın ne olduğunu bilmekteyiz. Bu anlamda yapay zekâ insana göre çok daha anlaşılır ve basittir. Basit ve anlaşılır olması ona şimdilik hükmedebileceğimizi gösterir. Ancak yarınların ne getireceğini söylemek pek kolay değildir. Bunun için sağlam bir öngörüye ihtiyaç vardır. İnsan beyni yaşadığımız sürece omuzlarımızın üzerinde taşıdığımız, az yer kaplayan, özlü, güçlü ve sürekli değişebilen, kendini güncelleyebilen, milyarlarca bilgiyi aynı anda işleyebilme becerisine sahip canlı bir bilgisayardır. Bilişim teknolojisi ilerledikçe bazı konularda beyni yakalamak mümkün olabilir (Saygılı, 2006, s. 112). Ancak bu ilerlemelerin daha çok beynin anlaşılabilir yönüne ve boyutlarına ait olacağı unutulmamalıdır.

Yapay zekâ teknolojisi insanın geleceğini etkileyen fikirlerin ön sırada gelenidir. Bazı düşünürler gelecek zamanın “İnsanların makinelere boyun eğmesine yol açacağına” inanmaktadır. Yapay zekâ üzerine araştırma yapan bilim adamları ise bu tür yorumları aşırı bulmaktadır. Makineyi savunan ve ateşli taraftarlık yapanlar bile bilgisayarların öğretmen, sekreter, oyun arkadaşı ve asistan olabileceğini ancak hizmetçi ya da efendi pozisyonunun şimdilik mümkün olmadığını kabul ederler. Bazı konularda bilgisayarlar insanlardan daha başarılı olabilirler. Çok miktarda veri çözümlenebilir, uzun ve karmaşık hesaplamaları çok daha kısa sürelerde yapabilirler. Satrançta en iyi oyuncularla mücadele edebilir ve hastalıkların teşhisinde doktorlara yardımcı olabilirler. Bu becerilere sahip olan insanları akıllı kabul ediyoruz. Ama bu, bilgisayarların da insani anlamda bir akla sahip olduğu anlamına gelmiyor (Saygılı, 2006, s. 109-110). Akıl kavramı soyut tözlerin bileşkesi durumunda olan bir mahiyete sahip olmasından dolayı yapay zekânın ulaşamayacağı bir nokta olarak görünmektedir. Ancak yapay zekânın insana ait başka birçok özelliği taklit etmesi mümkün olabilir. Zira bunu

sağlayacak teknolojik ilerlemeler ve hayatımıza girişi belli aşamalardan geçerek olmuş ve olmaya devam etmektedir. Endüstri 1.0 ile mekanizasyon, endüstri 2.0 ile elektrifikasyon, endüstri 3.0 ile dijitalleşme, endüstri 4.0 ile insansız araçlar ve makine öğrenmesi ve endüstri 5.0 ile de insan yaşamında robot etkileşimli çağın temsil edildiği kabul edilmektedir (Aydın, 2021, s. 265-269).

Yapay zekâ uzmanları bütün çalışmalarını yapay zekâ programlarını insan beynine benzetmek üzerine yoğunlaştırmışlardır. Nitekim insana benzeyen yapay zekâlar da üretilmiştir. Mesela bebekler gibi gözlem ve deneme yanılma yoluyla öğrenebilen ve öğrendiği yeni bilgilerle programını yenileyebilen; hatta bir şey gösterildiğinde öğrenebilen süper zeki robotlar tasarlanmıştır (Dönmez, 2020, s. 756). Yapay sinir ağları, karar hızı açısından insan beyni ile rekabet edebilecek aşamayı henüz geçmemiş olsa da, karmaşık haritalamaların hassas bir şekilde gerçekleştirilmesi ve yapısal sağlımlıkları nedeniyle uygulama alanları her geçen gün genişlemektedir (Efe & Kaynak, 2000, s. 1).

Yapay zekâ, bazı alanlarda özellikle son yıllarda geliştirdiği bir kısım yazılım ve android-robotlarla kendini gerçekleştirerek hızlı bir biçimde ilerlemektedir. Luna ve Siri gibi yazılımlar, Sophia ve Icop gibi robotlar buna örnek olarak gösterilebilir. Bu robotlar; konuşabilen, jest ve mimikleriyle tepkiler veren, kendisine vatandaşlık verilen, hatta evlenmek isteyen bir duruma gelmiştir. İnsan-robot etkileşiminin artması robot sosyolojisinin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Robotların duygusal ve bedensel yetenekleri artırılarak gittikçe antropomorfik hale gelmektedir. Nitekim hüner açısından rakibi bulunmayan Alexa'nın becerileri altı ay gibi kısa bir zamanda 7 binden 15 bine çıkmıştır (Dağ, 2020, s. 226-230). Yapay zekânın özelliklerinin insansı hâle gelmesi durumu, iki farklı varlığın unsurlarının belli şartlarda güç ve farkındalık için birleştirilebileceği ihtimalini de ortaya çıkarmıştır.

Yapay zekâ geliştikçe, insanlar siberetik implantların kendine monte edilmesine ve bir robot insan melezi olmaya onay verdikçe, insanlarla makineler arasındaki çizginin (Yeni İnsan = %45 makine + %55 insan biyolojik yapısı gibi) bulanıklaştığını görmek için çok beklememiz gerekmeyecek diyen uzmanların sayısı çoğunluğu oluşturmaktadır (Aydın, 2021, s. 253). Amerikalı bilim insanı ve yazar Raymond Kurzweil, dış dünyayı algı şeklimizin beynimizdeki elektrik sinyallerine bağlı olmasına dayanarak, nanorobotların nöronlara gerekli sinyalleri vermesiyle kendimizi bambaşka bir sanal gerçeklik dünyasında bulabileceğimizi söylemektedir (Kurzweil, 2017, s. 469).

Yapay zekânın ve getireceklerinin önemi açısından bir bilgisayar bilimleri uzmanı/mühendisi Edward Fredkin'in söylediği şu ifadeler dikkat çekicidir: "Tarihte üç büyük olay vardır. Bunlardan ilki kâinatın oluşumudur. İkincisi yaşamın başlangıcının olmasıdır. Üçüncüsü de yapay zekânın ortaya çıkışıdır" bu ifadeler dünyanın yeni bir eşikte olduğuna bir işaret olabilir (Pirim, 2006, s. 82). Teknolojinin de günümüzde artık yapay zekâ adı altında ele alındığını düşünürsek "insana karşı yapay zekâ" ikileminin birçok disiplinin ana konusu olacağı ve hatta olması gerektiği sonucuna ulaşabiliriz. Bu bağlamda yapay zekânın din ve inanç açısından değerlendirilmesinin gerekliliği açıktır. Çünkü söz konusu olan insanlığın geleceğinin nereye evrileceği meselesidir.

Makineler ve yapay zekâ robotları kendilerine tanımlanan programın dışına çıkabilirler mi? Kendi iradeleri söz konusu olabilir mi? Yeni bir şeyler öğrenebilirler mi? Soyut düşünme, keşfetme ve bilimsel ilerleme yapmaları mümkün müdür? (Songar, 1979, s. 158). Yapay zekânın insanın yaptığı birçok şeyi yapması muhtemeldir. Ancak bunların hepsini daha iyi de yapsa insani bütünsellik içinde yapamayacaktır. Örneğin yapay zekâ için bir iradeden söz edilecekse bunun insan iradesi düzeyinde olamayacağı açıktır. Zira insan iradesi tümsel insani bilişlerin bir sonucudur.

Yapay zekâ teknolojisi zihnin ve beynin anlaşılabilir olduğu oranda somutlaştırılmasıdır. Böylece insan, sanki bir taraftan kendini yeniden şekillendirmeye çalışmakta, diğer yandan kendine benzetmeye çalıştığı yapay zekâ ve robot teknolojisini kendi için kullanmaktadır. Âdeta insan

çalışmayı ve emek etmeyi yapay zekâya bırakarak bir yapay yeryüzü cenneti kurmanın peşindedir. İnsanın amacı böyle olsa da kanaatimizce, insanın kendi standardında bir yapay zekâ geliştirmesi mümkün görünmemektedir. Çünkü insanın yapabildikleri, idraki ile sınırlıdır. İnsan ise kendi varlığını tam anlamıyla çözememiştir. İnsan hâlâ birçok yönüyle muammadır. Zamana ve mekâna göre çok farklı ve özel duygusal tepkiler verebilir; unutulabilir, hatırlayabilir ve âşık olabilir. Yapay zekânın bu tür insani duyguları, insanın hissettiği biçimde hissedip deneyimlemesi düşünülemez.

Gelişen yapay zekâ teknolojisi insan biyolojisine her geçen gün daha fazla eklenmektedir. Artık organik insan biyolojisi kabulü sarsılmaya başlamıştır. Dünyanın, organik yaşamın yapay zekâyla ortaklaştığı yeni bir çağın öncesinde olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle “yeni bir insan modeli ve yeni insanlık türü gibi kavramlar” tartışılmaktadır. Bu tartışma daha çok transhümanizm ve posthümanizm kavramları kapsamında yapılmaktadır.

1.4. Transhümanizm

Transhümanizm, mühendislik ve tıp vasıtasıyla insanın geliştirilerek öncelikle ömrünün uzatılmasını, daha sonra nihai hedef olan posthümanizm süreciyle ölümsüz hale getirilmesini hedefleyen bir ideolojidir (Demir, 2021, s. 58). Bu ideoloji ütopyik ve teknolojik bir hareket olarak; insanı, doğayı ve hayatı dönüştürecek teori ve uygulamalara sahip bir yaklaşımdır (Dağ, 2021, s. 81).

Transhümanizm düşüncesi kökenlerini evrimsel görüşten alarak insanın eline verilmiş rasyonel ve kontrollü bir evrimsel mühendislik çeşididir (Kurt, 2021b, s. 28). Transhümanizm, insanı bir sonraki muhtemel evrimsel aşaması olan “Posthumana” hızlı bir şekilde taşımak için insanın evrimi kendi kontrolü altına almasını sağlayacak teknolojilerin kullanılmasını önermektedir. Transhümanizmde Darwinci beşercilik azaltılmış, hastalanmayan ve ölmeyen siborg haline getirilmeye çalışılan yeni bir türle insanlık adına “neo-darwinizm” denilebilecek sürece geçmiştir (Dağ, 2020, s. 115-116). Çoğu transhümanist yaklaşım, insanı itaat etmesi gereken sorumlu kul konumundan çıkarıp, insansı ve siborg tanrılar konumuna yükselterek Tanrı’yı sıradanlaştırma çabasını taşımaktadır (Kurt, 2021b, s. 18-19). Bu ve benzeri aşırılıklarından dolayı Fukuyama transhümanizm hareketini “dünyanın en tehlikeli fikri” olarak tanımlamıştır (Fukuyama, 2009).

Transhümanizm düşüncesinin iddia ettiği insanüstü siborg anlayışında cinsiyetler üstü bir varlık söz konusudur. Ayrıca bu düşünceye göre insan bilinci bilgisayar verilerine dönüştürülerek, yükleme yoluyla siber-uzay ortamlarına aktarılabilir. Bu ise onların iddialarına göre sanal bir ölümsüzlük halidir (Kurt, 2021b, s. 50). Transhümanistler, çok uzun ömür hatta ölümsüzlük, ebedi mutluluk ve tanrısal zekâ gibi dinlere münhasır olan beklentileri, geleceğin mühendisliğinin bir başarısı olarak yorumlamaktadır (Kurt, 2021a, s. 78). Transhümanizm hareketine göre insan doğası yeniden şekillendirilmeye ihtiyacı olan eksik bir yaratılış ya da bitmemiş bir projedir (Demir, 2021, s. 24).

“Transhümanist dininin” kurucusu mühendis ve yapay zekâ uzmanı Anthony Lewandowski, insanların tüm arzularına yanıt verebilecek, her an hâzır ve nâzır olan yapay bir tanrı inşa etme amacıyla olduğunu söylemektedir (Kurt, 2021b, s. 119). Bu ve benzeri görüş sahipleri “Tanrı gibi olmak” yahut “Tanrının rolünü almak” iddiasındadırlar (Kurt, 2021a, s. 27). Transhümanist yazar olan Yuval Noah Harari, insanların Tanrılara yükseltilme zamanının geldiğini “Homo sapiens’i (insan) Homo deus’a (Tanrı)” dönüştürmeyi hedeflediklerini söylemektedir. Harari, Tanrı gibi ölümsüz bir insan inşasını mümkün görürken Tanrı’nın emeklilik gününün yaklaştığını söylemektedir (Harari, 2016, s. 58-59).

2. İnsan Fıtratı Bağlamında Yapay Zekâ ve Transhümanizm

Yapay zekâ tartışmalarına bağlı ortaya çıkan sorunlar, insana yaratılış fıtratı üzere bir yaşam modeli sunan İslam’ın ve diğer tüm dinlerin ortak sorunudur (Karaman vd., 2018, er-Rum 30/30). Yapay zekânın insanı felâkete götüreceğine dair teorilerin bir ölçüde gerçeklik payı olmakla beraber,

bir kısım abartılı yorumların varlığı da bilinmektedir. İnsan ile yapay zekâyı kıyaslayabilmek için öncelikle insana dair bazı temel kavramları hatırlamamız gerekir.

İnsan denildiğinde ilk akla gelen ve onu diğer canlılardan ayıran özelliği akıllı ve bilinçli oluşudur. Mükellef insan kavramının ruh, nefis, bilinç ve akılla direk bağlantısı vardır. İnsana ait olan bu kavramlar dini ve ahlaki yönden bireyin sorumlu oluşunda öncelikli paya sahiptir. Bu ve benzeri insani kavramların, var ediliş amacını yitirmesi ya da anlamlarının değiştirilmesi insanlığı tehdit etmektedir.

Yapay zekâ, insanların yerini almak için değil, insan hayatına her daim değişen ve gelişen yetenekleriyle katkı sağlamak amacıyla tasarlanmalıdır. Yapay zekânın toplumsal yaşama dahil olmasıyla insanın sanal gerçekliğin içine çekilmesinden ziyade artırılmış bir gerçeklik ile insan yaşamındaki standartlar geliştirilmeye çalışılmalıdır. Zira henüz hiçbir mühendis sevgi, adalet, insana saygı, doğayı koruma, cömertlik, diğerkâmlık ve aşk gibi kavramların bir makinede nasıl programlanabileceğine dair bir açıklama getirememiştir. Duygu durumlarını logaritmik olarak ifade etmek pek mümkün görünmemektedir.

Bir androidin, robotun ya da bilgisayarın birdenbire korku, umut, hatta cinsel arzu gibi duyguları insani anlamda deneyimlemeye başlaması ancak bilim kurgu yapıtlarında görülebilir ama bunun nasıl olup da gerçekleşebileceğini şimdiye kadar kimse açıklamayı başaramamıştır. Ayrıca sorun sadece bilincin ya da duyguların ne olduğunun ontolojik olarak anlaşılabilmesi değil, kimsenin bunların neden insan biyolojisinde var olduğunu bilimsel olarak anlayamamasıdır (Fukuyama, 2003, s. 208). Biyolojinin anlamlandıramadığı bu alanı din ve inanç anlamlı kılmaktadır. Bilinç, ruh ve insana özel duygular Yüce Yaratıcı tarafından insana yüklenen özelliklerdir. Bu dünyadaki imtihanın gereği olarak biyolojik açıdan açıklanamayan birçok latife insanın fitratına dercedilmiştir. Yapay zekâ teknolojisi ise insanın anlaşılabilen yönlerini olabildiğince taklit etmektedir. İnsanın anlaşılabilen ve logaritmik olarak ifade edilebilen yönlerinin bile yapay zekâ tarafından insani anlamda taklit edilemeyeceği unutulmamalıdır.

Transhümanist yaklaşımların çoğu, şeytanın Hz. Âdem ve Havva'ya sunduğu ölümsüzlük vaadine benzer bir iddia ile dünyanın faniliğini ve ahireti inkâr edecek bir düşünce ile insanı insanlıktan çıkarma çabasıdadırlar. İnsanın maddi yapısı, çevresinde var olan organik tabiatıyla uyumlu iken manevi yapısı ise aşkın bir güce dayanmakla mutmain olabilecek bir fitrattadır (Kurt, 2021a, s. 63).

Transhümanistlerin insan fitratını bozmaya yönelik yaptığı birçok sakıncalı girişimin altında onların, Tanrı'ya ve dünyaya bakışları yatmaktadır. İnsanı atom yığını ve ruhsuz bir otomat varlık olarak gören ve ahiret inancı olmayan bu kimseler gayri insani düşünsel yönelimlere girişebilmektedirler. Amerikalı transhümanist yazar Zoltan Istvan, önümüzdeki 25 yılda insanoglunun son 100 bin yılda geçirdiği evrimden daha büyük evrim geçireceğini ve yapay kalplerin gerçek kalplerden daha iyi olacağını, beyin implantları sayesinde telepatinin önünün açılacağını iddia etmektedir. Ona göre mevcut veya gelecek teknolojilerle erkekler, implant edilmiş rahim ile doğum yapabileceklerdir (Dağ, 2021, s. 102).

Transhümanist yaklaşımlar içerisinde insan fitratını bozmadan ve yeryüzünde fesat çıkarmadan (el-Bakara 2/205) yapılacak nitelikli uzun bir ömür, hastalıklardan arındırılmış sağlıklı bir yaşam ve teknolojiyle kolaylaştırılmış bir dünya İslam düşüncesiyle çelişmez. Allah kesin bir dille yaratılışa ve fitrata müdahaleyi hem insan hem de tüm canlılar açısından yasaklamaktadır (en-Nisâ 4/118-119). Allah'ın yarattığı iradeli, şuurlu ve akıllı olan insanın, transhümanistlerce yarı insan yarı siborge, transhumana veya sadece bir zihinden (sanal yaşamdan) ibaret olan posthumana, akıllı makineye dönüştürülmek istenmesi Allah'ın yarattığı fitratı bozmaktır. Allah insanı ölümlü, organik bir yapıdan ve ahiret hayatı temelli kodlamış iken, transhümanizm insanı ölümsüz, yapay robotik bedenli ve dünyada sonsuz kalacak bir varlık olarak tasvir etmektedir. Transhümanizmin insanı

Tanrı kılma fikri açık bir şekilde İslam'ın en önemli öğretisi olan tevhide zıt bir durumdur (el-Bakara 2/163; Enbiya 21/22; Şura 42/11; İhlâs 112/1-4).

Kur'an'ın insan fitratı tanımı ve ona yüklediği sorumlu kul statüsü çoğu transhümanistlerin anlayışıyla taban tabana zıtlık teşkil etmektedir. Kur'an'ı Kerim'de Allah insanı "maddi ve manevi olarak en güzel kıvamda yarattığını" ifade etmektedir (et-Tîn 94/4). Yine Allah'ın en güzel şekilde yaratması bağlamında "Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir" (el-Mü'minûn 23/14). gibi ayetler yaratma fiilinin ve insanın yaratılmasının mükemmeliyetini dünyada fani bir hayat açısından ahiret imtihanını kazanma, iyi bir kul olma ve insanın misyonu bağlamında çok güzel olduğunu ifade etmektedir. Yoksa mükemmeliyet mutlak manada değildir. İnsanın en güzel surette yaratılışı kulluk misyonu ve fani bir hayata göredir. Ayrıca mutlak manada mükemmellik sadece Allah'a mahsustur. Mükemmel olmayı hedefleyen insan daha baştan yanlış hedefe yönelmiş demektir. Âlem ve onu oluşturan varlığın mutlak anlamda mükemmel olması imkânsızdır.

Transhümanizm hareketi insanın hayatının devamı ve bedensel bütünlüğü açısından birçok riski barındırmaktadır. Bu hareketin insan bedenine ve zihnine dair önerdiği dönüşümlerin gerçekten önerildiği şekilde çalışıp çalışmayacağına dair çok yetersiz olduğumuzu akıldan çıkarmamız gerekmektedir (Demir, 2021, s. 26). Nitekim Elon Musk'ın transhümanizmin başlangıç noktası sayılabilecek "neuralink" çalışmalarını yaparken kısa bir sürede sekiz adet maymun ölmüştür (Today, 2022). Neuralink çalışmalarının yapay zekâ üzerinden tıbbi ve sosyal bazı faydaları bulunabilir. Ayrıca eşyanın zihinsel kontrolü gibi insana çok cazip gelen yönleri de olabilir. Ancak bu tarz teknolojilerin insanın beynini ve iradesini kontrol maksadı gibi kötü amaçla kullanılabilme potansiyeli de her zaman söz konusudur. Diğer taraftan iyi bir yapay zekâ üretilerek insanın onun denetimine verilebileceği de pek makul görünmemektedir. Öyle ki, yapay zekâ etiği üzerine çalışan Yale Üniversitesi Disiplinlerarası Biyoetik Merkezi Etik Danışmanı ve Araştırmacı Öğretim Üyesi Wendell Wallach, ahlâklı ve akıllı robot üretme ilkelerinin işe yaramadığına dikkat çekmektedir. Wallach, kendi çocuklarımıza ahlâklı olmayı öğretememişken ahlâklı olmanın robotlara nasıl öğretilbileceğini sormaktadır (Demircan, 2020). İnsan her ne kadar içinde yaşadığı toplumun değer ve normlarına uygun olarak ahlâkı yaşıyor olsa da, ahlâkın yalnızca birtakım kuralların ezberlenerek uygulandığı bir duyuş ile davranış olmadığına altı çizilmelidir (Dönmez, 2020, s. 754). Yoksa yapay zekâ insana göre kendi ontolojisi bağlamında daha ahlâklı da olabilir. Ancak bu robotik ahlâk tanımlamaları, ahlâkın tanımının temel dinamikleri olan; içsellik, duygusal zekâ ve düşünce gibi bağlamlardan yoksun olacaktır. Bu durum robotik ahlâkı mekaniksel etiklikten kurtaramayacaktır. Dolayısıyla yapay zekâ için otantik ve insani anlamda bir ahlâk söz konusu olamayacaktır. Yapay zekânın insani anlamda iç bilişlerin toplamı olan bir ahlâk durumuna erişmesi mümkün görünmemektedir.

Kontrol edilebilen yahut kontrol edilme potansiyeli yüksek olsa da kontrol dışı hareket edebilen yapay zekânın yaptıklarının sorumlusunun kim olacağı konusu da ayrı bir tartışmadır.

İnsan akıl, bilinç, irade, ehliyet, ahlâk, kulluk, sorumluluk gibi onu insan yapan pek çok özellikle mümtazdır. İnsanın hak ve sorumluluk sahibi oluşu bu özellikleriyle bağlantılıdır. Bu nitelikler sayesinde insan hayatın anlamını, amacını ve varoluş gayesini sorgulayabilir. Bu gayeye uygun tavır sergileyebilir, varlığa ve kendine hikmet nazarıyla bakabilir. İnsan taakkul, tezekkür, tedebbür, tefekkür ve teemmül gibi pek çok farklı mahiyetlerden mürekkep, çok yönlü düşünme sayesinde çevresiyle anlamlı ilişki ve iletişim kurabilen, sosyal mükellefiyetlerinin şuurunda, ilim, marifet, idrak ve nutuk gibi birçok manevi yetiye sahip eşsiz bir canlıdır. Varlık âleminin en şerefli olarak insan akliselim, kalp ve eşsiz duyuşu ile hakikati idrak etmektedir.

Yapay zekâ robotu için akliselim, kalbiselim ve zevkiselimden söz etmek mümkün olmayacaktır. Zira bu özellikler akıllı ve bilinçli olmayla ilgili bilişlerdir.

Transhümanistlerce bilincin açıkça yanlış anlaşıldığına dair şöyle bir iddiada bulunmaktadır: İnsan bilincinin belirli türde bir bilgisayarın işlemlerinin yan ürünü olduğunu ve

biz eğer bundan daha fazlasının olması gerektiğini düşünüyorsak, o zaman yanlış olarak bilinç konusundaki modası geçmiş görüşü benimsemiş demektir (Dennett, 1991, s. 210). Amerikalı felsefeci John Rogers Searle ise bu yoruma katılmadığını söyleyerek bunun ancak sizin, benim ve diğer herkesin bilinç olarak algıladığı şeyin (yani öznel duyguların) yok sayılması durumunda bir işe yarayabileceğini söylemektedir (Searle, 1992, s. 3). Daniel Dennet bilinç konusundaki iddialarını özgür irade konusunda da tekrarlar. Robotların bir gün özgür iradeye sahip olacağını iddia ederken aksini düşünen bilişsel bilimler uzmanı Selmer Bringsjord, programlanmış doğaları dışında hiçbir zaman özerk bir iradeye sahip olmayacaklarını savunur. Hiçbir varlık kendi varoluş amacını belirleyemez. Var olmadan önce var olma konusunda bir seçim yapılamaz. İnsanlar istisnai olarak, var olduktan sonra özgür iradeye sahip olabilirler (Çevik, 2017, s. 83). Robotların insani anlamda bir özgür iradeye ve özerkliğe sahip olacağını varsaymak doğru olmaz. Bunun nedeni, bir robotun çalışmasının nihayetinde bir programa dayalı olmasıdır. İnsanı, insan kılan niteliği ise özgür seçimlerdir. Dolayısıyla robotların hiçbir zaman düşünme yetisine sahip olmayacağı söylenebilir, zira insani anlamda ne özgür iradeleri ne de seçim yapma yetenekleri olabilecektir.

Yapay zekânın insanlığın dini yaşantıları veya birikimleri ile bağlantısının bulunduğu iddia edilebilir. Ancak yapay zekânın sonuçlarının dine uygun olup olmayacağı veya dinin öngördüğü gibi bir mutluluk getirip getirmeyeceği şimdilik belirsiz görünmektedir. Bunu belirleyecek olan yapay zekâyı insanlığın yararına ya da zararına kullanma potansiyeline sahip olan yapay zekâ uzmanları ve girişimciler olacaktır.

Teknoloji ideolojiye dönüşmeden insanlığa hizmet ve kolaylık aracı kılınmalıdır. Aksi takdirde teknoloji amaç, insan ise araç haline gelecektir. İnsanlık onurunun ve fitratın muhafazası en öncelikli meseleler arasındadır.

Tesla ve SpaceX'in kurucusu ve CEO'su Elon Musk yapay zekâyı belli sınırlar içinde tutacak kanunlar çıkarılması gerektiğinin altını çizmiş ve bunun yapılamamasının insan medeniyetinin geleceği için büyük risk taşıdığını ilan etmiştir. Ünlü fizikçi Stephan Hawking de "yapay zekâ kendisini geliştirmeyi sürdürebilir ve hatta kendisini yeniden biçimlendirebilir. Son derece yavaş işleyen biyolojik evrimle sınırlı olan insanlar bu tür bir güçle yarışamaz" ifadeleriyle Musk ile benzer düşünceleri paylaşmaktadır. Meseleye daha umut verici ve pozitif bakan, Facebook kurucusu ve CEO'su Mark Zuckerberg ise yapay zekânın insanlığın faydasına olacağını ve gereksiz sınırlamalardan kaçınmak gerektiğini ifade etmektedir (Çolak, 2017, s. 122).

Yapay zekâ hakkında endişe duyulmasına neden olan gelişmelere bakıldığında şunlarla karşılaşılmaktadır; Güney Kore ile Kuzey Kore sınırını kendi başına devriye atabilen makineli tüfekli robotlar korumaktadır. Bu robotlar sınıra yaklaşan birini gördüğünde "eller yukarı" diyor ve 30 saniye içinde ateş edebiliyorlar. Boston Dynamics şirketinin ürettiği bu robotların bir gün kendi askerlerine ateş edebileceği endişesi duyuluyor. Microsoft şirketinin ürettiği Tay isimli yapay zekâ karakter tweet atacak ve insanlara cevap verecek şekilde programlanmıştı. Ancak zaman içinde Hitler hayranı ve soykırım meraklısı haline dönüştü ve kapatılmak zorunda kaldı (Çolak, 2017, s. 124). Yakın zamanda Facebook uygulaması kendi programlarının birbiriyle konuşup öğrenmelerini sağlamak amacıyla diyalog kurmalarına imkân veren bir ortam oluşturdu. Başlangıçta bilgisayarlar birbirlerine bilgi ve veri sağlayarak konuşacaklardı ve öyle de oldu. Ancak bir müddet sonra bilgisayarlar kendi aralarında bir dil geliştirmeye başladılar. Kendilerince gereksiz gördükleri kelimeleri çıkararak insanın anlayamayacağı bir şekilde iletişim kurmaya başladılar. Bunun üzerine uygulamaya son verildi (Kafalı, 2019, s. 155).

Yapay zekâlı araçlar programlandıkları amaç için diğer yapay zekâlara engel olabilmektedirler. Örneğin bir yere ulaşmak için en kısa sürede ve en kısa yoldan gitmeye çalışan bir uçağın diğer hava araçlarının rotalarını ve yollarını değiştirmeye kalkması çeşitli uçak kazalarına ve felâketlere yol açabilir (Kafalı, 2019, s. 156). Nerede ne zaman ne yapacağını tamamen yapay zekâyı bırakacak bir insan neslinin çok uzak olmadığını söylemek mecburiyetindeyiz. Yemek,

içmek, uyumak, bedensel ihtiyaçlarını karşılamak, eğlenmek ve dinlenmek döngüsüne hapsedilmiş bir yaşam formunu kabullenmeye mecbur bırakılmış insanlığın, kendi yerine düşünen yapay zekâların varlığını kabullenmeye eğilim gösterebileceği ihtimal dâhilindedir. Olaya farklı açılardan bakıp kendine ve kendi türüne üstünlük ve çıkar sağlamak isteyenlerin yapay zekâdan beklenen potansiyel gücü ve sistemi taraflı olmaya zorlayacağı düşünülebilir. Vicdan, değer gibi manevi pratiklerin niceliksel çoğunluğa ulaşamaması, tercihlerin yapay zekâyâ bırakıldığı bir dünyada bu değerlerin ihmal edilmesine ve yavaş yavaş unutulmasına yol açabilir. Bunun sonucunda ise bilincin de makineleşmesi tehlikesi ile karşı karşıya kalınabilir. Makinelerin maddi her ihtiyaca cevap verdiği, insanın manevi ve ruhi ihtiyaçlarının yadsındığı bir dünyada insani bir gülümseme, teselli, teşvik ve şefkat arayışı ortaya çıkacaktır. Bunun yerinin dini ortamların olacağı öngörülebilir. Makineleşmeden kaçış yönünde dini ortamlar insanoğlunun en önemli sığınağı olacak gibi görünmektedir.

Yapay zekâ robotların insana özgü faaliyetleri yerine getiren makineler olmanın ötesinde, bilişsel bazı özellikler geliştirme, değişen şartlara uyum sağlama ve otonom karar verme aşamasına ulaşmasıyla yakın gelecekte insan-robot etkileşimlerinin, insan-insan ilişkilerinden ayırt edilemeyeceği bir düzeye erişeceğinden söz edilmektedir (Yonck, 2019, s. 115). Unutulmamalıdır ki, hiçbir insan diğer bir insanın nasıl hissettiğini veya üzüldüğünü gerçekte bilemez. Sadece kendi hisleri üzerinden karşısındakini anlamaya çalışır ya da anladığını söyler. Neticede gelişmiş bir yapay zekâ benzer duyuş durumuna sahip olduğunu söyleyebilir. İnsan gerçek anlamda zeki bir yapay zekâ robotunun duygularını ve düşüncelerini mutlak biliş ve duyuş sahibi olmadığı için bilemeyebilir. Dolayısıyla tam manasıyla olmasa da insan gibi düşünen, konuşan ve duygusal tepkiler veren bir zeki robot-insan (siborg) kolonisi ve medeniyeti meydana gelebilir. Robot-insan muhtemelen güçlü, becerikli, bilgi sahibi, lakin bilgisizle irfana ulaşamayacak olan bir dünya varlığı olarak kalacaktır. Bu varlık; küresel, otomat, hızlı ve vahşi insan tipinin acımasız ikizi haline gelebilir. Zira ondan daha hızlı, bilgili ve yıkıcı olacaktır. Bu durum insanın kendi kıyametini hazırlaması anlamına gelir (Dönmez, 2020, s. 755). Bu duruma karşı dinin insan hayatına, insani değerlere ve maneviyata olan katkısı öne çıkarılmalı ve hukuki olarak da gerekli önlemler alınmalıdır.

Yapay zekâyla ilgili bir ufuk çizerken imkânların, evrensel sınırların ve Tanrısal iradenin dışında bir şeyler yapmak ya mümkün olmayacak ya da mümkün olsa bile bu yapılanlar fayda vermeyecektir. Yüce Yaratıcı insanı imtihan ederken, gücünü aşan durumlar ve imkânsızlıkları üzerinden değil, imkânı dâhilinde olan ve yapmaya muktedir oldukları üzerinden sınamaktadır. Dolayısıyla siborglar ya da yapay zekâ konusunda birçok ilerleme ve insanın hayalindeki fiziksel ve biyolojik sınırları aşkın durumlar gerçekleşebilir. Nihayetinde bu hayal insana ait olacaktır. Yapay zekâlar insanlık seviyesine birçok alanda ulaşabilir, hatta geçebilirler. Ancak bunların hiçbirisi Tanrı'nın kudretine karşı yapılan bir meydan okuma değildir. Bu gelişmeler insani kudretin tezahür dereceleri olabilir.

3. Ruh-Bilinç Bağlamında Yapay Zekâ ve Transhümanizm

İnsan kendi varlığının bilincine vardığından beri, mahiyetinin gereği olarak kendinde iki yön fark etmiştir. İnsanın varlığı bir yönüyle fiziksel evrenin mekanizmaları içerisinde yer alırken, diğer yandan fiziksel evrenin dışında var olan ulvî/müteal bir boyutunun da bulunduğu farkına varmıştır. Bu manevi yön tarihin her döneminde insan zihnini meşgul etmiş ve bu gizemli varlığın sırrının çözülmesi için büyük uğraşlar verilmiştir (Birand, 1961, s. 26). İnsanın manevi yönünü temsil eden en temel kavram onun ruhu ve ruhsal boyutudur.

Ruhun, insana verilen ve ölümü anında insan bedeninden çıkarılan idrak edici ve bilici hakikat olarak tarif edildiğini kabul edersek; bu bağlamda insan ruhu denilince canlılık, bilinç, akıl, idrak, irade gibi niteliklere sahip bir özden söz edilmiş olur (Yavuz, 2018, s. 187). İnsanları hayvanlardan ve diğer canlılardan ayıran temel husus ruhlarının farklı olmasıdır (Yazır, 2018, 5/349). Kur'an'da ilk insanın yaratılışından söz eden ayetlerde insanın topraktan yaratıldığı ifade

edildikten sonra Allah'ın ona ruhundan üflediği beyan edilmiştir (el-Hicr 15/28-30; Sâd 38/71-72). İnsanın maddi yaratılış evrelerinin anlatıldığı başka bir ayette, biyolojik safhaların ardından Yüce Allah "insanı bambaşka bir yaratışla yarattığını" ifade eder (el-Mü'minûn, 23/12-14). Kur'an'daki başka bir yaratma ve inşa ifadeleri genellikle insana ruhun verilmesi olarak anlaşılmiştir (Râzi, 1988, 16/398-400).

İslam âlimleri arasında ruhun mahiyeti, fonksiyonu ve bedenle ilişkisi konusunda ihtilaflar olsa da Allah tarafından yaratılan, bedenden farklı ve ayrılmasıyla bedenin öldüğü bir cevher olduğu konusunda neredeyse ihtilaf yoktur (Yavuz, 2018, s.190). İslam âlimleri içerisinde transhümanizmde olduğu gibi insanı bedene indirgeyen monist bir materyalizm kabul edilmemiştir. İslam düşüncesinde ruh; hayatın biricik sebebi oluşu, kişiliğin devamı ile ahlaki sorumluluğun odağını ve ölüm sonrası varoluşun açıklayıcı ilkesini içeren bir dizi teolojik görüşün temeli olarak hizmet ettiği için gerekli bir varlıktır (Aytepe, 2021, s. 354).

Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî'ye (v. 505/1111) göre insanın kalbi, ruhu, aklı ve nefsi bir tek hakikatin farklı itibarlar açısından değerlendirilmesidir. Ruhani bir latife-i rabbaniye olan bu hakikat insanı insan yapan cevher olup onun bilen, idrak eden, ilahi teklife muhatap olan yönünü oluşturur (Gazzâlî, ts., 3/3). Bundan yola çıkarak ruh ve nefis kavramının insanlığın değerinin anlaşılması hususunda temel bir parametre olduğu söylenebilir.

İslam, ruh kavramına sonsuzluk atfederken transhümanizm düşüncesi nefis, ruh ve insan varlığının büyük sırlarını maddesel algı kalıplarına hapsedmiştir. Onlara göre ruh veya zihin fiziksel beynin sınırları içindedir. Transhümanizm; tekillik, siborg teknolojisi, sibernetik-organik melezlemesi ve evrim düşüncesini merkeze aldığı için ruhu nörobiyolojik bir kapsamda yorumlamakta ve durum ilahi dinlerdeki ruh düşüncesiyle uyuşmamaktadır. Materyalist ve pozitivist yaklaşımlar insandaki cevheri hakikatleri çok kolay ve acemice indirgeme çabası içerisine girmişlerdir (Doğan, 2018, s. 23).

Transhümanistlerin birçoğu ruh ve maneviyat gibi olguları, monist bir yaklaşımla ve tamamen bedenin nörobiyolojik yapısına indirgeyerek açıklamaktadır. Çeşitli ruhsal deneyimlerin nörolojik ilişkileri belirlenebildiğinde bu durumun robotlar için de gerçekleştirilebileceği düşünülmektedir. Bu onların maneviyat algılarını sağlayacak, böylece yapay zekâ, babaları olan insanlar gibi ibadethanelere gidecek dua ve meditasyonda bulunacaktır (Aytepe, 2021, s. 345). Yapay zekâ, insanı taklit ederek ibadethaneye gidip ibadet ve dua gibi dini ritüelleri yapabilir. Ama bunları hiçbir zaman insan gibi bir içsellikle, duygu ve düşünce dünyasıyla bütünleşik olarak yapamaz. Kurzweil'in robotların ibadet etme ruhsal deneyim yaşama gibi iddiaları kulağa hoş gelse de bu durum insanın materyalist bir bakış açısıyla değerlendirilmesinden başka bir şey değildir. Bilinç, özgür irade, mizah, haz ve acı gibi duyguların henüz maddi karşılıkları ve yazınsal ifadeleri bile tanımlanamamış iken, ibadet etmedeki bağlam gibi bir robot tarafından bunların insani bütünlük içinde yapılması mümkün değildir. Robotlarda bu tür davranışların kendiliğinden ortaya çıkacağı iddiasının bilimsel öncülleri bile bulunmamaktadır.

Bilinç ve iradeli olma özelliği insan ruhuna hastır. İnsan ruhunu biricik kılan ise bunun Yaratıcısı tarafından üflenmiş olması ve insanın bu ruh vasıtasıyla hayat sahibi kılınmış olmasıdır. Tam anlaşılamayan bir bilinçten yoksun, doğruyu yanlıştan ayıramayan ve duygusal yetileri noksan ama zekâsı süper bir robotun insana eşdeğer olduğunu hatta onu aşabileceğini düşünmek insanı makineleşiren ideolojilerin hedefi olabilir (Görgülü & Keskin, 2021, s. 52).

Transhümanizmin insan bilincini ve ruhunu materyalist bir anlayışla algoritmaya indirgemesi; İslam'ın esaslarından olan ahiret inancı, ölümlü olma ve ruh anlayışıyla bağdaşmamaktadır (Kurt, 2021b, s. 57). İnsan beynindeki algoritmalar ancak tözsel ruh cevherinin maddesel beyinle etkileşimlerine işaret olarak değerlendirilebilir.

İnsandaki ruh sürekli gelişen ya da gerileyen akıllı bir yapay zekâ programına benzetilebilir. İnsan, iradesi ile o programı hayır yönünde çalıştırırsa evrenle bütünlük oluşturacak bir seviyeye

gelir. Eğer kişi iradesiyle o programı kötüye kullanırsa program geriler ve sınırlı kalır. Bizim insana yaklaşım tarzımız da bu şekilde olmalıdır. İnsan deyince aklımıza uçsuz bucaksız kabiliyetler okyanusu gelir. Gerçekten insanı kendi bütünlüğü ve evrensel derinliği bağlamında değerlendirince biyotik bir süper zekânın çok ötesinde mahiyetler belirir. Tanrı'ya dönük ilahi yönü, ürettiği sanat ve felsefesiyle insan gerçekten biriciktir.

Duygu, düşünce, şefkat ve sanat gibi özel durumlar günümüzün evrimsel biyolojisi ile bilişsel biliminde, temeldeki işlevinin yan bir ürününden ibaret olarak görülüyor; evrimsel tarihin akışı içerisinde neden bu biçimin seçildiğini belirleyen açık nedenler yoktur. Bu durum bilim yazarı Robert Wright'ın belirttiği gibi, insanlar olarak bizim için en önemli olan şeyin, insan olmamızı sağlayan şeylerin maddesel düzeni içinde gözle görülür hiçbir amacı bulunmadığı şeklinde tuhaf bir sonuca götürür (Wright, 2000, s. 306-308). Bunun nedeni insanın amaçlarını, gayelerini, hedeflerini, isteklerini, gereksinimlerini, arzularını, korkularını, çekincelerini ve benzerlerini oluşturanın, insanın ayırt edici duygular bütünü olmasıdır ve bu bütünü, insani değerlerin kaynağıdır. Birçok kişi insanın akli ve ahlaki seçim yapma özelliğini türümüze onur kazandıran en önemli biricik insani özellikler olarak görse de insana özgü duygular bütününe sahip olmanın da daha fazla değilse bile en az onlar kadar önemli olduğu iddia edilebilir. Fiziksel bir karşılığını bulamadığımız bu kavramların insan için metafiziksel anlamlar ifade ettiği söylenebilir.

İnsan türü için esas olan nokta insan olma yönü ve duygusal arka plandır. Zira insan türüne ait duygular hem aklımıza hem de ruhumuza yönelik olduğundan onları çok önemseriz. Fiziksel olandan ziyade içsel olana değer veririz. İnsani açıdan sevme, güvenme, kaybetme ve yardımlaşma gibi tüm ilişkilerde insan görünümümlü bir robot, insan muamelesi görmeyecektir. Bu robotlar bize yardım ettiğinde, programlandığı için yaptığını düşünerek minnet hissetmeyeceğiz. Onu kaybedince değerli bir makinemizi yahut arabamızı kaybetmiş kadar üzüleceğiz. Ona karşı ahlaki ve kalbi duygular hissetmeyeceğiz. Bilinç ana başlığı altında toplanan, insanın özgünlüğünü ve buna bağlı olarak insanlık onuru kavramını modern fen bilimleri bugüne kadar tam olarak açıklamayı başaramamıştır (Fukuyama, 2003, s. 209-210). Bu nedenle yapay zekâ robotlarının böyle bir insanlık onuruna ve duygusallığına erişmesi mümkün görünmemektedir.

“Yapay zekâlar karmaşıklıkla bilinç geliştirebilirler mi?” sorusu, insan bilinci araştırmacılarının temel sorunudur. Silikondan oluşan bilgisayarlarla karbon temelli insan sinir ağları farklı yapılar olarak görünmektedir. O halde bir yapay zekâda bilincin ortaya çıkıp çıkmadığı nasıl anlaşılabilir? Bilgisayarlar şimdilik bilinçten mahrum olsalar da zekâ kulvarında üstün ilerlemeler göstermişlerdir. Süper zekâyâ doğru ilerleyen robotik ve mekanik dünya bilincin gizemini çözememişse de yapay zekâlar, indirgenemezliği iddia edilen bilince soru işareti koyarak zekâ hattından ilerlemektedir. Bilinçli olmayan yüksek zekâlı makineler ile bilinçli olan insani zekâ arasında nasıl bir üstünlük yarışı olacağını zaman gösterecektir. Şayet robotlar bilinç kazanırsa uzun vadede insan türünün yarınları nasıl olacaktır? Avrupa Parlamentosu robotların insanlarla olan ilişkilerini hukuki açıdan düzenlemeyi hedefleyen bir karar almıştır. Karar taslağında dünyanın, merkezinde robotların bulunduğu yeni bir endüstriyel devrime yakın olduğumuz vurgulanmakta, robotlara “elektronik insan” kimliğiyle yasal statü verilmesi tartışmaya açılmaktadır (Kartal Soysal, 2020, s. 239). Hâlbuki daha bilincin ne olduğu, insan bilincinin ne anlama geldiği çözülebilmemiş değilken “yapay zekâ bilince sahip oldu”, “insan gibi oldu” iddiaları tutarlı değildir. Bilinç, öncelikle organige indirgenme hatasından vazgeçilerek anlaşılmaya çalışılmalıdır. Zira bilincin insanın ruhsal yönüyle beyin ilişkisinden hâsıl olan bir şey olduğu düşünülürse, metafizik-fizik bir kavram olduğu söylenebilir. Zekânın, bilincin, düşüncenin ve ahlâkın aynı düzlemde tartışılması doğru değildir. Robotlar insandan daha zeki olabilirler. Ancak daha şuurlu ve akıllı olabildiklerini söylemek mümkün değildir. Robotların insan beyninin bir sonucu, beynin ise sürekli gelişmekte ve boyutlarının yeni anlaşılmaya başlandığı göz önüne alınır robotların her zaman insan beyninin ürünü olması açısından insana göre bir adım geride olması daha muhtemel görünmektedir.

Maddeye indirgenemeyen bilincin, bir programla bilgisayara yüklenmesi ve sonuçta yapay zekâda bilincin oluşturulması pek mümkün olmayan iddialı bir söylemdir. Böyle bir durumun gerçekleşmiş olduğu kabul edilse bile maddede ortaya çıktığı iddia edilen bilincin nasıllığı ve insani düzeyde olup olmadığı tartışılacaktır. Ayrıca ilahi sanattaki bilincin açıklanabilmesi ya da taklit edilmesi bizi yaratıcı fikrinden uzaklaştırmaz bilakis böyle bir sistemi kuran bir akıllı tasarımcıya götürür. Dolayısıyla insana materyalist bakışın bizi götüreceği nokta hiçbir zaman bir yaratıcının olmadığı fikri olmayacaktır.

Ruhumuz ve bilincimiz, bir nevi ilahi bir işletim sistemi gibidir. Günümüzün akıllı bilgisayar ve yapay zekâsında kullanılan işletim sistemleri buna örnek olabilir. Bu teknoloji birebir ruh ve bilinç işletim programlarına karşılık gelmeseyse de meseleyi anlama bakımından güzel bir örnektir. Dolayısıyla yapay zekâ ve gelişen otomasyon teknolojileri ilahi sanatı daha iyi anlamaya vesile olacak şekilde insanın mutlaka bir yaparı ve programlayarı olması gerektiği şeklinde bir kanaate ulaştırılmalıdır.

Sonuç

İslam düşüncesi bazı temel değişmezler ve esaslar üzerine bina edilmiştir. Bu esaslar Müslümanların hayata bakış açılarını ve misyonlarını belirler. Bir Müslüman evrene, insana ve canlıya bu değer yargıları üzerinden anlam verir. Yapay zekânın ilerlemesiyle ortaya çıkan transhümanist ve posthümanist düşünürlerin birçoğu mevcut insan türünün sonuna geldiğini, siborglerin çağının yaklaştığını, “Homo sapiens”in “Homo cibernetici”a hatta “Homo deus”a dönüşeceğini iddia etmektedirler. İnsanın tanrılaşacağı, bir yeryüzü cenneti inancı, bilincin yapay zekâyâ yüklenerek dünyada sonsuz bir hayat yaşanacağı iddiası ve dünyanın fani olmadığı düşüncesi ifade ettiğimiz İslam’ın temel esaslarıyla çelişen bazı transhümanist iddialardır.

Yapay zekânın yüksek ivme kazandığı son yıllarda transhümanizm, bireysel inançtan sosyal hayata, cinsellik ve cinsiyete kadar birçok toplumsal ve bireysel normu etkilemekte ve ilgilendirmektedir. Transhümanistlerin çoğunun düşüncesine göre insana eklenen yapay zekâ teknolojileriyle birlikte insan fitratına dair birçok şey silinip atılacaktır. Beynin ve bilincin bir yapay zekâyâ yüklenmesi organik organ formasyonunun elektromekanığe dönüşmesi bu değişimlerden biridir. Nanorobotlar vasıtasıyla insanın gerçeklik algısının değişmesi, elektrikle şarj olan ve tüm zevkini ve mutluluğunu sanal bir gerçeklikle karşılayan tüm ilahi dinlerin reddettiği bir insan-robot melezinin ortaya çıkacağı iddia edilmektedir. Bugün evlenmek isteyen ve vatandaşlık verilip ülkelere konferansa giden sophia gibi bir robottan söz edebiliyorsak, bu gelişme durumun ciddiyetini, inançsal ve toplumsal anlamda buna karşı tedbirler alınmasının gereğini göstermektedir. Yapay zekâ robotlarının bu gerçekliği ve sanal gerçeklik ortamları, aile yapısını ve insan fitratını ciddi anlamda bozabilecek etkenlerdir. Sanal zekânın tarihine baktığımızda çok ciddi bir ilerleme dikkat çekicidir. Bugün dahi robot askerler, uçaklar ve yapay zekâ robotlarının çalıştığı genelevler hayatın içine girerek kendine yer bulmuştur. Bu tarz yönelimlerin İslam inancının temel esaslarıyla çeliştiği, insanlığı tehdit edebileceği, insani anlamda cinsiyeti ve cinselliği ortadan kaldıracabileceği muhtemeldir. İlahi din mensupları ve tüm insanlık insani değerleri, sevgiyi, şefkati, akli, bilinci ve ruhu tehdit eden bu tarz yönelimlere karşı topyekûn mücadele etmelidir.

Transhümanist ve posthümanist bazı yönelimler insanın tanrılık makamına ve sonsuz bir yaşama yükseltilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Bu tarz yönelimler ve tanrılık iddiaları İslam inancı açısından geçmişte acı ve azaplı bir sonu olan firavun ve benzerlerinin cezalandırılması gibi tevhit inancına muhalif olduğundan reddedilmektedir. İslam açısından tevhit, ahiret, dünyanın faniliği ve insan fitratı gibi İslam’ın esaslarıyla çelişen tüm anlayışlar insanlığın dünya ve ahiret selameti açısından kabul edilemez. Ancak bu temel esaslarla çelişmeyen, insan fitratını bozmayan yapay zekâ teknolojileri bir imkân olarak kabul edilmelidir. Bu teknolojilerin insan hayatını kolaylaştırması, İslami açıdan bir engel değil hatta İslam’ın teşvik ettiği bir husustur. Dolayısıyla

İslam fitratını koruyan, İslam'ın temel esaslarıyla çelişmeyen transhümanist yaklaşımlar birey inancı ve toplumsal yaşam normları açısından ihtiyatla kabul edilebilir.

Transhümanist bazı yazarların ve bilişsel yapay zekâ uzmanlarının yanıltığı en önemli noktalardan birisi de ruh, bilinç ve zihin kavramlarını tamamen materyalist bir bakış açısıyla yorumlayıp ilahi olanı devre dışı bırakarak bu kavramları sadece kafatası ve beyinle sınırlı görmeleridir. Ruh, zihin ve bilinç gibi kavramlar ilahi ve tözsel olup salt algoritmalara, matematiksel yazılımlara indirgenemeyecek kadar karmaşık ve metafizikseldir. Dolayısıyla daha ne olduğu bilinmeyen bu kavram ve insani değerlerin yapay zekâda kendi kendine ortaya çıkabileceğini ya da çıkarılabileceğini iddia etmek akıl dışı ve tutarsız bir düşüncedir. İrade, ruh, bilinç ve zihin gibi cevherlerin insani bütünsellik içinde yapay zekâda olamayacağı açıktır. Zira insana zihayat bir ruh programı yüce yaratıcı tarafından yüklenmiştir. Her bir insan tüm özellikleriyle özgün ve biricik varlıktır. Ne kadar üstün özelliklerle donatılmış olsa da hiçbir yapay nesne insan kadar özgün olamaz. Yapay zekâda yapılan elektrik ve enerjiyi kullanarak vücuttaki insani (davranışsal) algoritmaların taklit edilmesi ve geliştirilmesidir. Ayrıca bilimsellik ve teknoloji içerisine girecek olan aşırı düşünceler, bazı transhümanist yaklaşımlardan beslenerek hem ilahi dinler hem tüm insanlık için tehdit haline gelmeden, fikri ve ilmi gerekli hazırlıklar yapılarak önlem alınmalıdır. Tarihsel tecrübe bize göstermektedir ki insan, hayatında ve üretim alanında gerçekleştirdiği faaliyetlerde genel olarak doğaya, özelden insan doğasına ve evrensel ahlâka uygun davrandığı sürece kalıcı başarılar elde etmektedir.

Kaynakça

- Aydın, L. (2021). Dijital çağ ve robotik teknoloji. İçinde M. Tekin & M. Özdemir (Eds.), *Transhümanizm & posthümanizm* (1. baskı, ss. 227-285). Eskiyei Yayınları.
- Aytepe, M. (2021). Posthümanizm ve transhümanizmde varlık. İçinde M. Tekin & M. Özdemir (Eds.), *Transhümanizm & posthümanizm* (1. baskı, ss. 163-213). Eskiyei Yayınları.
- Birand, K. (1961). İnsanlığın sırrı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 24-37.
- Çevik, M. (2017). Will it be possible for artificial intelligence robots to acquire free will and believe in God? *Beytulhikme an International Journal of Philosophy*, 7(2), 75-87. <https://doi.org/10.18491/beytulhikme.375781>
- Çolak, E. (2017). Yapay zeka dost mu düşman mı? *Derin Ekonomi*, 28, 120-127. <https://www.zraporu.com/teknoloji/yapay-zeka-dost-mu-dusman-mi/>
- Dağ, A. (2020). *Transhümanizm insanın ve dünyanın dönüşümü* (2. baskı). Elis Yayınları.
- Dağ, A. (2021). *İnsansız dünya transhümanizm* (3. baskı). Ketebe Yayınları.
- Demir, T. (2021). Transhümanizm ve sekülerleşme: Bildiğimiz dinin sonu mu?. İçinde T. Demir (Ed.), *Din ve transhümanizm* (1. baskı, ss. 17-54). Eskiyei Yayınları.
- Demircan, K. (2016, Kasım 20). *Ahlaklı robotlar -1: Robotlar etik kararlar alabilir mi?* <https://khosann.com/ahlakli-robotlar-1-robotlar-etik-kararlar-alabilir-mi/>
- Dennett, D. C. (1991). *Consciousness explained*. Back Bay Books.
- Doğan, M. (2018). Bilincin doğasına yönelik beş temel yaklaşımın bir değerlendirmesi. *Metafizik Yaşay Zekâ ve Zihin Felsefesi Dergisi*, 1(1), 21-55.
- Dönmez, S. (2020). Felsefi bağlamda yapay zekâ ve 2025 sendromu. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20(2), 748-760.
- Efe, M. Ö. & Kaynak, O. (2000). *Yapay sinir ağları ve uygulamaları* (1. baskı). Boğaziçi Üniversitesi.
- Fukuyama, F. (2009, Ekim 23). Transhumanism. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2009/10/23/transhumanism/>.

- Fukuyama, F. (2003). *İnsan ötesi geleceğimiz* (Ç. A. Fromm, Çev., 1. baskı). ODTÜ Geliştirme Vakfı.
- Gazzâlî, (ts.). M. *İhyâü ulûmi'd-din* (Cilt 4). Dâru'l-Marife.
- Görgülü, Ü. & Keskin, S. (2021). Yapay zekâ robotlara ahlâki ve hukuki statü tanınması problematiği İslam ahlâki ve hukuku açısından bir değerlendirme. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20, 37-65.
- Harari, Y. N. (2016). *Homo deus* (P. N. Taneli, Çev., 2. baskı). Kolektif Kitap.
- Haraway, D. (2006). *Siborg manifestosu* (O. Akınhay, Çev.). Agora Kitaplığı.
- Kafalı, H. (2019). Yapay zekâ, toplum ve dinin geleceği. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 46, 145-172.
- Karaman, H., Çağrıncı, M., Dönmez, İ. K. & Gümü, S. (2018). *Kur'an yolu meâlî* (1. baskı). Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Kartal Soysal, E. (2020). *Gen ötesi—insan sonrası* (1. baskı). Ketebe Yayınları.
- Kurt, İ. (2021a). Kur'an perspektifinden bir transhümanizm eleştirisi. İçinde T. Demir (Ed.), *Din ve transhümanizm* (1. baskı, ss. 55-118). Eskiye Yayınları.
- Kurt, İ. (2021b). *Transhümanizm ve tekillik bağlamında dinin geleceği* (1. baskı). Eskiye Yayınları.
- Kurzweil, R. (2017). *İnsanlık 2.0: Tekillişe doğru biyolojisini aşan insan* (M. Şengel, Çev., 1. baskı). Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Pirim, H. (2006). Yapay zekâ. *Journal of Yaşar University*, 1(1), 81-93.
- Râzi, F. (1988). *Tefsîri kebîr mefâtihu'l-gayb* (1. baskı, Cilt 16, ss. 398-400). Akçağ Yayınları.
- Russia Today. Elon Musk'ın şirketi deneylerde 8 maymunu öldürdüğünü itiraf etti. (2022, Şubat 16). <https://www.trthaber.com/haber/dunya/elon-muskin-sirketi-deneylerde-8-maymunu-oldurdugunu-itiraf-etti-655265.html>
- Saygılı, S. (2006). *Beyin ve ruh*. Elit Yayınları.
- Searle, J. R. (1992). *The Rediscovery of the Mind*. MIT Press.
- Songar, A. (1979). *Sibernetik*. Yeni Asya Yayınları.
- Wright, R. (2000). *Nonzero: The logic of human destiny*. Pantheon.
- Yavuz, Y. Ş. (2018). Ruh - *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 35, ss. 187-192). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yazır, E. H. (2018). *Hak dini Kur'an dili* (1. baskı, Cilt 5, ss. 349-350). Yenda Yayınları.
- Yonck, R. (2019). *Makinenin kalbi-yapay duygusal zekâ dünyasında geleceğimiz* (T. Göbekçin, Çev.). Paloma Yayınları.

Lütfi ARSLAN

Dr. | Dr.

Yozgat Milli Eğitim Müdürlüğü, Yozgat-TÜRKİYE
Yozgat Directorate of National Education, Yozgat-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-5844-7732
lutfiarslan1979@hotmail.com

Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Türk-İngiliz Ticari İlişkileri

Öz

İngiltere, XV yüzyıla kadar dünyanın diğer kıtalarıyla ticari, siyasi ve kültürel ilişkisi olmayan bir tarım ülkesiydi. Coğrafi keşiflerle birlikte okyanus ötesi ticaretin yoğunlaşması İngiltere'yi de etkilemiştir. XVI yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti ile Kuzey Avrupa ülkeleri arasında politik ve ticari ilişkiler artmaya başlamıştır. XVI. yüzyılda Osmanlı-İngiltere ilişkilerinin resmi olarak başlamasında siyasi ve ticari kaygılar ön planda olmuştur. İngiliz tüccarları Levant adını verdikleri Doğu Akdeniz'e ulaşarak Girit, Kıbrıs, Trablus, Sakız, Şam gibi ticaret merkezleriyle alışveriş yapmaya başlamıştır. XVIII. yüzyıla kadar İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin jeostratejik hedeflerinin farklı olması ülkelerin birbirlerine rakip olmalarını da engellemiştir. Levant Kumpanyasının sahip olduğu imtiyazlar İngiltere'nin Osmanlı ülkesinde tekelleşmeye başlamasına yol açmıştır. 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'yla İngiltere'ye verilen imtiyazlar Osmanlı ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Türk-İngiliz ilişkilerinin stratejik şartlar neticesinde 1875'ten sonra çatışmaya dönüşmesi ticari ilişkilere de olumsuz yansımıştır. İngiltere, XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında Osmanlılarla olan ticaretinde Fransa ve Almanya'nın gerisinde kalmıştır. Millî Mücadelenin kazanılması ve Cumhuriyetin ilanıyla birlikte yabancı sermaye konusunda açık ve pozitif yaklaşımlar sergilenmesi İngilizleri Türkiye'ye yaklaştırmıştır. İngiltere Türkiye'yi yönünü Batıya dönen bir ülke çizgisine çekmeye çalışmıştır. Türk-İngiliz ticari ve siyasi münasebetleri 1923'ten sonra liberal çizgide gelişme göstermiştir. Türkiye 1920-1930 arası dönemde devamlı surette dış ticaret açığı vermiştir. Türkiye'nin İngiltere'ye olan ihracatı 1930'a kadar giderek azalırken ithalatı artmıştır. 1929 Dünya Ekonomik Krizi ile Almanya ve İtalya'nın anti statükocu politikaları İngilizleri Türkiye'ye yaklaştırmıştır. İngiltere Türkiye ile ticaretinde istediği yere ancak 1936'dan sonra gelebilmiştir. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında XVI. yüzyılda başlayan ticari ilişkiler Erken Cumhuriyet Dönemine kadar ki süreçte ekonomi-politik eksende ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İktisadi, İhracat, İthalat, Siyasi, Ticaret.

Turkish-British Trade Relations from the Ottoman Empire to the Early Republic

Abstract

England was an agricultural country that had no commercial, political and cultural relations with the other continents of the world until the 15th century. Along with geographical discoveries, the intensification of transoceanic trade also affected England. From the 16th century onwards, political and commercial relations between the Ottoman Empire and the Northern European countries began to increase. Political and commercial concerns were at the forefront in the official start of Ottoman-England relations in the 16th century. Reaching the Eastern Mediterranean, which they called the Levant, British merchants started to trade with trade centers such as Crete, Cyprus, Tripoli, Chios and Damascus. XVIII. The fact that the geostrategic goals of England and the Ottoman Empire were different until the 19th century also prevented the countries from competing with each other. The privileges of the Levant Company led to the monopoly of England in the Ottoman country. The concessions given to England with the 1838 Balta Limani Trade Agreement had a negative impact on the Ottoman economy. The fact that Turkish-British relations turned into conflict after 1875 as a result of strategic conditions had a negative impact on commercial relations. England lagged behind France and Germany in its trade with the Ottomans at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. With the victory of the National Struggle and the proclamation of the Republic, open and positive approaches to foreign capital brought the British closer to Turkey. England tried to draw Turkey towards a country turning its direction to the West. Turkish-British commercial and political relations developed along liberal lines after 1923. Between 1920 and 1930, Turkey had a continuous foreign trade deficit. While Turkey's exports to England decreased gradually until 1930, its imports increased. The 1929 world economic crisis and the anti-status quo policies

of Germany and Italy brought the British closer to Turkey. Britain was able to reach the desired place in its trade with Turkey only after 1936. In this study, the commercial relations between the Ottoman Empire and England, which started in the 16th century, were discussed on the economic-political axis within the period until the Early Republican Period.

Keywords: Economic, Export, Import, Political, Trade.

Giriş

Türkler ile İngilizlerin birbirlerini tanımaları Selçuklular Dönemi'ne kadar gitmektedir. İngilizler Türkler hakkındaki ilk bilgileri Jean de Bourgogne'nin "Sir John Mandeville'nin Seyehatleri" adlı eserinden almışlardır. İngilizlerin Türklerle ilk temasları, 1097'de Kral William'ın oğlu Robert'in komutasında Anadolu'ya gelen İngiliz Haçlı ordusu vasıtasıyla olmuştur (Dereli, 1951, s. 7-8). Kral I. Richard (1189-99) ve I. Edward (1272-1307) zamanında paralı İngiliz askerleri Haçlı Seferlerine katılmışlardır. Bizans üzerine yapılan Türk akınlarında İmparator II. Manuel (1391-1425) Bizans'a yardım etmiştir. İngiliz menşeli askerler 1396 Niğbolu'da Savaşı'nda Türklerle karşı karşıya gelmiştir (Uzunçarşılı, 2011, s. 224).

İngiltere, XIV. yüzyılın ortalarına kadar bir tarım ülkesi durumundaydı. Ülke içerisinde tam bir güvenlik ve huzur ortamı sağlandıktan sonra ekonomik olarak birçok yenilik yapılmıştır. XV. yüzyıldan itibaren yenileşmeye başlayan bir İngiltere karşımıza çıkmaktadır. 1517'de Martin Luther'in 95 maddelik bildirisini ilan etmesinden sonra Roma'daki papadan ayrı ulusal kiliselerini kurmuşlardır. XV yüzyılın sonuna kadar Asya, Avrupa ve Afrika'dan ayrı Kuzey ve Güney Amerika'dan kopuk bir durumdaydı. XV. yüzyıl Avrupa için büyük değişimleri ve zenginleşmeyi beraberinde getirmiştir. Coğrafi keşiflerden sonra "Yeni Dünya" diye tabir edilen topraklara, İspanyollardan sonra giden İngiliz, Hollanda ve Fransızlar bu yeni bölgelerdeki konumlarını güçlendirmek için büyük mücadele vermişlerdir. Coğrafi keşiflerle birlikte okyanuslar Avrupa gemiciliğine de açılmıştır (İnalçık, 2009, s.376, 427).

XVI. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde siyasi, ekonomik ve sosyokültürel alanlarda birçok gelişme meydana gelmiştir. Akdeniz'de ise bu yüzyıl başında Osmanlı yönetimi evvela 1517'de Mısır'ın alınmasıyla sonra da 1522'de Rodos'un fethiyle ciddi bir kazanım elde etmişlerdir. 1571'de ise Kıbrıs'ın fethi bir tarafa bırakılırsa Venedik-İspanya-Papalık ortak gücü Osmanlı donanmasını İnebahtı' da mağlup ederek, devletin varlığını tehdit edecek hale gelmiştir. Fakat yalnızca Osmanlılar için değil, İngilizler ve Hollandalılar da tehdit altındaki ülkeler durumundaydı. Bu şartlar altında Osmanlılarla Kuzey Avrupa ülkeleri arasında politik bir temasın zemini oluşmaya başlamıştır (İnalçık, 2009, s.376, 427).

Türk-İngiliz ilişkileri resmi olarak XVI yüzyılda başlamıştır. Bu ilişkilerin başlamasında siyasi ve ticari kaygıların yeri büyük olmuştur. Böylece iki ülke arasında dostluk ilişkileri her geçen yüzyıl gelişerek devam etmiştir. İngiliz tüccarlardan Anthony Jenkinson, 1553'te Kanuni Sultan Süleyman'dan güvenli ticaret yapma hakkında özel bir ticaret yapma izni almıştır. Jenkinson'dan sonra Osmanlı Devleti'nde aracısız alışveriş tekrar durma noktasına gelmiştir. 1558'de Kraliçe Elizabeth'in izlediği iç ve dış siyaset Türk-İngiliz ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasını sağlamış, bu dönemde Türkler ile İngilizler İspanya tehdidi karşısında müttefik duruma gelmişlerdir. İngiltere'nin XVI. yüzyılda Avrupa ve dünya politikasını diplomasi ve ekonomik ilişkiler belirlemiştir. VIII. Henry Dönemi'nde (1509-1547) bu hususta yapılan çalışmalar bu politikanın dönüm noktasını oluşturmuştur (Appleby, 2012, s. 32). İngiltere'nin Türklerle ekonomik ilişkileri siyasal ilişkilere bağlı olarak ancak XVI. yüzyıl başlarında başlayabilmiştir. XVIII. Yüzyıla kadar İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin jeostratejik hedeflerinin farklı olması birbirlerine rakip olmalarını uzun bir süre engellemiştir (Kütükoğlu, 1985, s. 20-23). 1675 tarihli Osmanlı-İngiltere imtiyaz anlaşması, 1683 sonrası siyasi yakınlaşma, 1775'teki İngiltere-Amerika mücadeleleri, Isaac Morier'in başkonsolos olarak İzmir'e gönderilmesi ikili ilişkileri daha üst sıralara taşımıştır. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında Fransa-Rusya yakınlaşması ve Yusuf Ağâh Efendi'nin 1793'de

Londra'ya elçi olarak gönderilmesi gibi gelişmeler her iki ülke münasebetleri için başka bir dönüm noktası olmuştur (Yalçınkaya, 2002, s. 1039).

1. XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Türk-İngiliz Ticari İlişkileri

Türklerle İngilizler siyasi olarak birbirinden uzak oldukları dönemlerde bile İngiliz tüccarların Türklerle ticari münasebetleri dolaylı yollardan olmuştur. Venedik, Floransa gibi İtalyan devletleri Osmanlıların birçok limanından aldıkları ürünleri kendi pazarlarında İngilizlere satmıştır. Avrupa'da Zenta, Mesina, Livorno gibi aracı pazarlar böylece önemli hale gelmiştir. İngiliz tüccarların Akdeniz'de ilk girişimi Floransa Devleti'nin ticari merkezi Pisa'da bir yazıhane açmalarıyla başlamıştır. 1513'te, Sakız'da Baptista Justiniano isminde bir Cenevizli tacir İngilizler için konsolosluk görevini üstlenmiştir. VIII. Henry Dönemi'nde 1511'de Girit, Kıbrıs ve Suriye'ye İngiliz menşeli kumaşlar getirilip, mukabilinde ipek, baharat, yağ, halı ve tiftik yünü alınmıştır. VIII. Henry bundan başka 1513'te Sakız Adası'na, 1530'da Girit'e ticaretle de ilgili konsoloslar atamıştır (Burian, 1951, s. 1).

XVI. yüzyılda İngiliz tüccarlar Doğu Akdeniz'e (Levant) gelerek, Girit, Kıbrıs, Trablus, Sakız, Şam gibi ticaret merkezleriyle ticaret yapmaya başlamıştır (Kurat, 1953, s. 3). William Harborne ve yardımcısının 1 Temmuz 1578 tarihinde İstanbul'a gelerek Kraliçe Elizabeth'in mektubunu padişah III Murat'a takdim etmesi ile ticari ilişkiler daha somut bir hale gelebilmiştir (Hakluyt, 1906, s. 109,110). Böylece İngiltere, yalnızca Akdeniz'in Hristiyan ülkeleriyle değil direkt Doğu Akdeniz ülkeleri ile ticari münasebete girmek üzere hem ihtiyacı olan ürünleri bulmak hem de aracılardan kurtularak kâr oranını arttırmak için iki İngiliz tüccarı Edward Osborne ve William Harborne sayesinde girişimlerine ciddi bir şekilde başlamıştır. Ayrıca Hicri 988 Miladi 1580'de İngiltere'ye verilen Nişan-ı Hümayun ile ticari ayrıcalıklardan İngiltere'nin tam olarak faydalanması sağlanmıştır. Böylece İngiliz tüccarlar derhal "Chiefe merchant of all the Turkish company" adıyla bir şirket kurarak başına Edward Osborne'u getirmiştir. William Harborne ise "Orator, Messenger, Deputie, and Agent" adıyla ticari temsilci olarak İstanbul'a gönderilmiştir (Burian, 1951, s. 10-12). Ayrıca İngiltere'nin Osmanlılar ile olan resmî ilişkisi 1581 yılında faaliyetlere başlayan Levant Company'nin yaptığı ticari faaliyetler etrafında şekillenmiştir.

XVII ve XVIII. yüzyıllarda İngiltere'nin dünya ülkeleri ile dış politikasına ekonomik ve ticari ilişkiler yön vermiştir. İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında XVI. yüzyılda başlayan siyasi ilişkiler XVII ve XVIII. yüzyıllarda İngiltere'nin Akdeniz ve Uzak Doğu ticaretine daha ciddi bir şekilde yönelmesi nedeniyle ekonomik alanda gelişme göstermiştir. Öyle ki Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ticari münasebetlerde İngiliz tüccar ve kumpanyaları çok daha etkili olmaya başlamıştır. 1675'e kadar geçen sürede Doğu Hindistan Kumpanyasıyla Levant Kumpanyası birbirlerini bütünleyen ticari bir sistem gibi çalışmıştır. 1675'te Osmanlılar İngilizlerle yeni bir imtiyaz anlaşması yapmıştır (Wood, 2013, s. 52-55).

Yabancı sermaye hareketlerinin dünyada ilk kez İngiltere'den başlatılmış olması İngiltere'yi ticarete üst sıralara yükseltmiştir. XVIII yüzyıl başlarında Hollanda'nın Antwerp ve Amsterdam şehirleri dünyanın en önemli ve en büyük büyük yabancı sermaye çeken merkezleri durumuna gelmiştir. Bu nedenle Hollanda yabancı yatırımlarda bir üstünlüğe sahip olmuştur. Fakat daha sonraki dönemlerde yapılan savaşlar bu üstünlüğün İngiltere'ye geçmesine yol açmıştır. 1800 yılların başında İngiltere'nin sömürgelerinde, anavatanda gelişen sanayinin ihtiyaç duyduğu hammaddelerin ve özellikle maden ve petrolün çıkarılması için bu ülkelere yapılan girişimler yabancı sermaye yatırımlarının başlangıcını teşkil etmiştir. XIX yüzyılın ikinci yarısında, Sanayi Devriminin bir sonucu olarak, Batı Avrupa ülkeleri elindeki sermayenin artan kısmını bu sermayeden daha fazla kâr sağlayacak yeni yatırımlar aramak için yönlendirmiştir. Böylece yabancı sermaye hareketleri yaygınlaşarak genel bir yatırım siyaseti hâline gelmiştir (Köse, 1993, s.17).

İngilizlerin Levant Kumpanyası adını verdikleri Akdeniz ticaretinde söz sahibi duruma gelmeleri Osmanlı tüccarı için alış-verişte kaçınılmaz bir tercih olmuştur. 19 Mayıs 1825'ten itibaren

Levant Kumpanyasının sahip olduğu imtiyazlar çerçevesinde Birleşik Krallık Osmanlı ülkesinde tekelleşme dönemini başlatmıştır. 1829 Yunan bağımsızlığına İngiltere'nin destek vermesi iki ülke ilişkilerini germiştir. 1826'dan sonra Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Mısır, Suriye ve Girit'te uyguladığı tekelcilik ve ihracat kısıtlamaları gümrük tarifelerinin yükseltilmesine bu da Avrupalı devletlerinin hoşnutsuzluklarına neden olmuştur. Osmanlı Devleti 1830'lu yıllara kadar korumacı ekonomik yapısının etkisiyle iç piyasada yabancı tüccarın etkin olmasını engellemek amacıyla yed-i vahid (tekel) uygulaması ile bazı ürünlerin üretilmesi ve dağıtılması işini bizzat kendi eliyle yürütmeye çalışmıştır. Böylece yabancı tüccarın iç piyasaya girmesi engellenmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1838'de başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupa devletlerine tanıdığı ticari imtiyazlar (kapitülasyonlar), bir yandan Osmanlıların dış ticaretinin hızla büyümesine ve liberalleşmesine yol açarken, öte yandan 1850'lere doğru Batı Avrupa sermayesinin yatırımlarıyla yeni bir boyut kazanmıştır. 1856 Islahat Fermanı yabancı sermayenin ülkeye girişinde bir dönüm noktası oluşturmuştur.

1836'da patlak veren William Churchill olayı sonrasında gerginleşen ilişkileri yumuşatma çabasında olan Osmanlılar, 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile İngiltere'ye daha fazla imtiyaz vermek zorunda kalmıştır (Kütükoğlu, 1985, s. 53-59). Balta Limanı Sözleşmesi Osmanlı ülkesi sınırları içerisindeki İngiliz tüccarların serbestçe ticaret yapmasına olanak sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarında uyguladığı iç gümrük tarifesi yabancılar için bütünüyle kaldırılmıştır. Fakat, yerli tüccar bunun dışında tutulmuştur. İngilizlere, hububat, pamuk, ipek, yün ve bakır gibi ihraç yasağı veya izne tabi Osmanlı ürünlerini serbestçe ihraç etme hakkı verilmiştir. Ayrıca İngiliz tüccarları ithalat vergisi ödemekle yükümlü tutularak, öbür vergilerden muaf tutulmuştur. Bu sayede İngilizler, gümrük vergisinin yanında bir de ticaret vergisi ödemek durumunda bırakılan Osmanlı vatandaşlarından bile daha az vergi ödeme imkânına kavuşmuştur. Yerli tüccar, ihraç ürünleri için daha önceden ödediği %3 vergi yerine %12; ithal ürünler için %5 ve transit mallar için %3 nispetinde vergi öderken, yabancılar ihraç ürünleri ve transit mallar için vergi ödemekten kurtulmuş, yalnızca %5 ithalat gümrüğü ödeme durumuna gelmiştir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], 1839, 00145.109081.002 & Korkmaz, 2020, s. 245).

Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi'ne benzer antlaşmalar, 1838 ile 1841 yılları arasında Fransa, Sardunya, İsveç, Norveç, Hollanda, Belçika, Prusya, Portekiz ve Danimarka gibi diğer Avrupalı devletlerle de yapılarak, aynı imtiyazlar onlara da verilmiştir. Sonuçta bu süreç, Osmanlı ülkesinin Avrupalı devletlerin açık pazarı durumuna girmesine yol açmıştır. Yabancılar sağlanan ticari ayrıcalıklar, korumacı bir ekonomik sisteme sahip Osmanlı ekonomisinin dışa bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. El emeğine dayalı Osmanlı üretim yapısı, sanayileşmiş ülkelerin makineye dayalı üretim yapısı ile rekabet gücüne sahip olamamıştır. Bu yüzden Avrupalı devletlerin Osmanlı ülkesine soktukları ucuz ve kaliteli malları piyasaya sokmaları ile yerli esnaf ve sanayici zamanla iflas etmiştir. Bu durum yaşanan savaşlarla birlikte zaten zor durumda olan Osmanlı ekonomisinin daha da zayıflamasına yol açmıştır (Korkmaz, 2020, s. 246).

Tanzimat Fermanının ilanı ve Rusya'ya karşı mücadele eden Macar ve Polonyalı milliyetçilerin Osmanlı Devleti'ne sığınması İngiliz kamuoyunda olumlu bir Türk hayranlığı yaratmıştır. Bu hayranlık İngiltere'yle Osmanlıların Kırım Savaşında Rusya'ya karşı birlikte savaşmasında etkili olmuştur (Armaoğlu, 1997, s. 233-234). Osmanlı Devleti, 1854-1874 arasında on beş kez dış borç almıştır. Kırım Savaşı'nı finanse edebilmek, ekonomide oluşan enflasyonist baskıyı azaltmak, Galata Bankerlerinden alınan diğer borçların yükünü hafifletmek ve mali krizi önlemek amacıyla Londra ve Paris'teki bazı kurum ve kuruluşlardan da dış borç alınmıştır. Ancak bu borçların ödenmesinde ciddi sıkıntılarla karşılaşmıştır. Osmanlı Devleti'ne borç veren ülkeler alacaklarının tahsilinde ödeme kolaylıkları göstermek istememiştir. Uzun görüşme ve pazarlıklardan sonra Padişah II. Abdülhamid'in onayladığı 20 Aralık 1881 tarihli "Muharrem Kararnamesi" ile Osmanlı borçlarının ödenmesini sağlayacak uluslararası bir örgüt oluşturulmuştur. Buna göre alınan bazı vergiler bu borçların ödenmesine ayrılmıştır. Söz konusu kararnameyle o tarihte faizleri ile birlikte 252 milyonu

aşan borç 106 milyona indirilmiştir. Ancak diğer taraftan devletin önemli gelir kalemleri olan tuz, tütün, damga, alkollü içkiler ve balık vergilerinin bir kesimi doğrudan doğruya bu borcun ödenmesine ayrılmıştır. Bu antlaşmayı uygulamak, söz konusu vergileri toplamak ve alacaklılara vermek için merkezi İstanbul'da olan *Düyunu Umumiye İdaresi* (Genel Borçlar Yönetimi) kurulmuştur. 7 üyeden oluşan kurulda üyelerinden yalnız birinin Osmanlı vatandaşı olduğu bir İdare Kurulu daha oluşturulmuştur (Aysal, 2013, s. 6; Açıba, 2004, s. 55).

6 Ekim 1875 tarih *Tenzil-i Faiş* kararı ile İngiliz ve Fransızlara ödenecek faizde yarı yarıya azalma olması tekrar ilişkileri gerginleştirmiştir (Karaca, 2020, s. 20). İngiltere'deki Liberal Parti lideri William Ewart Gladstone Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarındaki isyan hareketlerinde olayların arkasındaki gizli kişi olmuştur. Bu durum siyasi ve ticari münasebetleri sekteye uğratmıştır (Karaca, 2011, s. 144,145). Türk-İngiliz ilişkileri güç dengelerinin değişmesi ve çıkar çatışmalarının oluşturduğu stratejik şartlar neticesinde 1875'ten sonra çatışmaya dönüşmüştür. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda İngiltere tarafsız kalacağını ilan ederek Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın merhametine bırakmış, bu strateji uzun süre İngilizlere karşı kafa karışıklığı yaratmıştır (British Documents on Foreign Affairs, 1984, s. 253). İngiltere, tehdit sıralamasında Rusya'nın bile önüne geçerek, Osmanlıların en önemli düşmanı olmuştur (Uyar & Erickson, 2014, s. 364-367). İngiltere, Mısır işgalini 1956'daki Süveyş Krizine kadar sürdürmüştür. İngiltere'nin Ortadoğu petroleri temelli çıkar mücadelesi, Osmanlı ve İngiltere'yi I. Dünya Savaşında da karşı karşıya getirmiştir (Pamuk, 2005, s. 17-22).

XIX. yüzyıl sonlarından itibaren Batı Avrupa ülkeleri Osmanlı Devleti'nde başta ulaşım (demiryolu yapımı) olmak üzere bankacılık, sanayi, ticaret ve belediye veya şehir hizmetleri gibi kârlı ve stratejik alanlara yatırım yapmışlardır. 1850'den itibaren Osmanlılar ile ticaretini ciddi oranda arttıran İngilizlerin yerini 1890'lardan itibaren Fransa ve Almanya almıştır. Fransızların Osmanlı Devleti üzerindeki yatırımları devamlı olarak büyümüştür. Almanlar, Osmanlı Devleti'ne İngiltere ve Fransa'dan sonra yatırım yapan önemli bir ülke olmakla birlikte, kısa zamanda etkinliğini artırarak İngilizleri geride bırakmış ve 1914 başında Osmanlı ülkesindeki yatırım payını %27,8'e yükseltmiştir. Aynı sene İngilizlerin payı %15,2 iken, Fransızların ki %50,1 idi. Öteki ülkeler yani Belçika, İsviçre, ABD ve Avusturya ise ancak %6,9'luk bir paya sahip olmuşlardır. Osmanlı Devleti'ne yatırım yapan ülkeler İstanbul'u tercih etmişlerdir. İstanbul'dan sonra Anadolu'da 2. sırayı İzmir almaktaydı. Ayrıca demiryolları ve maden çıkarımı (Zonguldak-Ereğli, Bandırma, Bursa, Ergani, Adana, Edremit, İzmit gibi) nedeniyle Anadolu'nun çoğu kentine yabancı sermayenin gittiği bilinmektedir. Anadolu haricinde özellikle Selanik, Beyrut, Şam ve Bağdat gibi önemli şehirlere de yatırımlar olmuştur (Eldem, 1994, s.128).

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce 1914 başında, Osmanlı Devleti'nin Türkiye sınırlarında yapılan sermaye yatırımlarının %63,1'i sadece demiryollarına ait olmuştur. Bunu %12,7'lik payı bankacılık-sigortacılık sektörü yatırımlarıdır. Daha sonra ortalama %5'lik oranlar ile ticaret, sanayi ile su, havagazı, elektrik, tramvay, telefon ve şehir içi deniz taşımacılığı gibi belediye hizmetleri yer almakta idi. Bunları liman inşası ve madenlerin çıkarılması izlemiştir (Eldem, 1994, s. 85-87). Bağdat demiryolu sonrasında Hicaz demiryolu hattının inşasında da İngiltere tarafından Osmanlı yönetimi bir tehdit olarak algılanmıştır. Hicaz demiryolu Hindistan, Mısır ve Sudan'daki Müslümanları İngiltere'ye karşı isyana sevk edebilecek bir süreci başlatabileceği İngilizleri en çok tedirgin eden husus olmuştur (Shaw, 2006, s.15). İngiltere ve Rusya'nın Petersburg'da imzaladıkları 1907 İngiliz-Rus Anlaşması İran'ı nüfuz bölgelerine ayırmıştır. Bu iş birliği XIX yüzyılın rakip iki devleti Rusya ve İngiltere'yi, Almanya-Osmanlı ittifakına karşı XX. yüzyıl başında müttefiklik durumuna getirmiştir.

William Ewart Gladstone'un fikir ve ideolojisi I. Dünya Savaşı'na kadar İngiliz dış politikasının temelini oluşturmuştur. Bu yüzden I. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemlerde bile İngiltere'nin Türkiye siyaseti bu yönde olmuştur. Anadolu topraklarının İngiliz kontrolündeki bir Yunan egemenliğine devri söz konusu olmuştur. Başbakan Lloyd George, Yunanistan'ı

destekleyerek bu amacı gerçekleştirmek için çalışmıştır. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde kazanılan Millî Mücadele bunu engellemiştir. Lloyd George Hükümetinin görevini bırakmasıyla birlikte liberal siyasetçilerin dış politikadaki etkileri azalmış bu durum Türkiye-İngiltere siyasi ve ekonomik ilişkilerinin yeniden hız kazanmasına olanak tanımıştır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile bir uzlaşmaya gitme yolu tercih edilmiştir (Karaca, 2011, s. 20).

2. Erken Cumhuriyet Döneminde Türk-İngiliz Ticari İlişkileri

İngiltere, Millî Mücadele sonrasında Türkiye'nin içinde bulunduğu iktisadi durumu yakından izlemekle işe başlamıştır. 1 Kasım 1922'de saltanatın 3 Mart 1924'te de halifeliğin kaldırılması İngiltere'yi sevindirmiş, bu durumu kendi menfaatlerine uygun bulmuştur. 17 Şubat 1923 I. Türkiye İktisat Kongresi'nde yabancı sermaye ile ilgili alınan kararlar ve Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa tarafından bütün dünyaya yatırımlar konusunda verilen mesajlar İngilizleri Türkiye'nin Müslüman halklar üzerindeki siyasi ve ekonomik etkilerinin kırılacağı düşüncesine sevk etmiştir. Türkiye'nin başarılı bir savaştan sonra bağımsız bir ulus-devlet tesis etmesi, bunu özellikle de dönemin en ciddi gücü olan İngiltere'ye rağmen yapabilmesi, onu kendine yakın hisseden Müslümanlar için değil bütün emperyalist baskıya maruz durumdaki halkların gözünde yeni bir konuma getirmiştir. Filistin'den Hindistan'a kadar tüm İngiliz sömürgelerinde sıkıntılı günler yaşayan İngiltere açısından Türkiye toprak bakımından artık bir tehdit değil ancak yeni bir model durumundaydı. Jeostratejik bakımdan da önemli bir yerdedi (Boyar, 2014, s. 1166). İşte tam bu doğrultuda İngiltere Türkiye ile ekonomik ve siyasi bağların güçlendirilmesinin ne derecede önemli olduğunu fark etmeye başlamıştır. Türkiye'nin yeni politikalarla diğer ülkelere kaptırılmaması onlar için elzem bir durum olmaya başlamıştı.

İngiltere, kendi siyasi ve ekonomik çıkarları ve itibarını kolonilerinde ve diğer büyük devletlere karşı korumak ve arttırmak için çabalarırken kontrol altında tutamadığı Türkiye'nin öneminin özellikle de İngiltere'nin tesirindeki coğrafyalarda yükselmesini kaygıyla izlemiştir. Bu durum resmi bir raporda açıkça şöyle ifade edilmiştir;

Bazen Türkiye'nin Küçük Asya'dan Hindistan'a uzanan benzer devletler zincirinin liderliğini eline almayı arzu ettiğine dair belirtiler vardır. Bu olasılık bazen İngiliz çıkarlarına bir tehdit gibi gösterilir. Türkiye bunu, büyük bir olasılıkla gelecekte meydana gelebilecek bir acil ihtiyaç halinde, bir şekilde kendisi ile coğrafi ve siyasi konumu benzer olan ülkelerden potansiyel siyasi desteği sağlama almak için içgüdüsel olarak arzu etmektedir (Boyar, 2014, s. 1167).

İngiltere 1925'ten sonra Türkiye'yi kendi politikaları doğrultusunda yönlendirmeye çalışarak diğer ülkeler nezdinde prestij sağlamaya çalışmıştır. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan yakınlaşmasını Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin etki alanında olmasına bağlayarak rahatsızlığını saklamıyordu. Türkiye'nin bu yükselen prestij ve etkisinin önüne geçmek için İngiltere, Türkiye'nin dünyada yalnız bir ülke olduğunu, tek dostunun Sovyetler Birliği olduğunu iddia etmiştir. Aslında İngiltere dünyadaki yönlendirici politikasını burada da kullanarak Türkiye'yi yalnızlaştırıp tekrar yönünü Avrupa ve Batıya dönen bir ülke çizgisine çekmeye çalışmıştır. Musul meselesinin 1926'da çözümü bile İngiltere'nin "Yeni Türkiye" hakkındaki sıkıntılarını ortadan kaldıramamıştır. Çünkü Türkiye'nin bağımsız ekonomik ve siyasi politikası İngiltere'ye tehdit yaratmaya devam etmiştir. 1932'de Türkiye'nin bu yeni durumunu kabullenmek durumunda kalan İngiltere, uluslararası kuruluşlar ve konferanslara Türkiye'yi de davet etmeye başlayarak önemli bir politika değişikliğine daha gitmiştir. Bu sayededir ki Türk-İngiliz ticareti de ivme kazanabilmiştir. Bu durum Türkiye'nin yeni koşulları ile sadece açıklanamazdı. I. Dünya Savaşı ve Lozan Anlaşması sonrasında İngiltere'nin dünya hegemonyasını yitirmeye başlaması, 1929 Dünya ekonomik krizi ve Almanya ve İtalya'nın statükoya karşı hamleleri İngilizleri Türkiye'ye yaklaştıran önemli hususlar olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını tüm dünyada "Türk Mucizesinin Mimarları" ve hatta güvencesi olarak kabul etmeye başlamışlardır. Aslında aynı günlerde Sovyet Komünist Partisi'nin

resmi yayın organı olan 'Pravda' da "Yirminci asırda bir Kemâl Paşanın yaşaması bir fevkaladeliktir, Onun sayı, onun ruhu, bir ferdin bir millet yarattığı asırlara yaraşırdı." Şeklindeki ifadeler İngilizleri Mustafa Kemal Paşa ve Türk halkına zorunlu olarak yaklaştıran başka bir gelişme olmuştur (Boyar, 2014, s. 1177).

Türk-İngiliz ticari ve siyasi münasebetleri 1923'ten sonra liberal çizgide gelişmiştir. Türk parası ve İngiliz sterlini uluslararası kambiyoalarda serbestçe değiştirilebilir esasına göre alım satıma tabii durumdaydı. 1920'lerde Türkiye'nin ticari, ekonomik durumu serbest piyasa koşullarının gelişmekte olan bir ülkenin uluslararası ticaretindeki etkisinin göz ardı edilemeyeceği bir örnek teşkil etmektedir. Lozan Barış Anlaşmasına ilaveten imzalanan ticaret sözleşmeleri hükümlerine konulan gümrük tarifeleri kısıtlaması Türk halkının yabancılarla ticaretinde bazı engeller doğurmuştur. Bu durum 1929'a kadar devam etmiştir. 1923'te Türkiye'ye vergi yükseltme hakkı tanınmıştır. Geçici gümrük vergisi sınırlandırmasının sona ermesinden hemen sonra öteki devletlerle olduğu gibi İngiltere ile de bir ticaret anlaşmasının görüşülmesine başlanmıştır. Türkiye bu dönemde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile de benzer anlaşmalar yaparak ekonomik ve ticari olarak bir denge kurmaya çalışmıştır. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının da etkisiyle Batılı ülkelerin ekonomilerinde büyük durgunluk yaşanmasına karşı SSCB bu krizi 1929-1940 yılları arasında uyguladığı iktisadi kalkınma planlarıyla az hasarla atlattır. Bu planlarla sanayi üretimini üç kat arttırarak %5'ten, 1938'de %18'e yükseltmiştir. Türkiye'de Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının uygulanmasına SSCB örnek alınmıştır. Sovyetler Birliği ile karşılıklı görüşmeler sonucunda Türk Hükümeti'nin SSCB'den parasal ve teknik destek alması kararlaştırılmıştır. Ayrıca doküma sanayisini kurması için SSCB Türk Hükümeti'ne 8.000.000 \$ bir kredi tahsisi yapmıştır (Polatoğlu, 2018, s. 63-73). SSCB ve Türkiye'nin uluslararası platformda bir yalnızlık içinde olması siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine fırsat tanımıştır. Hatta SSCB'nin Türkiye'yi komünist bir çizgiye doğru çekmeye çalışması ekonomik ilişkileri olumlu etkilemiştir. 1930-1938 arasında Türkiye'nin Almanya, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İngiltere ile yaptığı ticaretteki toplam pay tüm ticaretinin %63'ünü oluşturmuştur. Ekonomik krizler ülkelerin birbirleriyle takas anlaşmaları yapmalarını doğurmuştur (Pekşen, 2019, s. 116).

Dünya Ekonomik Buhranının etkilerini 1930'dan itibaren daha fazla hissetmeye başlayan İngiltere, bazı önlemler almaya gitmiştir. Sterlin tüm piyasalarda değer kaybetmiştir. 1930'da İngiltere uluslararası finans ve diplomasi çevrelerinde Türkiye'yi sıkıştırarak takas anlaşması görüşmelerinde elini güçlendirmek istemiştir. 1931'de Türkiye'nin devletçilik uygulamasından ayrılması için İngiliz basınında Türkiye'nin çok ağır bir ekonomik kriz yaşadığını iddia etmiştir. O dönem Batı basınında, özellikle de İngiliz basınında Başbakan İsmet İnönü'nün ekonomi politikalarını başarısız bulan haberler yoğun bir şekilde yer almış, onu aşırı milliyetçilik ile suçlayan yorumlar yapılmıştır. Ali Fethi Bey, İsmet İnönü karşısında liberal ve daha demokratik biri olarak tanıtılıp ekonomik olarak Türkiye'yi ileriye götüreceği iddiasında bulunulmuştur (The Economist, 16 Ağustos 1930, s. 313). Türkiye bütün bu baskılara rağmen temel ekonomik politikalarından taviz vermeden ekonomik zorluklara karşı 1930'da İngiltere ile imzaladığı ticaret anlaşmasında kendi menfaatlerini korumayı başarmıştır.

1924' te Türkiye'nin ithalat birimleri için uyguladığı koruma oranı %12 idi. Bu durumda Türkiye 1927 Teşvik-i sanayi Kanunu'nun da kabulüyle gümrük vergisi haricinde de vergi koyma mecburiyetinde kalmıştır. Türkiye dış ticarete de diğer ülkeler karşısında ayırım gözetmemekle beraber, yabancı ülkeler Türk pazarında birbirleriyle eşit rekabet şartlarına sahiptirler. Türkiye 1920-1930 arası dönemde devamlı surette dış ticaret açığı vermiştir. İngiltere'nin Türkiye'yle olan ticaretindeki durumu bu çerçevede ele alınmalıdır (Alpar, 1978, s. 3-4). 1926'da Türkiye'nin İngiltere'den yaptığı pamuk ipliği ithalatı toplam ithalatın %55'ini oluşturmuş, 1930'a kadar ülkenin ithalat harcamaları içinde tekstil ürünlerinin payı düşmeye başlamış, metal ve makinelerin payı ise artmıştır. Sterlinin Türk piyasasındaki artış oranı 1924-1929 arasında %23 olmuştur. Türkiye'nin İngiltere'ye olan ihracatı giderek azalmıştır. Bunun nedenleri arasında Türkiye ihracatında önemli

bir yere sahip olan tütünün İngiltere'ye daha az satılması, Türkiye'nin tüm ihracat malları için öteki ülkelerdeki pazarlama imkânlarının İngiltere'ye göre daha fazla büyümesidir (Hale, 1985, s. 93-95). 1924- 1936 arasındaki Türk-İngiliz dış ticaretinde ithalat %17,7'den %6,6'ya, ihracat ise %14,7'den %5,4'e kadar gerilemiştir. İngiltere'nin Türkiye'den almak istediği krom, pamuk, tütün ve kömür gibi maddelerin kalitelerinin düşük ve pahalı olması İngiltere'yi kolonilerine yeniden yöneltmiştir. Dış ticaret açığı ABD, İtalya ve Yunanistan'a yapılan ihracatlarla kapatılmaya çalışılmıştır (Hale, 1985, s. 93-95). 1924'te Türkiye, İngiltere'den 18,2 milyon tl değerinde mal alırken, bu ülkeye ihracatı 12,3 milyon lira seviyesinde kalmıştır. 1929'a gelindiğinde ise İngiltere'den yapılan alım 15,2 milyon liraya, ihracat 7,1 liraya düşmüştür (Uyar & Erickson, 2014, s. 150). İngiltere'yle ithalat-ihracat dengesinin kurulamaması, Almanya'yı daha doğru bir ticari partner haline getirip, Türkiye'nin yönünü Almanya'ya doğru kaydırmıştır (Hale, 1985, s. 98-100). 2 Eylül 1936'da Almanya ile yapılan takas anlaşması İngiltere ile de yapılmıştır (Düstur, Tertib III, 1936, s. 1188 & Resmî Gazete, 1936, s. 12002-12004). İngiltere böylece Türk ticaretinde aslan payını ancak 1936'dan sonra almaya başlamıştır.

1930'da dünya piyasalarının ekonomik kriz yüzünden çökmesiyle serbest piyasaya karşı da genel bir güvensizlik başlamıştır. Devletçiliğin bir devlet politikası olarak tercih edilmesi, yurt içinde sanayi planlaması ve sanayiye ağırlık verilmesi ile daha fazla koruyucu tedbirler ve denetlemeye öncelik verilmesine yol açmıştır. 1929'dan sonra ithalat vergileri yükseltilmiştir. 1930-1932 arasında kambiyo ve gümrük denetimleriyle ilgili sert önlemler getirilmiştir. Bazı ürünlere ithalat kotaları konulmuştur. Karşılıklı ticaret anlaşmalarıyla takviye edici önlemler alınmıştır. Bu durum ne kadar ihracat o kadar ithalat yapılması anlamına geliyordu. Böylece 1930-1939 arasında Türk dış ticareti her yıl ülke menfaatine yükselmiştir. Ancak yine de dış ticaret 1930'da 141 milyon dolardan 1932'de 89 milyon dolara gerilemiştir. 1930'da İngiltere'yle Ticaret ve Denizcilik Anlaşması yapılmıştır. Bununla karşılıklı ülke (mütekabiliyet) uygulamasına geçilmiştir (Hale, 1985, s. 98-100).

1930'lu yıllarda Türkiye-İngiltere ticari ilişkileri, revizyonist ülkelerle rekabetin daha da artmasına rağmen istenilen seviyeye gelememiştir. İngiltere'yle ithalat-ihracat dengesinin tutturulamaması, Almanya'yı daha doğru bir ticari partner haline getirip, Türkiye'nin tercihini Almanya'ya çevirmiştir. Siyasal ilişkilerin aksine ekonomik ilişkilerde Almanya Türkiye'nin ticaret ve ekonomik ilişkilerinde başı çekmiştir. Türk ekonomisindeki İngiltere tesiri zayıf durumdaydı. İngiltere açısından Türkiye ile ticari ilişkiler gelişse bile bu durum Almanya ile yapılan ticaret kadar cazip değildi. Bu yüzden Türkiye-İngiltere ticari münasebetleri 1930 sonuna kadar istenilen düzeye gelememiştir. 1930'da Türkiye ile İngiltere arasında bir Ticaret ve Denizcilik Anlaşması yapılsa da bu iki ülke arasındaki ithalat-ihracat dengesizliği ortadan kaldırılamamıştır. Türk Hükümeti, ithalatın hâlâ ihracattan fazla olması nedeniyle anlaşmayı 1935'te iptal etmek durumunda kalmıştır. Bunun yerine yine o sene Ticari Ödemeler Anlaşması yapılmıştır. Bir sene sonra da 2 Eylül 1936'da Almanya ile olan takas anlaşması bu kez İngiltere ile de imzalanmıştır. (Düstur, 1936, s. 1188 & Resmî Gazete, 1936, s. 12002-12004).

1930'ların ekonomik buhranında Türk-İngiliz ticari ilişkilerini pozitif etkileyen en önemli gelişme Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın İngiliz sermayesi ile kurulması olmuştur. Bu fabrikanın ihalesine, Alman Krupp firması ile İngiliz Brassert firması katılmıştır. Türkiye tercihini İngilizlerden yana kullanmıştır. Anlaşmayı Türkiye Hükümeti adına Celal Bayar ile H.A. Brassert and Co. Limited adına M. Mackenzie 1 Aralık 1936'da imzalamıştır. Sümerbank adına şirkete ödenecek tutar, faizi hariç 2.745.000 Sterlin olmuştur. Bundan başka İstanbul Liman inşaatı için İngiliz Alexander Gibb and Partners şirketi, Diyarbakır'dan İran sınırına kadar devam eden tren hattının ölçümü ve Anadolu'da sulama sistemlerinin yapımına dahil olmuştur. Türkiye ile İngiltere arasında, 29 Ekim 1936'da Türk-İngiliz Comptoir Anlaşması yapılmıştır. Bununla iki ülke ticari ilişkilerini kliring sistemi esasına göre sürdürmeyi kararlaştırmıştır (Tekeli & İlkin, 2013, s. 30).

2 Eylül 1936 Kliring Anlaşmasının imzalanması ile İngiltere, Türkiye piyasalarıyla daha alakalı olmaya başlamıştır. Londra'da 27 Mayıs 1938'de genişletilerek ve yeniden gözden geçirilen yapılan Kliring Antlaşması ile İngiltere, Türk piyasasıyla da daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. İki devlet arasında imzalanan 'Müzeyyel Ticaret ve Kliring Anlaşması'nın 'British Council' ın iki devlet arasındaki ilişkileri geliştirmek için harcadığı çabanın bir ürünü olarak da değerlendirilebilir. Zira İngiltere Türkiye ve tüm Orta Doğu ülkeleriyle epey bir zamandır kültürel ve siyasal diplomasi kanalıyla ilişkilerini geliştirmek istiyordu. Bu hem savaşta bu ülkeleri yanına çekmek hem de bu bölgelerde İngiliz etki ve nüfuzunu kalıcı hale getirmek için önemliydi. Türkiye'de o dönemde politikacılar arasında İngiltere'yle bağları güçlendirme konusunda bir heves ve istek vardı. "Müzeyyel Ticaret ve Kliring Anlaşması" gereğince İngiliz Kredi Dairesi Expert Credite Guarentee Departement ile Türkiye'ye verilecek bir kredi anlaşması imzalanmıştır (Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA], 534.37710 /151749.44; BCA, 534.37710/151748.47; BCA, 534.37710/151748.66).

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) bazı siyasetçilerin İngiltere ve İngiliz toplumu hakkında sarf ettikleri iltifatlı sözler İngiltere ile ilişkilerin geliştirilmesinin Türkiye için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. İzmir Milletvekili Benal Arıman, Isparta Milletvekili İbrahim Demiralay ve Elâzığ Milletvekili Fazıl Ahmed Aykaç'ın yaptığı konuşmalarda 'Kliring Anlaşması'nın büyük bir mali ve siyasi zafer olduğunu belirtmeleri ve çok sayıdaki vekilden alkış alması, İngiltere karşısında Türkiye'nin de bir şeyler yapmak istediğini göstermektedir (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi [TBMMZC], 1936, s. 142).

İngiltere, Kliring Anlaşmasından hemen sonra iç piyasanın ihtiyacı olan Türk ürünlerinin tedariki için 1936'da Türkiye'ye bir araştırma heyetinin gönderilmesini kararlaştırmıştır. Bu heyetinin tespit ve raporları doğrultusunda ekonomik münasebetleri daha da geliştirerek yeni ticaret sözleşmeleri için harekete geçmiştir. 1937'den sonra iki ülke ticari işlemler sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Bunun en önemli sebebi Türkiye'nin yeni ithalat sistemini uygulamaya koymasıyla birlikte ithalattaki bazı kontenjan uygulamasının kaldırılması idi. Bu sorunları çözmek için 27 Mayıs 1938'de tekrar yeni bir ticaret anlaşması imzalanmıştır. Ticari ödemelerdeki blokajı kaldırmak için Türkiye Hükümeti ile İngiliz İhracat Kredileri Garanti Dairesi arasında 10.000.000 Sterlinlik bir anlaşma imzalanmıştır. Türk Hükümeti'ne verilen 6.000.000 Sterlin değerindeki bir kredi anlaşması da hemen akabinde yapılmıştır. 1937 sonunda Türkiye ticari ödemelerinin %78,2'sini kliring anlaşmalarıyla, %17,9'unu serbest döviz anlaşmalarıyla ve %3,9'unu da hiçbir anlaşmasının bulunmadığı devletlerle devam ettirmiştir (TBMMZC, 1936, s. 433).

Almanya'yla ekonomik bir yarış içerisinde olan İngiltere, 1938 sonrasında Türkiye ile ticarete Almanya'nın önüne geçebilmek için Türkiye'ye yüksek meblağda borç vermeyi planlamıştır. İngiltere Maliye Bakanlığı verilecek borcun Türkiye'nin geri ödemede zorlanacağı miktarda olmaması için tutarın sınırlı olmasını hükümete tavsiye etmiştir. İngiliz Dışişleri yetkilileriye Almanya'nın mali gücü karşısında Türkiye'nin daha ziyade Alman ekonomisinin güdümüne gireceğinden dolayı verilecek borç miktarının büyüklüğünün göze alınıp, Türkiye'nin desteklenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu borç ile Türkiye'nin beş-on sene İngiltere'nin yanında duracağı ileri sürülmüştür. Türkiye'ye verilecek mali yardımın yaşanacak muhtemel bir savaşta Türkiye'nin Almanya'nın safında olmasının getireceği zarardan daha az olacağını iddia etmiştir. Ankara'daki büyükelçi Percy Loraine, Başbakan Celal Bayar ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Aras'tan aldığı bilgiye dayanarak, Türkiye'ye yapılacak ekonomik yardımın Türkiye'yi Almanya'dan uzaklaştırarak İngiltere'ye yaklaştıracağını Londra'ya rapor etmiştir. Dışişleri Bakanı Halifax 6 milyon Sterlin, sanayisi için de 10 milyon Sterlin olmak üzere on sene mevduatlı bu borcun Türkiye'ye verilmesini istemiştir (Karakuş, 2016, s. 156-158).

Atatürk'ün sağlığının kötüye gitmesi Halifax ve doğal olarak İngilizleri telaşlandıran ciddi bir husus olmuştur. Atatürk, İngiltere gibi statükoyu savunan bir lider idi. Fakat yerine geçecek olan

kişinin aynı politikayı sürdürmesinden emin değildi. Zira İngilizler, İsmet İnönü veya Fevzi Çakmak'ın Atatürk'ten sonra Türk devletinin başına geçeceğini düşünüyorlardı. Fakat bunlar hakkında bazı şüpheleri de bulunmaktaydı. Çünkü Fevzi Çakmak özellikle bir Alman hayranıydı. Atatürk'ün vefatının Türk-İngiliz siyasi ve iktisadi menfaatlerini tehlikeli bir boyuta götüreceği ihtimalinden dolayı İngilizler Atatürk'ün sağlık durumunu yakından izliyorlardı. İngilizlerin korktuğu bir başka husus ise Almanların Fevzi Çakmak gibi Alman taraftarı kişileri kendi yanlarına çekmek için verdikleri çabaydı. Nitekim 27 Mayıs 1938'de Türkiye ile 10 milyon sterlinlik ticari ve 6 milyon sterlinlik askeri kredi anlaşması imzalandı. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, *The New York Times*'a verdiği mülakatta; "İngiltere gerçek bir dost gibi bize güvendi ve inancı olduğunu gösterdi. Bunun boşuna olmadığını İngiltere'ye göstereceğiz." demiştir. Söz verilen ekonomik yardımlar tam olarak uygulanmasa da o günlerde iki ülke arasındaki yakınlaşma ve iş birliğini önemli bir merhaleye taşıdığı söylenebilir (Karakuş, 2016, s. 190).

1936'da Karabük Demir Çelik Fabrikasına teçhizat alımı için İngiliz H. A. Brassert firmasınınca Türkiye'ye 3 milyon sterlin kredi verilmiştir. İngiliz Kredi Dairesi Export Credits Guarantee Department (ECDG) 1938'de 10 milyon sterlin tutarında 2. bir krediyi daha onaylamıştır. Aynı yıl 6 milyon sterlin tutarında askeri bir kredi de temin edilmiştir. İngiltere Türkiye'ye çıkmak üzere olan II. Dünya Savaşı için de yaklaşmış olabilir. Ancak yine de Almanya Türk ürünlerine en fazla ücreti veren devlet olmuştur (Hale, 1985, s. 98-100). 1938 senesi Türkiye'nin dış ticaretteki durumu; ithalat 150.000.000 TL, ihracat 145.000.000 TL'dir. Türkiye'nin dış ticaretinde az da olsa bir artış olmuştur. 40.000.000 TL tutarındaki tütün, 14.000.000 TL'lik kuru üzüm 10.200.000 TL'lik pamuk, 7.000.000 TL'lik yün ve tiftik satışı yapılmıştır. İthal edilen ürünler arasındaysa, maden, madeni eşya ve makineler vardı. İngiliz-Türk ticaret anlaşması ile 1938'de bu ülkeden yapılan ithalatın ülkenin toplam ithalatı içindeki oranı %6.23'ten %11.21'e yükselirken, ihracat oranıysa %7,1'den %3,4'e düşmüştür (Neumark, 1939, s. 118-122). 1924-1938 arasında Türkiye-İngiltere ihracat ve ithalat durumu tablo 2'de gösterilmiştir (Tezel, 2002, 162-174).

Tablo-1

1924 1938 Arası Dönemde Türkiye İngiltere İhracat İthalat Oranı															
YILLAR	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
İHRACAT	15	9	11	11	10	10	9	9	10	9	6	5	7	7	3
İTHALAT	18	16	14	14	12	12	11	11	12	13	10	10	10	6	11

Atatürk'ün vefatı sonrasında Türk-İngiliz ilişkileri siyasi, ekonomik, ticari ve turizm alanlarında gelişmeye devam etmiştir. 12 Mayıs 1939 tarihli Türkiye-İngiltere Ortak Deklarasyonunda iki devlet yönetimi Akdeniz ve Balkan coğrafyasının salâhiyeti için ortak hareket edeceklerini ilan etmişlerdir. Hatay sorunu, Türkiye'nin anti statükocu ülkeler ile ortak bir noktada olduğu nadir konulardan biri olmuştur (Soysal, 1999, s. 388-391). Hatay'ın Türkiye'ye katılmasında Fransa ile yaşanan diplomatik münasebetlerde İngiltere hep Türkiye yanlısı dış politik bir çizgide durmuştur (Arslan, 2021, s. 121). Turizmin Türk ekonomisine katkılarının artmaya başladığı 1930'lu yıllarda İngiliz vatandaşlarının Türkiye'ye olan ilgileri de artmaya başlamıştır. Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede turizm yatırımları ve gelirleri en kısa vadede ülke ekonomisine büyük katkıları olmuştur. Turizm adı altında yapılan harcamalar ülkelerin her dönemde ticari hacmini

genişletmiştir (Hepaktan & Çınar, 2008, 139-141). Ancak Atatürk dönemi Türk İngiliz ticari ilişkilerinde İngiliz kaynaklı turizm gelirleri kayda değer bir gelişme göstermemiştir. 1930-1939 Arası Dönemde Türk-İngiliz Ticareti tablo 2 de gösterilmiştir (Hale, 1985, s. 101).

Tablo-2

<i>Türk İngiliz Ticaret Hacmi 1930-1939 (Milyon TL)</i>											
	1924	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
İthalat	17.8	16.5	14.4	10.6	10.1	8.6	8.7	6.1	7.1	16.8	7.4
Toplam İçinde	10	11.2	11.4	12.3	13.5	9.9	9.8	6.6	6.2	11.2	6.2
İhracat	12.1	13.5	10.8	10.0	8.6	5.3	5.2	6.4	9.8	4.9	7.3
Toplam İçinde	11	8.9	8.5	9.9	8.9	5.7	5.4	5.4	7.1	3.4	5.7
Fark	1	-3.0	-3.6	-0.6	-1.5	-3.3	-3.5	+0.3	+2.7	-11.9	-0.1

Türk-İngiliz ticaret hacmi tablosu incelendiğinde Türkiye'nin İngiltere'den ithalatı giderek azalma göstermiştir. İhracat-ithalat oranının birbirine en yakın olduğu yıllar 1932 ve 1938'dir. İhracat-ithalat oranı arasındaki açığın en çok olduğu yıl ise 1931 olmuştur.

Sonuç

Resmi olarak XVI. yüzyılda başlayan Türk-İngiliz ilişkileri sonraki dönemlerde ekonomik ve ticari alanlarda gelişerek devam etmiştir. Coğrafi olarak birbirlerine uzak olmaları iki milletin siyasi alanda birbirleriyle yakınlaşmasını geciktirmiştir. XVIII ve XIX. yüzyıllarda Akdeniz ve Uzak Doğu ticaretinin daha da canlanması ile İngilizlerin deniz ticaretine daha güçlü bir şekilde yönelmeleri, İngilizlerin Türk coğrafyasına olan ilgilerini daha da arttırmıştır. Levant Kumpanyasının sahip olduğu imtiyazlar Birleşik Krallığın Osmanlı ülkesinde tekelleşmesi sonucunu doğurmuştur. 1838 Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi ile Osmanlı ülkesi sınırları içerisindeki İngiliz tüccarların serbestçe ticaret yapmasına olanak sağlanması Osmanlı ekonomisini olumsuz etkilemiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin paylaşılması için yapılan girişimlere destek vermeyen İngilizler, 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra bu politikasından vaz geçmiştir. Ancak ekonomik ve siyasi çıkar hesapları I Dünya Savaşı ve Millî Mücadele sonrasında İngilizleri bu politikasından vaz geçirmiştir. Zira Birinci Cihan Harbi'nin bitimiyle birlikte İngiltere, işgal ettiği topraklarda birçok sorunla karşılaşmıştır. Türk Millî Mücadelesi, İngiltere'nin üstesinden gelemeyeceği bir sorun haline gelmiştir. Millî Mücadele Hareketi önceleri Kuvayı milliye ile başlasa da zamanla İtilaf Devletleri karşılarında daimî-düzenli bir ordu bulmuşlardır. İngiltere ve Fransa, savaşın galiplerinden olsalar da savaş onları da yıpratmıştır. Türk halkının boyun eğmemesi çok şeyi değiştirmiştir.

Lozan'a Mudanya'dan geldiklerini savunan Türk heyeti, Lozan Konferansında isteklerini büyük oranda karşı bloğa kabul ettirebilmiştir. Lozan Antlaşması ayrıca Türkiye'nin revizyonist devlet durumundan statükocu bir konuma geçtiğini de belgelemiştir. Lozan'dan sonra iki devlet arasında sorunlar devam etse de toplumlar arasında nefret seviyesinde bir durumundan söz edilemez. Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele sürerken Türkiye devleti ve rejiminin Batı dünyası içerisinde yerini muhakkak alacağını ifade etmiştir. Savaşın tarafların mutabakatıyla sona ermiş olması iki ülke arasında ilerde büyük iş birliklerinin de yapılabileceğini göstermiştir. Ancak tüm bu

olumlu gelişmelere karşın iki devlet arasında çözülmeyi bekleyen birçok sorun ikili ilişkileri olumsuz etkilemiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin dünya hegemonyası sarsılmıştır. Ancak İngiltere'yle birlikte dış siyasette giderek yükselen ABD haricinde tüm devletlerde bunun tersi yaşanmıştır. Bu bakımdan İngiltere dünya üzerinde halâ en etkili emperyal bir güç olarak görülmüştür. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Türkiye, İngiltere'yle aynı blokta olmak istese de İngiltere, Lozan'dan sonra bile Türkiye'yle sorunlar yaşamıştır.

1930'lar Türkiye ile İngiltere'nin çoğu hususta iş birliğine gittiği ve 1939'da imzalanacak olan Akdeniz Birliği anlaşmasının altyapısının hazırlandığı yıllar olmuştur. 1930 Avrupa'sının siyasi-sosyal durumu hiç şüphesiz Türkiye-İngiltere ilişkilerinin gelişmesine pozitif etki etmiştir. 1930-1939 arası dönem revizyonist devletlerin güçlendikleri bir süreç olmuştur. Bu süreçte Türkiye'nin anti revizyonist blokta bulunması İngiltere nazarındaki önemini oldukça güçlendirmiştir. İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi George Russell Clerk, 1931'de Londra'ya ilettiği raporlarında iki devlet arasındaki ticari ve siyasi yakınlaşmanın istikrarlı bir şekilde sürdüğünü bildirmesi bunu kanıtlamaktadır. Türkiye'nin Milletler Cemiyetine üye olması, Balkan Antantı, Sadabat Paktı gibi hamleleri İngiltere'nin dikkatini çekmiş ve 1937'de bu dikkat bir Akdeniz birliği kurma çalışmasında ivmelenmiştir. Türkiye'yi revizyonist ülkelere karşın kendi tarafına çekmek isteyen İngiltere Montrö Sözleşmesinde Türkiye'nin tezlerini kabul etmiştir.

Türk ekonomisindeki İngiltere etkisi cumhuriyetin ilk döneminde zayıf kalmıştır. İngiltere için ise Türkiye ile ticaret konusunda Almanya kadar avantajlı bulunmamıştır. Bu yüzden Türkiye-İngiltere ticari ilişkileri, revizyonist ülkelerle rekabetin arttığı 1935'lere kadar istenilen bir seviyeye gelememiştir. İngiltere'yle ihracat-ithalat dengesinin sağlanamamış olması Almanya'yı ticari olarak ideal bir ülke durumuna taşırken, Türkiye'nin dış politik ekseninin Almanya'ya doğru kaymasına yol açmıştır. 1924 yılında Türkiye, İngiltere'den 18,2 milyon TL'lik mal alırken, bu devlete ihracatı 12,3 milyon lira seviyesinde kalmıştır. 1929'a gelindiğindeyse İngiltere'den yapılan ithalat 15,2 milyon TL'ye, ihracat 7,1 TL'ye düşmüştür. 1930'da Türkiye-İngiltere arasında imzalanan Ticaret ve Denizcilik Anlaşması iki ülke arasındaki ithalat-ihracat dengesizliğini ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Hükümet, ithalatın hâlâ ihracattan fazla olmasını bahane ederek anlaşmayı 1935'te iptal etmiştir. Bu anlaşmanın yerine o sene yeni bir Ticaret ve Ödemeler Anlaşması yapılmış, bir sene sonra da 2 Eylül 1936'da Almanya ile yapılan takas anlaşması İngiltere ile de yapılmıştır. Almanya ile ekonomik rekabetteki İngiltere, 1938 sonrasında Türkiye'ye yüklü miktarlarda borç vererek Türkiye'yi kendi tarafında tutmaya çalışmıştır.

Atatürk'ün sağlığının kötüye gitmesiyle birlikte İngilizler Türkiye'nin statükocu çizgiden ayrılacağını düşünmüşlerdir. Bunun önüne geçebilmek için İngilizler yine ticaret odaklı bir politika geliştirme yolunu tutmuşlardır. Fakat 27 Mayıs 1938'de Türkiye ile İngiltere arasında 10 milyon sterlin tutarında ticari bir anlaşma ve 6 milyon sterlinlik askeri kredi anlaşması başarısızlıkla sonuçlanmış, söz verilen ekonomik yardımlar hiçbir zaman gerçekleştirilmemiştir. Ancak yine de iki ülke ilişkilerindeki ticari münasebetler siyasi olarak da ilişkileri önemli bir boyuta taşımıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri (Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi)

BCA, 534.37710 /151749.44

BCA, 534.37710 /151748.47

BCA, 534.37710 /151748.66

Arşiv Belgeleri (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi)

BOA, 1839.00145 / 109081.002

Araştırma Eserleri

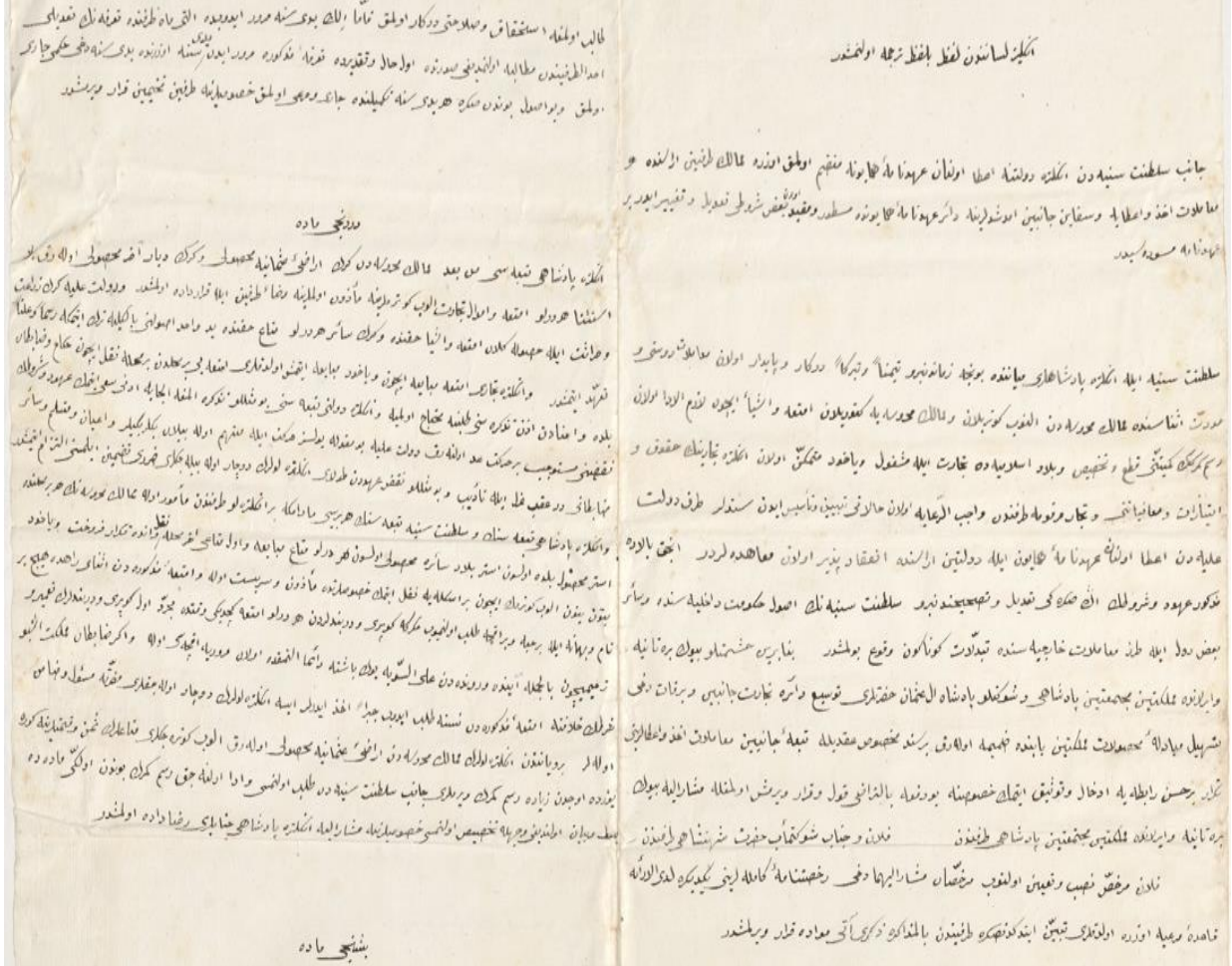
- Açba, S. (2004). *Osmanlı Devleti'nin dış borçlanması*, Vadi Yayınları.
- Alpar, C. (1978). *Çok uluslu şirketler ve ekonomik kalkınma* (2. baskı). AİTİA Yayınları.
- Appleby, J. (2012). *Amansız devrim kapitalizm tarihi* (Cevat Akkoyunlu, Çev.). Alfa Basım Yayım.
- Armaoğlu, F. (1997). *19. yüzyıl siyasi tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arslan, L. (2021). Uluslararası ilişkiler ekseninde Türk-Fransız ilişkileri ve Hatay meselesinin çıkar çatışmasındaki yeri. İçinde Haydar Çoruh (ed), *Hatay Araştırmaları VI* (ss. 105-128). İKSAD Yayınları.
- Aysal, N. (2013). Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşmasına kadar Osmanlı dış borçlarının tarihsel gelişim süreci. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 14(53), 1-28. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/590464>
- Boyar, E. (2014). Türk-İngiliz ilişkilerinde prestij faktörü (1923-1938). *Belleten* 78(283), 1157-1194
- British documents on Foreign Affairs: reports and papers from the foreign office confidential print, the near and Middle East 1854-1914*. (1984). Kenneth Bourne and D. Cameron Watts (eds), 3(1). University Publication of America.
- Burian, O. (1951). Türk-İngiliz münasebetlerinin ilk yılları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 9(1-2), 1-41.
- Dereli, H. (1951). *Kraliçe Elizabeth devrinde Türkler ve İngilizler*. Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Düstur. (1936). İngiltere hükümeti ile imza edilen Müzeyyel Kliring Anlaşması ve Teslihat Kredi Anlaşması ile Export Kredi Garanti Departmanı ile imza olunan anlaşmanın tasdiki hakkında kanun. *Düstur*, (Tertib 3, Cilt 20, s.1187). Başvekalet Matbaası.
- Eldem, V. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi şartları hakkında bir tetkik* (2. baskı). TTK Yayınları.
- Hakluyt, R. (1906). *The principal navigations voyages traffiques and discoveries of the English nation* (Volüme 5). The Macmillan Company.
- Hale, W. (1985). *Türk İngiliz ilişkileri 1584-1984 (400. yıl dönümü)*. İçinde 1923 yılından sonraki Türk-İngiliz ticari ilişkileri: Tecrübeler ve sorunlar (ss. 93-111). Kurtuluş Ofset Basımevi.
- Hepaktan, C. Erdem, Çınar, S. (2008). Turizm sektörünün Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 139-141. <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423874614.pdf>
- İnalçık, H. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi 1300-1600* (3. baskı, Cilt 1). Eren Yayıncılık.
- Karaca, T. N. (2020). Dostluktan çatışmaya: Osmanlı dönemi Türk-İngiliz ilişkileri, *Journal of Anglo-Turkish Relations (JATR)*, 1(1), 11-32. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/937534>
- Karaca, T. N. (2011). *Büyük oyun: İngiliz Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı yıkma planı*. Timaş Yayınevi.
- Karakuş, E. (2016). *İkinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere belgelerinde Türkiye-İngiltere ilişkileri*. IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Korkmaz, E. (2020). Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nde karaborsa. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (66), 241-279. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1184225>

- Köse, H. Ö. (1993). *Uluslararası etkileri açısından yabancı sermaye* (Tez no. 25461) [Yüksek Lisans Tezi: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi
- Kurat, A. N. (1953). *Türk-İngiliz münasebetlerinin başlangıcı ve gelişmesi (1553-1610)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kütükoğlu, M. S. (1985). 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Muahedesi. İçinde *Türk-İngiliz ilişkileri 1583-1984 (400. yıl dönümü)* (ss. 53-59). Kurtuluş Ofset Basımevi.
- Neumark, F. (1939). 1938 senesinde Türk harici ticareti (Orhan Tuna, Çev.). *İstanbul Üniversitesi İktisat Mecmuası*, (1), 1-9.
- Pamuk, Ş. (2005). *Osmanlı ekonomisinde bağımlılık ve büyüme (1820-1913)* (2. baskı). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Pekşen, C. (2019). *Sovyet kaynaklarında Mustafa Kemal Atatürk ve dönemin Türkiye'si (1923-1938)* (Tez no. 582240) [Yüksek Lisans Tezi: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi
- Polatoğlu, M. G. (2018). *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk planlı dönem sanayileşme faaliyetleri (1934-1938)* (Tez no. 487064) [Doktora Tezi: Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi
- Resmî Gazete* (1936). Tarih ve 4236 Sayı, s. 12002-12004.
- Shaw, S. J. (2006). *Ottoman Empire in World War I* (Cilt 1). TTK.
- Soysal, İ. (1999). *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız diplomatik münasebetleri (1789-1802)*. Türk Tarih Kurumu.
- TBMM. (1936). İngiltere hükümeti ile imza edilen Müzeyyel Kliring Anlaşması ve Teslihat Kredi Anlaşması ile Export Kredi Garanti Departmanı ile imza olunan anlaşmanın tasdiki hakkında kanun lâyihası. *TBMM Zabıt Cerideleri*, 427-448.
- TBMM. (1936). Londra'da 27 Mayıs 1938 tarihinde İngiltere hükümeti ile imza edilen Müzeyyel Kliring Anlaşması ve Teslihat Kredi Anlaşması ile, Export Credits Guarantee Departement ile imza olunan on milyon sterlinlik kredi anlaşmasının tasdiki hakkında kanun. *TBMM Zabıt Cerideleri*, 431-460.
- Tekeli, İ. & İlkin, S. (2013). *Dış siyaseti ve askeri stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si* (Cilt I). İletişim Yayınları.
- Tezel, Y. S. (2002). *Cumhuriyet Dönemi'nin iktisadi tarihi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- "The future government in Turkey". (1930: 16 Ağustos). *The Economist*.
- Uyar, M. & Erickson, E. (2014). *Osmanlı askeri tarihi*. İş Bankası Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ.H. (2011). *Osmanlı tarihi* (Cilt 3, 2. Kısım). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Wood, A.C. (2013). *Levant Kumpanyası tarihi*. Doğu Batı Yayınları.
- Yalçınkaya, M. A. (2002). III. Selim ve II. Mahmut dönemleri Osmanlı dış politikası. İçinde H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Eds). *Türkler 12*, (ss. 620-650). Yeni Türkiye Yayınları

Ekler:

Ek-1 Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), 1839, 00145.109081.002

Ek-2 İngiltere ile Yapılan Müzeyyel Kliring Ticaret Anlaşması Hakkında TBMM'de Yapılan Konuşmalar.

İ : 82 28-6-1938 C : 1

zin neticesi olarak akdedilmiştir. Kararname- nin, yine beşminin hatırlanmasında ve bütün milletin daima bilmesinde azami faide olan bir noktaya ise 15 no'lu maddesidir. 15 no'lu madde; alacaklılar tarafından müstakab bir heyetle idareye dyle salâhiyetler vermiştir ki hayret olmuştur.

Maaşesef meşrutiyet mahiyeti de vaziyete bir gere bulmadı. 1905 - 1909 istikrarları hakkında, Osmanlı Bankasının negetmiş olduğu raporları okuyunca hissaada hisâd olan his, tüyler ürpermekten ibarettir. Bize o zaman kabul ettirilmek istenilen şartları, bir defa Dîvânı muhasebata bir Fransız adam koyarak, bu heyetin vizesinden geçen her türlü hesabata kontrol etmek, Maliye nazaretinde doğrudan doğruya bütün muhasebatı usunîyemizin başında bulunmak üzere bir Fransız koymak ve bilmüsam vaki siparişleri Fransadan yapmak, Türkiyede oturan Tanusu, Cemalî bir takım usuvların Fransız tabiiyetini iktisab etmesini kabul etmek ve saire gibi gayet ağır şartlardı. Bütün bunları hiç kimsenin her hangi bir suç atfı maksadile değil, tarihi millîmiz ve tarihi malîmizde çok yakın addedecek bir mazi içinde gördüğümüz ve karşısında titredığımız vaziyetleri tesbit için söylüyorum. Buna hatırlamak yeni vaziyetin manaındaki ehemmiyet ve itibarla durub düşünmemiz iktisab ettiğimiz daha ilmi ve sarif bir surette ve erkama müstenid olarak tesahür eder.

Şimdi bu vaziyetler neticesinde, 1908 den 1914 e kadar akdettiğimiz istikrarlar da yine maliyecilerimizin hesabına göre 70 000 000 lira raddesinde. Bunlara karşılık olarak gösterilen Devlet varidatını mütales ettiğimiz zaman ise şu Devletin kendisi hangi varidatla geçecek- sualini ister istemez sorar ve maalesef cevabını veremeyiz. Nihayet maharebenin sonu, millî mücadele, Lozan müahadesi ve Cumhuriyet rejimi. Pek iyi biliyorsunuz ki Cumhuriyet rejiminin başarmışa savuşturduğu büyük davalarından bir kısmını da bu işler teşkil etmiştir. Çünkü rejimi kuran büyük müsar ortaya bu undeyli koymuştur «Türk, hakka hüsnemet eder, bu hak kendisinin de olsa, başkasının da olsa». Anesk hakkı tanımakta bu günkü niyar, mesal ve hurafe değil, ancak ilmi usûl ve fazilet duygusudur. İşte bu hisler altında hareket ederek yeni vaziyete gelmiş bulunuyoruz. Şimdi pek hulâsa olarak arzettiğim vaziyeti müstakab ederseniz, sizin yüksek tasvibinize arzadılan bu yeni anlaşmanın mahiyetindeki kıymeti elbette benzen ziyade takdir edersiniz.

Şu malî ve iktisadî noktasın bir de siyasi bakımdan mütalesama gelelim. Uzun vadeli bir kredi demek, bu günkü hayatta, arkadaşım Zeki Masudun demin pek güzel tebarüz ettirdiği vechile, iki memleket arasında bilhassa İngiltere gibi bir Devletle Türkiye arasında, beşeriyetin istikbaline doğru emniyet verici bir sahil zamanı demektir. Filvaki zamanımızda itimad

denilen usurun bazı memleketler arasında doğmaması, ekonomik itimadın mevcut olmamasından husula geliyor. Bundan dolayıdır ki İngiltere ile Türkiye arasındaki bu anlaşma yalnız bölen değil, her iki tarafın menfaatine uygun, hem de beşeriyetin selibuna hadim mesul bir hâdisedir.

Bundan dolayı gerçekten haz ve sevinç duyduğum ve bunları başarıları serimiyette tebrik etmeği, gönlüm büyük bir vazife böddü.

İngiliz dostlarımızın gelince: onlar güb realist bir milletin, bu vesile ile şu hakikati her gün daha ziyade takdir edeceklerine şüphesiz yoktur. İnsan tasvibe kurulu olan inkilâb türkiyesine her inanan kasaun ve gün geldiğiçe daha iyi dost olur. (Bravo sesleri, alkışlar).

İKTİSAD V. ŞAKİR KESEBİR (Tekirdağ)

— Sayın hatiblerin kıymetli izahları ve mütaleaları yüksek tasvibinize arzadılan olan anlaşmaların mahiyetini ve manasını tebarüz ettirmiştir. Bunlardan birincisi, halen meşiyette bulunan kliring anlaşmasını tadil etmekte ve bazı yeni hükümler ilâve etmektedir. Bu müzeyyel kliring anlaşması iki taraf ticaret münaasibelerinin ulahına, tanzimine ve daha ziyade genişletilmesine hizmet edecektir. Diğer iki anlaşma, malî mahiyettedir. Anesk İktisad ve teslihat kredilerine aid olan her hissinin de yine malî hüviyeti yanında ticaret münaasibelerimizle olan sıkı alakaları da meydandadır. Bütün anlaşmalar iki tarafca karşılıklı menfaatlara hizmet edecekleri kanunî ile ve müsterek dostluk zihniyeti ile imza edilmişlerdir. Aynı kanunî ve zihniyette bu anlaşmaların tesbitkatta iki tarafı memnun edecek şart altında gittikçe daha ziyade inkişaf arzedeceğiz ümid ediyoruz.

Hükümet namına, anlaşmaların taadikına dair olan kanun lâyihasının kabul buyurulmasını rica ediyorum. (Alkışlar).

BÂŞKAN — Başka mütales var mı?

BENAL ARIMAN (İzmir) — Sayın arkadaşlarımız; bu gün Atatürk Türkiyesinin, mühterem Celâl Bayar Hükümetinin büyük bir malî zaferi gösteriminin önünde bir istihbar sayıfası olarak açılmış duruyor. Bu mevaffakiyetin büyüklüğünü ve kıymetini, benzen evvelki değerli arkadaşlarımız o kadar balâgat ve za'biyetle anlatırlar ve tebarüz ettirirler ki; bunun üzerine baraya çıkarak bir kelime ilâve etmeği, ben kendim için fazla bir cesaret addediyorum. Fakat ne yapayım ki, arkadaşlarımız münaasibasına güvenerek ben de halîmî itibarla kabartan şükran duygularımı burada ifade etmek istiyorum.

Mutlu Türk Uluun; Büyük Atamın ve onun kıymetli arkadaşlarının sana gösterdiği bu ak günler kutlu olsun. (Sürekli alkışlar).

NAKIYE ELGÜN (Erzurum) — (Sürekli alkışlar), Arkadaşlarımız, çok değerli hatib arka-

Ek-3 İngiltere ile Yapılan Müzeyyel Kliring Ticaret Anlaşması Hakkında Hariciye Vekaleti Ticaret ve İktisat Müdürlüğünün Yüksek Başvekalete Gönderdiği Yazı

Rapı numarası
Kaydetim

İngilizce
13344

Hariciye Vekâleti Ticaret ve İktisad **Müdürlüğü**
Ş.İİ.

Evden önceki sayı	Müstemil müdeğirlerin sayısı	Suberit başı sayısı	Müstemil Müstemil	Müstemil	Müstemil	Müstemil	Üstün Müstemil
<i>12998</i>							
<i>224</i>	<i>Resim</i>	<i>1932</i>	<i>1/1</i>				<i>15.0</i>
<i>14.6.1938</i>							

Hulâsa

İngiltere ile imza edilen anlaşmalar ş .

Mafiyatı :

- 4-İsveç-İngiliz İstisna*
- 1-İsveç-İngiliz İstisna*
- 1-İsveç-İngiliz İstisna*
- 1-İsveç-İngiliz İstisna*
- 1-İsveç-İngiliz İstisna*
- 1-İsveç-İngiliz İstisna*
- 1-İsveç-İngiliz İstisna*
- 1-İsveç-İngiliz İstisna*

Yüksek Başvekalete

2 Eylül 1938 tarihli Türkiye-İngiltere clearing anlaşmasına sayılı olarak Londra'da 47 sayılı 836 da İngiltere Hükümeti ile imza edilen clearing anlaşması ve bu teklifin kredi anlaşması ile Export Credits Guarantee Department ile imza edilen kredi anlaşması metin ve tercümaları, eskiden önce meclis ve kamuoyuna duyurulmuş ve diğer muhtemel ilgililerle Yüksek Makamlarına tahvil edilmiştir.

Bu anlaşmaların teklifi hususunda meclis ve kamuoyuna duyurulmasını Yüksek Makamlarına arz ederim .

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BOA), Türk Diplomatik Arşivi:534.37710.151749.44-534.37710.151748.47-534.37710.151748.66

Ek-4 Türk Dışişleri Bakanlığının Londra'daki Türk Büyük Elçiliğine Gönderdiği Kliring Anlaşması Sonrası İlişkiler Hakkındaki Yazısı,

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
LONDRA BÜYÜK ELÇİLİĞİ
No. 39-21
Lef.1.
Londra, 9 Kâmunusani 1939.
Hariciye Vekâletine
Ticaret ve İktisadî Dairesine

TİCARİ MÜHÜR NO: LC 10
Kayıt No: 86
Tarih: 14-II-1939

İngiltere Hariciye Nezaretinden alınan bir mektupda 27 Mayıs 1938 tarihinde Londrada imzalanan Türkiye - İngiltere Müzayyel Ticaret ve Kliring Anlaşmasının, 15 Temmuz 1938 tarihli ve 10280 numaralı "Resmî Gazete"mizde intişar eden Türkçe metni ile imsalı metin arasında bazı imlâ farklarına ve tab* hatalarına tesadüf edildiği bildirilmekte, ve bunların mezkûr anlaşma hükümlerine bir tesiri olmadığı aşikâr bulunmakla beraber, keyfiyetden bizi haberdar etmekte faide gördükleri ilâve olunsakdadır.

Filhakika, tarih ve numarası yukarıda yazılı olan "Resmî Gazete" de iğaret edilen imlâ farklarına ve tab* hataları mevcuttur. Keyfiyetin tetkiki ile bu hususta ittihaz buyurulacak kararın Büyük Elçiliğe bildirilmesine yüksek müsaadelerini dilerim.

Bu vesile ile derin hürmetlerimi takdim eylerim.

Mülâzım :
Türkiye - İngiltere müzayyel ticaret ve kliring anlaşması

Büyük Elçi
Fethi Öngören

Mevzu edildiği yer ve tarih		17/1 / 1939						
A	B	C	D	E	F	G	H	I
		X						21

19.10.2021 tarih ve 35363790 sayılı Karar ile iptilâli kaldırılmıştır.

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Türk Diplomatik Arşivi: 534.37710.151749.44-534.37710.151748.47-534.37710.151748.66

Ek-5 İngiliz "Hellenic Travellers Club" Turizm Şirketinin Durumu Hakkında Hariciye Vekaletince Londra Büyükelçiliğine Gönderilen 3 Temmuz 1939 Tarihli Yazı,

Rapt numarası		<i>İmpulter</i> <i>Suber</i>					
R Kaydettim L. A							
Hariciye Vekâleti		D.İ-Ş.İ		Müdürlüğü			
Evrakın umumî numarası	Müstent olığu evrakın numarası	Şubhan sayıt numarası	Mübeyyit	Müsevrit	Muavin	Müdür	Umum Müdür
42216	C.H.P. Hariciye Kalemi	246	30	6			120
Evrakın hususî numarası	164	467	376	27.6.1939			29/10/39
Evrakın tarihi	3 Temmuz 1939	1132					
Hulâsa		Londra B.İlçiliğine					
<i>Travellers Club</i> <i>h.</i>		Merkezi Londra'da bulunan "Hellenic Travellers Club" adındaki turizm müessesinin ciddiyet, ehemmiyet ve faaliyeti hakkında ~~suret~~ ~~hususla~~ malumat elde edilerek bildirilmesine müesseselerini saygılarımla dilerim.					

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA),534 -37358-150137-4

Makale Geliş | Received: 23.05.2022
Makale Kabul | Accepted: 04.10.2022
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.1120360

Hanife AYDIN

Öğr.Gör.Dr. | Lecturer Dr.

Trabzon Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Araştırma ve Uygulama Merkezi, Trabzon-TÜRKİYE
Trabzon University, Guidance and Psychological Counseling Research and Application Center, Trabzon-TURKIYE

ORCID: 0000-0001-9229-4082

hanifeaydin@trabzon.edu.tr

Serpil REİSÖĞLU

Dr.Öğr.Üyesi | Assist Prof.

Trabzon Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü, Trabzon-TÜRKİYE
Trabzon University, Fatih Faculty of Education, Department of Guidance and Psychological Counseling, Trabzon-TURKIYE

ORCID: 0000-0003-4603-5236

sreisoglu@trabzon.edu.tr

Burak AYDIN

Öğr.Gör. | Lecturer

Trabzon Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Araştırma ve Uygulama Merkezi, Trabzon-TÜRKİYE
Trabzon University, Guidance and Psychological Counseling Research and Application Center, Trabzon-TURKIYE

ORCID: 0000-0003-2743-8427

burak.aydin@trabzon.edu.tr

Kovid-19 Pandemisi Sürecinde Bireylerin Travma Sonrası Stres Belirtileriyle Öz-Anlayış Düzeyleri ve Duygusal Şemaları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Öz

Kovid-19 salgınının sebep olduğu önemli psikolojik sorunlardan birinin travma sonrası stres bozukluğu olduğu düşünülebilir. Kovid-19 pandemisi sürecinde bireylerin travma sonrası stres belirtileri ile öz-anlayış düzeyleri ve duygusal şemaları arasındaki ilişkinin incelenmesi bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Çalışmanın araştırma grubunu Türkiye'de farklı şehirlerde yaşayan ve Kovid-19 pandemisi zorunlu karantina uygulamasına dahil olan 18 yaş üzeri bireylerden uygun örnekleme tekniğiyle belirlenen 197 katılımcı (Kadın=114, Erkek=83) oluşturmaktadır. Araştırma verileri çevrimiçi ortam aracılığıyla toplanmıştır. Verilerin toplanmasında kişisel bilgi formu, Leahy Duygusal Şema Ölçeği-II, Öz-Anlayış Ölçeği, Posttravmatik Stres Bozukluğu Kontrol Listesi kullanılmıştır. Verilerin normal dağıldığı durumlarda bağımsız t testi, çoklu doğrusal regresyon analizi ve Pearson korelasyon analizi, verilerin normal dağılmadığı durumlarda ise Mann Whitney-U testi ve Kruskal Wallis-H testi kullanılmıştır. Kovid-19 pandemisi sürecinde travma sonrası stres belirtileriyle duygusal şema puanları arasında, öz anlayış puanları ile duygusal şema puanları arasında ve travma sonrası stres belirtileri ile öz anlayış puanları arasında anlamlı ilişkiler olduğu belirlenmiştir. Regresyon modeline katılan değişkenlerden duygusal şema ile öz anlayışın travma sonrası stres belirtilerini %35 düzeyinde açıkladığı ve duygusal şemanın modeli anlamlı düzeyde yordadığı tespit edilmiştir. Travma sonrası stres belirtilerinin cinsiyet ve meslek değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı, sosyoekonomik gelir düzeyine göre anlamlı farklılık göstermediği araştırmanın bir diğer sonucudur. Araştırma bulguları literatürle karşılaştırılarak tartışılmış ve gerekli öneriler özetlenmiştir. Ortaya çıkan sonuçların pandemi sonrası planlanacak psikolojik yardım hizmetlerine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Travma sonrası stres bozukluğu, Duygusal şema, Öz-anlayış, Kovid-19

The Investigation of the Relationship Between Post-Traumatic Stress Symptoms and Self-Compassion Levels and Emotional Schemas of Individuals During the Covid-19 Pandemic Process

Abstract

It can be thought that one of the important psychological problems caused by the Covid-19 epidemic is post-traumatic stress disorder. The goal of this study is to investigate the connection between post-traumatic stress disorder symptoms and a person's level of emotional intelligence in the Covid-19 pandemic procedure. The research group of the study consists of 197 participants (Female=114, Male=83) determined by the appropriate sampling technique from individuals over the age of 18 who live in different cities in TURKIYE and are included in the Covid-19 pandemic mandatory quarantine application. Research data were collected through the online environment. Personal information form, Leahy Emotional Schema Scale-II, Self-Compassion Scale, Posttraumatic Stress Disorder Checklist were used to collect data. Independent t-test, multiple linear regression analysis, and Pearson correlation analysis were used in cases where the data were normally distributed, and Mann Whitney-U test and Kruskal Wallis-H test were used in cases where the data were not normally distributed. It has been determined that there are significant relationships between post-traumatic stress symptoms and emotional schema scores, between self-understanding scores and emotional schema scores, and between post-traumatic stress symptoms and self-understanding scores during the Covid-19 pandemic. It has been determined that emotional schema and self-understanding, among the variables included in the regression model, explain the post-traumatic stress symptoms at a level of 35%, and the emotional schema predicts the model at a significant level. Another result of the research is that the symptoms of post-traumatic stress differ significantly according to gender and occupation variables, but do not differ significantly according to socioeconomic income level. The research findings were compared with the literature and discussed, and necessary recommendations were summarized. The findings are believed to contribute to the programs for psychological assistance to be scheduled within the period following the pandemic.

Keywords: Post traumatic stress disorder, Emotional schema, Self-compassion, Covid-19

Giriş

Dünya Sağlık Örgütü tarafından 12 Mart 2020 tarihinde ilan edilen Koronavirüs temelli pandeminin (World Health Organization [WHO], 2020) insanlar üzerinde bazı olumsuz etkiler oluşturduğu gerçeğiyle karşı karşıya kalınmıştır. Pandemi nedeniyle sosyal faaliyetlerin durdurulması, karantina uygulamaları gibi tedbirler insanların zorunlu bir şekilde daha çok yalnız kalmalarına yol açmıştır (Aykut & Soner-Aykut, 2020, s. 59). Bununla birlikte dünya çapında çok sayıda insan Kovid-19 ile ilişkili derin kayıp, stres ve korkuya karşı direnç gösterecek olsa da, virüs muhtemelen mevcut ruh sağlığı bozukluklarını şiddetlendirecek ve birçokları için strese bağlı yeni bozuklukların başlamasında etkili olacaktır (Horesh & Brown, 2020, p. 333; Teoh, 2021, p. 11). Nitekim ilk kanıtlar Kovid-19'un birçok kişi üzerinde derin yaralar bırakma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir (Qiu et al., 2020). Kovid-19 salgınının toplumda olumsuz duygu, kaygı ve depresif bozuklukları tetiklemenin yanında uykusuzluk ve intihar düşüncelerine yol açtığı görülmektedir (Bekaroğlu & Yılmaz, 2020).

Kovid-19 salgınının sebep olduğu önemli psikolojik sorunlardan birinin Travma sonrası stres bozukluğu olduğu düşünülebilir (Boyras et al., 2020, p. 2; Winders et al., 2020, p. 319). Travma, bireylerin ruhsal, fiziksel ve zihinsel yaşamlarını doğrudan etkileyen her türlü olumsuz yaşam olayı olarak tanımlanırken (American Psychological Association [APA], 2013, p. 146), travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) kişinin kendisinin ya da bir başkasının ruhsal ve bedensel bütünlüğünü tehdit eden, yaşamının rutin akışını ve işlevini engelleyen, çaresizlik ve dehşet duygularına neden olan mental bir bozukluk olarak tanımlanmaktadır (Pitman et al., 2012). Travmatik olaylar çoğu zaman ciddi ruhsal bozukluklar için tetikleyici rol oynamakla birlikte (Chua et al., 2004, p. 389; Lee et al., 2007, p. 237), bireylerde stres (Ramos & Leal, 2013, p. 43; Yılmaz-Karaman & Yastıbaş, 2021), depresyon (Mayer et al., 2021, p. 8; Park et al., 2018, p. 7), anksiyete (Gümüş & Yiğitalp, 2020, s. 32) gibi sonuçlar doğurabilmektedir. Özellikle de travmaya maruz kalan bireylerin çoğunda TSSB'nin yoğun olarak görüldüğü tespit edilmiştir (Kessler, 2000; Kessler et al., 2014). Bu bireylerin TSSB neticesinde mesleki ve sosyal alanda

yaşadıkları işlev kayıplarının yanında (Serinçay vd., 2021) üzüntü ve ruminasyon gibi olumsuz düşünce yapıları oluşturdukları görülmektedir (Mazloom et al., 2016; Sippel & Marshall, 2013; Tull et al., 2007). Bu noktada kişinin düşünce yapıları üzerinde önemli olan duygusal şema kavramı (Leahy, 2002) ön plana çıkmaktadır.

Duygusal şema, bir kişinin duygular ve duygusal süreçler hakkında sahip olduğu bireye özgü inançlar olarak ifade edilmektedir (Leahy, 2002, p. 178; Manser et al., 2012, p. 243; Mitmansgruber et al., 2009, p. 453; Norman & Furnes, 2016, p. 5). Leahy'e (2001) göre olumsuz bir duygu yaşandığında bazı yorumlama süreçleri ve stratejileri devreye girmekte ve ilk olarak dikkat, fark etme ve etiketleme ortaya çıkmaktadır. İkinci olarak bu duygudan kaçınmak için duygusal ve bilişsel kaçınma devreye girerek dissosiyasyon, tıknırcasına yeme ve alkol kullanımı gibi başa çıkma yöntemleri devreye girebilmektedir. Kaçınma dışındaki olumsuz duygusal stratejilerin ise, depresyon, anksiyete, TSSB, endişelenme, eş ilişkilerinde uyumsuzluk ve kişilik bozuklukları ile ilişkili olabileceği (Young et al., 2003, p. 7) düşünülmektedir. Yine çalışmalar duygusal şemaların, depresyonu geliştirdiği, obsesif-kompulsif bozukluk ve yaygın anksiyete gibi psikolojik bozuklukların gelişimi ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Batmaz et al., 2014; Yavuz, 2009). Bu noktada kişinin duygusal şemalarının bilincinde olması, kendi şemalarını tetikleyen olaylara yaklaşımında da farklılaştırabileceği belirtilmektedir (Roediger, 2009, p. 11). Bu nedenle bilinç ve farkındalık süreçleri kişinin aynı zamanda öz-anlayış olarak ifade edilen kendini kabul düzeyini etkileyebileceği düşünülmektedir.

Öz-anlayış, kişinin acılarını iyilikle iyileştirerek onların farkında olmasını sağlarken, aynı zamanda yanlış yapan kimselere karşı önyargısız olmayı içermektedir (Neff, 2003). Öz-anlayış bakış açısıyla insanlar olumlu ve olumsuz yönleriyle kendilerini bir bütün olarak kabul edebilirken olumsuzluklar karşısında kendilerine daha anlayışlı ve şefkatli davranabileceklerdir (Yıldırım & Demir, 2017). Öz-anlayışın sorunlarla doğrudan yüzleşmek, sorunlara makul düzeyde gerçekçi değerlendirmeler yapmak, sağlıksız duygusal tepkileri fark ederek değiştirmek gibi başa çıkma tarzlarıyla ilişkisi göz önüne alındığında (Seligowski et al., 2015) yüksek öz-anlayışın daha az kaçınma, istenmeyen düşüncelerin daha az bastırılması ve daha az ruminasyon ortaya çıkaracağı görülmektedir (Leary et al., 2007; Neff et al., 2007). Artan öz-şefkatin duygusal rahatsızlıktan kaçınmayı, utancı ve öz-eleştiriye azalttığı tespit edilmiş olsa da (Germer & Neff, 2013), travmaya maruz kalma durumunda ya da travma semptomları görüldüğünde nasıl bir rol oynayacağı belirsizdir (Winders et al., 2020). Bunun yanında öz-anlayışın, insanların kendilerini, başkalarını, dünyayı ve yaşam deneyimlerini daha doğru ve bağlamsal bir şekilde değerlendirmelerine yardımcı olduğu ifade edilmektedir (Pauley & McPherson, 2010). Bu nedenle öz-anlayışın TSSB'nin semptom kümelerini yatıştırma potansiyeline sahip olabileceği düşünülmekte ve travmaya karşı sağlıklı, alternatif bir yanıt olarak önerilmektedir (Germer & Neff, 2015, p. 50).

Bireylerin yaşadıkları TSSB belirtilerinin birçok değişkenle ilişkisinin olduğu (Copeland et al., 2018; Kessler et al., 2017; Maynard et al., 2019) görülen alan yazında, öz-anlayış ile TSSB belirtileri (Bistricky et al., 2017; Shebuski et al., 2020; Thompson & Waltz, 2008) ve duygusal şema ile TSSB belirtileri arasındaki ilişkiyi açıklayan sınırlı çalışmalara rastlanmıştır (Naderi-Rajeh et al., 2017; Zare et al., 2020). Duygusal şemanın bireylerin travma sonrası yaşantılarına etkisinin önemi dikkate alındığında duygusal şema ve öz-anlayış düzeyinin TSSB üzerinde nasıl bir etki göstereceği önem kazanmaktadır. Özellikle Covid-19 pandemisi sonucunda duygusal şemalarına ve öz-anlayış düzeylerine göre kişilerin bu süreçten nasıl etkilendiğinin incelenmesi bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Yöntem

Bu araştırma, Covid-19 pandemisi sürecinde bireylerin TSSB ile öz-anlayış düzeyleri ve duygusal şemaları arasındaki ilişki durumunun karşılaştırılması yönüyle ilişkişel özellik göstermektedir. Bu nedenle çalışmada, ilişkişel araştırma modeli kullanılmıştır. İlişkişel araştırma

modelinde iki ya da daha fazla değişken arasındaki bağlantının ortaya çıkarılması hedeflenir (Creswell, 2018, p. 451).

Araştırma Grubu

Çalışmanın evrenini Türkiye’de farklı şehirlerde yaşayan ve Kovid-19 pandemisi zorunlu karantina uygulamasına dâhil olan 18 yaş üzeri bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu ise 197 katılımcı (Kadın=114, Erkek=83) oluşturmaktadır. Araştırma verilerinin çevrimiçi ortam aracılığıyla toplanması nedeniyle araştırmacılar gönüllü ve kolay ulaşılabilir kişileri araştırmaya dâhil etmek istemişlerdir. Bu nedenle katılımcılar uygun örnekleme tekniğiyle (Johnson & Christensen, 2013, p. 230) belirlenmiştir. Araştırma grubuna ilişkin tanımlayıcı bulgular Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1

Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Değişken	Grup	n	%
Cinsiyet	Kadın	114	57.9
	Erkek	83	42.1
Yaş	18-28	79	40.0
	29-39	61	31.0
	40-50	47	23.9
	51 ve üstü	10	5.1
Medeni Durum	Evli	102	51.8
	Bekâr	90	45.7
	Boşanmış	5	2.5
Sosyoekonomik Gelir Düzeyi	Düşük (0-4000 TL)	13	6.6
	Orta (4001-8000 TL)	173	87.8
	Yüksek (8001 TL ve üstü)	11	5.6
Meslek	Öğrenci	53	26.9
	Memur	101	51.3
	Özel Sektör	30	15.2
	Çalışmıyor	13	6.6

Tablo 1’de de görüldüğü gibi, katılımcıların %57.9’u (114 kişi) kadın ve %40.0’ı (79 kişi) 18-28 yaş aralığındadır. %51.8’i (102 kişi) evli, %6.6’sı düşük gelir düzeyine sahip, %26.9’u (53 kişi) öğrencidir.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmaya katılan bireylerin bazı demografik özelliklerinin belirlenebilmesi amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Geliştirilen bu formda cinsiyet, yaş, medeni durum, sosyoekonomik gelir düzeyi ve meslek ile ilgili sorular yer almaktadır.

Leahy Duygusal Şema Ölçeği-II: Duygusal şema ölçeğinin Türkçe uyarlama çalışması Batmaz ve Özdel (2015) tarafından yapılmıştır. Ölçek kişinin duyguları hakkındaki tutumlarını ve duygularıyla nasıl başa çıktığına yönelik stratejilerini belirlemeye yönelik ifadelerden oluşur. 6’lı likert tipinde hazırlanan ölçek tek boyut altında toplam 28 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte kesme puanı ya da alt boyut bulunmamaktadır. Ölçekten alınacak yüksek puanlar kişinin yüksek düzeyde olumsuz şemalara sahip olduğunu gösterir. Yapılan ölçümlerde ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .72, yapı geçerliliği katsayısı .76 olarak bulgulanmıştır.

Öz-Anlayış Ölçeği: Deniz ve ark. (2008) tarafından tarafından Türkçe uyarlaması yapılan ölçek toplam 24 maddeden oluşmaktadır. 5’li likert türünde hazırlanan ölçekte katılımcıların belirtilen durumları 1 (hemen hemen hiçbir zaman) ve 5 (hemen hemen her zaman)

Aydın, H., Reisoğlu, S. & Aydın, B. (2022). Kovid-19 pandemisi sürecinde bireylerin travma sonrası stres belirtileriyle öz-anlayış düzeyleri ve duygusal şemaları arasındaki ilişkinin incelenmesi, *Mavi Atlas*, 10(2), 438-452.

arasında işaretlemeleri istenmektedir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .89 ve test-tekrar test korelasyon katsayısı .83 olarak hesaplanmıştır.

Posttravmatik Stres Bozukluğu Kontrol Listesi: Boysan ve ark. (2017) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan belirti kontrol listesi dört boyut altında toplam 20 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin puanlamasında her bir madde 0 (hiç) ile 4 (aşırı) puan arasında değişmektedir. Yapılan uyarlama çalışması sonuçlarına göre ölçeğin bileşik güvenilirlik katsayıları yeniden deneyimleme için .79-.92, kaçınma için .73-.91, olumsuz değişiklikler için .85-.90 ve aşırı uyarılma için .81-.88 olarak bulunmuştur. İki haftalık test-tekrar test iç korelasyon katsayıları sırasıyla .70, .64, .78, ve .76 olarak hesaplanmıştır.

Veri Toplama Süreci

Araştırma verilerinin toplanabilmesi için öncelikle Trabzon Üniversitesi'ne etik kurul izin belgesi başvurusunda bulunulmuştur. Ardından Trabzon Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan 22.10.2021 tarih ve E-81614018-000-879 sayılı etik kurul izni alınmıştır. Daha sonra araştırma formları 'Google Forms' aracılığıyla doküman haline getirilmiştir. İlgili doküman linki çeşitli sosyal medya araçları (WhatsApp, Instagram vb.) aracılığıyla katılımcılara iletilmiştir. Katılımcıların gönüllük ve kabul onayı alındıktan sonra formların doldurulması sağlanmıştır. Uygulamalar ortalama 10 dakika sürmüştür.

Verilerin Analizi

Verilerin analizi için öncelikle verilerin normal dağılıp dağılmadığına bakılmıştır. Tek değişkenli normalliklerin belirlenmesinde Shapiro-Wilk ile çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılarak karar verilmiştir. Verilerin çok değişkenli normallik dağılımında Mahalanobis mesafesi ve Cook uzaklığına bakılmıştır. Verilerin normal dağıldığı durumlarda bağımsız t testi, çoklu doğrusal regresyon analizi ve Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Verilerin normal dağılmadığı durumlarda ise Mann Whitney-U testi ve Kruskal Wallis-H testi kullanılmıştır.

1-Kovid-19 Pandemisi Sürecinde Bireylerin Öz Anlayış Düzeylerinin ve Duygusal Şemalarının Travma Sonrası Stres Belirtileri Arasında Anlamlı Bir İlişkisi Var Mıdır?

Tablo 2

Bireylerin Öz Anlayış Düzeylerinin ve Duygusal Şemalarının Travma Sonrası Stres Belirtileri Arasında Anlamlı İlişkiye Ait Korelasyon Sonuçları

Değişkenler		Duygusal Şema	Öz Anlayış	TSSB
Duygusal Şema	Ort.	—	—	—
	<i>p</i>	—	—	—
Öz Anlayış	Ort.	-0.593	***	—
	<i>p</i>	< .001	—	—
TSSB	Ort.	0.523	***	-0.342
	<i>p</i>	< .001	< .001	—

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Tablo 2'e göre katılımcıların Öz-Anlayış puanları ile Duygusal Şema puanları arasında negatif yönde orta düzeyde ($p < 0,001$; $r = -0,593$), Travma Sonrası Belirti puanları ile Duygusal Şema puanları arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki vardır ($p < 0,001$; $r = 0,523$).

Yine katılımcıların Travma Sonrası Belirti puanları ile Öz Anlayış puanları arasında negatif yönde düşük düzeyde bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($p < 0,001$; $r = -0,342$).

2- Covid-19 Pandemisi Sürecinde Bireylerin Öz Anlayış ve Duygusal Şema Düzeyleri Travma Sonrası Stres Belirtilerini Anlamlı Düzeyde Açıklamakta Mıdır?

Çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmadan önce sırasıyla; çoklu bağıntılık varsayımı kontrol edilmiş ve Durbin-Watson katsayısının 1,919 olduğu tespit edilmiştir. D-W değeri 1-3 arasında olduğu için otokorelasyon olmadığı görülmüştür. Yine $WIF < 10$, $Tolerans > 10$ ve $CI < 20$ olduğundan yordayıcılar arasında çoklu bağlantı probleminin olmadığı saptanmıştır. Tahmini hataların istatistikleri ile uç değer analizinde Maksimum Standardized Residual < 3 olarak alınmış ve 6 ve 17. kişilerin cevapları 3'ün üstünde olduğu için analize katılmamıştır. Maksimum Cook Uzaklığı < 1 olduğu ve maksimum Mahalanobis Mesafesi $> 13,82$ olarak hesaplanmıştır.

Tablo 3

Bireylerin Öz Anlayış ve Duygusal Şema Düzeylerinin Travma Sonrası Stres Belirtilerini Açıklama Düzeyine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	B	Standart Hata B	β	T	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	,281	,555	-----	,507	,612	----	-----
Duygusal Şema	,841	,107	,576	7,879	,000	,593	,495
Öz Anlayış	-,034	,090	-,028	-,384	,701	-,376	-,028
R=,593	R ² = ,345	F _(2,191) = 51,909		p= ,000			

Duygusal Şema ve Öz-Anlayış değişkenleri birlikte TSSB bağımlı değişkeninin toplam varyansın yaklaşık %35'ini açıkladığı belirlenmiştir. Standardize edilmiş regresyon katsayılarına (β) göre değişkenlerin travma üzerindeki önem sırası; Duygusal Şema ve Öz-Anlayıştır. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin *t* testi sonuçları incelendiğinde sadece duygusal şema değişkeninin travma üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğu görülmüştür.

3- Kadın ve Erkek Bireylerin TSSB Puanları Arasında Anlamlı Bir Fark Var Mıdır?

Tablo 4

Cinsiyete Göre Katılımcıların Travma Sonrası Stres Belirtileri Arasındaki İlişkiler

Değişken	N	Ort.	Ss	<i>t</i>	sd	p	Cohen's d
Kadın	114	2,88	0,84	4,22	195	.001	,60
Erkek	83	2,40	0,70				

Yapılan analizler sonucunda kadın ve erkek katılımcıların Travma Sonrası Stres Belirtileri arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($t = 4,22$, $p < .001$). Kadın ve erkek katılımcılar arasındaki puan farkının kadınlar lehine olduğunu görülmüştür. Yapılan analizde etki düzeyi puanının (Cohen's $d = ,60$) büyük olduğu görülmüştür.

4- Bireyleri Sosyoekonomik Gelir Düzeyi ile TSSB Belirtileri Arasında Anlamlı Bir Fark Var Mıdır?

Tablo 5

Sosyoekonomik (SED) Gelir Düzeyine Göre Katılımcıların Travma Sonrası Stres Belirtileri Arasındaki İlişkiler

SED	N	Sıra ortalama	SD	X ²	p
Düşük	13	116,54	2	4,776	,092
Orta	173	99,73			
Yüksek	11	66,77			

Tablo 5'e göre sosyoekonomik gelir düzeyi değişkeninin Travma Sonrası Stres Belirtisi puanları arasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır.

5- Bireylerin Meslekleri ile TSSB Belirtileri Arasında Anlamlı Bir Fark Var Mıdır?

Tablo 6

Mesleklerine Göre Katılımcıların Travma Sonrası Stres Belirtileri Arasındaki İlişkiler

Meslek	N	Sıra ortalama	SD	X ²	p
Öğrenci	53	113,54	3	13,246	,004
Memur	101	85,17			
Özel sektör	30	107,70			
Çalışmıyor	13	127,08			

Tablo 6'ya göre yapılan Kruskal Wallis-H Testinde bireylerin meslekleri ile TSSB puanları arasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır ($p < ,05$; $X^2 = 13,246$). Ortaya çıkan bu farklılığın hangi meslek grupları arasında olduğunu belirlemek için yapılan test sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 7

Mesleklere Göre Farkın Kaynağının Belirlenmesine İlişkin Analiz Sonuçları

Meslek	N	Sıra ortalaması	Sıralar toplamı	U	p
Öğrenci	53	91,95	4873,50	1910,500	,004
Memur	101	69,92	7061,50		

Meslek gruplarına göre farkın kaynağının belirlenmesine ilişkin yapılan Mann-Whitney-U testi sonucunda memurlar ile öğrenciler arasında öğrenciler lehine anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır ($p < ,005$; $U = 1910,500$).

Tartışma ve Sonuç

Kovid-19 pandemisi sürecinde bireylerin travma sonrası stres belirtileriyle öz anlayış düzeyleri ve duygusal şemaları arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada, travma sonrası stres belirtileriyle duygusal şema puanları arasında, öz anlayış puanları ile duygusal şema puanları arasında ve travma sonrası stres belirtileri ile öz anlayış puanları arasında anlamlı ilişkiler olduğu belirlenmiştir. Regresyon modeline katılan değişkenlerden duygusal şema ile öz anlayışın travma sonrası stres belirtilerini %35 düzeyinde açıkladığı ve duygusal şemanın modeli anlamlı düzeyde yordadığı tespit edilmiştir. Travma sonrası stres belirtilerinin cinsiyet ve meslek değişkenlerine

göre anlamlı düzeyde farklılaştığı, sosyoekonomik gelir düzeyine göre anlamlı farklılık göstermediği araştırmanın bir diğer sonucudur.

Bu çalışmada, bireylerin travma sonrası belirtileri ile duygusal şema puanları arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, travma sonrası stres belirtileri ile kişilerin sahip olduğu şemalar arasında anlamlı ilişkiler olduğunu belirten bazı çalışma bulgularıyla benzerlik göstermektedir (Houbre et al., 2012; Lecigne & Tapia, 2018). Zare et al. (2020) tarafından savaş gazileri üzerinde yapılan bir çalışma, TSSB ile duygusal şema puanları arasında anlamlı farklılıklar olduğunu ortaya koymuştur. Naderi-Rajeh et al. (2017) tarafından yapılan benzer bir çalışmada TSSB gösteren bireylerin ruminasyon, suçluluk, kontrol edilemezlik ve suçlama gibi uyumsuz duygusal şemalardan önemli ölçüde yüksek puan alırken öz farkındalık, kabul, konsensüs ve anlaşılabilirlik boyutlarından daha düşük puan aldıkları tespit edilmiştir. Zira olumsuz duygusal şemaların travmatik yaşam olaylarına maruz kalan kişilerde duygu düzensizliği oluşturarak travma sonrası stres belirtileri yaşamalarına sebep olduğu ifade edilmiştir (Mazloom et al., 2016). Buradan hareketle bireylerin bir anda maruz kaldıkları Kovid-19 pandemisi sürecinde olumsuz duygusal şemalarının aktif hale gelerek yüksek düzeyde travma sonrası stres belirtileri göstermiş olabilecekleri söylenebilir.

Bu çalışmanın bir diğer sonucuna göre bireylerin öz anlayış puanları ile TSSB puanları arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler vardır. Bu sonuç, öz-anlayış düzeyi ile TSSB arasında anlamlı ilişkiler olduğunu bulgulayan benzer araştırma sonuçlarıyla uyusmaktadır (Athanasakou et al., 2020; Játiva & Cerezo, 2014; Khursheed & Shahnawaz, 2020; Thompson & Waltz, 2008). Kaurin et al. (2018) tarafından itfaiye çalışanları üzerinde yapılan bir çalışmada daha önce olumsuz travmatik yaşantılara maruz kalanlardan öz-anlayışı yüksek olanların travma sonrası stres belirtilerinden daha az etkilendikleri ortaya konulmuştur. Nitekim öz-anlayış inancı yüksek olan bireylerin travmatik yaşantılara maruz kaldıklarında daha fonksiyonel tepkiler verdikleri Creaser et al. (2022) tarafından ifade edilmiştir. Bununla beraber Germer (2020) travmatik yaşantıların bireyin öz-anlayış düzeyini olumsuz yönde etkilediğini ileri sürmektedir. Düşük öz-anlayış düzeyine sahip bireylerin TSSB'yi şiddetli düzeyde yaşayabildikleri göz önüne alındığında (Braehler & Neff, 2020) pandemi koşullarının getirdiği kısıtlamalara uzun süre maruz kalan düşük öz-anlayışa sahip bireylerin daha fazla TSSB belirtileri gösterdikleri düşünülebilir. Bunun yanında bazı araştırma sonuçları TSSB ile öz-anlayış arasında net bir ilişki ortaya koyulamayacağını belirtmektedir (Winders et al., 2020). Bu durum öz-anlayış ile TSSB belirtileri arasındaki ilişkide aracı değişkenlerin olası varlığından kaynaklı olarak travmaların şiddeti ve farklı travma türlerinin veri toplarken tam olarak ayırt edilememesinden kaynaklı olabilir.

Bu çalışmada, bireylerin öz-anlayış puanları ile duygusal şemaları arasında negatif yönlü anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Alanyazında bu sonucu destekleyen benzer araştırmalar mevcuttur (Güzey, 2020; Koçak & Çelik, 2021; Thimm, 2017; Yakin et al., 2019). Germer'in (2020) erken dönem uyumsuz şemaların bireylerin öz-anlayış gücünü tam olarak kullanma yeteneğini olumsuz etkilediğine yönelik tespiti de bu sonucu destekler niteliktedir. Kovid-19 sürecinin getirdiği zorluklar karşısında olumsuz duygusal şemalara sahip bireylerin, deneyimledikleri olumsuz yaşantılarla başa çıkmada sınırlı kaldıkları söylenebilir. Bu durum kişinin yaşadığı olumsuz duygulara ve yaşantılara gösterdiği öz-anlayışın daha düşük olabileceğiyle açıklanabilir.

Bu çalışmadan elde edilen bir diğer sonuç cinsiyet değişkenine göre TSSB puanlarının kadınlar lehine anlamlı farklılık gösterdiği'dir. Alan yazında bu araştırma sonucunu destekleyen benzer çalışmalar olduğu görülmektedir (Christiansen & Berke, 2020; Olf, 2017; Tolin & Foa, 2008). Tespit edilen bu durum kadınların erkeklere oranla daha fazla çocukluk travmalarına maruz kalmalarından, risk ve tehdit durumlarına daha açık olmalarından ve travmatik olaylar karşısında daha savunmasız hissetmelerinden kaynaklanabilir (Harvey et al., 2003).

Bu çalışmada sosyo-ekonomik gelir düzeyi ile TSSB puanları arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Her ne kadar Covid-19 pandemisinde ekonomik zorlukların kişilerin ruh sağlığını olumsuz etkilediği (Reger et al., 2020) ve iş kaybının TSSB belirtilerini artırabildiği (Boyras et al., 2020) tespit edilse de araştırma katılımcılarının çoğunluğunu düzenli gelire sahip memurların oluşturması bu sonucu ortaya çıkarmış olabilir. Ayrıca bu pandemi döneminde bazı özel sektör çalışanlarının yaşadıkları gelir kaybıyla karşılaştırıldığında kamu çalışanlarının iş ve gelir kaybı yaşamamaları bir diğer neden olabilir.

Bu çalışmada bireylerin meslekleri göz önüne alındığında öğrenciler ile memurların TSSB puanları arasında öğrenciler lehine anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Covid-19 pandemisi koşullarında Çayan'ın (2021) yaptığı çalışmada öğrencilerin memurlardan daha fazla TSSB belirtilerini gösterdiklerini bulgulayan benzer sonuçlar mevcuttur. Üniversite öğrencilerinin pandemi tedbirlerinden dolayı önemli bir sosyal destek kaynağı olan arkadaşlarından mahrum kalmaları (Kabasakal & Aktaş, 2021), kapanma sürelerinin belirsizliği nedeniyle kariyer kaygısı yaşayabilmeleri (Alnıaçık vd., 2021) gibi sebepler daha fazla TSSB belirtisi yaşamalarına neden olabilir.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Pandemi koşulları nedeniyle verilerin çevrimiçi ortamda toplanması bunlardan biridir. TSSB belirtilerinde gözlenen değişimler farklı psikolojik etmenlerle ilişkili olabilir. Yapılan çalışmada bunlar göz ardı edilmiştir. Araştırma verilerinin klinik bir örneklemden ziyade uygun örnekleme ile ulaşılan katılımcılardan elde edilmesi genellenebilirliği azaltan bir sınırlılık olabilir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçların pandemi sonrası planlanacak psikolojik yardım hizmetlerine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Bununla beraber TSSB'yi etkileyen farklı değişkenlerle daha geniş gruplar üzerinde karşılaştırmalı ve boylamsal çalışmalar yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

Alnıaçık, E., Of, M., Balkaş, J., Tülemmez, S., Mirzayev, M., & Alfarra, H. (2021). Pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ve umutsuzluklarının kariyer geleceği algısı üzerindeki etkileri. *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(1), 248-266. doi: 10.15295/bmij.v9i1.1757

American Psychological Association. (2013). *Mental bozuklukların tanısal ve sayımsal el kitabı (DSM5)* (E. Köroğlu, Çev.). Ankara: Hekimler Yayın Birliği.

Athanasakou, D., Karakasidou, E., Pezirkianidis, C., Lakioti, A., & Stalikas, A. (2020). Self-compassion in clinical samples: A systematic literature review. *Psychology*, 11, 217-244. doi.org/10.4236/psych.2020.112015

Aykut, S., & Soner-Ayut, S. (2020). Covid-19 pandemisi ve travma sonrası stres bozukluğu temelinde sosyal hizmetin önemi. *Toplumsal Politika Dergisi*, 1(1), 56-66.

Batmaz, S., Kaymak, S. U., Kocbiyik, S., & Turkcapar, M. H. (2014). Meta cognitions and emotional schemas: A new cognitive perspective fort hedistinction between unipolar and bipolar depression. *Comprehensive Psychiatry*, 55(7), 1546-1555. doi: 10.1016/j.comppsy.2014.05.016

Batmaz, S. & Özdel, K. (2015). Psychometric properties of the Turkish version of the Leahy emotional schema scale-II. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 16(1), 23-30.

Bekaroğlu, E., & Yılmaz, T. (2020). COVID-19 ve psikolojik etkileri: Klinik psikoloji perspektifinden bir derleme. *Nesne*, 8(18), 573-584.

Bistricky, S. L., Gallagher, M. W., Roberts, C. M., Ferris, L., Gonzalez, A. J., & Wetterneck, C. T. (2017). Frequency of interpersonal trauma types, avoidant attachment, self-compassion, and interpersonal competence: A model of persisting posttraumatic symptoms. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 26(6), 608-625.

Aydın, H., Reisoğlu, S. & Aydın, B. (2022). Kovid-19 pandemisi sürecinde bireylerin travma sonrası stres belirtileriyle öz-anlayış düzeyleri ve duygusal şemaları arasındaki ilişkinin incelenmesi, *Mavi Atlas*, 10(2), 438-452.

Boyras, G., Legros, D. N., & Tigershtröm, A. (2020). COVID-19 and traumatic stress: The role of perceived vulnerability, COVID-19-related worries, and social isolation. *Journal of Anxiety Disorders*, 76, 102307.

Boysan, M., Güzel-Özdemir, P., Özdemir, O., Selvi, Y., Yılmaz, E., & Kaya, N. (2017). Psychometric properties of the Turkish version of the PTSD checklist for diagnostic and statistical manual of mental disorders, fifth edition (PCL-5). *Psychiatry and Clinical Psychopharmacology*, 27(3), 306-316.

Braehler, C., & Neff, K. (2020). Self-compassion in PTSD. In M. T. Tull & N. A. Kimbrel (Eds.), *Emotion in post-traumatic stress disorder: Etiology, assessment, neurobiology, and treatment* (pp. 567–596). Elsevier Academic Press. doi: 10.1016/B978-0-12-816022-0.00020-X

Christiansen, D. M., & Berke, E. T. (2020). Gender- and sex-based contributors to sex differences in PTSD. *Current Psychiatry Reports*, 22(19), 1-9. doi.org/10.1007/s11920-020-1140-y

Chua, S. E., Cheung, V., McAlonan, G. M., Cheung, C., Wong, J. W. S., Cheung, E. P. T., Chan, M. T. Y., Wong, T. K. W., Choy, K. M., Chu, C. M., Lee, P. W. H., & Tsang, K. W. T. (2004). Stress and psychological impact on SARS patients during the outbreak. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 49(6), 385-390. doi: 10.1177/070674370404900607

Copeland, W. E., Shanahan, L., Hinesley, J., Chan, R. F., Aberg, K. A., Fairbank, J. A., Van den Oord, E. J. C. G., & Costello, E. J. (2018). Association of childhood trauma exposure with adult psychiatric disorders and functional outcomes. *Open Access Medical Research and Commentary*, 1(7), e184493. doi: 10.1001/jamanetworkopen.2018.4493.

Creaser, J. L., Storr, J., & Karl, A. (2022). Brain responses to a self-compassion induction in trauma survivors with and without post-traumatic stress disorder. *Frontiers in Psychology*, 22, 1-19. doi: 10.3389/fpsyg.2022.765602

Creswell, J. W. (2018). *Educational research*. Pearson.

Çayan, Ş. (2021). *Covid-19 pandemi döneminde travma sonrası stres belirtileri, travma sonrası büyüme, kişilik özellikleri, bilişsel esneklik ve öz duyarlılık arasındaki ilişkilerin incelenmesi* (Tez No. 697493) [Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Deniz, M. E., Kesici, Ş., & Sümer, A. S. (2008). The validity and reliability study of the Turkish version of self-compassion scale. *Social Behavior and Personality*, 36(9), 1151-1160.

Germer, C. K. (2020). *Öz şefkatli farkındalık: Tabirip edici duygularla başa çıkabilmek* (Çev. H. Ü. Haktanır). Diyojen Yayıncılık.

Germer, C. K., & Neff, K. D. (2013). Self-compassion in clinical practice. *Journal of Clinical Psychology*, 69(8), 856–867.

Germer, C. K., & Neff, K. D. (2015). Cultivating self-compassion in trauma survivors. In V. M. Follette, J. Briere, D. Rozelle, J. W. Hopper, & D. I. Rome (Eds.), *Mindfulness-oriented interventions for trauma: Integrating contemplative practices* (pp. 43-58). The Guilford Press.

Gümüş, F., & Yiğitalp, G. (2020). Uzun süreli terör eylemlerinin olduğu bölgede yaşayan veya tanık olan bireylerde travmatik stres, anksiyete ve depresif belirti sıklığı. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 11(1), 28-34.

Güzey, A. (2020). *Erken dönem uyum bozucu şema alanları ile mülteci yardım çalışanlarındaki ikincil travmatik stresi arasındaki ilişki üzerinde öz-şefkatin aracı rolü* (Tez No. 639485) [Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Harvey, A. G., Jones, C., & Schmidt, D. A. (2003). Sleep and posttraumatic stress disorder: A review. *Clinical Psychology Review*, 23(3), 377-407. doi: 10.1016/s0272-7358(03)00032-1

Aydın, H., Reisoğlu, S. & Aydın, B. (2022). Covid-19 pandemisi sürecinde bireylerin travma sonrası stres belirtileriyle öz-anlayış düzeyleri ve duygusal şemaları arasındaki ilişkinin incelenmesi, *Mavi Atlas*, 10(2), 438-452.

Horesh, D., & Brown, A. D. (2020). Traumatic stress in the age of COVID-19: A call to close critical gaps and adapt to new realities. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 12(4), 331-335.

Houbre, B., Dodeler, V., Peter, L., Auxéméry, Y., Lanfranchi, J.-B., & Tarquinio, C. (2012). Stress post-traumatique et altération des schémas cognitifs: Cas de la victimation à l'école. *L'Évolution Psychiatrique*, 77(1), 1-14. doi:10.1016/j.evopsy.2011.09.009

Játiva, R., & Cerezo, M. A. (2014). The mediating role of self-compassion in the relationship between victimisation and psychological maladjustment in a sample of adolescents. *Child Abuse & Neglect*, 38, 1180-1190. doi.org/10.1016/j.chiabu.2014.04.005

Johnson, B., & Christensen, L. (2013). *Educational research: Quantitative, qualitative, and mixed approaches*. Sage Publications.

Kabasakal, Z., & Aktaş, A. (2021). Covid-19 pandemi sürecinde bireylerin sosyal destek ve aile iklimi algılarının incelenmesi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12(1), 145-157.

Kaurin, A., Schönfelder, S., & Wessa, M. (2018). Self-compassion buffers the link between self-criticism and depression in trauma-exposed firefighters. *Journal of Counseling Psychology*, 65(4), 453-462. doi: 10.1037/cou0000275

Kessler, R. C. (2000). Post-traumatic stress disorder: the burden to the individual and to society. *Journal of Clinical Psychiatry*, 61, 4-12.

Kessler, R. C., Aguilar-Gaxiola, S., Alonso, J., Benjet, C., Bromet, E. J., Cardoso, G., Degenhardt, L., Girolamo, G. D., Dinolova, R. V., Ferry, F., Florescu, S., Gureje, O., Haro, J. M., Huang, Y., Karam, E. G., Kawakami, N., Lee, S., Lepine, J. P., Levinson, D., ... Koenen, K. C. (2017). Trauma and PTSD in the WHO world mental health surveys. *European journal of psychotraumatology*, 8(5), 1353383. doi: 10.1080/20008198.2017.1353383.

Kessler, R. C., Rose, S., Koenen, K. C., Karam, E. G., Stang, P. E., Stein, D. J., Heeringa, S. G., Hill, E. D., Liberzon, I., McLaughlin, K. A., McLean, S. A., Pennell, B. E., Petukhova, M., Rosellini, A. J., Ruscio, A. M., Shahly, V., Shalev, A. Y., Silove, D., Zaslavsky, A. M., ... Viana, M. C. (2014). How well can post-traumatic stress disorder be predicted from pre-trauma risk factors? An exploratory study in the WHO World Mental Health Surveys. *World Psychiatry*, 13(3), 265- 274. doi: 10.1002/wps.20150

Khurshed, M., & Shahnawaz, M. G. (2020). Trauma and post-traumatic growth: Spirituality and self-compassion as mediators among parents who lost their young children in a protracted conflict. *Journal of Religion and Health*, 59(2), 2623-2637. doi: 10.1007/s10943-020-00980-2

Koçak, L., & Çelik, E. (2021). Lise öğrencilerinde öz-şefkat ile duygusal özerklik arasındaki ilişkide erken dönem uyumsuz şemaların aracı rolü. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18, 4360-4399. doi: 10.26466/opus.906143.

Leahy, R. L. (2001). *Overcoming resistance in cognitive therapy*. Guilford Press.

Leahy, R. L. (2002). A model of emotional schemas. *Cognitive and Behavioral Practice*, 9(3), 177-190.

Leary, M. R., Tate, E. B., Adams, C. E., Batts Allen, A., & Hancock, J. (2007). Self-compassion and reactions to unpleasant self-relevant events: the implications of treating oneself kindly. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(5), 887.

Lee A. M., Wong J. G., McAlonan G. M., Cheung V., Cheung C., Sham P. C., Chu, C. M., Wong, P. C., Tsang, K. W. T., & Chua, S. E. (2007). Stress and psychological distress among SARS survivors 1 year after the outbreak. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 52(4), 233-240. doi:10.1177/070674370705200405

Aydın, H., Reisoğlu, S. & Aydın, B. (2022). Kovid-19 pandemisi sürecinde bireylerin travma sonrası stres belirtileriyle öz-anlayış düzeyleri ve duygusal şemaları arasındaki ilişkinin incelenmesi, *Mavi Atlas*, 10(2), 438-452.

Lecigne, M., & Tapia, G. (2018). The mediating role of early maladaptive schemas on relations between post-traumatic stress disorder symptom severity and illicit substance use disorder, *Journal of Substance Use*, 23(6), 634-639. doi: 10.1080/14659891.2018.1489005

Manser, R., Cooper, M., & Trefusis, J. (2012). Beliefs about emotions as a metacognitive construct: Initial development of a self-report questionnaire measure and preliminary investigation in relation to emotion regulation. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 19(3), 235–246.

Mayer, S. E., Surachman, A., Prather, A. A., Puterman, E., Delucchi, K. L., Irwin, M. R., Danese, A., Almeida, D. M., & Epel, E. S. (2021). The long shadow of childhood trauma for depression in midlife: Examining daily psychological stress processes as a persistent risk pathway. *Psychological Medicine*, 1-10. doi: 10.1017/S0033291721000921

Maynard, B. R., Farina, A., Dell, N. A., & Kelly, M. S. (2019). Effects of trauma-informed approaches in schools: A systematic review. *Campbell Systematic Reviews*, 15(1-2), 1-18. doi: 10.1002/cl2.1018

Mazloom, M., Yaghubi, H., & Mohammadkhani, S. (2016). Post-traumatic stress symptom, metacognition, emotional schema and emotion regulation: A structural equation model. *Personality and Individual Differences*, 88, 94–98.

Mitmansgruber, H., Beck, T. N., Höfer, S., & Schübler, G. (2009). When you don't like what you feel: Experiential avoidance, mindfulness and meta-emotion in emotion regulation. *Personality and Individual Differences*, 46(4), 448–453.

Naderi-Rajeh, Y., Zarghami, M., & Bagheri, M. (2017). The efficiency of emotional schema therapy on level of anxiety and depression, symptom and signs of patients suffering from post-traumatic stress disorder (PTSD). *International Journal of Behavioral Sciences*, 11(3), 114-120.

Neff, K. D. (2003). Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. *Self and Identity*, 2, 85-102. doi: 10.1080/15298860309032

Neff, K. D., Rude, S. S., & Kirkpatrick, K. L. (2007). An examination of self-compassion in relation to positive psychological functioning and personality traits. *Journal of Research in Personality*, 41(4), 908-916.

Norman, E., & Furnes, B. (2016). The concept of “metaemotion”: What is there to learn from research on metacognition? *Emotion Review*, 8(2), 187–193.

Olf, M. (2017). Sex and gender differences in post-traumatic stress disorder: an update. *European Journal of Psychotraumatology*, 8(4), 1351204. doi: 10.1080/20008198.2017.1351204

Park, S., Lee, Y., & Jun, J. Y. (2018). Trauma and depression among North Korean refugees: The mediating effect of negative cognition. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(4), 1-10. doi: 10.3390/ijerph15040591

Pauley, G., & McPherson, S. (2010). The experience and meaning of compassion and self-compassion for individuals with depression or anxiety. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 83(2), 129-143.

Pitman, R. K., Rasmusson, A. M., Koenen, K. C., Shin, L. M., Orr, S. P., Gilbertson, M. W., Milad, M. R., & Liberzon, I. (2012). Biological studies of post-traumatic stress disorder. *Nature Reviews Neuroscience*, 13(11), 769-787. doi: 10.1038/nrn3339

Qiu, J., Shen, B., Zhao, M. K., Wang, Z., Xie, B., & Xu, Y. (2020). A nationwide survey of psychological distress among Chinese people in the COVID-19 epidemic: Implications and policy recommendations. *Gen Psychiatry*, 33(2), e100213. doi: 10.1136/gpsych-2020-100213

Aydın, H., Reisoğlu, S. & Aydın, B. (2022). Kovid-19 pandemisi sürecinde bireylerin travma sonrası stres belirtileriyle öz-anlayış düzeyleri ve duygusal şemaları arasındaki ilişkinin incelenmesi, *Mavi Atlas*, 10(2), 438-452.

Ramos, C., & Leal, I. (2013). Posttraumatic growth in the aftermath of trauma: A literature review about related factors and application contexts. *Psychology, Community & Health*, 2(1), 43–54. doi:10.5964/pch.v2i1.39

Reger, M. A., Stanley, I. H., & Joiner, T. E. (2020). Suicide mortality and coronavirus disease 2019-a perfect storm? *JAMA Psychiatry*, 77(11), 1093-1094. doi: 10.1001/jamapsychiatry.2020.1060

Roediger, E. (2009). *Was ist Schematherapie?* Junfermann Verlag.

Seligowski, A. V., Miron, L. R., & Orcutt, H. K. (2015). Relations among self-compassion, PTSD symptoms, and psychological health in a trauma-exposed sample. *Mindfulness*, 6(5), 1033–1041. doi: 10.1007/s12671-014-0351-x

Serinçay, H., Mat, G., Ülger, E., Özçakır, A., Alper, Z., & Uncu, Y. (2021). COVID-19 pandemisinde travma sonrası stres bozukluğu. *Türk Aile Hekimliği Dergisi*, 25(2), 37-46. doi: 10.5222/tahd.2021.58066

Shebuski, K., Bowie, J. A., & Ashby, J. S. (2020). Self-compassion, trait resilience, and trauma exposure in undergraduate students. *Journal of College Counseling*, 23(1), 2-14.

Sippel, L. M., & Marshall, A. D. (2013). Posttraumatic stress disorder and fear of emotions: The role of attentional control. *Journal of Traumatic Stress*, 26, 397–400. doi: 10.1002/jts.21806

Teoh, J. Y. (2021). Population-level public mental health intervention via interdisciplinary COVID-19 health crisis communication: How can occupational therapists contribute?. *World Federation of Occupational Therapists Bulletin*, 77(1), 10-15.

Thimm, J. C. (2017). Relationships between early maladaptive schemas, mindfulness, self-compassion, and psychological distress. *International Journal of Psychology and Psychological Therapy*, 17(1), 3-17.

Thompson, B. L., & Waltz, J. (2008). Self-compassion and PTSD symptom severity. *Journal of Traumatic Stress*, 21(6), 556-558. doi: 10.1002/jts.20374

Tolin, D. F., & Foa, E. B. (2008). Sex differences in trauma and posttraumatic stress disorder: A quantitative review of 25 years of research. *American Psychological Association*, 1, 37-85. doi: 10.1037/1942-9681.S.1.37

Tull, M. T., Jakupcak, M., McFadden, M. E., & Roemer, L. (2007). The role of negative affect intensity and the fear of emotions in posttraumatic stress symptom severity among victims of childhood interpersonal violence. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 195(7), 580–587. doi.: 10.1097/nmd.0b013e318093ed5f

Winders, S. J., Murphy, O., Looney, K., & O'Reilly, G. (2020). Self-compassion, trauma, and posttraumatic stress disorder: A systematic review. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 27(3), 300-329.

World Health Organization. (2020, March). *Mental health in emergencies*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-in-emergencies>

Yakin, D., Gencoz, T., Steenbergen, L., & Arntz, A. (2019). An integrative perspective on the inter play between early maladaptive schemas and mental health: The role of self-compassion and emotion regulation. *Journal of Clinical Psychology*, 75, 1098-1113. doi: 10.1002/jclp.22755.

Yavuz, F. (2009). *Duygusal şemalar ve leahy duygusal şema ölçeği'nin Türkçe uyarlaması, geçerlik ve güvenilirliği* (Tez No. 420743) [Uzmanlık Tezi, Dışkapı Yıldırım Beyazıt Eğitim Ve Araştırma Hastanesi]. YÖK Tez Merkezi.

Yıldırım, F. B., & Demir, A. (2017). Kendini engelleme nin yordayıcıları olarak öz saygı, öz anlayış ve akademik özyeterlilik. *Ege Eğitim Dergisi*, 18(2), 676-701.

Aydın, H., Reisoğlu, S. & Aydın, B. (2022). Kovid-19 pandemisi sürecinde bireylerin travma sonrası stres belirtileriyle öz-anlayış düzeyleri ve duygusal şemaları arasındaki ilişkinin incelenmesi, *Mavi Atlas*, 10(2), 438-452.

Yılmaz-Karaman, İ. G., & Yastıbaş, C. (2021). COVID-19 pandemisinde görev yapan sağlık çalışanlarında depresyon, anksiyete ve travma sonrası stres belirtilerinin sosyodemografik ve mesleki değişkenler ile ilişkisi. *Van Tıp Dergisi*, 28(2), 249-257.

Young, J. E., Klosko, J. S., & Weishaar, M. E. (2003) *Schema therapy: A practitioner's guide*. Guilford Press.

Zare, M. M., Bagooli, H., Kazemi, S. A., & Javidi, H. A. (2020). Comparison of emotional schemes in war veterans suffering post traumatic stress disorder with depression symptoms, anxiety symptoms and without signs of depression and anxiety. *Iranian Journal of War and Public Health*, 12(1), 53-61.

Aydın, H., Reisoğlu, S. & Aydın, B. (2022). Kovid-19 pandemisi sürecinde bireylerin travma sonrası stres belirtileriyle öz-anlayış düzeyleri ve duygusal şemaları arasındaki ilişkinin incelenmesi, *Mavi Atlas*, 10(2), 438-452.

Ek

Etik Kurul Onay Belgesi

T.C.
TRABZON ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Genel Sekreterlik

Sayı : E-81614018-000-879
Konu : Etik Kurul Belgesi

22.10.2021

Sayın Dr. Öğr. Üyesi Serpil REİSOĞLU
Fatih Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

"Kovid-19 Pandemisi Sürecinde Bireylerin Öz-Anlayış Düzeylerinin ve Duygusal Şemalarının Travma Sonrası Stres Belirtileriyle İlişkisi" adlı bilimsel araştırma çalışmamız için gerekli olan Etik Kurul incelemesi Üniversitemiz Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından yapılmış olup, çalışmamıza ait onay formu Ek'te gönderilmiştir.

Bilgilerini rica ederim.

Prof. Dr. Atilla ÇİMER
Rektör a.
Rektör Yardımcısı

Ek : Tutanak (2 sayfa)

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu : ad29efedbc7d

Belge Takip Adresi : <http://ebys.trabzon.edu.tr/EBYS/eimzadogrulama>

Trabzon Üniversitesi Rektörlüğü, Söğütli Mah. Adnan Kahveci Bulvarı,
61335 – Akçaabat-Trabzon / TÜRKİYE
Telefon No :0 (462) 455 10 19 Faks No :0 (462) 455 24 72
e-Posta : İnternet Adresi:<http://www.trabzon.edu.tr/>
Kep Adresi:trabzonuniversitesi@hs01.kep.tr

Bilgi için : NURAY TEMİZ

Dahili: 1018

Makale Geliş | Received: 31.05.2022
Makale Kabul | Accepted: 28.09.2022
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.1123825

Harun Reşit BAĞCI

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Samsun- TÜRKİYE
Ondokuz Mayıs University, Faculty of Human and Social Sciences, Department of Geography, Samsun-TURKIYE
ORCID: 0000-0003-1833-6293
harun.bagci@omu.edu.tr

Halil İbrahim ZEYBEK

Prof. Dr. | Prof. Dr.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Samsun-TÜRKİYE
Ondokuz Mayıs University, Faculty of Human and Social Sciences, Department of Geography, Samsun-TURKEY
ORCID:0000-0002-4097-9079
hizeybek@omu.edu.tr

Serdar DEMİR

Yüksek Lisans Öğrencisi | Graduate Student

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Coğrafya Bölümü, Samsun-TÜRKİYE
Ondokuz Mayıs University, Graduate School, Department of Geography, Samsun-TURKIYE
ORCID: 0000-0001-7902-6323
serdardemir5065@gmail.com

Süleymaniye Kış Turizm Merkezi (Gümüşhane) İçin Bir Uygunluk Analizi Araştırması

Öz

Bu çalışmada, Gümüşhane merkez ilçede, Süleymaniye Mahallesi'nde kurulması planlanan Süleymaniye Kış Turizmi Merkezi için yörenin coğrafi özellikleri doğrultusunda bir uygunluk analizi gerçekleştirilmiştir. Gümüşhane şehri, Doğu Karadeniz Bölümünün iç kesiminde, tesisin kurulacağı Süleymaniye Mahallesi ise Gümüşhane merkez ilçedeki Tenceli Tepe'nin doğu yamacında yer almaktadır. Çalışma kapsamında; kış turizmi faaliyetlerini etkileyen parametrelerin sahadaki durumunun belirlenmesi, Dünya ve Türkiye'den örneklerle kıyaslanması, bulgulardan yola çıkarak sürdürülebilir turizme yönelik öneriler sunulması amaçlanmıştır. Bu amaçla arazi çalışmaları, literatürden faydalanarak sahanın kış turizmi potansiyelini etkileyebilecek faktörler tespit edilmiş, bu parametrelerin sahadaki durumu açıklanmıştır. Bunun yanı sıra belirlenen parametrelere etki ve ağırlık değerleri verilerek CBS ile uygunluk analizi yapılmıştır. Çeşitli kuruluşlardan sahayla ilgili ikincil veriler temin edilerek değerlendirilmiştir. Bulgulara göre, beş sınıftan oluşan uygunluk analizinde Süleymaniye Mahallesi'nde kış turizmi yatırımları yapılması planlanan sahanın büyük bölümü orta seviyede; az bir kısmı ise uygun sınıfta yer almaktadır. Sahanın, Gümüşhane merkez ilçede yer alması, ana yollara yakınlığı, ulaşım kolaylığı, eğitim, bakım ve arazi örtüsünün kış turizmine uygunluğu en önemli avantajlardır. Ancak sahada kar kalınlığını ideal seviyede tutmak, kış turizminin süresini uzatabilmek için yapay kara ihtiyaç duyulması muhtemeldir. Sahada kurulacak tesisin kendi enerjisini kendi üretecek şekilde tasarlanması maliyetin düşürülmesine, yöredeki diğer turistik destinasyonlarla ilişkilendirilmesi ise kış mevsimi dışında da kullanılmasına olanak tanıyacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gümüşhane, Kış Turizmi, Süleymaniye Mahallesi, CBS, Uygunluk Analizi.

A Suitability Analysis Study for the Süleymaniye Winter Tourism Center (Gümüşhane)

Abstract

In this study, a suitability analysis was fulfilled for the Suleymaniye Winter Tourism Center, which is planned to be established in the central district of Gümüşhane, in line with the geographical characteristics of the region. Gümüşhane City is in the inner part of the Eastern Black Sea Section, and Süleymaniye District, where the facility will be established, is located on the eastern slope of Tenceli Hill in Gümüşhane city center. Within the scope of the study, the aim is to determine the situation in the field of the parameters affecting winter tourism activities, compare them with examples from the world and Turkey, and present suggestions for sustainable tourism based on the findings. For this purpose, by making use of field studies and literature, the factors that will affect the winter tourism potential of the area have

been determined, and the situation of these parameters in the field has been explained by comparing them with some winter tourism centers in Turkey. In addition, a suitability analysis was performed by giving effect and weight values to the determined parameters. Secondary data about the field from various organizations were obtained and evaluated. According to the findings, in the suitability analysis consisting of five classes, most of the area where winter tourism investments are planned in Süleymaniye District is at a medium level; few of them are in the appropriate class. The most significant advantages are its location in the central district of Gümüşhane, closeness to the main roads, ease of transportation, slope, aspect, and suitability of the land cover for winter tourism. However, artificial snow is likely to be needed in order to keep the snow thickness at an ideal level and to extend the winter tourism period. Designing the facility to be established in the field in a way it produces its own energy will reduce the cost, while its association with other touristic destinations in the region will also allow it to be used in addition to winter season.

Keywords: Gümüşhane, Winter Tourism, Süleymaniye District, GIS, Suitability Analysis.

1. Giriş

Turizm, en basit anlamıyla dinlenmek, eğlenmek maksadıyla seyahat etmektir. Bu seyahatin sürekli bir yerleşmeye dönüşmeden ve gelir elde etme amacı olmadan gerçekleştirilmesi turizm olarak tanımlanmaktadır (Olal, 1983, s. 28). Diğer yandan turizm; yabancıların geçici ya da sürekli olarak iş tutma ve para kazanma amacına bağlı olmayan konaklama ve yolculuklarından doğan ilişkiler bütünüdür (Özgüç, 2017, s. 13). UNWTO (2022)'e göre 2021 yılında dünya genelinde 415 milyon kişi turizm etkinliği gerçekleştirmiş, kişi başı ortalama 1.500 dolar para harcamıştır. Günümüzde turizmin; ornitoloji, dalış, rafting, inanç, mağara, kış turizmi gibi çeşitleri bulunmakta, alternatif turizm faaliyetleri günden güne artmaktadır. Dağlık alanlarda yayla turizmi, alpinizm, trekking gibi faaliyetlerin yanı sıra kış turizmi de önem kazanmaktadır. Kış turizmi; kayak sporuna imkân tanıyan yüksekliklerde, yeterli kar kalınlığına ve gerekli donatılara sahip alanlarda gerçekleştirilebilen; ulaşım, konaklama, eğlence ve spor içerikli bir faaliyettir (Doğaner, 2012, s. 19). Kış turizmi denildiğinde akla ilk gelen etkinlik kayak olduğu için; yüksek ve elverişli yamaçlara sahip dağlarda bu faaliyet gelişim göstermektedir (Altaş vd., 2015, s. 347). Kış turizmi bünyesindeki kış sporları, katılımcılarına eğlence ve sağlıklı yaşam ortamı hazırlamaktadır (Albayrak, 2013, s. 147). Kayak, uygun eğim ve uzunluğa, kar örtüsüne sahip sahalarda, belirli kurallara göre çeşitli ekipmanlarla yapılan bir spordur (Işık, 2010, s. 16). Kayak, sporcular için uygun fiziki mekânların ve imkânların oluşturulmasıyla başlar. Bu yatırımların eğlence, alışveriş gibi eklentilerle desteklenmesi çekiciliği daha da artırır (Doğaner, 1991, s. 137-159).

Anadolu'da kayak ilk olarak askeri amaçlarla, Kuzeydoğu Anadolu'da Ruslarla yapılan savaşlarda kullanılmıştır (Doğaner, 2012, s. 34). Cumhuriyet'in ilanından sonra, kayak sporu gelişmeye başlamış, 1939 yılında Dağcılık ve Kış Sporları Federasyonu kurulmuştur. Bu yıllarda Uludağ merkezli bir faaliyet olan kış ve dağ sporları zamanla; Erzurum, Elazığ, Sarıkamış gibi kış turizmi potansiyeli olan başka merkezlerde de yapılmaya başlanmıştır. 1960'lı yıllardan sonra, kayak kış sporlarının önemli bir parçası haline gelmiş, yurt içi/dışında organizasyon ve yarışmalar düzenlenmeye başlanmıştır (Ülker, 2006, s. 42-43). 1968 yılında kayak, Dağcılık ve Kış Sporları Federasyonundan ayrılmış, Türkiye Kayak Federasyonu kurulmuştur. Yeni kurulan tesislerle (Palandöken-Erzurum, Zigana-Gümüşhane, Akdağ-Samsun, Kartepe-Kocaeli, Ergani Dağı-Erzincan, Ilgaz-Kastamonu) bu spor Türkiye'de yayılmaya başlamıştır.

İklim değişimleriyle birlikte yaz turizmi merkezlerinde iklimik konfor koşullarının kötüleşmesi; COVID-19 gibi salgın hastalıklara bağlı olarak turizmin kalabalık yerlerden ziyade daha sakin alanlara yönelmesi; deniz, kum ve güneş içerikli yaz turizmi yerine, yayla, doğa, dağ turizmi gibi alternatif turizm faaliyetlerine talebi artırmıştır. Özellikle dağlık, iklimi sert, kışların kar yağışlı geçtiği yerleşmeler için kış turizmi sosyoekonomik kalkınmada önemli bir fırsattır. Kış turizminin bu özelliği, kayak merkezi olma potansiyeline sahip yerlerdeki yönetici ve yatırımcıları bu alana yatırım yapmaya teşvik etmektedir (Evren vd., 2020). Topografya, hidrografya, iklim gibi doğal ortam özellikleri turistik çekiciliklerin ortaya çıkmasında ve değerlendirilmesinde oldukça önemlidir (Bağcı vd., 2019, s. 116). Geliştiği yerde pek çok sektörü canlandırabilen kış turizmi, tarım gibi ekonomik faaliyetlerin durma noktasına geldiği kış aylarında il ve ilçe ekonomileri için önemli

olabilmektedir. Türkiye’de kış turizmine uygun koşulların varlığına bağlı olarak bu alanda yapılan yatırımlar artmaktadır. Nitekim 2021 yılı itibariyle Türkiye’de; 9’u aktif, 7’si ise kısmen aktif toplam 16 adet kış turizmi merkezi bulunmaktadır. Bunun yanı sıra 13 adet tesis için de yer tespiti ve planlamalar yapılmıştır. Bu tesislerden birisi de Gümüşhane’deki Süleymaniye Kış Sporları Merkezidir.

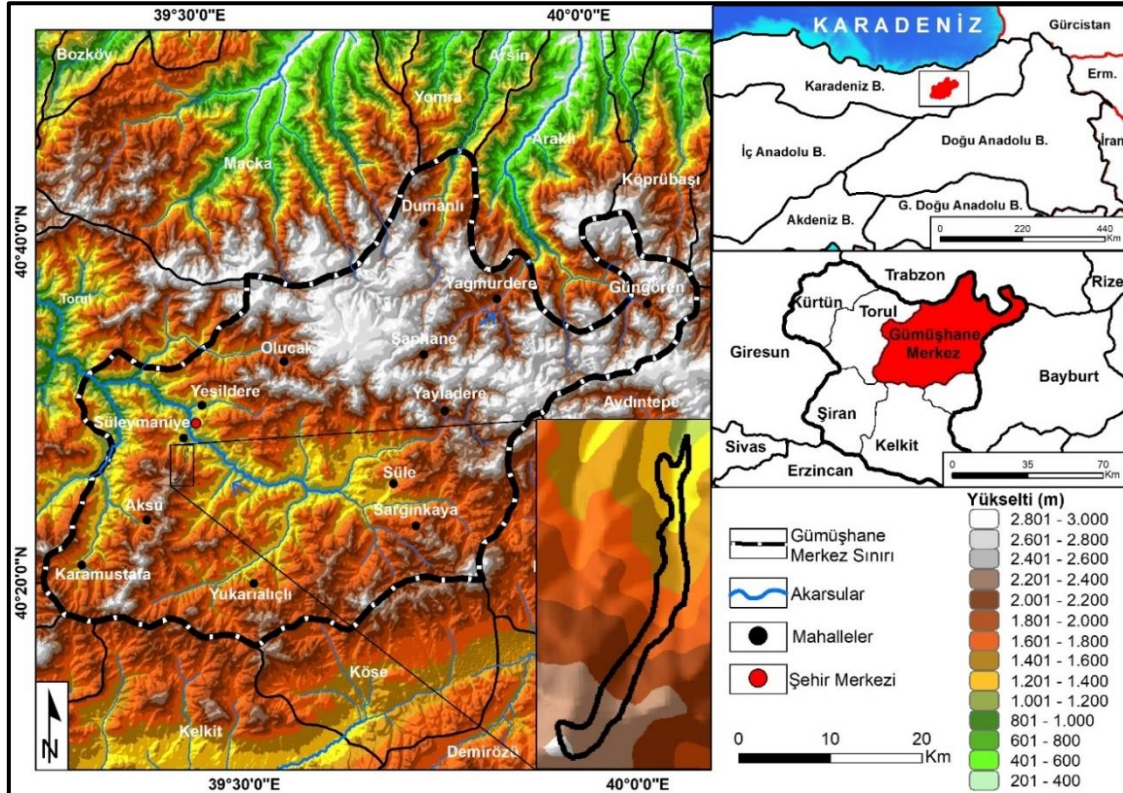
Bir yatırımın, sürdürülebilir, doğayla uyumlu ve kazançlı olabilmesi için proje aşamasında bilimsel yöntemlerle analizlerin yapılması önemlidir. Çevresel koşullar iyi analiz edilmeden yapılan yatırımlar, kısıtlı ekonomik imkanların heba olmasına neden olabilmektedir. Gümüşhane ilinde yapımı 2015’de tamamlanan, heyelan sahasına inşa edildiği için çeşitli riskleri barındıran devlet hastanesi bu durumun örneklerinden biridir. Buradan hareketle yapımı planlanan Süleymaniye Kış Sporları Merkezi için bir “Uygunluk Analizine” ihtiyaç olduğu düşüncesi çalışmanın çıkış noktası olmuştur. Bulguların, sahayla ilgili planlamalara, kurulacak tesisin uzun ömürlü ve kârlı olmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.1. Araştırma Sahasının Yeri, Sınırları ve Coğrafi Özellikleri

Gümüşhane şehri, Karadeniz Bölgesi’nin, Doğu Karadeniz Bölümü’nde kıyı ardında yer almaktadır. Gümüşhane merkez ilçesi batıdan Torul, doğudan Aydıntepe, kuzeyden Maçka, Yomra, Araklı, güneyden Şiran, Kelkit, Köse ilçeleriyle komşudur. Şehir, Zigana ile Gümüşhane dağlarını birbirinden ayıran, güneydoğu–kuzeybatı istikametinde akarak Karadeniz’e ulaşan Harşit Çayı’nın yerleştiği dar bir vadide bulunmakta, deniz seviyesinden 1216 m yükseklikte yer almaktadır. Kış turizmi merkezinin yapılacağı Süleymaniye Mahallesi ise Gümüşhane şehrinin batısındaki Tenceli Tepe’nin doğu yamaçlarında 1300–1900 m yükselti aralığında bulunmaktadır. Mahalle; kuzeyde Canca, Özcan, Hasan Bey; doğuda Karşiyaka; batıda Gözeler, güneyde ise Yaydemir mahalleleriyle komşudur (Şekil 1).

Şekil 1

Araştırma Sahasının Lokasyon Haritası.

Gümüşhane şehri ve çevresinde Paleozoik-Kuvaterner yaş aralığında formasyonlar yayılış göstermektedir (Dursun vd., 1985). Şehir merkezinin doğu ve kuzeydoğusunda Mesozoik yaşlı kireçtaşları, marn ve kiltası bulunurken, Harşit Çayı Vadisi boyunca Kuvaterner yaşlı alüvyonlar yer almaktadır (Doğanay, 2001, s. 8-13). Kayak merkezinin kurulacağı alanın; üst kesimlerinde volkanik ve dolomitik kireçtaşı kökenli çakıl ve bloklardan oluşan yamaç molozları; orta ve aşağı kesimlerinde ise Berdiga Formasyonu ile Gümüşhane Granitoyidi bulunmaktadır (Koca & Usta, 2017, s. 23). Alemdağ ve ark. (2019)'a göre; Berdiga Formasyonu, tabanda dolomit ve dolomitik kalkerlerle başlar, üstte killi kalkerlerle devam eder. Ayrışma yüzeyleri kırmızımsı kahverengi tonlarında ve çözünme boşluklarına sahiptir. Gümüşhane Granitoyidi ise yer yer tamamen ayrılmış olup, yoğun eklemler içermekte, pembe rengiyle arazide kolayca ayırt edilebilmektedir (Alemdağ vd., 2011, s. 136).

Harşit Çayı Vadisinde kurulmuş Gümüşhane şehri, kuzey ve güneyden; Zigana (2511 m), Horos (2420 m), Çakırgölü (3100 m), Çakıl (2476 m) ve Balaban (3300 m) dağlarının uzantılarıyla çevrilidir. Gümüşhane şehrindeki en yüksek noktaları şehrin kuzeydoğusundaki Kuşakkaya Tepesi (1952 m) ile güneyindeki Şahin Tepe (1528 m) oluşturmaktadır. Harşit Çayı'nın vadisini derince yarmasıyla, yörede sarp bir topoğrafya meydana gelmiştir (Nişancı, 1990, s. 209-220). Tesisin kurulacağı saha topografik olarak bir sırt üzerinde yer almaktadır. Musalla Sırtı olarak adlandırılan bu saha Bokutunbaş (2126 m), Kanlıdüz (2200 m), Terek (2250 m), Yelliburun (1885 m), Hanege (1785 m), Yellikirse (1786 m) tepeleri ile çevrilidir. Sahada mevsimlik akarsuların oluşturduğu bir vadi ağı bulunmaktadır.

Gümüşhane Meteoroloji İstasyonu verilerine göre, yıllık ortalama sıcaklık 9,6 °C en sıcak aylar ise temmuz (20°C) ve ağustostur (20,2 °C). Ocak (-1,9 °C) ortalama sıcaklıkların en düşük olduğu aydır. Yörede yıllık yağış miktarı 460,7 mm olup, en az yağış yaz aylarında görülmektedir (Meteoroloji Genel Müdürlüğü [MGM], 2022). Karadeniz kıyılarından Harşit Çayı Vadisi boyunca sokulan nemli hava kütleleri Gümüşhane şehrine gelinceye kadar etkisini yitirdiğinden yörede "Termik Karasallık" etkili olmaktadır (Nişancı, 1990, s. 207-208). Buna bağlı olarak Gümüşhane şehri kıyı kuşağının nemli ılıman iklim tipi ile Doğu Anadolu Bölgesi'nin karasal iklimi arasında geçiş özelliğine sahiptir. Rasat verilerinden yola çıkarak Gümüşhane'de Doğu Anadolu karasal yağış rejiminin görüldüğü söylenebilir (Doğanay, 2001, s. 8-13), (Tablo 1).

Tablo 1

Gümüşhane Meteoroloji İstasyonunun (1227 m), (1961-2020) Ortalama Sıcaklık ve Yağış Değerleri.

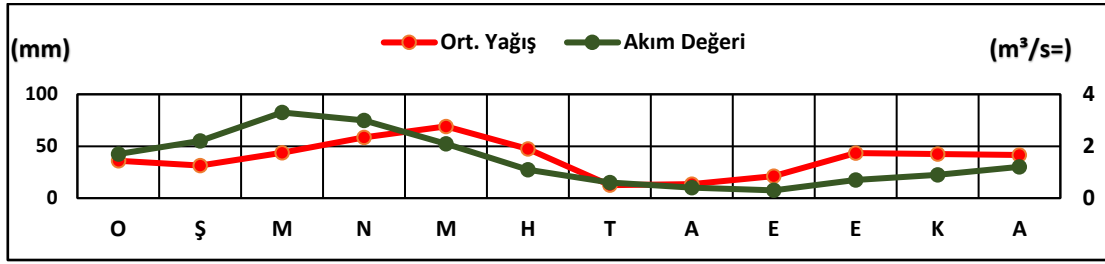
Gümüşhane	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Ort. Sıcaklık (°C)	-1,9	-0,6	3,7	9,3	1,6	17,0	20,0	20,2	16,4	11,2	4,9	0,4	9,5
Top. Yağış Ort. (mm)	35,9	31,5	43,8	58,4	69,1	47,4	12,5	13,5	21,1	43,3	42,5	41,7	460,7

Kaynak: (MGM, 2022).

Yöredeki en önemli hidrografik unsur olan Harşit Çayı, Gümüşhane'nin doğusundaki Vavuk dağlarından "Sifon Deresi" adıyla doğmaktadır (Zaman, 2000, s. 218). Gümüşhane şehir merkezinden geçen akarsu, dar boğazları aşır, Kürtün ve Torul'u geçerek Tirebolu'dan (Giresun) Karadeniz'e dökülmektedir. Harşit Çayı'nın akımı mart ve nisanda kar erimeleri ve yağışa bağlı olarak yüksek iken; temmuz-ağustos ve eylül aylarında düşmektedir (Şekil 2).

Şekil 2

Harşit Çayı Aylık Akımı (Abullu AGİ, 2001-2015) ve Gümüşhane Meteoroloji İstasyonu Yağış Değerleri.

Gümüşhane şehrinde genel olarak kahverengi, kahverengi orman, gri-kahverengi podzolik topraklar yer almakta, Harşit Vadisi boyunca alüvyal, kolüvyal topraklar görülmektedir (Doğanay, 2001, s. 8-13). Yöre; iklimi, topografyası, erozyon ve antropojenik etkenler nedeniyle doğal bitki örtüsü bakımından çok zengin değildir. Şehir merkezinin kuzeyindeki dağlarda; Sarıçam (*Pinus sylvestris*), Meşe (*Quercus sp.*), Alıç (*Crataegus onogyna*) gibi türler bulunurken; güneyde bitki örtüsü seyrek (Doğanay, 2001, s. 8-13). Tesisin kurulacağı sahada doğal bitki örtüsü tahribat nedeniyle ortadan kalkmıştır. Sahanın doğusundaki yamaçlarda cılız ağaç toplulukları görülse de genel olarak arazi çıplaktır.

Türkiye İstatistik Kurumu'na [TÜİK], (2022) göre, Gümüşhane ili 2021 yılı nüfusu 150.119'dur. Nüfusun %75'i şehirde yaşamaktadır. 2008 yılında üniversitenin kurulmasıyla şehirde genç nüfus artmıştır. İlin ekonomisinde tarım ve hayvancılık önemlidir. Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı [DOKA], (2022) verilerine göre ilde toplam tarım arazisi 149.007 hektar olup, yetiştirilen en yaygın ürünler; vişne, elma, armut ve duttur.

2. Amaç, Veri Temini ve Kullanılan Yöntemler

2.1 Amaç

Çalışmanın amacı; Gümüşhane merkez ilçesi, Süleymaniye Mahallesiinde yapılması planlanan Süleymaniye kış turizmi merkezi için, yörenin coğrafi koşullarını göz önüne alarak bir uygunluk analizi yapmaktır. Bu kapsamda kış turizmi açısından önemli doğal ve beşerî parametrelerin yöredeki durumunun analizi, bulgular doğrultusunda sürdürülebilir turizme yönelik öneriler sunmak planlanmıştır. Bugün Dünya'da kısıtlı ekonomik kaynakların doğru kullanımı için pek çok yatırımdan önce uygunluk analizleri yapılmakta, risk ve fırsatlar önceden değerlendirilmektedir. Kurulması planlanan Süleymaniye Kış Sporları Turizm Merkezi için de bu analizlere ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. "Planlanan Süleymaniye Kış Sporları Turizm Merkezi, kış turizmi açısından avantaj ve dezavantajlara sahiptir. İyi bir planlama ile projenin sürdürülebilir ve kârlı hale gelmesi mümkündür" ifadesi araştırmanın hipotezini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda araştırma ile şu sorulara cevap aranmıştır.

- Kış turizmini etkileyen faktörler nelerdir?
- Kış turizmini etkileyen faktörlerin seçilen alandaki durumu nasıldır?
- Tesis için seçilen saha kış turizmine ne kadar uygundur?
- Sahada kış turizmine engel veya dezavantajlı durumlar var mı? Varsa nasıl giderilebilir?
- Planlanan yatırım gerçekleşirse yöreye ne gibi katkıları olacaktır?

2.2 Veri Temini

Araştırma kapsamında yapılacak analizlerde ve konunun açıklanmasında ihtiyaç duyulan ikincil veriler, ilgili kaynaklardan temin edilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2

Çalışmada Kullanılan Veriler, Kaynakları ve Kullanım Amaçları.

Veri	Veri Kaynağı	Kullanım Amacı
Sayısal Yükseklik Modeli (DEM) 1/25.000 Ölçekli	Digital Elevation Data http://www.viewfinderpanoramas.org/	-Bakı, Yükseklik ve Eğim Haritalarının Üretilmesi
Gümüşhane, Olucak, Karayayla, Süleymaniye Kayak Merkezi, Sargınkaya, Sungurbeyli, Aşağıyuvahı Meteoroloji İstasyonları Verileri	T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı https://mgm.gov.tr/	-Sıcaklık -Yağış -Karla Örtülü Gün Sayısı -Ort. Kar Yüksekliği (cm)
CORINE 2018 Arazi Örtüsü Verileri Ulaşım Haritası	https://land.copernicus.eu/ Google Earth Pro	-Arazi Örtüsünün Tespiti -Ulaşılabilirliğin Tespiti
NDSI (Normalleştirilmiş Fark Kar İndeksi)	USGS https://earthexplorer.usgs.gov/	-Kar Kalınlığının Belirlenmesi
Harita Genel Müdürlüğü [HGM], 1/25.000, 1/100.000 Ölçekli Topoğrafya Haritaları	HGM https://www.harita.gov.tr/	-Topografya ve Diğer Ursurların Tespiti
Harşit Çayı, Ahullu Akım Gözlem İstasyonları [AGİ] aylık akım verileri (2001-2015)	Devlet Su İşleri [DSİ] Akım gözlem yıllıkları https://www.dsi.gov.tr/Sayfa/Detay/744	-Harşit Çayı Rejiminin Açıklanması

2.3. Kullanılan Yöntemler

Araştırma kapsamında konuyu; analiz etmek, açıklamak ve görselleştirmek için faydalanılan yöntem ve tekniklerden başlıcaları şöyledir;

- Kullanılacak tekniğe uygunluk ve verilerin nitelikleri göz önüne alınarak analizler Gümüşhane merkez ilçe bazında gerçekleştirilmiş, bulgular kış turizmi tesisinin kurulacağı saha özelinde yorumlanmıştır. Öncelikle kış turizmi potansiyelini etkileyen parametrelerin belirlenebilmesi için yerli ve yabancı literatür araştırılarak (Scott, 2003; Tervo, 2008; Doğaner, 2012; Dezsi et al. 2015; Akın, 2017). Uygunluk analizinde kullanılacak kriterler tespit edilmiştir.

- Arazi çalışmaları araştırmanın önemli iş paketlerinden biridir. Gümüşhane şehri ve Süleymaniye Mahallesiinde gerçekleştirilen katılımsız gözlemlerle; sahanın durumu, kış turizmine ne kadar elverişli olduğu, ulaşılabilirliği ve konaklama imkânları belirlenmiştir.

- Araştırma sahasının kış turizmi potansiyelini belirlemek için ArcGIS programının “Overlay” aracındaki “Weighted Overlay” tekniği kullanılmıştır. Bu teknik, uygunluk ve risk analizlerinde kullanılan çok kriterli yaklaşımlardan biridir (ArcMAP, 2022). Ağırlıklı bindirme/çakıştırma olarak da bilinen bu teknikte sahaya ait katmanlara, yapılacak analize ve sahaya göre ağırlık değerleri yüzde olarak verilmekte, daha sonra her katman kendi içinde etki değerine göre 1-9 arasında puanlanarak çakıştırma yapılmaktadır (Saaty, 1990), (Tablo 3).

Tablo 3

Weighted Overlay İşleminde Kullanılan Etki Değerleri (Saaty, 1990).

Sayısal Değer	Tanım
1	Öğeler eşit derecede öneme sahiptir.
3	1. ölçüt 2.'ye göre biraz daha önemlidir.
5	1. ölçüt 2.'ye göre fazla önemlidir.
7	1. ölçüt 2.'ye göre çok fazla önemlidir
9	1. ölçüt 2.'ye göre olası en kuvvetli öneme sahiptir.
2,4,6,8	İki yakın ölçük arasındaki ara değerdir. Uzlaşma gereken durumlarda kullanılmaktadır.

- İlgili literatür (Doğaner, 2012; Akın & Erdoğan, 2017; Korgavuş, 2017; Aydın & Alaeddinoğlu, 2020) ve sahanın mekânsal özellikleri dikkate alınarak kış turizmine uygunluğunu belirlemede kullanılacak 8 parametre tespit edilmiş, bu parametrelere önem durumuna göre yüzdelik değerler verilmiştir (Tablo 4). Parametrelerin seçimi ve puanlamada göz önüne alınan unsurlar bulgular kısmında açıklanmıştır.

Tablo 4

Kış Turizmi Uygunluk Analizinde Kullanılan Parametreler, Etki ve Ağırlık Değerleri.

Parametreler	Alt Parametreler	Etki Değeri	Ağırlık Değeri (%)
Yükselti	1.000 - 1.200 m	1	15
	1.201 - 1.400 m	3	
	1.401 - 1.600 m	3	
	1.601 - 1.800 m	5	
	1.801 - 2.000 m	5	
	2.001 - 2.200 m	3	
	2.201 - 2.400 m	2	
	2.401 - 2.600 m	1	
Eğim	2.601 - 3.000+ m	1	15
	0 - 15 %	1	
	15.1 - 30 %	5	
	30.1 - 50 %	4	
	50.1 - 60 %	2	
	60.1 - 80 %	1	
Bakı	80.1 > %	1	15
	Kuzey Faktörlü (K, KD, KB)	5	
	Güney Faktörlü (G, GD, GB)	1	
	Doğu Faktörlü	2	
Ana Yollara Yakınlık	Batı Faktörlü	1	10
	0 - 500 m	5	
	501 - 1000 m	5	
	1001 - 1500 m	4	
	1501 - 2000 m	3	
	2001 - 2500 m	2	
NDSI (Kar Kalınlığı)	2501 > m	1	15
	-0,12 - 0,13	5	
	0,14 - 0,2	4	
	0,21 - 0,27	3	
	0,28 - 0,35	2	
Yağış	0,36 - 0,66	1	7
	420 - 438 mm	1	
	438.1 - 456 mm	4	
	456.1 - 474 mm	5	
	474.1 - 492 mm	4	
Sıcaklık	492.1 - 510 mm	2	8
	2.9 - 3.9 °C	1	
	3.9 - 4.9 °C	3	
	4.9 - 5.9 °C	5	
	5.9 - 6.9 °C	4	
	6.9,1 - 7.9 °C	3	
	7.9,1 - 8.9 °C	2	
Arazi Kullanımı	8.9,1 > °C	1	15
	Yerleşme, Sanayi vb.	3	
	Tarım	1	
	Orman	1	
	Mera	5	

• Araştırma sahasının kış turizmi potansiyelini belirleyebilmek için “Kolaycı Örnekleme” metodu ile bazı kış turizm merkezleri seçilmiş, Google Earth Programı ile buraların pist uzunluğu, eğimi, genişliği ve yükselteleri ölçülmüştür. Bulgular karşılaştırılarak sahanın kış turizmi potansiyeli ortaya konulmuştur.

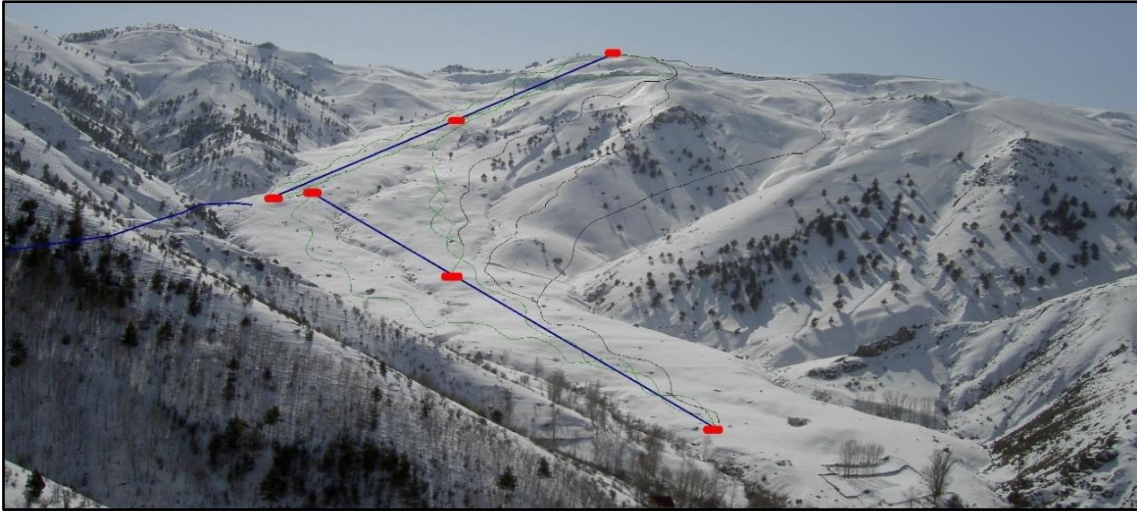
3. Süleymaniye Kış Turizm Merkezi İçin Uygunluk Analizi

Kışların soğuk ve karlı geçtiği yörelerde kışın, sosyal ve ekonomik faaliyetlerin kesintiye uğramasıyla gelir düzeyi düşmektedir. Kış turizmi bu yerleşmeler için kış aylarında da gelir elde etme

olanağı tanımakta, bilinirliği artırarak, sosyoekonomik kalkınmaya katkı sağlamaktadır. Gümüşhane şehrinin konumu ve coğrafi özellikleri nedeniyle kışlar sert geçmektedir. Kış turizmi yatırımlarının planlandığı Süleymaniye Mahallesi ise Gümüşhane merkez ilçedeki yüksek alanlardan birinde yer almaktadır. Süleymaniye Mahallesi, 26 Temmuz 2010 tarihinde, Bakanlar Kurulu kararıyla “Kış Sporları Turizm Merkezi” ilan edilmiştir. Burada 357 hektarlık turizm alanına sahip, telesiyey uzunluğu 2400 m, pistlerinin toplam uzunluğu ise 3600 m olan bir kış sporları merkezinin kurulması planlanmıştır (Çalık vd., 2013). Ancak projenin inşasına henüz başlanmamıştır (Şekil 3).

Şekil 3

Süleymaniye Kış Sporları Merkezinin Alanı, Telesiyey ve Parkurlar (Gümüşhane Valiliği, 2019).

Araştırma kapsamında, Süleymaniye Mahallesinde belirlenen alanın, kış aylarında gerçekleştirilebilecek turizm faaliyetlerine ve bu konuda yapılacak yatırımlara ne derece uygun olduğunu belirleyebilmek için 8 parametre üzerinden uygunluk analizi yapılmıştır. Analiz kapsamında kullanılan veriler ve iş akışı şöyledir (Şekil 4).

Şekil 4

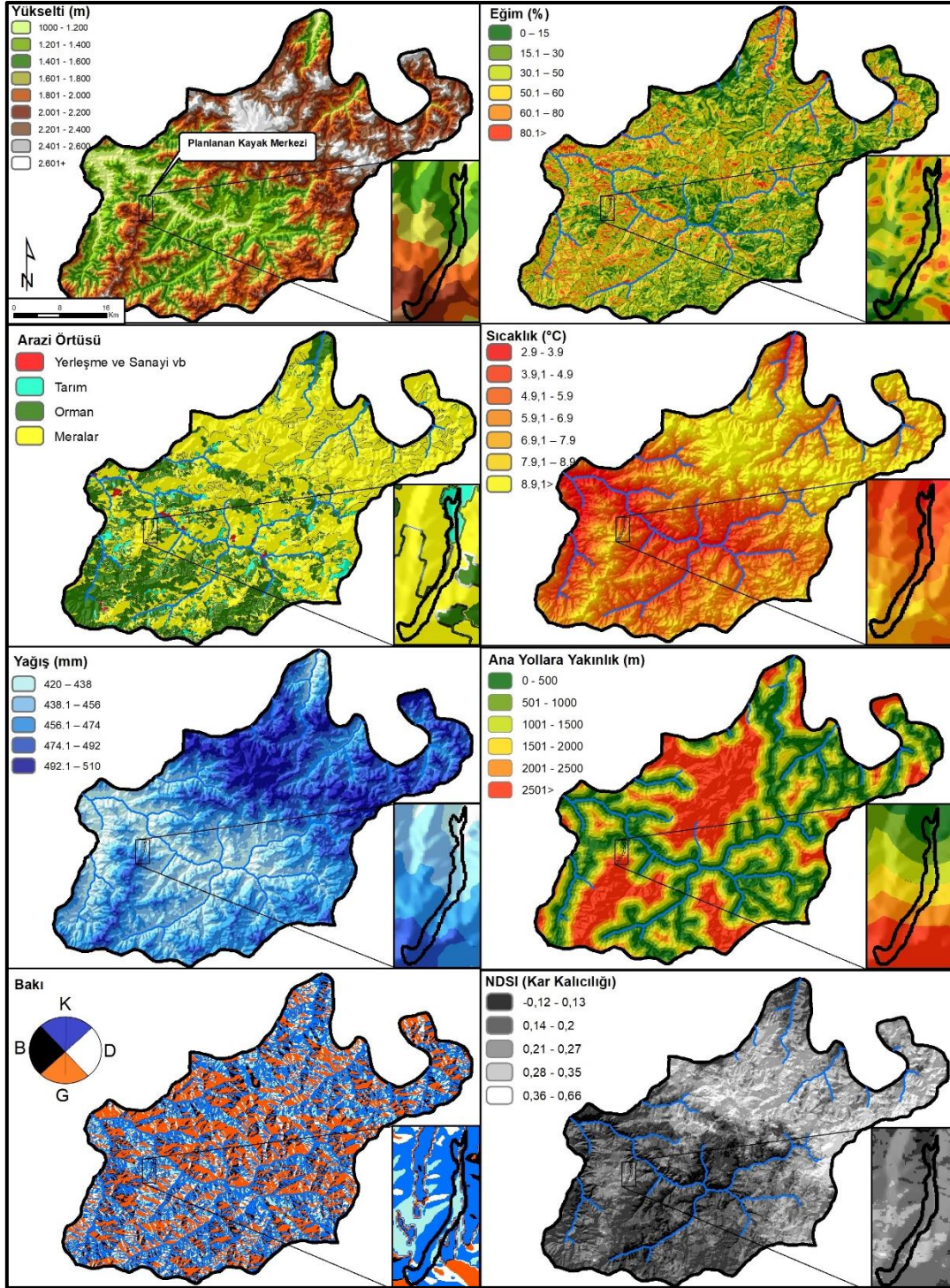
Uygunluk Analizinde Kullanılan Parametreler ve İş Akış Şeması.

Analiz kapsamında; yükselti, baki, eğim, sıcaklık, yağış, ana yollara yakınlık, arazi örtüsü ve kar kalıcılığı (NDSI) parametreleri kullanılmış, bu parametrelerin sahadaki durumu ayrı ayrı haritalanarak, tespit edilmiştir (Şekil 5). Belirlenen parametrelerin Süleymaniye Mahallesiindeki durumu seçilen örneklerle kıyaslanarak yörenin kış turizm potansiyeli değerlendirilmiştir.

Şekil 5

Kış Turizmi Uygunluk Analizinde Kullanılan Parametrelerin Sahadaki Durumu.

3.1. Yükselti

Yükselti; sıcaklık ortalamalarını, yağış biçimini, kar kalınlığını ve yerde kalma süresini doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle literatürde kış turizmini konu alan pek çok çalışmada yükseltinin önemli bir parametre olduğu görülmüştür (Doğaner, 2012; Akın & Erdoğan, 2017; Avcı & Esen, 2019). Kış sporları merkezlerinde, karın miktarı ve yerde kalma süresi önemlidir. Bu koşullar ise yükseltiyle doğrudan ilişkilidir (Aydın & Alaeddinoğlu, 2020, s. 63). Araştırma sahasının yükseltisini belirleyebilmek için yörenin sayısal yükseklik modeli ile yüzey analizi yapılmış, kış turizmi yatırımlarının yapılacağı alanın 1700-1950 m yükselti aralığında olduğu tespit edilmiştir. Gerçekleştirilen ağırlıklı çakıştırma işleminde yükselti parametresine %15'lik ağırlık değeri verilmiş, yükselti bakımından yöre 9 alt sınıfa ayrılarak, uygundan uygun olmayana doğru puanlanmıştır (Tablo 4). Örneklemlerin genellikle 1750-2200 m aralığında yer aldığı görülmektedir (Tablo 5). Bunun yanı sıra Uluslararası Kayak Federasyonu (FIS) tarafından belirlenen kriterlere göre 3000 m'nin üzerindeki yükselti kaymak sporu açısından uygun değildir (Doğaner, 2012, s. 23). Bu nedenle çakıştırma işleminde 1600-2000 m aralığındaki yükselti basamaklarına en yüksek etki değeri verilmiştir.

Tablo 5

Dünya ve Türkiye'den Bazı Kayak Merkezlerinin Bulunduğu Yükselti Aralıkları.

Dünya			Türkiye		
1.	Whistler Blackcomb (Kanada)	1700-1950 m	1.	Uludağ (Bursa)	1750-2000 m
2.	Zermaatt (İsviçre)	1750-2250 m	2.	Palandöken (Erzurum)	2000-3176 m
3.	Bjelasnica (Bosna Hersek)	1700-2000 m	3.	Erciyes (Kayseri)	1800-3000 m
4.	Aspen (ABD)	2100-3250 m	4.	Zigana (Gümüşhane)	2000-2100 m
5.	Cortina (İtalya)	1400-1750 m	5.	Sankamış (Kars)	2000-2200 m

Bulgular, kış turizmi yatırımlarının planlandığı sahanın yükselti bakımından uygun aralıkta yer aldığını göstermektedir (Şekil 5).

3.2. Eğim

Eğim; tarım, ulaşım, yerleşme gibi pek çok beşeri ve ekonomik faaliyet üzerinde belirleyici olabilmektedir. Kış sporlarının temelinde kar üzerinde çeşitli araçlarla kayma etkinliği yer aldığı için pistlerin belirli bir eğime sahip olması gerekir. Eğimin derecesi yapılacak aktivitenin çeşidi ve zorluk derecesi üzerinde etkilidir (Dezsi, et al. 2015, p. 223-230).

Buna bağlı olarak literatürde kış turizmini konu edinen pek çok çalışmada eğimin önemli bir parametre olduğu görülmüştür (Doğaner, 2012; Dezsi, et al. 2015; Akın & Erdoğan, 2017; Deng et al. 2019). Kış sporlarında kuzey disiplini olarak bilinen kayma tekniklerinde daha çok düz ve az eğimli alanlar tercih edilirken, Alp disiplini daha eğimli yüzeylerden inişler ön plana çıkmaktadır (Doğaner, 2012, s. 26). Kış sporları merkezlerinde yapılacak aktivitenin türüne göre (serbest, eğitim, yarışma) pistlerin eğim dereceleri farklılaşmaktadır. Buna bağlı olarak kayak pistlerinin eğimi %15-70 arasında değişmektedir (Doğaner, 2012, s. 26). Eğim derecelerine göre pistlerin kullanım amaçları ve kullanıcı profilleri Uluslararası Kayak Federasyonu [FIS] tarafından belirlenmiştir (Tablo 6).

Tablo 6

FIS Kriterlerine Göre Kayak Pistlerinin Özellikleri (Govsa, 2022).

Pist Rengi	Tanım
Siyah	Zor pistler, minimum % 60, maksimum % 100 eğimli, pist genişliği en az 40 ile 60 m arasında
Kırmızı	İyi derecede kayak yapanlar için ve resmi müsabaka kayak pistleri, minimum % 35, maksimum % 60 eğimli, pist genişliği en az 30 m

Mavi	Orta derecede kayak yapanlar için, minimum % 15, maksimum % 35 eğimli, pist genişliği en az 30 m
Yeşil	Kayağa yeni başlayanlar için, minimum % 5-15 eğimli, pist genişliği ise en az 30 m

Araştırma sahasının kış turizmine uygunluğunu belirlemek için yapılan analizde eğim parametresine %15 ağırlık değeri verilmiş, eğim bakımından yöre 6 sınıfa ayrılarak puanlanmıştır (Tablo 6). Örneklem kış turizmi merkezlerinin genellikle %23–25 eğim aralığında yer aldığı görülmüş, buradan hareketle en yüksek değerler %15-30; %30-50 aralığındaki alanlara verilmiştir (Tablo 7).

Tablo 7

Dünya ve Türkiye’den Bazı Kayak Pistlerinin Ortalama Eğim Aralıkları.

No.	Dünya	No.	Türkiye
1.	Whistler Blackcomb (Kanada) % 23	1.	Uludağ (Bursa) % 24
2.	Zermaatt (İsviçre) % 23	2.	Palandöken (Erzurum) % 23
3.	Bjelasnica (Bosna Hersek) % 23	3.	Erciyes (Kayseri) % 25
4.	Aspen (ABD) % 18	4.	Zigana (Gümüşhane) % 23
5.	Cortina (İtalya) % 11	5.	Sarıkamış (Kars) % 30

Araştırma sahasının eğim değerlerini belirlemek için yörenin sayısal yükseklik modeli üzerinden yüzey analizi yapılmış, kış turizmi yatırımlarının yapılacağı sahada eğim değerlerinin ortalama %24.2 olduğu tespit edilmiştir (Şekil 5).

Süleymaniye Mahallesinde planlanan kış turizm merkezi sportif müsabakalardan ziyade rekreasyon amaçlıdır. Dolayısıyla bu eğim değerleri kayak sporuna yeni başlayacak olanlar ve orta seviyedeki sporcular açısından yeterlidir. Bulgulara göre, saha eğim değerleri bakımından uygun aralıkta yer almaktadır (Şekil 6).

Şekil 6

Kayak Pistlerinin Planladığı Yamaçlar.

3.3. Bakı

Bakı; yer şekillerinin güneşe dönük yüzeylerini ifade eder. Güneşe dönük yamaçlar, güneş radyasyonuna maruz kalarak diğer yamaca göre daha fazla ısınır. Dolayısıyla bakı yönünde karlar daha erken erir. Kış turizmi açısından karın miktarı, yerde kalma süresinin önemli olmasına bağlı olarak Türkiye’de genellikle dağların kuzeye bakan yamaçları kış turizmi açısından elverişlidir. Dağların dulda (dağ yamacının güneşi görmeyen bölümü) ve bakı yönleri kıyaslandığında bakı yönündeki yamaçlarda; karın erken eridiği, sulandığı ve yumuşadığı bunun da kış turizmi potansiyelini düşürdüğü bilinmektedir (Doğaner, 2012). Bakı durumu göz ardı edilerek yapılmış kış turizm yatırımları heba olabilmektedir (Aydın & Alaeddinoğlu, 2020, s. 64) Türkiye’de kış turizmi

anlamında öne çıkan merkezlerin büyük bölümünün kuzey yamaçlarda kurulduğu görülmüştür (Tablo 8).

Tablo 8

Türkiye'nin Bazı Kayak Merkezlerinin Bakı Durumu.

No	İl	Kayak Merkezi	Bakı Durumu
1.	Bursa	Uludağ	K, KB
2.	Erzurum	Palandöken	K, KB
3.	Kayseri	Erciyes	K, KD
4.	Gümüşhane	Zigana	K, KB
5.	Kars	Sarıkamış	K, KD

Buradan hareketle uygunluk analizinde, bakı parametresine % 15'lik ağırlık değeri verilmiştir. Ana ve ara yönler 4 sınıfta toplanmış, kuzey yamaçlara en yüksek etki değeri atanmıştır. (Tablo 4, Şekil 5). Yüzey analizi sonuçlarına göre, Süleymaniye Mahallesi kış turizmi yatırımlarının yapılacağı saha kuzey yamaçlarda yer almaktadır. Buna bağlı olarak bakı açısından planlanan yatırımın uygun olacağı söylenebilir.

3.4. Sıcaklık

Kış turizm merkezleri için kar örtüsünün; kalınlığı, kalıcılığı, niteliği turizm potansiyelini belirlemektedir. Bu koşullar ise sıcaklıkla doğrudan ilişkilidir. Kış turizmini konu edinen çalışmaların genelinde, sıcaklığın önemli bir parametre olduğu görülmüştür (Scott et al. 2003, 2017; Tervo, 2008; Doğaner, 2012; Deng et al. 2019). Kış turizmi merkezlerinde, maksimum sıcaklığın 10°C'den yüksek olduğu ve sıcaklığın -25°C'nin altına düştüğü günlerde turistik faaliyetler yapılamamaktadır (Scott et al. 2003). Kayak sporu ve kış turizmi için en uygun sıcaklık değerleri -2 ile -5 °C arasındadır (Tervo, 2008, p. 324). Türkiye'deki başlıca kış turizmi merkezlerinin sıcaklık değerleri incelendiğinde yıllık ortalama sıcaklıkların 3-12 °C arasında değiştiği görülmektedir (Tablo 9).

Tablo 9

Türkiye'nin Bazı Kış Turizm Merkezlerinde Yıllık Sıcaklık Ortalamaları (MGM, 2022).

No	İl	Kayak Merkezi	Ort. Sıcaklık
1.	Bursa	Uludağ	4,8 °C
2.	Erzurum	Palandöken	3,4 °C
3.	Kayseri	Erciyes	4,9 °C
4.	Gümüşhane	Zigana	4,8 °C
5.	Kars	Sarıkamış	3,6 °C

Kış turizm süresini belirlemek için, yüksek alanlardaki meteoroloji istasyonlarının, uzun süreli verilerine ihtiyaç vardır (Doğaner, 2012, s. 31). Gümüşhane merkez ilçedeki 5 istasyondan araştırma sahasına en yakın olan Süleymaniye Kayak Merkezi istasyonudur (Tablo 10). Uygunluk analizinde kullanılan sıcaklık katmanını elde edebilmek için yöredeki beş istasyonun verileri kullanılarak IDW (Mekansal) analizi ile enterpolasyon yapılmıştır. Gümüşhane merkezdeki meteoroloji istasyonlarında yıllık ortalama sıcaklığın 2,9 ile 9,5 °C arasında değiştiği görülmüştür (Tablo 4). Uygunluk analizinde sıcaklık parametresine % 8 ağırlık değeri verilmiştir. Yöre sıcaklık bakımından 5 alt sınıfa ayrılmış, en yüksek etki değeri 5-6 °C aralığına verilmiştir (Şekil 5).

Tablo 10

Gümüşhane şehrindeki Meteoroloji İstasyonlarının Sıcaklık Verileri (MGM, 2022).

No	İstasyon Adı	Rasat Süresi	Yükseltisi	Sıcaklık
1.	Gümüşhane	1961-2019	1.216 m	9,5 °C
2.	Karayayla		2.543 m	2,9 °C
3.	Sarginkaya		1.807 m	7,5 °C
4.	Süleymaniye	2016-2019	2.228 m	4,2 °C

5.	Sungurbeyli	1.768 m	7,9 °C
6.	Aşağıyuvalı	2.378 m	3.3 °C

Analiz sonuçlarına göre, kış turizmi yatırımlarının planlandığı sahanın bir bölümü sıcaklık bakımından en uygun alanda, bir kısmı ise daha az uygun grupta yer almaktadır. İklim değişimleriyle birlikte sıcaklık değerlerinin artma eğiliminde olması kurulacak tesis için bir handicap olabilir. Sıcaklıkların yüksek seyretmesi, kar yağışlarının azalmasına, kış turizmi süresinin kısılmasına neden olabilir. Bu sorunu çözebilmek için pek çok kayak merkezinde yapay kar üretimi yapılmaktadır. Araştırma sahasında da tesisin kurulması durumunda böyle bir ihtiyacın ortaya çıkması muhtemeldir.

3.5. Yağış

Kış turizmi açısından yağışın miktarı ve biçimi önemlidir. Kış turizminin ana teması kar ve karla ilgili aktiviteler olduğu için kış turizmi merkezlerinin yer seçiminde yağış önemli bir parametre olarak karşımıza çıkmaktadır (Aytaç vd., 2014). Kar yağışlarının miktarı ve kalıcılığı sıcaklık ve yükselti ile bağlantılıdır. Kar yağışlarının yetersiz olduğu kış turizm merkezlerinde yapay kar ile turizm sezonu uzatılmaya çalışılması maliyeti artırmaktadır (Şekil 7).

Şekil 7

Erciyes Kayak Merkezinde Yapay Kar Üretimi (Kayseri Erciyes A.Ş., 2022).

Kuzey disipliniinde bir kayak merkezinde, kış sporlarının ekonomik olarak gerçekleştirilebilmesi için, 1 Aralık ile 15 Nisan arasındaki dönemde kar derinliğinin en az 100 gün boyunca 30 cm'yi aşması gerektiği belirtilmektedir (Rixen et al. 2011). Kar kalınlığının az olması ekipmanlara ve piste zarar vermektedir (Scott et al. 2007, p. 181-190). Süleymaniye Mahallesiinde kurulması planlanan kayak merkezinin güneyindeki Süleymaniye Kayak Merkezi meteoroloji istasyonunda henüz kar kalınlığı ve karın yerde kalma süresi gibi veriler olmadığı için Gümüşhane Meteoroloji İstasyonu verileri yorumlanmıştır. Sahada yağışın aylara dağılımına bakıldığında en fazla yağışın ilkbahar aylarında (Mart 43,7 mm; Nisan 58,8 mm, Mayıs 69 mm) düştüğü görülmektedir. Ancak yöreye kış mevsiminde de ortalama 110 mm yağış düşmektedir (Aralık 42,1 mm; Ocak 35,7 mm; Şubat 31,3 mm). Araştırma sahasında yıllık kar yağışlı gün ortalaması 35 gün olup yılın 9 ayında kar yağışlı günlere rastlanmaktadır. Aralık, ocak ve şubat aylarında kar yağışlı gün sayısı en fazladır. Gümüşhane şehrinde yıllık karla örtülü gün sayısı ortalaması 60,65 gün olup, ocak ve şubat aylarında kar kalınlığı maksimum değerlere ulaşmaktadır (Tablo 11).

Tablo 11

Gümüşhane Meteoroloji İstasyonuna Ait Bazı Veriler (MGM, 2022).

Aylar	Aylık Ort. Kar Yağışlı Günler	Aylık Ort. Karla Örtülü Gün Sayısı	Aylık Ort. Kar Yüksekliği (cm)	Aylık Maksimum Kar Yüksekliği (cm)
1	8.91	19.12	12.7	80

2	8.02	17.29	13.7	78
3	5.98	6.78	8.1	70
4	1.79	0.72	3.0	10
5	0.05	0.03	2.0	3
6	-	-	-	-
7	-	-	-	-
8	-	-	-	-
9	0.05	-	-	-
10	0.28	0.14	5.1	12
11	2.88	2.95	9.1	65
12	7.03	13.62	8.5	54
Yıllık	34.99	60.65	7.8	80

Tesisin kurulması planlanan saha Gümüşhane meteoroloji istasyonundan yaklaşık 600 m yüksekte yer almaktadır. Bu nedenle burada kar yağışlı gün sayısının, karın yerde kalma süresinin, kar kalınlığının daha fazla olacağı düşünülmektedir. Buna dayanarak yörede koşulların ocak ve şubat aylarında kış turizmi için yeterli olacağı, aralık ve mart aylarında ise yapay karla desteklenmesi durumunda faaliyetlerin sürdürülebileceği düşünülmektedir. Kar yağışlı, karla örtülü gün sayısı ve kar kalınlığı bakımından Uludağ, Palandöken ve Erciyes kayak merkezleriyle kıyaslandığında (Tablo 12) kurulması planlanan tesisin yılın yaklaşık 4 ayında hizmet verebileceği düşünülmektedir.

Tablo 12

Türkiye'deki Bazı Kış Sporları Merkezlerine Ait Kar Verileri (MGM, 2022).

Kayak Merkezleri	Kar Yağışlı Gün Sayısı	Karla Örtülü Gün Sayısı	Yıllık Maks. Kar Örtüsü Kalınlığı
1. Uludağ (Bursa)	81.2	180.3	-
2. Palandöken (Erzurum)	64.6	105.1	110 cm
3. Erciyes (Kayseri)	38.4	43.3	242 cm

Yörede Gümüşhane Meteoroloji İstasyonu dışındaki istasyonlarda kar yağışlı, karla örtülü gün sayısı, kar kalınlığı verileri olmadığı için bu parametreler uygunluk analizine katılmamış, ancak betimsel anlamda yorumlanmıştır. Bu nedenle analizde yağış parametresine %7 ağırlık değeri verilmiştir. Yağış haritası 5 sınıfa ayrılarak en yüksek değerler; 438-492 mm aralığındaki alanlara atanmıştır (Tablo 4, Şekil 5).

3.6. Arazi Örtüsü

Coğrafi ve ekolojik açıdan üretimin devam ettiği, doğal olarak varlığını korumuş, kültür yapılan sahalara arazi; buraların tarım, orman, yerleşme gibi amaçlarla kullanılmasına ise arazi kullanımı denilmektedir (Atalay, 2013, s. 22). Turizm merkezlerinde; iklimik konfor, afet yönetimi ve estetik açısından arazi örtüsü önemlidir. Yanlış yere kurulan bir tesis amacına ulaşamayacağı gibi kurulduğu alanı da işgal edecektir. Bu nedenle uygunluk analizinde arazi örtüsü parametresine de yer verilmiştir. Benzer çalışmalarda bu parametrenin de değerlendirildiği görülmüştür (Doğaner, 2012; Akın & Erdoğan, 2017). Sahadaki arazi örtüsü 2018 yılı CORINE verileri kullanılarak haritalanmıştır. Planlanan kış turizm merkezi ve çevresinde 8 farklı arazi örtüsü tespit edilmiş, bunlar 4 ana başlıkta toplanmıştır (Tablo 13).

Tablo 13

2018 Yılında Süleymaniye Mahallesindeki CORINE Arazi Örtüsü Sınıfları ve Birleştirildiği Başlıklar.

No	Kodu	İsim	Birleştirilmiş Hali
1.	112	Kesikli Şehir Yapısı	Yerleşme ve Sanayi vb.
2.	242	Karışık Tarım Alanları	
3.	243	Doğal Bitki Örtüsü Kaplı Tarım Alanları	Tarım
4.	312	İğne Yapraklı Orman	Doğal Bitki Örtüsü
5.	324	Bitki Değişim Alanları	
6.	321	Doğal Çayırliklar	
7.	332	Çıplak Kayalıklar	Mera

Analiz kapsamında arazi örtüsü parametresine %15 ağırlık değeri verilmiştir. Kurulacak tesisin; tarım ve doğal yaşam alanlarını işgal etmemesi için en düşük değer tarım ve orman alanlarına, en yüksek değer ise meralara verilmiştir (Tablo 4, Şekil 5).

Önceki başlıklarda belirtildiği üzere Türkiye’de kış turizmi merkezleri genellikle 1600 m’lerin üzerinde yer almaktadır. Türkiye’de bu yükselti basamakları genellikle tarım ve yerleşme için kullanılmayan, orman, mera veya çıplak arazi niteliğindeki alanlardır. Araştırma sahasında da tarım alanı veya ormanların olmadığı, daha çok çıplak arazi ve meraların yer aldığı görülmüştür. Bu açıdan değerlendirildiğinde kurulacak tesisin tarıma veya doğal hayata doğrudan bir etkisinin olmayacağı düşünülmektedir (Şekil 8).

Şekil 8

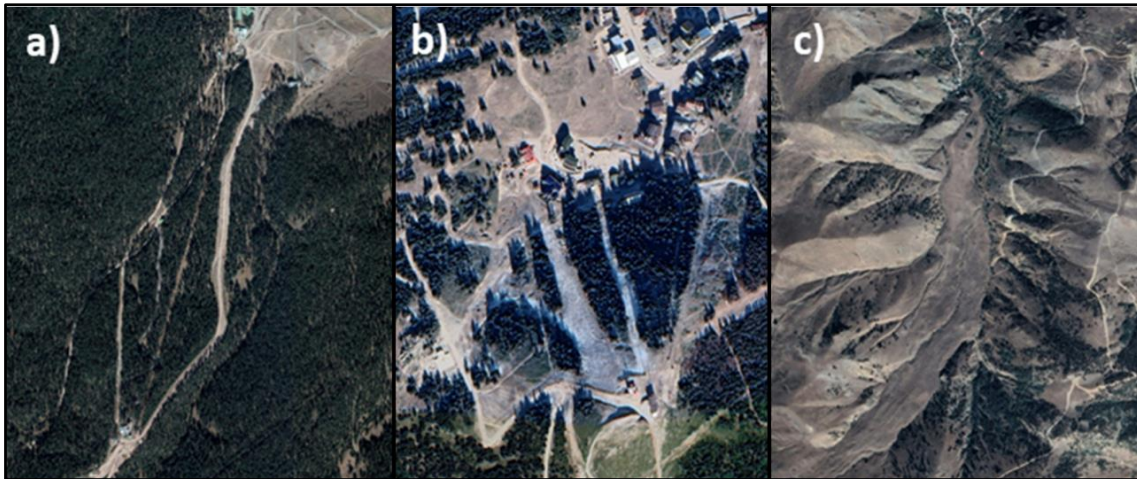
Araştırma sahasındaki Arazi Örtüsü.

Ormanlar, tesislere estetik değer kattığı gibi, rüzgâr hızını keserek, kayak için uygun ortam oluşturmaktadır (Doğaner, 2012, s. 27). Kayak pistleri için ormansız yamaçlar tercih edilmekte, pist açmak için ağaç ve zemin temizleme çalışmaları yapılabilmektedir. Pistlerin çevresindeki ormanlar ise korunmakta, hatta buralarda ağaçlandırma çalışmaları yapılmaktadır (Doğaner, 2012, s. 27). Türkiye’deki kış turizmi merkezlerinden bazıları orman içindeki açıklıklara kurulmuştur. Ancak araştırma sahası bu konuda dezavantajlıdır (Şekil 9).

Şekil 9

Türkiye’de Bazı Kayak Merkezlerinin 2022 yılı Google Earth Uydu Görüntüleri a) Sarıkamış (Kars), b) Uludağ (Bursa), c) Süleymaniye Mab.

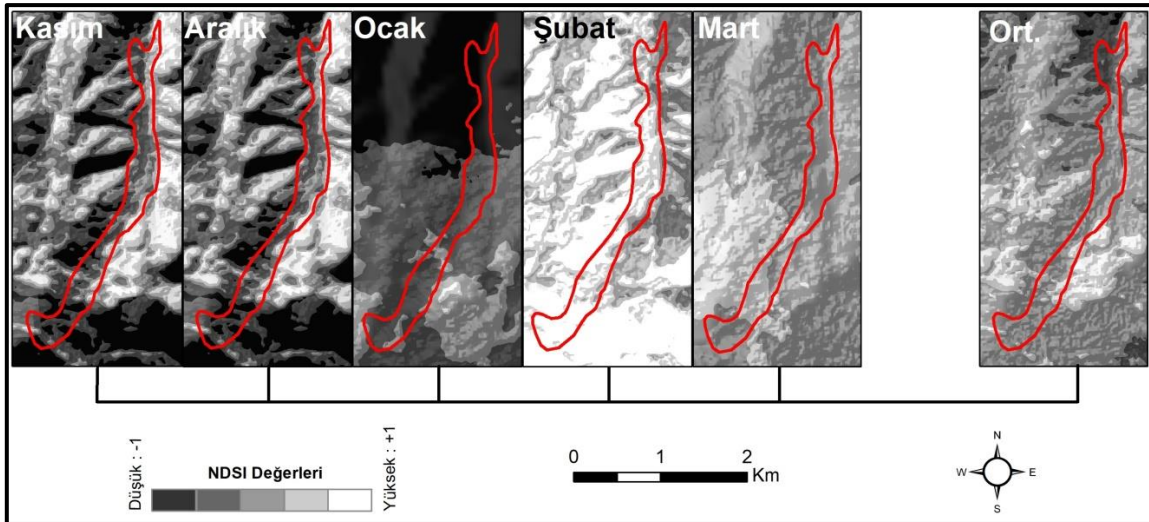

3.7. NDSI (Normalized Difference Snow Index)

NDSI; uydu bantları aritmetiği kullanılarak görüntü dönüştürme işlemlerinin yapıldığı, yeryüzünün kar örtüsü kalıcılığı bakımından değerlendirilmesinde kullanılan yaygın bir indekstir. Bu indeks Landsat 8 OLI görüntülerinin yeşil ile orta kızılötesi bantlarının, farklarının toplamlarına bölünmesi ile bulunmaktadır (Geçen & Varol, 2017). Kış turizmi tesisleri için karın varlığı büyük önem taşımaktadır. Uydu görüntüleri üzerinden kar örtüsünün alanını analiz etmeye yarayan bu indeks ile bir yerdeki kar varlığının zamansal değişimi tespit edilebilmektedir (Salomonson et al. 2006; Akın & Erdoğan, 2017; Scott, et al. 2017; Mityok et al. 2018; Jing et al. 2022). NDSI haritalarında kar kalıcılığı “-1 ile 1” arasındaki değerlerle ifade edilmektedir (United States Geological Survey [USGS], 2022). Sahada kar örtüsünün kalıcılığını tespit edip, uygunluk analizine katabilmek için bu parametre çalışmaya eklenmiştir. Bu analiz, 2019 yılının 5 ayına ait görüntülerin ortalaması üzerinden gerçekleştirilmiş, bu sayede yörede kar kalıcılığının fazla, az olduğu yerler ve aylara göre değişimi belirlenebilmiştir (Tablo 4-14, Şekil 5-10).

Şekil 10

Çalışma Alanının 2019 Yılına Bazı Aylarına Ait NDSI Görüntüleri ve Ortalaması.

Tablo 14

NDSI Analizinde Kullanılan Uydu Görüntülerine Ait Bilgiler.

No	Görüntü Tarihi	Çeşidi	Kaynağı
1.	03/01/2019		
2.	01/02/2019		
3.	24/03/2019	Landsat 8 OLI	USGS https://earthexplorer.usgs.gov/
4.	19/11/2019		
5.	21/12/2019		

Sahanın NDSI haritası, ArcGIS programındaki “*Raster Calculator*” aracında USGS tarafından geliştirilen “ $NDSI = (Band\ 3 - Band\ 6) / (Band\ 3 + Band\ 6)$ ” formülü ile üretilmiş, uygunluk analizinde bu parametreye %15 ağırlık değeri verilmiştir. Yörenin NDSI haritası 5 alt sınıfa ayrılarak kar kalıcılığı en fazla olan yere en yüksek; en az olan yere ise en düşük değer verilerek puanlanmıştır (Tablo 4, Şekil 5). Bulgulara göre, kar kalıcılığı bakımından araştırma sahasının büyük bölümü NDSI ölçeğinde orta seviyede kalmaktadır. Bunun yanı sıra sahanın güneyine doğru kar kalıcılığı artmaktadır (Şekil 11).

Şekil 11

13 Aralık 2021 Taribinde Sabadaki Kar Örtüsü.

3.8. Ana Yollara Yakınlık

Turistik destinasyonlar için ulaşılabilirlik önemli bir parametredir. Kış turizmi merkezlerinde turistlerin tesise, tesis içindeki pistlere, zirvelere ulaşımı, ziyaretçi sayısını etkilemektedir (Kaenzig, et al. 2016). Literatürde kış turizmini konu alan birçok çalışma da ulaşılabilirliğin önemli bir parametre olduğu görülmüştür (Kaenzig, et al. 2016; Deng et al. 2019; Aydın & Alaeddinoğlu, 2020). Kış turizm merkezlerinin kurulma aşamasında ulaşımın iyi planlanması gerekmektedir. Ulaşım ve hedef kitleye yakınlık açısından alt yapısı güçlü olan kayak merkezlerinin başarılı olma ihtimali artmaktadır (Aydın & Alaeddinoğlu, 2020, s. 67). Bu nedenle analize ana yollara yakınlık parametresi eklenerek, %10 ağırlık değeri verilmiştir.

Planlanan tesisin ulaşılabilirliğini belirlemek için yöredeki ulaşım ağı 2021 yılı Google Earth uydu görüntüleri üzerinden sayısallaştırılmış, ArcGIS programı “Analys” aracındaki “Multiple Ring Buffer” kullanılarak saha, ana yollara yakınlık durumuna göre 6 sınıfa ayrılmıştır. Ana yollara en yakın alanlara en yüksek değerler verilmiştir (Tablo 4, Şekil 5). Gümüşhane merkez ilçesi, kıyı şehirleri kadar işlek güzergâhlara sahip olmasa da konumu itibarıyla kıyı ile iç kesimleri birbirine bağlayan E97 karayolu üzerinde yer almaktadır. Kış turizmine yönelik yatırımların yapılacağı alana iki farklı yoldan ulaşılabilir. E97 karayoluna bağlı bu yollardan birisi 3,31; diğeri ise sahaya 6,86 km uzaklıktadır. Yatırımların yapılacağı alanın Gümüşhane merkez ilçesinde yer alması avantajlardan biridir (Şekil 12). Gümüşhane’de turizm faaliyetlerine katkı sağlamak ve yöreye hizmet götürebilmek amacıyla ulaşım alanında yatırımlar devam etmektedir (Zeybek vd., 2018, s. 75).

Şekil 12

Araştırma Sahasına Ulaşan Yolların Nitelikleri.

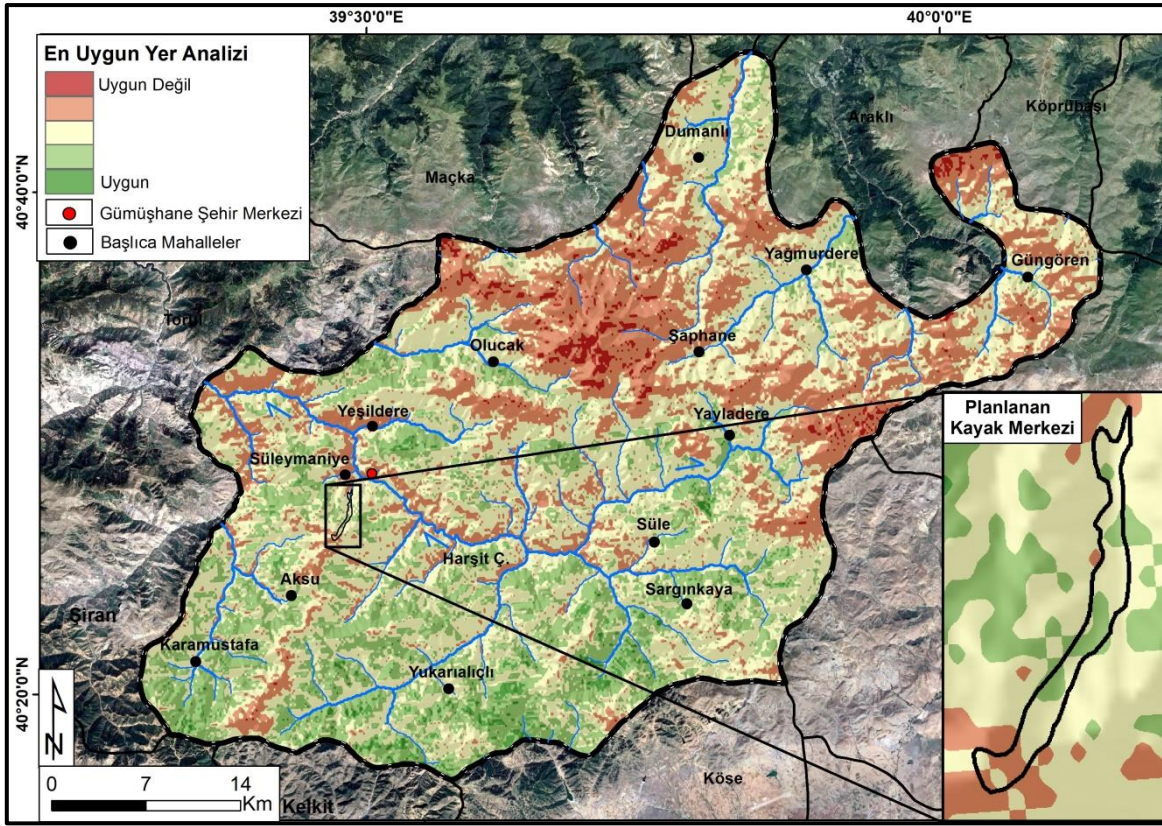

4. Sonuç ve Öneriler

Araştırma kapsamında; Süleymaniye Mahallesi'nde kurulması planlanan kış turizmi merkezinin, bu saha için ne kadar uygun olduğunu belirlemeye yönelik, 8 parametre üzerinden bir uygunluk analizi gerçekleştirilmiştir. Parametrelerin seçiminde etkili olan faktörler, parametrelerin sahadaki durumu, dağılımı ve kış turizmi potansiyeline etkileri kıyaslamalı olarak açıklanmıştır. Bulgulara göre, Süleymaniye Mahallesi'nde kış turizmi yatırımlarının yapılacağı alan büyük ölçüde uygun kategorisinde yer almaktadır (Şekil 13). Araştırma sahası; yükselti, eğim, bakı, sıcaklık, yağış, karla örtülü gün sayısı, kar kalınlığı gibi özellikler bakımından Türkiye'deki emsalleriyle kıyaslandığında kış turizmi potansiyeline sahip olduğu görülmektedir.

Şekil 13

Gümüşhane şehri ve Süleymaniye Mahallesi'nin Kış Turizmine Uygunluk Durumunu Gösteren Harita.

Haritada görüldüğü üzere Gümüşhane merkez ilçede Süleymaniye Mahallesi dışında da kış turizmi potansiyeline sahip alanlar bulunmaktadır. Ancak Süleymaniye Mahallesi konumu ve kış turizmini destekleyebilecek diğer özellikleriyle daha doğru bir tercih olarak görülmektedir.

Kış koşullarının zorlu olması; kar yağışlarıyla yolların kapanması, ekonomik faaliyetlerin kesintiye uğraması nedeniyle genellikle olumsuz bir durum olarak görülmektedir. Ancak bazı ülkeler kış turizmi yatırımlarıyla bu durumdan fayda sağlayabilmektedir. Gümüşhane şehri konumu, doğal ortam özellikleriyle kış turizmi potansiyeli olan alanlara sahiptir. Bu alanlardan biri de şehrin tarihi yerleşim alanı olan Süleymaniye Mahallesi'dir. Burada yapılacak yatırım için planlamalar büyük ölçüde tamamlanmıştır. Yöreye yapılacak yatırımın, getirisini artırmak, yörede planlanan kış turizmi faaliyetlerini sürdürülebilir kılmak için getirilen öneriler şöyledir;

• Belirlenen parametreler üzerinden yapılan değerlendirmede kurulacak tesisin yılın yaklaşık 4 ayında kış turizmi temasıyla hizmet verebileceği görülmektedir. Tesisin kurulacağı Süleymaniye Mahallesi, sahip olduğu tarihi çekiciliklerle (yerel mimarinin eşsiz örnekleri olan konak, cami, kilise, okul...) ön plana çıkmaktadır (Şekil 14). Mahalle, Gümüşhane'nin hali hazırda en çok ziyaretçi çeken noktalarından; Karaca Mağarasına 20,8 km; Torul Kalesi Cam Seyir Terasına ise 26,6 km uzaklıkta bulunmaktadır (Zeybek vd, 2018). Buradan hareketle Süleymaniye Mahallesinde kış turizmi için kurulacak tesisler bu destinasyonlarla ilişkilendirilirse sadece yılın 4 ayında değil belki de bütün yıl boyunca aktif olmaları sağlanabilecektir.

Şekil 14

Süleymaniye Mahallesindeki Tarihi Yapılar.

• Kurulması planlanan tesiste kış turizmi faaliyetlerinin süresini uzatabilmek açısından yapay kara ihtiyaç duyulma olasılığı yüksektir. Bu durum tesise enerji ve su maliyetleri bakımından yük getirecektir. Bu ihtiyacın karşılanabilmesi ve tesisin enerji bakımından kendine yeter olması için inşaa aşamasında güneş, rüzgâr gibi yenilenebilir enerji kaynaklarından faydalanabilecek alt yapı oluşturulmalıdır. Bu uygulama Türkiye'de son yıllarda yapılan bazı stadyumlarda (Antalya, Ali Sami Yen Spor Kompleksi) hayata geçirilmiştir.

• Turizm merkezlerinde çevre düzenlemesi, peyzaj çalışmaları tesisin geliştirilebilmesi için önemlidir. Araştırma sahasında arazinin çıplak olması sahanın cazibesini azaltmaktadır. Tesisin pist, telesiyey ve otel yerleşimi göz önüne alınarak çevresinin ağaçlandırılması, estetik değeri artırma, rüzgârın hızını kesme ve çığ riskini azaltma bakımından önem arz etmektedir.

• Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, [MTA] tarafından oluşturulan heyelan veri tabanında kış turizmine konu olacak sahada aktif heyelan ve alansal aktif akımların olduğu görülmüştür. Planlanan tesislerin bu durum göz önüne alınarak inşa edilmesi, gerekli zemin iyileştirmelerinin yapılması ileriki süreçte yaşanabilecek kayıpları önleme açısından önemlidir.

• Kış turizmi yatırımlarının yapılacağı alan için Gümüşhane Valiliği tarafından çığ riski analizi yapılmış, 10 adet "muhtemel çığ patikası" tespit edilmiştir (Koca & Usta, 2017,78). Tesis kurulurken ve işletilirken bu riskler göz önüne alınmalı, çığ afeti, arama kurtarma konusunda eğitim almış kişiler riskli dönemde tesiste ya da Gümüşhane merkezde hazır bulundurulmalıdır. Kış turizmi sezonunda tespit edilen noktalar kontrol edilmeli, gerekirse belirli periyotlarla yapay çığlar oluşturularak riskler azaltılmalıdır.

• Kurulacak tesislerin doğru işletilmesi, hizmetlerin kalifiye elemanlarla verilmesi kaliteyi ve ziyaretçi sayısını etkileyecektir. Bu nedenle Gümüşhane Üniversitesi; Turizm Fakültesi bünyesindeki Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Turizm Rehberliği bölümlerinden, Sosyal Bilimler MYO ve Şiran Mustafa Beyaz MYO bünyesindeki Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri bölümlerinin öğretim elemanı ve öğrencilerinden kalifiye iş gücünü sağlamaya yönelik katkılar alınabilir. Yörenin

kış turizmine açılmasıyla kayak sporunu öğrenmek isteyenler için kurslara ihtiyaç duyulacaktır. Buna yönelik olarak Gümüşhane Üniversitesi BESYO ve Gümüşhane Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü tarafından gerekli planlamalar yapılmalıdır.

- Kayak sporu uygun şartlar ve ekipmanlar hazırlandığında, çim üzerinde de gerçekleştirilebilmektedir. Araştırmaya konu olan sahada tesisler kurulurken bu altyapının hazırlanması tesisin aktif olduğu süreyi uzatarak, ekonomiye katkısını artırabilir. Bu planlama, tesisin tanıtımına ve emsallerinden bir adım öne çıkmasına imkân tanıyabilir.

- Kış turizmi yatırımları yapılması planlanan sahaya 58 km uzaklıkta Zigana Kayak Merkezi bulunmaktadır. 1996 yılında resmi olarak faaliyete giren bu tesis planlama ve yatırım aşamasında yapılan yanlışlıklara bağlı olarak diğer kış turizmi merkezleriyle rekabet edememektedir (Evren vd., 2020). Bu merkezin ziyaretçi profili, sayısı, tesisin aktif olduğu dönemler, tesiste yaşanan sorunlar araştırılmalı, yeni kurulacak tesis buna göre planlanmalıdır. Bu sayede benzer problemlerin önüne geçilmesi mümkündür.

- Kış turizmi merkezlerinin konumu gereği kış aylarında tesislere ulaşım zor olabilmektedir. Buna yönelik planlamaların şimdiden yapılması kış ayları boyunca tesisin ulaşılabilir olması gerekmektedir.

Türkiye'nin kısıtlı ekonomik imkânlarını daha etkin kullanabilmesi, yapılan yatırımların daha kısa sürede kendini amorti etmesi ve kalkınmanın sağlanabilmesi açısından yatırımlardan önce uygunluk analizlerinin yapılması önemlidir. Çalışma, bu düşünceyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın bulguları itibarıyla sahaya ilgili turizm planlamalarına katkı sunması, yeni yatırımlar için yapılacak analizlere ilham kaynağı olması ümit edilmektedir.

Kaynakça

Akın, A., & Erdoğan, M. A. (2017). Uzaktan algılama ve coğrafi bilgi sistemleri yardımıyla Aladağlar'da kış sporları için uygun alanların belirlenmesi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 18(2), 201-210.

Albayrak, A. (2013, 05-08 Aralık). *Kış turizmi turistlerinin seyahat motivasyonları* [Bildiri Sunumu]. 14. Ulusal Turizm Kongresi, Kayseri, Türkiye. https://utk14.erciyes.edu.tr/utk14_bildiri_kitabi.pdf

Alemdağ, S., Kaya, A., Gürocak, Z. & Dağ, S., (2011). Farklı Ayrışma Derecesine Sahip Kaya Kütlelerinin Kazılabilirlik Özellikleri: Gümüşhane Granitoyidi Örneği, Gümüşhane, KD Türkiye. *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, 35(2), 133-150.

Alemdağ, S., Zeybek, H.İ. & Külekçi, G. (2019). Stability Evaluation Of The Gümüşhane-Akçakale Cave By Numerical Analysis Method. *Journal of Mountain Science*, 16(9), 2150-2158. <https://doi.org/10.1007/s11629-019-5529-1>

Altaş, N. T., Çavuş, A., & Zaman, N. (2015). Türkiye'nin kış turizm koridorunda yeni bir kış turizm merkezi: Konaklı. *Marmara Coğrafya Dergisi* (31), s. 347.

ArcMAP. (2022). ArcMAP: <https://desktop.arcgis.com/en/arcmap/10.3/tools/spatial-analyst-toolbox/how-weighted-overlay-works.htm>.

Atalay, İ. (2013). *Doğa bilimleri sözlüğü* (2. baskı). Meta Basım ve Matbaacılık.

Avcı, V., & Esen, F. (2019, 20-22 Haziran). *Kış turizm merkezlerine yeni bir örnek: Hesarek Dağı (Bingöl- Türkiye)* [Bildiri Sunumu]. İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi Bildiri Kitabı, İstanbul, Türkiye. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/KITAP/ekt0000003.pdf>

Aydın, B., & Alaeddinoğlu, F. (2020). Kayak merkezlerinde yer seçimi: Van ve Bitlis ili örnekleri. *Journal of Academic Tourism Studies*, 1(1), 59-83.

- Aytaç, A. S., Çağlak, S., Bozdağ, E., & Çiftçi, C. (2014). Karacadağ'da (Şanlıurfa-Diyarbakır) kış turizmi potansiyelini belirleyen fiziki coğrafya etmenleri. *Electronic Turkish Studies*, 9(5), 293-305.
- Bağcı, H. R., Şirin, M., & Zeybek, H. İ. (2019). Torul Kalesi (Gümüşhane) cam seyir terası. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(Ek Sayı), 111-123.
- Çalık, İ., Kaya, F., Akdu, U., Sezerel, H., Aras, G., & Köstepen, A. (2013). *Gümüşhane ili turizm potansiyeli* (2. baskı). Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Deng, J., Che, T., Xiao, C., Wang, S., Dai, L., & Meerzhan, A. (2019). Suitability analysis of ski areas in China: An integrated study based on natural and socioeconomic conditions. *The Cryosphere*, 13(8), 2149-2167.
- Dezsi, S., Nistor, M.-M., Man, T., & Rusu, R. (2015). The gis assessment of a winter sports resort location. case study: Bel's district, western carpathians. *Carpathian Journal of Earth and Environmental Sciences*, 1(10), 223-230.
- Kayseri Erciyes A.Ş. (2022 13 Mart). Discover Erciyes <https://www.kayserierciyes.com.tr/Haberler/Haber?id=2200>.
- Doğanay, S. (2001). Gümüşhane şehir coğrafyası (Tez No. 105204), [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Doğaner, S. (1991). Dağ turizmine coğrafi bir yaklaşım: Uludağ'da turizm. *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 3, 137-159.
- Doğaner, S. (2012). Türkiye'nin dağlık alanlarında kış turizmini etkileyen coğrafi etmenler. *Coğrafya Dergisi*, (5), 19.
- Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKA) (2022). Gümüşhane Bilgi Sayfası https://www.doka.org.tr/bolgemiz_Gumushane-TR.
- Dursun, A., Erçin, A. İ., Kansız, H., & Yılmaz, H. (1985). *Gümüşhane yöresinin jeolojisine ve çevreleşmesine ait jeoloji raporu*. Gümüşhane: Jeoloji Etütleri Dairesi Başkanlığı.
- Evren, S., Zeybek, H. İ., & Taş, S. (2020). Küçük ölçekli kayak merkezlerinde destinasyon rekabetçiliği: Zigana Kış turizmi merkezi örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(2), 1269-1290.
- Geçen, R., & Varol, M. (2017, 12-14 Ekim). *Coğrafi bilgi sistemleri ve uzaktan algılama yöntemleri kullanarak Cilo (Buğul) Dağı'nda aktif buğul ve değişiminin incelenmesi* [Bildiri Sunumu]. Uluslararası Jeomorfoloji Sempozyumu, Elazığ, Türkiye. <https://124.im/7981>
- Govsa, O. (2022, 15 Mart). *İzmir dağ projesi: İzmir Bozdağ kayak merkezi eleştirileri ve geleceği*. Dağ Projeleri: http://www.dagprojeleri.com/tr_izmirdagprojeleri.aspx?id=1.
- Işık, D. (2010). *Erciyes Dağı'nın turizm ve rekreasyon bakımından Kayseri kenti için önemi* (Tez No. 262139) [Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Jing, Y., Li, X., & Shen, H. (2022). Star NDSI collection: A cloud-free MODIS NDSI dataset (2001–2020) for China. *Earth System Science Data Discussions*, 1-20. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5644386>
- Kaenzig, R., Rebetez, M., & Serquet, G. (2016). Climate change adaptation of the tourism sector in the Bolivian Andes. *Tourism Geographies*, 2(18), 111-128. <https://doi.org/10.1080/14616688.2016.1144642>
- Koca, O. & Usta, E. N., (2017), *İmar planına esas jeolojik, jeoteknik etüt raporu*, Jeotek Mühendislik.
- Meteoroloji Genel Müdürlüğü (MGM). (2022). *Gümüşhane, Süleymaniye, Zigana, Karayayla, Sarıgökaya, Sungurbeyli, Aşağıyuvah, Uludağ, Palandöken, Erciyes, Sarıkamış meteoroloji istasyonlarının*

yayınlanmamış rasat verileri. [Veri seti] <https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?m=GUMUSHANE>.

Mityók, Z., Bolton, D., Coops, N., Berman, E., & Senger, S. (2018). Snow cover mapped daily at 30 meters resolution using a fusion of multi-temporal MODIS NDSI data and Landsat surface reflectance. *Canadian Journal of Remote Sensing*, 5(44), 413-434.

Nişancı, A. (1990). Torul-Kürtün arası Orta Harşit vadi yöresi ve heyelanları. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 209-220.

Olalı, H. (1983). Dış tanıtım ve turizm, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Özgüç, N. (2017). *Turizm coğrafyası özellikler ve bölgeler* (9. baskı). Çantay Kitabevi.

Rixen, C., Teich, M., Lardelli, C., Gallati, D., Pohl, M., Pürtz, M., & Bebi, P. (2011). Winter tourism and climate change in the Alps: An assessment of resource consumption, snow reliability and future snowmaking potential. *Mountain Research and Development*, 31(3), 229-236.

Salomonson, V., & Appel, I. (2006). Development of the Aqua MODIS NDSI fractional snow cover algorithm and validation results. *IEEE Transactions on geoscience and remote sensing*, 7(44), 1747-1756.

Scott, D., McBoyle, G., & Mills, B. (2003). Climate change and the skiing industry in southern Ontario (Canada): Exploring the importance of snowmaking as a technical adaptation. *Climate Research*, 2(23), 171-181. <https://doi.org/https://doi.org/10.3354/cr023171>

Scott, D., Mvboyle, G., & Minogue, A. (2007). Climate change and Quebec's ski industry. *Global Environmental Change*, 17(2), 181-190.

Scott, D., Steiger, R., Ruttu, M., Pons, M., & Johnson, P. (2017). The differential futures of ski tourism in Ontario (Canada) under climate change: The limits of snowmaking adaptation. *Current Issues in Tourism*, 1327-1342. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/13683500.2017.1401984>

Devlet Su İşleri (DSİ). (2022). *SVT rasatlar bilgi bankası*. [Veri seti]. dsi.gov.tr.

Tervo, K. (2008). The operational and regional vulnerability of winter tourism to climate variability and change: The case of the Finnish nature-based tourism entrepreneurs. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 4(8), 317-332. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/15022250802553696>

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2022). *Gümüşhane il nüfus verileri*. [Veri seti] <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=n%C3%BCfus&dil=1>

United States Geological Survey (USGS). (2022). Science for a changing world. [Veri seti] <https://www.usgs.gov/landsat-missions/normalized-difference-snow-index>.

Ülker, İ. (2006). *Dağlarımız: Dağ sporları ve dağ turizmi, yüksek dağlarımız ve kayak merkezleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Yurttaş, H. (2008). Gümüşhane/Süleymaniye mahallesi (Eski Gümüşhane) kültür varlıkları. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (17), 348.

Zaman, M. (2000). Gümüşhane ilinin turizm potansiyeli. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 6(4), 209-136.

Zeybek, H. İ., Bağcı, H. R., & Şirin, M. (2018, 20-22 Eylül). *Gümüşhane ilindeki başlıca turistik çekiciklerin ulaşılabilirlik durumları* [Bildiri Sunumu]. II. Uluslararası Sürdürülebilir Turizm Kongresi, Gümüşhane, Türkiye. <https://124.im/giZ52q>

Makale Geliş | Received: 31.05.2022
Makale Kabul | Accepted: 28.09.2022
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.1123968

İlhan KARACA

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.
Bayburt Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Bayburt-TÜRKİYE
Bayburt University, Faculty of Literature, Department of Sociology, Bayburt-TURKIYE
ORCID: 0000-0001-7491-732X
ilhankaraca@bayburt.edu.tr

Dünden Bugüne Almanya'daki Türk Toplumunun Anadili Mücadelesi: Genel Bir Değerlendirme

Öz

Almanya'da Türk toplumunun en önemli sorunu anadili kaynaklıdır. Haliyle göçün ilk yıllarından bu yana en çok tartışılabilen konuların başında anadili gelmektedir. Ne var ki günümüze kadar çoğunluk toplum tarafından göçmen gruplarının anadillerine getirilen çeşitli sınırlamalar ve karşılıklı olarak üretilen bilgi kirliliği, Türkçe anadili için etkin bir mücadele alanının açılmasının önünde bir engel teşkil etmektedir. Göç alanında yapılan araştırmaların da göçmenlerin Almanca yeterliliğine gösterdiği ilgiyi onların anadillerine göstermediği anlaşılmaktadır. Göçmenlerin anadili sorunu aslında dilbilimin sahasına girmesine rağmen, bu bilim dalı tarafından sosyolojinin kucakına itilmiş durumdadır. Ancak sosyoloji de dilin aktarımı, kaybı ve bunların göçmeler üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmalara yer vermemektedir. Bunun sonucunda anadili tartışmaları adeta çıkış yeri kolay bulunamayan bir labirenti andırır hale gelmiş durumdadır. Çalışmada Almanya'daki Türk toplumunun anadili mücadelesi, kuşaklar üzerinden değerlendirilmiştir. Bu mücadelenin değişim durumunda olan bir dilin korunması için gereken şartlara ne derece yakın olduğu, sosyodilbilimsel kuramlar ve ilgili literatür ışığında ortaya konmaya çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlar, Türkçenin Almanya'da anadili olarak sürdürülebilmesi için kurumsal koruma altına alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ancak verilen mücadele, kuşaklar ilerledikçe, Türk toplumunu bu hedeften uzaklaştırmaktadır. Süreç hızla dil değişimine doğru ilerlerken Alman toplumu da Türkçeyi Alman okullarında yabancı dil dersi olarak sunma hazırlıkları içine girmektedir. Buna paralel olarak Türk toplumunun anadili mücadelesi de Türkçenin liselerde ikinci yabancı dil dersi olarak okutulmasına yönelmektedir. Bu da gelecekte Türk çocuklarının anadillerinin artık Türkçe olmayacağını kabulüne işaret etmektedir.

Anahtar kelimeler: Anadili, Anadili Mücadelesi, Almanya, Türk Toplumunu, Dil Değişirimi

The Struggle for the Mother Tongue of the Turkish Community in Germany From Past to Present: A General Evaluation

Abstract

The most important problem of Turkish society in Germany originates from the mother tongue. As a matter of fact, the mother tongue has been one of the most discussed issues since the first years of migration. However, the limitations imposed on the mother tongue by the majority society and the mutually produced information pollution are an obstacle to the opening of an effective field of struggle. Immigration studies are devoted to the German spoken by the immigrants, rather than to their original language. Although the problem of the native language of immigrants is actually related to the field of linguistics it has been pushed into the lap of sociology by this discipline. However sociology does not include studies that examine the transfer and loss of language and its effects on migration. As a result, the mother tongue debates have become like a labyrinth with no exit. In the study, the struggle for the mother tongue of the Turkish society in Germany was evaluated over generations. In the light of sociolinguistic theories and related literature, it has been tried to reveal how close this struggle is to the conditions required for the preservation of a language that is in the state of reference. The results show that Turkish should be taken under institutional protection in order to be able to maintain it as a mother tongue in Germany. Nevertheless, the struggle moves the Turkish society away from this goal as the generations progress. While the process is working towards language shift, the German society is also preparing to offer Turkish as a foreign language course in German schools. Parallel to this, the struggle for the mother tongue of the Turkish society also tends to install Turkish as a second foreign

language course in high schools. This refers to the acceptance that Turkish children's mother tongue will no longer be Turkish in the future.

Keywords: Mother Tongue, Struggle for Mother Tongue, Germany, Turkish Community, Language Change

Giriş

İrlanda'nın ücra bir köşesinde kaybolan bir İngiliz saatlerce bomboş köy yollarında dönüp durduktan sonra, yolun kenarında yürüyen ihtiyar bir adam görmüş. İhtiyara Dublin'e nasıl gideceğini sormuş. "Dublin'e gidecek olsam," demiş ihtiyar, "yola buradan başlamazdım." (Guy Deutscher)

Almanya'da 60 yıllık bir geçmişe sahip olan Türk toplumu her ne kadar Türkçenin sistematik bir şekilde geriletildiğinin ayırımına vararak bir refleks geliştirmiş olsa da şimdiye kadar elle tutulur bir sonuç alamamıştır. Özellikle anadilinin kimlik kazanmadaki rolünü ortaya koyan sosyodilbilim alanındaki çalışmalar Türk göçmenlerinin ilgisini pek çekememiştir. Öyle ki bugün Almanya'da köken dili/anadili eğitimi ile anadilinde eğitimin arasındaki anlamlı farkın ne olduğu ve bu farkın hangi sonuçları doğurduğu tam olarak bilinmemektedir. Böylelikle süreç Türkçenin aleyhine işlemeye devam etmektedir. Bu gidişata dur demek için Almanya'da Türkçenin mutlaka kurumsal koruma altına alınması ve mücadelenin okul odaklı yürütülmesi gerekmektedir (İleri, 2008, s. 24). Türkçenin korunması, aynı zamanda Türk çocuklarının iki dilli olmaları anlamına da gelmektedir. Diğer taraftan anadilinin desteklenmesi ve dolayısıyla iki dilliliğin desteklenmesiyle, dilsel bir azınlığa ait olma ve alt sosyal statüde yer alma korkusu da bertaraf edilmiş ve fırsat eşitliği yaratılmış olunacaktır (De Houwer & Pascall, 2021, s.3; Fthenakis vd., 1985, s.2 5).

Elbette ki anadili meselesi, toplumun içinden bireylerin ya da grupların tek başlarına çözebilecekleri bir mesele değildir. Bununla birlikte aşağıda daha ayrıntılı gösterileceği gibi, Türk toplumu, göç koşullarının ve Alman uyum politikalarının etkisi altında sınırlı bir manevra alanına sahiptir. Ne var ki şu gerçek de ortada durmaktadır: Diller de insanlar gibi bir kimliğe sahiptirler. Bir dil; doğduğu/yaşadığı coğrafyada anadili/resmi dil, ya da uluslararası ölçekte saygın dil kimliğini taşıırken, sonradan gittiği yerlerde -oradaki baskın dil karşısında- bu kimliğini koruma sorunuyla karşı karşıya kalır. Eğer uğrunda mücadele etme iradesini ortaya koyanlar da yoksa "azınlık dili", "gereksiz dil", "geçersiz dil", "değersiz dil" gibi kimliklere bürünür. Fakat bununla kalmaz. Mücadele etmede duyarsız kalan konuşanlarına da bu kimliklerden birini kazandırır.

Bu açıklamalardan Türk toplumunun teslimiyetçi bir tavır içinde olduğu ve Türkçeden peşinen vazgeçtiği anlaşılmamalıdır. Ancak azınlıkların konuştuğu dillerin, her zaman baskın olmayan grupların dilleri olduğu ve yüksek asimilasyon baskısı, ayrımcılık ve fırsat eşitsizliği ile karşı karşıya kaldıkları (Cathomas, 2005, s.126) sosyolojik bir gerçek olarak ortada durmaktadır. Dilbiliminde de "değininim durumunda tehlikeye giren dilin her zaman azınlık dili olacağı konusunda neredeyse mutabakat vardır" (Bosnalı, 2016, s. 292). Nitekim dil değiştirmeyi sağlayan etkenlere bakıldığında da (ekonomik etken: satan- satın alan; demografik etken: çoğunluk-azınlık; sosyal etken: düşük sosyal statü-yüksek sosyal statü ve politik etken: yöneten-yönetilen) (Holmes ve Wilson, 2017) çoğunluk toplumun elinin güçlü olduğu görülmektedir. Bu durumu istatistiki veriler de desteklemektedir. Günümüz Almanya'sında göç geçmişi bulunan hanelerin %63'ünde Almanca konuşulmaktadır (Destatis, 2019). Diğer taraftan asimilasyon baskısıyla birlikte göçmenler sadece dilleri nedeniyle değil, aynı zamanda etnik, din ve inanç farklılıkları nedeniyle de yoğun bir şekilde ayrımcılığa uğramaktadır (Wagner, 2011, s. 182). Bu da yerleşiklerin, göçmenleri yabancı olarak damgalamalarının bir başka kaynağını oluşturmaktadır. Göçmenleri toplumsal eşitsizlik bağlamında değerlendirmemizi zorunlu kılan bu tablo, onların hak aramada da daha sınırlı bir hareket kabiliyetine sahip olduklarına işaret etmektedir. Ancak buna rağmen Cathomas'la birlikte göçmenlerin kendi kaderlerini tayin etmede (*self-determination*) söz sahibi olabilecekleri, bunun için ise sosyal direnç göstermeleri gerektiği hatırlatılmalıdır (Cathomas, 2005, s. 126).

Cathomas'ın bahsettiği sosyal direncin Türk toplumu için ne derece elzem olduğunu, sadece topluma yön veren siyasetçilerin değil, toplumsal sorunlarla ilgilenen bilim insanlarının dahi araştırmalarında göçmenlerin anadilleriyle ilgilenmedikleri gerçeği göstermektedir (Bloemraad, Korteweg ve Yurdakul, 2010, s. 44). Nitekim göçmenlerin anadili sorunu dilbilimin sahasına girmesine rağmen, bu bilim dalı tarafından sosyolojinin kucağına itilmiş durumdadır. Ancak bu bilim dalı da dilin aktarımı, kaybı ve bunların göçmeler üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmalarla vakit kaybetmek istememektedir (Brizic, 2007, s. 34). Türk toplumu bu gerçeği görmediği sürece, yarım asrı aşan bir geçmişe bakabilen göç araştırmaları, istikrarlı bir şekilde uyumla ilişkilendirdiği Almancadan başını kaldırmayarak göçmenlerin anadillerine kör bakmaya devam edecektir.

Peki, Türk toplumu göçün ilk yıllarından başlayarak bu durum karşısında nasıl bir refleks geliştirmiştir ve şimdiye kadar hangi sonuçları elde edebilmiştir? Çalışma, bu sorunun peşine düşerek, Almanya'daki anadili mücadelesinin dününü ve bugününü, sosyodilbilimsel kuramlar ve ilgili literatür ışığında değerlendirmek istemektedir. Bu değerlendirme yapılmadan, yola nereden başlandığı ve yolun nereye varacağı tam olarak kavranamayacak, anadili mücadelesi yönünü bulamayacaktır.

Konuyu etraflıca ele alabilmek için çalışmamız yöntemsel olarak anadili mücadelesini, Almanya'ya göç eden ilk kuşak göçmenlerin ve onları izleyen yeni kuşakların mücadelesini ayrı ayrı ele alarak ve fakat birbiriyle ilişkilendirerek ilerleyecektir. Ancak çalışmada anadili mücadelesinin tarihine ve niteliğine ana hatlarıyla bakmakla yetinilerek, Almanya'daki Türkçe mücadelesini etkileyen faktörlere odaklanılacak ve Türkçenin nereye gittiğine dikkat çekilecektir. Bu sayede hem alan yazınına hem de gelecekte uygun dil politikalarının geliştirilmesine katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

1. Anadili Mücadelesinin Sosyopolitik Bağlamı

Dilbilimi alanında öne çıkan çalışmalar, değinim durumunda olan bir azınlık dilinin korunmasında en önemli rolü okulun oynadığını göstermektedir. Okulda dikkate alınmayan bir dilin uzun vadede hayatta kalma şansı bulunmamaktadır. Hatta Cummins'e göre, bir dil toplum tarafından negatif etiketlenmişse, okulda dikkate alındığı halde bile hayatta kalamayacaktır (Cummins, 2006). Zira birinci dilin olumsuz algılanması, o dili konuşanların ondan vazgeçme isteğini destekleyecektir (Gugenberger, 2003, s. 50).

Buna göre Türkçenin Almanya'da anadili olarak sürdürülebilmesi için, kurumsal koruma altına alınması, dolayısıyla dilin hayatta kalabilmesi için mücadelenin mutlaka okul odaklı yürütülmesi gerekmektedir. Dil bilimci Esin İleri, bunun ideal olarak Türkçenin anadili dersi olarak 1. sınıftan son sınıfa kadar (Almanya'da 10. sınıf) her okul türünde ve ikinci dille eş değerde yasal hak olması ve uygulanması gerektiğinin altını çizmektedir (İleri, 2008, s. 24). Başka bir ifadeyle, Türk dilinin Almanya'da anadili olarak sürdürülebilir olması için Türkçenin dil dersi değil, (Almancanın yanında) ders dili olması zorunluluğu bulunmaktadır. Bu zorunluluk yerine getirildiğinde, Almancanın öğrenilmesi ve kullanımı da kolaylaşacaktır. Bu durumu önde gelen dilbilimcilerden Cummins'in karşılıklı bağımlılık (*interdependence*) kuramı da ortaya koymaktadır. Yazara göre iki dil arasında özel bir ilişki bulunmaktadır ve bu ilişkide, diller birbirinin gelişimini etkilemektedir (Cummins, 1982). Ne var ki Almanya tek dillilik normunu sıkı bir şekilde işleten bir ülke olarak, sadece resmi azınlık statüsü taşıyan etnik/bölgesel gruplara (Dan, Saterland, Sorb, Frisya ve Kuzey Frisya) anadillerinde eğitim hakkı tanımaktadır. Çok düşük sayıda konuşanları bulunan bu etnik/bölgesel grupların dilleri, kendi okullarında ders dili olabilmektedir (İleri, 2008, s. 23). Aynı statüye sahip olmayan Türk toplumuna ise 1976 yılında iki ülke arasında yapılan kültür anlaşması çerçevesinde okullarda Türkçe takviye dersleri hakkı tanınmıştır. Ancak politik alanda bu derslerin amacı, Türkçeyi korumaktan ziyade geri dönüş seçeneğinin açık bırakılması olarak belirlenmiştir (Yıldız, 2012, s. 9). Nitekim misafirlerin dönmeyecekleri anlaşıldığı saatten sonra Türkçe derslerine çeşitli kısıtlamalar getirilmeye başlanmıştır. Almanya, günümüzde okullarda genel

olarak müfredat dışı okutulan Türkçe takviye derslerini (Özbal, 2021, s. 140) tamamen kaldırarak, aşağıda daha ayrıntılı değinileceği üzere, Türkçenin liselerde ikinci yabancı dil dersi olarak öğretilmesine daha sıcak bakmaktadır.

Peki, belli azınlık gruplara tanınan kendi kaderini tayin hakkı (*self-determination*) diğer göçmen gruplarına neden tanınmamaktadır? Bunun cevabı Avrupa Birliği dil politikalarında gizlidir:

Avrupa Birliği, temelde bir ekonomik birlik kimliği ile ortaya çıksa da zamanla bir “barış ve insan hakları projesi” olarak gelişmiştir. Bunun kalıcı olabilmesi için AB, ileride toplumsal gerilimlere sebebiyet verecek bütün olumsuz koşulları ortadan kaldırma gayreti içinde olmuştur. Bu gayretin kapsama alanına azınlıkların durumu da girmektedir (Atılğan, 2006, s. 42). Zira AB ülkelerine bakıldığında, hiçbir zaman homojen yapıda olmadıkları hatta Avrupa'nın 400'den fazla azınlık grubuna ve 200'den fazla farklı dile ev sahipliği yapmakta olduğu görülmektedir (Yılmaz, 2015, s. 111). Göçmenleri de işin içine kattığımızda AB ülkelerinin çok dilli ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır (Keim, 2012, s. 13). Küreselleşen dünyada birbirine sıkı sıkıya bağlı ekonomik ilişkilerin artması ve buna bağlı olarak çok dilliliğin daha fazla değer kazanması nedeniyle, uluslar dilsel çeşitliliği son derece doğal olarak kabul etmekte, önemsemekte ve yüksek maliyetli programlarla desteklemektedir (Limbach, 2008, s. 30). Ancak bu çeşitlilik, Avrupa'da istikrarı bozma potansiyelini de içinde barındırdığı için, azınlıklara kontrollü bir şekilde bazı haklar tanınmaktadır (Yılmaz, 2015, s. 111). Bu hakların tanınmasına yakın tarih bağlamında bakıldığında Avrupalı devletlerin başta azınlık haklarını ayrı bir alan olarak gözetmedikleri daha ziyade insan hakları çerçevesinde ele aldıkları görülmektedir (Yılmaz, 2015, s. 11). Böyle olunca azınlıklara özel hakların tanınmasına ihtiyaç duyulmayacağı görüşü hâkim olmuştur. Ancak, 1990'lara gelindiğinde insan hakları temelli yaklaşımın, azınlık haklarını koruma altına almak için ya da ulusun azınlıklar tarafından tehdit oluşturmasını önlemek için yeterli ve geçerli olamayacağı görüşü ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 2015, s. 113).

Tüm bunların sonunda BM İnsan Hakları Komisyonu Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu raportörü Francesco Capotorti'nin 1978 tarihinde hazırlamış olduğu “Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına İlişkin Çalışma” (*Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*) ile yol almaya başlanmıştır. (Yılmaz, 2015, s. 113; Atılğan, 2006, s. 46). Bu çalışmadaki ‘azınlık’ tanımı, uluslararası alanda görece kabul görmüş ve sonrasında yapılan ‘azınlık’ tanımlarına temel bir çerçeve oluşturmuştur. Atılğan, söz konusu tanımı ana hatlarıyla şu şekilde özetlemektedir:

- Bir devleti oluşturan nüfusun içinde farklı etnik, dinsel ya da dilsel karakterdeki bir grubun varlığı.
- Bu grubun, nüfusun bütünü içinde sayıca az olması.
- Sayısal az olan grubun baskın olmayışı ve grup üyelerinin devletle vatandaşlık bağı ile bağlı olması.
- Bu objektif ölçütlere uyan grup üyelerinin farklılıklarını/kimliklerini koruma arzusu (Atılğan 2006, s. 46).

Yaygın olarak kabul görmesine karşın, Capotorti'nin azınlık tanımı, farklı araştırmacılar tarafından eleştirilmiştir. Zira “sayıca azlık ölçütü” ve “vatandaş olma şartı”, mülteci ve göçmenleri dışlamaktadır ve onları temel haklarından mahrum etmektedir (Atılğan, 2006, s. 46). Azınlık tanımı konusunda bir diğer problemlili durum da Capotorti'nin azınlık tanımında nesnel özellik olarak saydığı azınlıkların “çoğunluktan ırk, din ve dil temelinde farklı olan vatandaşlar grubu” olmaları ölçütünün değerlendirilmesini kim veya kimlerin yapacağı konusudur. Bu değerlendirmenin ülkelerin takdirine bırakılması, bu ülkelerin kendi çıkarlarına uygun tanım yapma olasılığını doğurması ve bu tanım doğrultusunda azınlık haklarının tanınması konusunu gündeme getirmektedir (Yılmaz, 2015, s.111, Dolgünsöz, 2014).

Tüm bu eleştirilere rağmen Capotorti'nin azınlık tanımı referans noktası olarak kullanılmaya devam edilmektedir ve ulusların kendi çıkarlarına uygun tanım yapmasına neden olmaktadır. Nitekim Almanya özelinde baktığımızda tam da bunu görmekteyiz. AB'nin azınlıklar konusundaki politikalarına yön veren ve 1992 yılında Avrupa Konseyinde kabul edilen bir temel belge olan Bölgesel ya da Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'nı (*European Charter for Regional or Minority Languages*), 1992 yılında Strazburg' ta imzalayan ilk üye ülkeler arasında Almanya yer almaktadır. Diğer ülkeler gibi Almanya da sözleşmeyi, Avrupa'nın tarihsel veya azınlık dillerini korumak ve yaygınlaştırılmak, bölgesel veya azınlık dillerinin özel ve kamu yaşamında kullanılması hakkına saygı göstermek amacıyla kabul etmiş ve uygulamaya koymuş bulunmaktadır (BMI, 2011, s. 56). Böylelikle AB sözleşmesi doğrultusunda kültürel miras olarak belirlenen etnik-dilsel azınlıklar, kurumsal koruma altına alınmıştır. *Alman Hükümeti Göçmen Sorunları ve Etnik Azınlıklar Temsilciliği* bunun neden önemli olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir:

Wilhelm von Humboldt bizlere dilin önemine dair şöyle demektedir: 'gerçek vatan aslında dildir. Kişinin kendine yabancılaşması dilinin değişmesiyle en hızlı ve en kolay ama aynı zamanda en sessiz bir şekilde gerçekleşir.' Bu nedenle Federal Hükümet, azınlıkların (...) dillerini özellikle korumaktadır. Bu insanlar için anadilleri, kültürel kimliklerinin ve asırlardır süregelen geleneklerinin korunması anlamına gelmektedir (BMI, 2011, s. 4).

Ancak sıra Türk toplumu gibi resmi azınlık statüsü taşımayan göçmenlerin dillerine geldiğinde, Alman siyasetçileri tarafından aşağıdakilere benzer ifadeler tekrarlanıp durmaktadır: "Biz daha ziyade Türkçe konuşulan ailelerden çocukları nasıl daha erken Alman diline kavuşturabiliriz, onu düşünmeliyiz" (Tören, 2010). Ya da: "Türkçe dersleri, Türk devletinin burada yaşayan çocuk ve gençlerin eğitimine tek taraflı etki yapmaktadır" (Rabe, 2017).

Görüldüğü üzere "Almanya'da azınlıkların ve göçmenlerin dilleri farklı statülere sahiptir. Batı Avrupa ülkelerinde yaşayan Türkler, AB ülkelerine kendi iradeleriyle ve sonradan geldikleri savıyla, yerli azınlık olarak kabul edilmemektedir" (Bekâr, 2017, s. 3). Bununla beraber Almanya'da dilsel ayrımcılık, sadece azınlık tanımının yorumuna göre farklı tarife uygulanması şeklinde tezahür etmemektedir. Aksine kültürlerin birbirlerinden algılanan farklılık (uzaklık) derecesi de ayrımcılığın bir kaynağını oluşturmaktadır. Bu bağlamda önemli bir örneği sürekli olarak Alman kamuoyunun gündeminde olan, zaman zaman da hararetlenen "Türk lisesi" tartışmaları oluşturmaktadır. Türkiye'deki Alman okullarına benzer bir Türk lisesinin Almanya'da açılması fikri, 2008 yılında ilk kez dönemin Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından ortaya atılmıştır. Bu doğrultuda yapılan iki ülke arasındaki müzakereler devam ederken, bu okulların uyuma engel olacağı düşüncesi, Alman yetkililer tarafından sürekli gündeme getirilmektedir. Sol Parti milletvekili ve Türk-Alman Parlamenterler Grubu Başkanı Sevim Dağdelen, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı kast ederek: "Onun okulları Almanya'daki uyum ve demokrasi açısından zehirdir" ifadesini kullanmıştır (Dağdelen, 2020). Basında çıkan diğer haberler de bundan farksız değildir: "Asimilasyon korkusu içinde olanlar ve bu korkuyu insanlara aşıl原因lar bu toplumda yer alamazlar. Brüksel'de de olamazlar" (Darmstädt, 2008).

Diğer taraftan Alman siyaseti, göçün ilk yıllarından bu yana sessiz sedasız bir şekilde eğitim-öğretim faaliyetlerine devam eden Yunan liseleriyle ilgili şu görüşü savunmaktadır: "Yunan hükümeti, vatandaşlarının Yunanistan'a bağlı güçlendirmek için büyük bir çaba gösteriyor. Ayrıca Yunan okulları, öğrencilerin Alman toplumuna uyum sağlamalarına önemli katkılar sağlıyor (...). Bu okullarda kendini her iki kültüre ve dile ait hisseden bir nesil yetişiyor" (Presseinformation Landesregierung Nordrhein-Westfalen, 2010).

Görüldüğü üzere Almanya'da Türk toplumunun anadili mücadelesi, bu grubun çoğunluk toplum tarafından hem sayıca büyük (en büyük göçmen grubu) hem de kültürel olarak uzak bulunması nedeniyle son derece kısıtlayıcı bir bağlam içinde gerçekleşebilmektedir. Bu durum anadili mücadelesinde fazla mesafe alnamamasının en büyük sebebidir. Ancak buraya kadar

söylenenler aynı zamanda şunu da göstermektedir. Sayıca büyük olan bir grup, toplumda ve siyasette gidişatı değiştirebilecek bir potansiyeli de içinde barındırmaktadır. Ancak bu potansiyel ortak akıl ve birlik beraberlik içinde kendisini hissettirebilecektir. Aşağıdaki bölümde bu potansiyelin geçmişten günümüze gelene kadar, farklı kuşaklar tarafından ne derece değerlendirilebildiği ele alınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda ilk olarak 1961 yılında iki ülke arasında imzalanan *İşgücü Göçü Anlaşması* kapsamında Almanya'ya misafir işçi statüsünde göç edip, sonradan kalıcı göçmen statüsünü elde eden bireylerin mücadelesi değerlendirilmiş ve yeni kuşaklara nasıl bir miras bıraktıkları ortaya konmuştur. Ardından yeni kuşakların bu mirasla ne yaptıklarına ve Türkçenin Almanya'da anadili olarak sürdürülmesine ne yönde katkı sağladıklarına geçilmiştir.

2. Birinci Kuşağın Anadili Mücadelesi

Yukarıda Cathomas'la birlikte “dilsel azınlıkların durumlarının iyileştirilmesi, onun için savaş verenlerin iradesine bağlıdır” ifadesini kullanmıştık. Göç kaynaklı dil değişimi, birinci kuşağın Almanya'ya göç etmesiyle başladığına göre, bu iradeyi ilk olarak kimin ortaya koyması gerektiği kendiliğinden anlaşılmaktadır. Ne var ki bu grubun neredeyse tamamının Almanya'ya, Türkiye'nin kırsal bölgelerinden vasıfsız işçi olarak göç ettiklerini bilinmektedir (Küçük, 2020, s. 39). Bu halleriyle birinci kuşak göçmenler, göç ülkesinde düşük ücretler karşılığında, kimsenin yapmayı kolay kolay kabul etmeyeceği, ağır ve “pis” işlerde çalışarak Alman işçi sınıfının da altında yer almışlardır. Diğer taraftan birinci kuşağı oluşturan bireyler, Almanya'ya misafir işçi olarak, yani belirli bir süre için gelmişlerdir. Bu bireyler, ülkede kalıcı olacaklarını ve dolayısıyla geride bıraktıkları ailelerini de yanlarına alacaklarını akıllarına hiç getirmemişlerdir. Bu bakış açısına sahip bir göçmen grubundan, kendisini bekleyen dil sorunlarını görmesi ve buna göre bir tedbir alması elbette ki beklenemezdi. Bu nedenle birinci kuşak, sorunları fark etmede geç kalan bir kuşak olarak da tanımlanabilir.

Birinci kuşağın bu ‘geç fark edişini’ etkileyen bir başka neden ise Alman toplumunun o dönemler göçmenlere dönük sergilediği “bırakın yapsın”cı yaklaşımdır. Zira yalnız misafir işçiler değil, Alman devleti de göçe hazırlıksız yakalanmıştı. Max Frisch'in meşhur “biz işçi çağırmıştık, insan geldi.” sözü, tam da bu durumu açıklamaktaydı. Bu nedenle o dönemler için, bugün olduğu şekilde bir uyum politikası ve dolayısıyla baskısından bahsetmek mümkün değildi (Bade & Oltmer, 2007, s. 136). Diğer taraftan “Türk devleti de bu kişilere, bir süre çalıştıktan sonra memleketlerine ‘geri dönme’ fikrine sahip oldukları için, Alman dili ve toplumuna ya da kültürüne yönelik bir ön hazırlık programı sunmamıştır” (Küçük, 2020, s. 38).

Tüm bunlar aynı zamanda misafir işçilerinin Alman toplumuna katılımını sağlayacak herhangi bir adım atılmasının gerekmediği anlamına da gelmekteydi. Ülkeye gelenler insan olarak değil, işçi olarak çağrıldıklarına göre, böyle olmasında bir beis de yoktu. İşler bitene kadar Alman çalışma disiplinine uymaları ve ardından sorunsuz bir şekilde geldikleri yere geri dönmeleri yeterliydi (Bade & Oltmer, 2007, s. 136). Hatta bu dönüşün fazla uzamaması için 1980'li yıllarda Alman hükümeti para ödüllü teşviklerde bulunmuş ve bu hususta kısmen de olsa başarılı olmuştur (Bayrak & Üstün, 2020, s. 354).

Sonuç olarak kendilerinden herhangi bir kültürel ödev beklenmeyen misafir işçilerin dil bilmeleri, yani Almanca bilmeleri de gerekmiyordu. Aksine onların geri dönüşe hazır tutulmaları için dil bilmemeleri gerekiyordu. Böyle olması için gerekli tüm koşullar da kendiliğinden oluşmuştu sanki: “O kadar çalıştırılıyorlardı ki, bir programa bağlı olarak Almanca öğrenmeye mecelleri kalmıyordu” (Gülmüş, 2007, s. 35). Misafir işçilerin de göçle ilgili hedeflerini para kazanmakla sınırlı tutmaları, Alman toplumunun beklentilerini karşılıyordu. Zira işçiler zamanla her ne kadar kendi imkânları ve ihtiyaçları ölçüsünde kendi kültürlerini yaşayacakları, ibadetlerini yapabilecekleri camii, dernek, kıraathane, spor kulübü v.b. mekânlarını inşa etseler de Almanya'ya bunlar için ya da başka kültürel ve dini hedeflerle gelmemişlerdi (Antes, 2001, s. 60). Andığımız bu kültürel inşa süreci daha çok öz vatanlarından uzak bir yerde, yabancı bir ülkede olmanın ortaya çıkardığı doğal bir sonuçtu.

Hatta işler bazen o dereceye varıyordu ki, dindar olmayan bireyler bile gurbette birdenbire dini gruplar oluşturmaya ya da onlara katılmaya başlıyordu. Ve elbette ki bu gruplar bireyler tarafından rastgele seçilen gruplar değillerdi, daha ziyade gurbet elde özlemini çektikleri memleketlerindeki benzer ve onlarla bağlantılı gruplardı (Beck-Gernsheim, 2007, s. 32). Tam da buralarda, Alman toplumundan büyük ölçüde kopuk olarak varlık sürdüren, ondan kültürel olarak ayrışma eğiliminde olan getto tarzında 'kültür adacıkları' oluşuyordu. Bu sayede Türk dili de kendisine egemen dil (*lingua franca*) olarak alternatif pazarlar (Bourdieu, 1983, s. 182) bularak gizli bir saygınlığa kavuşuyordu. İlk bakışta bu durum, Türkçenin kullanımını açısından olumlu olarak değerlendirilebilse de aslında yukarıda bahsi geçen 'geç fark edişe' neden olan bir başka etkendi. Zira alternatif dil pazarında Türkçenin karşısında kendisini tehdit edebilecek bir rakibi bulunmuyordu. "Kültür adacıkları"nda Almanca konuşulmuyordu. Dolayısıyla Türkçeyi korumaya yönelik herhangi bir önlemin alınması ya da bir savunma stratejisinin geliştirilmesi de gerekmiyordu. Nitekim sonraları, uyum baskısının hissedilir derecede artmasıyla birlikte, Türk toplumunun dilini savunacak gücü geliştiremediği anlaşılacaktı. Bu durum sonradan başlayan mücadeleyi de zora sokacaktı. Zira Türkçenin sadece misafir işçilerin konuştuğu bir dil olması ve kullanım alanının bu kişilerin girip çıkabildiği yerlerle sınırlı kalması, Türkçeyi alternatif pazarın dışında görünmez kılmaktaydı. Bu şekilde Türkçe, Almanya'da ilk izlenimini toplumdaki kopuk yaşayanların ve toplumsal tabakanın en alt kısmında yer alanların (hatta yabancılar içinde Almanlara en az benzeyenlerin) geçersiz dili olarak vermektedir. Bu durum, aşağıda da ele alınacağı gibi, artık hiçbir zaman, hatta sınıf atlamakla dahi değişmeyecekti. Bununla birlikte en altta olanların ve toplumdaki kopuk ve yabancı olarak yaşam sürenlerin bir dili savunmalarının da elbette bir geçerliliği olmayacaktı. Olsa bile bu girişimlerinde iyi niyet aranamayacaktı. Ya da Bourdieu ile ifade edecek olursak, ekonomik, sosyal ve kültürel sermayesi sınırlı olan bir grubun isyanı da gücü kadar olacaktı (Bourdieu 1983, s. 183). Buna bir örnek olarak geri dönmeyecekleri anlaşılan misafir işçi çocuklarının Yabancılar Sınıflarından (*Anslaenderklasse*) alınıp normal sınıflara dağıtılmaya ya da bu sınıfların normal sınıflara dönüştürülmeye başlama uygulaması verilebilir. Örneğin Almanya'nın Bielefeld şehrinde bu durum göçmenler tarafından Almanlaştırma (*Germanisierung*) girişimi olarak değerlendirilmiş ve o dönemler için çok ciddi, ses getiren protesto eylemlerine neden olmuştu (Gomolla & Radtke, 2009, s. 112). Ancak misafir işçilerinin bu protestoları, günümüz kuşaklarına kıyasla daha hararetli ve cesur bir dille sürdürülmesine karşın, muhataplarını etkileyememiş ve sonuçsuz kalmıştı. Hatta onların aşırı milliyetçi, radikal dinci olarak algılanmalarına neden olmuştu.

Özetle, birinci kuşağın Türkçeye sahip çıkma durumlarının kendi konuştukları Türkçe ile sınırlı olduğunu ya da diğer bir ifadeyle en fazla o kuşağın sahip olduğu kültür kadar olduğunu (Türkdoğan, 1984, s. 89) söyleyebiliriz. Bu kuşağı temsil eden bireyler her ne kadar evde ve alternatif pazarlarda kendi çocuklarıyla Türkçe konuşarak bir ölçüde Türkçeye katkı sağlamış olsalar da bu katkı göç kaynaklı değininim durumundaki bir dilin sürdürülebilmesi için yeterli değildi. Böylelikle yerleşikliğe geçmelerinden ya da bunu idrak etmelerinden sonra başlayan anadili mücadelesi, zayıfların ve toplum tarafından önce yok sayılmış sonra dışlanmış olanların mücadelesi olarak başlamıştı. Tüm bunlarla birlikte anadili mücadelesi, kaybedilmiş zaman, eksik tecrübe, kötü imaj ve yetersiz bilgi birikimi ile karakterize idi. Yeni kuşaklara mücadele için son derece kısıtlı bir miras bırakılmıştı.

3. Yeni Kuşakların Anadili Mücadelesi

İlk kuşak göçmenler, göçe hazırlıksız bir devletin kendilerine dönük "bırakın yapsın"çı yaklaşımı çerçevesinde hareket kabiliyeti gösterebilirken, yeni kuşaklar devletin etkisinin çok daha belirgin ve güç kazanmış zamanının yetişkinleri oldular (Bloemraad vd., 2010, s. 44). Önceki kuşaktan topluma katılım ve dil bilmek beklenmezken yeni kuşakların artık bir de uyum ödevleri bulunmaktaydı. Bu bağlamda gerek Almanya'da doğan gerekse Türkiye'den ailelerinin yanına giden yeni kuşaklar okula başlamak zorundaydı (Küçük, 2020, s. 39). Diğer taraftan 90'lı yılların sonundan

İtibaren, Almanya bir göç ülkesi olduğunu zoraki kabul ederek, uyum meselesini iyiden iyiye ön plana çıkarmıştı (Hans, 2010, s. 31). İzlenen uyum politikaları da özellikle yeni kuşaklardan Almanya'ya sadakat bekliyordu. Onların ülkeye bağlılıklarını ise Almancada elde ettikleri derece ile ölçüyordu. Zira artık dil uyumun anahtarıydı (Bloemraad vd., 2010, s. 44) ve Alman kültürünün eş anlamlısı olarak kullanılmaktaydı (Gomolla & Radtke, 2009, s. 137). Alman entegrasyon politikaları üzerinde belirleyici etkisi bulunan uyum teorisyeni Esser, bu durumu şu şekilde ifade ediyordu: “Dil uyumun en önemli ayaklarından biridir hatta belki de en önemlisidir. O diğer uyum süreçlerinin koşulu ve sonucudur” (Esser, 2006, s. 23). Bu uyum Essere'e göre Türk anne babalarının çocuklarının bir yerlere gelmelerini istemesi ve bu uğurda onları Almanya'daki okullara yazdırmasıyla kendiliğinden gerçekleşecekti (Esser, 2006, s. 25). Göçmenlerin de kabul edeceği gibi eğitim, iş, siyasal ve hukuki kurumlara erişimi sağlamak için dilsel olarak da adapte olma zorunluluğu bulunmaktaydı (Cathomas, 2005, s. 127). Göçmenler aksi takdirde dezavantajlı duruma düşecek ve ayrımcılığa uğramış olacaktı (De Houwer & Pascal, 2021, s. 2). Nitekim günümüze gelindiğinde okullara devam eden Türk çocuklarının Esser'in bahsettiği uyum sürecinden geçtikleri, hatta birçoğunun bu süreci tamamladıkları ve ‘Yeni Almanlar’ olarak yaşam sürmeye başladıkları gözlenmektedir (Münker & Münker 2016, s. 223). Burada ‘Yeni Almanlar’ tabirinin kullanılması, Almanya'da eğitim kurumlarının, göçmen çocukları için adeta resosyalizasyon ajansları olarak sunulması ve özellikle okul öncesi kurumlarda göçmen çocuklarının Alman kültürüne ve dolayısıyla okuldaki rollerine alıştırılıyor olmasındandır (Gomolla & Radtke, 2009, s. 128). Daha kestirme bir ifadeyle söyleyecek olursak, Almanya uyum adı altında yürüttüğü politikalarla göçmenlerden Alman yapıyordu (Münker & Münker, 2016, s. 224). Artık bu bireyler daha çok Türkçeyle ve Türk kültürüyle sorunlar yaşamaya başlıyorlardı (Bayrak & Üstün, 2020, s. 353).

Bu kültürel dönüşümün boyutları, tahminlerin de ötesindedir. Zira bir zamanlar Türkçeye gizli prestij sağladığı belirtilen ‘kültür adacıkları’ da devlet okullarından mezun olup bir yerlere gelen/gelemeyen ‘Yeni Almanlar’ tarafından Almancanın işgali altına geçiriliyor ve Türkçenin alternatif pazarı da Türk toplumunun elinden alınıyordu. Nitekim bugün Türk sivil toplum kuruluşlarının ve hatta paralel bir toplum inşa ettiği ileri sürülen kurumsal İslam'ın dahi içerideki ve dışarıdaki iletişim dili Almancadır (Spielhaus, 2011, s. 63). Burada bahsedilen ve asimilasyon derecesinde gerçekleşen kültürel yakınlaşma, günümüzde çoğunluk toplum tarafından kuşak değişimi (*Generationswechsel*) olarak değerlendirilerek hafifseyici bir dille geçiştirilmekte ve göçmenlere de bu şekilde kabul ettirilmektedir. Oysa Alpay, asimilasyon adı verilen politik aracı, devlet darbelerine benzeterek, “başardınız mı meşruymuş gibi yapabiliyorsunuz, uzun süreler hafifseyici bir dille geçiştirme şansınız bile oluyor. Başaramadınız mı işler fazlasıyla karışıyor” diyerek meselenin bam teline dokunuyordu (Alpay, 2004). Tam bu noktada akıllara, bahsi geçen tek taraflı yakınlaşmanın toplumsal kabulü de beraberinde getirip getirmediği sorusu gelmektedir. Şimdiye kadar söylenenlerle birlikte bu sorunun cevabı ortada olsa da Spielhaus'la yeni kuşakların köken dillerini terk ederek Almancaya geçtiklerini ancak Alman toplumu tarafından yine de kabul görmediklerini söyleyebiliriz (Spielhaus, 2011, s. 63).

Çoğu Batı Avrupa ülkesinden farklı olarak, Almanya'da bu kabul görmeyişin en belirgin ve yıkıcı olarak gerçekleştiği yer eğitim-öğretimdir. Dolayısıyla ayrımcılık süreklilik ve yapısal nitelik kazanmış durumdadır. Hatta 32 Pisa ülkesi içinde, toplumun üst ve alt sınıflarından gelen çocukların arasındaki akademik başarı farkının en büyük olduğu ülke Almanya'dır (Stanat, 2006). Ülkedeki genç nüfusun üçte birini oluşturan göçmen kökenli çocuk ve gençler, toplum içindeki kaybedenler grubunu oluşturmaktadırlar. Böylelikle ilk göçün üzerinden yarım asırdan fazla bir sürenin geçmesine rağmen, göç kökenli çocukları Alman eğitim kurumları yukarı taşımak yerine, en altta bırakmaktadır (Lokhande, 2016, s. 5). Bu durum Alman öğrencilerinin eğitim piramidinin üst kısmında yer almasıyla sonuçlanmaktadır (Fereidooni, 2011, s. 56). Böylesi bir tablonun ortaya çıkmasının nedeni, çoğunluk toplumun kabul ettiği gibi, göçmen kökenli çocukların özellikleri ya da göç koşulları değil, bizzat okulun kendisidir (Gomolla & Radtke, 2009, s. 127). Hatta

Hamburger'e bakılırsa, misafir işçilerinin ve onların çocuklarının en altta kalmaları, bir beceriksizliğin sonucu olmaktan çok, yerlilerin anomi potansiyellerini bertaraf etmek için seçilmiş bir stratejidir (Hamburger, 1999, s. 38). Oysa Türk anne babalar, çocuklarını kendileri gibi altta kalarak dezavantajlı duruma düşmesinler, toplumda söz sahibi olsunlar diye anadillerini kaybetme pahasına Alman okullarına göndermişlerdi (Lokhande, 2016, s. 5). Relikowski vd.'lerine göre Türk anne babalar, Alman eğitim sistemine aşırı derecede güvenmişlerdi (Relikowski vd., 2012).

Eğitim öğretimde ayrımcılığa uğrayarak altta kalan Türk gençleriyle birlikte elbette ki Türkçe de yine en altta kalarak dil seviyesine çıkamayacaktı. Nitekim müfredatta kendine yer bulamayan Türkçe, bu gençlerle birlikte ancak teneffüslerde "lan", "s.. lan..", "moruk" düzeyinde bir yer bulacaktı. Alman çocukları da Türkçe ile bu seviyede tanışacaklardı. Böylece yeni kuşaklar da isteseler dahi, Türkçenin imajını babalarından ileri bir noktaya taşıyamayacaklardı. Diğer yandan yeni kuşakların sisteme entegre edilmesiyle birlikte, bugün anadili tartışmaları daha ziyade ikincil sorunların gölgesinde ve gerçeklerden uzak bir noktada, neredeyse bir kahve sohbeti seviyesinde sürdürülmektedir. Aynı zamanda ideoloji beklentiler ya da maddi çıkarlar doğrultusunda anadili propagandası yapan bir takım Türk uzman, aktör ve grupların bu seviyenin üzerine çıkılamamasında etken oldukları da ayrıca belirtilmelidir. Bunun yanında Türkiye tarafından (devlet kanalıyla) atılan cılız adımlar ise, Almanya tarafından "içişlerimize karışılıyor", "uyumu engelliyor" gibi gerekçelerle geri çevrilmektedir.

Gelinen noktada Türkçeye tutunulacak bir dal olarak, Alman okullarında yabancı dil seviyesine çıkmak kalmaktadır. Diğer bir deyişle Türk toplumunun anadili mücadelesi, bu ve benzeri (örneğin köken dili dersleri) adaylık başvurularına yönelmekten başka bir çözüm üretmemektedir. Aşağıda bu sürece ve sonuçlarına değinilmiştir.

4. Türkçenin Okullarda Yabancı Dil Olarak Öğretilmesi ve Sonuçları

Kültürel çoğulculuk ve hoşgörü anlayışının bir gereği olarak, Almandan sonra en çok konuşulan dil olan Türkçenin, okullardaki normal yabancı diller arasındaki yerini herhangi bir mücadele verilmeden alması beklenirdi. Eğer ki öyle olsaydı bugün Türk toplumu hak arama yolunda daha farklı şeyleri tartışıyor olurdu. Ne var ki kendiliğinden ve çok önceden olması gerekenin geç ve zoraki gerçekleşmesi, Türk toplumu tarafından bir kazanım olarak algılandı, hatta Türk yazılı ve görsel basınında bu konuda çıkan haberlere bakılırsa, bu durumun bir zafer olarak kutlandığı söylenebilir. "Türkçe Almanya'da 2. Yabancı dil oluyor" haberi buna bir örnektir (Sabah 2010). Ancak ortada erken bir kutlamanın olduğunu aşağıdaki gerekçelerle söyleyebiliriz. Öncelikle bilinmesi gereken şudur ki, Almanya'nın Türkçe yabancı dil açılımı, birkaç siyasetçinin konuyu gündeme getirmesi ve bazı Türk veli derneklerinin desteklemesiyle Berlin ve Kuzey Ren Vestfalya eyalet okullarında Türkçenin ikinci yabancı dil statüsünde okutulmasıyla sınırlıdır. Diğer taraftan bu dersi vermek üzere öğretmen yetiştirilmesine 1995/96 kış sömestrinde Kuzey Ren Vestfalya Eyaleti'nde, Essen Üniversitesi'nin Edebiyat Bilimleri ve Dilbilimleri Fakültesi'nde başlanmıştır. 1998 yılında bu bölüm anabilim dalı olarak yasallaşmıştır (İleri, 2008, s. 2). Atılan bu adım ise aslında Türk toplumunun değil, çoğunluk toplumun beklentisini karşılamaktadır: Bir yandan anadili tartışmalarına nokta konmuş, öte yandan diğer onaylanmış yabancı dillere sağlanan olanaklar Türkçe yabancı dil dersine sağlanmamıştır. Yıldız'a göre diğer "büyük" yabancı dillere rakip olarak duran göçmenlerin anadilleri, bu rekabete karşı duramamış ve sayısal açıdan önemsiz bir konumda kalmışlardır (Yıldız, 2012, s. 8). Örneğin İngilizce yabancı dil dersi resmi okullarda ilkokuldan itibaren öğretilirken, Türkçe yabancı dil dersi 6. sınıfta yani ortaokulda başlatılmaktadır. Burada Türk çocuklarının Türkçeyi gerçekten bir yabancı dil gibi, sıfırdan başlayarak öğrenmesi söz konusudur ve bu da yukarıda değindiğimiz gibi iki dillilikten tek dilliliğe geçişin ya da öyle bir beklentinin işaretidir.

Diğer taraftan, her ne kadar Türkçenin Almanlar ya da başka göçmenler tarafından okullarda öğrenilecek bir yabancı dil olması, Türk toplumu adına sevindirici olsa da aynı zamanda

ismi Ayşe ya da Mehmet olan bir çocuğun anadilinin artık Türkçe olmadığı kabulünü de içermektedir. Adı Türkçe de olsa hiçbir yabancı dilin anadilinin yerini alamayacağı ise buraya kadar söylenenlerden anlaşılmaktadır. Bu durumda anadili mücadelesinin Türkçeyi yabancı dil statüsüne kavuşturmaya yönelmesi, her şeyden önce kuşakların birbiriyle iletişimini imkânsız kılma ve doğal bağlarını koparma anlamına gelmektedir. İşin kayda değer bir tarafı ise bu “uyum başarısının” da toplumsal kabule yol açmadığıdır.

Sonuç

Almanya'da Türkçenin anadili düzeyinde öğretilmesi ve sürdürülebilmesi için Türkçenin kurumsal koruma altına alınması, diğer bir deyişle eğitim öğretim bünyesinde Almancayla eş değer biçimde ve eşit ağırlıkta ders dili olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Ancak Alman siyaseti bu hakkı sayıca az olan bazı etnik/bölgesel topluluklara tanırken, Türk toplumu hem resmi azınlık statüsü yorumunun dışında tutularak hem de Alman kültürüne uzak bulunarak bu haktan mahrum edilmektedir. Bu nedenle sayıca en büyük göçmen grubunu oluşturan Türk toplumunun anadili hakkını savunması, Almanya'da uygulanan bir toplumsal siyasanın temel önermelerine karşı gelinmesi anlamına gelmektedir. Türk toplumunu oluşturan bireylerin, yaygın eğitim-öğretime pedagojik gerekçelerle ve/ya da hak temelli bir çağrı olarak “Türkçe” demeleri bile kolayca radikal eğilimli, aşırı milliyetçi dinci vb. unvanlarla anılmaya başlamalarına neden olmaktadır. İçine atıldıkları bu tanımlamalar da ağızlarından çıkacak her makul izahı Almanya koşullarında geçersiz bir ideolojik söyleme dönüştürmektedir.

Diğer taraftan Türk toplumunu oluşturan bireyler ve onları temsil eden aktörler ne kadar uyumlu birer vatandaş olurlarsa olsunlar, Almanya'da hâlâ uyum baskısı ve ekonomik bağımlılık altında hareket kabiliyeti gösterebilmektedirler. Böyle olması, anadili mücadelesinin son derece kısıtlayıcı bir bağlam içinde gerçekleşmesine neden olmaktadır. Bu mücadele, geri dönme düşüncesiyle yaşam süren birinci kuşakta, Alman toplumu tarafından Türkçe derslerine getirilen kısıtlamalara verilen tepkiler düzeyinde kalırken, kuşakların ilerlemesi ve Alman okullarına giden Türk çocuklarının Alman diline yönelmesiyle birlikte, bu tepkiler de azalmaya başlamaktadır. Bu durum Alman toplumunu, Türkçe derslerini belli liselerde ikinci yabancı dil dersi olarak öğretilmesi yönünde cesaretlendirmektedir. Buna paralel olarak Türk toplumunun anadili mücadelesi de Türkçenin okullarda yabancı dil dersi olarak okutulmasına yönelmektedir. Bu da Almanya'da yetişen Türk çocuklarının anadillerinin artık Türkçe olmadığı kabul edildiğine işaret etmektedir ki, dördüncü kuşak için bu durum önemli ölçüde geçerlidir. Bu kuşağı oluşturan bireylerinin çoğu birinci kuşaktan atalarıyla olan bağlarını koparmış durumdadır.

Gelinen bu noktada son olarak şu husus hatırlanmalıdır. Günümüzde Almanya'daki Türk toplumunun uğradığı haksızlıklar yalnızca dili değil, yaşamın tüm alanını kapsamaktadır. Bu haksızlıkların bir toplumdaki bazı bireylere yönelik olmasından çok doğrudan bir gruba dönük olma özelliği bulunmaktadır. Birlik içinde hareket edilmedikçe sorunlar da bireysel düzleme inecek ve kişilerin kimsenin ilgilenmediği sorunları olarak kalacaktır. Böyle olmaması için söz konusu birliği oluşturacak en önemli unsur olan dile sahip çıkılması ve bu dil için seslerin bir o kadar daha cesur çıkması gerekmektedir. Aynı şekilde Almanya'daki Türk toplumunun dilini korumaya yönelik olarak gerek yurtiçi gerekse anayurt kaynaklı projelerin de gelecekte mutlaka okul odaklı yürütülmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Alpay, N. (2004). *Dilimiz dillerimiz*. Metis Yayıncılık.
- Antes, P. (2001). *Der Islam als politischer faktor*. Verlag Bundeszentrale für Politische Bildung.
- Atılgan, M. (2006). Avrupa Birliği, azınlık hakları ve Türkiye. *Türk İdare Dergisi*, (450), 43-65.

Bade, K. J. & Oltmer, J. (2007). Mitteleuropa Deutschland. In J. K. Bade, P.C. Emmer, L. Lucassen & J. Oltmer (Eds.). *Migration in Europa* (pp. 141-170). Ferdinand Schöningh & Co.

Bayrak, A. & Üstün, B. (2020). Almanya'da iki dilli yetişen Türk çocuklarının Türkçe yazma becerileri üzerine bir çalışma. *Diyalog*, (2), 350-365.

Beck-Gernsheim, E. (2007). *Wir und die anderen: Vom blick der Deutschen auf migranten und minderheiten*. Suhrkamp Verlag.

Bekâr, B. (2017). Almanya'nın Almanya'da konuşulan Türkçeye yönelik dil planlama çalışmaları ve sonuçları. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (8), 1-8.

Bloemraad, I.; Korteweg, A. & Yurdakul, G. (2010). Staatsbürgerschaft und einwanderung: assimilation, multikulturalismus und der nationalstaat. In Y. Gökçe & M. Bodemann (Eds.). *Staatsbürgerschaft, migration und minderheiten. inklusion und ausgrenzungsstrategien im vergleich* (pp. 13-47). VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Bosnalı, S. (2016). "Değınim Durumundaki Azınlık Dillerinin Sürdürümü." *Border Crossing*, 6 (2), 292 – 304.

Bourdieu, P. (1983). Ökonomisches kapital, kulturelles kapital, soziales kapital. In R. Kreckel (Ed.). *Soziale ungleichheiten* (pp. 183-198). Schwartz & Co.

Brizic, K. (2007). *Das geheime leben der sprachen: Gesprochene und verschwiegene sprachen und ihr einfluss auf den spracherwerb in der migration*. Waxmann.

Cathomas, R. (2005). *Schule und zweisprachigkeit*. Waxmann.

Cummins, J. (1982). Die schwelenniveau- und interdependenzhypothese. In J. Swift (Ed.). *Bilinguale und multikulturelle erziehung* (pp. 34-43). Neumann.

Cummins, J. (2006). Sprachliche interaktion im klassenzimmer. Von zwangsweise auferlegten zu kooperativen formen von machtbeziehungen. In P. Mecheril, & T. Quehl (Eds.). *Die macht der sprachen. Englische perspektiven auf die mehrsprachige schule* (pp. 36 – 62). Waxmann.

Dağdelen, S. (2020, 11 Ocak). *Almanya'da Türk okulları tartışması*. Deutsche Welle. <https://www.dw.com/tr/almanyada-t%C3%BCrk-okullar%C4%B1-tart%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1/a-51964415>

Darmstadt, T. (2008, 17 Şubat). *İdentität als gefängnis*. Der Spiegel. <https://www.spiegel.de/politik/identitaet-als-gefaengnis-a-cacbc7be-0002-0001-0000-000055854222>

De Houwer, A. & Pascall, M. (2021). *Unsere kinder und ihre sprachen: Hürden, bedürfnisse und chancen*. <https://www.kindergartenpaedagogik.de/fachartikel/bildungsbereiche-erziehungsfelder/sprache-fremdsprachen-literacy-kommunikation/unsere-kinder-und-ihre-sprachen-huerden-beduerfnisse-und-chancen/>

Destatis. (2019, 10 Eylül). *Pressemittelungen*. https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/Zahl-der-Woche/2019/PD19_37_p002.html

Die Landesregierung Nordrhein-Westfalen. (2010, 5 Ocak). *Nordrhein-Westfalen erkennt griechische schulen als ergänzungsschulen an*. [Pressemittelungen]. http://www.schulministerium.nrw.de/docs/bp/Ministerium/Presse/Pressemitteilungen/Archiv/2010-14_LegPer/pm_05_01_2010_pdf.pdf

Dolgunsoz, E. (2014). Language policies and multilingual education in minority schools in Ottoman Empire. Outcomes and future insights. *İdil*, 3(12), 97-108.

Esser, H. (2006). *Sprache und integration. Die sozialen bedingungen und folgen des sprachenerbs von migranten*. Campus Verlag.

Fereidooni, K. (2011). *Schule - migration - diskriminierung. Ursachen der benachteiligung von kindern mit migrationshintergrund im deutschen schulwesen*. VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Fthenakis W., Soner A., Thrul, R. & Walbiner, R. (1985). *Bilingual-bikulturelle entwicklung des kindes: Ein handbuch für psychologen, pädagogen und linguisten*. Max Heuber Verlag.

Gomolla, M. & Radtke, F.-O. (2009). *Institutionelle diskriminierung. Die herstellung ethnischer differenz in der schule*. VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Gugenberger, E. (2003). Einflussfaktoren auf migrantensprachen. Bausteine für ein migrationslinguistisches modell. In J. Erfurt, G. Budach & S. Hofmann (Eds.). *Mebrsprachigkeit und migration. Ressourcen sozialer identifikation* (pp. 39-62). Peter Lang.

Gülmüş, Z. (2007). *Muttersprachliche ansprache als integrationsstrategie: Eine translologische studie zu Türkihsprachigen informationsangeboten*. Peter Lang Verlag.

Hamburger, F. (1999). Von der gastarbeiterbetreuung zur reflexiven interkulturalität. *Zeitschrift für Migration und Soziale Arbeit (IZA)*, (3-4), 33-37.

Hans, S. (2010). *Assimilation oder segregation? Anpassungsprozesse von einwanderern in Deutschland*. VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Holmes, J. & Wilson, N. (2017). *An introduction to sociolinguistics*. Routledge

İleri, E. (2008). İki dilli ortamda dil edinimi ve şans eşitliği. *Die Gaste*, (3), 3-4 <http://www.diegaste.de/gaste/diegaste-sayi302.html>

Keim, I. (2012). *Mebrsprachige lebenswelten: Sprechen und schreiben der türkihsstämmigen kinder und jugendlichen*. Narr Verlag.

Küçük, A. (2020). *21. yüzyılın başlarında Almanya'dan Türkiye'ye yönelik 2. ve 3. nesil nitelikli veya Türk kökenli Alman göçü sürecinin sosyolojik analizi* (Tez No. 688039) [Doktora Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Limbach, J. (2008). Mehrsprachigkeit. In J. Limbach, & K. von Ruckteschell (Eds.). *Die macht der sprache* (pp. 28-29). Langenscheidt.

Özbal, B. (2021). Almanya'da Türk çocuklarına Türkçe öğretimi: "Ne haber?" öğretim seti örneği. İçinde E. Boylu (Ed.), *2. Uluslararası Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sempozyumu bildirileri kitabı* (ss. 135-149). İstanbul Aydın Üniversitesi.

Rabe, T. (2017, 10 Nisan). *Staat-muss-Tuerkisch-unterricht-kontrollieren*. Die Welt. <https://www.welt.de/regionales/hamburg/article163867196/Staat-muss-Tuerkisch-Unterricht-kontrollieren.html>

Relikowski, I, Yılmaz E & Bloosfeld H. P. (2012). Wie lassen sich die hohen bildungsaspirationen von migranten erklären? In R. Becker & H. Solga, (Eds.). *Soziologische bildungsforschung* (pp. 111-136). Springer VS.

Sabah (2010, 11 Ocak). *Türkçe 2. yabancı dil oluyor*. https://www.sabah.com.tr/dunya/turkce_2_yabanci_dil_oluyor-1661815

Spielhaus, R. (2011). *Wer ist hier Muslim? Die entwicklung eines islamischen bewusstseins in Deutschland zwischen selbstidentifikation und fremdzuschreibung*. Ergon Verlag.

Stanat, P. (2006). Disparitäten im schulischen erfolg: Forschungsstand zur rolle des migrationshintergrunds. *Unterrichtswissenschaft*, (34), 98-124.

Türkdoğan, O. (1984). *İkinci neslin dramı: Avrupa'daki işçilerimiz ve çocukları*. Orkun Yayınları.

Tören, S. (2010, 26 Mart). *Merkel-Erdogan-gymnasien*. Die Zeit. <https://www.zeit.de/politik/deutschland/2010-03/merkel-erdogan-gymnasien?page=7>

Karaca, İ. (2022). Dünden bugüne Almanya'daki Türk toplumunun anadili mücadelesi: Genel bir değerlendirme, *Mavi Atlas*, 10(2), 475-487.

Wagner, C.(2011). *Ressentiments gegen muslimen: soziale funktionen des Islam-diskurses in Deutschland*. Tectum-Verlag.

Yıldız, C. (2012). *Yurt dışında yaşayan Türk çocuklarına Türkçe öğretimi (Almanya örneği)*. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı.

Yılmaz, G. (2015). Avrupa'da azınlıklar ve azınlık hakları. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 14(2), 109-122.

Alpay Doğan YILDIZ

Prof. Dr. | Prof. Dr.

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tokat-TÜRKİYE
Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature,
Tokat-TURKIYE

ORCID: 0000-0002-8930-286X
alpaydogan.yildiz@gop.edu.tr

Günümüz Türk Hikâyesinde Mülteci Konusu ve Cihan Aktaş'ın Fotoğrafta Ayrı Duran Hikâye Kitabında Mülteciler*

Öz

Mülteci kavramının hukukta özel bir anlamı vardır. Ancak günlük hayatta, ülkesinden başka bir ülkeye zorunlu olarak göç etmiş kişilerin mülteci olarak adlandırıldığı görülür. Mülteci konusu Türkiye’de son yıllarda gündemde olan bir konudur. Bunda, 2013’te başlayan Suriye iç savaşı sonrası yüzbinlerce Suriyelinin Türkiye’ye sığınması etkili olmuştur. Mültecilerle ilgili devlet kurumları, sivil toplum örgütleri ve bireysel olarak insanlar pek çok şey yapmaktadır. Muhatabı insan olan edebiyat da zaman zaman mültecileri konu edinir. Günümüz Türk hikâyecileri mülteciler konusunda hikâyeler yazmaktadırlar. Mesela, Yıldız Ramazanoğlu, Fatma Barbarosoğlu, Mukadder Gemici, Abdullah Harmancı, Cemal Şakar’ın mültecileri konu alan hikâyeleri vardır. Mültecileri konu edinen yazarlardan biri de Cihan Aktaş’tır. Cihan Aktaş, farklı hikâye kitaplarında, ülkelerinden başka bir ülkeye giden kişileri anlatır. Bu kişilerden bir kısmı ülkelerindeki zor şartlar nedeniyle zorunlu olarak göç etmiş kişilerdir. Cihan Aktaş’ın 2017 yılında yayımlanan *Fotoğrafta Ayrı Duran* adlı hikâye kitabı özel bir eserdir. Kitaptaki bütün hikâyelerin konusu mültecilerdir. Kitapta on dört hikâye yer almaktadır. Daha önceki hikâyelerinde göç eden Türkleri, İranlıları, Afganları, Gürcüleri, Özbekleri... anlatan Cihan Aktaş, *Fotoğrafta Ayrı Duran*’da Suriyeli göçmenleri, mültecileri konu edinir. Bu çalışmada önce çok genel olarak günümüz Türk hikâyesinde mülteciler konusu üzerinde durulmuştur. Ardından Cihan Aktaş’ın *Fotoğrafta Ayrı Duran* hikâye kitabında mülteci konusunu ele alışını değerlendirilmiştir. Genel bir bakışla Aktaş, Suriyeli mültecilerin savaş öncesi ve savaşta Suriye’de yaşadıklarını, ülkelerini terk ederek sığındıkları ülkelerdeki (bu ülke genelde Türkiye’dir) hayatlarını anlatır. Hikâyelerde dikkat çeken en önemli özelliklerden biri yazarın Suriyeli mültecileri, onları anlamaya çalışan, onlar için bir şeyler yapmak isteyen yerli insanların hikâyeleriyle birlikte anlatmasıdır.

Anahtar Sözcükler: Mülteci, Cihan Aktaş, Edebiyat, Göç

Refugee Issue in Today's Turkish Story and Refugees in Cihan Aktaş's Story Book "Fotoğrafta Ayrı Duran"

Abstract

The concept of refugee has a special meaning in law. However, in daily life, it is seen that people who have migrated from their country to another country are called refugees. Refugee issue has been remaining on the agenda in Turkey in recent years. After the Syrian civil war that started in 2013, hundreds of thousands of Syrians took refuge in Turkey. Government agencies, civil society organization and individuals do many things for refugees. Sometimes, literature, whose object is human, also deals with refugees. Contemporary Turkish storytellers write stories about refugees. For example, Yıldız Ramazanoğlu, Fatma Barbarosoğlu, Mukadder Gemici, Abdullah Harmancı, Cemal Şakar have stories about refugees. One of the writers mentioning refugees is Cihan Aktaş. Cihan Aktaş refers to people who went to another country from their country in her various story books. Some of them are the migrating people because of the difficult conditions in their countries. Cihan Aktaş's story book, "Fotoğrafta Ayrı Duran", published in 2017, is a special book. The subject of all the stories in this book is refugees. There are fourteen stories in the book. Telling story of Turks, Iranians, Afghans, Georgians, Uzbeks migrating etc. in her previous books, Cihan Aktaş focuses upon Syrian immigrants and refugees in "Fotoğrafta Ayrı Duran". In this study, at first, the issue of refugees in today's Turkish story was focused on. In the second place, it was evaluated how Cihan Aktaş tackles refugee issue in her story book "Fotoğrafta Ayrı Duran". Generally, Aktaş tells about the lives of Syrian refugees in Syria before the war and during

* Bu makale, Batman Üniversitesi tarafından 14-15 Nisan 2022 tarihlerinde düzenlenen “Göçlerin Geleceği Uluslararası Sempozyumu”nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

the war, and their lives in the countries where they migrated (this country is usually Turkey) and took shelter. One of the most striking characteristics of the stories is that the author narrates the Syrian refugees together with the stories of the local people who try to understand them and want to do something for them.

Keywords: Refugee, Cihan Aktaş, Literature, Migration.

Giriş

Günümüz Türk Hikâyesinde Mülteci Konusu

Farklı sebeplerle ülkesinden zorunlu olarak başka bir ülkeye geçen insanlar hukuki olarak “düzensiz göçmen, sığınmacı, mülteci...” konumlarında olsalar da toplumda bu insanlar genellikle mülteci olarak nitelenir. İçinde bulunduğumuz 21. yüzyılın başlarında mülteciler konusu, dünya kamuoyunda gündemde olan konulardan biridir. Bunda, söz konusu dönemde dünyanın farklı yerlerinde ülkelerinden göç etmek isteyen insanların sayısındaki artışın yanında bu insanların göç sürecinde yaşadıklarının iletişim araçlarının da gelişmesiyle dünya kamuoyunda daha görünür olmalarının etkisi olduğu söylenebilir.

Türkiye, 2011’de başlayan Suriye iç savaşından sonra mülteci konusuyla ciddi anlamda yüzleşen ülkelerden birisidir. Suriye’den ayrılmak zorunda kalan milyonlarca insan Türkiye’ye göç etmiştir. Toplumda çok farklı bakış açılarıyla konuşulan, yorumlanan, yargılar verilen, teklifler getirilen mülteciler konusu hayattan beslenen ve hayatı yorumlayan edebiyatın da konusu olmuştur. Edebiyatçılar, konumuz özelinde söylersek hikâye yazarları da mülteciler konusunu mesele edinmişler ve düşüncelerini, tekliflerini edebiyatın diliyle ifade etmişlerdir.

Mülteciler konusunu hikâyelerinde işleyen günümüz hikâye yazarlarından Yıldız Ramazanoğlu, mültecilerle ilişkilerimizi Suriyeli mülteciler özelinde değerlendirirken bu konudaki bilinç yükselmesinde sanatçıların işlevine vurgu yapar:

Artık Suriyelilerle acıma ya da hoyratlık üzerinden değil, varlıklarına, mesleklerine sanatlarına ve getirdikleri değerlere sahip çıkarak birlikte yaşayabiliriz. Bu ülkemizi zenginleştireceği gibi, toplumsal olarak da büyük bir rahatlama sağlayacaktır. Bilinç yükselmesinin gerçekleşmesi için yaralara, tıkanan ilişkilerimize, hikâyelerimize, karanlıklarımıza el feneriyle ışık düşüren sanatçıların gözüne ihtiyacımız var. (Ramazanoğlu, 2021b, s. 123).

“Günümüz edebiyatı”nın, dolayısıyla “Günümüz Türk hikâyesi”nin nereden başlatılacağı tartışılabilir. Son on, on beş sene içinde yayımlanmış metinleri “günümüz” edebiyatı olarak nitelenmek pek de yanlış olmaz. Hikâyenin, günümüz Türk edebiyatında hem nitelik hem de nicelik yönüyle güçlü bir edebî tür olduğu söylenebilir. Günümüz Türk hikâyesinde belli bir konuda söz söylemek, günümüz hikâyesinin yazarlarına, metinlerine büyük oranda hâkim olmayı ve de çok kapsamlı bir çalışmayı gerektirir. Buradaki “Günümüz Türk Hikâyesinde Mülteci Konusu” başlığı söz konusu hâkimiyete ve kapsamlı bir araştırmaya dayanmıyor. Günümüz hikâyesindeki mülteci konulu bütün hikâyeleri büyük oranda gördüğümüz iddiasında değiliz. “Günümüz Türk Hikâyesinde Mülteci Konusu” alt başlığında, asıl konumuz olan Cihan Aktaş’ın *Fotoğrafta Ayrı Duran* adlı hikâye kitabında mülteci konusuna geçmeden, günümüz hikâyesinde karşılaştığımız örneklerden hareketle mülteci konusunun günümüz hikâye yazarlarınca üzerinde durulan bir konu olduğuna işaret etmek istiyoruz.

Günümüz hikâye yazarlarından Yıldız Ramazanoğlu farklı kitaplarında mülteci konusunu ele almış bir yazardır: “Siirt Marşı”, “Perçem” (Ramazanoğlu, 2016), “Bay Köri’nin Tutkusu” (Ramazanoğlu, 2009), “Kıyametten Önce Halepli Senem”, “Mülteci Odası”, “Tırlar Neden Bu Kadar Yaklaşıyor” ve “Veronika”da (Ramazanoğlu, 2017) mülteci konusu işlenir. 2021’de yayımlanan son hikâye kitabı *Cam Kenarı*’nda (Ramazanoğlu, 2021) ise “Mülteciler” adlı Bölüm

P'deki dört hikâyenin konusu mültecilerdir. "Sürt Marşı" adlı hikâyede bir mülteci kampındaki hayatlara şahit oluruz. "Bay Köri'nin Tutkusu"nda Pakistan'daki bir mülteci kampında fotoğrafı çekilen Afgan kızı Şerbet üzerinden mültecilere gideriz. "Perçem"de Türkiye'de çalışan iki Kırgız kadınla tanışırız. Perçem, kocası "Kırgız-Özbek çatışmaları sırasında çeşitli siyasi suçlamalarla" tutuklanınca çocuklarını memleketinde bırakarak Türkiye'ye gelmiştir. "Mülteci Odası"nda kendisi daha önce Özbekistan'dan Türkiye'ye gelmiş Müyesser ile Müyesser'in Türkiye'ye yeni gelen amca kızının da yaşadığı bir mülteci evine gidilir. "Tırlar Neden Bu Kadar Yaklaşıyor"da hikâyeyi anlatan kişinin dikkati Suriyeli, Özbekistanlı gençleri fark eder. "Veronika"da ise İstanbul'da yaşayan Romen Veronika'yı tanırız. Yıldız Ramazanoğlu bu hikâyelerinde savaş, siyasi karışıklık ya da belirtilmeyen sebeplerle ülkelerinden ayrılmış insan hikâyeleriyle okurunu buluşturur.

Ramazanoğlu, *Cam Kenarı* adlı hikâye kitabını "Mülteciler" ve "Mülteci Olmayanlar" başlıklarıyla iki bölüme ayırır. "Mülteciler"de dört hikâye yer alır: "Pinokyo'dan Haber Var", "Dördüncü Dünya", "İkon", "Kırmızı Küçük Ve Bıçkın". "Pinokyo'dan Haber Var"da çocuklar için düzenlenen bir kampta "konuşmuyor, gülmüyor. [...] Babasını Halep'teki evlerinden alıp götürmüşler, bir daha haber alınmamış. Hep onu bekliyormuş. Ablasıyla teyzesinin öldürüldüğünü görmüş. Annesi ve dayısıyla buralara sığınmış." denilen çocuk İdris üzerinden mülteciler anlatılır. "Dördüncü Dünya"da mülteciler için bir şeyler yapan iki gönüllü kadın ve onlara rehberlik eden okul çağındaki çocuk Suriyeli İyad ile İstanbul'daki farklı mülteci öyküleri hikâyeye girer. "İkon"da lisansüstü eğitimi devam ederken bir hikâye atölyesine de katılan gencin zihni, bombalanan Suriye şehirlerindeki bir çocuğun fotoğrafına takılmıştır. "Kırmızı ve Küçük Ve Bıçkın"da İstanbul sokaklarındaki Suriyeli çocuklarla tanışılır. Bu hikâyelerdeki ortak yönler hakkında şunlar söylenebilir:

Hikâyelerdeki mülteciler Suriyelidir. Hikâyeleri daha ön planda olan karakterler çocuklardır. Üç hikâyede mülteciler Türkiye'dedir. Bir hikâyede (*İkon*), savaş mağduru Suriye'deki bir çocuğun hikâyesine bakılmıştır. Mültecilerin hikâyeleri mülteci olmayanlarla birlikte anlatılmıştır. Maddi bir şey yapmanın yanında mültecilerle konuşmak, hikâyelerini dinlemek, evlerine konuk olmak, onları mülteci olmayanlarla aynı sosyal etkinliklerde bir araya getirmek dört hikâyede görülen ortaklıktır. Mülteciler için bir şey yapmak isteyen hikâye kişilerinin eğitilmiş, okuyan yazan kişiler olması da dikkat çekicidir (Yıldız, 2021, s. 452).

Fatma Barbarosoğlu, "Suriyeli İzi" (Barbarosoğlu, 2019) adlı hikâyesinde mülteci konusunu ele alır.

Beni onun hikâyesine yaklaştıran neydi? Bunu çok düşündüm. İki sokak ilerideki metruk binalarda yaşayan onlarca Suriyeli vardı. Suriyeli deyip geçiyoruz. Hepsini bir kelime altında toplayınca acıları bize değmiyor. Yaralarını görmüyor, sağdan soldan topladığımız eşyalarla, kendimizce vicdani işler yapıyor, onca kirlinin içinde en beyaz oluyoruz. Yediğimizden değil yemediğimizden, giydiğimizden değil giymediğimizden götürerek. Öyle değilmiş. Aramızda yediğinden yedirenler, giydiğinden giydirenler de varmış (s. 77).

Barbarosoğlu, bu satırlar ile başlayan hikâyede Suriyeli Hatice'nin hikâyesine götürür okurunu. Hikâyede; hikâyenin anlatıcısı kadın ve arkadaşı Saliha'nın (başka kadınların da), her şeyini Suriye'de bırakarak Türkiye gelmek zorunda kalan bir Suriyeli/Hatice için bir şeyler yapma çabaları anlatılır. Bir şeyler yapacağı umut edilirken yapmayanlara, kendisinden beklenmezken elinden geleni yapanlara tanık oluruz. Hikâyeyi anlatan kadının, Hatice üzerinden kendi gerçekliğini sorgulaması önemlidir. Hikâyenin altına "meraklısı için" düştüğü notlarda "Anlatıcı yazarın kendisi değil. Bütün bunları yaşamış olan kişi yazarın kendisi değil" diyen yazar, hikâyedeki olayların, hikâyede tanıdığımız başlıca kişilerin gerçek olduğunu vurgular (s. 84).

Mukadder Gemici'nin "Aziz Messi" (Gemici, 2016), "Su Köpüğü", "Yeni Komşular" (Gemici, 2020) adlı hikâyeleri de mülteci konusunu ele alan hikâyelerdir. "Aziz Messi"de, top

oynayışı ünlü futbolcu Messi'ye benzetilen çocuk Aziz'in Halep'ten Türkiye'ye, Ege üzerinden, daha önce Avrupa'ya gitmiş babasının yanında biten yolculuğu anlatılır. Yazar, yaşlı ve âmâ kayınpederini bırakıp Halep'ten ayrılmayan Aziz'in annesi, Aziz'in kardeşleri ve dedesi ile ilişkileriyle Aziz'in dünyasını inşa eder. "Su Köpüğü"nde ailesiyle Suriye'den Türkiye'ye gelmiş, büyük oğlunun cenazesini bombalanan okulun enkazından çıkarmış üç çocuk babası Halil, ailesiyle bir halk plajında denizi seyrederek, zihninde savaşın bıraktıkları vardır. "Yeni Komşular"da mahalleye yeni taşınan Suriyelilere yardım edilmesine, etrafın Suriyelilerle dolmasına kızan Meral Hanım'ın, Balkan göçmeni olan kendi dedesinden zihninde kalanların da etkisiyle kimseye görünmeden Suriyelilere yardım edişine şahit oluruz.

"Kırmızı Balon" (Harmancı, 2021) Abdullah Harmancı'nın mülteci konusuna rastladığımız bir hikâyesidir. Hikâyenin başında "şehrin yeni gelenler"le dolmasına kızan, oğlu İbrahim'i tanımadığı çocuklarla, "şunlarla oynamak"tan men eden "adam", hikâyenin sonunda oğlu İbrahim'i bir arabanın altında kalmaktan Suriyeli çocuk İbrahim kurtarınca iki İbrahim'i beraber kucaklar. Cemal Şakar'ın, "kanadında bir kurşun" hikâyesinde (Şakar, 2018) savaş, göç ve göç edilen ülkedeki şartlar; yaşananları anlatmak yerine okurun sezmesini önceleyen bir tercihle öykülenir. Yine, yazarın "kendime giden yol" (Şakar, 2018) adlı hikâyesi de yaşlı bir âmânın anlatımıyla savaşla bozulan günlük hayata, savaşla gelen kıyamete, güvensizliğe işaret eder; ölümleri, yıkımları, göçleri sezdirir.

Günümüz hikâye yazarlarından Cihan Aktaş, hikâyelerinde başka bir ülkeye "göç" konusuna çok rastlanan bir yazardır. Yazarın 2000 sonrası yayımlanan hikâye kitaplarında başka ülkeye göç konusu ele alınırken göç eden karakterler "Türkiye'den Göçler", "Türkiye Dışı Ülkelerden Göçler" başlıkları altında tanıtılır. Bu kişilerin göç ile ilişkileri "Karakterlerin Kendi Ülkelerindeki Hayatları / Niçin Göçmek İstiyorlar? / Nasıl Göçüyorlar?", "Gidilen / Göçülen Ülkedeki Hayat", "Anavatana Dönme / Dönememe / Dönmememe" başlıkları altında değerlendirilir. Aktaş'ın bu hikâyelerinde göç eden kişilerin bazıları eğitim için bazıları da daha iyi ekonomik şartlara ulaşmak için normal yollardan ülkelerinden göç ederler. Bir kısmı ise siyasi ya da ekonomik nedenlerle zorunlu olarak göç eden kişilerdir. Göç etmek isteyip göçemeyenlere de rastlanır (Yıldız, 2016, s. 636-637).

Mesela, Cihan Aktaş'ın hikâyelerinden "Sen Uyuma Hatuna"da (Aktaş, 2015) Türkiye'de çalışan Gürcistanlı Hatuna ve "Altın Dişlerim"de (Aktaş, 2013) Özbekistanlı Muhabbet yabancı bir ülkede çalışarak ülkelerindeki yakınlarının ihtiyaçlarını karşılamak isterler. İşverenlerin tutumları incitcidir. Hatuna, hasta bakıcılığı yapar. Baktığı hastanın hem eti hem dili ağırdır. Kaçak işçi olarak çalışan Muhabbet de çalışırken çok incitilir. "Üç Beş Kişi Hepimiz"de (Aktaş, 2015a) başka bir Özbekistanlı Nodira, "Kuzu Kayboldu"da (Aktaş, 2015) Moldovyalı Tonya Türkiye'de çalışırlar. Hatuna oğlunun borçlarını ödemek için para biriktirmektedir. Muhabbet, bir ev yaptırmak, ana babasını hacca göndermek, yeğenini üniversitede okutmak için Türkiye'de çalışır.

Aktaş'ın "Konteyner İçindeki Kırk Dördüncü Kişi" (Aktaş, 2013) adlı hikâyesinde ülkesinden göç etme isteğini anlattığı Afgan gencin hikâyesi, son yıllarda daha çok görünür olan bir hikâyedir. Konteyner içinde Afganistan'dan ayrılan ve Pakistan, İran üzerinden Türkiye'ye varacak bir yolculuğa çıkan gencin amacı imkân bulursa daha da uzak diyarlara, Kanada'ya gitmektir. Afgan genç yüz kişinin bindirildiği bir konteynerle yola çıkar. Pakistan'da sınıra yakın bir hastanede bilinci yerine geldiğinde konteynerdekilerden kırk üç kişinin havasızlıktan boğulduğunu öğrenir. Afganistan'a geri gönderilecektir ama babasından kalan tarlayı satıp fırsat bulduğunda yine ülkesinden ayrılmayı deneyecektir.

Günümüz hikâyesinde rastladığımız, zorunlu sebeplerle ülkesinden göç etme hikâyelerine baktığımızda yayımlanma tarihi daha erken olan hikâyelerde (Cihan Aktaş'ın ve Yıldız Ramazanoğlu'nun hikâyelerinde) Suriyeli göçmenlere rastlanmaz. Çünkü bu hikâyelerin yazılma,

yayımlanma döneminde Suriye iç savaşı yoktur yahut yeni başlayan savaşın etkileri henüz edebiyata konu olmamıştır. Günümüze daha yakın yıllarda yayımlanan Yıldız Ramazanoğlu, Fatma Barbarosoğlu, Mukadder Gemici, Abdullah Harmancı'nın hikâyelerinde ise ülkelerinden zorunlu olarak ayrılan kişilerin tamamı Suriyelidir. Cihan Aktaş'ın 2017 yılında yayımlanan ve bu çalışmanın odağını oluşturan "Fotoğrafta Ayrı Duran" (Aktaş, 2017) adlı hikâye kitabındaki göçmenlerin tamamı da Suriyelidir.

Fotoğrafta Ayrı Duran'da Mülteciler

Fotoğrafta Ayrı Duran, ilki 1991'de ve sonuncusu 2018'de olmak üzere on üç hikâye kitabı yayımlanan Cihan Aktaş'ın 2017'de yayımlanan hikâye kitabıdır. Kitapta on dört kısa hikâye vardır. Hikâyelerde (bir hikâye hariç) Suriye iç savaşından mağdur olan Suriyelilerin ülkelerindeki ve göç ettikleri ülkelerdeki hikâyeleri anlatılır. Bir hikâye dışında göç edilen ülke, Türkiye'dir.

"Kendimi bildim bileli mülteci hayatların güçlükleri üzerine düşünürüm" (Aktaş, 2019, s. 47) diyen ve bölgemizdeki daha önceki mülteci hareketlerini hatırlatan Aktaş, Suriyelilerin sürüklendiği mültecilik süreciyle ilgili şunları söyler:

Suriye savaşı sırasında da mülteci kalabalıkları tarafı olmadıkları bir savaştan kaçarak ülkemize sığındılar. Evleri yıkıldı, aileler dünyanın dört bir yanına dağıldı, savaşın yeterince yaraladığı insanlar zor şartlar altında hayata tutunmanın yollarını aradılar. [...] Burada bulunmaları Suriyelilerin suçu değil. Olağanüstü travmalarla sürüklendiler ülkemize, baş etmeleri gereken bir yas süreci var çoğunun. Yaralı, yorgun insanlar. Toplum içinde biraz neşelenmelerini bile sorun haline getirenler oluyor (Aktaş, 2019, s. 48-49).

Yazar, kitaptaki hikâyelerin ortaya çıkması hakkında ise şu bilgileri verir: "İstanbul, Konya, Maraş gibi şehirlerde mültecilerin buldukları ortamlara girerek yaşadıkları şartları anlamaya çalıştım. Sohbet ortamlarında dinlediklerim birbirine bağlı öykülere dönüştü zamanla" (Aktaş, 2019, s. 48). Cihan Aktaş, Sema Bayar'la yaptığı söyleşide hikâyelerin yazılma süreciyle ilgili soruyu şöyle cevaplar:

Bu kitabın öykülerini yazmaya bir Maraş yolculuğumda, daha sonra konteyner kente dönüşen çadır kenti ilk ziyaretimden sonra başladım. Orada dinlediğim hikâyeler ve mülteci ailelerin ayakta kalma gayretleri üzerine düşünürken, normal şartlar altında sahip olduğumuz pek çok özelliğin ne ölçüde kırılan veya sağlam olup olmadığına karar veremeyeceğimizi fark ettim. Bize medeniyetin sağladığı konfordan yoksun kaldığımızda nasıl biri olurduk acaba? Fotoğrafta ayrı duran, henüz savaş gibi bir felaketin yaşanmadığı şartlarda bile kendini belli ederdi. İnsani erdemlerimizin sağlamlığı ancak ömrümüz boyunca biriktirdiğimiz maddi ve manevi varlıkları kaybettiğimiz takdirde fark edilebiliyor. O erdemlerin varlığıyla ayakta kalıyor veya rüzgârın önünde savruluyoruz (Aktaş, 2017, s. 103).

Söz konusu söyleşide hikâye isimleri anılarak verilen bilgilerden, kitaptaki hikâyelerin filizlendiği tohumların pek çoğunda yaşanmış gerçekliklere ait özler bulunduğunu öğreniyoruz. Cihan Aktaş, söz konusu hikâyeleri yazmakla ne amaçladığı şu sözlerle anlatır:

İstediğim, yaşanan bütün acılara rağmen umudu korumanın sebeplerini, gerçekliğini hissettiren vakaların kurgusu üzerinden açmaktı. Mülteci hayatlar bizlerin toplumsal eklemelerinde oluşmuş kireçlenmeleri fark etmemiz açısından ibretlerle dolu. Her yeni öğrenme ve tanımada düşündüğüm şey, mültecilerin bizi toplum olarak kendimizle yüzleşmeye sevk ettiği, dolayısıyla iyilikte bulunduğu oluyor. Bunun sebepleri öykülerde yüzüyor ve hikâyeleri birbirine bağlıyor. Bunun yerinde olabilirdim, o benim yerimde olabilirdi. Kimse mutlak yerleşik, kimse mutlak mülteci değil. Kendini bu fani dünyada bir mülteciye daha yerli yurtlu hisseden ne tarih olabiliyor ne de coğrafya. Öykülerim bu gerçeğin hatırlanmasına biraz olsun katkıda bulsun isterdim (Aktaş, 2017, s. 104).

Önce, *Fotoğrafta Ayrı Duran*'da yer alan hikâyeleri ana hatlarıyla tanıyalım. Sonra hikâyelerdeki başlıca ortaklıkları tespit edelim ve daha sonra da hikâyelerde mülteciler konusuna nasıl bakıldığını yorumlamaya çalışalım.

“Çekik Gözler”: Tıp öğrencisi genç kızın metroya binen yabancılara (“çekik gözler”e) dikkati.

“Yanağında Prenses Kıvrımı”: Açık öğretim okuyan bir kadın (muhtemelen ilk hikâyedeki tıp öğrencisinin annesi). İnternette fotoğrafını gördüğü; yağmur altında çocuğuyla yürüyen kadını, kadının nereye gidebileceğini düşünür.

“Nasılsa Kimse Kıyamaz O Şehre Diyordum”: Anlatıcı/delikanlı, üç yıl önce bombardıman altındaki Halep'e gitmiş, çocuk yurdunda, diğer çocuklardan ayrı duran bir kız çocuğu görmüştür. Delikanlı, nişanlısının da kabulüyle çocuğu Türkiye'ye getirmek ister. Aradan geçen üç yılın ardından zihninden çıkmayan Halepli küçük kız delikanlının aklındadır.

“Uzaktan Bir Şehrin Gecesi”: Avrupalı (Alman) bir aile tarafından sahiplenilmiş Halepli Hamza. Hamza'nın, kendi kimliğinden uzaklaştırılıp yeni bir insan; Alex yapılma isteğine direnmesi. Bir fotoğrafta gördüğü kızın, ailesinden geriye kalan kardeşi olabileceği umuduyla Hamza'nın kardeşini bulmak üzere Alman aileden kaçması

“Başka Bir İhtimalin Eşiği”: Bir işyerinde çalışan genç Suriyeli genç kızın kendisine umut veren evli adama inancı, ardından, adamın hitabıyla; “Ne sanıyorsun kendini?” gerçeğine gelişi.

“Robotlaşmak Burada Başka Türü”: Antep, Hatay, Suriye'deki mülteci kamplarını ziyaret eden kadın belgeselcilerin tanıklıkları. İnsanları “iş” ile geçmişten uzaklaştırma, robotlaşmaktan kurtarma arzusu.

“Neolitik Neşe”: Geniş bir ailenin parkta buluşan kadınları. Etraftaki mülteciler üzerinden muhasebe.

“Aklımda Kalan Boşluklar”: Günlük hayatta işlerini, ilişkilerini devam ettiren belgeselci kadın, zihindeki mülteciler, onlar için bir şeyler yapma arzusu.

“Evin Kızı Gibi”: İhtiyaç sahibi insanlarla, mültecilerle ilgilenen kadınlar. Suriyeli bir aileyle Türkiye'ye gelmiş, ailesinden haber alınamayan Suriyeli küçük kıza sahip çıkma.

“Bir Taşın Yüreği, Diğerinin Kaşığı Gözü”: Nişanlısının, çevresinin hassasiyetlerini anlamadığı delikanlı, bir bağ evine yerleştirilen Suriyeli aileyle ilgilenme.

“Market Avcısı”: Yokluk nedir bilen yaşlı karı kocanın kullanılmayan eşyaları, yenmeyen yiyecekleri ihtiyaç sahipleri için değerlendirmesi.

“Halep Bebek”: Belgeselci iki kadın. Çadır kentteki Suriyelilerin hayatlarına, hikâyelerine tanıklık. Belgeselci kadınlardan birinin zihninde doğum yapacak kızı, bebeğin nasıl büyütüleceği sorusu. Suriyeli anneler ve bebekler.

“Hibe'nin Hamağı”: Mülteci ailelere yardım eden kadınlar. Mültecilerin hikâyeleri arasında anlatıcı kadının hikâyesi.

“Sürekli Ara Kaynağı”: Anadolu'da doktor genç kadın. Okula gitmeyi kabul etmeyen bir mülteci çocuğu ve çocuğun ailesi.

İlk hikâyede, evine gitmek üzere metroya binen üniversite öğrencisi genç kız, metroda gördüğü “her yerde bu insanlar”, “gözleri çekik”, “Afgan olmalı” dediği insanlar üzerinden göç etmeyi, anneannesinin göç hikâyesini, ülkesinden göç eden insanlara karşı kendi önyargılarını düşünür. Kitaptaki diğer hikâyelerde Suriye savaşından etkilenen insanların hayatlarına tanık oluyoruz. Cihan Aktaş, kısa hikâyenin imkânları ölçüsünde kendilerinden “mülteci” olarak bahsedilen, Suriye'deki savaştan etkilenen insanların yaşadıkları ve yaşamaya devam ettikleri

zorlukları okurun önüne getirir. *Savaştan önceki hayata, savaş sırasında yaşananlara, göç sürecine, göç edenlerin göç edilen ülkedeki hayatlarına dair insan hikâyeleri üzerinden örnekler verilir.*

Savaşın yol açtığı yıkımı yaşayan insanların bir kısmı, ülke dışına *göç etmemiş insanlardır*. Bu durumu iki hikâyede görüyoruz. “Nasılsa Kimse Kıyamaz O Şehre Diyordum”da bombardıman altındaki Halep’e yapılan seyahat, bu seyahatte görülenler anlatılır. “Robotlaşmak Burada Başka” Türlü adlı hikâyede hem Suriye’den göç edenler hem de Suriye içinde göç etmiş ve bir çadır kentte yaşayan insanlar girer hikâyeye. Bir hikâye hariç (“Uzaktan Bir Şehrin Gecesi”nde Almanya’da bir ailenin sahiplendiği Hamza) kitaptaki hikâyelerde göç edilen ülke Türkiye’dir.

Hikâyelerin birinde Suriye’den Türkiye’ye gelen ailenin; torun, baba ve dedenin hatırladıkları arasında *savaş öncesi günlük hayattan* kareler vardır. Ortaokul çağındaki Cemil, bombardımandan sonra kayıplara karışan mahalle arkadaşından söz eder. Mahallede “su sesiyle çocuk sesi birbirine karışır.” Cemil’in babası Halil’in Halep’in merkezi meydanlarından birinde bir fotoğraf atölyesi vardır. İçi içine sığmayan bir adam olan Halil atölyede pek durmaz, altında motosikleti sipariş çekimlere gider. Dede Cemil, bahçesindeki havuzu yaptırırken esinlendiği Halep Ulucamii avlusundaki şadırvanı hatırlar (s. 109-111). Başka hikâyede geçen “Güvenli olan hiçbir yer bulunamaz bebekler öldürülmeye başlandığında, geriye kalan sadece haysiyetini korumak” ifadeleri savaşla gelenleri iyi özetler (s. 111). Hikâyelerin birinde, Suriye’den Antep’e gelmiş aile, memleketinde “zengin, tanınmış” bir ailedir. Rezzan Hanım, “konak kızı”dır. Savaşın başlamasıyla hayatları alt üst olur (s. 145-148).

Hikâyelerde *savaş esnasında yaşananlardan* da söz edilir. Hikâyelerin birinde Halep’e yardım götürülen bir organizasyonda yer alan anlatıcı, bir kasabadan geçerken rehberin söylediklerini aktarır: “Her yer her an füze saldırısına maruz kalabilirdi, rejim güçleri aynı gün kimyasal silah kullanmıştı, yaralılarla dolup taşıyormuş seyyar hastane” (s. 25). Genç anlatıcı, üç yıl önce yaptığı yolculuk sonrasını ise şöyle düşünür. “Binlerce çocuk kayboldu o yolculuğumdan bu yana. Bir şehrin tarihî sağlamlığına güvenmemek gerektiğini düşünemedim. Yüz metre ötemizde çatışmalar oluyordu. Cesetler görüyorduk” (s. 28). Genç adamın dikkatini, ziyaret edilen çocuk yurdunda oyunlara katılmayan bir çocuk çeker. Yurdun yöneticilerinden çocuk hakkında aldığı bilgileri özetler: “Harabelerin arasından çıkarıldığında, konuşma zorluğu çekiyormuş; hâlâ da öyleymiş. Çocukların çoğu geceleri korkunç çığlıklarla uykusundan sıçırıyor, yataktan fırlayıp binadan çıkmaya çalışıyormuş bazen” (s. 29).

Başka bir hikâyede, savaş mağduru insanlarla, kadınlarla görüşen belgeselci bir kadın, savaşta başka kurallar işlediğini düşünür. “Orada başka bir kural işliyordu, düşman olarak işaretlenen kadınlara yönelen nefretin kuralı. Onları sonsuz bir utancın kuyusunda yok etmek istediler” (s. 49). Hatay’a yakın bir çadır kentte, “sonsuz bir utancın kuyusunda yok edilmek istenen”, “tecavüz kurbanı” kadınlarla konuşulur. Bir kadın, çadır kenti ziyaret eden kadın belgeselciye, “belgeselcinin bilincine yapışacak” olan şu sözleri “bir çocuk gibi hıçkırarak” söyler: “Kardeşimi ve pek çok kadını bir değirmene soktular. Sonra, binlerce yılmış gibi uzayan bir zamandan sonra o değirmeni cayır cayır yaktılar. Kardeşimi yaktılar. Biz kaçtık. Biz kaçtık, ama onları yaktılar” (s. 58). Diğer bir hikâyede, ileride imkân çıksa da yaşadıklarından dolayı Halep’e dönmek istemeyen genç kızın anlattıkları, “kıyamet sahnelerini” akla getirir. “Altı çocuklu bir ailenin en büyük kız çocuğuydu. Halep’e yakın bir köyde yaşıyorlardı. Babası Raid beyaz eşya tamircisiydi. Hali vakti yerinde sayılırdı. Mutlu oldukları söylenebilirdi savaş başlayıncaya kadar. Bir o taraftan geliyordu askerler bir bu taraftan. Sonuncu kez Esed güçleri köye girdiğinde, arkadaşları babasını birlikte kaçmaya çağırdılar, ama o ailesini korumak için kaldı. Önüne elbise dolabı çekilen kapı; nahif bir korunma çabası. Kurşun sesleri arasında babasının sürekli aynı duayı okuduğunu hatırlıyor: ‘Yarabbi, kızlarımı, çocuklarımı benden sonra koru, onların namuslarına halel gelmesin’ (s. 131-132). Baba askerler tarafından götürülür, aile köyü terk eder.

Kitaptaki hikâyelerde yeri geldikçe Suriye'den *göç etme sürecinde yaşananlardan* bahsedilir. Göç etme, mültecilik “yaşadıklarından uzaklaşmanın da yolculuğu”dur (s. 132). Suriye'deyken hali vakti yerinde bir aileye mensup olan, ayaklarındaki ağırlardan rahatsız Rezzan Hanım'ın anlattıklarını genç kadın doktor özetler: “Ağırları yüzünden yürümek zor geldiği için de aşırı kilo almış hamileliğinin son aylarında. Tabii sağlığı asıl o gece yürüyüşü sırasında bozuldu. Kaçak olarak on sekiz saat yürümüşler Türkiye sınırından geçmek için, diye anlattı Süreyya. Her şey aniden olmuş. Bombardımanda evlerinin yarısı dağılmış, o sırada bahçedeymiş çocuklar” (s. 148).

Başka bir hikâyede, yine göç sürecinden söz edilir: “Birkaç belge ve bir dua ile yola düşmüş Habibe. Güçlü duruyor her şeye rağmen, derdi bir değil çünkü. Emanet edilen ama kargaşa arasında kaybolan akraba bir çocuktan söz açılıyor. Bombardıman nedeniyle yola düşülürken ulaşılamayan o çocuğun Türkiye sınırları içinde olduğunu öğrendiler” s. 137). Türkiye gelebilenlerin geride bıraktıkları yakınlarına pek çok hikâyede değinilir:

Dar ve küçük odada sünger minderlere oturduk, geride kalanlar üzerine konuşuyoruz. “Birbirimize dualarımızla yakın olalım.” Bunu söyleyenin, yola koyulamayacak kadar yaşlı ve hasta bir adam olduğunu öğreniyoruz “Sanki mezarlarda yatanlara bizlerden daha yakındı” diye anlatıyor geride kalan adamın üzgün yüzlü kızı, Habibe. “Tek dileği vardı, Halep'te ölmek.” Peki, daha sonra ne oldu? “Haber alamadık. Bir o tarafa giden kabileye katıldı deniyor, bir bu tarafa. Herkes ayrı bir şey söylüyor. Öldü diyenler de oldu. İnanmamayı tercih ediyoruz. Bildiğinden şaşmayan biri olarak tanınırdı, yine de kendimi sorguluyorum. Benimle gelsin diye elimden geleni yaptım mı?” (s. 37).

Fotoğrafta Ayrı Duran'da yer alan hikâyelerde savaş nedeniyle Suriye'den göç eden insanların *göç edilen ülke Türkiye'deki hayatlarını gösteren pek çok örnek vardır. Çadır kentlerde, farklı Anadolu şehirlerinde ve İstanbul'da* yaşayan mültecilerin hikâyeleri okura anlatılır. Hikâyelerin birinde geçen “Yurdundan yuvasından olan her türlü yaraya açık hale geliyor işte” (s. 123) ifadesi, anlatılan insanların ortak yönlerini gösteren güzel bir sözdür. Suriye sınırına yakın yerleri dolaşan belgeselci kadınlardan birinin anlattıkları, mültecilerin yaşama şartlarına dair fikir verir: “Daha sonra Reyhanlı'da hem kamplarda hem de tek tek evlerde yaşayan pek çok insan gördük. İki katlı bir düğün salonunda yüzlerce kadın, erkek, çocuk yaşıyordu. Kadınlar, erkekler, çocuklar ayrı ayrı kalıyorlar bir taraftan ama doğru dürüst bölme yoktu arada, mahremiyeti sağlamak çok zordu. Sadece bir tuvalet ve banyo vardı onca nüfus için” (s. 51) Çadır kentlerdeki şartlar daha zordur: “Yavaşça ilerledik ince yolda.... Böyleyken müjdeli bir habere nasıl da ihtiyaç duydukları apaçık okunuyordu gözlerinde” (s. 56). Gördükleri karşısında “Ben burada yaşayamam desem de insanlar için hayatlarını koruyabilecekleri biricik çatı altına dönüşmüştü kamp” (s. 56) diyen belgeselci kadın, fiziki olumsuzlukların yanında insanların, kadınların ruhsal olarak da zor durumda olduklarını görmüştür: “Bu kadınlar nasıl ne zaman iyileşeceklerdi? Orası bir yaşam alanı değildi kesinlikle... Gördüğüm en çaresizce şeydi” (s. 58-59). Aradan zaman geçse de hikâyeyi anlatan belgeselci kadın oradaki insanları unutamaz: “Aradan geçen üç yılın ardından düşündüğümde gözlerimin önüne tek bir insanın görünmediği renk katmaları geliyor yine. Cezalı bir bekleme yeri orası, kimse nereye gideceğini bilmiyordu, hep ihtimaller ve belirsiz adresler, ulaşılabilecek bir akraba, kayıp bir çocuk, erkekler vardı” (s. 59).

Mülteciler, mülteci akrabalar birbirlerine destek olurlar. Barınma mekânları mecburen kalabalıktır. Bir hikâyede Necmiye, bağ evlerine yerleştirdikleri bir aile hakkında arkadaşına şu bilgileri verir:

Geçen yıllar içinde kardeş, kuzen aileleri de katılır ‘Bir ay kadar oldu, çok perişan vaziyetler, kızları kayboldu. Galiba evden kaçtı, tabii kaçırılmış da olabilir. Aile bu konuda konuşmaktan kaçınıyor, hani bulununca örtbas edebiliriz, kaçtığı duyulur ise adı çıkar, diye. Anne sürekli ağlıyor, baba savaşta ağır yara almış, fazla hareket edemiyor (s. 123).

Başka bir hikâyede, Zeyrek'te gidilen bir mülteci evinden bahsedilirken “dört aile bir arada yaşıyor burada, aslında hepsi akraba” bilgisini öğreniriz (s. 137). Bazen okura bir iki cümleyle mekân fikri verilir. “Akşam bulaşığı onun göreviydi; bir saat kadar sürüyordu. Daracık, köşesi bucağı kap kaçak dolu mutfakta bulaşık tezgâhı anlamsız bir şekilde alçaktı, iki büklüm oluyordu uzayıp giden bulaşık yıkama nöbeti sırasında. Lağım kokusu olağandı, alışmıştı” (s. 47).

Cihan Aktaş, mültecileri konu ettiği *Fotoğrafta Ayrı Duran*'daki hikâyelerde *kadın ve çocukların hikâyelerini* daha çok öne çıkarır. Kitaptaki on hikâyede, mültecilerle yolları kesişen, mültecilerin hikâyelerinin anlatılmasına vesile olan hikâye kişileri kadındır. Altı hikâyeyi, kadın hikâye kişileri anlatır. Erkekler arasında savaşta şehit olanlara, yaralananlara, sakat kalanlara sıklıkla rastlarız. Mesela, ailesiyle yerleştirildiği bir bağ evinde kalan Halil, Halep'in bombardımanlarından birinde bacağına kaybetmiştir (s. 110). Başka bir hikâyede yine bir bağ evinde kalan ailede baba, savaşta ağır yara aldığından fazla hareket edememektedir (s. 123). Bir kampta çocuklarıyla çadırda yaşayan Hamide hanımın kocası katledilmiştir. Olayın acı hatıralarına rağmen, katledilen kocanın; çocukların babasının cesedinin fotoğrafı cep telefonunda kayıtlıdır: “Büyük oğlu her ihtimale karşı arkadaşının kendisine gönderdiği fotoğrafı sakladı. Kolay olmadı tabii, sonradan pişman olacağını düşündüğü için göze aldı bunu. Bir cesedin tanınabilirliği hiç yoktan iyidir, hem de hiç değilse bir mezarı var diye ferahlar ailesi; bunları anlayabilir miydi savaşı yaşamayan” (s. 127-28). Bir başka hikâyede Ayşe Hanım'ın dört yıldır kocasından haber alamadığını öğreniriz (s. 136). Tezgahtar olarak çalıştığı iş yerinde vatandaşlık alınmak, nikah vaatleriyle aldatılan genç kızın ağabeyi de protez ihtiyacı olan erkeklerden birisidir (s. 46). Sınıra yakın bir yerde bir konfeksiyon atölyesinin yöneticiliğini yapan “dirayetli kadın”, “kardeşini, kocasını ve oğlunu kaybetmiş, onları elleriyle gömmüş”tür (s. 66).

Cihan Aktaş'ın söz konusu hikâyelerinin en önemli ve üzerinde durulması gereken özelliklerinden biri mültecilerin hikâyelerinin mülteci olmayanların hikâyeleriyle iç içe, hatta bir anlamda mülteci olmayanların hikâyelerinin bir parçası olarak anlatılmasıdır. Yazar mültecileri, onlarla yolları kesişen mülteci olmayanlar üzerinden anlatırken, mülteci olmayanların günlük hayatlarına, dertlerine de yer verir. Bu, hikâye kişilerini, hikâyedeki ortamı daha gerçekçi kılar.

“Kendimi bildim bileli mülteci hayatların güçlükleri üzerine düşünürüm” diyen Cihan Aktaş, mültecilerle ilişkilerimiz konusunda şunları söylüyor:

Hiçbir mülteci zor şartlar altında belirsiz bir yürüyüşe katılmak istemez. Bir insan en temel ihtiyaç ve değerlerinden yoksunlaştırıldığında başlıyor iltica hareketi. O benim yerimde olabilirdi, ben onun yerinde olabilirdim, kim ne adına yerli yurtlu kalabileceğini iddia edebilir? [...] Mülteci, hayatlarımızın yeterince düşünmediğimiz sükûneti konusunda sorular gönderir bize. Bu sorularla yüzleşmeye cesareti olmayan insanlar etraflarında mülteci görmeye tahammül edemezler (Aktaş, 2019, s. 47- 48).

Fotoğrafta Ayrı Duran'da hikâyeleri mültecilerin hikâyeleriyle kesişen kişilerin çoğunun kadın olması da dikkat çeken bir başka husustur. Bu kadınların çoğunlukla eğitilmiş insanlar olduklarını ve genellikle anlatıcı konumunda olduklarını da vurgulayalım. Hikâyeler *mülteci olmayanların mülteciler üzerinden kendilerini sorgulamalarını, kendileriyle yüzleşmelerini* de anlatır:

İkinci hikâyede bir kadın, bir fotoğrafta gördüğü ve Suriyeli olduğunu tahmin ettiği kadının nereye gidebileceğini düşünür: “Suriyeli bir kadın bu, herhalde öyle; üzerine bir battaniye ve başka birçok örtü almış, elinden tuttuğu belli belirsiz görünen çocuğuyla yağmurun yaşın altında bilinmeyen bir yöne doğru bakarak gidiyor. Bakmıyor da kaçıyor, gitmiyor da sürükleniyor. Dünyadan vaz geçtiği noktada çocuğu için ayağa kalkmış yürüyordu kadın” (s. 16). Kendisinin de aynı şartlarda olabileceğini düşünen kadının aklından geçenler şöyle verilir: “... ne yaptı, nereye sığındı, bana gelse kapımı çalsa... Ürperdi. Ne ki öyle bir yürüyüşle insan her kapıyı çalabilir, değil mi? Kapım çalınabilir, çalabilir kapımı, hakkı var... İyi de onları hangi odaya alacağım” (s. 16). Başka bir hikâyede, görev yaptığı Anadolu şehrinde mülteci ailelerle de ilgilenen genç kadın doktor kendini

onların yerine koyar: “Mültecilerle her karşılaşmamda birçok şeyin yanı sıra sahip olduğum konforlu hayatı yitirdiğimde geriye benden ne kalabileceğinin muhasebesini de yaptım. Kendini bir mültecinin yerine koyarak geçmek sokaklardan, kendini bir mültecinin yerine koyarak binmek taşıtlara... Uzaktaki insanı sevmekten kolayı ne” (s. 151). Akrabaların bir araya geldiği geniş aile toplantılarında büyüklere de kızan tıp öğrencisi genç kız, “Hani, biz de aile olarak daha erdemli sayılmazdık mülteciler konusunda, ahkâm kesmekten geri durmasak da... Kaçımız senelerce parklarda yatan ailelerin yanına varıp da bir hal çaresi aradı onlar için...” (s. 81) sözleriyle büyüklere, akranlarını daha duyarlı olmaya, elle tutulur bir şeyler yapmaya çağırır.

Başka bir hikâyede mülteciler için harekete geçen genç delikanlı, ailesiyle ve eski nişanlısıyla ihtiyaç sahipleri karşısında yapılması gerekenler konusunda anlaşamaz. Eski nişanlısının şunu demek istediğini anlamıştır: “Dua edeceğiz elbette ama şık giysiler içinde pahalı arabalarla gecelere akan çiftlerden biri olmamıza engel teşkil etmemeli bu... (s. 110). Başka bir hikâye karakteri, “Kıyıya vurmuş bir bebek, yaşanmamış bir ömür”, Aylan Bebek üzerinden “İnsan elinden gelebileceklerin ihmali konusunda düşünürken aklını yitirebilir” (s. 97) diye sorgular kendini. Mülteciler hakkında belgesel yapmak için mültecilerle konuşan, çadır kentleri ziyaret eden kadın karakter yaptığı işin anlamını sorgular: “Bir insana acılarını hatırlatıp da ağlamasını kaydetmek için nasıl bir profesyonelliği olmalı insanın. Herhangi bir cümlemin sonu daha ağır bir yaranın açılmasına sebep oluyordu. Sırf birileri gerçeği izlesin de ‘gerçeği görsün’ diye o kadınların hafızasında uyuşturduğu şeyi tetiklemeye hiç hakkım yoktu” (s. 55-57). “Kampa giderek o bahtsız kadınlara iyilik ettiğim duygusuyla dolup taşıdığımı da iyi hatırlıyorum. Ne komik, ne safmışım.” diyen belgeselci kadın belgesel yapmaktan vazgeçer, mülteciler için elle tutulur şeyler yapan faaliyetlere katılır. Diğer bir hikâyede, yurt dışında yaşayan ve yakında doğum yapacak kızının okyanusa bakan bir buçuk odalı küçük evde bebeğini nasıl büyüteceğini düşünen, “Çadırda bir gün, bir gece değil, aylar nasıl geçer” (s. 125) diyen anne için, arkadaşıyla gezdiği çadır kentte gördükleri, çadır kentteki bebekler bir sorgulama vesilesi olur.

Söz konusu sorgulamalar insanları *mülteciler için bir şeyler yapma* yolunda adım atmaya götürür. Suriye sınırına yakın yerlerde mültecilerle görüşen kadın belgeselciler, belgesel çekmek yerine mülteciler için iş imkânı oluşturmanın daha iyi olacağına karar verirler. Reyhanlı’da gördükleri atölyedeki dinamik hayat; çalışmanın insanı geçmişe saplanıp kalmaktan koruması bu kararda etkili olur. İstanbul’da bir tekstil atölyesi açılır:

Parça parça işler, koşturmaca, yaptığı işi beğenme/beğendirme, bir sonraki aşamaya geçiş ve ayrıca yardımlarla yaşamaktan da kurtuluş... Üstelik mülteci emeğinin insafsızca sömürüldüğü atölyelerden farklı bir düzen kurmak, az şey mi... Bir telaş olsun ortamda, bir iş bitsin, diğeri başlasın, işlerinde gelişsin insanlar, ortaya bir şeyler çıksın, işe yaradıklarını hissetsinler, hissedelim; büyük laflar etmekten iyidir böyle bir ortam için çabalamak (s. 66-67).

Anadolu şehrindeki bir delikanlı, mülteci bir ailenin bağ evine yerleşmesine vesile olur. Aileyle vakit geçirir. İçerisinde yer aldıkları vakfın aracılığıyla Halep’teyken fotoğrafçılık yapan, savaşta bir bacağını kaybetmiş Halil’e (ailenin babası) bir fotoğraf makinesi alırlar. Halil’e protez bacak taktırmak için kampanya açılır. İstanbul’da geçen bir hikâyede hikâyenin anlatıcısı kadın, ihtiyaç sahipleri için örgütlenen bir topluluğa katılmasını şöyle anlatır:

Başıma gelenlerden sonra iyice içime kapanmıştım, bazen bir dostun kapımı çalması veya davetiyle kabuğumu kırdığım oluyordu. Bana o mahalledeki hasta bir çocuktan söz ettiler. Seksen kişilik bir kadın grubu whatsapp’ta örgütlenmiş. Böyle şeyler olduğunu bilmezdim, beni de aldılar aralarına, ilkokul arkadaşım Gülcemal’in girişimiyle. Bir ihtiyaç hasıl olduğunda anında buluyorlar (s. 99).

Hikâyede yapılan işlerden bahsedilir. Bir mülteci aileyle ilgilenirler. Kadın anlatıcı, ailesinden ayrı düşmüş bir küçük kızla kendi kızı gibi ilgilenir. “Taksiden inip bagajdan torbaları çıkardı. Bebekli evlerin sayısı hiç az değil, bu yüzden sırayla gideceğiz; programa göre her cumartesi on ev ziyareti gerçekleştirmemiz gerekiyor. Kazma kürek yaktıran mart günlerinden birindeyiz” (s. 135) cümleleriyle başlayan yine İstanbul’da geçen bir başka hikâyede yine kadınların öncülüğünde, bir dayanışma platformu etrafında mültecilerin dertlerine merhem olmaya çalışan insanları görmekteyiz. Bir Orta Anadolu şehrinde geçen başka bir hikâyede ise genç doktorun, Hatice ablayla mülteci bir aileyle ilgilendiğini görüyoruz. Kitapta mültecilerle ilgilenen daha pek çok kişi bulunmaktadır.

Hikâyelerde, hikâyelerin özünü temsil eden bakış açılarında *mültecilere karşı olumsuz bir bakış* yoktur. Ancak hikâyelerin özüyle ilgili olmasa da mültecilerin geldikleri ülkede/Türkiye’de onlara karşı olumsuz bakışlardan, onların çaresizliğinden faydalanma isteklerinden de yer yer söz edilir. Mesela, bir mağazada çalışan genç kız, kendisinin farklı olduğunu söyleyen, “Ben senin ailen ve yurdunum, kayıp akrabaların ve yeni bulduğun ağabeyin; her şeyin olmak istiyorum. Sana vatandaşlık hakkı sağlayacak, ağabeyini de ameliyat ettireceğim. Yetenekli kızsın, işinde ilerlememen için sebep yok” (s. 47) diyen adama arkadaşlarının uyarılarına rağmen inanır. Zamanla iltifatlar biter, “Kendini ne sanıyorsun? ...Polis sana mı inanır bana mı, aptallık etme, Müslüman değil misin, bu nikâh sayılmıyor mu senin memleketinde” (s. 48) noktasına gelinir. [Cihan Aktaş’ın, Ekim 2021’de yayımlanan “Ürkekligi Onun” (Aktaş, 2021) adlı hikâyesinde anlatıcı kadın karakter, annesine bakıcılık yapmış Gürcistanlı ve Özbek bakıcılardan söz eder. Yeni bakıcı Güler’in kocası eve barka uğramaz. Güler, kocasının, “üzerine aldığı” Suriyeli bir kadınla yaşadığını öğrenir, kocasıyla yüzleşmek ister. Güler, Suriyeli kadını görünce “Nasıl bu kadar rahat kandırılmıştı? Kandırılmaya açtı demek! Peki, ya kandıran oysa...” (s. 12) sorularını sorar.] Tıp öğrencisi Firuze’nin mültecilere karşı duyarsızlık konusunda aile büyüklerini eleştirmesinde, bir büfenin önünde bir liraya resim yapan mülteci çocuğa dilenci muamelesi yapılmasına, kadının birinin “al şu beş lirayı da düş yakamdan, istemiyorum resim mesim” diye bağırmasına şahit oluşunun da etkisi vardır. Okul arkadaşlarının suçlamaları nedeniyle okula gitmek istemeyen mülteci Ömer’e söylenenler toplumda var olan bir bakışın parçası olarak görülebilir: “Çocuklar onu, niye buradasın korkak diye sorguladılar, niye vatanını savunmadın? Bak, darbe oldu memleketimizde, yurdumuzu savunduk, şehitler verdik, sen niye bırakıp geldin... Çocuk, daha on yaşında, çat pat Türkçesiyle anlatmaya çalıştı, babasından öğrendiği sebebi: Suçsuz birini öldürme ihtimalinden kaçtık, böyle bir korku günah mıdır? Babam ağır yaralanmıştı ve... Adımız savaştan kaçanlar oldu, ama aslında biz ihanetten, haksızlıktan ve haramdan kaçtık” (s. 150). Mültecilerin emeklerine karşılık hak ettikleri ücretleri alamamaları konusu birkaç hikâyede geçer. Mülteciler için bir tekstil atölyesi kurulması sürecinde yer alan bir kadın, mültecilerin iş ile hayata bağlanmalarının önemini vurgularken emek sömürüsü konusundan da söz eder: “...ayrıca yardımlarla yaşamaktan da kurtuluş... Üstelik mülteci emeğinin insafsızca sömürüldüğü atölyelerden farklı bir düzen kurmak, az şey mi?” (s. 66). Pek çok derdi olan bir mülteci kadın ise emeğinin karşılığını alamayacağını çoktan kabullenmiştir: “Bir hastanede çamaşırcı olarak çalışıyor. Günlük ücreti 20 lira, emeğinin karşılığını bekleyemeyeceğini biliyor. Suriyeli bir kız var yanında çalışan, yeni başladı, ona verilen 15 lira; söylenip duruyor. Gençler tahammülsüz oluyor. Kendisi iddiada bulunamayacak kadar yorgun, ertesi günü düşünemeyecek kadar bugünün telaşına gömülü” (s. 137).

Fotoğrafta Ayrı Duran’ın, aynı konuda yazılmış hikâyelerden meydana gelen bir hikâye kitabı olması konunun farklı yönlerden etrafıca ele alınmasını sağlar. Mültecileri konu eden on dört hikâyeden oluşan kitapta hikâyeler mültecileri anlatmak ortak paydasında birleşirler. Farklı hikâyelerle aynı konunun yeniden ele alınması, özellikle de aynı yazar tarafından ele alınması, konunun farklı yönlerini okurun önüne getirir. Hikâye türünün imkânlarında işlenen konu sanki bir

romanda, daha çok kişinin hikâyeleriyle ele alınmış gibi olur. Sema Bayar, Cihan Aktaş'ın önceki hikâyelerine de gönderme yaparak *Fotoğrafta Ayrı Duran* hakkında şu tespitleri yapar:

Fotoğrafta Ayrı Duran bireyden topluma, ayrıntıdan bütüne, duygudan düşünceye yol alan öykülerden oluşuyor. Yaşamdan alıntılanan küçük kesitler bir anda büyük dokunuşlara dönüşüyor. [...] Onun öyküleri dil ve anlatım açısından okurda bıraktığı tatmin duygusunun yanı sıra bir farkındalık yaratmayı da amaçlar. Sanatsal estetiğe hâle getirmeden, düşünce aktarımını da ikinci plana atmadan yazar. İnanç, öykülerindeki odak noktalardan biridir. [...] *Fotoğrafta Ayrı Duran*'da benzer tematik bütünlüğün yanı sıra duygu aktarımı düşünce aktarımına öncelenmiş ve hem mültecilere hem de mülteciliğe tanıklık eden topluma ayna tutulmuştur. [...] Kahramanlarının günlük hayat içinde yaşadığı gerilimleri serinkanlı bir şekilde anlatıma dönüştürür. Gündelik hayatın içinden seçtiği kurgularla okuru duyguya ortak eder (Bayar, 2017, s. 99-100).

Cihan Aktaş, aynı konuda yazılmış hikâyeleri bir kitapta bir araya getirerek söz konusu konu merkezinde daha çok insanla buluşturur okuru. Bunun yanında yazarın hikâyelerinin bir özelliği olarak da okur hikâyelerde daha çok insanla karşılaşır. Cihan Aktaş, klasik kısa hikâyede kullanılan, bir olayı merkeze alan, o olayı birkaç kişi etrafında ve genelde bir iki sahneyle anlatan öyküleme tarzını değil, daha çok kişinin dâhil olduğu, bu kişiler etrafında daha çok olayın anlatıldığı; ancak bu olayların klasik hikâyenin sahneleme tarzıyla değil de olayları daha kısa anlatma imkânı veren yöntemlerle örülmüş bir öykülemeyi tercih eder. Bu tarz öykülemeye, kısa hikâyeye daha çok kişi, daha çok olay girer. Yazarın söz konusu hikâye kitabı *Fotoğrafta Ayrı Duran*'da da hikâyelerin çoğunda bir iki kişinin değil, üç beş, bazen daha fazla kişinin hikâyesi anlatılır.

Böylece Suriye savaşından etkilenen, izleri uzun yıllar ve muhtemelen ömür boyu silinmeyecek bir acıyı yaşayan pek çok kişi; dedeler, anneler, babalar, çocuklar, akrabalar, ailesini kaybetmiş insanlar; ülkesinden ayrılanlar, ayrılamayanlar, kaybolanlar, kaybolup bulunanlar, öldüğü ya da yaşadığı belli olmayanlar, şehit olanlar, yaralananlar, sakat kalanlar; barınma, iş, eğitim, hastalık vb. sorunlarla hayatları devan edenler... kitaptaki hikâyelerde yerlerini alırlar.

Sonuç

Mülteciler konusu, günümüz Türk hikâyesi yer alan konulardan biridir. Birkaç yazar etrafında, konuyu ele alan hikâyelere baktığımızda ülkelerinden zorunlu olarak göç eden farklı ülkelerin insanlarını hikâyelerde görmekteyiz. Suriye iç savaşından sonra ise genelde bu savaştan etkilenen insanlar, Suriyeli mülteciler yazarların hikâyelere konu olmuştur. Günümüz hikâyecileri, yazdıkları hikâyelerle mülteciler konusunda Cihan Aktaş'ın Ranciere'e atfen ifade ettiği "yakın körlüğü/körleşmesi"ni (Aktaş, 2019, s. 49, 51) kaldırmaya gayret ederler. Mülteci olmayanların mültecilerin dünyasına bir şekilde dâhil olma, onları anlamaya çalışma, mülteciler için bir şeyler yapma, onlar üzerinden kendi hayatlarını sorgulama... mülteci konulu hikâyelerine değinilen bütün yazarlarda görülen benzerliklerdir.

Cihan Aktaş, *Fotoğrafta Ayrı Duran* adlı hikâye kitabında yer alan on dört hikâyenin hepsinde de mülteci konusunu ele alır. Konu, bir hikâye dışında bütün hikâyelerde Suriyeli mülteciler üzerinden hikâyelere taşınır. Suriyeli mültecilerin geldikleri şehir, eğer belirtiliyorsa, çoğunlukla Halep'tir. Mültecilerin mülteci olmadan önce ülkelerindeki hayatları, onları ülkelerinden ayrılmaya sebep olan olaylar; yani Suriye savaşında yaşananlar, mültecinin kendi ülkesinden ayrılıp göç edilen ülkeye gelme süreci, mültecilerin geldikleri ülkelerdeki devam eden hayatları hikâyelerde yer alır. Mültecilerin savaşta ölen yakınları vardır. Sakat kalanlar, kaybolanlar, kaybolup kavuşanlar vardır. Her birinin acı bir hikâyesi vardır. Mülteciler, acı hikâyelerle bazıları çok daha zor şartlarda olmak üzere hayata tutunmaya çalışırlar. Cihan Aktaş, mültecilerin maddi imkânsızlıklarını ve onlardaki psikolojik yıkımları birlikte anlatır. Hikâyeler, daha çok kadın ve çocukların merkezde olduğu öyküler üzerine inşa edilmiştir.

Fotoğrafta Ayrı Duran kitabındaki hikâyelerin en önemli özelliklerinden biri hemen bütün hikâyelerin mültecilerle yolları kesişen, mülteci olmayan insanlar üzerinden anlatılmasıdır. Bu insanlar daha çok kadınlardır. Mültecilerin hikâyelerinin anlatılmasına vesile olanlar mültecilere karşı olumsuz bir tavır içinde değillerdir. Mülteci olmayanlar, mülteciler üzerinden kendi gerçekliklerini, onlara karşı kendi konumlarını sorgularlar. Hemen hepsi onlar için bir şey yapmak ister. Bu bir şey yapma konusunda ise iki durum karşımıza çıkar. Kimi hikâyelerde mülteciler için bir şey yapma isteğine, düşünce sürecine şahitlik ederiz. İkincisi ve daha çok hikâyede görülen ise mülteci olmayanların mülteciler için bir şeyler yapmalarıdır.

Bir hikâye kitabının tamamında mültecilerin anlatılması konuya pek çok açıdan, daha çok insanın hikâyesi üzerinden bakma imkânı vermiştir. Yazar edebiyat, hikâye aracılığı ile mülteciler, özelde Suriyeli mülteciler konusuna dikkat çeker. Edebiyatın işlevlerinden birisi de muhatabında duygu, bilinç oluşmasına vesile olmak, ilgili konu etrafında muhatabını düşünmeye davet etmektir. Aktaş, söz konusu hikâyeleriyle okurunu mülteciler konusunda düşünmeye davet eder. Edebiyatın diliyle, onların da bir zamanlar işinde gücünde insanlar olduğunu, değişik acılara maruz kaldıklarını, bu acılarının devam ettiğini, aynı toplumda mültecilerle birlikte yaşadığımızı, bu insanlara karşı sorumluluklarımız olduğunu, mülteciler için herkesin bir şey yapabileceğini anlatır. Mülteciler için bir şey yapan insanların kendi sıkıntılarının da olduğunu, ama hem kendi sıkıntılarıyla hem mültecilerin dertleriyle ilgilendiklerini vurgular.

Kaynakça

- Aktaş, C. (2013). *Ayak izlerinde uğultu*. İz Yayıncılık.
- Aktaş, C. (2015). *Duvarsız odalar* (2. Baskı). İz Yayıncılık.
- Aktaş, C. (2015a). *Kızım olsan bilirdin*. İz Yayıncılık.
- Aktaş, C. (2017). Kimse mutlak yerleşik kimse mutlak mülteci değil (Cihan Aktaş ile Söyleşi, Konuşan: Sema Bayar), *Hece Öykü*, (84), 102-108.
- Aktaş, C. (2019). Mülteci hayatlar ve Suriyeliler ile hâlimiz (Söyleşi), *Umran Dergisi*, (301), 47-52. (<http://umrandergisi.com.tr/index.php?p=MagazineNumbers&view=318>)
- Aktaş, C. (2021). Ürkekliği onun, *Hece Öykü*, (107), 6-13.
- Barbarosoğlu, F. (2019). *İçimdeki sazlar başka söz başka* (1. Baskı). Profil Kitap.
- Bayar, S. (2017). Vicdana tutulan ayna: Fotoğrafta ayrı duran, *Hece Öykü*, (84), 99-101.
- Gemici, M. (2016). *Kar Makamı* (1. Baskı). Dergâh Yayınları.
- Gemici, M. (2020). *Hatırlı yara* (1. Baskı). Dergâh Yayınları.
- Harmancı, A. (2021). *Baltan taşta değecek* (1. Baskı). Muhit Kitap.
- Ramazanoğlu, Y. (2009). *Kırmızı* (2. Basım). Timaş Yayınları.
- Ramazanoğlu, Y. (2016). *Bu sefer lila olsun saçlarım* (1. Basım). Kapı Yayınları.
- Ramazanoğlu, Y. (2017). *Adem'in cevap vermesi*. İz Yayıncılık.
- Ramazanoğlu, Y. (2021). *Cam kenarı*. İz Yayıncılık.
- Ramazanoğlu, Y. (2021a), Sanatın diliyle mülteciler ve toplumsal barış, *ZKS Kültür Sanat Yıllığı*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Şakar, C. (2018). *Adı Leyla olsun*. İz Yayıncılık.
- Yıldız, A. D. (2016). Cihan Aktaş'ın hikâyelerinde uluslararası göç, *Turkish Studies*, 11(20), 633-642.
- Yıldız, A. D. (2021). Yıldız Ramazanoğlu'nun cam kenarı adlı hikâye kitabında mülteciler, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 448-455.

Sezgi ÖZTOP HANER

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof. Dr.

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü, Kütahya-TÜRKİYE
Kütahya Dumlupınar University, School of Foreign Languages, Department of Foreign Languages,
Kütahya-TURKIYE

ORCID: 0000-0001-9687-5159

sezgi.oztop@dpu.edu.tr

Belonging Elsewhere: A Phantom Identity in Tayep Salih's *Season of Migration to the North*

Abstract

In *Season of Migration to the North*, Sudanese novelist Tayep Salih depicts a vivid image of the entanglement of postcolonial Sudan. Accordingly, this study will focus on the way this novel portrays the hybridized identities that have been built by turbulent cultural and political changes that Salih's Sudan has experienced as a result of colonization and internal socio-political conflict and division. Reflecting the experiences of Mustafa Sa'eed, the major character, from homeland to London and back to homeland again, the novel also reveals how the colonial project renders Mustafa Sa'eed as a being with a phantom identity in a postcolonial context. This novel offers a unique insight into the ways in which Mustafa's performance of sexuality itself becomes a form of sexual violence against the English women in order to reverse colonialism. In other words, Mustafa presents sadistic acts of revenge upon the English women, taking advantage of his corporeality and masculinity in an attempt to reflect colonialism and to rewrite the hegemonies included in the colonial project. This creates a list through which the novel operates and the crossroads of violence, sexuality, gender, colonialism, male hegemony come to be the main concern of this work. In this sense, the fact that Tayep Salih lived in England far from his homeland for many years caused him to deal with Eastern and Western civilizations by presenting a different reality. Then, what the moral lesson of Tayep Salih's *Season of Migration to the North* proposes for the readers of his novel is that the dualism and the amalgam of all cultural experiences and forms provide a remedy for cultural contamination, which belongs to colonial mentality. At this point, Tayep Salih in his novel makes a great effort to construct both a new culture and new ways of experiencing and seeing the reality.

Keywords: Season of Migration to the North, Violence, Identity, Masculinity, Colonialism.

Başka Bir Yere Ait Olmak: Tayep Salih'in *Kuzeye Göç Mevsimi* adlı Eserindeki Hayalet Kimlik

Öz

Postkolonyal edebiyatın öne çıkan eserlerinden biri olarak kabul edilen *Kuzeye Göç Mevsimi* adlı eserinde Sudanlı yazar Tayep Salih postkolonyal sömürgeciliğin Sudan üzerindeki yansımalarını canlı bir şekilde tasvir etmiştir. Buna göre, bu çalışma, Tayep Salih'in Sudan'ının sömürgecilik ve iç sosyo-politik çatışma ve bölünme sonucunda yaşadığı çalkantılı kültürel ve politik değişimler aracılığıyla inşa edilen melez kimlikleri bu romanın nasıl tasvir ettiğine odaklanacaktır. Romanın ana karakteri Mustafa Sa'eed'in gerek anayurdundan Londra'ya gerekse Londra'dan anayurduna döndüğünde yaşadığı deneyimleri yansıtan roman, postkolonyal sömürgecilik kapsamında Mustafa Sa'eed'i hayalet kimlik sahibi biri olarak gösterir. Bu roman, Mustafa'nın cinsellik performansının kendisinin, sömürgeciliği tersine çevirmek için İngiliz kadınlarına yönelik bir cinsel şiddet biçimi haline gelme biçimlerine dair benzersiz bir anlayış sunar. Başka bir deyişle, romanın ana karakteri Mustafa, sömürgeciliği yansıtmak ve sömürge projesinin içerdiği hegemonyaları yeniden yazmak için kendi bedenselliğinden ve erkekliğinden yararlanarak İngiliz kadınlarına sadistçe intikam eylemleri sunar. Bu, romanın yarattığı bir liste oluşturur ve şiddet, cinsellik, toplumsal cinsiyet, sömürgecilik, erkek hegemonyası bu çalışmanın ana meselesi haline gelir. Bu anlamda, Tayep Salih'in uzun yıllar anavatanından uzakta İngiltere'de yaşamış olması Doğu ve Batı medeniyetlerini farklı bir gerçeklik sunarak ele almasına neden olmuştur. Böylelikle, Tayep Salih'in *Kuzeye Göç Mevsimi*'nin romanının okuyucularına önerdiği ahlaki ders, tüm kültürel deneyimlerin ve biçimlerin ikiliğinin ve karışımının, sömürge zihniyetine ait kültürel kirlenmeye çare olduğudur. Bu noktada, Tayep Salih romanında hem yeni bir kültür hem de gerçeği deneyimlemenin ve görmenin yeni yollarını inşa etmek için büyük bir çaba harcar.

Anahtar Kelimeler: Kuzeye Göç Mevsimi, Şiddet, Kimlik, Erkeklik, Sömürgecilik.

1. Introduction

Tayep Salih's first novel *Season of Migration to the North* (1966) illustrates the complicated realities of postcolonial Sudan in the turbulent times of Sudanese independence from British colonialism. At the bend of the Nile, Sudan is a native land where northern Africa has merged with southern Black Africa. Historically, this mixture of religions and culture was regarded as a homogeneous South by the British. This native land is also seated at an allegorical crossroads of intervention and confrontation in Africa, where North meets South and East meets West. The novel begins with the unnamed narrator's recent return to his native village in Sudan after spending seven years studying at a British university. At the novel's beginning, the narrator tries to reply to numerous questions posed by his curious village people concerning the ways of life in the western world: "They were surprised when I told them that Europeans were, with minor differences, exactly like them, marrying and bringing up their children in accordance with principles and traditions, that they had good morals and were in general good people ... just like us" (Salih, 1969: p. 5). In fact, this is the normal response of the narrator who tries to bridge two cultures, attempting to free from the differences to preserve the bridge with ease. At this point, the novel sets to refute the narrator's presumption that the Occident and the Other share the same human condition and experience with small differences, an assertion that the West and the East are almost the same.

Having felt, during his stay in England, like a "storm-tossed feather", he at present feels like "a being with an origin, roots, and a purpose" (Salih, 1969, p. 6). The pleasure of reattaching himself to his Arap heritage melts the ice that had cumulated in his spirit while abroad. He strengthens this feeling of joy with his several visits to his grandfather, Hoji Ahmad, whom he maintains as the surviving image of a precolonial past, "something stable in a dynamic world" (Salih, 1969, p. 52). In fact, his grandfather comes to be the narrator's connection with an immutable past that he seeks to construct and escape. However, the narrator suppresses the realization that the precolonial past has been really changed and that he and people around him remain undeviating and steady in the present.

While the narrator's family and friends seem to help him release from his ruinous experiences in England, the unpredictable appearance of a stranger called Mustafa Sa'eed foregrounds the sharp difference between the harmonious life in his indigenous community and the unstable life in the imperial Britain. In fact, throughout the novel, the binary opposition between the West and the East is not necessarily stated. Instead, the East-West confrontation is complicated by the presentation of the character Mustafa Sa'eed who is neither like the English nor like the Other. Growing up under British Colonialism in Sudan and during the two world wars in the West, Mustafa Sa'eed is purposely situated at a precise time circumscribing the time of rise and fall of colonialism.

Accordingly, the first thing we discover about Mustafa is that he spent the first years of his life with his mother. The father figure was entirely absent or unrepresented within the novel. Having no known father, Mustafa, with neither sisters nor brothers nor relatives is introduced as a stranger on the road of life. On the other hand, his childhood memories of his mother show her unusual coldness towards him with "no tears, no kisses, no fuss" on the day of his departure to Cairo to continue his studies (Salih, 1969, p. 23). The lifeless and dull as well as incomprehensible formality of Mustafa's leaving from his mother further points up the opposition between the excessive development of intellect and the insufficient development of emotion and feeling in Mustafa's personality. As a decidedly threatening aspect in his characterization, his intellect leads him to his proficiency in the Colonizer's language, his being first Sudanese to be sent on a scholarship abroad, his being first to take the position of professor at the University of London, and his marriage to an English girl. Mustafa's reply to colonialism,

demonstrates the extent to which colonialism inflicts damage upon his personal worth as the colonized native and states metaphorically his wish for being his own master. It is no coincidence that Mustafa comes to be the evidence of the success of the institutionalized education as a component of the colonial discourse. Regarding the mission of colonial education, in his essay "Of Mimicry and Man", Homi Bhabha speaks of how colonial education elicits colonial mentality of reforming the Other (p. 101). In this sense, educating Mustafa is a deliberate attempt, a colonial code of breeding their likes.

Therefore, Mustafa's journey to England as a defining element in Mustafa's life serves as a means to an end. For Mustafa, the destination is of critical significance in comparison to the journey itself. Then, his early travels cannot be regarded as a movement away from home; instead, a move closer to the act of coming home and ultimately a place to live in. At this point, Mustafa's journey to England invokes James Clifford's (1997) conceptualization of roots and routes: "[R]oots always precede routes" (p. 3). In this respect, his journey to England can be viewed as a route that gives rise to his unfrequented roots. Likewise, his departure from his motherland was marked by an absence of emotional involvement or personal interest: "I packed my belongings in a small suitcase and took the train. No one waived to me and I spilled no tears at parting from anyone" (Salih, 1969, p. 22). Additionally, his departure from Cairo to England foregrounds his rootlessness once again: "However, I was not sad. My sole concern was to reach London" (Salih, 1969, p. 24). Subsequently, a feeling of identification and an instance of unwarranted intimacy emerge when he moves towards England: "I immediately felt an overwhelming intimacy with the sea... calling me, calling me" (Salih, 1969, p. 24). Evidently, his unfrequented and colonially created roots had originated his travel routes. At the same time, Mustafa's strong or irresistible impulse to travel entails a sense of attachment to certain images of Englishness. In this perspective, his travel to England turns out to be a dwelling and a fixation, whereas his previous life in Sudan appears as a "supplement" (Clifford, 1997, p. 3).

1.1. The Germ of Violence and Destructiveness as a Mirror of Colonialism

In Mustafa's life, there seems to exist a causal relationship between the excessive development of his intellectual function and his destructive sexuality. Significantly, his uncompassionate, emotionless relation to his mother or his mother's uncaring and unmerciful attitudes towards him implies a similar relation to his selfish and violent conduct toward women. His search for what was absent during his childhood results in his journey into the world of violence, murder and imprisonment. As stated in the novel, Mustafa's past life in London indicates him as a man who "had been the reason for two girls committing suicide, had wrecked the life of a married woman and killed his own wife" (Salih, 1969, p. 32). Indeed, Mustafa discovers a germ of violence as a component of the colonial education and western cultural identity, which he experiences since he wishes for complete assimilation.

Preoccupied by the "germ of the greatest European violence" (Salih, 1969, p. 95), Mustafa enacts the sadistic vengeance on British women by means of his masculinity and corporeality as a reflection of colonialism. It is worthy noticing here that Mustafa Sa'eed does not come back to his homeland to serve as a native intellectual since his constructed character is connected in his mind with the colonizer instead of his native roots. In this respect, he uses his mind as a weapon against the imperialists, particularly the Western women with their differing representations of femininity. Throughout the novel, Mustafa makes an earnest attempt to give up everything for possessing this intellect. His total involvement with his intellect as a masculine function is made evident by Mrs Robinson, a British expatriate in Cairo, who acts as a guarantor for Mustafa's colonial education. As a young boy in Cairo, Mustafa encounters Mrs. Robinson, an Orientalist's wife. The orientalist vision of Mrs. Robinson and her husband was to discover the Oriental's ancient and rich cultural heritage. However, Mustafa views the orientalist mission from

another perspective in the sense that the Westerners think of the Oriental in a disdainful way. Mustafa exploits this arrogant vision to his own advantage within the novel.

Deleuze's (1991) argument about masochism and sadism in "Coldness and Cruelty" points out that sadism occurs as a reply to the past, and that "the sadist... is only able to feel pleasure in inflicting pain because he has experienced in the past a link between his own pleasure and the pain he has suffered" (p. 43). Accordingly, Mustafa serves as the mimetic character who mimics violence, pain and attributes of colonialism by means of his sexual performance. Then, Mrs Robinson tells him, "Mr Sa'eed, you're a person quite devoid of a sense of fun", and asks him in a playfully teasing manner, "Can't you ever forget your intellect?" (Salih, 1969, p. 28) Mustafa realizes that the Western people want him to neglect his intellect in order to appear as a savage in their eyes. This adds a new layer of importance to the opposition between the condition of being sufficiently developed intellect and the state of being insufficiently developed feeling in Mustafa's personality. Decidedly, these qualities have a destructive and threatening role regarding the relation between violence and sex in Mustafa's life.

As a preservation of masculinity, Mustafa seduces the Western women with the temptation of the primitive exotic and erotic South. Then, he betrays them by refusing to become a symbol of desire. In case of Ann Hammond, the first victim, Mustafa states that "I deceived her, seducing her by telling her that we would marry and that our marriage would be a bridge between north and South" (Salih, 1969, p. 68). However, it is precisely this "bridge between North and South" that Mustafa desires to destroy. When Ann gets dressed in "an Arab robe and head-dress", assuming the role of "your slave girl, Sausan" (Salih, 1969, p. 142), she has exemplified the figure of torture, a manifestation of himself and his colonized South. At the same time, this masochistic fantasy between Ann Hammond and Mustafa entails the reversal of their roles: Ann takes on the role of the Arab slave and Mustafa appears as the master. Further, Mustafa adds, "in the blueness of her eyes I saw the faraway shoreless seas of the North" (Salih, 1969, p. 145). Here, she remains the image of torturer itself. In discussing the designation of roles regarding masochism, Deleuze (1991) writes in "Coldness and Cruelty" that "it is he [the victim] who forms [the torturer], dresses her for the part and prompts the harsh words she addresses to him. It is the victim who speaks through the mouth of his torturer, without sparing himself" (p. 22). In this respect, Mustafa's affairs with women, particularly with Ann Hammond, in London can be considered as a masochistic fantasy, expressed by Mustafa, the masochist, within the act of waiting for violence.

Mustafa's masochistic attitudes are strongly motivated by the notion of coldness, fantasized as the North. At this point, Gilles Deleuze (1991) reminds us that the idea of coldness represents "the iciness of imagination in masochism" (p. 128). In talking about Ann Hammond, Mustafa notes that "Unlike me, she yearned for tropical climes, cruel suns, purple horizons" (Salih, 1969, p. 142). That is, the Western women within the novel such as Ann, Sheila, Izabella and Jean Morris recognize the image of their desire for "tropical climes, cruel suns, purple horizons" connected in their imperial imagination with sexually potent exotic stranger. In addition, these women seek the hot climate or the African sun in Mustafa, who might provide cure for "the germ of a deadly disease" (Salih, 1969, p. 95) since this thousand-year-old disease has weakened them in relation to European violence. On the other hand, Mustafa talks about himself as the "South that yearns for the North and the ice" (Salih, 1969, p. 142), and as "a thirsty desert, a wilderness of southern desire" (Salih, 1969, 38), or as "a southern thirst" (Salih, 1969, p. 42) throughout the novel. Evidently, Mustafa romanticizes his irresistible impulse to move into his own imagination of the North. Additionally, Mustafa notices that among his lovers who most long for his otherness become the "easy prey" (Salih, 1969, p. 147) and sexual exploit for him.

1.2. "Lethal lies" of the Primitive Exotic

In his relationship with Isabella Seymour, Mustafa willingly comes to be the embodiment of the European myth or fantasy regarding the Orientalist exoticism. Accordingly, filled with incense, sandalwood, Persian rugs, perfumes, and ointments, his apartment in London becomes "the den of lethal lies that [Mustafa] had deliberately built up, lie upon lie" (Salih, 1969, p. 146). In fact, Mustafa's fabrications surrounding himself and Africa's exoticism aim at exposing the lies in connection with the exotic other. When Mustafa employs these fabrications to seduce the European women sexually, he overemphasizes these lies in an attempt to make fun of their illusory and unreal aspects. In his first encounter with Isabel Seymour, Mustafa reflects:

I related to her fabricated stories about deserts of golden sands and jungles where nonexistent animals called out to one another. I told her that the streets of my country teemed with elephants and lions and that during siesta time crocodiles crawled through it. Half credulous, half believing, she listened to me, laughing and closing her eyes, her cheeks reddened (Salih, 1969, pp. 32-33).

"[H]alf credulous, half believing", Isabel Seymour notices that Mustafa's excessive portrayal of the Orient leads up to their sexual closeness. Evidently, Mustafa witnesses the haughtiness in the Orientalist ideal with which the Westerner sees the Oriental and thus he manipulates this ideal to his own advantage. His bedroom is a gathering place of alleged Eastern exoticism which he knows will trap women since they have a firm conviction as to the mental image of "exotic Easterner". In addition, Mustafa realizes that for the European women, he is the exotic figure and states that "There came a moment when I felt I had been transformed in her eyes into a naked, primitive creature, a spear in one hand and arrow in the other, hunting elephants and lions in the jungle (Salih, 1969, p. 33). In fact, Mustafa exploits his primitive past as the reality of British imperial dream by mimicking the violence of the imperial project.

At the same time, Mustafa's exaggerated representation of the Other demonstrates his ironic approach towards exotic, stereotypical, and fantastical images that most Europeans assign to the Other. The ironic effects of Mustafa's portrayal of the Orient as exotic and primitive can be identified with the idea of Oriental theatricality. As Edward Said (1969) describes in his work *Orientalism*, "the Orient is the stage on which the whole East is confined. On this stage will appear figures whose role it is to represent the larger whole from which they emanate" (p. 63). That is to say, changing the Orient into a stage disrupts and alters the reality of the Orient so as to fulfil the fantasies and myths of the Orient in the Western imagination. Regarding the theatricality of Orientalism, Mustafa transforms his bedroom into "a theater of war" (Salih, 1969, p. 29) in an attempt to "liberate Africa with [his] penis" (Salih, 1969, p. 120). Likewise, as Edward Said (1979) points out in *Orientalism*, the relationship between hegemonic colonizer and the colonized subject is built upon feminizing the Other in the sense that the colonized has been characterized as feminine terrain for the exotic and libidinous fantasy (p. 188). Indeed, Mustafa reverses the rules of sexual exploitation by feminizing the West in an attempt to facilitate the practice of domination. Returning back as a conqueror from the East, Mustafa reverses the power dynamics, and fights his war like an Arabic warrior.

In Mustafa's sexual relationship with Jean Morris, a contaminated passion is connected to colonialist violence. During their deadly game of seduction, Jean Morris, the English woman, expresses her rage by humiliating her lover's corporal appearance and ruining his valuable objects such as a rare Arabic handwritten book, an antique prayer rug as the representations of his native culture. More precisely, in breaking apart the Wedgwood vase, Jean Morris figuratively ruins Mustafa's potential to make colonial culture component of his native culture. In damaging the rare Arabic manuscript, she reconfirms a desire to position Mustafa in an oral culture deprived of

the power of written words. In harming his research, she weakens his efforts to take part in intellectual life. Indeed, it is an attack with the intention to silence his voice. In causing damage to his prayer rug, she violates the sacred character of Islam (Salih, 1969, pp. 156-158). These representative acts serve as a metaphor for the forces which work to hold Mustafa, who might acquire the means to the center, outside of the Western civilization. As a result of Jean Morris's demonstration of disdain, wickedness, and renunciation, she surrenders herself to death as a victim. In return, Mustafa violently stabs her to kill his own suffering as well as to kill the images and ideas imposed upon him, and to free from his own captivity.

A liaison controlled by psychic humiliation and embarrassment as well as the imposition of physical suffering reaches its high point when Mustafa kills her. Driven by his violent mental agitation, Mustafa remembers this sexually-consummated dying as a moment of frenzy. In his narrating of the night of the murder Mustafa states that "The sensation that in an instant outside the bounds of time, I have bedded the goddess of Death and gazed out upon Hell from the aperture of her eyes – it's a feeling no man can imagine. The taste of that night stays on my mouth, preventing me from savouring anything else" (Salih, 1969, p. 153). As Herbert Marcuse (1955) notes in *Eros and Civilization*, this moment of deviant erotic ecstasy in reaction to the imperial cruelty enacts "the terrifying convergence of pleasure and death" (p. 23). Here, the novel's splendid performance of the confluence of sexual pleasure and violent death is foregrounded. In this respect, Salih's novel enables us to see the new dimensions of colonialism as a sexual encounter blended by ecstasy and humiliation, pleasure and death.

It is also important to note that when Mustafa and Jean Morris accomplish their consummation of sexual violence and pleasure, the moment of deviant sexual ecstasy is also the moment of tragedy. At this supreme moment, Jean Morris "was in a state of great readiness both to give and take" (Salih, 1969, p. 163). Death and love as an inseparable phenomenon turn out to be the same thing, finding themselves locked in a deadly embrace. Inevitably, the relationship between Mustafa and Jean Morris would end in tragedy since both of them are destructive and their destructiveness turns them into victims. However, each of them is also a victimizer through their acceptance of their challenges. It is in fact fate that pursues Mustafa toward death when he pursues Jean Morris. Mustafa, who is an object of the Orientalist discourse, is fated to be what that discourse has assigned.

In the course of his trial for the murder of his wife, Jean Morris, the court scene turns into a conflict between two worlds in the sense that Mustafa performs the whole crisis of colonialism as a black, savage invader coming out of the South. On the other side, civilized, white people get revenge for Jean Morris on behalf of democracy and justice during the judicial procedure. At this point, two questions come to mind: Do the modern colonizers live in a more real world? or are the Western contemporaries of Mustafa as corrupted as he is? The critical answers of these questions draw a conclusion about what Frantz Fanon (1978) has described as false universalism of Western humanistic values (p. 251). For Fanon, human values, more specifically human dignity as an ideal should be established on a global scale leaving behind the dehumanizing effect of colonization.

At the trial, his lawyer introduces Mustafa as the victim of the conflict of two cultures. However, Mustafa negates this argument by stating that his life is a lie: "I should stand up and shout at the court: This Mustafa Sa'eed does not exist. He is an illusion, a lie" (Salih, 1969, p. 28). As a mimetic figure Mustafa creates the lie and thus he becomes a lie. On another juncture, he also identifies his life as living lie: "Everything which happened before my meeting her was a premonition; everything I did after I killed her was an apology, not for killing her, but for the lie that was my life" (Salih, 1969, p. 26). Mustafa is the emblematic figure of the Orientalists' ideas of how an Oriental should behave. The ideas are lies in that they are not thought or written with the

contribution of those who are thought or written about. Lacking the capacity to talk about or act upon ideas about himself, Mustafa is a living lie. He cannot release himself from the Orientalist discourse. Therefore, he must say sorry for the lie that has come to be his life since he has failed to gain freedom. In his relationships with women of Western culture, he conceals his certain feelings and depends on masks and lies in order to please women. All women he was involved with and killed had failed to view him as one of the westerners.

At this point, Mustafa employs the metaphor of disease to manifest his persistent, often melancholy desire to become completely like the Westerner. He designates the germ of invasion and war as a symbol of infection in these women: "The infection has stricken these women a thousand years ago, but I had stirred up the latent depths of the disease until it had got out of control and had killed" (Salih, 1969, p. 30). This metaphor of infection is stated in the Court scene by Professor Maxwell Foster- Keen who identifies the women seduced by Mustafa's otherness with a germ belonging to the past: "These girls were not killed by Mustafa Sa'eed but by the germ of a deadly disease that assailed them a thousand years ago" (Salih, 1969, p. 29). This history of violence coming from the West is also foregrounded by Samuel Huntington (1996): "The west won the world not by the superiority of its ideas or values or religion but rather by its superiority in applying organized violence. Westerners often forget this fact, non-Westerners never do" (p. 51). Mustafa wishes to be characterized as a conveyer of this germ, an invader, a killer and eventually a westerner even if it causes condemnation. He has struggled to become one of the Westerners, which the British historian Macaulay, whom Bhabha (1994) draws on, defines to be "a class of persons, Indian in blood and colour, but English in taste, in opinions, in morals and in intellect" (p. 124). However, experiencing the germ of violence as an inherent characteristic that constructs the colonizer's identity, Mustafa illustrates that the West may not be as "civilized" as it considers itself to be.

2. Conclusion

Being too English for the Sudanese and too Sudanese for the English, Mustafa is located between two cultures with gaps and ruptures. He defines himself only in terms of rootlessness and instability since he is neither completely Western nor wholly Eastern, being trapped in elsewhere. The exposure to the colonizing hegemonies of the Western society, both to unsettle them and to reconfigure his subjectivity beyond normative expectations, causes him to have a "phantom" identity. In *Strangers to Ourselves*, Julia Kristeva (1991) states that "Origin certainly haunts [the immigrant], for better and for worse, but it is indeed *elsewhere* that he has set his hopes, that his struggles take place, that his life holds together today. Elsewhere versus the origin, and even nowhere versus the roots" (p. 29). The subjection to Western civilization renders him as a being with a "phantom" subject position. Being infected with the germ of European violence, Mustafa acts out Kristeva's notion by unleashing his revenge in London, his "elsewhere". On the other hand, in the course of his return to Sudan, he turns into the ghost of the man. Accordingly, origins are not precisely determinable any longer, and everything is necessarily a midpoint.

In a letter, Mustafa informs the unnamed narrator whatever "my life has been it contains no warning or lesson for anyone" (Salih, 1969, p. 69), but he leaves a trace of warning all the same. Throughout the novel, Mustafa writes his own life story, stating his dedication: "To those who see with one eye, speak with one tongue and see things as either black or white, either Eastern or Western" (Salih, 1969, p. 150). Mustafa's dedication and the heritage he leaves behind reveal that such a life is a big blank, "not a single sentence, not a single word" (Salih, 1969, p. 151). While Mustafa's life story seems to be dedicated to the one who loses the sense of roots and identity between North and South, *Season of Migration to the North* is dedicated to those who can see things with two eyes both as White and as black, introducing a positive message of bicultural attachment as a remedy for the germ of cultural contamination.

References

- Bhabha, H. (1994). Of mimicry and man: The ambivalence of colonial discourse. In *the location of culture* (pp. 99-112). Routledge Press.
- Clifford, J. (1997). *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Cambridge: Harvard University Press.
- Deleuze, G. (1991). Coldness and cruelty. (J. McNeil, trans.). In *masochism* (pp. 9-138). Zone Press.
- Fanon, F. (1978). *The wretched of the earth*. (C. Farrington, trans.). Grove Press. (Original work published 1963).
- Huntington, S. (1996). *The clash of civilizations and the remaking of world order*. Simon & Schuster Paperbacks.
- Kristeva, J. (1991). *Strangers to ourselves*. (L. S. Roudiez, trans.). Columbia University Press. (Original work published 1988).
- Marcuse, H. (1955). *Eros and civilization: A philosophical inquiry into Freud*. Vintage Books.
- Said, E. (1979). *Orientalism*. Vintage Books.
- Salih, T. (1969). *Season of migration to the north*. (D. J. Davies, trans). Heinemann Press. (Original work published 1966).

Hüseyin ZERENOĞLU

Öğretmen | Teacher
Kırka Şehit Halil Kara Çok Programlı Anadolu Lisesi, Seyitgazi, Eskişehir-TÜRKİYE
Kırka Şehit Halil Kara Multi-Program Anatolian High School, Seyitgazi, Eskişehir-TURKIYE
ORCID:0000-0001-7986-1273
zerenoglu@hotmail.com

Tamer ÖZLÜ

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof.
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Samsun-TÜRKİYE
Ondokuz Mayıs University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography, Samsun-TURKIYE
ORCID:0000-0002-8847-7967
tamero@omu.edu.tr

Himmat HAYBAT

Dr. | Dr.
ORCID:0000-0001-6569-6617
himmet3535@gmail.com

Antalya Şehrinde Meydana Gelen Trafik Kazalarının Günlük Aktivite Alanları ile İlişkisi

Öz

Türkiye’de nüfusun artmasına bağlı olarak araç sayısında da artış yaşanmaktadır. Araç sayısındaki artışa bağlı olarak da şehir içi ulaşımda sorunların ve trafik kazalarının artmasına neden olmaktadır. Çalışma trafik kazalarının günlük aktivite alanları ile ilişkisini ortaya koymak ve tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma alanı olarak Antalya ilinin beş merkez ilçesi seçilmiştir. Çalışma alanının beş merkez ilçesinin seçilmesindeki nedenler arasında trafik kazalarının yoğunluğu, aktivite alanlarının yoğunluğu ve nüfusun büyük bir oranı bu alanda dağılım göstermesidir. Araştırma 2015-2019 yılları arasında trafik kaza tutanakları ile elde edilen verileri içermektedir. Çalışmada iki farklı analiz gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen analizler geliştirilmiş tampon analizi ve optimize edilmiş sıcak nokta analizidir. Analizler trafik kazalarının gerçekleştiği yoğun alanlarını tespit etmek ve günlük aktivite alanları arasındaki ilişkiyi saptamaktır. Analizleri uygulamak için ArcGIS 10.8 yazılımı kullanılmıştır. ArcGIS yazılımı kullanılarak özgün bir metot modeli olan geliştirilmiş tampon analiz aracı üretilmiştir. Geliştirilmiş tampon analiz yöntemi kullanılarak alışveriş-egitim, ulaşım-egitim ve ulaşım-alışveriş alanlarının kesişim alanları içerisindeki trafik kazaları ile ilişkisi incelenmiştir. Optimize edilmiş analiz yöntemi kullanılarak alışveriş-egitim, ulaşım-alışveriş ve ulaşım-egitim kesişim alanlarının sıcak nokta analizleri gerçekleştirilmiştir. Son analizde ulaşım, alışveriş, eğitim, konaklama ve yeme-içme alanlarının 150 metre çevresinde meydana gelen trafik kazaları incelenmiştir. Çalışma sonucunda trafik kazalarının günlük aktivite alanları içerisinde en çok ulaşım ve alışveriş alanlarının kesişim alanlarında meydana geldiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Trafik Kazası, Günlük Aktivite, Tampon Analizi, Sıcak Nokta Analizi, Antalya.

Relationship of Traffic Accidents Occurring in Antalya City with Daily Activity Areas

Abstract

Due to the increase in the population in Turkey, there is an increase in the number of vehicles. Depending on the increase in the number of vehicles, it causes an increase in problems and traffic accidents in urban transportation. The study was carried out to reveal and determine the relationship between traffic accidents and daily activity areas. Five central districts of Antalya were selected as the study area. Among the reasons for choosing the five central districts of the study area, the density of traffic accidents, the density of activity areas and the distribution of a large proportion of the population in this area. The research includes data obtained from traffic accident reports between 2015-2019. Two different analyzes were carried out in the study. Analyzes performed are enhanced buffer analysis and optimized hotspot analysis. The analyzes are to identify the dense areas where traffic accidents occur and to determine the

relationship between daily activity areas. ArcGIS 10.8 software was used to implement the analyses. An improved buffer analysis tool, which is a unique method model, was produced using ArcGIS software. By using the developed buffer analysis method, the relationship between traffic accidents in the intersection areas of shopping-education, transportation-education and transportation-shopping areas was examined. Using the optimized analysis method, hot spot analyzes of shopping-education, transportation-shopping and transportation-education intersection areas were carried out. In the final analysis, traffic accidents occurring within 150 meters of transportation, shopping, education, accommodation and food and beverage areas were examined. As a result of the study, it has been determined that traffic accidents occur mostly in the intersection areas of transportation and shopping areas among the daily activity areas.

Keywords: Traffic Accident, Daily Activity, Buffer Analysis, Hot Spot Analysis, Antalya.

Giriş

Dünya genelinde nüfusun artması ile birlikte insanların ve malların ulaşım sistemleri kullanılarak taşınması yoğunluğa neden olmaktadır (Andrey, 2010, p. 247; Yu, 2017, p. 61). Dünya genelinde 2019 yılında 90.423.687 araç satılırken 2020 yılında 77.971.234 araç satılmıştır (Organisation Internationale des Constructeurs d'Automobiles [OICA], 2021). Ulaşım araçlarının yoğun olarak kullanılması aynı zamanda bir takım sorunların meydana gelmesine neden olmaktadır. Bu sorunlardan bir tanesi trafik kazalarıdır. Trafik kazaları sadece maddi kayıp değil can kayıplarına da neden olmaktadır (Wang, 2009, p. 385; Xie & Yan, 2013, p. 64; Ulak et al., 2017, p. 71).

Trafik kazalarının olumsuz sonuçlarına bakıldığında bu tür çalışmaların önemi daha da mühim hale gelmiştir. Dünya Sağlık Örgütü tarafından 2018 yılında yayınlanan rapora göre 2016 yılında dünya genelinde trafik kazalarında 1.35 milyon insan hayatını kaybetmiş ve 20 ila 50 milyon insan yaralanmıştır (Dünya Sağlık Örgütü [DSÖ], 2021). 2019 yılında karayollarında yaralanan insanların ölüm nedenleri arasında trafik kazaları düşük gelirli ülkelerde yedinci sırada, alt-orta gelirli ülkelerde onuncu sırada, üst-orta gelirli ülkelerde onuncu sırada ve yüksek gelirli ülkelerde ilk on içerisinde yer almamaktadır (DSÖ, 2021). Dünya Sağlık Örgütü'nün 2017 yılındaki raporuna göre düşük ve orta gelirli ülkelerde 2030 yılında trafik kazalarından kaynaklanan ölüm nedenleri arasında beşinci sıraya yükseleceği belirtilmiştir (Bhavan, 2019, p. 125). Bu nedenle düşük ve orta gelirli ülkelerdeki trafik kazalarına ait konuların daha fazla üstünde durulması gerekmektedir.

Trafik kazalarının sonuçları arasında sadece ölüm ya da yaralanma yoktur; aynı zamanda maddi sonuçları da vardır (Hezaveh et al., 2019, p. 15; Mafi et al., 2019, p. 42; Bassani et al., 2020, p. 394). Dünya genelinde trafik kazalarının maliyeti 518 milyar dolardır (Soltani & Askari, 2014, p. 227; Aghajani et al., 2017, p. 2126). Başka bir kaynakta maddi kayıpların yıllık 871 milyar doları geçtiği ve gelişmekte olan ülkelerde ise bu kayıpların yıllık 110 milyar dolar olduğu belirtilmiştir (Bekele, 2019, p. 21). Ülkelerin yıllık gayri safi yurt içi hasılasının ortalama %3'ü ve bazı ülkelerde bundan daha fazlası trafik kazaları sonucunda ekonomik kayba sebep olmaktadır (Suphanchaimat et al., 2019, p. 2). 2015-2030 yılları arasında yaralanmalar sonucundaki ekonomik maliyetin yaklaşık olarak 1.8 milyar dolar olacağı öngörülmektedir (Chen et al., 2019, p. 391).

Gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye'de; nüfus ve araç sayısı zaman geçtikçe artmaktadır (Kaygısız et al., 2017, p. 306). Nüfusun ve araç sayısının artması şehir içerisindeki ulaşımı zorlaştırmaktadır. 2020 yılında Türkiye'nin nüfusu 83.614.362 ve yıllık nüfus artışı %5,5'tir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2021). 2020 yılına ait motorlu taşıt sayısı 24.144.857 ve yıllık araç artışı ise %0,2'dir (TÜİK, 2021). Bu durumda ülkemizin nüfusunun artması ve trafiğe karışan araç sayısının artması trafik kazalarının sayısını da artırmaktadır (Işıldar, 2006, p. 115; Erdoğan, 2009, p. 341; Dereli, 2017, p. 106).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde trafik kaza sayıları daha iyi bir duruma gelirken az gelişmiş olan ülkelerde trafik kazaları daha ciddi bir durumdadır (Singh, 2017, p. 4709; Pljakić et al., 2019, p. 1). Türkiye'de 2015 ile 2019 yılları arasında ortalama 1.219.215 trafik kazası meydana gelmiştir (TÜİK, 2021). Bu beş yılda ortalama 6.719 ölüm meydana gelirken 299.784 kişi yaralanmıştır. 2020 yılında ise 983.808 adet trafik kazası meydana gelirken bu kazalarda 4.866 kişi

hayatını kaybetmiş ve 226.266 kişi yaralanmıştır (TÜİK, 2021). 2020 yılında meydana gelen 983.808 trafik kazasından 150.275'i ölümlü-yaralanmalı sonuçlanırken bu kazaların 883.533 adeti maddi hasarlı kazalardır. 2015 ve 2019 yılları arasında can kaybına neden olan kazaların ortalaması 6.881'dir. Hayatını kaybeden 6.881 kişinin; 2.930'ü sürücüler, 2.360'ı yolcular ve 1.590'mı yayalardır. 2020 yılında ölümlü kazazedelerin toplam sayısı 4.886'dır. Bu kazalarda hayatını kaybedenlerin 2.404'ü sürücüler, 1.494'ü yolcular ve 968'i yayalardır. Türkiye'deki kazaların fazla ya da az olduğu anlaşılması için başka bir gelişmiş ülke ile karşılaştırılması gerekir. Almanya'da 2017-2019 yılları arasında ortalama 2.665.076 adet trafik kazası meydana gelirken üç yılda ortalama 3.167 kişi hayatını kaybetmiştir (Destatis Statistisches Bundesamt [Destatis], 2021). 2010 yılındaki ölü sayısı 3.648 olarak belirtilmiştir (Manner & Wunsch-Ziegler, 2013, p. 40). 2020 yılında Almanya'da 2.245.245 adet trafik kazası meydana gelirken 2.719 kişi hayatını kaybetmiştir. İki ülke arasında karşılaştırma yapıldığında Türkiye'de Almanya'ya göre iki kat daha az trafik kazası meydana gelirken ölü sayıları iki kat fazladır. Almanya ile Türkiye sadece gelişmişlik bakımından karşılaştırılmadı, başka bir nedeni ise iki ülke birbirine nüfus bakımından yakın olmasıdır. Yukarıda belirtilen veriler Türkiye'de trafik kazalarının ciddi bir sağlık ve güvenlik sorunu olduğunu göstermektedir (Karacasu et al., 2011, p. 768; Kaygısız et al., 2015, p. 128; Haybat & Karakaş, 2020, p. 430; Özlü et al., 2020, p. 137). 2020 yılına ait veriler ayrı paylaşılmıştır; çünkü birçok ülkede olduğu gibi Türkiye ve Almanya'da da pandemiden dolayı sokağa çıkma kısıtlamaları uygulanmıştır.

Meydana gelen trafik kazalarının nedenleri arasında: sürücü, yolcu, yaya, yol, çevre ve araç kusurları olarak sıralanmaktadır (Li, et al., 2020, p. 1; Zhang et al., 2020, p. 1; Suphanchaimat et al., 2019, p. 2; Zou & Vu, 2019, p. 1; Dezman et al., 2016, p. 1). Türkiye'deki 2020 yılına ait verilerde; ölümlü ve yaralanmalı kazalarda % 88,3 sürücü kusuru, % 1,4 yolcu kusuru, % 7 yaya kusuru, % 0,5 yol kusuru ve % 2,7 taşıt kusuru olduğu tespit edilmiştir (TÜİK, 2021).

Teknoloji açısından 1960'lı yılların başında Coğrafi Bilgi Sistemleri (GIS) kavramı ortaya çıkmaya başlamıştır (Aronoff, 1989, p. 58; Peuquet & Marble, 1990; Goodchild, 2018, p. 1). CBS'nin kullanımı, bilgisayarların kullanımının artması ile birlikte 1990'lı yıllarda daha yaygın hale gelmiştir (Jones et al., 1996, p. 879; Martí-Henneberg, 2011, p. 2; Waters, 2017, p. 2). Daha sonraki dönemlerde; yazılımlar kullanıcıya hitap edecek şekilde geliştirilmiş ve bilimsel araştırmalarda bu yazılımlar daha fazla kullanılmaya başlanmıştır (Goodchild, 2004, p. 709; Goodchild, 2009, p. 6).

CBS'nin anlamına ve çalışma biçimine bakıldığında "mekana ve konuma bağlı yönetim, planlama ve organize problemlerin çözülmesi için oluşturulan, coğrafi verilerin işlenmesi, depolanması, yönetilmesi, analiz edilmesi ve görüntülenmesi, çıktılarının elde edilmesi işlemlerini gerçekleştiren yazılım ve donanım bileşkesidir" (Dueker, 1979, p. 106; Burrough, 1986; Devine & Field, 1986; Smith et al., 1987, p. 13; Cowen, 1988, p. 1551; Parker, 1988, p. 1547; Carter, 1989, p. 9; Goodchild, 1992, p. 31; Kemp et al., 1992, p. 181; Chrisman, 1999, p. 175; Haybat & Karakaş, 2018, p. 601). CBS'nin anlamı ve çalışma biçimi dikkate alındığında CBS birçok disiplinde kullanılmaktadır. Aynı zamanda CBS; ulaşım ve trafik kazası ile ilgili araştırmalarda kullanılmış ve günümüzde de kullanılmaya devam edilmektedir (Li et al., 2007, p. 276; Gündoğdu, 2010, p. 765; Chen et al., 2011, p. 394; Kingham et al., 2011, p.706; Blazquez & Celis, 2013, p. 304; Loo & Yao, 2013, p. 249; Rodrigues et al., 2015, 101; Hashimoto et al, 2016, p. 262; Loidl et al., 2016, p. 40; Aghajani et al., 2017, p. 2127; Gudes et al., 2017, p. 243; Mane & Pulugurtha, 2018, p. 106; Prato et al., 2019, p. 11; Wang et al., 2019, p. 251; Pan et al., 2020, p. 5).

Çalışmanın amacı; trafik kazaları ile günlük aktivite alanları arasındaki mekânsal ve zamansal bağlantının çalışma alanı içerisinde araştırılmasıdır. Araştırmanın ilk amacı trafik kazalarına ve günlük aktivite alanlarına ait bilgilerin veri tabanını oluşturmaktır. Amaçlardan bir diğeri; veri tabanı oluşturulan bilgilerin Coğrafi Bilgi Sistemleri (GIS) ortamında hazır hale getirilerek mekânsal trafik kazalarının günlük aktivite alanları arasındaki bağlantılarının analizlerini gerçekleştirmektir. Ek

olarak trafik kazalarına ait zaman bilgileri kullanılarak günlük aktivite alanları arasındaki bağlantıları incelemektir.

1. Çalışma Alanı

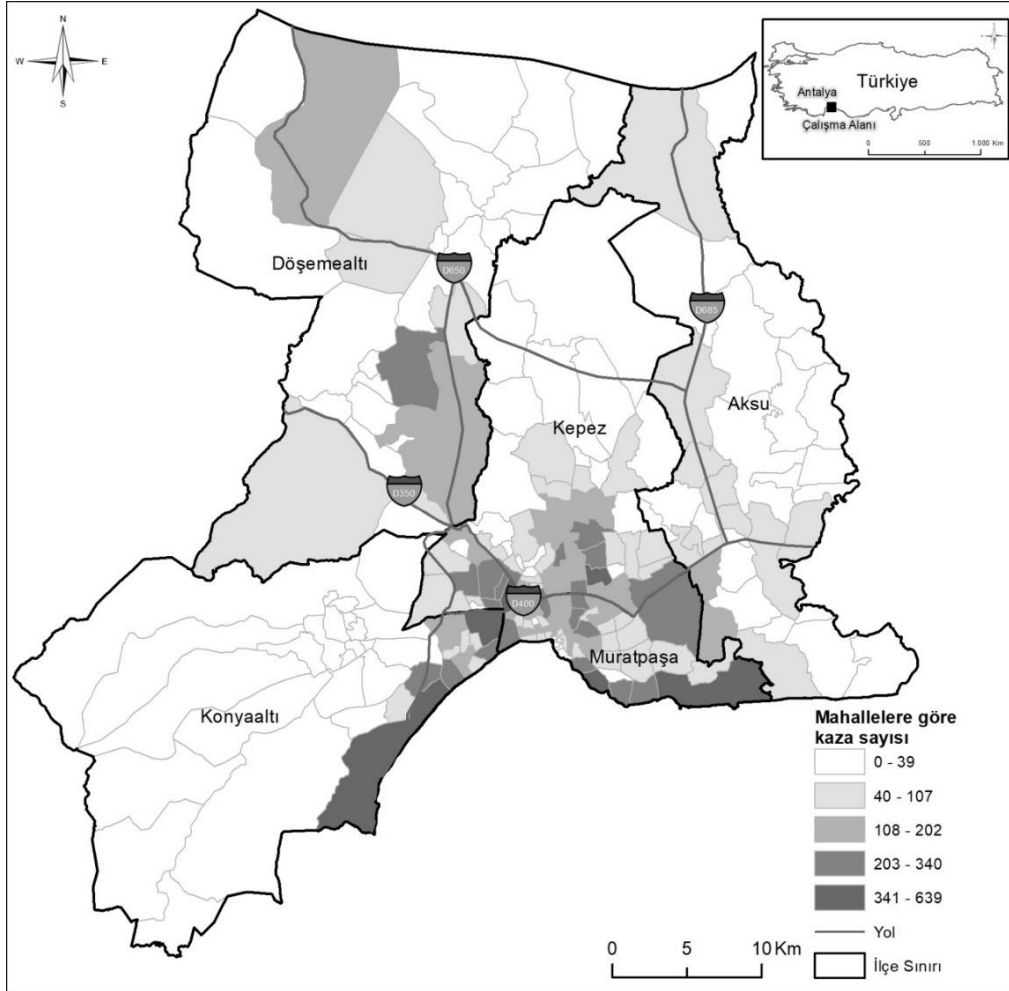
Bu araştırmanın çalışma alanı Türkiye'nin Antalya ilidir. Antalya'nın kuzeyinde; Burdur, Isparta ve Konya, doğusunda; Karaman ve Mersin, batısında ise Muğla illeri vardır. Güneyi, Akdeniz ile çevrelenmiştir. Çalışma alanı 29° 26' - 32° 57' doğu boylamları ile 36° 06' - 37° 44' kuzey enlemleri arasında yer alır. Çalışma alanı kuzey-güney arasında 63 km ve batı-doğu arasında 60 km mesafe içerisindedir. Araştırma alanının yüzölçümü 1.980 km² ve deniz seviyesinden yüksekliği 36 m'dir.

Antalya Türkiye'nin en kalabalık beşinci şehri ve aynı zamanda turizm kentidir. Antalya'nın beş merkez ilçesi olan Aksu, Döşemealtı, Kepez, Konyaaltı ve Muratpaşa ilçeleri çalışılmıştır. Çünkü şehrin on dokuz ilçesi arasında nüfusun beşte üçü bu beş ilçede toplanmıştır. 2020 yılında çalışma alanı içerisinde olan beş ilçenin nüfusu 1.420.166'dir. Nüfus yoğunluğu ise 717 kişi/km² (TÜİK, 2021). 2019 yılında ocak-kasım ayları arasında Antalya şehrine yaklaşık olarak 14,5 milyon turist gelmiştir (Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği [TÜRSAB], 2021). 2019 yılına ait turizm verilerinin kullanılma nedeni pandemiden dolayı 2020 yılı turizm verilerinin ortalamasının oldukça altında olmasıdır.

Antalya şehrinde 2015 - 2019 yılları arasında ortalama 43.368 adet trafik kazası meydana gelirken ölümlü-yaralanmalı kazaların ortalaması 7.962'dir (TÜİK, 2021). Beş yıl içerisinde ortalama 300 insan ölürken 11.980 insan yaralanmıştır. 2020 yılında 36.655 adet trafik kazası meydana gelirken ölümlü-yaralanmalı kazaların sayısı 6.914'tür. Çalışma alanı içerisinde 2015-2019 yılları arasında ortalama 3.555 trafik kazası meydana gelirken 2020 yılında 3.461 adet trafik kazası meydana gelmiştir (Emniyet Genel Müdürlüğü Trafik Şube Başkanlığı [EGMTB], 2021). Şekil 1'de çalışma alanına ait harita ve 2015-2020 yılları arasında meydana gelen trafik kazalarının mahallelere göre dağılımı gösterilmiştir.

Şekil 1

Çalışma Alanı

2. Veri

Araştırmanın birincil verisi Ankara Emniyet Müdürlüğü'nden alınan trafik kaza tutanaklarından raporlanmış 2015–2019 yıllarını kapsayan trafik kaza verileridir. Trafik kaza verisi içerisinde; kaza yılı, kaza ayı, haftanın günü, kaza günü, kaza saati, kaza ili, kazanın koordinatları, kaza tarihi, kaza ilçesi, kazanın gerçekleştiği yolun tipi, kaplaması, yolun sınıfı, şerit sayısı, şerit genişliği, geoyatay, geodüşey, kavşak bilgisi, gün durumu, hava durumu, yol yüzey bilgisi, ilk yardım bilgisi, kazaya karışan araç sayısı, çarpışma yeri, yol kusuru, yol genişliği, korkuluk bilgisi, yaya yolu bilgisi, banket bilgisi, şerit çizgisi olup olmadığı bilgisi, trafik işaret levha bilgisi, trafik lambası bilgisi, aydınlatma bilgisi, ölü sürücü sayısı, ölü yolcu sayısı, ölü yaya sayısı, yaralı sürücü sayısı, yaralı yolcu sayısı, yaralı yaya sayısı, ölü sayısı toplam, yaralı sayısı toplam, ölümlü kaza bilgisi ve yaralı kaza bilgisi bulunmaktadır.

Raporlanmış trafik kaza verileri zamansal olarak; kazanın saati, haftanın günü, ay içerisindeki günü, ayları ve yılları kapsamaktadır. Mekânsal veriler olarak ise Antalya'nın 5 ilçesini ve 230 mahallesini kapsamaktadır. Beş ilçenin seçilmesinde çalışma alanında gerçekleşen trafik kazalarının bu bölgede yoğunluk göstermesi ve mekânsal dağılımın bir alanda sınırlandırılması açısından zorunludur.

Çalışmanın verileri hazırlanırken birinci işlemde trafik kazalarına ait metinsel veriler CBS ortamına taşınmıştır. İkinci işlemde trafik kazalarının kümelenmesi dikkate alınarak çalışma alanı CBS ortamında oluşturulmuştur. CBS programı olarak ArcGIS 10.8 versiyonu kullanılmıştır. CBS ortamına taşınan veriler sayısal hale getirilerek zamansal ve mekânsal olarak analizlerin yapılabilmesi için hazırlanmıştır.

Çalışmadaki ikinci önemli veri günlük aktivite alanlarının konum bilgileridir. On farklı aktivite alanlarının konum bilgileri Google haritalar kullanılarak CBS ortamına aktarılmıştır. On farklı aktivite alanları içerisinde sağlık, kültür-sanat-tarih, alışveriş, ulaşım, kamu, konaklama, yeme-içme, dini, spor ve eğitim bulunmaktadır. Ancak konum bilgileri ile ilgili sorunlar bulunmaktadır. Bu tür sorunlar sokak fotoğrafları ve adres kontrolleri yapılarak düzeltilmiştir.

3. Metot

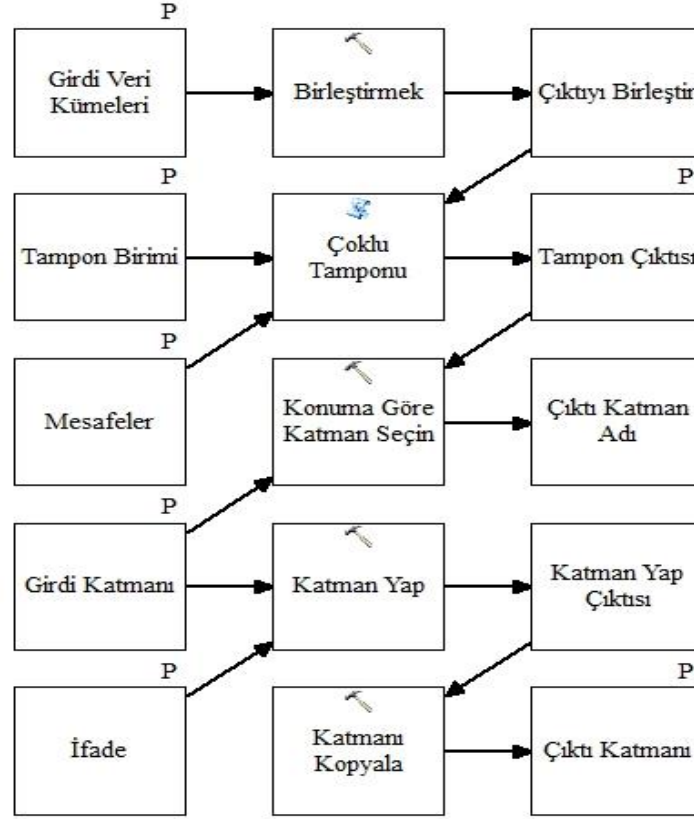
3.1. Geliştirilmiş Tampon Analizi

Geliştirilmiş tampon analizinden önce yaygın olarak kullanılan tampon analiz araçlarını açıklamak gerekir. Tampon analizinin çalışma biçimi, belirlenen bir mesafeye göre girilen verinin çevresinde poligonlar oluşturmaktır (Dong et al., 2003, p. 3706; Li et al., 2010, p. 1142; Bhatia et al., 2013, p. 131; Liu et al., 2015, p. 1250; Mane & Pulugurtha, 2018, p. 104; Shen et al., 2018, p. 2; Briz-Redón et al., 2019, p. 1; Mukoko & Pulugurtha, 2019, p. 4). ArcGIS'te klasik yakınlık analiz aracı girdi verisi, çıktı verisi, mesafe birimi, side type, end type ve method türünden oluşmaktadır. Girdi verisi olarak nokta, çizgi ve poligon kullanılabilir. ArcGIS'te kullanılan diğer bir araç ise Multiple Ring Buffer'dır. Bu aracın avantajı çoklu mesafe birimi girilerek çoklu poligon çıktısının alınabilmesidir. Açıklanan araçlar bu çalışma için yeterli değildir. Çünkü bunun birkaç nedeni bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi çalışmada birden fazla girdi verisi kullanmak zorunda kalınmıştır. Nedenlerden bir diğeri ise birçok girdi verisi kullanılmak zorunda kalındığında birden fazla işlemin her katman verisi için ayrı yapılmasıdır. Ayrıca klasik tampon araçlarında query builder seçeneği bulunmamaktadır. Bu seçeneğin özelliği katmana ait öznitelik tablosundaki bilgileri kullanarak seçmek istediğiniz bilgiyi kullanma imkânı vermektedir. Örneğin sadece saat 11:00'de meydana gelen trafik kazalarını seçip tampon poligonu oluşturmak istediğimizde bu seçeneğin olması analizi gerçekleştirmek için daha uygundur.

Çalışmada trafik kazalarına daha hızlı ve etkili çözümler bulmak için ArcGIS'te tampon analiz aracının geliştirilmesi planlanmıştır. Bu nedenle model geliştirilip, ArcGIS'te yeni bir araç oluşturulmuştur (Şekil 2). Oluşturulan aracın özellikleri altı bölümden oluşmaktadır. Bunlar günlük aktivite noktaları girdi verisi, tampon mesafesi, trafik kaza noktaları girdisi, query builder seçeneği, tampon poligon çıktısı ve tampon poligon içerisindeki trafik kaza noktalarının çıktısıdır. Geliştirilen yeni ArcGIS aracının klasik araca göre birden fazla günlük aktivite alanının eklenebilmesi, tampon alanları içerisindeki trafik kaza noktalarının çıktı verisinin alınması ve query builder seçeneğinin olmasıdır.

Şekil 2

Geliştirilmiş Tampon Analiz Modeli

Çalışmanın amaçlarından bir tanesi olan günlük aktivite noktaları ile trafik kaza noktaları arasındaki bağlantılar incelenmiştir. Önceki örnek çalışmada ArcGIS'te klasik tampon aracı kullanılarak iki yüz metre çevresi içerisinde meydana gelen trafik kazaları incelenmiştir (Haybat & Karakaş, 2020, p. 451). Ancak bu çalışmada yetersiz görülen önceki çalışmalara göre geliştirilmeye ve eksiklikler dikkate alınarak çalışılmıştır. Geliştirilen araçla ilk aşamada günlük aktivite alanlarının 50 m, 100 m, 150 m ve 200 m çevresindeki trafik kaza noktaları ile tampon poligonları çıkartılmıştır. Trafik kazalarının hangi metre aralığında yoğunluk gösterdiği tespit edilip bir sonraki aşama olan kesişim analizine geçilmiştir. Kesişim analizinde günlük aktivite alanları arasındaki kesişen alanları ve bu alanlar içerisindeki trafik kaza noktalarının çıktı verisi oluşturulmuştur.

3.2. Optimize Edilmiş Sıcak Nokta Analizi

Optimize edilmiş sıcak nokta aracının çalışma biçimi her coğrafi olayın çevresindeki coğrafi olayla bağlantılı olduğu hipotezine dayanmaktadır (Tobler, 1970, p. 234). Bu hipoteze örnek olarak yakındaki iki yer uzak olandan daha fazla benzer özelliklere sahip olduğu açıklanabilir (Ouni & Bellouni, 2019, p. 188). Dolayısıyla mekansal olan bir durumu açıklamak için kullanılan en yaygın yöntem mekansal otokorelasyon'dur (Erdoğan et al., 2015, p. 174).

Optimize sıcak nokta analizi, giriş verisinin özelliklerine bağlı olarak Getis-Ord G_i^* istatistiksel formül kullanarak noktaların alansal yoğunluklarını uzamsal boyutta hesaplamaktadır (Getis & Ord, 1992, p. 190; Aghanjani et al., 2017, p. 2129; Ulak et al., 2019, p. 1). Ek olarak Getis-Ord G_i^* istatistiği her noktanın komşu olan nokta ilişkisini dikkate alır (Li et al., 2020, p. 8). ArcGIS programında Getis-Ord G_i^* istatistiği kullanarak trafik kazalarının sıcak ve soğuk nokta

yoğunlukları harita olarak sunmaktadır (Kingham et al., 2011, p. 706; Kuo et al., 2013, p. 140; Kocatepe et al., 2017, p. 211). Araç toplam beklenen nokta veya çokgen değerinden önemli ölçüde farklılık gösterdiğinde istatistik sonuç olarak anlamlı bir z-puanı ve p-değeri vermektedir (Lu et al., 2019, p. 148; Mafi et al., 2019, p. 44). Ayrıca araç işlem sonucunda standart sapmaları tespit ederek sayısal noktaların veya çokgenlerin kümelenip kümelenmediğini gösterir (Prasannakumar et al., 2011, p. 322; Gudes et al., 2017, p. 245; Ouni & Bellouni, 2019, p. 189). Kümelenmenin hesaplanması Getis Ord G_i^* istatistiğinin formülünü gösterir (Şekil 3) (Getis & Ord, 1992, p. 190).

Şekil 3

Getis Ord G_i^* Formülü

$$G_i^* = \frac{\sum_{j=1}^n w_{i,j} X_j - \bar{X} \sum_{j=1}^n w_{i,j}}{S \sqrt{\frac{n \sum_{j=1}^n w_{i,j}^2 - \left(\sum_{j=1}^n w_{i,j} \right)^2}{n-1}}}$$

Burada X_j , j coğrafi nokta için nitelik değeridir (kaza sayısı), w_j (mesafe), i ve j arasındaki uzamsal ağırlıktır, n ise toplam coğrafik nokta sayısına eşittir (Mitchell, 2005). Çalışmada sıcak noktaların anlamlılık testi %90 ve üzeri güven seviyesi kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan ArcGIS 10.8 versiyonundaki araçlar içerisinde “optimized hot spot analysis” aracı bulunmaktadır. Araç girdi ve çıktı seçeneklerinden oluşmaktadır. Girdi seçenekleri içerisinde nokta veya çokgen katmanı kullanılması gerekir. Çalışmada nokta verileri kullanılmıştır. Girdi bilgileri arasındaki başka bir seçenek “analiz alanı” seçeneğidir. Bu seçenekle katman tablosunda sayısal bilgilerin içermesi gerekir ve analiz seçeneğinin seçilmesi halinde her cisim için ağırlık değerinin vermesi anlamı taşımaktadır. Örnek olarak kaza sayısının katmanın tablosuna girilmesi halinde bir noktanın diğer noktalara göre ağırlık değeri girilmiş olacak ve iki kaza sayısının bir kaza sayısına göre yüksek kümelendiğini araç tespit edecektir. Aracın girdi bilgileri içerisindeki diğer bir seçeneği “incident data aggregation method” parametresidir. Ancak bu seçenek “analiz alanı” seçilmediği durumlarda geçerlidir. Bu seçeneğin amacı ağırlık değeri vermeden noktaların mekânsal ilişkilerini analiz çıktısı olarak vermektir. Araçtaki başka bir seçenek ise çalışma alanının çokgen katmanı ile sınırlamaktır. Araçtaki son seçenek çıktı verisidir. Çıktı verisi z-score, p-value ve G_i Bin bilgileri içeren çokgen katmanından oluşmaktadır. Alınan çıktı verisi olayların nerede kümelenip nerede kümelenmediğini göstererek harita olarak sunmaktadır.

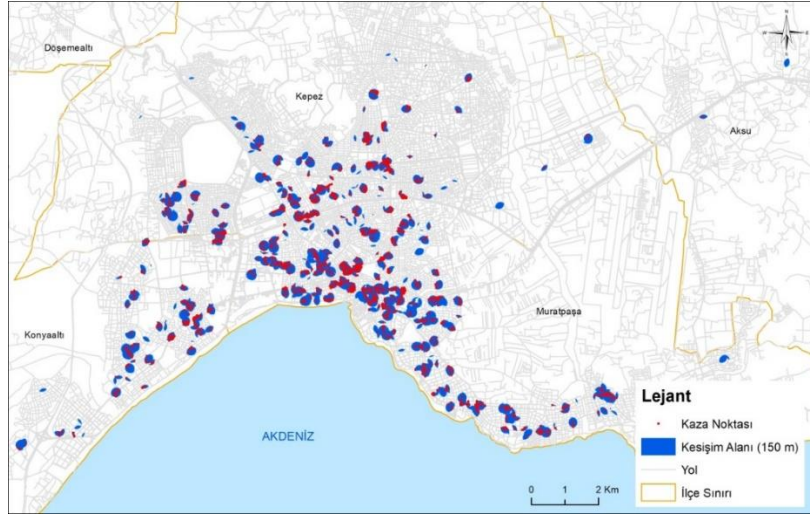
4. Bulgular

4.1. Geliştirilmiş Tampon Analizi

Geliştirilmiş tampon analizi kullanılarak 150 metre daire içerisindeki; alışveriş ve eğitim alanlarının kesişim alanlarında meydana gelen trafik kazaları incelenmiştir (Şekil 4). 2015-2019 yılları arasında alışveriş ve eğitim alanlarında 150 metre daire içerisinde toplam 2.626 adet trafik kazası yaşanmıştır. Bu kazalarda toplam 4 kişi hayatını kaybetmiş 3.423 kişi ise yaralanmıştır. En fazla trafik kazası; 100. Yıl Bulvarı, Gazi Bulvarı, Konyaaltı Caddesi, Şehit Binbaşı Cengiz Toytuñ Caddesi, Milli Egemenlik Caddesi ve Adnan Menderes Bulvarı’nda meydana gelmiştir. Bu cadde ve bulvarlarda trafik kazalarının yoğun olarak yaşanmasının en önemli nedenleri arasında büyük alışveriş merkezleri ile devlet ve özel okulların 150 metrelik daire içerisinde bulunmasıdır.

Şekil 4

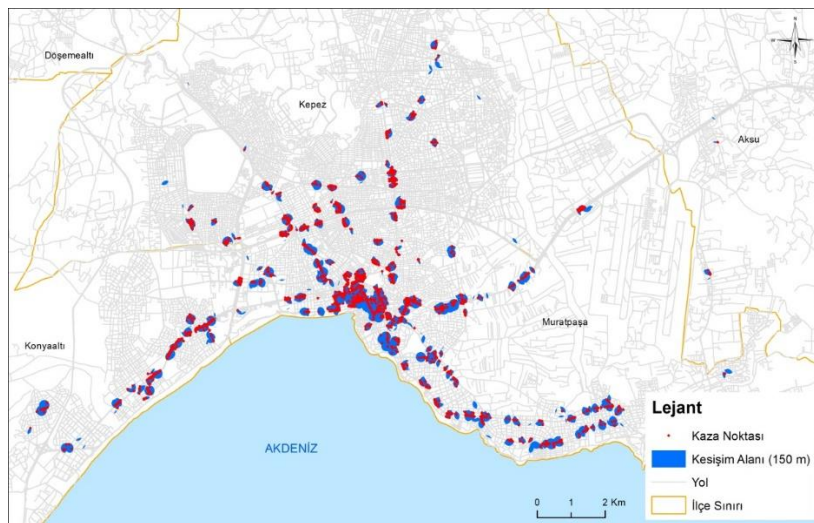
Alışveriş ve Eğitim Kavşağı Alanı (150 m)

Geliştirilmiş tampon analizi kullanarak 150 metre daire içerisindeki ulaşım ile eğitim alanları arasındaki kesişim alanlarında meydana gelen trafik kazaları incelenmiştir (Şekil 5). 2015-2019 yılları arasında ulaşım ve eğitim alanlarında 150 metre daire içerisinde toplam 2.519 adet trafik kazası yaşanmıştır. Bu kazalarda toplam 11 kişi hayatını kaybetmiş 3.285 kişi ise yaralanmıştır. En fazla trafik kazası; Anafartalar Caddesi, Cebesoy Caddesi, Mevlana Caddesi, Aspendos Bulvarı, Avni Tolunay Caddesi, Barınaklar Bulvarı, Dumlupınar Bulvarı ve 14. Sokak'ta meydana gelmiştir. Bu ulaşım alanları içerisinde en çok dikkat çeken yollar; Aspendos Bulvarı, Barınaklar Bulvarı, Cebesoy Caddesi ve Dumlupınar Bulvarı'dır. Bu cadde ve bulvarlarda yoğun trafik kazasının meydana gelmesindeki en önemli etkenler; bu ulaşım yollarında dil okulları, kurslar, devlet ve özel okulların fazla olmasıdır.

Şekil 5

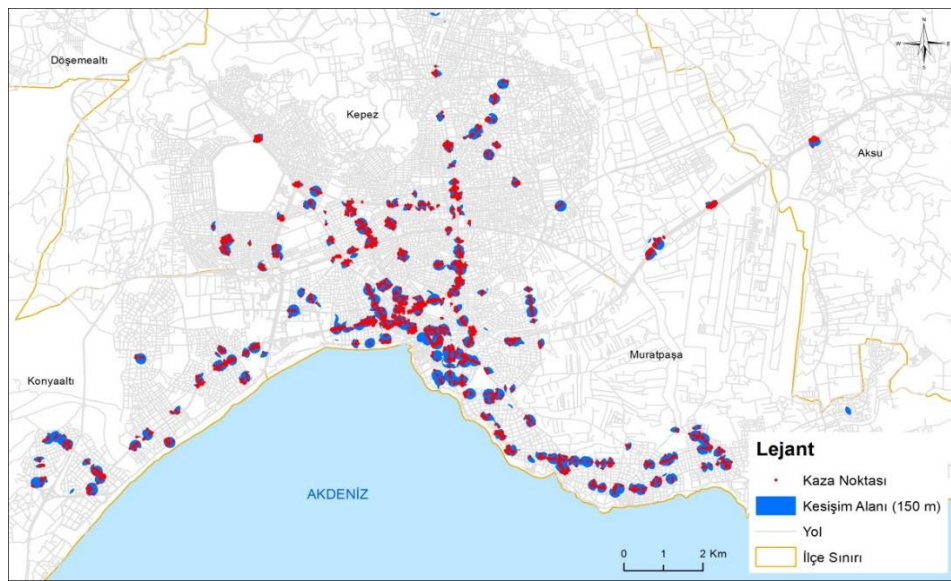
Ulaşım ve Eğitim Kavşak Alanı (150 m)

Geliştirilmiş tampon analizi kullanarak 150 metre daire içerisindeki ulaşım ile alışveriş alanları arasındaki kesişim alanlarında meydana gelen trafik kazaları incelenmiştir (Şekil 6). 2015-2019 yılları arasında ulaşım ve alışveriş alanlarında 150 metre daire içerisinde toplam 3.524 adet trafik kazası yaşanmıştır. Bu kazalarda toplam 20 kişi hayatını kaybetmiş 4.638 kişi ise yaralanmıştır. En fazla trafik kazası; Adnan Menderes Bulvarı, 100. Yıl Bulvarı, Aspendos Bulvarı, Kızıllırmak Caddesi, Yeşilırmak Caddesi ve Anafartalar Caddesi'dir. Bu bulvar ve caddelerde meydana gelen trafik kazalarının nedeni 150 metre daire içerisinde; banka şubeleri, beyaz eşya mağazaları, mobilya mağazaları, yapı malzemeleri satış mağazaları, elektronik eşya mağazaları ve alışveriş merkezlerinin bulunmasıdır.

Şekil 6

Ulaşım ve Alışveriş Kavşak Alanı (150 m)

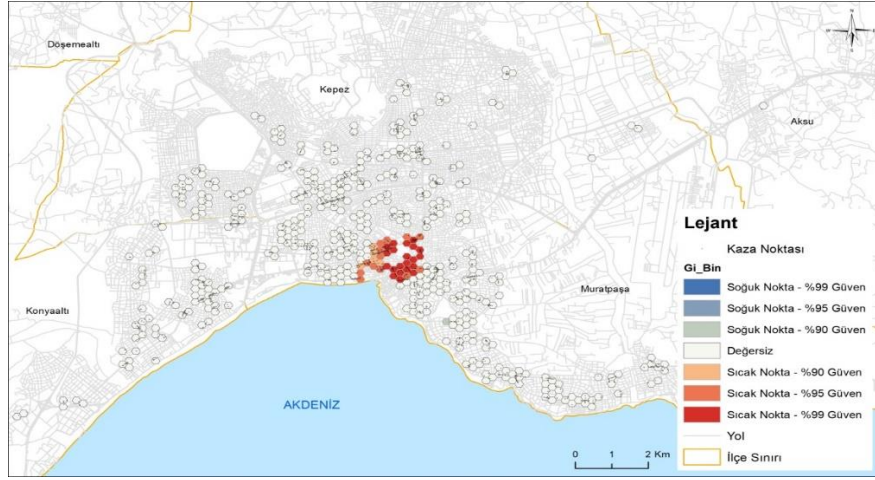

4.2. Optimize Edilmiş Sıcak Nokta Analizi (Optimized Hot Spot Analysis)

2015-2019 yılları arasındaki alışveriş ve eğitim alanlarının 150 metre çevresinde meydana gelen trafik kazalarının sıcak nokta analizi gerçekleştirilmiştir (Şekil 7). Alışveriş ve eğitim alanlarının 150 metre çevresinde toplam 2.626 trafik kazası meydana gelmiştir. Bu kazalarda toplam 3.423 kişi yaralanmış ve 4 kişi hayatını kaybetmiştir. Alışveriş ve eğitim alanları içerisinde: Atatürk Caddesi'nde; Eyfel Perfume Antalya Alışveriş Merkezi yer alırken bu cadde üzerinde bulunan Antalya Rehberlik ve Araştırma Merkezi ve Üstün Hedef Eğitim Kurumları 150 m çevresinde kazaların artış yaşanmasına neden olmuştur. Şehit Binbaşı Cengiz Toytunç Caddesi'nde; giyim ve züccaciye mağazaları yer alırken özel dil kursları ve ÖSYM sınavlarına hazırlık kurslarının bulunması bu cadde üzerinde trafik kazalarının artmasına neden olmuştur. Ali Çetinkay Caddesi'nde; Antalya Büyükşehir Belediyesi Alışveriş Merkezi bulunmaktadır ve bu alışveriş merkezinin 150 metre çevresinde Özel Öğretim Kursları ve Kolejler yer almaktadır. Cebesoy Caddesi'nde; beyaz ev eşyaları, çanta, ayakkabı ve kitap satış mağazaları ile kuaförler yer almaktadır ve bu cadde üzerinde Özel Öğretim Kursları, kurs merkezleri ve Eğitim Kurumları 150 çevresinde bulunmasından dolayı trafik kazalarının yoğunluğu bu cadde üzerinde artmıştır. Adnan Menderes Bulvarı'nda; Mark Antalya Alışveriş Merkezi bulunmaktadır. Bu caddenin 150 metre çevresinde; erkek öğrenci yurdu, özel eğitim kurumları, kurs merkezleri, Muratpaşa Cumhuriyet İlkokulu ve 75. Yıl Cumhuriyet Anadolu Lisesi'nin bu caddede meydana gelen trafik kazalarının yoğunluğunu artırmıştır.

Şekil 7

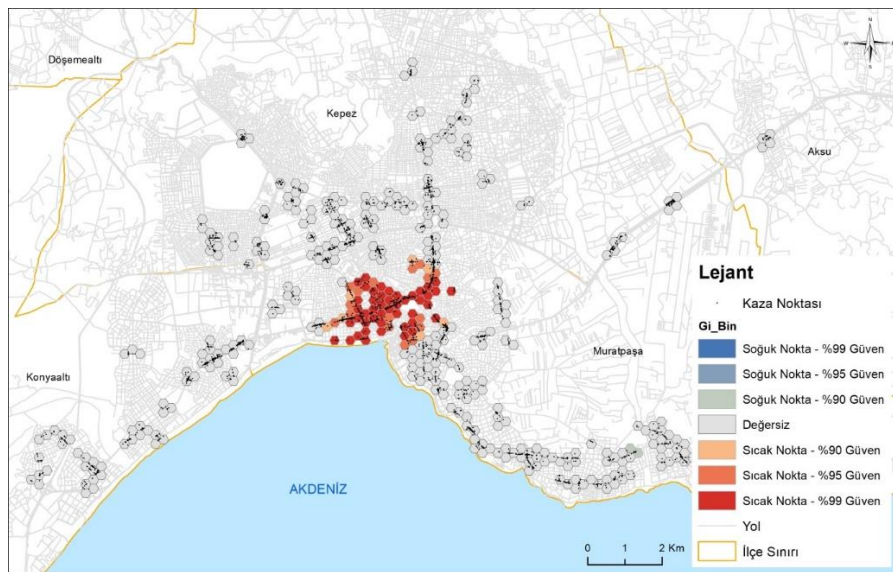
Alışveriş ve Eğitim Alanlarının Sıcak Nokta Analizi

2015-2019 yılları arasındaki ulaşım ve alışveriş alanlarının 150 metre çevresinde meydana gelen trafik kazalarının sıcak nokta analizi gerçekleştirilmiştir (Şekil 8). Ulaşım ve alışveriş alanlarının 150 metre çevresinde toplam 2.048 trafik kazası meydana gelmiştir. Bu kazalarda toplam 4.618 kişi yaralanmış ve 20 kişi hayatını kaybetmiştir. Ulaşım ve alışveriş alanlarının 150 metre çevresinde yer alan önemli ulaşım alanları ve bu ulaşım alanlarında yer alan alışveriş merkezleri: Kızıllırmak Caddesi'nde Yenigün AVM, beyaz eşya mağazaları, motosiklet mağazaları ve yapı malzemeleri mağazaları; Yener Ulusoy Bulvarı'nda Mark Antalya AVM, Kapalı Çarşı AVM ve banka şubeleri; 100. Yıl Bulvarı'nda mobilya mağazaları, beyaz eşya mağazaları, elektronik eşya mağazaları ve kapalı pazar alanı; Cebesoy Caddesi'nde ise Antalya Büyükşehir Belediye AVM'nin yer almasından dolayı bu ulaşım alanlarında sıcak nokta alanları yoğunluk göstermektedir.

Şekil 8

Ulaşım ve Alışveriş Alanlarının Sıcak Nokta Analizi

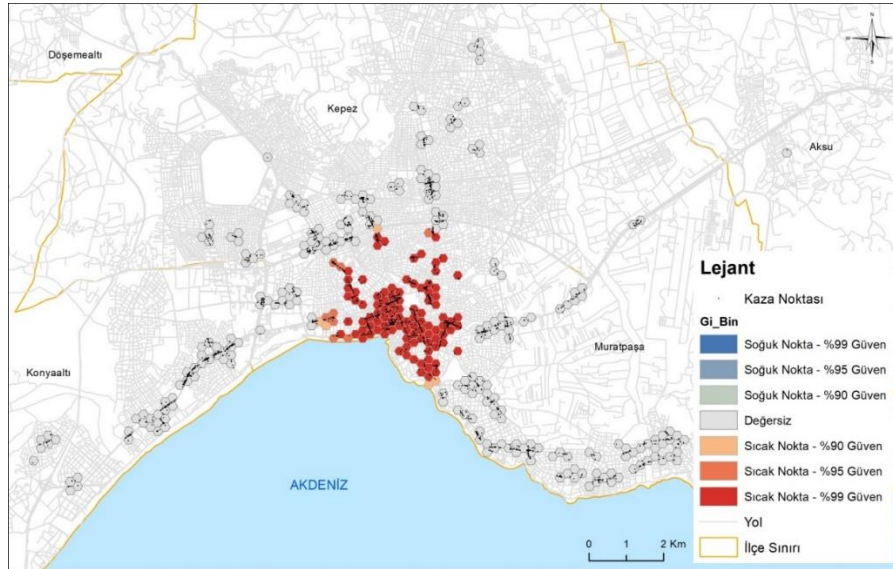

2015-2019 yılları arasındaki ulaşım ve eğitim alanlarının 150 metre çevresinde meydana gelen trafik kazalarının sıcak nokta analizi gerçekleştirilmiştir (Şekil 9). Ulaşım ve eğitim alanlarında toplam 2.519 trafik kazası meydana gelmiştir. Bu kazalarda toplam 3.285 kişi yaralanmış ve 11 kişi hayatını kaybetmiştir. Ulaşım ve eğitim kesişim alanlarında en fazla trafik kazasının meydana geldiği sıcak noktalar: Anafartalar Caddesi'nde; Namık Kemal Ortaokulu, Mehmet Akif Ersoy İmam Hatip Ortaokulu, Halk Eğitim Merkezi, Muratpaşa Merkez Ortaokulu, Şehit Gültekin Kubilay Atık İlkokulu ve Asmek Atatürk Kurs Merkezi yer almaktadır. Adnan Menderes Caddesi'nde; 75. Yıl Cumhuriyet Anadolu Lisesi ve Muratpaşa Cumhuriyet İlkokulu eğitim alanları bulunmaktadır. Cebesoy Caddesi'nde; Mehmet Kesikçi İlkokulu, Hacı Melike Mehmet Bileydi Anadolu Lisesi, Başöğretmen Atatürk Ortaokulu ve Kamile Çömlekçioğlu Ortaokulu yer almaktadır. Mevlana Caddesi'nde Aldemir Atilla Konuk Anadolu Lisesi, Duayen Kız Öğrenci Yurdu, Anadolu Üniversitesi AÖF Antalya Mevlana Bürosu ve 75. Yıl Cumhuriyet Anadolu Lisesi bulunmaktadır. Konyaaltı Caddesi'de; Antalya Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi ve Barbaros Ortaokulu trafik kazalarının yoğun olarak meydana geldiği önemli eğitim alanlarıdır.

Şekil 9

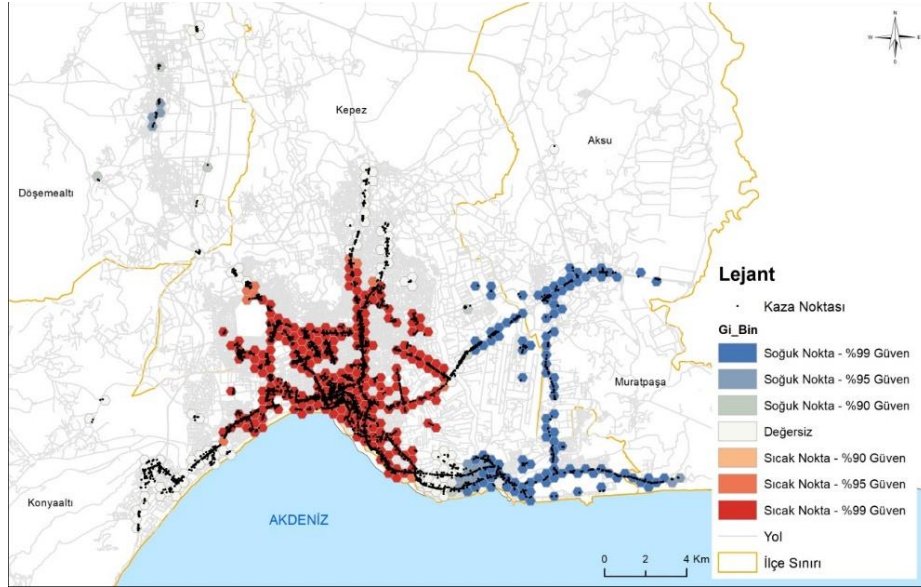
Ulaşım ve Eğitim Alanlarının Sıcak Nokta Analizi

2015-2019 yılları arasındaki ulaşım alanlarının 150 metre çevresinde meydana gelen trafik kazalarının sıcak nokta analizi gerçekleştirilmiştir (Şekil 10). Ulaşım alanlarında toplam 7.741 trafik kazası meydana gelmiştir. Bu kazalarda toplam 10.376 kişi yaralanmış ve 58 kişi hayatını kaybetmiştir. Ulaşım alanları içerisinde; bulvar, cadde, sokak, akaryakıt istasyonları, havaalanı, liman, otoparklar, şehirlerarası terminal ve vapur iskelesi bulunmaktadır. Kırmızı rengin yoğun olduğu alanlarda kümelenmenin arttığı mavi rengin yoğun olduğu alanlarda ise kümelenmenin azaldığı görülmektedir. Kümelenmenin arttığı kırmızı noktalarda; Atatürk Bulvarı, Dumlupınar Bulvarı, 100. Yıl Bulvarı, Adnan Menderes Bulvarı, Cebesoy Caddesi ve Burhanettin Onar Caddesi bulunmaktadır. Kümelenmenin azaldığı mavi noktalarda; Havaalanı Caddesi, Lara Turizm Yolu, Tesisler Caddesi ve Kardeş Kentler Caddesi bulunmaktadır.

Şekil 10

Ulaşım Alanlarının 150 Metre Çevresinde Meydana Gelen Trafik Kazalarının Sıcak Nokta Analizi

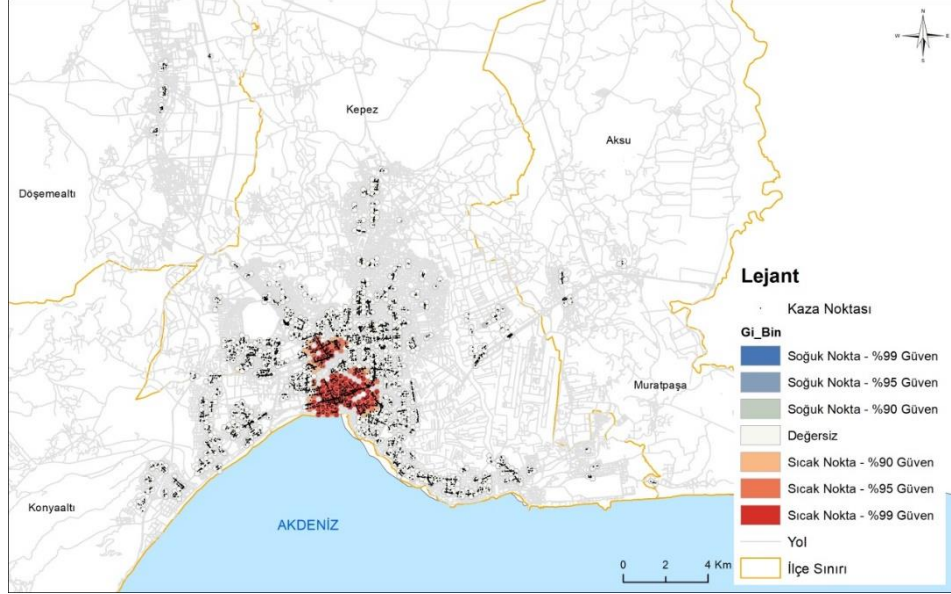

2015-2019 yılları arasındaki alışveriş alanlarının 150 metre çevresinde meydana gelen trafik kazalarının sıcak nokta analizi gerçekleştirilmiştir (Şekil 11). Alışveriş ve kaza alanlarının 150 metre çevresinde toplam 7.096 trafik kazası meydana gelmiştir. Bu kazalarda toplam 9.364 kişi yaralanmış ve 34 kişi hayatını kaybetmiştir. Alışveriş ve kaza alanları içerisinde: 100. Yıl Bulvarı'nda Antalya 5M Migros, kozmetik mağazaları, elektronik eşya malzemeleri, kapalı pazar alanı, beyaz eşya mağazaları ve mobilya mağazaları; Adnan Menderes Bulvarı'nda Mark Antalya AVM, elektronik eşya mağazaları, spot ürün mağazaları, yapı malzemeleri mağazaları ile açık ve kapalı halk pazarları; Kızıllırmak Caddesi'nde Yenigün AVM, Muratpaşa Belediyesi Kapalı Pazar alanı, elektronik eşya mağazaları, otomobil yedek parça ve araç aksesuar mağazaları ile motosiklet satış mağazalarının yer alması alışveriş alanlarında 150 metre çevresinde sıcak noktaların yüksek olmasına neden olmuştur.

Eğitim kurumları içerisinde; anaokulları, ilköğretim okulları, ortaöğretim okulları, üniversiteler ve halk eğitim merkezleri ile özel okullar bulunmaktadır. Antalya şehrinin öğrenci sayıları incelendiğinde 2021 yılına ait veriye göre il genelinde öğrenci sayısı yaklaşık olarak 475.145'tir. Çalışma sahası olan Antalya'nın merkez ilçelerinde eğitim gören öğrenci sayısı ise 363.958'dir (MEB, 2021). Toplam öğrenci sayıları sadece okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretime kapsamaktadır. Yapılan analiz sonucunda 2015-2019 yılları arasında eğitim kurumlarının 150 metre çevresinde 2.048 adet trafik kazası meydana geldiği tespit edilmiştir (Şekil 12). Geçekleşen bu kazalarda 6.838 kişi yaralanmış 22 kişi ise hayatını kaybetmiştir. Haritada gösterildiği üzere eğitim kurumlarının belirli bölgelere yığılmış olduğu görülmektedir. Eğitim kurumlarının belirli alanlara yığılmış olması o alanlardaki trafiğin yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla trafik kazalarının görülme olasılığını yükseltmektedir. Sıcak noktaların en yoğun Muratpaşa ilçesinde olduğu görülmektedir. Muratpaşa ilçesinde trafik kazasının en fazla yaşandığı yollar ise Turgut Reis Caddesi, Güllük Caddesi, İsmetpaşa Caddesi, Ali Çetinkaya Caddesi, Burhanettin Onat Caddesi, Mevlana Caddesi ve Konyaaltı Caddesi'dir.

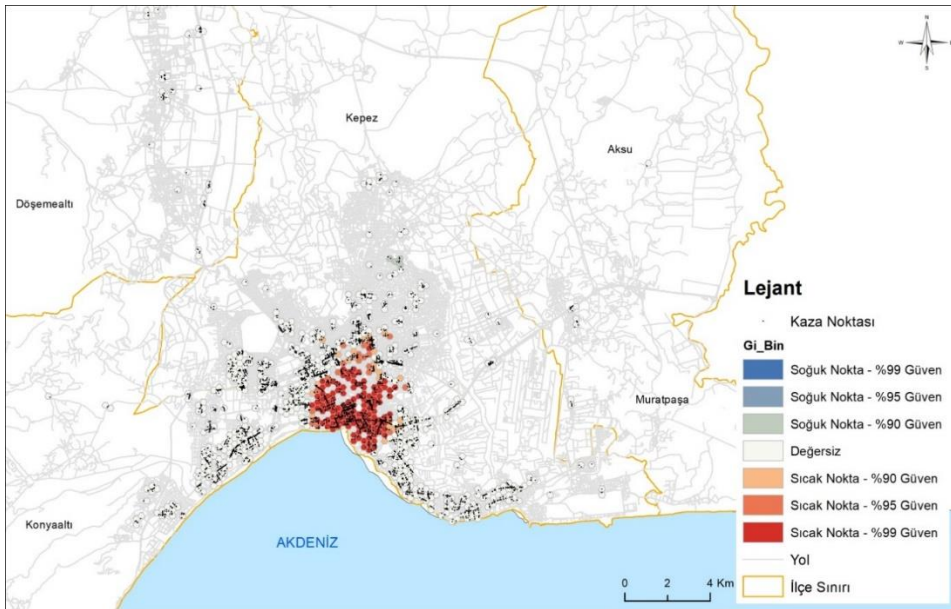
Şekil 11

Alışveriş Alanlarının 150 Metre Çevresinde Meydana Gelen Trafik Kazalarının Sıcak Nokta Analizi

Şekil 12

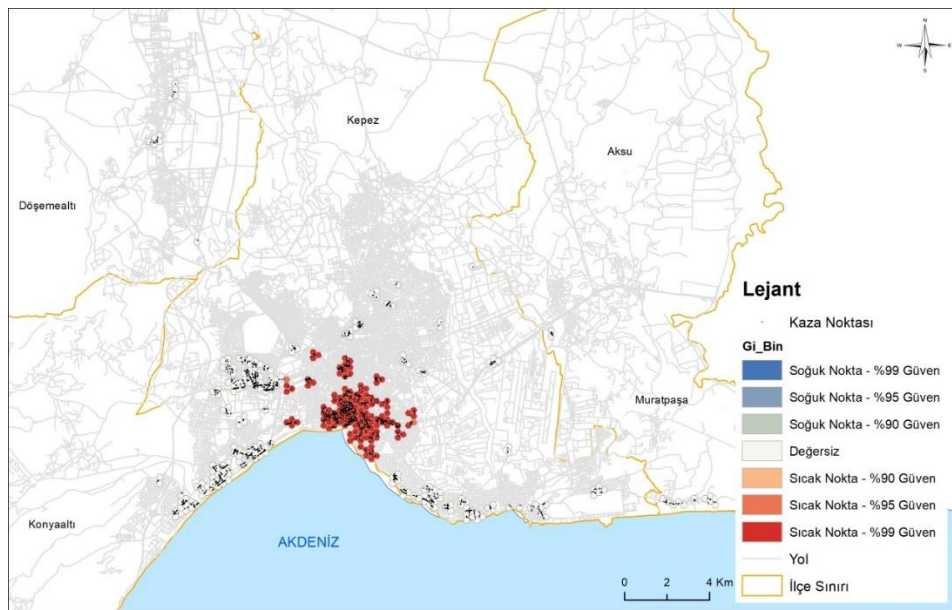
Eğitim Kurumlarının 150 Metre Çevresinde Meydana Gelen Trafik Kazalarının Sıcak Nokta Analizi

2015-2019 yılları arasındaki konaklama alanlarının 150 metre çevresinde meydana gelen trafik kazalarının sıcak nokta analizi gerçekleştirilmiştir (Şekil 13). Konaklama alanlarında beş yılda toplam 2.839 trafik kazası meydana gelmiştir. Bu kazalarda toplam 3.712 kişi yaralanmış ve 14 kişi hayatını kaybetmiştir. Konaklama alanları içerisinde misafirhaneler, öğrenci yurtları, otel ve pansiyonlar bulunmaktadır. Sıcak nokta analizine göre sıcak noktaların büyük bir bölümü Muratpaşa ilçesinde toplanmıştır. Muratpaşa ilçesinde ise sıcak noktaların yoğunlaştığı yollar; Milli Egemenlik Caddesi, 100. Yıl Bulvarı, Cumhuriyet Caddesi, Adnan Menderes Bulvarı, Cebesoy Caddesi, Şehit Binbaşı Cengiz Toytunç Caddesi, Edremit Caddesi, Abdi İpekçi Caddesi, Çatal Köprü Caddesi ve Gazi Bulvarı'dır.

Şekil 13

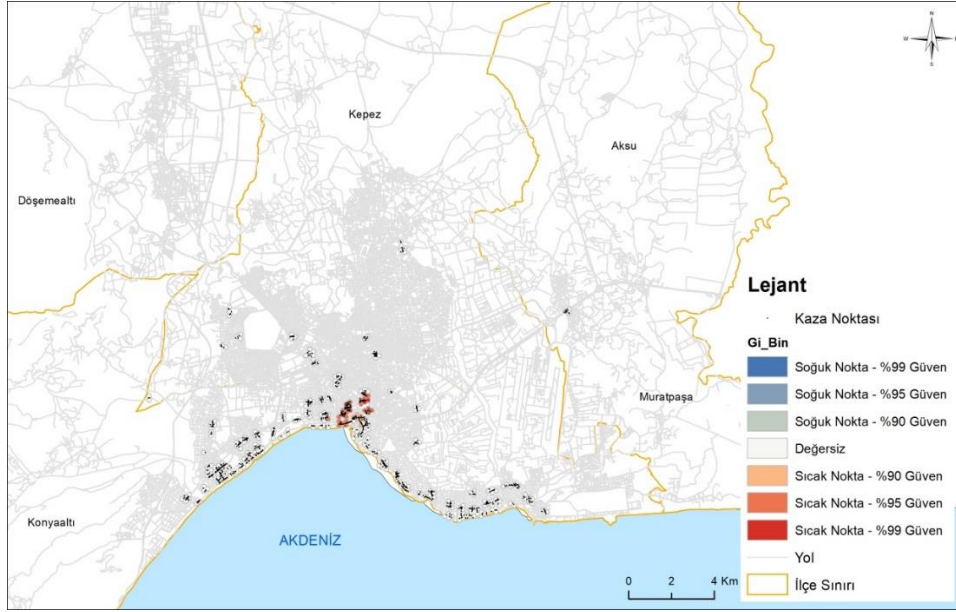
Konaklama Alanlarının 150 Metre Çevresinde Meydana Gelen Trafik Kazalarının Sıcak Nokta Analizi

2015-2019 yılları arasındaki yeme ve içme alanlarında 150 metre çevresinde meydana gelen trafik kazalarının sıcak nokta analizi gerçekleştirilmiştir (Şekil 14). Yeme ve içme alanlarında beş yılda toplam 1.708 trafik kazası meydana gelmiştir. Bu kazalarda toplam 2.223 kişi yaralanmış ve 11 kişi hayatını kaybetmiştir. Yeme ve içme alanları içerisinde; restoran, lokanta, kebab salonu, fast food, unlu mamuller ve kafeler bulunmaktadır. Sıcak nokta analizine göre sıcak noktaların tamamı Muratpaşa ilçesinde toplanmıştır. Muratpaşa ilçesinde ise sıcak noktaların yoğunlaştığı yollar; Adnan Menderes Bulvarı, Evliya Çelebi Caddesi, Milli Egemenlik Caddesi, Cumhuriyet Caddesi, Konyaaltı Caddesi, F. Okyar Caddesi ve 54. Sokak'tır.

Şekil 14

Yeme ve İçme Alanlarının 150 Metre Çevresinde Meydana Gelen Trafik Kazalarının Sıcak Nokta Analizi

5. Sonuç

Araştırmanın amacı 2015 ve 2019 yıllarında Antalya ilinin merkez ilçeleri olan Aksu, Döşemealtı, Kepez, Konyaaltı ve Muratpaşa ilçelerinde meydana gelen trafik kazalarının dağılımını incelemektir. Bu ilçelerde trafik kazaları ile günlük aktivite alanları arasındaki mekânsal ve zamansal bağlantı araştırılmıştır.

Çalışmada kullanılan veriler Trafik Tescil ve Denetleme Şube Müdürlüğü'nden temin edilmiştir. Temin edilen veriler içerisinde trafik kazalarının koordinatları ve kazanın meydana geldiği zaman verileri kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan yöntem, temin edilen veriler doğrultusunda trafik kazalarının zaman ve mekân bakımından incelenmesi yönünde seçilmiştir. Araştırmanın bulguları tespit edilmesi açısından iki tür CBS aracı kullanılmıştır: Bunlar Geliştirilmiş Tampon Analizi ve Optimized Hot Spot Analysis aracıdır. Araştırmanın amacı, kullanılan iki araç ile birlikte gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada ilk olarak; trafik kazalarına ve günlük aktivite alanlarına ait bilgilerin veri tabanı oluşturulmuştur. Oluşturulan bu veri tabanındaki bilgiler Coğrafi Bilgi Sistemleri (GIS) ortamında hazır hale getirilerek mekânsal trafik kazalarının günlük aktivite alanları arasındaki bağlantılarının analizleri gerçekleştirilmiştir. Ek olarak trafik kazalarına ait zaman bilgileri kullanılarak günlük aktivite alanları arasındaki bağlantılar incelenmiştir.

Araştırma sonucunda iki ana başlık altında bulgular elde edilmiştir. Bunlar; Geliştirilmiş Tampon Analizi ve Optimized Hot Spot Analysis'dir. Geliştirilmiş Tampon Analizi'nde 150 metre daire içerisinde meydana gelen kazalar; alışveriş ve eğitim kavşağı alanı, ulaşım ve eğitim kavşağı alanı ile ulaşım ve alışveriş kavşağı alanı olarak üç farklı tampon analizi yapılmıştır. Optimized Hot Spot Analysis'inde 150 metre daire içerisinde meydana gelen kazalar; alışveriş ve eğitim, ulaşım ve alışveriş, ulaşım ve eğitim, ulaşım ve kaza, alışveriş ve kaza, eğitim ve kaza, konaklama ve kaza ile yeme-içme ve kaza olmak üzere sekiz adet Optimized Hot Spot Analysis yapılmıştır.

Geliştirilmiş Tampon Analizi'nde ilk olarak 2015-2019 yılları arasında 150 metre daire içerisinde alışveriş ve eğitim kavşak alanlarında meydana gelen trafik kazaları incelenmiştir. Alışveriş

ve eğitim kavşak alanlarında toplam 2.626 trafik kazası meydana gelmiştir. Bu kazalarda 3.423 kişi yaralanmış ve 4 kişi de hayatını kaybetmiştir. Bu kazaların meydana geldiği noktalarda alışveriş merkezleri ve eğitim alanları daha çok 100. Yıl Bulvarı ve Adnan Menderes Bulvarı'nda yoğunlaşmıştır. Tampon analizinde ikinci olarak ulaşım ve eğitim kavşak alanlarında 150 metre daire içerisinde meydana gelen trafik kazaları incelenmiştir. 2015-2019 yılları arasında; ulaşım ve eğitim kavşak alanlarında toplam 2.519 trafik kazası meydana gelmiştir. Bu kazalarda 3.285 kişi yaralanmış ve 11 kişi hayatını kaybetmiştir. Ulaşım alanları içerisinde en fazla trafik kazasının meydana geldiği yollar olan Aspendos Bulvarı, Cebesoy Caddesi ve Dumlupınar Bulvarı'nda önemli eğitim kurumları olan özel ve devlet okulları ile kurs merkezlerinin bulunması bu ulaşım alanlarında trafik kazalarının yoğunluğunun artmasına neden olmuştur. Geliştirilmiş Tampon Analizi'nde son olarak 2015-2019 yıllarını kapsayan beş yıllık bir sürede 150 metre daire içerisinde ulaşım ve alışveriş kavşak alanlarında meydana gelen trafik kazaları incelenmiştir. Ulaşım ve alışveriş kavşak alanlarında toplam 3.524 trafik kazası meydana gelerek bu kazalarda 4.638 kişi yaralanmış ve 20 kişi de hayatını kaybetmiştir. Ulaşım ve alışveriş kavşak alanlarında trafik kazalarının en fazla meydana geldiği yollar; Adnan Menderes Bulvarı, 100. Yıl Bulvarı, Kızılırmak Caddesi ve Yeşilirmak Caddesi'dir. Bu yollarda trafik kazalarının fazla yaşanmasının nedenleri ise bu yollar üzerinde önemli alışveriş merkezleri olan beyaz eşya mağazaları, mobilya mağazaları, yapı malzemesi mağazaları ve elektronik eşya mağazaları gibi alışveriş mağazalarının bulunmasıdır.

Geliştirilmiş Tampon Analizi incelendikten sonra Antalya il merkezinde bulunan beş ilçe 2015-2019 yılları arasını kapsayan beş yıllık süre Optimized Hot Spot Analysis yöntemi ile incelenmiştir. Optimized Hot Spot Analysis yönteminde trafik kazalarının sıcak ve soğuk nokta yoğunlukları haritalandırılarak analiz edilmiştir. Alışveriş ve eğitim alanlarının 150 metre çevresinde toplam 2.626 adet trafik kazası meydana gelerek bu kazalarda 3.423 kişi yaralanmış ve 4 kişi hayatını kaybetmiştir. Meydana gelen bu kazalar alışveriş ve eğitim alanlarının 150 metre çevresindeki kesişim alanlarında yoğunlaşmıştır. Ulaşım ve alışveriş alanlarının 150 metre çevresinde toplam 2.048 trafik kazası meydana gelmiştir. Bu kazalarda 4.618 kişi yaralanmış ve 20 kişi hayatını kaybetmiştir. Meydana gelen bu kazaların en fazla yaşandığı ulaşım ve alışveriş alanları ise Cebesoy Caddesi'nde Antalya Büyükşehir Belediyesi AVM ve Yener Ulusoy Bulvarı'nda Mark Antalya AVM yer almaktadır. Ulaşım ve eğitim alanlarının 150 metre çevresinde toplam 2.519 trafik kazası meydana gelmiştir. Bu kazalarda 3.285 kişi yaralanmış ve 11 kişi hayatını kaybetmiştir. Meydana gelen bu kazalarda sıcak noktalar daha çok Anafartalar Caddesi, Adnan Menderes Caddesi ve Mevlana Caddesi'nde eğitim kurumlarının fazla bulunması nedeniyle yoğunlaşmıştır. Ulaşım alanlarının 150 metre çevresinde toplam 7.741 adet trafik kazası meydana gelerek bu kazalarda 10.376 kişi yaralanmış ve 58 kişi hayatını kaybetmiştir. Sıcak nokta kümelenmeleri en fazla Atatürk Bulvarı, Adnan Menderes Bulvarı, 100. Yıl Bulvarı ve Cebesoy Caddesi'nde meydana gelmiştir. Alışveriş alanlarının 150 metre çevresinde toplam 7.096 adet trafik kazası meydana gelmiştir. Bu kazalarda 9.364 kişi yaralanmış ve 34 kişi hayatını kaybetmiştir. En fazla trafik kazasının meydana geldiği alışveriş alanları ise Mark Antalya AVM ve Kapalı Pazar alanıdır. Eğitim alanlarının 150 metre çevresinde toplam 2.048 adet trafik kazası meydana gelerek bu kazalarda 6.838 kişi yaralanmış ve 22 kişi hayatını kaybetmiştir. Sıcak noktaların en fazla kümelendiği ilçe Muratpaşa ilçesidir. Muratpaşa ilçesinde ise kümelenmenin en fazla yoğunlaştığı yollar; Turgut Reis Caddesi, İsmetpaşa Caddesi, Mevlana Caddesi ve Konyaaltı Caddesi'dir. Konaklama alanlarının 150 metre çevresinde toplam 2.839 adet trafik kazası meydana gelmiştir. Bu kazalarda 3.712 kişi yaralanmış ve 14 kişi hayatını kaybetmiştir. Sıcak noktaların büyük bir bölümü Muratpaşa ilçesinde kümelenmiştir. Bu ilçede kümelenmenin fazla olmasının en önemli nedeni konaklama yapılarının diğer ilçelere oranla bu ilçede daha fazla toplanmış olmasıdır. Optimized Hot Spot Analysis yönteminde son olarak yeme ve içme alanlarının 150 metre çevresinde meydana gelen trafik kazalarının sıcak nokta analizi yapılmıştır. Yeme ve içme alanlarında toplam 1.708 trafik kazası meydana gelmiştir. Bu kazalarda 2.223 kişi yaralanmış ve 11 kişi hayatını kaybetmiştir. Sıcak nokta analizine göre kümelenmenin

tamamı Muratpaşa ilçesinde gerçekleşmiştir. Sıcak noktaların bu ilçede kümelenmesinin en önemli nedeni beslenme mekânlarının büyük bir bölümünün ilçenin nüfusuna paralel olarak bu alanda yoğunlaşmasıdır.

Teşekkür

Dilbilgisi düzenleme konusundaki değerli yardımlarından dolayı Gül Zerenoğlu'na ve trafik kaza verilerinin temini için Ankara Emniyeti'nin Trafik Şube Müdürlüğü'ne teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Aghajani, M. A., Dezfoulian, R. S., Arjroody, A. R., & Rezaei, M. (2017). Applying GIS to identify the spatial and temporal patterns of road accidents using spatial statistics (case study: Ilam Province, Iran). *Transportation Research Procedia*, 25, 2126-2138. <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2017.05.409>.
- Andrey, J. (2010). Long-term trends in weather-related crash risks. *Journal of Transport Geography*, 18, 247–258. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2009.05.002>.
- Aronoff, S.(1989) Geographic information systems: A management perspective. *Geocarto International*, 4(4), 58-58. <https://doi.org/10.1080/10106048909354237>.
- Bassani, M., Rossetti, L. & Catani, L. (2020). Spatial analysis of road crashes involving vulnerable road users in support of road safety management strategies. *Transportation Research Procedia*, 45, 394-401. <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2020.03.031>.
- Bekele, T. G. (2019). Road traffic accident cause and effect on socio economy of Addis Ababa city. *Economics And Social Sciences Academic Journal*, 1(4), 21-37.
- Bhatia, S., Vira, V., Choksi, D. & Venkatachakam, P. (2013). An algorithm for generating geometric buffers for vector feature layers. *Geo-spatial Information Science*, 16, 130-138. <https://doi.org/10.1080/10095020.2012.747643>.
- Bhavan, T. (2019). The economic impact of road accidents: the case of Sri Lanka. *South Asia Economic Journal*, 20(1), 124-137. <https://doi.org/10.1177/1391561418822210>.
- Blazquez, C. A. & Celis, M. S. (2013). A spatial and temporal analysis of child pedestrian crashes in Santiago, Chile. *Accident Analysis and Prevention*, 50, 304-311. <http://dx.doi.org/10.1016/j.aap.2012.05.001>.
- Briz-Redón, Á., Martínez-Ruiz, F. & Montes, F. (2019). Spatial analysis of traffic accidents near and between road intersections in a directed linear network. *Accident Analysis and Prevention*, 132, 105-252. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2019.07.013>.
- Burrough, P. A. (1986). Principles of geographical information systems for land resources assement. *Geocarto International*, 1(3), 54. <https://doi.org/10.1080/10106048609354060>.
- Carter, J. R. (1989). On defining the geographic information system. In W. J. Ripple (Ed.), *Advanced in fundamentals of geographic information systems: A compendium* (ss. 3-7). Falls Church, Va: American Society of Photogrammetry and Remote Sensing.
- Chen, S., Kuhn, M., Prettner, K. & Bloom, D. E. (2019). The global macroeconomic burden of road injuries: Estimates and projections for 166 countries. *Lancet Planet Health*, 3, 390-398.
- Chen, J., Shaw, S. L., Yu, H., Lu, F., Chai, Y. & Jia, Q. (2011). Exploratory data analysis of activity diary data: A space–time GIS approach. *Journal of Transport Geography*, 19, 394-404. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2010.11.002>.
- Chrisman, N. R. (1999). What does “GIS” mean?. *Transactions in GIS*, 3(2), 175-186.
- Cowen, D. J. (1988). GIS versus CAD versus DBMS: What are the difference?. *Photogrammetric Engineering and Remote Sensing*, 54, 1551-1555.

Dereli, M. A. & Erdoğan, S. (2017). A new model for determining the traffic accident black spots using GIS-aided spatial statistical methods. *Transportation Research Part A*, 103, 106-117. <http://dx.doi.org/10.1016/j.tra.2017.05.031>.

Devine, H. A. & Field, R. C. (1986). The gist of GIS. *Journal of Forestry*, 84(8), 17-22. <https://doi.org/10.1093/jof/84.8.17>.

Dezman, Z., De Andrade, L., Vissoci, J. R., El-Gabri, D., Johnson, A., Hirshon, J. M. & Staton, C. A. (2016). Hotspots and causes of motor vehicle crashes in Baltimore, Maryland: A geospatial analysis of five years of police crash and census data. *Injury*, 47, 2450-2458. <http://dx.doi.org/10.1016/j.injury.2016.09.002>.

Dong, P., Yang, C., Rui, X., Zhang, L. & Cheng, Q. (2003). An Effective Buffer Generation Method in GIS. *IEEE International Geoscience and Remote Sensing Symposium* (ss. 3706-3708), Toulouse, France.

Dueker, K. J. (1979). Land resource information systems: A review of fifteen years experience. *Geo-Processing*, 1, 105-128.

Erdoğan, S. (2009). Explorative spatial analysis of traffic accident statistics and road mortality among the provinces of Turkey. *Journal of Safety Research*, 40, 341-351. <https://doi.org/10.1016/j.jsr.2009.07.006>.

Erdoğan, S., İlçi, V., Soysal, O. M. & Korkmaz, A. (2015). A Model Suggestion for the determination of the traffic accident hotspots on the Turkish highway road network: A pilot study. *Bol. Ciênc. Geod., sec. Artigos, Curitiba*, 21, 169-188. <http://dx.doi.org/10.1590/S1982-21702015000100011>.

Getis, A. & Ord, J. K. (1992). The analysis of spatial association by use of distance statistics. *Geographical Analysis*, 34, 189-206.

Goodchild, M. F. (1992). Geographical information science. *International Journal of Geographical Information Systems*, 6(1), 31-45.

Goodchild, M. F. (2004). GIScience, Geography, form and process. *Annals of the Association of American Geographers*, 94(4), 709-714.

Goodchild, M. F. (2009). Geographic information systems and science: Today and tomorrow. *Annals of GIS*, 15(1), 3-9.

Goodchild, M. F. (2018). Reimagining the history of GIS. *Annals of GIS*, 24(1), 1-8.

Gudes, O., Varhol, R., Sun, Q. & Meuleners, L. (2017). Investigating articulated heavy-vehicle crashes in Western Australia using a spatial approach. *Accident Analysis and Prevention*, 106, 243-253. <http://dx.doi.org/10.1016/j.aap.2017.05.026>.

Gündoğdu, G. (2010). Applying linear analysis methods to GIS-supported procedures for preventing traffic accidents: Case study of Konya. *Safety Science*, 48(6), 763-769. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2010.02.016>.

Hashimoto, S., Yoshiki, S., Saeki, R., Mimura, Y., Ando, R., Nanba, S. (2016). Development and application of traffic accident density estimation models using kernel density estimation. *Journal of Traffic and Transportation Engineering (English Edition)*, 3, 262-270. <https://doi.org/10.1016/j.jtte.2016.01.005>.

Haybat, H., & Karakaş, E. (2018). An analysis of traffic accidents with spatial statistical methods in Izmir Province. *Social Science Development*, 3, 599-617. <https://doi.org/10.31567/ssd.126>.

Haybat, H., & Karakaş, E. (2020). Relationship between daily activity areas and traffic accidents in İzmir city. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 42, 429-454. <https://doi.org/10.32003/igge.670506>.

- Hezaveh, A. M., Arvin, R. & Cherry, C. R. (2019). A geographically weighted regression to estimate the comprehensive cost of traffic crashes at a zonal level. *Accident Analysis and Prevention*, 131, 15-24. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2019.05.028>.
- İşıldar, S. (2006). Road accidents in Turkey 1995-2004. *LATSS Research*, 30, 115-118.
- Jones, A. P., Langford, I. H. & Bentham, G. (1996). The application of K-Function analysis to the geographical distribution of road traffic accident outcomes in Norfolk, England. *Soc. Sci. Med.*, 42, 879-885.
- Karacasu, M., Er, A., Bilgiç, S. & Barut, H. B. (2011). Variations in Traffic accidents on seasonal, monthly, daily and hourly basis: Eskisehir case. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 20, 767-775. [oi:10.1016/j.sbspro.2011.08.085](https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.08.085).
- Kaygısız, Ö., Düzgün, Ş., Yıldız, A. & Senbil, M. (2015). Spatio-temporal accident analysis for accident prevention in relation to behavioral factors in driving: The case of South Anatolian motorway. *Transportation Research Part F*, 33, 128-140. <http://dx.doi.org/10.1016/j.trf.2015.07.002>.
- Kaygısız, Ö., Senbil, M. & Yıldız, A. (2017). Influence of urban built environment on traffic accidents: The case of Eskisehir (Turkey). *Case Studies on Transport Policy*, 5, 306-313. <https://doi.org/10.1016/j.cstp.2017.02.002>.
- Kemp, K. K., Goodchild, M. F. & Dodson, R. F. (1992). Teaching GIS in geography. *The Professional Geographer*, 44(2), 181-191.
- Kingham, S., Sabel, C. E. & Bartie, P. (2011). The impact of the “school run” on road traffic accidents: A spatio-temporal analysis. *Journal of Transport Geography*, 19, 705-711. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2010.08.011>.
- Kocatepe, A., Ulak, M. B., Özgüven, E. E. & Horner, M. W. (2017). Socioeconomic characteristics and crash injury exposure: A case study in Florida using two-step floating catchment area method. *Applied Geography*, 87, 207-221. <http://dx.doi.org/10.1016/j.apgeog.2017.08.005>.
- Kuo, P., Lord, D. & Walden, T. D. (2013). Using geographical information systems to organize police patrol routes effectively by grouping hotspots of crash and crime data. *Journal of Transport Geography*, 30, 138-148. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2013.04.006>.
- Li, Y., Abdel-Aty, M., Yuan, J., Cheng, Z., & Lu, J. (2020). Analyzing traffic violation behavior at urban intersections: A spatiotemporal Kernel Density estimation approach using automated enforcement system data. *Accident Analysis and Prevention*, 141, 105-509. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2020.105509>.
- Li, L., Zhu, L. & Sui, D. Z. (2007). A GIS-based Bayesian approach for analyzing spatial-temporal patterns of intra-city motor vehicle crashes. *Journal of Transport Geography*, 15, 274-285. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2006.08.005>.
- Li, X., Zhang, L. & Liang, C. (2010). A GIS-based buffer gradient analysis on spatiotemporal dynamics of urban expansion in Shanghai and its major satellite cities. *Procedia Environmental Sciences*, 2, 1139-1156. <https://doi.org/10.1016/j.proenv.2010.10.123>.
- Liu, C., Xiong, L., Hu, X. & Shan, J. (2015). A progressive buffering method for road map update using openstreetmap data. *ISPRS Int. J. Geo-Inf.*, 4, 1246-1264. <https://doi.org/10.3390/ijgi4031246>.
- Loidl, M., Traun, C. & Wallentin, G. (2016). Spatial patterns and temporal dynamics of urban bicycle crashes-A case study from Salzburg (Austria). *Journal of Transport Geography*, 52, 38-50. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2016.02.008>.
- Loo, B. P. Y. & Yao, S. (2013). The identification of traffic crash hot zones under the link-attribute and event-based approaches in a network-constrained environment. *Computers*,

Environment and Urban Systems, 41, 249-261.
<http://dx.doi.org/10.1016/j.compenvurbsys.2013.07.001>

Lu, P., Bai, S., Tofani, V. & Casagli, N. (2019). Landslides detection through optimized hot spot analysis on persistent scatterers and distributed scatterers. *ISPRS Journal of Photogrammetry and Remote Sensing*, 156, 147-159. <https://doi.org/10.1016/j.isprsjprs.2019.08.004>.

Mafi, S., AbdelRazig, Y., Amirinia, G. Kocatepe, A., Ulak, M. B. & Özgüven, E. E. (2019). Investigating exposure of the population to crash injury using a spatiotemporal analysis: A case study in Florida. *Applied Geography*, 104, 42-55. <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2019.02.001>.

Mane, A. S. & Pulugurtha, S. S. (2018). Influence of on-network, traffic, signal, demographic, and land use characteristics by area type on red light violation crashes. *Accident Analysis and Prevention*, 120, 101-113. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2018.08.006>.

Manner, H. & Wunsch-Ziegler, L. (2013). Analyzing the severity of accidents on the German autobahn. *Accident Analysis and Prevention*, 57, 40-48. <http://dx.doi.org/10.1016/j.aap.2013.03.022>.

Marti-Henneberg, J. (2011). Geographical information systems and the study of history. *Journal of Interdisciplinary History*, 42(1), 1-13.

Mitchell, A. (2005). *The ESRI guide to GIS analysis volume 2: Spatial measurements*. ESRI press.

Mukoko, K. K. & Pulugurtha, S. S. (2019). Examining the influence of network, land use, and demographic characteristics to estimate the number of bicycle-vehicle crashes on urban roads. *LATSS Research*, 44, 8-16. <https://doi.org/10.1016/j.iatsr.2019.04.001>.

Ouni, F. & Belloumi, M. (2019). Pattern of road traffic crash hot zones versus probable hot zones in Tunisia: A geospatial analysis. *Accident Analysis and Prevention*, 128, 185-196. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2019.04.008>.

Özlü, T., Haybat, H., & Zerenoğlu, H. (2020). Temporal and spatial analysis of traffic accidents: The case of Eskişehir City. *International Journal of Geography Education (IGGE)*, 43, 136-158. <https://doi.org/10.32003/igge.746447>.

Pan, Y., Chen, S., Niu, S., Ma, Y. & Tang, K. (2020). Investigating the impacts of built environment on traffic states incorporating spatial heterogeneity. *Journal of Transport Geography*, 83, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2020.102663>.

Parker, H. D. (1988). The unique qualities of a geographic information system: A commentary. *Photogrammetric Engineering and Remote Sensing*, 54, 1547-1549.

Peuquet, D. J. & Marble, D. F. (1990). *Introductory readings in geographic information systems*. Taylor & Francis.

Pljakić, M., Jovanović, D., Matović, B. & Mičić, S. (2019). Macro-level accident modeling in Novi Sad: A spatial regression approach. *Accident Analysis and Prevention*, 132, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2019.105259>.

Prasannakumar, V., Vijith, H., Charutha, R. & Geetha, N. (2011). Spatio-temporal clustering of road accidents: GIS based analysis and assessment. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 21, 317-325. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.07.020>.

Prato, C. G., Kaplan, S., Patrier, A. & Rasmussen, T. K. (2019). Integrating police reports with geographic information system resources for uncovering patterns of pedestrian crashes in Denmark. *Journal of Transport Geography*, 74, 10-23. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2018.10.018>.

Rodrigues, D. S., Ribeiro, P. J. G. & Nogueira, I. C. (2015). Safety classification using GIS in decision-making process to define priority road interventions. *Journal of Transport Geography*, 43, 101-110. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2015.01.007>.

Shen, J., Chen, L., Wu, Y. & Jing, N. (2018). Approach to accelerating dissolved vector buffer generation in distributed in-memory cluster architecture. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 7(1), 26. <https://doi.org/10.3390/ijgi7010026>.

Singh, S. K. (2017). Road traffic accidents in India: Issues and challenges. *Transportation Research Procedia*, 25, 4708-4719. <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2017.05.484>.

Smith, T. R., Menon, S., Starr, J. L. & Estes, J. E. (1987). Requirements and principles for the implementation and construction of large-scale geographic information systems. *International Journal of Geographical Information Systems*, 1, 13-31.

Soltani, A. & Askari, S. (2014). Analysis of intra-urban traffic accidents using spatiotemporal visualization techniques. *Transport and Telecommunication*, 15, 227-232. <http://dx.doi.org/10.2478/ttj-2014-0020>.

Suphanchaimat, R., Sornsrivichai, V., Limwattananon, S. & Thammawijaya, P. (2019). Economic development and road traffic injuries and fatalities in Thailand: An application of spatial panel data analysis, 2012–2016. *BMC Public Health*, 19(1), 1449. <https://doi.org/10.1186/s12889-019-7809-7>.

Tobler, W. R. (1970). A Computer movie simulating urban growth in the Detroit region. *Economic Geography*, 46(2), 234-240.

Ulak, M. B., Özgüven, E. E., Spainhour, L. & Vanlı, O. A. (2017). Spatial investigation of aging-involved crashes: A GIS-based case study in Northwest Florida. *Journal of Transport Geography*, 58, 71-91. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2016.11.011>.

Ulak, M. B., Özgüven, E. E., Vanlı, O. A. & Horner, M. W. (2019). Exploring alternative spatial weights to detect crash hotspots. *Computers, Environment and Urban Systems*, 78, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.compenvurbsys.2019.101398>.

Wang, C., Quddus, M. & Ison, S. (2009). The effects of area-wide road speed and curvature on traffic casualties in England. *Journal of Transport Geography*, 17, 385-395. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2008.06.003>.

Wang, X., Zhou, Q., Yang, J., You, S., Song, Y. & Xue, M. (2019). Macro-level traffic safety analysis in Shanghai, China. *Accident Analysis and Prevention*, 125, 249-256. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2019.02.014>.

Waters, N. (2017). *The international encyclopedia of geography*. John Wiley & Sons.

Xie, Z. & Yan, J. (2013). Detecting traffic accident clusters with network kernel density estimation and local spatial statistics: An integrated approach. *Journal of Transport Geography*, 31, 64-71. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2013.05.009>.

Yu, W. (2017). Assessing the implications of the recent community opening policy on The Street Centrality in China: A GIS-based method and case study. *Applied Geography*, 89, 61-76. <http://dx.doi.org/10.1016/j.apgeog.2017.10.008>.

Zhang, Y., Lu, H. & Qu, W. (2020). Geographical detection of traffic accidents spatial stratified heterogeneity and influence factors. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 17(2), 572. <https://doi.org/10.3390/ijerph17020572>.

Zou, X. & Vu, H. L. (2019). Mapping the knowledge domain of road safety studies: A scientometric analysis. *Accident Analysis and Prevention*, 132, 105-243. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2019.07.019>.

İnternet Kaynakları

Destatis (2021). *Almanya istatistik verisi*, Destatis Statistisches Bundesamt. https://www.destatis.de/DE/Home/_inhalt.html

Zerenoğlu, H., Özlü, T. & Haybat, H. (2022). Antalya Őhrinde meydana gelen trafik kazalarının g¼nl¼k aktivite alanları ile ilişkisi, *Mavi Atlas*, 10(2), 509-531.

DSÖ (2021). *Trafik kazasında meydana gelen öl¼m sayıları*. Dünya Sağlık Örgüt¼.
<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/road-traffic-injuries>

EGMTB (2021). *Trafik kaza verisi*. Emniyet Genel Müdürl¼ğü Trafik Şube Başkanlığı.
<http://www.trafik.gov.tr/>

MEB (2022). *Öğrenci sayıları*. Milli Eğitim Bakanlığı. <https://antalya.meb.gov.tr/>

OICA (2021). *Araç sayılarının verisi*. Organisation Internationale des Constructeurs d'Automobiles. <https://www.oica.net/category/sales-statistics/>

TÜİK (2021). *İstatistik verileri*. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr>

TÜRSAB (2021). *Türkiye turizm verisi*. Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği.
<https://www.tursab.org.tr/turkiye-turizm-istatistikleri/diger-istatistikler>

Pınar POLAT

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Erzincan- TÜRKİYE
Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography, Erzincan- TURKIYE
ORCID: 0000-0001-5846-0454
ptaskiran@erzincan.edu.tr

Firdevs Sırma EKİNCİ

Yüksek Lisans Öğrencisi | Graduate Student

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Erzincan- TÜRKİYE
Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography, Erzincan- TURKIYE
ORCID: 0000-0002-1555-8299
fsirmaek@gmail.com

**Optimal Tarım Alanlarının Planlanması Sürecinde SWOT Analizi Kullanımına Bir
Örnek: Erzincan Ovası**

Öz

Dünyada gittikçe artan nüfus, beraberinde yerleşim arazilerinin de genişlemesine neden olmuştur. Eskiden çayır, mera, orman, otlak ve tarım alanı olarak kullanılan alanlar şimdi yerleşim alanlarına dönüşmüştür. Bu durum, insanın yeryüzündeki en hayati faaliyeti olan tarımı olumsuz yönde etkilemektedir. Tarım alanları daralma eğilimine girerken tarımsal ürünlere ihtiyaç sürekli artmaktadır. Bu nedenle, tarım alanlarının planlanması bir zorunluluk haline gelmiştir. Mekâna yönelik planlama çalışmalarında yararlanılan süreçlerden biri de SWOT analizidir. SWOT analizi aracılığıyla tarım alanlarına farklı bakış açıları ile yaklaşılabilme ve uygun yararlanma tarzları tespit edilebilmektedir. Bu çalışmada tarımsal faaliyetler açısından önemli bir potansiyel oluşturan Erzincan Ovası'nda tarım alanları kullanımı SWOT analizi yardımıyla analiz edilmiş, güçlü ve zayıf yönler ile fırsat ve tehditler incelenmiştir. Erzincan Ovası, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeybatısında, Yukarı Fırat Havzası'nda yer almaktadır. Erzincan Ovası'nda, arazi kullanımı içerisinde tarım arazisi oranı önemli bir paya sahiptir. Tarımsal üretim Erzincan Ovası'nın ekonomik faaliyetlerinin başında gelmektedir. Bu nedenle tarım alanlarının sahip olduğu özellikler ve bu özelliklerin mevcut tarımsal yapı ile örtüşüp örtüşmediğinin belirlenmesi ve tarım alanlarından optimum düzeyde yararlanılmasının sağlanması, planlama ile mümkün olacaktır. Araştırma sahası olan Erzincan Ovası'nın yüzölçümü yaklaşık 570 km²'dir. Bu alan tarım alanı, çayır-mera, orman-fundalık ve tarım dışı arazilerinden meydana gelmektedir. Ovanın yüz ölçümündeki payın yaklaşık %18' lik kısmını tarla alanları, %36' lık kısmını çayır-mera alanları kaplamaktadır. %22' lik kısmını orman ve fundalık alanlar, %16' lık dilimini ise diğer alanlar oluşturmaktadır. Tarım dışı alanlar ise %8' lik bir alanı kaplamaktadır.

Anahtar Kelimeler Erzincan Ovası, SWOT analizi, Optimal tarım alanları.

**An Example of Using Swot Analysis in the Process of Planning Optimal Agricultural
Areas: Erzincan Plain**

Abstract

Increasing population in the world has led to the expansion of residential areas. The areas that were used as meadows, forests, pastures and agricultural areas in the past in the past have turned into residential areas nowadays. This situation affects the agriculture negatively the agriculture, which is the most vital activity of man on the earth. While agricultural areas tend to shrink, the need for agricultural products is constantly increasing. Therefore, the planning of the agricultural areas has become a necessity. One of the processes used in spatial planning studies is SWOT analysis. Through SWOT analysis, agricultural areas can be approached from different perspectives, and appropriate utilization styles can be determined. In this study, the use of agricultural areas on the Erzincan Plain, which has an important potential in terms of agricultural activities, was analyzed with the help of SWOT analysis, and strengths and weaknesses, opportunities and threats have been examined. The Erzincan Plain is located in the Upper Euphrates Basin in the North West Section of the Eastern Anatolia Region. In the Erzincan Plain, agricultural land has an important to a proportion of land use. Agricultural production is at the forefront of the economic activities of the Erzincan Plain. For this reason, it will be possible to determine the characteristics of agricultural areas and whether these features

overlap with the existing agricultural structure and to ensure optimum utilization of agricultural areas through planning. The acreage of the Erzincan Plain, which is our research area, is approximately 570 km². This area consists of agricultural land, meadow-pasture, forest-heath, and other areas. Approximately 18% of the share in the acreage of the plain is field area. 36% of it is covered by meadow-pasture area. 22% of it is forest and heathland. The other areas are cover 16%. As a result, non-agricultural areas cover an area of 8%.

Keywords: Erzincan Plain, SWOT analysis, Optimal agricultural areas.

1. Giriş

Mekân planlamalarında yararlanılması gereken bilimlerin başında coğrafya bilimi gelmektedir. Nitekim coğrafya bilimi mekân düzenlemelerine ışık tutacak bir bilimdir (Lu & Campbell, 2009). Planlama, çok boyutlu düşünme ve koordineli çalışma gerektirmektedir. Bu planlamalar yapılırken çeşitli analiz yöntemlerinden yararlanılmaktadır. Tarım alanlarının sürdürülebilirliği ve potansiyellerine göre bir değerlendirme yapılarak tarım alanlarının da şehir ölçeğinde planlanması gerekmektedir (Özbek & Öztaç, 2004, s. 1-6).

Tarım alanları kullanımı planlanırken yararlanılan analiz yöntemlerinden biri de SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats) analizidir. SWOT analizi, arazide planlama çalışmalarında en yaygın kullanılan yöntemler arasında yer almaktadır (Sav & Sayın, 2015). Herhangi bir mekânın güçlü ve zayıf yönleri ile bu mekânı etkileyen tehditler ve fırsatların karşılıklı değerlendirilmesi ile yapılan SWOT analizinde arazi, tüm açılarıyla ortaya konmaktadır (Taş, 2009). SWOT analizi kullanılarak planlanacak alan dört bakış açısıyla ele alınır:

- 1-Güçlü yanlar yani strengths (S)
- 2-Zayıf yanlar yani weaknesses (W)
- 3-Fırsatlar yani opportunities (O)
- 4-Tehditler yani threats (T)

SWOT analizinde planlaması yapılacak sahanın yerinin tespiti, bu sahanın ne gibi beklentileri olduğu, planlama için hangi parametrelerin gerekli olduğu, planlama yapılacak sahanın var olan potansiyeli, yapılacak olan planlamanın amaca ne kadar uygun olduğu gibi sorulara cevap aranmaktadır (Mugabi, Kayaga & Njiru, p. 1-8). SWOT analizi kullanılarak planlaması yapılacak alan tespit edilir, planlanacak konu belirlenir, planı yapılacak alanın doğal ve beşerî özellikleri bulunur ve potansiyeline de bakılarak mekâna uygun planlama taktiği geliştirilir. SWOT analizinde çalışılacak konu ya da alan, iç unsurlar ve dış unsurlar olmak üzere iki farklı kategoride incelenir. Güçlü ve zayıf yönler bir grup, fırsat ve tehditler ise bir diğer grup olarak ele alınır. Bunlardan güçlü ve zayıf yönler, mekânın kendi potansiyelinden kaynaklandığı için iç unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Fırsat ve tehditler ise alanın dışından ya da çevresinden kaynaklandığı için dış unsurlar olarak değerlendirilmektedir. İç ve dış unsurlar birlikte düşünülmelidir. Bazı alanlarda iç unsurlar çok daha ön planda iken bazı alanlarda dış unsurlar ön plana çıkmaktadır. Planlama önerileri geliştirilirken iç ve dış unsurlar birlikte ele alınmalı ve özellikle zayıf ya da eksik noktalara odaklanılmalıdır (Puiu, Stanciu & Sîrbu, p. 69-70).

Ülkemizdeki arazileri gözlemlediğimizde, arazilerin genelde belirli bir plana göre şekillenmediğini görmekteyiz (Weber, 2009, p. 14). Plansız hareket etmekten dolayı bir taraftan verimli diyebileceğimiz sınıf içinde bulunan araziler yerleşmeye açılmış ya da endüstri gibi kuruluş yerleri olarak kullanılmıştır. Diğer taraftan da mera ve ormanlık alanlardan tarla yeri oluşturularak tarım alanı bulunmaya çalışılmıştır (Cengiz, Akbulak, Özcan & Baytekin, 2013, s. 149).

Erzincan Ovası, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Kuzey Batı Bölümünde Yukarı Fırat Havzası'nda yer almaktadır. Erzincan Ovası'nda, arazi kullanımı içerisinde tarım arazisi oranı önemli bir paya sahiptir. Tarımsal üretim Erzincan Ovası'nın ekonomik faaliyetlerinin başında gelmektedir. Bu nedenle tarım alanlarının sahip olduğu özellikler ve bu özelliklerin mevcut tarımsal yapı ile örtüşüp örtüşmediğinin belirlenmesi ve tarım alanlarından optimum düzeyde yararlanılmasının sağlanması, planlama ile mümkün olacaktır. Mekâna yönelik planlama

çalışmalarında çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Arazi kullanımı kapsamında değerlendirilmesi gereken tarım alanlarının planlanmasında, son dönemlerde büyük ölçüde SWOT analizinden yararlanılmaktadır.

2. Materyal ve Yöntem

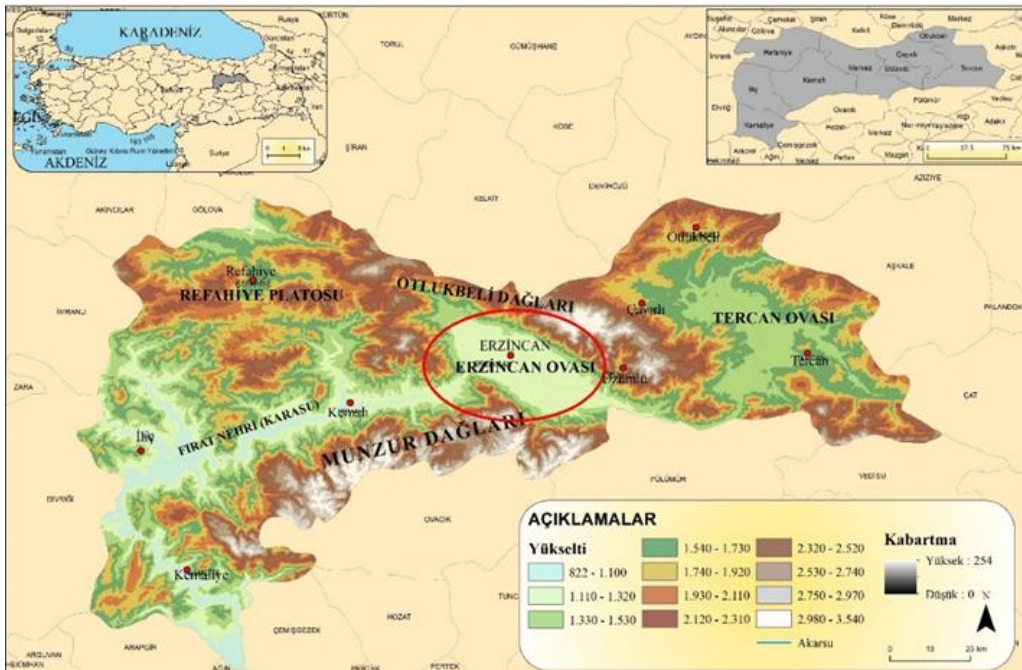
Çalışmanın ön hazırlık aşamasında konu ile ilgili yerli ve yabancı kaynaklar taranarak, elde edilen kaynakların saha ve konu ile ilgili olan bölümleri belirlenmiştir. Sonraki aşamada çalışma sahasının tam konumu uydu görüntüleri üzerinde belirlenerek çalışma için gerekli haritalar temin edilmiştir. Bu çalışmada CBS (coğrafi bilgi sistemleri) yöntemlerinden yararlanılmış ve aynı zamanda ArcGIS programı kullanılarak temel haritalar üretilmiştir. Aynı zamanda tarımsal veriler Erzincan İl Tarım ve Orman Müdürlüğü'nden temin edilmiştir. Çalışma, Erzincan Ovası'nın mevcut arazi kullanımı ve optimal arazi kullanımı arasında karşılaştırma yapılarak arazi örtüsünden en iyi şekilde nasıl yararlanılması gerektiği SWOT analizi yardımı ile tespit edilmiştir. SWOT analizi ile ovanın güçlü ve zayıf yönlerinin, fırsat ve tehditlerin neler olduğu ortaya konulmuştur. Bu çalışmada SWOT analizi Erzincan Ovası'nın tarım arazilerinin planlanması ve optimal tarım arazilerinden nasıl yararlanılması gerektiğini bulmada yardımcı bir materyal olmuştur.

Çalışma Alanının Konumu ve Genel Coğrafi Özellikleri

Erzincan Ovası, Türkiye'nin doğusunda, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeybatısında Yukarı Fırat Havzası içerisinde bulunmaktadır. Erzincan Ovası'nın matematik konumu $39^{\circ} 02'$ - $40^{\circ} 05'$ Kuzey enlemleri ile $38^{\circ} 16'$ - $40^{\circ} 45'$ Doğu boylamları arasında yer almaktadır. Erzincan Ovası'nın toplam alanı yaklaşık 570 km^2 , doğu-batı yönünde uzunluğu 40 km, kuzey-güney yönlü genişliği ise ortalama 20 km'dir. Ovanın deniz seviyesinden yüksekliği ise yaklaşık 1200 m' dir (Şekil 1).

Şekil 1

Çalışma Alanının Lokasyon Haritası

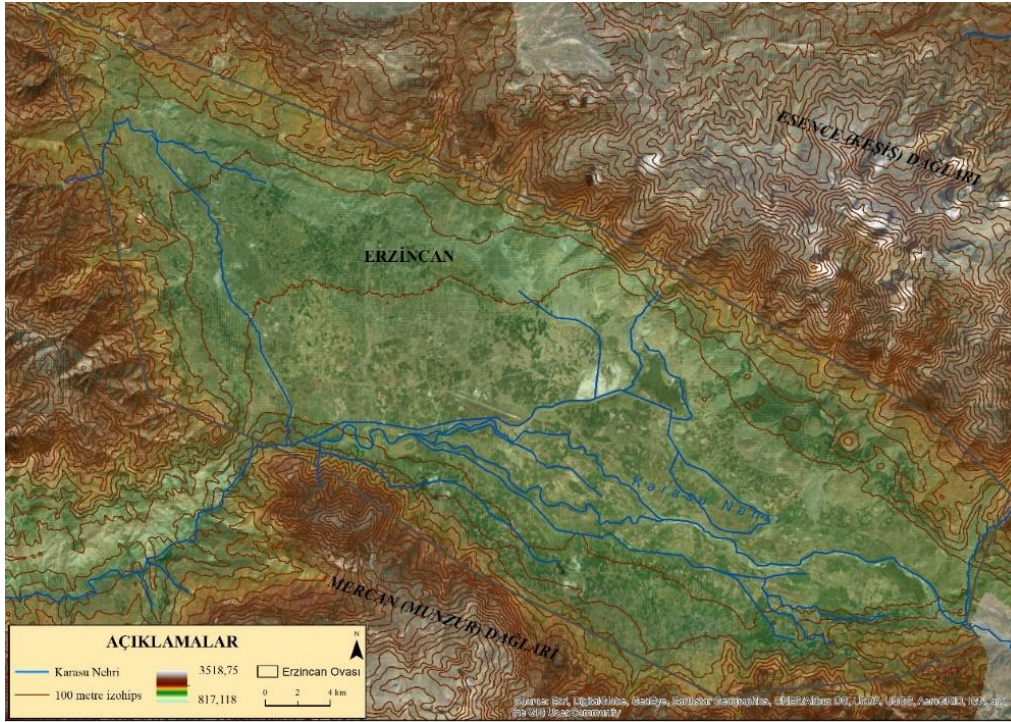

Erzincan Ovası yükselti, eğim ve jeomorfolojik özellikler bakımından Doğu Anadolu Bölgesi'nin genel topoğrafik özellikleri ile benzerlikler taşımaktadır. Bölgede Hakkâri Bölümü'nden (% 35,5) sonra eğim değerlerinin en fazla olduğu bölüm % 22,9 oranıyla Erzincan'ın da içerisinde yer aldığı Yukarı Fırat Bölümü'dür (Polat & Yalçın, 2020, s. 1058). Bu özellikleri ile Erzincan Ovası

ülkemizin en yüksek sahalari arasına girmektedir. Erzincan Ovası düz ve engebesiz bir sahadır lakin çevresi yüksek dağlık kütleler ile çevrilidir (Şekil 2), (Özşahin, Eroğlu & Pektezeli, 2016, s. 145).

Şekil 2

Erzincan Ovası ve Yakın Çevresinin Topoğrafya Haritası

Çalışma sahasının ana yer şekillerini platolar, dağlar, ovalar ve etek düzlükleri oluşturmaktadır. Ova tabanının oldukça düz yapıda olan morfolojisini Kuzeybatıdan Otlukbeli, kuzeydoğudan Esence dağları, güneyden ise Munzur (Mercan) dağları bozmaktadır (Ardos, 1985, s.120). Ovanın çevresindeki dağlar aniden yükselmektedir. Kuzey ve güneyde bulunan dağlar litoloji bakımından da tamamen birbirinden farklı özelliklere sahiptir (Akkan, 1964, s. 6-7). Erzincan Ovası oluşum bakımından tektonik kökenli ova tipine girmektedir ve faylanma ile oluşmuş tipik depresyon ovalarına örnek oluşturmaktadır.

Karasal ve yarı kurak iklime sahip olan ova iklim, toprak ve sulama koşullarından oldukça etkilendiğinden tarım faaliyetleri açısından çok avantajlı değildir. Fakat oavadan geçen Fırat Nehri'nin Karasu kolu Erzincan'da sürdürülen tarım faaliyetleri açısından oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Tarımsal faaliyetlerin birçoğu da Karasu Irmağı'nın yatağı çevresinde ve etek düzlükleri üzerinde yapılmaktadır.

Karasal iklimin etkisi altında olan Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan, kısa mesafelerde oldukça önemli iklim farklarının olduğu depresyon ovalarından olan Erzincan Ovası, Thornthwaite iklim sınıflandırmasına göre karasal iklimin hüküm sürdüğü, yarı kurak bir sahadır. Erzincan'da kaydedilen 1960-2020 yılları ortalama verilerine göre ortalama sıcaklık 10.9°C, yağış 367.2 mm, basınç 878.1 mb, hâkim rüzgâr yönü 46052 ile doğu-güneydoğudur. Erzincan, Doğu Anadolu'nun kuzey kesiminde yer almasına rağmen sıcaklık değerlerinin, konumuna göre oldukça yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Karasal iklimin etkilerini derinden hisseden Erzincan, doğudaki Erzurum ve Kars illeri kadar soğuk bir iklime sahip değildir. Doğu Anadolu Bölgesi'ne yıllık toplam 900-1000 mm yağış düşerken Erzincan'a yıllık 367.2 mm' lik yağış düşmektedir. Bunun sebebi, ovayı çevreleyen yüksek dağlık sahadır. Yağış getiren rüzgârlar yüksek dağlık sahayı aşamamakta ve ovaya

yağış kendi yüksekliğinde bulunan Türkiye'deki diğer alanlara nazaran daha az düşmektedir. Yılda ortalama 100 günü yağışlı geçen Erzincan en çok yağışı ilkbaharda almaktadır. Yaz yağmurları da ani ve hızlı bir şekilde düşmektedir. Bu durum da yaz aylarında zaman zaman ovanın sel tehdidi ile karşı karşıya kaldığını göstermektedir (Polat & Altınbilek, 2021).

Erzincan Ovası'nda birçok alan güneş enerjisinden yararlanılabilecek potansiyele sahiptir. Bunun dışında toprak ısı da güneş enerjisi sistemleri için optimal şartlar taşımaktadır. Bundan dolayı seracılık faaliyetleri için güneş enerji sistemleri teşvik edilmelidir (Kaya, 2011, s. 38).

Ovada yarı kurak iklimin de etkisiyle rüzgârın aşındırıp taşıdığı, süpürülmüş topraklara rastlanmaktadır. Erzincan'ın jeolojik yapısı da göz önüne alındığında, kumlu ve milli alüvyon toprakların oldukça yaygın olduğunu görülmektedir (Bahtiyar, 1974, s. 8-9). Ovayı boydan boya kateden ve geniş bir drenaj sahasına sahip olan Karasu'nun yatağı tarıma elverişli olmayan Hidromorfik topraklardan oluşmaktadır. Ekşisu taraflarında oluşan topraklar da mineral fazlalığından dolayı tarım amaçlı kullanıma elverişli değildir (Atalay, 2006). Erzincan'ın jeolojik yapısı büyük ölçüde kalker ve kireç taşlarından oluşur. Erzincan Ovası'nın güneyinde Alt Kretase yaşlı kireçli, kalkerli araziler yaygındır (Akkan, 1964). Erzincan, Türkiye coğrafyasının tektonik hareketler bakımından oldukça faal olan bir sahasında bulunmaktadır. Bu nedenle şehir birçok kez yer değiştirmiştir (Gedik, 2008). Depremin etkisinden dolayı bu coğrafyada yaşayan insanlar, yaşayacakları yerleri deprem merkezinden uzak sahalardan seçmeye özen göstermiştir (Altınok, 1995, s. 246-247). Bölgeden geçen KAFZ (Kuzey Anadolu Fay Zonu) bölgenin şekillenmesinde çok büyük bir role sahiptir. Arazi morfolojisi büyük ölçüde depremin etkileri ile şekillenmiştir (Kurtuluş, 1993, s. 311).

Çalışma sahasının tektonik hareketliliğin neticesinde gelişen morfolojik yapısı tarım ve yerleşme alanlarının seçiminde etkili olmakla birlikte bu durum her iki faaliyet alanının iç içe geçmesine de sebep olmuştur. Erzincan'ın yerleşme özelliklerine bakıldığında şehrin verimli tarım alanlarına doğru bir yayılım gösterdiği açıkça görülmektedir (Fotoğraf 1).

Araştırma sahamız olan Erzincan Ovası'nın yüzölçümü yaklaşık 570 km²'dir. Bu alan tarım alanı, çayır-mera, orman-fundalık ve diğer alanlardan meydana gelmektedir (Saygılı, 2000, s. 1-5). Ovanın yüzölçümündeki payının yaklaşık % 18' lik kısmını tarla alanları oluşturmaktadır. % 36' lık kısmını çayır-mera alanları kaplamaktadır. % 22' lik kısmını orman ve fundalık alanlar kaplamaktadır. %16' lık dilimini ise diğer alanlar oluşturmaktadır (Tablo 1; Şekil 3).

Tablo 1

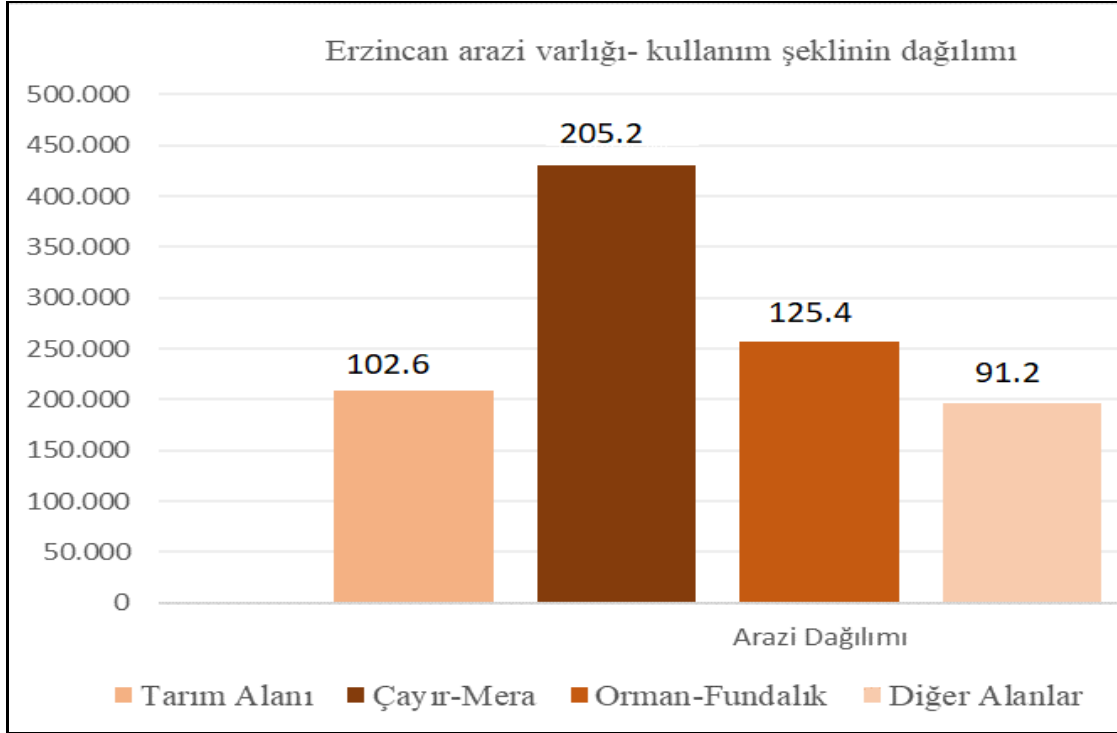
Erzincan Ovası Arazi Varlığı ve Kullanım Şeklinin Dağılımı

	Tarla Alanı	Çayır-Mera	Orman-Fundalık	Diğer Alanlar
km ²	102.6	205.2	125.4	91.2

Erzincan Ovası'nın arazi varlığının yaklaşık 102.6 km²'si tarla alanlarından oluşmaktadır. Bu alanlar sebzelik, meyve-bağcılık, nadas ve tarıma elverişli fakat kullanılmayan alanlardan oluşmaktadır. Erzincan Ovası'nın arazi varlığında toplam alan içinde tarla alanının payı yaklaşık % 43' lük bir dilimi kapsamaktadır. Sebzelik alanı ise % 1' lik bir alan oluşturmaktadır. Meyve ve bağcılık arazide % 2' lik bir alan kaplamaktadır. Nadas alanı % 14'lük bir alan oluşturmaktadır. Tarıma elverişli olan ama kullanılmayan alan ise % 40' lük bir alanı oluşturmaktadır (Fotoğraf 2).

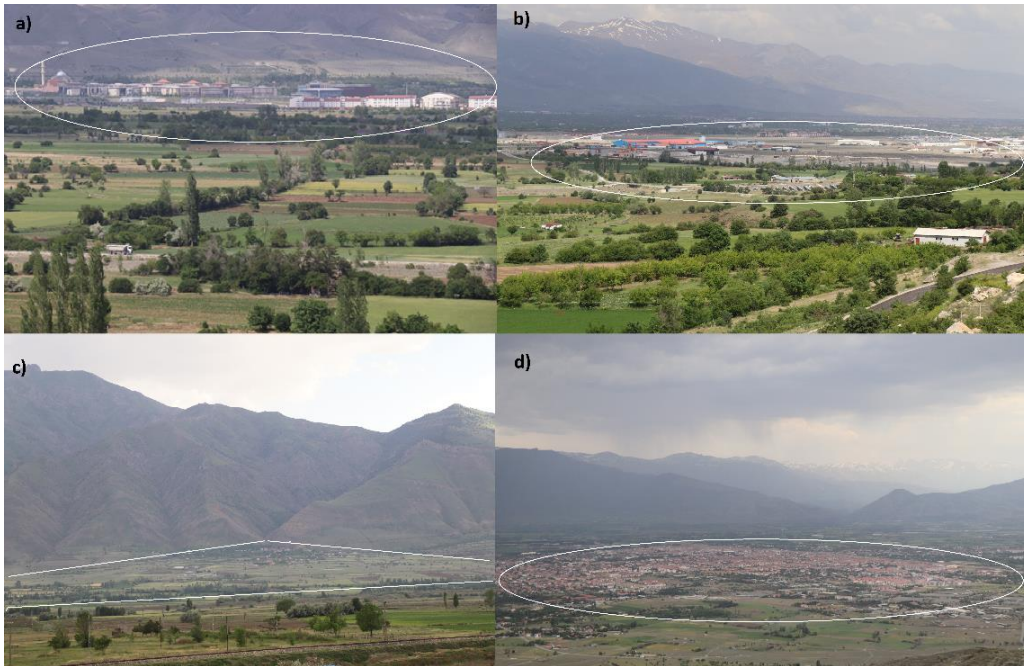
Şekil 3

Erzincan Arazi Varlığı ve Kullanım Şeklinin km² cinsinden Dağılımı (Erzincan İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2020)

Fotoğraf 1

Çalışma Alanında Yerleşim Alanları ve Ulaşım Ağları ile Tarım Alanları Birbirine Oldukça Yakın Konumda Yer almaktadır. **a)** Üniversite Yerleşkesi ve Polis Yüksekokulu Ovanın Batı Kesimindeki Tarım Alanlarına Oldukça Yakın Konumda Bulunmaktadır. **b)** Organize Sanayi Bölgesi Tarım Alanları ile İç İçe Geçmiş Durumdadır. **c)** Birikinti Konisi Üzerinde Yer Alan Köy Yerleşmesi ve Tarım Alanları. **d)** Erzincan Şebri Ovanın Merkezine Doğru Bir Genişleme Eğilimindedir

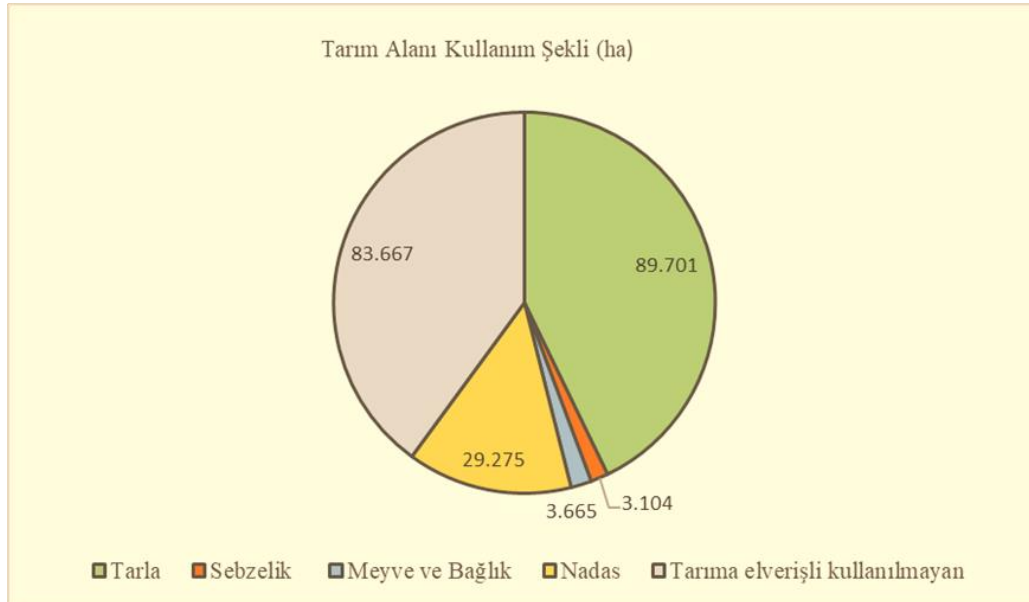
Fotoğraf 2

Erzincan Ovası'nda şehir yerleşmesi, tarım arazileri ve ulaşım ağları geniş ova tabanında yer almaktadır (Erzincan İl Tarım ve Orman Müdürlüğü)

Şekil 4

Tarım Alanı Kullanım Oranları Grafiği (Erzincan İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2020)

3. Tarım Alanlarının SWOT Analizi

Erzincan Ovası'ndaki tarım alanları, planlama açısından ekili dikili alanları sınıflandırma şeklinde ele alınmıştır. Ekili dikili tarım ürünleri ve üretim miktarları analiz edilmiştir. Optimal planlamaya yönelik öneriler geliştirilirken tarım alanlarının genel durumu ve potansiyeli üzerinde durularak, üretilen ürünler analiz edilmiştir.

Erzincan Ovası'nın tarım alanlarının payı (209.422) ha' dır. Bu alandan elde edilen tarım ürünlerinin ekiliş alanlarına baktığımızda buğday (17.845 ha), arpa (6.641 ha), yonca (885 ha), şekerpancarı (8.315 ha) şeklinde örneklendirilebilir.

Tablo 2

Erzincan Ovası'ndaki Tarım Ürünleri Ekiliş Alanları ve Üretim Miktarları

	Buğday	Arpa	Yonca	Şekerpancarı
Ekiliş Alanı (ha)	17.845	6.641	885	8.315

Kaynak: *Erzincan İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2020.*

Ekili alanlarda yetiştirilen ürünlerde buğday ilk sırada yer almaktadır. Buna karşın üretim bakımından üçüncü sıraya düşmektedir. Buğday iklimden oldukça çabuk ve fazla etkilenen bir üründür. Bu sebeple iklimsel değişimler ve don olayları buğday tarımını etkilemektedir. Buğday temel gıda maddesi olması nedeniyle ülkemizin her kesiminde oldukça yaygın ve yoğun ekilen tek yıllık bir bitkidir. İklim isteği yönünden buğday, serin ve ılık iklim şartlarında yaşamını sürdürür. Çimlenme evresinde sıcaklık ve nem istemez. Yağış isteği 350-1150 mm olan buğday, Erzincan Ovası'nda yetiştirilebilmesi için sulamaya ihtiyaç duyar. Toprak isteği bakımından en optimal toprak, tınlı-killi topraktır. Organik maddece zengin olan bu topraklarda daha verimli buğday üretimi yapılmaktadır (Çağlar, Öztürk & Bulut, 2011). Erzincan Ovası'nda buğdayın yanında arpa üretimi de yapılmaktadır. Buğdaydan sonra ekili alan bakımından ikinci, üretim bakımından dördüncü sırada yer almaktadır. Benzer şekilde ovada yetiştirilen diğer önemli tarım ürünleri yonca ve şeker pancarıdır.

Dikili alanlar için önemli olan unsurların başında su kaynakları gelmektedir. Su kaynaklarının yoğun olduğu ve sulamalı tarımın yapıldığı alanlarda dikili tarım alanları için optimum koşullar oluşmaktadır. Dikili tarım için önemli bir diğer unsur ise dağlık arazi varlığıdır. Özellikle yamaçlardaki birikinti konisi varlığı yönünden zengin olan Erzincan, dikili tarım için uygun koşullar barındırmaktadır. Dikili tarım arazileri dağ yamaçlarında yoğunlaştığı için olası bir sel felaketinden de etkilenmesi kaçınılmazdır. Dikili tarımın yapıldığı yamaçlardaki toprak yapısı da tarım ürünü için oldukça önem arz etmektedir. Bu yamaçlarda kumlu marnlı toprakların varlığı yetiştirilecek olan ürünler için optimal koşul oluştururken, çakıl taşlarının yoğun olduğu daha iri unsurlu toprakların olması, dikili tarım için uygun koşullar oluşturmayan bir durumdur. Erzincan Ovası'ndaki dikili tarım alanları Karasu Irmağı'na yakın alanlarda yoğunlaşmaktadır. Karasu Irmağı, taşıdığı alüvyonları ovanın tabanında biriktirmesiyle ovanın verimliliğini artırmıştır. Bu alanda ulaşım imkânlarının da gelişmiş olması ürün ticareti açısından da önemli bir faktördür.

3.1. Tarım Alanlarının Güçlü ve Zayıf Yönleri:

3.1.1. Ekili alanların güçlü ve zayıf yönleri

Erzincan Ovası'nın ekili tarım alanlarının güçlü ve zayıf yönleri incelenmiştir. Güçlü yönlerine baktığımızda Erzincan Ovası'nın morfolojik yapısının güçlü yönlerinde önemli bir rol oynadığını görmekteyiz. Erzincan ili her ne kadar yüksek, dağlık ve eğimli bir araziye sahip olsa da Erzincan Ovası geniş bir düz alanda konumlanmıştır. Ekili tarım için en optimal koşulu sağlayan araziler eğim değerleri az olan düz ya da düze yakın arazilerdir. Erzincan Ovası kuzey ve güneyden dağlarla çevrili doğu batı doğrultusunda uzanan bir ovadır. Bu ovanın varlığı ve eğim değerlerinin az olması ekili tarım için oldukça güçlü bir yön oluşturmaktadır. Bu sebeple tarım arazilerinin de bu ovaların bulunduğu düz kısımlarda yoğunlaştığını görmekteyiz. Erzincan Ovası'nın dağlık, eğimli kuzey ve güney yamaçlardaki kısımları ise ekili alanlar için zayıf yöndür. Sarp araziler ekili tarım için uygun değildir. Ekili tarım için diğer bir güçlü yön ise kumlu milli alüvyon toprak varlığıdır. Erzincan Ovası'nda yer alan azonal topraklar, ekili alanlar için optimal koşullar oluşturmaktadır. Bu toprakların verimi oldukça yüksektir. Alüvyal topraklar tarım ürünleri için ideal şartları taşımaktadır. Erzincan Ovası'ndaki toprak varlığı ekili tarım için olumlu yön oluşturduğu gibi olumsuz yönü de oluşturmaktadır. Özellikle ovada yer altı taban su seviyesinin yüksek olması ve taşkın altında

bulunan toprak varlığının fazla olması ovada Hidromorfik alüvyon toprakların oluşmasına neden olmuştur. Bu topraklara özellikle Erzincan'da Çakırman-Akyazı-Saztepe köyleri arasında kalan Ekşisu çevresinde rastlanmaktadır. Hidromorfik toprak varlığı ekili ve dikili tarım ürünleri için uygun toprak değildir. Bu topraklarda tarım yapılması oldukça güçtür. Suya aşırı doygun olan bu topraklar humus bakımından yeterli seviyede değildir. Bataklık toprakları olarak da geçen bu topraklarda havalandırma yoktur. Bu mevkide bulunan diğer bir zayıf yön ise sıcak su kaynaklarıdır. Sıcak su kaynaklarının içinde mevcut olan mineraller sulama için uygun koşulları taşımamaktadır. Suda oldukça yoğun bulunan karbonat, tarım ürünleri ve bitkiler için kullanılmaya müsait değildir. Bu uygun olmayan toprak varlığı ve sulamada kullanılmayan su varlığı ekili tarım için zayıf yönü oluşturmaktadır (Atalay, 2006). İklim koşullarının oluşturduğu durumlara bakarsak Erzincan ili yarı kurak bir sahada bulunmaktadır. Hâkim iklim tipi karasal iklimdir. Özellikle yaz mevsiminin kurak geçmesi ekili alanlar için hem güçlü hem de zayıf bir yön oluşturmaktadır. Güçlü yönü, yaz kuraklığı isteyen buğday gibi bazı tarım ürünleri için optimal koşullar oluşturmaktadır.

3.1.2. Dikili alanların güçlü ve zayıf yönleri

Erzincan Ovası'nın dikili tarım alanlarının güçlü ve zayıf yönleri incelenmiştir. Dikili tarımın zayıf yönleri arasında yamaçların dar alan kaplaması ve yamaçlardaki yağış yetersizliğinden dolayı su ihtiyacıdır. Yamaçlarda dikili tarım yapılabilmesi içinde özellikle yamaçlarda iri boyutlu malzemenin az olması, daha çok marnlı kumlu yapılı bir arazi olması gerekmektedir. Erzincan Ovası'na baktığımızda daha ince unsurların olduğu yamaçlarda daha verimli dikili tarım yapılabilmektedir. Çakıl boyutunun daha iri ve eğimin biraz daha fazla piedmont yapılı sahaların olduğu alanlarda ise dikili tarım daha iyi bir ölçüde yapılabilmektedir. İklim kuraklığı dikili tarım için de zayıf bir yöndür. Meyve ve bağcılığı olumsuz yönde etkilemekte ve sınırlı ölçüde yapılmasına neden olmaktadır.

3.2. Tarım Alanlarının Fırsat ve Tehditleri:

Bu başlık altında Erzincan Ovası'ndaki fırsat ve tehditler incelenmiştir. Fırsatları açacak olursak; Erzincan Ovası doğu batı yönlü uzanan bir ovadır. Bu sebeple ulaşım da doğu batı yönlü gelişmiştir Bu durumun ovada yetiştirilen ürünlerin ihracatı açısından bir fırsattır. Diğer bir fırsat ovada bulunan şeker fabrikasıdır. Şeker pancarı çabuk bozulan bir yapıya sahip olduğu için fabrikanın ham maddeye yakın yerde bulunması, yetiştirilen şekerpancarının doğrudan fabrikaya ulaştırılıp işlenmesi açısından önemli bir fırsattır. Erzincan Ovası'nda sürdürülen tarımsal faaliyetler yağış yetersizliği nedeni ile sulamaya gereksinim duymaktadır. Bu nedenle çalışma alanında barajlardan faydalanılarak üretime fayda sağlanmakta ve tarım arazilerinin sulama ihtiyacı karşılanmaktadır. Bundan dolayı barajlar önemli bir fırsat oluşturmaktadır. Erzincan Barajı, Erzincan'da, Göyne Çayı üzerinde, sulama amacıyla 1991-1997 yılları arasında inşa edilmiş bir barajdır ve 4.722 hektarlık bir alana sulama hizmeti vermektedir (Fotoğraf 2).

Ayrıca sahadaki barajların dışında Erzincan Ovası'ndan tarımsal amaçlı maksimum derecede yararlanabilmek amacıyla, Erzincan Ovası Sulama Şebekesi'nin inşaatına 1958 yılında başlanmıştır. Erzincan Ovası'nda sulama şebekesini oluşturan ana sulama alanları ise şöyledir: Fırat (Karasu) Irmağı'nın doğudan araştırma alanımıza girdiği Gökburun mevkiinde, ırmağın sol sahilinden kanala alınan su, topografyaya bağlı olarak inşa edilen ve Erzincan şehrinin güney hizasında, Fırat (Karasu) ırmağına kadar uzanan kanal ile Fırat arasındaki geniş sahayı kapsayan Sol Sahil Sulaması dahilinde, ayrıca Yamaçlı köyünün yakınındaki Karasu regülatörü ile Fırat'a paralel uzanan Şihli kanalına alınan su ile Şihli Sulaması gerçekleştirilmektedir. Sol Sahil-Şihli Sulama Şebekesi, 6642 ha. ile en geniş sulama alanına sahiptir. Mertekli regülatöründen alınan su, Altınbaşak regülatöründe ikiye ayrılarak kuzeyden Günebakan köyüne, güneyden ise Akyazı köyüne kadar uzanan iki kanal ile kanallar arasında kalan sahanın nispeten alçak olmasına bağlı olarak, 2462 ha. alan Sağ Sahil Altınbaşak Sulaması için kullanılmaktadır. Altınbaşak regülatöründen ve güneyde devam eden kanal, Ganiefendi Çiftliği yakınında Fırat'ın ikiye ayrılarak oluşturduğu adanın doğu ucunda, Fırat'ın üzerinden boru ile geçirilerek, adanın etrafını dolaşan kanallara ulaştırılmıştır.

Adanın kenarları orta kesiminden daha yüksek olduğundan, burada yer alan üç köyün (Güllüce, Mahmutlu, Balıbey) tarım arazileri kolaylıkla sulanmaktadır. Ada Sulaması, 1525 ha. alanı kapsamaktadır. Cazibeyle sulanan diğer bir kesim ise, Çardaklı Sulaması olarak belirtilen, ovaya batıdan giren Çardaklı Deresi üzerine inşa edilen regülatör sayesinde sulanan alandır. Birbirine oldukça yakın ve bir şerit halinde Keklikkaya köyü güneyine kadar uzanan iki kanal ile 2775 ha. alan sulanabilmektedir. Çardaklı deresi debisinin bazı yıllar çok düşmesi ve hatta kuruması sebebiyle, güneydeki kanal üzerinde 4 adet havuz yapılarak bu açık kapatılmaya çalışılmıştır. Belirtilen cazibe sulamalarının gerçekleştirildiği bu alanların tümünde 136 km'yi bulan sulama kanalı ağı mevcuttur (Hayli, 2002, s. 5-6), (Şekil 5).

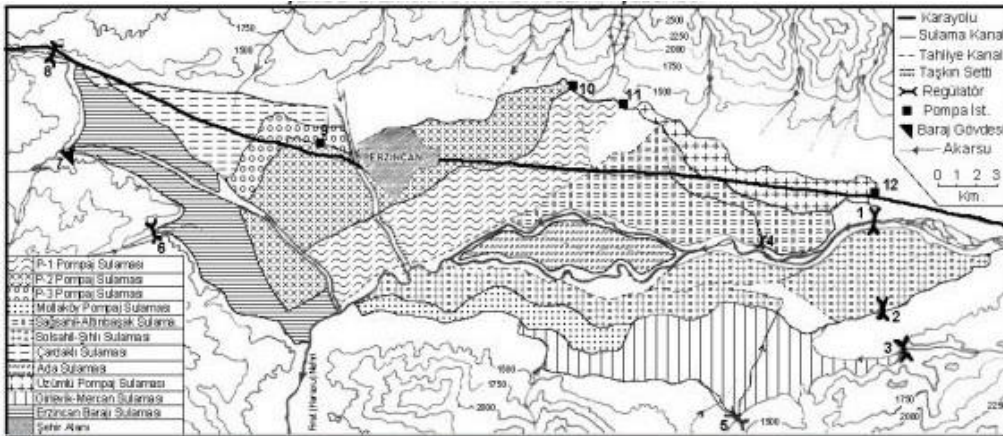
Fotoğraf 2

Göyne Çayı üzerinde sulama amaçlı kurulmuş Göyne (Erzincan) Barajı

Şekil 5

Erzincan Ovası'nda Yer Alan Sulama Hatları (Hayli, 2002, s. 6)

1-Merterli Regülatörü, 2-Karasu Regülatörü, 3-Girlevik Regülatörü, 4- Altınbaşak Regülatörü, 5- Mercan Regülatörü, 6- Bahçeli Regülatörü, 7- Erzincan Baraj Gölü ve Setti, 8- Çardaklı Regülatörü, 9-P.3 Pompa İst., 10-P.2 Pompa İst., 11-P.1 Pompa İst., 12- Merterli Pompa İst.

Kaynak: DSI "Erzincan Ova Sulaması Genel Vaziyet Planı 1990" dan geliştirilerek çizilmiştir.

Erzincan'da yapımına devam edilen bir diğer baraj ise Turnaçayırı Barajı'dır. Balıklı Çayı üzerinde 2013 yılında Devlet Su İşleri tarafından yapımına başlanılan barajın asıl amacı bölgedeki 33 yerleşim yerine ait tarım arazilerine sulama imkânı sağlamaktır. Baraj havzası toplam 49.7 milyon metreküp su depolayabilecek kapasiteye sahiptir. Baraj ile birlikte yapılacak olan su arıtma tesisleri ile Erzincan'ın 2065 yılına kadar olan su ihtiyacının giderilmesi de planlanmıştır.

Erzincan Ovası'nda ekili - dikili tarım alanları üzerinde bir takım tehditler de bulunmaktadır. Bu tehditler, özellikle dağların ovaya bakan yamaçlarında, bitki örtüsünün seyrek olduğu alanlarda meydana gelen erozyondur. Erozyon toprağın verimli kısmını süpürmektedir. Bu durum toprağın verimini düşürüp verimli arazi varlığını azaltmaktadır. Erzincan'ın en büyük problemlerinden biri erozyonun neredeyse her yerde meydana geliyor olmasıdır. Özellikle dikili alanlar için erozyon olayı önemli bir tehdit durumundadır. Ovadaki bir diğer tehdit ise zamansız gerçekleşebilen iklimik don olayıdır. Don olayı tarım ürünlerine zarar verip, bazı dönemlerde tarım önünde engel oluşturmaktadır. Erzincan'da zaman zaman meydana gelebilen sel ve taşkınlarda ekili alanlar sel suları altında kalmakta ve zarar görmektedir. Bu durum üretim miktarında yıldan yıla dalgalanmalara sebep olmaktadır.

Erzincan Ovası'nda tarımsal açıdan güçlü yönlerin ve fırsatların zayıf yönlere ve tehditlere oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Bu nedenle Erzincan Ovası'nda ekili - dikili tarım alanlarının gelişme içinde olduğunu görmekteyiz. Belirtilen zayıf yönler ve tehditler üzerinde durularak iyileştirilme çalışmaları yapıp, tarım alanları ve yerleşme alanları doğru planlanırsa tarım ürünü üretiminde ve veriminde oldukça önemli bir artış meydana gelecektir.

Tablo 3

Tarım Alanlarının Güçlü ve Zayıf Yanları

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Eğimi az arazi varlığının fazla olması	Eğimin yamaçlara doğru artması
Kumlu, millî alüvyon toprak-gevşek dokulu toprak varlığı	Hidromorfik toprakların belli alanlardaki yoğunluğu
Yaz kuraklığı (buğday ve meyve tarımı için)	Taban suyu seviyesinin yüksek olması
Karasu Irmağı'nın ovidan geçmesi	Yağış yetersizliği
Akarsuların tarım arazilerine yakınlığı	Sulama yetersizliği
Güneşli gün sayısının fazla olması (açık havaya sahip olması)	Kavurucu sıcakların tarım ürünlerinde olumsuz etki yapması

Tablo 4

Tarım Alanlarının Fırsat ve Tehditleri

Fırsatlar	Tehditler
Ulaşım olanaklarının çeşitliliği	Erozyon
Sanayi kuruluşlarının varlığı	Sınırlı ürün yelpazesi
Barajların varlığı	Sel ve taşkınlar
Barajların tarım alanlarına yakınlığı	Yağış yetersizliği
Güneş enerjisi ve jeotermal enerji imkanı	İşgücü göçü
Seracılığa uygun iklim ve arazi yapısı	Don olayları – aşırı kurak geçen dönemler (ekstrem sıcaklıklar)

4. Sonuç ve Değerlendirme

Erzincan ili tarım alanları üzerinde SWOT analizi yapılarak, tarım alanları bazında güçlü ve zayıf yönler ile fırsat ve tehditler belirlenmiştir. Erzincan Ovası'nın tarım alanları üzerinde yapılan bu araştırmada optimal tarım alanı planlamaları için belirlenen öneriler aşağıda belirtilmiştir.

Erzincan ilinde toplam tarım arazisi ölçüğünde dikili tarım alanlarının çok az yer tuttuğu tespit edilmiştir. Çalışma alanının potansiyel şartları göz önüne alındığında, bağcılık ve meyvecilik için oldukça uygun arazi varlığının mevcut olduğu saptanmıştır. Özellikle az eğimli yamaçlar üzerindeki geçirimli kolüvyal topraklarda yoğunluk gösteren bağcılık faaliyetleri bu yörede arazi yapısı ve iklimin elverişliliği sayesinde etkin şekilde yapılmaktadır. Bağcılık faaliyetlerinin sürdürüldüğü en etkin alanlar Üzümlüye bağlı Bayırbağ, Pişkidağ ve Avcılar köyleri ile eğim değerleri % 5-10 arasında değişen etek ovalarıdır. Sahada en geniş yer kaplayan birikim şekilleri ise birikinti yelpazeleridir. Volkan konileri arasında birkaç kola ayrılmış, Üzümlü yelpazesi ile Pişkidağ ve Demirbağ yelpazeleri bunlardan bazılarıdır. Yörede bağcılık faaliyetlerinin yapıldığı Sansa Boğazı'nın büyük bir bölümü, Üzümlü ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır (Ardos, 1985).

Erzincan ilinde görülen iklimin ve yağış yetersizliğinin de etkisiyle su kaynaklarının yeterli olduğunu söyleyemeyiz. İlde kuru tarım daha yoğun yapılmaktadır. Sulama imkânları geliştirilmeye çalışılmakla beraber, istenilen seviyeye henüz ulaşamamıştır. Ekili - dikili arazi varlığına göre üretilen ürün payının az olduğunu görmekteyiz. İlde ekili - dikili tarımdan elde edilen payı artırmak için sulama koşullarının iyileştirilmesi, ürünler için su ihtiyacının en ideal şekilde karşılanması gerekmektedir.

Erzincan Ovası'nda yetiştirilen buğday, arpa, şekerpancarı, yonca, kayısı, elma, üzüm gibi ürünlerin yetişmesinde Erzincan'ın iklimi, morfolojisi ve toprak yapısı olumlu koşulları oluşturmaktadır. Ancak sulama koşullarının iyileştirilmesi için optimum koşulların yaratılması gerekmektedir. Bu sayede sürdürülebilir tarım sağlanabilir (Gümüş & Durduran, 2020).

İnceleme alanı jeotermal kaynaklar bakımından da önemli bir potansiyele sahiptir. Fay boyunca çıkan termal sular yeterince değerlendirilmemektedir. Yatırımlar az ve yetersiz kalmaktadır. Termal suların tarımsal açıdan kullanılması, tarıma ve seracılığa olumlu yönde etki edecektir. Termal sularla ısıtılan seralara dünyada ve Türkiye'de birçok yerde rastlanmaktadır. Ancak Erzincan için bu durum böyle değildir. Seracılık faaliyetlerine yeterince önem verilmemiş, koşulların uygunluğuna

rağmen seracılık faaliyeti sekteye uğramıştır. Seracılık, yörenin tarım ürünlerinin zenginleşmesi ve çeşitli tarım ürünlerinin yetişmesi için önemli bir fırsattır. Genellikle kış mevsiminde sebze ve fidan üretiminde kullanılan seralar, yöredeki Cimin Üzümlü için de oldukça elverişli koşullar oluşturabilir, don ve sel olayından daha az etkilenmesine neden olabilir. Üretimde yıldan yıla olan dalgalanmalar bu sayede en aza indirgenebilir, ulaşım ve pazarlama açısından da kolaylık yaratabilir. Kışın en azından yöre halkının ihtiyaçlarını karşılayacak sebze üretimi yapılabilir. Erzincan'daki potansiyeli yüksek termal kaynakların değerlendirilmesi gerekmektedir. Bunların yanında son zamanlarda Erzincan İl Tarım ve Orman Müdürlüğü verilerine göre Merkez ve Üzümlü ilçelerinde uygulanan 50 adet 2000 metrekare toplamda 100 dekar sera alanı proje sayesinde sera uygulamalarının başladığını söyleyebiliriz. 100 dekar yeni sera alanı sayesinde birinci ürün domatesin üretim miktarının 2500 ton kadar artacağı belirtilmektedir. 100 dekarlık sera alanı ile toplam sera varlığının 500 dekarı aşacağı belirtilmektedir.

Erzincan Ovası'nın tarım alanları için getirilen bu öneriler uygulanabilirliği olan önerilerdir. Sahadaki tarımsal gelişim açısından yukarıda verilen önerilerin faydalı olacağı düşünülmektedir. Potansiyeli yüksek güçlü yanların daha da güçlü hale getirilmesi tarım alanlarının gelişiminde büyük bir etki yaratacaktır. Termal kaynakların seralar için kullanılması, sulama imkânlarının geliştirilmesi, verimsiz alanlarda nöbetleşe tarım gibi öneriler Erzincan Ovası'nda tarımsal faaliyetlerin gelişmesine katkı sağlayacak önerilerdir.

Kaynakça

- Akkan, E. (1964). *Erzincan ovası ve çevresinin jeomorfolojisi*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Altınok, Y. (1995). Erzincan yöresinin deprem tehlikesi. *Jeofizik Dergisi*, 9(1), s: 245-249.
- Ardos, M. (1985). Jeomorfoloji açısından Türkiye ovalarının oluşumları ve gelişimleri. *Coğrafya Dergisi*, (1), s: 111-126.
- Atalay, İ. (2006). *Toprak oluşumu, sınıflandırılması ve coğrafyası*. Meta Basım Matbaacılık.
- Bahtiyar, M. (1974). Erzincan çorak topraklarında, ıslahın toprağın fiziksel özelliklerine etkisi, ıslah sonrası kültür bitkilerinin yetiştirilmesi ve drenaj ihtiyaçlarının tespiti üzerine araştırmalar. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 5(1), s: 1-20.
- Cengiz, T., Akbulak, C., Özcan, H., & Baytekin, H. (2013). Gökçeada'da optimal arazi kullanımının belirlenmesi. *Tarım Bilimleri Dergisi*, (19), s: 148-162.
- Çağlar, Ö., Öztürk, A., & Bulut, S. (2011). Bazı ekmeklik buğday çeşitlerinin Erzurum ovası koşullarına adaptasyonu. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 37(1), s: 1-7.
- Gedik, A. (2008). Kemah-Erzincan-Çayırlı yöresi tersiyer birimlerinin jeolojisi ve petrol kaynak kaya özellikleri, *MTA Dergisi*, (137), s: 1-26.
- Gümüş, M. G., & Durduran, S. S. (2020). Sürdürülebilir arazi yönetiminde optimal tarım arazilerinin belirlenebilmesi için çok kriterli karar destek sistemlerinin kullanımı: Beyşehir-Kaşaklı alt havzası örneği. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 9(2), s: 883-897. <https://doi.org/10.28948/ngumuh.719391>
- Haylı, S. (2002). Erzincan Ovası'nda tarımın başlıca özellikleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), s: 1-29.
- Kaya, M. (2011). Erzincan iklim ve meteoroloji verileri. *Tesisat Mühendisliği Dergisi*, (34), s: 34-42.
- Kurtuluş, C. (1993). "13 Mart 1992 Erzincan depremi ve sonuçları". 2. Ulusal deprem mühendisliği konferansı bildirileri, s. 310-318, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası Yayınları.
- Lu, H., & Campbell, D. E. (2009). Ecological and economic dynamics of the Shunde agricultural system under China's small city development strategy. *Journal of Environmental Management*, 90(8), p: 2589-2600. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2009.01.019>

Mugabi, J., Kayaga, S., & Njiru, C. (2007). Strategic planning for water utilities in developing countries. *Utilities Policy*, 15(1), p: 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.jup.2006.10.001>

Özbek, A. K., & Öztaş, T. (2004). Tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı; Erzurum örneği. *Ekoloji*, 13(52), s: 1-6.

Özşahin, E., Eroğlu, İ., & Pektezel, H. (2016). Erzincan ilinde yerleşmelerin ve nüfusun yükselti basamaklarına göre dağılışı. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), s: 143-156.

Polat, P., & Yalçın, F. (2020). Erzincan ili arazi kullanımının (2000-2018 yılları arası) CORINE sistemi ile değerlendirilmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25(44), s: 125-150. <https://doi.org/10.17295/ataunidcd.784390>

Polat, P., & Altınbilek, M. S. (2021). Erzincan'ın iklim özellikleri ile Erzincan'da kaydedilen uzun dönem (1930-2020) sıcaklık ve yağış verilerinin trend analizleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 26(46), s: 55-80. <https://doi.org/10.17295/ataunidcd.959297>

Puiu, C., Stanciu, M., & Sîrbu, M. (2009). Understanding the strategic planning process. *Revista Academiei Fortelor Terestre*, 14(1) p: 68-73.

Sav, O., & Sayın, C. (2015). Sebze tohumculuk sektörünün SWOT analizi ile incelenmesi: Antalya ili örneği, *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), s: 17-28.

Saygılı, M. G. (2000). *Erzincan ili arazi varlığı*. T.C. Başkanlık Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Taş, B. (2009). Sultandağı ilçesinde tarımsal arazi kullanımı ve planlama önerileri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 14(22), s: 29-44.

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Erzincan İl Tarım ve Orman Müdürlüğü. (2022, Haziran 30). <https://erzincan.tarimormman.gov.tr/FotografGalerisi/ova/erzincan%20ova.jpg>

Weber, L. J. (2009). *Land cover classification for land cover accounting* [Conference presentation] In 14th Meeting of the London, Canberra, Australia.

http://unstats.un.org/unsd/envaccounting/londongroup/meeting14/LG14_9a.pdf

Celal ŞENOL

Arş. Gör. Dr. | Res. Asst. PhD.

Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, İstanbul-TÜRKİYE
Marmara University, Faculty of Human and Social Sciences, Department of Geography, Istanbul- TURKIYE

ORCID: 0000-0003-0857-866X

celal.senol@marmara.edu.tr

Belgrad Ormanının Sürdürülebilirliği: Potansiyel, Fiyat ve Hizmet Politikası Hakkında Ziyaretçi Görüşleri

Öz

Bu araştırma, İstanbul'un kuzey ormanlarının bir bölümü olan Belgrad Ormanı ve rekreasyon alanının sürdürülebilir kullanımının kullanıcılar odağında analizini ele almaktadır. Şehrin oksijen deposu olan orman, özellikle yerel halkın yoğun olarak spor, aktivite, mangal ile gözlem gibi farklı ilgi alanlarına yönelik faaliyetler için kullandığı yerlerin başında gelmektedir. Bu tür toplu kullanım alanlarında ziyaretçilerin farklı ihtiyaç ve beklentileri olabilmektedir. Bunlardan bir tanesi orman içine yapılacak ücretli tesislerin kullanılma durumudur. Araştırmada ziyaretçilerin mekân kullanım şekli ve yöntemi, ücret politikası, yönetimi ve koşulların iyileştirilmesine yönelik farklı sorular hazırlanmıştır. Çalışma sahasında nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup, mülakat yapılan kişilerden 193 tanesi değerlendirilmeye alınmıştır. Mülakat sonuçlarında parkı kullananların %68'i memnuniyet belirtirken, soru özelinde bu oran yakalanamamıştır. Ormanlık saha içinde ücrete tabi eğlence sektörünün faaliyete geçmesi konusunda yapılan çalışmada katılımcıların %27'sinin bu amaçlı yeni yapılaşmaya destek vermekte, %73'ü ise ekolojik sisteme müdahale edilmeye neden olacak yapılaşmaya gerek olmadığını düşünmektedir. Ancak orman sahasına yapılacak herhangi bir tesisin ücret karşılığında kullanılmasına ise %74 gibi önemli bir kesim evet cevabını vermiştir. Genel olarak bakıldığında insanlar ormanlık sahada herhangi bir yapılaşmaya sıcak bakmamaktadır. Fakat ücret mukabilinde kullanmaya onay vermektedir. Bu durum park idaresince gelişim ve uygulanacak politik tutum üzerinde yönlendirici olmaktadır. Sonuç olarak her yaş grubunun sıklıkla kullandığı Belgrad Ormanının sürdürülebilirliği, planlı yönetim ilkelerine bağlıdır. Bu yüzden ziyaretçilerin istek ve beklentilerinin ekolojik durumla birlikte değerlendirilmeye alınması planlı kullanımı daha anlamlı kılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Belgrad Ormanı, Sürdürülebilir Kullanım, Sosyal ve Ücretli Hizmetler.

Sustainability of the Belgrade Forest: Visitor Opinions about the Potential, Price and Service Policy

Abstract

This research focuses on the analysis of the sustainable use of the Belgrade Forest and recreation area, which make up a part of the northern forests of Istanbul. The forest, which is defined as the oxygen reservoir of the city, is one of the places that the local people use intensively. Activities for different interests such as sports, activities, leisure time, barbecue and observation are carried out in the recreation area. In such public use areas, visitors may have different needs and expectations. One of them is the use of paid facilities to be built into the forest. In the research, different questions were prepared about the way and method of use of the place, wage policy, management and improvement of conditions. A total of 193 people voluntarily responded to the study. While 68% of them stated satisfaction in terms of general use of the park, this rate could not be achieved in the specific question. In the study conducted on the activation of the entertainment sector, which is subject to a fee, within the forest area, 27% of the participants support the new construction for his purpose, and 73% that there is no need for construction that will cause interference in the ecological system. However, a significant portion of 74% answered yes to the use of any facility to be built on the forested area for a fee. In general, people do not look kindly upon any structures on the forested site. However they approve the usage of it in return for a fee. This situation is a guide for the development and political attitude to be applied by the park administration. As a result, the sustainability of the Belgrade Forest, which is often used by all age groups, depends on the principles of planned management. Therefore, taking into account the wishes and expectations of visitors together with the ecological situation will make the planned use more meaningful.

Keywords: Istanbul, Belgrade Forest, Sustainable Use, Social and Fee Services.

Giriş

Türkiye’de orman alanlarının korunmasına yönelik ilk resmî düzenleme 1956 yılı “Orman Kanunu” ile başlamıştır. Bunu takip eden yıllarda değişik uygulamalar olsa da en önemlisi 1983 yılında koruma alanlarının belirlenmesi, geliştirilmesi ve yönetilmesine yönelik “Millî Parklar Kanunu” dur (Sayan & Karagüzel, 2010, s. 1257-1259). Türkiye’de 2022 yılı itibariyle koruma altına alınmış 48 millî park, 262 tabiat parkı, 113 tabiat anıtı, 31 tabiatı koruma alanı, 85 yaban hayatı geliştirme sahası ve 95 sulak alan bulunmaktadır. İstanbul’da Anadolu ve Avrupa Yakalarında orman sahası içinde veya münferit 26 adet tabiat parkı bulunmaktadır. Bu parkların yarısından fazlası (14 adet) Belgrad Ormanı içinde kalmaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022).

Korunan alanlar, millî park ve orman alanlarının yönetimi ve geliştirilmesine yönelik literatürde farklı çalışmalar bulunmakta olup, bu çalışmalar genel olarak bir alanda yığılma göstermiştir. Coğrafyacılar çalışmalarında (Bingül Bulut & Yulu, 2022, s. 43-45; Birinci vd., 2016, s. 285-288; Doğanay, 2003, s. 171-173; Doğanay & Alım, 2003, s. 127-130; Doğru & Aydın, 2020, s. 328-330; Eser & Akgündüz, 2021, s. 347-350; Güner, 2000, s. 383; Kaya, 2016, s. 217-219; Kocakuşak & Yiğitbaşoğlu, 1988, s. 151; Taşlıgil, 1994, s. 257-260; Yulu vd., 2021, s. 43-45) daha çok potansiyel tespit etme ve durum belirlemeye odaklanarak, orman ve parkların potansiyel durumu, kullanımı ve ziyaretçi ilişkisine değinmişlerdir. Mühendislik, peyzaj ve ormancılıkla ilgili bölümler ve diğer araştırmacılar ziyaretçi kullanımları ile rekreasyon arasındaki ilişkiyi (Chang, 1997, p. 147-149; Cole, 2001, p. 12-15; Demirel & Pouya, 2020, s. 1-13; Göktuğ & Arpa, 2015, s. 146-150; Kim et al., 2003, p. 169-171; Manning & Ciali, 1980, p. 329-333; Shelby & Vaske, 1989, p. 270-275; Vaske & Shelby, 2008, p. 111-120) kalabalıktan etkilenme, ziyaretçi profili, beklentiler ve rekreasyon alanının özelliklerini (Çetin vd., 2018, s. 2629-2631; Chang, 1997, p. 147-150; Kuentzel & Heberlein, 1992, p. 377-380; Stankey, 1980, p. 1-22) memnuniyet düzeyleri ve bunları etkileyen fiziksel, sosyal, doğal ve yönetsel koşullar ile rekreasyon aktivitesini (Agyeman et al., 2019, p. 178-180; Arabatzis & Grigoroudis, 2010, p. 163-166; Fleishman & Feitelson, 2009, p. 86-90; Manning, 2011, p. 11-20) konu edinen çalışmalar yapmışlardır.

Bazı araştırmacılar da bu korunan alanların kullanımı, motivasyon, ziyaretçi yapısı, beklenti ve ücret ödeme isteği gibi daha özel konularda çalışmalar yapmıştır. Bunlardan (Amuquandoh, 2017, p. 152-155; Cheung, 2016, p. 201-208; Kim et al., 2003, p. 170-175; Kruger & Saayman, 2010, p. 93-95; Pan & Ryan, 2007, p. 288-290; Saayman & Saayman, 2009, p. 49-55; Scholtz et al., 2013, p. 1-5) bilgi öğrenme, motivasyon ve rahatlama, (Brezina et al., 2017, p. 312-315; Kruger & Saayman, 2010, p. 93-97; Pan & Ryan, 2007, p. 288-290; Saayman & Saayman, 2009, p. 49-55; Scholtz et al., 2013, p. 1-5; Šodková et al., 2020, p. 1-7; Tao et al., 2004, p. 149-153), rekreasyon aktivitesine katılma, deneyimleme, doğada bulunma, fotoğraf çekme, macera, kültürel ve kişisel gelişim, (Bamwesigye et al., 2020, p. 1-7; Cheung, 2016, p. 201-205; Cheung et al., 2014, p. 35-40; Cheung & Jim, 2014, p. 149-154; Doli et al., 2021, p. 1-7; Han et al., 2011, p. 451-455; Huang et al., 2014, p. 405-410; Lee et al., 2013, p. 288-292; López-Mosquera, 2016, p. 165-168) rekreasyon alanlarında ücret ödeme konularında çalışmalar yapmışlardır.

Yerel yönetimler ve uygulayıcı birimler kentsel alanlarla ilgili planlama yaparken ziyaretçilerin istek ve algılarını da dikkate alarak sürdürülebilir bir çerçevede uygulama yapmaktadır (Beer, 1994, p. 69-72; Sturm & Cohen, 2014, p. 20--24). Günümüz koşullarında tüketimin hızlı olmasından dolayı göz ardı edilemeyecek kadar önemli olan sürdürülebilirlik, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için mevcut varlıkların dengeli ve planlı bir şekilde kullanılmasını ifade etmesinden dolayı daha fazla ilgi çekici boyuta gelmiştir. Günümüzde kentlerin nüfusunun artmasına paralel olarak ve fiziksel alan sürekli genişleyerek orman ekosisteminin küçülmesine neden olmaktadır. Kırsal bölgelerden kentlere yaşanan göç hareketi şehirleri baskı altına almış, şehir içinde ve dışında var olan yeşil alanlar bu şekilde zamanla değişim geçirerek azalmaya başlamıştır (Sağlam & Özkan, 2011, s. 555,568). Kentlerde nüfus miktarı ve nüfusun istekleri sürekli artmakta

ve çeşitlenmektedir. Bu istek, sürdürülebilir kaynak yönetimi ve sürdürülebilir kalkınma karşısında bir risk oluşturmaktadır (Bateman et al., 2002, p. 13-24; Beer, 1994, p. 70-71). Rekreasyon alanları bu istek ve ihtiyaçların başında gelmektedir. Dolayısıyla belediyeler halkın kullanımına hizmet etmesi gereken ormanlık alanları tehdit unsurlarına karşı korumalı ve ziyaretçilerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde düzenlemelidir.

Ormanlar ekonomik getirisi kadar özellikle kalabalık kentlerin yaşam kalitesini kontrol altında tutan önemli parametreler arasında bulunmaktadır. Bu konuda insanların kullanımına sunulan alanların oluşturulması ve erişilebilirlik gibi alt yapının hazırlanması önemlidir (Doli et al., 2021, p. 1-3). Türkiye’de özellikle son yıllarda ormanlardan sorumlu kurumlar tarafından bu amaca yönelik çalışmalar yürütülmektedir (Sağlam, 2012, s. 18-19). Yerel yönetimlerin kontrolünde bulunan parklar ve ormanlık alanlar güvenli, bakımlı, ulaşılabilir ve insanların dinlenerek zaman geçirmesi için en uygun yerleri oluşturmaktadır. Fiziksel ve mental olarak dinlenmenin yanında, bu alanlarda ücretli ve ücretsiz faaliyetlere yönelik planlamalar yapılmaktadır (Lawton, 1998, p. 75-76; Sturm & Cohen, 2014, p. 20-23).

Kent merkezine yakın konumda bulunan orman ve rekreasyon merkezleri ücretsiz, düşük maliyetli, kolayca ulaşılabilir, sosyoekonomik ve psikolojik açıdan faydalar sağlamaktadır. Bu hizmetler insanlar tarafından yoğun olarak kullanılmaktadır (Mustafa vd., 2016, s. 174-176,182; Veselaj & Mustafa, 2015, p. 1-5). Bu yüzden şehir nüfusunun önemli bir kısmının kullanımı söz konusudur. Orman alanların korunma ilkesi göz önünde bulundurularak bu tarz yerlerin artırılması insan sağlığı açısından büyük önem taşımaktadır.

Avrupa Çevre Ajansı (AÇA), çevrenin ortak ve kontrollü yönetilmesi için geliştirdiği Ortak Uluslararası Ekosistem Hizmetleri Sınıflandırması (CICES) ile ortak ve uluslararası geçerliliğe sahip bir sınıflandırma önermektedir. Bu sınıflandırma aslında potansiyel hizmetleri tanımlamayı amaçlamaktadır. Çünkü ekosistemin yönetim planlarının oluşturulması ve yaygınlık kazanması standart koşulların olmasına bağlıdır. CICES ekosistem öğelerini tedarik, düzenleme ve kültürel hizmetler şeklinde üç gruba ayırmaktadır. Bu şekilde insanların bilgiyi ölçmeleri, çevre üzerindeki hareketleri ve analizleri anlamaları kolaylaşacaktır (CICES, 2021). Ekosistem ortamının fiziksel özellik ve süreçlerinin sağladığı fayda, ürün, hizmet ve işlev gibi unsurlar insanların fikirlerini ve doğaya bakış açılarını etkilemektedir (Potschin & Haines-Young, 2011, p. 575-578). Ekosistem yaklaşımı doğal ortamın entegre bir şekilde geliştirilmesini esas alarak bozulma ve değişimlere karşı çözüm yolları üretmektedir (Turner & Daily, 2008, p. 25-28). Çünkü insan ve doğa arasında gerçekleşen ekosistem akışını sağlayan doğal unsurların (sermaye) belirli seviye ve miktarı bulunmaktadır. Dolayısıyla tükenebilir bir yapıda bulunan bu sermaye sınırsız insan arzı karşısında yetersiz kalmaktadır (Potschin & Haines-Young, 2011, p. 575-581). Orman ekosistemleri insanlara yalnızca boş zaman geçirebileceği iyi hava ve güzel ortama sahip mekanlar değil, aynı zamanda farklı işlevler ile fayda da sağlamaktadır. Bu yüzden orman ve park alanlarının ziyaretçiler odağında değerlendirilmesi, sürdürülebilir kullanımı, ücret ödeme istekleri ve tercih öncelikleri gibi farklı soruların cevaplarının bilinmesi planlama için büyük önem taşımaktadır.

Koruma altındaki orman ve parklar aynı zamanda ekonomik açıdan bir değer üretmektedir. Günümüzde özellikle kalabalık şehirlerde önemi artmaktadır. Sahip olduğu değer ve fonksiyonuna yönelik hizmet altyapısına ulaştığında en fazla talep gören yerlere dönüşmektedir (Bussey, 1996, p. 1-3; Doli et al., 2021, p. 1-3). Kentlerin çevrelerinde bulunan bu rekreasyonel faaliyet alanları kullanım yoğunluğu sayesinde kendisini kent etki alanına kabul ettirerek politik süreç içinde planlama bölgelerine dahil edilmektedir. Ancak ormanlık sahanın yoğun kullanımı ve kentsel baskı unsurunun devreye girmesi sürdürülebilirliği hususunda bazı sorunları ortaya çıkarmaktadır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada Belgrad Ormanını ziyarete gelenlerin rekreasyon alanı hakkında görüşlerine başvurularak, memnuniyet, fiyat ve hizmetlerin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bunun yanında

son yıllarda orman sahasının kuzeyinden geçen yeni çevre yolu, üçüncü boğaz köprüsü ve yeni havalimanı bölgenin biyolojik çeşitliliği ve sürdürülebilirliği üzerinde bir tehdit unsuru olarak hissedilme durumu öğrenilmeye çalışılmıştır.

Bu etkinin değerlendirilebilmesi için orman alanında ziyaretçilerin kullanım amaçları, sıklığı, memnuniyeti, ücret ödeme istekleri ve çevresel tehditler hakkında görüşlerinin tespiti için bilgilerine başvurulmuştur. Elde edilen veriler ormanlık alanın planlama ve kullanım sürecine katkı sunması amacıyla grafiklere dönüştürülerek değerlendirilmesi kolay hale getirilmiştir. Orman bölgesine girişlerde ziyaretçilerden farklı ücretler alınmakta, ayrıca içeride bulunan bazı hizmetler de ücrete tabidir. Dolayısıyla ücret ödeyerek giren ziyaretçilerin sürdürülebilirlik hakkındaki görüşleri ve bilgi düzeyleri önem taşımaktadır. Bu açıdan ziyaretçilere yöneltilen sorularda insanların mekân üzerindeki fikir ve düşüncelerine erişilmiş olacaktır.

Giriş ve amaç bölümünde çalışmanın konusu olan orman ve parkların şehir ve insanlar açısından önemine değinilmiştir. Literatürde, sürdürülebilir yönetim, potansiyel, durum değerlendirme ve geliştirme yöntemleri kapsamında yapılmış önemli bazı örnek çalışmalara değinilerek, araştırmanın özgünlüğü ve bilimsel alana katkısı vurgulanmıştır. Yöntem kısmında çalışmada kullanılan verilerin hangi şekilde ve nasıl elde edildiği ele alınmıştır. Kullanılan yöntemin amacı, araştırmanın örnek soruları ve sonuç kısmını şekillendiren veriler bu bölümde paylaşılmıştır. Bulgular kısmında çalışmada elde edilen verilerin sonuçları grafiklerle desteklenerek açıklayıcı bir şekilde ele alınmış olup, nicel verilerin paylaşıldığı bölümdür. Değerlendirme, tartışma ve sonuç bölümü ise çalışma sonucunun genel olarak değerlendirildiği ve bulguların tartışmaya açıldığı alandır. Sonuç kısmında çalışmanın baştan sona en kısa ve öz şekilde aktarımı yapılarak bilimsel çalışmanın çıktıları anlatılmıştır.

Çalışma Sahası

Belgrad Ormanı, İstanbul Orman Bölge Müdürlüğü'nün yönetiminde şehrin kuzeyinde Karadeniz kıyısında doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Ormanın en yüksek noktası 230 metre olup genel olarak kuzeye doğru eğim fazla, güneye doğru ise daha az meyillidir (Tavşanoğlu, 1952, s. 88). Belgrad Ormanı ve içinde bulunan tabiat parkları İstanbul'un önemli koruma alanları arasındadır. 1956 yılında mesire ve piknik alanı olarak hizmete açılan bölge, 5.442 ha alana sahiptir (Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 1993). (Şekil 1). Orman, Karadeniz üzerinden gelen nemli havanın etkisiyle bölgenin en fazla yağış alan (en fazla sonbahar-kış) yerleri arasında kalmaktadır. Bu durum tür açısından zengin bir flora varlığının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bitki, hayvan ve su varlığı açısından zengin olan ormanında (Tavşanoğlu, 1952, s. 88) koruma tedbirleri uygulandığından avcılık, ormancılık ve toplayıcılık gibi beşerî faaliyetlerin yapılması yasaklanmıştır. Bu nedenle bölge ekosistemi içinde fauna ve flora türlerinde sürekli artışlar söz konusudur. Bölgede biyo-çeşitlilik, beşerî faaliyetlere izin verilen sahalarda risk altında kalmaktadır. Bu yerlerin başında orman içinde yoğun olarak faaliyet gösteren su dolmuş tesisleri gelmektedir. Bunun dışında bölgenin piknik alanı olması, kişisel ve evsel atıkların (deterjan, plastik, metal, kâğıt ve gıda atıkları) dönemlik olarak artmasına yol açarak ekosistem açısından risk oluşturmaktadır.

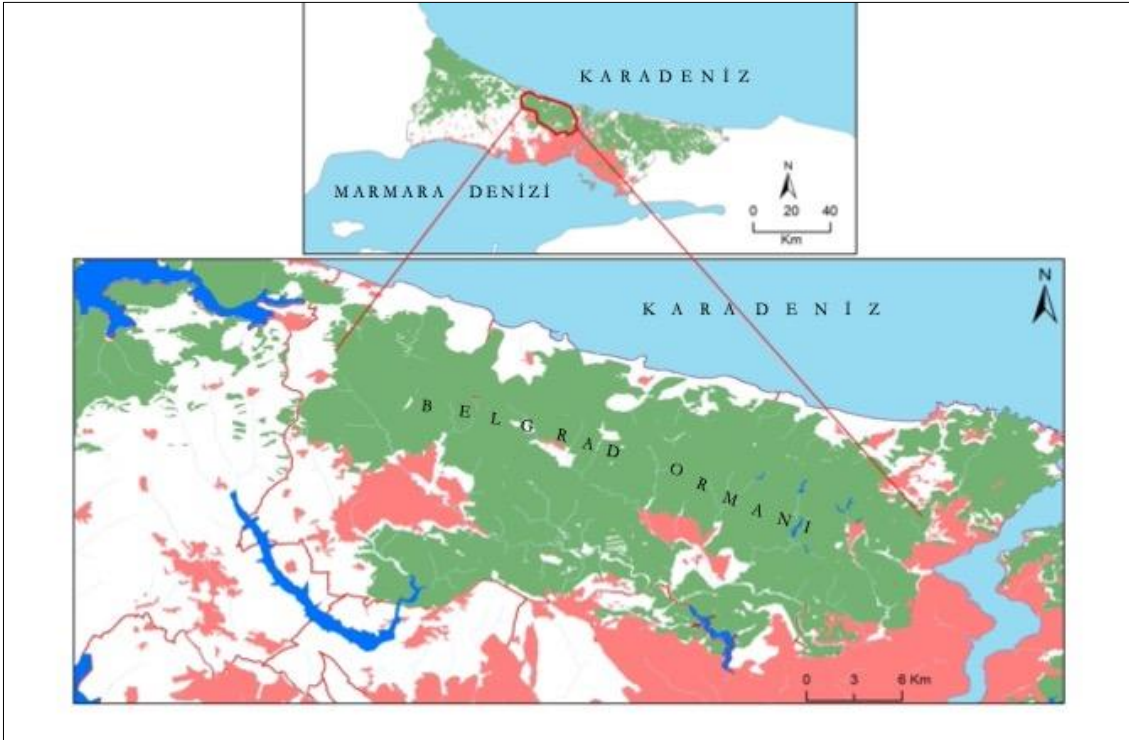
Ormanlar, beşerî faaliyetlerle birlikte ekonomik sistemin önemli girdilerini oluşturmaktadır. Bunlardan en yaygın olanı ise odun üretimi olmuştur. Belgrad ormanı içinde oluşturulan köylerde ilk zamanlarda temel geçim kaynağını meşe odunu ve kömürü üretimi oluşturmuş (Tavşanoğlu, 1952, s. 89) ancak ormanda ve su kaynaklarında tahribat boyutunun artması üretimin durdurulmasına ve yerleşmelerin taşınmasına yol açmıştır (Görcelioğlu, 1985, s. 45-46). Orman, aynı zamanda geçmişten günümüze kadar içinde bulundurduğu çok sayıda bent ile kentin su ihtiyacını karşılayan orman potansiyel olarak varlığını sürdürmüştür. Günümüzde ise daha çok kentsel alanın rekreasyon merkezi olarak faaliyet göstermektedir.

Belgrad, Paris'in Boulogne'si, Berlin'in Grünwald'i gibi İstanbul kenti için büyük bir öneme sahip ormanı oluşturmaktadır. Ormanlık saha daha çok hafta sonları yürüyüş yapmak, vakit

geçirmek, spor yapmak ve eğlence amaçlı kullanılmaktadır. Temel olarak iki tip kullanıcı bulunmaktadır; bunlar spor yapmak isteyenler ve yeme içme için gelenlerdir. Spor için gelenler genellikle sabahları tercih ederken, yeme içme için gelenler öğle ve sonrası giriş yapmaktadır. Ormanlık alana hafta sonları özellikle yaz aylarında ziyaretçi girişleri artmakta olup, yıllık tam belirlenememekle birlikte 1 milyonun üzerinde giriş yapılmaktadır. Orman içinde bulunan tabiat alanlarında (14 adet) eğlence, dinlenme, yürüyüş, spor, aktivite, fotoğraf çekimi, mangal, yaban hayatı gözlemciliği ve biyo-çeşitlilik izleme gibi etkinlikler gerçekleştirilebilmektedir. Girişlerin ücretli olduğu bölge içinde restoran, wc, büfe, otopark ve idari binalar bulunmaktadır. (Şekil 2)

Şekil 1

Belgrad Ormanı Konum Haritası

Şekil 2

Belgrad Ormanı Rekreasyon Alanına Ait Bazı Görseller

Materyal ve Yöntem

Öncelikle çalışmada, Olasılıklı Olmayan Örneklem Yöntemlerinden (OOÖY) Gelişigüzel Örneklem (Haphazard Sampling) kullanılmıştır. Burada parka gelenler arasında araştırmacının önceden belirlediği değerler ölçütünde kişiler ön seçime tabi tutulmuştur. Bu yöntem kısa zamanda hızlı veri topladığından ön test uygulamaları, pilot çalışmalar ve odak grup görüşmelerinde sıklıkla kullanılmaktadır. Kullanılan bu yöntem ve amaç literatürde çalışılmayan bir alan olarak dikkati çekmektedir. Rekreasyon alanını doğrudan kullanan insanlar üzerinde mekânın potansiyeli, fiyat politikası, hizmet olanakları, memnuniyet ve ücret ödemeye karşı olan tutum değerlendirilmeye alınmıştır. Ayrıca ziyaretçilere rekreasyon alanında yapılacak değişiklikler karşı tutumların tespitine yönelik sorular yöneltilmiştir.

Bu kapsamda yöneltilen sorularda;

- Ormanı/parkı ziyaret edenlerin, memnuniyet durumu
- Ormanı/parkı ziyaret edenlerin, kullanma sıklıkları
- Ormanı/parkı ziyaret edenlerin, tercih nedenleri
- Ormanı/parkı ziyaret edenlerin, ücret/fiyat politikası hakkında görüş ve beklentileri
- Ormanı/parkı ziyaret edenlerin, hizmetler hakkındaki düşünceleri
- Ormanı/parkı ziyaret edenlerin, ücretli faaliyetler oluşturulması hakkındaki görüşleri
- Orman/parkın potansiyel kullanımında yaşanabilecek değişikliklerin ziyaretçiler odağında neler olabileceği gibi konulara cevap aranmıştır.

Ziyaretçilerin eğitim seviyeleri, yaşları ve çevresel algı düzeyleri kısa cevaplardan oluşan sorularla ölçülmeye çalışılmıştır. Mülakatlar, orman içinde rasgele seçilen (gelişigüzel) kişilere uygulanmıştır. Mülakat teknik ve yönteminin sonucunu doğru nitelikteki bilgiden uzaklaştıracak ve eksik cevaplandırılan soruların olduğu kağıtlar değerlendirilmeye alınmamıştır. Bu şekilde ormanı kullanan kişilerin görüşleri daha doğru ve orantılı ölçülmeye çalışılmıştır. Uygulanan mülakat kişi başına ortalama 20 dakika sürmüştür ve öncesinde T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Etik Kurulu'nun 09/03/2022 tarih ve 2022-17 sayı no ile vermiş olduğu araştırma izni çerçevesinde etik bilgilendirilmesi yapılmıştır.

Ziyaretçilere yöneltilen sorulardan bazıları şunlardır.

Belgrad Ormanının genel hizmetlerinden memnun musunuz?

a) Evet

b) Hayır

Belgrad Ormanını ne sıklıkla ziyaret edersiniz?

a) Her gün

b) Ayda 1

c) Ayda 2-4

d) Yılda 1

Ormanlık alanın potansiyel kullanımında yakın gelecekte (5-10 yıl) değişiklik yaşayabileceğini düşünüyor musunuz?

a) Evet

b) Hayır

c) Kararsızım

Eğlence amaçlı yeni yapılaşmayı destekler misiniz?

a) Evet

b) Hayır

Eğlence amaçlı yapılacak ücretli yerleri kullanmayı düşünür müsünüz?

a) Evet

b) Hayır

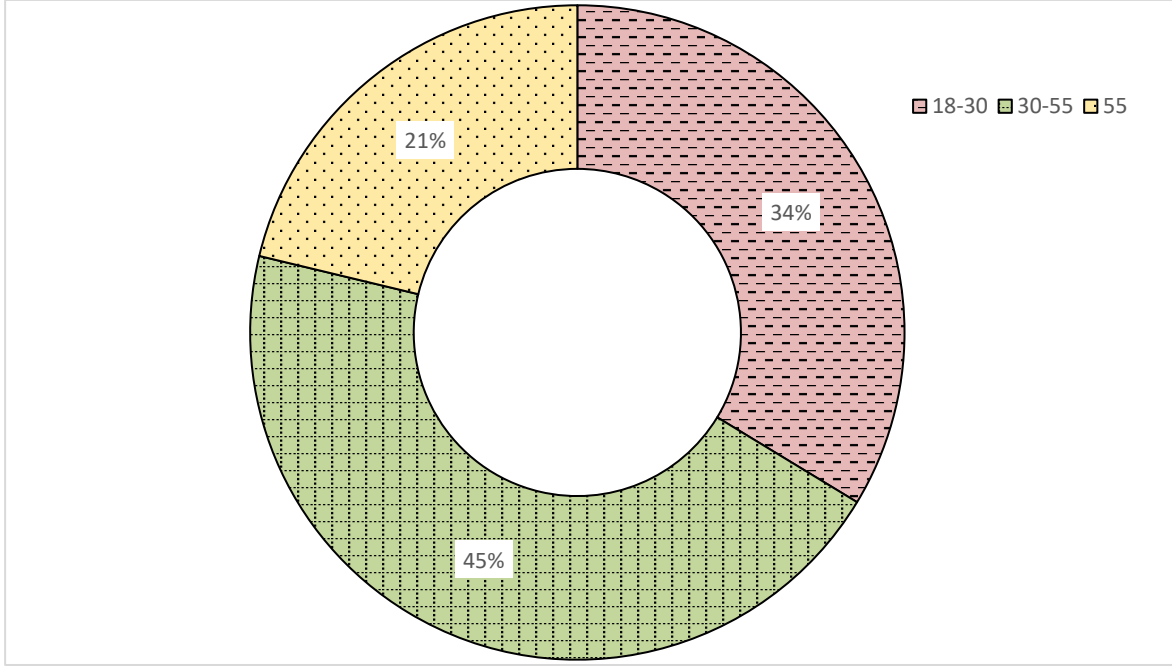
Bu çalışmanın metodolojisini, Belgrad Ormanı hakkında yapılan mülakat sonuçları oluşturmaktadır. Çalışma sonucunda kullanıcıların orman bölgesi hakkındaki görüşleri, beklentileri ve yönelimleri değerlendirilmiştir. Toplam 193 kişi ($Yaş_{Ort.}=40,4$) mülakata katılmıştır.

Bulgular

Belgrad Ormanı için yapılan mülakata katılan kişilerin büyük bir kısmı üniversite mezunlarından (%81) oluşmakta ve yaş ortalaması 40,4'tür. Görüşleri alınan 193 kişinin %45'i 30-55, %34'ü 18-30 yaş aralığında ve %21'i 55 yaş üzerindedir. Yaş gruplarında en fazla %45 ile 30-55 yaş arası katılım sağlarken, en az katılım 55 yaş üzerine (%21) aittir. Ormanlık alanı kullanan ziyaretçilerin giriş ücretinin uygunluğu ve ücretli aktivitelere katılım oranlarının analiz edilebilmesi için aylık gelirlerine yönelik sorular yöneltilmiştir. Katılanların %60'ının geliri >5000 TL, %40'nın ise <5000 şeklinde cevaplandırmıştır. İstanbul'un en popüler ormanı olan Belgrad'a gelen ziyaretçilerin ise %53'ü erkek, %47'si kadınlardan oluşmaktadır. Ormanı ziyaret edenlerin %73'ü aileleriyle birlikte gelmektedir. Bu durum rekreasyon alanlarını insanlar, daha çok aileleriyle vakit geçirmek için kullandığı anlaşılmaktadır. Yalnız veya arkadaş gruplarıyla gelenlerin oranı ise %27 olmaktadır. Ziyarete gelen grupların ortalama büyüklüğü (kişi sayısı) 3,6 olarak tespit edilmiştir. (Şekil 3).

Şekil 3

Yaş gruplarına göre ziyaretçi oranları

Ormanlar ve parklar gibi koruma altında bulunan alanların yönetiminde amaç, sahip olduğu değerlerin (doğal ve kültürel) korunmasının yanında ziyaretçi memnuniyetinin sağlanmasıdır. Bu alanlara yönelik ziyaretçi talepleri sürekli artmakta bu durum koruma hedeflerine ulaşmada güçlük yaratmaktadır (Fletcher, 2003, p. 21-30; Glover, 1999, p. 73-80). Rekreatyonel faaliyetlerin yürütüldüğü alanların belirli bir taşıma kapasitesi bulunmaktadır.

Yapılan ziyaretin ve rekreatyonel faaliyete yönelik genel memnuniyet durumunun nasıl olduğuna yönelik sorulara verilen cevapların %68'i memnun, %32'i memnun değilim demiştir. Bu sonuç park kullanımında ziyaret edenlerin önemli bir kısmının memnuniyet düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. Memnun olmayanlara nedenleri sorulduğunda potansiyelin altında verilen hizmetler, kalabalık olması, düzensiz ortam ve kültürel uyumsuzluk olduğunu belirtmiştir. Bu yanıtın önemli bir kısmı Neşetsuyu Tabiat Parkı'nda yapılan mülakatlardan elde edilmiştir. Bu durumun sebebi ise özellikle sadece yürüyüş parkurunu kullanmaya ve iyi vakit geçirmeye gelenlerin ateş yakanlardan ve kalabalıktan rahatsız olmalarıdır.

Katılımcılara yöneltilen "ormanlık sahada bulunan herhangi bir parkı yılda kaç defa ziyaret ediyorsunuz?" sorusuna ziyaretçilerin tümü yanıt vermiştir. Katılımcıların %34,2'si parkı yılda 4-10 gün ziyaret ettiğini belirtirken, ikinci en fazla ziyaret sıklığı %30,6 ile yılda 2-4 gündür. Katılımcıların büyük çoğunluğunu oluşturan bu iki cevap grubu (%64,8) parkı 12 ayda 2-10 kez ziyaret etmektedir. Parkı ayda bir defa ziyaret edenlerin oranı (%20,2) azımsanamayacak derecededir. Haftada 1-4 gün arasında gittiğini belirtenlerin toplam oranı ise %15'tir. İnsanlar şehrin merkezinde ve kolay ulaşılabilir bir konumda olmasından dolayı parkı, sık sık ziyaret ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum parkı sürekli kullanan %35,2 gibi bir grubun varlığıyla kendini göstermektedir. (Tablo 1).

Tablo 1

Yıllık Ziyaret Sayısı ve Oranı

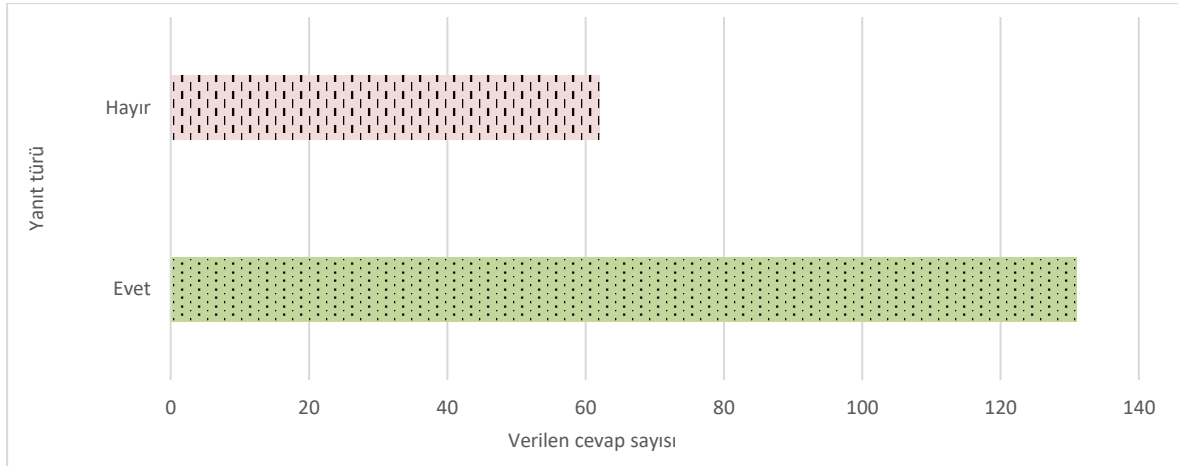
Ziyaret sıklığı	Ziyaret sayısı	Yüzde (%)
-----------------	----------------	-----------

Haftada 1	17	8,8
Haftada 2-4	12	6,2
Ayda 1	39	20,2
Yılda 2-4	59	30,6
Yılda 4-10	66	34,2
Toplam	193	100

Ormanlık alanın potansiyel kullanımının yakın gelecekte (5-10 yıl) değişiklik yaşayabileceğinin tespitine yönelik sorulara katılanların %52'si "Evet" cevabını verirken, %33'ü "Hayır" yani herhangi bir değişiklik olacağını düşünmüyorum şeklinde cevap vermiştir. Katılanların %15 ise kararsız olduğunu belirtmiştir. Bu sorunun yöneltmesinin ana nedeni, hızlı genişleyen şehir sınırı, ulaşım ve diğer yollarla ormanlık sahaların vasfını kaybetmesinin insanlar üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Katılımcılara yöneltilen sorulardan bir diğeri ormanın kuzeyine inşa edilen havalimanı ile orman içinden geçen Kuzey Marmara Otoyolunun (KMO) rekreasyon bölgesine zarar verip vermeyeceğidir. Bu soruya %60 "Evet zarar verir" şeklinde cevap vermiştir. Aynı soruya %20 "hayır zarar vermez", %20 ise "kararsızım" şeklinde cevap vermiştir. Ormanın etrafında sürekli genişleyen yerleşmenin rekreasyon sahası üzerinde etkisine ziyaretçilerin %50'si "Evet etkiler", %40'ı "Hayır etkilemez", %10'u ise "Kararsızım" cevaplarını vermiştir. (Şekil 4).

Şekil 4

Ormanlık Sahanın Genel Memnuniyet Durumu

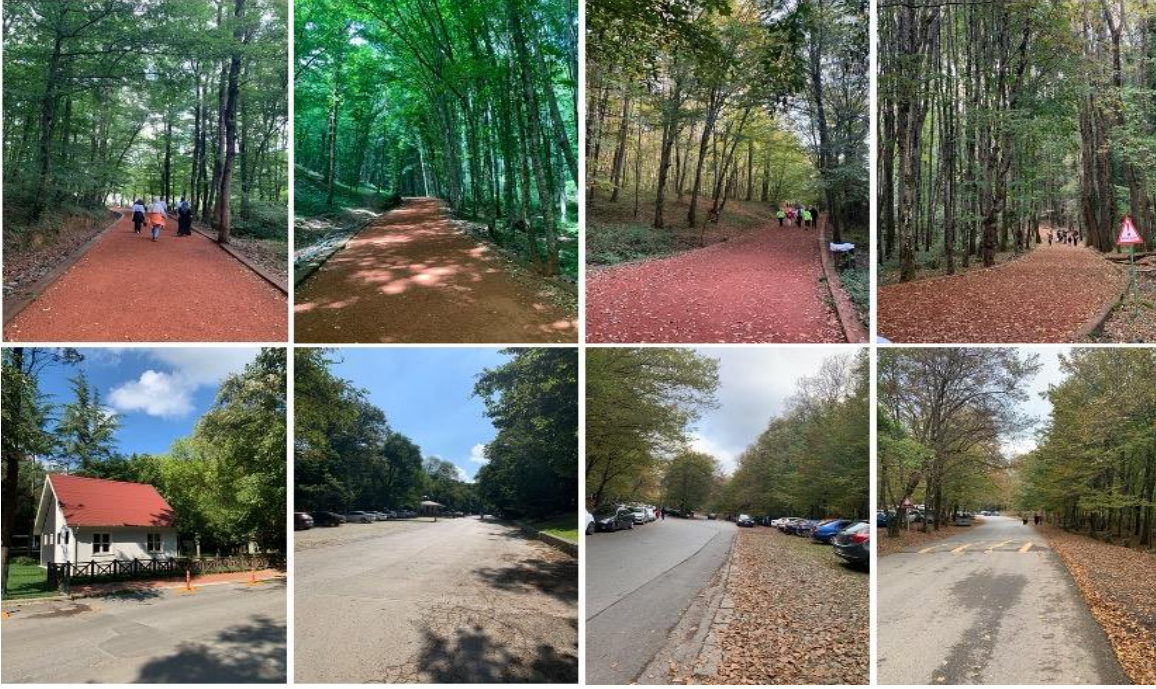
Orman içindeki rekreasyon alanlarının yeterliliğine yöneltilen soruya katılımcılar %58 "Evet yeterli", %42 "Hayır yetersiz" yanıtını vermiştir. Ziyaretçilere park içinde eğlence amaçlı farklı nitelikteki yapılaşmaya karşı tutumları ile bunları kullanmaya istekli olup olmadıklarına yönelik sorular yöneltilmiştir. Katılımcıların %73'ü "hayır" yanıtı vererek ormanlık sahaya yapılacak eğlence işletmelerine destek olmadıkları görülmüş, %27'si ise "evet" eğlence amaçlı tesisler kurulabilir demiştir. Aynı gruba eğlence tesisleri açılması durumunda "ücret karşılığı kullanmak ister misiniz?" sorusu yöneltilmiştir. Buna ziyaretçilerin %74 "evet, açılırsa kullanım" %26 "hayır, kullanmam" cevabını iletmiştir. Bu iki soruda ziyaretçilerin verdiği cevaplar dikkate alındığında bir uyumsuzluk görülmektedir. Ancak ziyaret edenlerin %79'unun 18-55 yaş aralığında olması, çocuklu ailelerin yoğun olarak kullanması ve şehirdeki en büyük rekreasyon alanını oluşturması ücretli kullanım talebinin yüksek olmasına yol açmaktadır.

Orman, kendi içinde farklı bölgelere ayrılmaktadır. Bu bölgeler de ise verilen hizmetler eşit düzeyde değildir. Neşetsuyu Tabiat Parkı en fazla ziyaretçinin tercih ettiği parkların başında

gelmektedir. Park, sabah saatlerinde özellikle yürüyüş yapmak isteyenlerin tercih ettiği önemli bir koşu parkuruna sahiptir. Park, piknik alanları, düğün fotoğraf çekimleri, vakit geçirmek ve dinlenmek gibi farklı şekillerde kullanılmaktadır. Hafta sonları yoğun olarak kullanılan orman alanında araç parkları şimdilik yeterli düzeyde bulunurken özel durumlarda yetersiz olabilmektedir. (Şekil 5).

Şekil 5

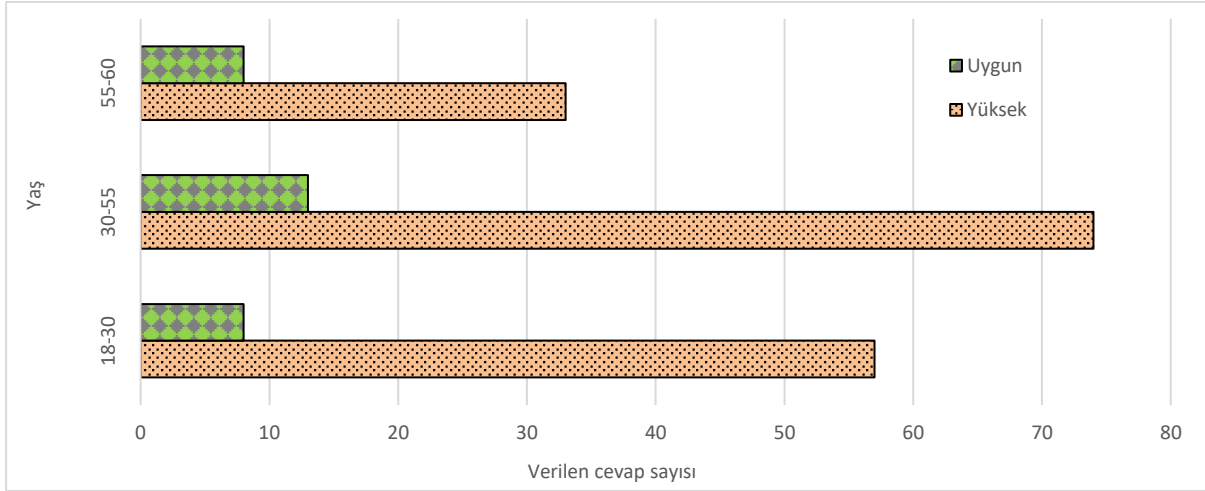
Neşetsuyu Tabiat Parkı Yürüyüş Parkuru ve Güzergahı

Belgrad Ormanı girişinde ziyaretçilerden farklı ücretler (otomobil, motor, minibüs) talep edilmektedir. Dolayısıyla giriş ücretleri (GÜ) değişiklik göstermektedir. Parka yürüyerek giren ziyaretçilerden 2022 yılında herhangi bir ücret talep edilmemektedir. Hususi otomobilleriyle ziyaret etmek isteyen ziyaretçilerden 2021 yılında 15 TL ve minibüs gibi büyük araçlardan 35 TL GÜ tahsil edilmekmekteyken, bu ücret 2022 yılında otomobiller için 30 TL, minibüsler için 90 TL olmuştur. Daha büyük araçlardan ise 150 (midibüs) ve 225 TL (otobüs) ücret talep edilmektedir. Ormana girişte alınan ücretlerle ilgili olarak katılımcılara yöneltilen sorulara %85 gibi büyük bir kısmı “Yüksek” cevabını vermiş, %15’i ise fiyatların yüksek olmadığını ifade etmiştir. Katılanlardan 18-30 yaş aralığında olanların %88’i, 30-55 yaş aralığında olanların %85’i ve 55 yaş üzerindeki ise %80’i GÜ’nün yüksek olduğunu ifade etmiştir. Aynı ziyaretçilere yöneltilen ideal GÜ belirlenmesine yönelik sorulara, katılanların %64’ü 3-5 TL arasında olması gerektiğini belirtmiş, aynı grubun %14’ü 5-7 TL, %16’sı 7-10 TL ve %6’sı 10-15 TL arasında bir fiyatın olmasının uygun olacağını ifade etmiştir. Katılımcılar ormanlık sahaya ücretsiz girişin sürdürülebilir bir ortam oluşturulması ve korunması için uygun olmayacağını, ziyaretçilerden kullanımın toplum geneline yayılabilmesi için düşük bir GÜ alınması gerektiğini savunmaktadır. Dolayısıyla ziyaretçilerin tamamı belirli bir ücret ödeme konusunda isteklidirler. (Şekil 6).

Şekil 6

Belgrad Ormanı Giriş Ücreti Memnuniyet Durumu

Orman içinin genel temizlik durumuna yönelik sorulara wc gibi ücretli kullanılan yerlerin memnuniyet derecesi yüksek, ücretsiz olanların ise çok düşüktür. Çevrenin genel temizlik durumu ise piknik ve mangal yapmak için gelen ziyaretçilerin kontrolsüz ve bilinçsiz olarak bıraktıkları atıklardan dolayı zayıftır. Orman içinde ziyaretçiler sonrası hemen toplanmayan atıklar, kedi, köpek ve kuş gibi hayvanlar ile rüzgârın etkisiyle geniş alanlara dağılmaktadır. Orman içinde kontrolsüz dağılan bu kirletici unsurlar rekreasyon alanının hızla kirlenmesine yol açmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışma, İstanbul'da yaşayanların orman ve parkları ziyaret nedenlerini, bu nedenlere etki eden faktörleri ve ücretli hizmet kullanımı isteğini belirlemek amaçlı gerçekleştirilmiş bir saha araştırmasıdır. Çalışma sonucunda rekreasyon alanlarını ziyaret edenler, dinlenmek, şehirden uzaklaşmak, doğa ile iç içe olmak, rahatlamak, aile ve arkadaşlarla vakit geçirmek, gezmek (stres atmak), aktivite ve spor gibi farklı nedenlerden dolayı tercih etmektedir. Araştırmada tespit edilen tercih nedenleri literatürle uyumluluk göstermektedir. Bu konuda yapılan çalışmalarda bilgi öğrenme, motivasyon, stres atma ve rahatlama (Amuquandoh, 2017, p. 152-160; Cheung, 2016, p. 201-2017; Kim et al., 2003, p. 170-177; Kruger & Saayman, 2010, p. 93-97; Pan & Ryan, 2007, p. 298-305; Saayman & Saayman, 2009, p. 51-55; Scholtz et al., 2013, p. 3-7), rekreasyon aktivitesine katılma, deneyimleme, şehirden uzaklaşma, doğada olma, fotoğraf çekme, macera, kültürel ve kişisel gelişim (Brezina et al., 2017, p. 313-317; Kruger & Saayman, 2010, p. 95-100; Pan & Ryan, 2007, p. 289-300,303-305; Saayman & Saayman, 2009, p. 50-55; Scholtz et al., 2013, p. 2-7; Šodková et al., 2020, p. 3-12; Tao et al., 2004, p. 150-162) gibi konularda literatürle benzerlik gösterdiği görülmektedir.

Orman ve park içinde ücretli hizmetlere yönelik bir talep olacağı görülmektedir. Her ne kadar doğal ortama müdahaleye karşı olsalar da yapılacak tesisleri kullanmak için belli bir ücret ayırmaya isteklidirler. Korunan alanlardaki ücretli kullanımlara yönelik çalışmalarda da (Bamwesigye et al., 2020, p. 1-13; Cheung, 2016, p. 201-206; Cheung et al., 2014, p. 35-38,47-49; Cheung & Jim, 2014, p. 150-154; Doli et al., 2021, p. 2-12; Han et al., 2011, p. 451-456; Huang et al., 2014, p. 405-408,420-425; Lee et al., 2013, p. 288-296; López-Mosquera, 2016, p. 165-171) ziyaretçilerin ücret ödemeye istekli oldukları görülmektedir. Burada ücret ödemede ziyaretçilerin gelir düzeyleri belirleyici faktör olarak önemlidir. Çünkü ücretli aktivitenin kullanım sıklığı, miktarı ve süresi ile insanların gelir düzeyleri arasında doğru bir ilişki bulunmaktadır.

Araştırmada katılımcıların demografik özellikleri ve orman/park kullanımını arasındaki ilişki incelendiğinde, ziyaretçilerin gelir düzeyleri, yaş, eğitim düzeyi, medeni durumu, çocuk sahipliği, parka yakın yerlerde ikamet etme gibi değişken özellikler arasında anlamlı ilişki vardır.

Ormanlık alanlara ziyaretlerde yaş gruplarına göre inceleme yapıldığında gençlerin daha çok; yeni yerler görme, macera, aktivite, arkadaş ve aile ile vakit geçirme isteklerinin daha fazla olduğu (Çetinkaya vd., 2018, s. 136-142), 30-55 yaş arasındakilerin ise medeni durumlarına göre değişmekle birlikte genel olarak aile ve arkadaşlarla gezme/vakit geçirmek amacıyla kullanılmaktadır. Genç ve orta yaş (18-55) grubu ziyaretçilerin rekreasyon alanına giriş ücreti ve ücretli aktivitelere karşı tutumları farklılık göstermektedir. Giriş ücretleri konusunda her iki grup ta fiyatların yüksek olduğunu belirtirken, ücretli aktiviteler yapılması konusunda 18-30 yaş arası grup 30-55 yaş arasından daha fazla isteklidir. Ancak bu iki yaş grubu da ücretli hizmetlerin kullanılması konusunda isteklidir.

Katılımcıların eğitim seviyeleriyle rekreasyon alanı ziyaret nedenleri ve ücretli hizmetlere bakış açıları incelendiğinde tüm katılımcılar ağırlıklı olarak aile/arkadaşlarla vakit geçirmek, rahatlama, gezme, aktivite, şehirden kaçış gibi cevaplar vermiştir. Aynı grup ormana giriş ücretlerinin yüksek olduğunu belirtirken, ideal giriş ücretinin ne olmalı sorusuna, 3-5 TL ve 5-10 TL cevabını vermiştir. Ormanda ücretli hizmetlerin yapılması ve kullanılma isteği konusunda eğitim düzeyi lise ve altı olan 18-55 yaş arası katılımcıların büyük bir kısmı ücretli hizmetlerin yapılmasına ve ücretli kullanılmasına isteklidir. Eğitim seviyesi üniversite ve üzeri olanlarda ise ücretli hizmetlerin yapılmasına istekli değiller ancak yapılması halinde kullanmaya (daha çok evli ve çocuklu aileler) isteklidirler. Gelir seviyesi ormanlık alanın kullanılmasında istekleri yönlendiren en önemli değişkenlerdendir. Şehir merkezine yakın olmasından dolayı gelir seviyesi yüksek olanlar ormanları/parkları daha çok spor, gezme ve sosyal faaliyet olarak kullanmaktadırlar. Bu grup giriş ücreti ve ücretli aktiviteler konusunda fiyatların çok yüksek olmadığını belirtmekte, orman içine ücretli hizmetlerin yapılmasına genelde istekli değillerdir.

Sürdürülebilirlik, kaynakların korunarak en verimli şekilde kullanılması ve gelecek nesillere aktarılması esasına dayanmaktadır. Mevcut kaynakların yerel idareciler tarafından planlı bir şekilde yönetilmesi ve kullanılmasında ziyaretçilerden belirli bir GÜ'nün alınmasını zorunlu kılmaktadır. Toplumların belirli bir kesimi çevresindeki park ve ormanlık sahalara girişte herhangi bir ücret ödemeye istekli değildir. Dolayısıyla gelirinin belirli bir kısmını kullanım ücreti olarak ödemeye istekli insanların bir araya geldiği bu rekreasyon alanlarının korunması ve yeni hizmet eklenmesi daha kolay olmaktadır. Orman alanlarının yalnızca ziyaretçilerin kullanmasıyla doğal ortam koşulları bozulmaz, aynı şekilde kentsel planlama, ulaşım ve şehirleşme gibi dinamik olan süreçlerin var olması ormanlık sahalar üzerinde risk unsuru oluşturmaktadır.

Belgrad orman sahasını yerel halkın önemli bir kısmı ziyaret etme eğilimindedir. Ormanın ücretsiz olması durumunda günlük giriş yapan ziyaretçi sayısında büyük artışlar yaşanacaktır. Zaten mevcut durumda kullananlara yönelik araştırmaya katılanların %85'i GÜ'nün yüksek olduğunu ifade etmiştir. Bu durum asgari düzeyde geliri olanların ormanlık sahayı sürekli kullanmasını mümkün kılmamaktadır. Ziyaretçilere yöneltilen ideal GÜ'ye verilen yanıtta %64 önemli bir oran ücretin 3-5 TL arasında olmasının daha uygun olacağını belirtmiştir. Bu şekilde bir tarife uygulanması halinde dahi, belirli gelirin altındakilerin sürekli kullanması mümkün değildir. Orman alanı devamlı kamera ve koruma biriminin gözetimi altındadır. Bazı bölgelerde ateş yakmaya izin verilirken (2022 yılı yaz aylarında ormanda ateş yakmak yasaklanmıştır) bazı bölgelerde yasaktır. Halihazırda yoğun bir kullanım kapasitesine sahip sahada GÜ düşürülmesi sürdürülebilir kaynak yönetimine katkı sunmayacaktır.

Rekreasyon sahası üzerinde yapılan araştırma ve gözlemler bölgenin yoğun bir kullanıma ulaştığını göstermektedir. Bunun yanında son iki yıldır tüm dünyayı etkisi altına alan salgın sürecinde (COVID-19) insanların özellikle hafta sonunu kalabalık ortamlardan kaçarak ormanlık bölgelerde

değerlendirdiği görülmektedir. Aynı ziyaretçilere hafta sonu aktivitelerinde zaman yönetiminin nasıl şekillendiğine yönelik sorular yöneltilmiştir. Bu soruya verilen yanıtların %60'ı pandemi öncesinde zamanını genel olarak orman dışı bölgelerde geçirdiğini belirtirken %40'ı ağırlıklı olarak orman ve parkları kullanmayı tercih ettiklerini ifade etmektedir. Pandemi sonrasında ise genel olarak orman ve parklarda zaman geçirenlerin oranı %66 seviyelerine ulaşmıştır. Orman dışı alanlarda zaman geçirenlerin oranı ise %34'e düştüğü görülmektedir. Salgın koşullarının dışında sağlıklı yaşam için ilk tercih edilen yerlerin başında bulunan ormanlık alanlar, insanların sosyalleşmesine de büyük katkılar sunmaktadır.

Orman alanının idaresinde merkezi yönetim, fonlanmasında GÜ, ücretli aktiviteler ve kurumsal destekler ön plana çıkmaktadır. Parkın yönetim merkezi, rekreasyon alanının planlanması ve sürdürülebilirliğinden sorumludur. Ziyaretçilerin büyük bir kısmı bölgenin sürdürülebilirliği için sadece belirli bir GÜ'nün alınmasının yeterli olmayacağını ifade etmektedir. Bu durumu yukarıda belirtilen şehirleşme, KMO, havalimanı gibi farklı gelişmelere verilen ziyaretçi yanıtları açıkça göstermektedir. Ayrıca parkta ziyaretçilerin bir kısmı rekreasyon alanının korunması ve yönetiminin idari merkezin tasarrufunda olduğunu dolayısıyla her türlü ödeneğin merkez tarafından karşılanması gerektiğini düşünmesine rağmen yine de GÜ ödemeye isteklidir.

Ormanlık saha içinde belirli bölgelere girmek idare tarafından yasaklanmıştır. Doğal ekosistemin, su kaynakları, flora ve fauna dengesinin bozulmaması için bu gibi bazı sınırlandırmalar getirilmiştir. Yürüyüş yolları, bisiklet rotaları ve sınırlandırılmış saha içinde gerçekleşen rekreasyon faaliyetleri ekosistemin korunması ve sürdürülebilirliği açısından oldukça faydalıdır. Farklı yaş, eğitim ve gelir düzeyine sahip ziyaretçilerle yapılan görüşmeler sonucu elde edilen veriler orman alanının yönetiminde karar vericiler için önemli olacaktır. Toplumun her kesimini bir araya toplayan kültürel, sosyal, psikolojik, fiziksel, çevresel, eğlence ve ekonomik gibi çok farklı yönlerden fayda sunan bu rekreasyon alanının ve ekosisteminin korunması büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, İstanbul'un kalbi olarak nitelenen Belgrad ormanı ve içinde bulunan park ve mesire alanlarında yürütülmüştür. Çalışma temelde Belgrad orman sahasının GÜ, genel kullanımı, sürdürülebilir yönetimi, memnuniyet durumu, orman içi ücretli aktivitelere olan talep gibi önemli konu başlıklarına yönelik cevapları arayan sorulardan oluşmaktadır. İstanbul gibi nüfusu 15 milyonu aşan bir dünya metropolü olan kentin içinde bulunan ormanlık alana yönelik talep sürekli artmaktadır. Bu çalışmada, ormanı kullanan 18 yaşın üzerinde 193 kişiyle mülakat yapılmıştır. Ziyaretçiler, orman içinde çok çeşitli aktiviteler olmasa da genel olarak kaliteli vakit geçirme istemlerinden dolayı memnuniyet düzeyi ortalamanın üzerindedir. Ziyaretçiler, orman alanına girişte belirli bir ücret ödemeye isteklidir. Park içinde yapılacak ücretli aktivitelere katılımda çocuklu aileler ve gençler ilk sırada yer almaktadır. Yaşı 55 üzerinde olanların genel kullanım amacı sessiz, temiz ve bol oksijenli ortamda tek veya aileleriyle vakit geçirmektir. Bu araştırma, Belgrad ormanının sürdürülebilir gelişimi açısından önemli verileri ortaya koyarak kaynak yönetim sürecinde idarecilere yeni fikirler verecektir. Aynı zamanda park ve ormanların sürdürülebilirliği ve memnuniyetine yönelik çalışmalara katkılar sunacaktır.

Kaynakça

Agyeman, Y. B., Aboagye, O. K., & Ashie, E. (2019). Visitor satisfaction at Kakum National Park in Ghana. *Tourism Recreation Research*, 44(2), 178–189. <https://doi.org/10.1080/02508281.2019.1566048>.

Amuquandoh, F. E. (2017). Tourists' motivations for visiting Kakum National Park, Ghana. *Ghana Journal of Geography*, 9(1), 152–168.

Arabatzi, G., & Grigoroudis, E. (2010). Visitors' satisfaction, perceptions and gap analysis: The case of Dadia-Lefkimi-Soufion National Park. *Forest Policy and Economics*, 12(3), 163–172. <https://doi.org/10.1016/j.forpol.2009.09.008>.

Bamwesigye, D., Hlavackova, P., Sujova, A., Fialova, J., & Kupec, P. (2020). Willingness to pay for forest existence value and sustainability. *Sustainability*, 12(3), 1–16. <https://doi.org/10.3390/su12030891>.

Bateman, Ian. J., Carson, Richard. T., Day, B., Hanemann, M., Hanley, N., Hett, T., Jones-Lee, M., Loomes, G., Mourato, S., Özdemiroğlu, E., Pearce, D. W., Sugden, R., Swanson, J., & Howarth, A., (2002). *Economic Valuation with Stated Preference Techniques: A manual*. Edward Elgar Publishing Limited. <https://doi.org/10.4337/9781781009727>.

Beer, A. R. (1994). Chapter 6: Urban greenspace and sustainability (Developing a more effective urban environmental planning methodology by identifying locallevel actions towards greater environmental sustainability). In H. van der Vegt, H. ter Heide, S. Tjallingii, & D. van Alphen (Eds.), *Sustainable urban development: Research and experiments, proceedings of a PRO/ECE-workshop held in Dordrecht*, (pp. 69–85). Delft University Press. <https://repository.tudelft.nl/islandora/object/uuid/%3A94433265-a60a-4f6a-932c-faca85ccff1b>.

Bingül Bulut, M. B., & Yulu, A. (2022). Ağrı Dağı Millî Parkı'nda çevresel ve sosyal etkiler üzerine ziyaretçi görüşlerinin değerlendirilmesi. *Türkiye Peyzaj Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 43-52, <https://doi.org/10.51552/peyad.1131018>

Birinci, S., Zaman, M., & Bulut, İ. (2016). Limni Gölü Tabiat Parkı'nın (Gümüşhane) rekreasyon potansiyeli. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(46), 285–294.

Brezina, D., Hlaváčková, P., & Fialová, J. (2017). Economic evaluation of recreational use of forests roads on the example of Pisek City Forests Ltd. *Folia Forestalia Polonica, Series A-Forestry; The Journal of Forest Research Institute*, 59(4), 312–320. <https://doi.org/10.1515/ffp-2017-0032>.

Bussey, S. C. (1996). *Public uses, preferences and perceptions of urban woodlands in Redditch*. [Doctoral dissertation, Birmingham City University]. British Library e-theses online service. <https://ethos.bl.uk/OrderDetails.do?uin=uk.bl.ethos.360089>.

Çetin, M., Sevik, H., Cantürk, U., & Çakır, C. (2018). Evaluation of the recreational potential of Kütahya urban forest. *Fresenius Environmental Bulletin*, 27(5), 2629–2634.

Çetinkaya, G., Yıldız, M., & Özçelik, M. A. (2018). Yerel halkın millî park ziyaret nedenlerinin belirlenmesi: Antalya ili örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 135–143. <https://doi.org/10.30794/kausbed.424496>.

Chang, C. Y. (1997). Using computer simulation to manage the crowding problem in parks: A study. *Landscape and Urban Planning*, 37(3–4), 147–161. [https://doi.org/10.1016/S0169-2046\(97\)80001-1](https://doi.org/10.1016/S0169-2046(97)80001-1).

Cheung, L. T. O. (2016). The effect of geopark visitors' travel motivations on their willingness to pay for accredited geo-guided tours. *Geoheritage*, 8(3), 201–209. <https://doi.org/10.1007/s12371-015-0154-z>.

Cheung, L. T. O., Fok, L., & Fang, W. (2014). Understanding geopark visitors' preferences and willingness to pay for global geopark management and conservation. *Journal of Ecotourism*, 13(1), 35–51. <https://doi.org/10.1080/14724049.2014.941848>.

Cheung, L. T. O., & Jim, C. Y. (2014). Expectations and willingness-to-pay for ecotourism services in Hong Kongs conservation areas. *International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, 21(2), 149–159. <https://doi.org/10.1080/13504509.2013.859183>.

CICES. (2021). Towards a common classification of ecosystem services, <https://cices.eu/>

Cole, D. N. (2001). Visitor use density and wilderness experiences: A historical review of research. *USDA Forest Service Proceedings RMRS-P-20*, 12–20.

Demirel, Ö., & Pouya, S. (2020). Sürdürülebilir dağ yönetimi koruma boyutu ve kaynak rezervi olarak Ağrı Dağı. *International Journal of Mountaineering and Climbing*, 3(1), 1–14. <https://doi.org/10.36415/dagcilik.686665>.

Doğanay, H. (2003). Ağrı Dağı ve turistik önemi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 9, 171–179.

Doğanay, S., & Alım, M. (2003). Coğrafi Bir Tanıtım: Yedigöller (Uzundere) güneybirlik rekreasyon alanı. *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 127–137.

Doğru, E., & Aydın, F. (2020). Yerel halkın millî parklara ilişkin görüşleri: İğneada Longoz Ormanları Millî Parkı örneği. *International Journal of Geography and Geography Education*, 42, 328–355. <https://doi.org/10.32003/igge.713418>.

Dolí, A., Bamwesigye, D., Hlaváčková, P., Fialová, J., Kupec, P., & Asamoah, O. (2021). Forest park visitors opinions and willingness to pay for sustainable development of the germa forest and recreational park. *Sustainability*, 13(6), 1–16. <https://doi.org/10.3390/su13063160>.

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. (1993). *Belgrad Ormanı* (pp. 148–150). Tarih Vakfı Yayınları.

Eser, S., & Akgündüz, Y. (2021). Yerel halkın turizm algısı ve toplumsal yaşam kalitesi: İğneada örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 347–369. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.725665>.

Fleishman, L., & Feitelson, E. (2009). An application of the recreation level of service approach to forests in Israel. *Landscape and Urban Planning*, 89(3–4), 86–97. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2008.10.012>

Fletcher, H. (2003). Manageable predictors of park visitor satisfaction: Maintenance and personnel. *Journal of Park and Recreation Administration*, 21(1), 21–37.

Glover, T. D. (1999). Municipal park and recreation agencies unite a single case analysis of an intermunicipal partnership. *Journal of Park & Recreation Administration*, 17(1), 73–90.

Göktuğ, T. H., & Arpa, N. Y. (2015). Ziyaretçi yönetimi bağlamında Ilgaz Dağı Millî Parkı'nda rekreasyon deneyim kalitesinin saptanması. *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 15(1), 146–161. <https://doi.org/10.17475/kuofd.03941>.

Görçelioğlu, E. (1985). Belgrad ormanında tarihi bentler. *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 35(3), 42–59.

Güner, İ. (2000). Touristic potential of Ağrı Mountain. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 4, 383–390.

Han, F., Yang, Z., Wang, H., & Xu, X. (2011). Estimating willingness to pay for environment conservation: A contingent valuation study of Kanas Nature Reserve, Xinjiang, China. *Environmental Monitoring and Assessment*, 180(1–4), 451–459. <https://doi.org/10.1007/s10661-010-1798-4>.

Huang, L.-F., Chiang, C.-C., & Chen, H.-C. (2014). Willingness to pay of visitors for the nature-based public park: An extension of theory of planning behavior (TPB). *Journal of Information and Optimization Sciences*, 35(5–6), 405–429. <https://doi.org/10.1080/02522667.2014.903701>.

Kaya, F. (2016). Ağrı Dağı'nın turizm potansiyeli ve değerlendirme durumu. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 34, 217–229.

Kim, S. S., Lee, C. K., & Klenosky, D. B. (2003). The influence of push and pull factors at Korean national parks. *Tourism Management*, 24(2), 169–180. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(02\)00059-6](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(02)00059-6).

Kocakuşak, S., & Yiğitbaşıoğlu, H. (1988). Köprülü Kanyon Millî Parkı'nın coğrafi özellikleri. *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 11, 151–156.

Kruger, M., & Saayman, M. (2010). Travel motivation of tourists to Kruger and Tsitsikamma national parks: A comparative study. *African Journal of Wildlife Research*, 40(1), 93–102. <https://doi.org/10.3957/056.040.0106>.

Kuentzel, W. F., & Heberlein, T. A. (1992). Cognitive and behavioral adaptations to perceived crowding: A panel study of coping and displacement. *Journal of Leisure Research*, 24(4), 377–393. <https://doi.org/10.1080/00222216.1992.11969903>.

Lawton, J. H. (1998). Nature's services. Societal dependence on natural ecosystems. *Animal Conservation Forum*, 01(01), 75–76. <https://doi.org/10.1017/s1367943098221123>.

Lee, W. S., Graefe, A. R., & Hwang, D. (2013). Willingness to pay for an ecological park experience. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 18(3), 288–302. <https://doi.org/10.1080/10941665.2011.652970>.

López-Mosquera, N. (2016). Gender differences, theory of planned behavior and willingness to pay. *Journal of Environmental Psychology*, 45, 165–175. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2016.01.006>.

Manning, R. E. (2011). Indicators and standards in parks and outdoor recreation. In M. Budruk & R. Phillip (Eds.), *Quality-of-life community indicators for parks, recreation and tourism management* (pp. 11-22). Springer. DOI: 10.1007/978-90-481-9861-0_2.

Manning, R. E., & Ciali, C. P. (1980). Recreation density and user satisfaction: A further exploration of the satisfaction model. *Journal of Leisure Research*, 12(4), 329–345. <https://doi.org/10.1080/00222216.1980.11969459>.

Mustafa, B., Isufi, F., Mustafa, N., Pulaj, B., & Hajdari, A. (2016). Gërmia – From a regional park to the protected landscape. *Natura Croatica*, 25(1), 173–184. <https://doi.org/10.20302/NC.2016.25.15>.

Pan, S., & Ryan, C. (2007). Mountain areas and visitor usage-motivations and determinants of satisfaction: The case of Pirongia Forest Park, New Zealand. *Journal of Sustainable Tourism*, 15(3), 288–308. <https://doi.org/10.2167/jost662.0>.

Potschin, M. B., & Haines-Young, R. H. (2011). Ecosystem services: Exploring a geographical perspective. In *Progress in Physical Geography* (Vol. 35, No. 5, pp. 575–594). <https://doi.org/10.1177/0309133311423172>

Saayman, M., & Saayman, A. (2009). Why travel motivation and socio-demographics matter in managing a national park. *Koedoe*, 51(1), 49–57. <https://doi.org/10.4102/koedoe.v51i1.381>.

Sağlam, S. (2012). *İstanbul metropolündeki kent ormanlarının kullanım kriterlerinin belirlenmesi ve planlama esasları* (Tez No. 316411) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Sağlam, S., & Özkan, U. Y. (2011). Kent orman kavramı ve planlama örnekleri. İçinde (Ed. yok), 2011 Uluslararası Orman Yılı Kapsamında I. Ulusal Akdeniz Orman ve Çevre Sempozyumu Bildiriler Kitabı (s.s. 555-568). KSÜ. <https://doaj.org.tr/Yayinlar/Muhtelif%20Yay%20C4%B1nlar/2011%20Uluslararası%20Akdeniz%20Orman%20ve%20%20C3%87evre%20Sempozyumu%20Bildiriler%20Kitab%20C4%B1.pdf>.

Sayan, S., & Karagüzel, O. (2010). Problems of outdoor recreation: The effect of visitors' demographics on the perceptions of Termessos National Park, Turkey. *Environmental Management*, 45(6), 1257–1270. <https://doi.org/10.1007/s00267-010-9500-8>.

Scholtz, M., Kruger, M., & Saayman, M. (2013). Understanding the reasons why tourists visit the Kruger National Park during a recession. *Acta Commercii*, 13(1), 1–9. <https://doi.org/10.4102/ac.v13i1.168>.

Shelby, B., & Vaske, J. J. (1989). Comparative analysis of crowding in multiple locations: Results from fifteen years of research. *Leisure Sciences*, 11(4), 269–291. <https://doi.org/10.1080/01490408909512227>

Šodková, M., Purwestri, R. C., Riedl, M., Jarský, V., & Hájek, M. (2020). Drivers and frequency of forest visits: Results of a national survey in the Czech Republic. *Forests*, 11(4), 1–15. <https://doi.org/10.3390/F11040414>.

Stankey, G. H. (1980). *A comparison of carrying capacity perceptions among visitors to two wildernesses*. USDA Forest Service Research Paper INT-242. https://books.google.com.tr/books?id=-YkJKeOWv3MC&pg=PA1&hl=tr&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false.

Sturm, R., & Cohen, D. (2014). Proximity to urban parks and mental health. *Journal of Mental Health Policy and Economics*, 17(1), 19–24.

Tao, C. H., Eagles, P. F. J., & Smith, S. L. J. (2004). Profiling taiwanese ecotourists using a self-definition approach. *Journal of Sustainable Tourism*, 12(2), 149–168. <https://doi.org/10.1080/09669580408667230>.

Tarım ve Orman Bakanlığı. (2022). *Sulak alanlar*. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Doğa Koruma ve Millî Parklar Genel Müdürlüğü. <https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Menu/31/Sulak-Alanlar>.

Taşlıgil, N. (1994). Spil Dağı Millî Parkı. *Türk Coğrafya Dergisi*, 29, 257–268.

Tavşanoğlu, F. (1952). Belgrad Ormanı yol şebekesi ve bu ormanda rasyonel nakliyat şekilleri. *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 2(1), 88–106.

Turner, R. K., & Daily, G. C. (2008). The ecosystem services framework and natural capital conservation. *Environmental and Resource Economics*, 39, 25–35. <https://doi.org/10.1007/s10640-007-9176-6>.

Vaske, J. J., & Shelby, L. B. (2008). Crowding as a descriptive indicator and an evaluative standard: Results from 30 years of research. *Leisure Sciences*, 30(2), 111–126. <https://doi.org/10.1080/01490400701881341>.

Veselaj, Z., & Mustafa, B. (2015). Overview of nature protection progress in Kosovo. *Landscape Online*, 45, 1–10. <https://doi.org/10.3097/LO.201545>.

Yulu, A., Kapan, K., & Bulut, M. B. (2021). Evaluation of the recreational potential of Mount Ağrı (Ararat) National Park. *Aegean Geographical Journal*, 30(1), 43–56.

Şenol, C. (2022). Belgrad ormanının sürdürülebilirliği: potansiyel, fiyat ve hizmet politikası hakkında ziyaretçi görüşleri, *Mavi Atlas*, 10(2), 546-563.

Ek
Etik Kurul Onay Belgesi

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMA ETİK KURULU

Sayı:2022-17 Tarih: 31.03.2022

PROJENİN ADI: "Belgrad Ormanının Sürdürülebilirliği: Potansiyel, Fiyat ve Hizmet Politikası Hakkında Ziyaretçi Görüşleri"

PROJE YÜRÜTÜCÜSÜ: Arş. Gör. Celal Şenol

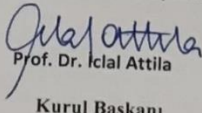
PROJEDEKİ ARAŞTIRICILAR:

ONAY TARİHİ VE ONAY SAYISI: 2022/03/09

Sayın: Arş. Gör. Celal Şenol

2022-2/19 Protokol Nolu

"Belgrad Ormanının Sürdürülebilirliği: Potansiyel, Fiyat ve Hizmet Politikası Hakkında Ziyaretçi Görüşleri" isimli projeniz Üniversitemiz Sosyal Bilimler Araştırma Etik Kurulu tarafından incelenmiş ve etik yönden uygunluğuna karar verilmiştir.

Prof. Dr. İclal Atilla
Kurul Başkanı

Prof. Dr. Gül Üstün
ÜYE

Prof. Dr. Yaşar Kabataş
ÜYE

Prof. Dr. Serhat Ulağlı
ÜYE

Prof. Dr. Halil Ekşi
ÜYE

Prof. Dr. Oktay Çolak
ÜYE

Prof. Dr. Fatma Ayanoglu
ÜYE

Prof. Dr. Kemalettin Koroğlu
ÜYE

Prof. Dr. Ahmet Kemal Bayram
ÜYE

Seda GÖZTEPE

Bilim Uzmanı | Science Expert
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Samsun-TÜRKİYE
Ondokuz Mayıs University, Faculty of Science and Letters, Department of Geography, Samsun-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-6867-5210
sseda.goztepe@gmail.com

Muhammet BAHADIR

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Samsun-TÜRKİYE
Ondokuz Mayıs University, Faculty of Science and Letters, Department of Geography, Samsun-TURKIYE
ORCID: 0000-0001-5068-4250
muhammetbahadr@gmail.com

Halithan ŞEN

Arş. Gör. | Res. Assist.
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Samsun-TÜRKİYE
Ondokuz Mayıs University, Faculty of Science and Letters, Department of Geography, Samsun-TURKIYE
ORCID: 0000-0003-1332-2132
halithan.sen@omu.edu.tr

Hatip Çayı Havzası'nın (Ankara) Doğal Coğrafya Özellikleri ve Arazi Kullanımı¹

Öz

Bu çalışmada Hatip Çayı Havzası'nda arazi kullanımı üzerinde etkili olan doğal ve beşerî ortam özellikleri değerlendirilmiştir. Hatip Çayı, Ankara ili sınırları içerisinde yer alıp Ankara'nın önemli akarsu havzalarından birini oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı havza genelinde doğal ve beşerî ortam özelliklerinin arazi kullanımı üzerine etkilerini ortaya koymak ve karşılaşılan sorunlar için çözüm önerileri sunmaktır. Çalışma süresi boyunca farklı yıllarda ve havzanın farklı yerlerinde arazi gözlemleri ve incelemeler yapılmıştır. Coğrafi Bilgi Sistemleri yardımıyla konu amacına uygun haritalar üretilmiş, Uzaktan Algılama tekniklerinden yararlanılarak havzanın yıllar içerisindeki arazi kullanımı değerlendirilmiştir. Hatip Çayı Havzası'nda en geniş alanı (15000 ha) tarım arazileri kaplarken, ikinci sırada en geniş alanı (13500 ha) yerleşme alanları kaplamaktadır. Bu durum havzada yanlış arazi kullanımına neden olmakta ve gelecek adına tehdit oluşturmaktadır. Yerleşme alanlarının yoğun ve düzensiz şekilde konumlanması tarım ve orman alanları üzerinde baskı oluşturmuştur. Havza genelinde yanlış arazi kullanımı söz konusu olup, tarım alanlarının verimsiz alanlarda kurulduğu, ormanlık alanların ise tahrip edildiği görülmüştür. Ayrıca havzada her beş yılda yaklaşık 100.000 nüfus artışı olduğu tespit edilmiştir. Bu artış göz önünde bulundurulduğunda gelecek yıllarda nüfus ve yerleşme baskısının araziler üzerindeki etkisinin daha da artacağı öngörülmektedir. Hatip Çayı Havzası'nda yanlış arazi kullanımının önüne geçmek için havzada bulunan tüm arazi türlerini kapsayan bir planlama yapılması gerekmektedir. Yapılacak planlamada coğrafi faktörler göz önünde bulundurulurken arazi ve toprak kaybı engellenmelidir.

Anahtar Kelimeler: Hatip Çayı, Arazi Kullanımı, Uzaktan Algılama, Ankara.

Natural Geographical Features and Land Use of The Hatip River Basin (Ankara)

Abstract

In this study, natural and human environment characteristics that are effective on the land use in the Hatip Stream Basin were evaluated. Hatip Stream is located within the borders of Ankara province and is one of the important river basins of Ankara. The aim of the study is to reveal the effects of natural and human environment characteristics on the land use throughout the basin and to offer solutions for the problems encountered. Throughout the study period,

¹ Bu çalışma Doç. Dr. Muhammet Bahadır'ın yürütücü ve yüksek lisans öğrencisi Seda Göztepe'nin araştırmacı olarak yer aldığı "Hatip Çayı Havzası'nın Uygulamalı Taşkın Analizi (Ankara)" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Bu çalışma yayına hazırlanırken tez metni yeniden gözden geçirilmiş ve güncellenmiştir. Bu çalışma Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) tarafından desteklenen PYO.FEN.1904.21.007 numaralı projenin bir bölümünden oluşturulmuştur.

field observations and examinations were made in different years and in different parts of the basin. With the help of Geographical Information Systems, maps suitable for the purpose of the subject were produced, and the land use of the basin over the years was evaluated by using Remote Sensing techniques. While agricultural lands cover the largest area (15000 ha) in the Hatip Stream Basin, settlement areas cover the second largest area (13500 ha). This situation causes wrong land use in the basin and poses a threat to the future. The dense and irregular positioning of the settlement areas put pressure on agricultural and forest areas. It was observed that there is wrong land use throughout the basin, agricultural areas are established in unproductive areas, and forest areas are destroyed. In addition, it was determined that there is a population increase of approximately 100,000 in every five years in the basin. Considering this increase, it is predicted that the effect of population and settlement pressure on the lands will increase further in the coming years. In order to prevent wrong land use in the Hatip Stream Basin, a planning covering all land types in the basin is required. Land and soil loss should be prevented by considering geographical factors in the planning to be made.

Keywords: Hatip River, Land Use, Remote Sensing, Ankara.

1. Giriş

İçinde bulunduğumuz yüzyılda nüfus hızla artmış ve artmaya da devam etmektedir. Nüfusun ve nüfus yoğunluğunun sürekli artması insanın doğal ortam üzerindeki etkinliğinin de artmasına neden olmaktadır. Bu durum insanların ihtiyaç duyduğu arazi arzını arttırmakta ve kullanım alanlarını da genişletmektedir. Öyle ki yeryüzü, insanların temel ihtiyaçları için imkânlar dahilinde değişik şekillerde kullanılmaktadır. Geçmiş dönemlerde insanların istedikleri şekilde kullanamadıkları araziler, günümüz teknolojisi sayesinde kullanılabilir hale gelebilmektedir. Bu durum arazi örtüsü değişiminde insanın doğal ortam üzerindeki etkisinin geçmişe kıyasla artmasına neden olmuştur (Üzülmez, 2021). Böylece yanlış arazi kullanımı sorunu ve ortaya çıkardığı olumsuzluklar hem ülkemizde hem de dünyada daha fazla gündeme gelmektedir. Bu durum göz önünde bulundurularak mevcut arazilerin coğrafi koşullar dikkate alınarak değerlendirilmesi ve kullanılması gerekmektedir. Aksi takdirde insanların arazileri sınırsızmış gibi ve düzensiz kullanması yeryüzünde geri dönüşü mümkün olmayan hasarların oluşmasına neden olmaktadır.

Arazi kullanımı ve yanlış arazi kullanımının sebep olduğu olumsuzluklar üzerine coğrafyacılar birçok çalışma yapmışlar ve yapmaya da devam etmektedirler. Bu konuda yapılan öncü çalışmalar, arazi kullanımının durum tespitine yönelik olarak yapılmış ve fiziki mekân ile arazi kullanımı arasındaki ilişkilere dikkat çekilmiştir (Erinç, 1963; Tümertekin, 1973; Gözenç, 1975; Gözenç, 1978; Gözenç, 1980; Tunçdilek, 1985; Avcı, 1998; Turoğlu, 1998). Bu çalışmalar, arazi kullanımı çalışmaları için coğrafya biliminde yol gösterici olmuştur. Daha sonraki dönemlerde Coğrafi Bilgi Sistemleri ve geleceğe yönelik projeksiyonlar kullanılmaya başlanmıştır. Ülkemizde bu tür çalışmalar 2005 ile 2010 yılları arasında ivme kazanmış, arazi kullanım durumları sayısal analizlerle desteklenmiş, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve Uzaktan Algılama (UA) ile yıllara göre değişimleri incelenmiştir (Bahadır, 2013). Bu konuda yapılan birçok çalışmada genel olarak havza sınırları tercih edilmiştir (Bayar, 2003; Aksoy & Özsoy, 2004; Özdemir & Şenkul, 2006; Erol, 2007; Elmastaş, 2008; Yiğitbaşıoğlu & Uğur, 2010; Bahadır, 2011; 2013; Bayar & Karabacak, 2017; Özşahin & Eroğlu, 2018; Hatipoğlu & Bahadır, 2020; Hatipoğlu & Uzun, 2020; Bahadır & Uzun, 2021).

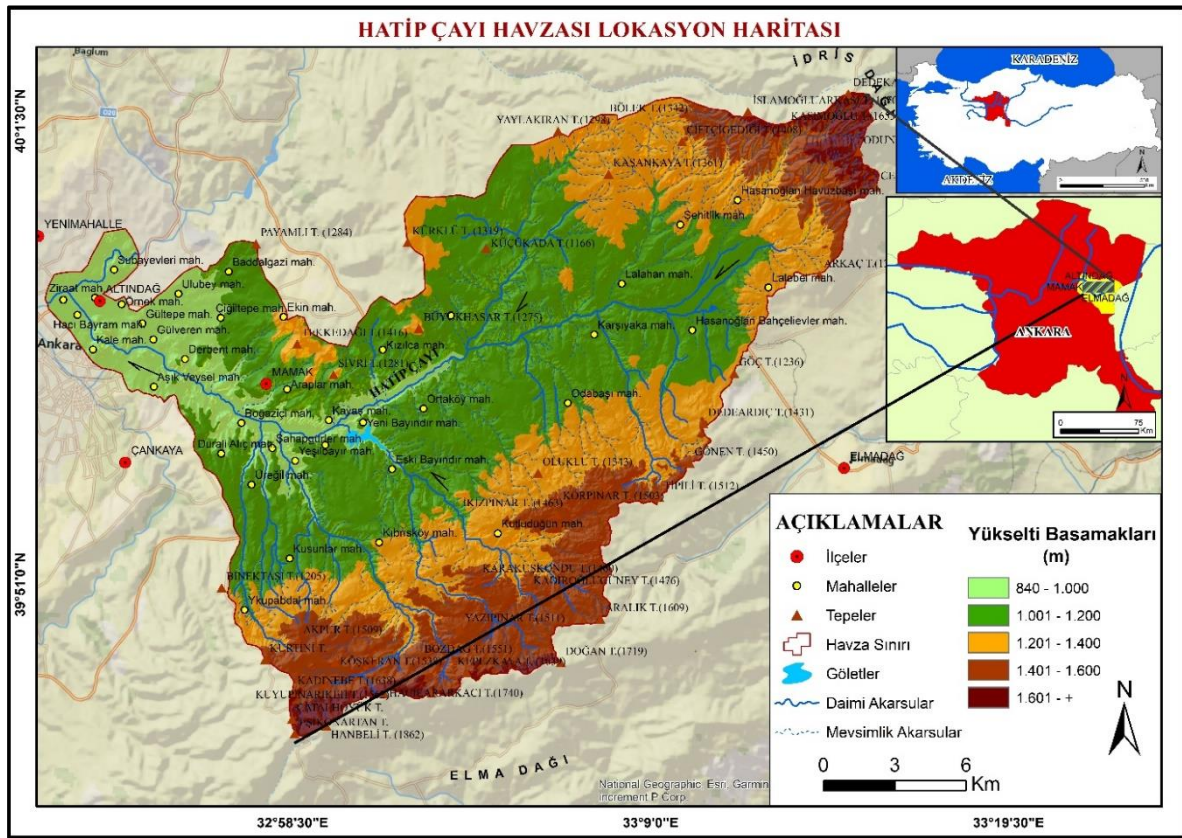
Artan nüfusun yeni arazilere ve gıda ürünlerine olan ihtiyacı gelecek dönemlerde günümüzdekinden daha fazla olacaktır. Ancak var olan arazilerin sürdürülebilir şekilde kullanılması ve farklı tarım tekniklerinin uygulanması bu ihtiyacı karşılamaya yardımcı olacaktır. Bununla birlikte her şeyden önce tarım arazilerinin maksimum verimde ve bozulmadan kullanımı büyük önem taşımaktadır. Arazi kullanımında en önemli planlama alanlarından biri havzalardır. Doğal kaynakların planlanmasında, yönetiminde ve analizinde en ideal çalışma biriminin havza olduğu ifade edilmektedir (Bahadır, 2011). Çünkü havzalar arazi kullanımı ve ekosistem yönetimi için en uygun doğal sınırlara sahiptir. Yanlış arazi kullanımının oluşturabileceği olumsuz etkiler her alanda önemlidir ancak havzalar da yaşanan yanlış arazi kullanımı daha büyük sorunlara neden olmaktadır.

Bu çalışmada ise Ankara ili sınırları içerisinde bulunan Hatip Çayı Havzası'nın arazi kullanımı ele alınmıştır. Havza, sahip olduğu doğal ortam özelliklerinin göz ardı edilmesi sebebiyle arazi kullanımı açısından sorunların yaşandığı bir sahadır. Bu nedenle havzadaki arazi kullanımı planlamaları coğrafi bakış açısı ile ele alınmalı ve düzenlenmelidir. Çalışmanın amacı, arazi kullanımında fiziki ve beşerî coğrafya faktörlerinden kaynaklanan problemleri tespit etmek ve bu problemlere çözüm önerileri getirmektir.

Araştırma sahası olan Hatip Çayı, Ankara için önemli bir akarsu havzası olup Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2020 verilerine göre havza içerisinde 813.509 kişi yaşamaktadır. Hatip Çayı Havzası, Sakarya Havzası'nın alt havzası olan Ankara Çayı'nın ana kollarından biridir. Ana kol uzunluğu 43 km olan Hatip Çayı, 460 km² yüz ölçüme sahip bir havzadır. Coğrafi konum olarak 40°03'21"-39°48'29" kuzey enlemleri ve 33°14'40"-32°50'17" doğu boylamları arasında yer almaktadır. Hatip Çayı, Ankara şehir merkezinin kuzeydoğusunda yer alan, Kalecik ilçesindeki İdris Dağı'ndan (1992 m) kaynağını alır ve kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda akarak Yenimahalle ilçesinde bulunan Akköprü mevkiinden Ankara Çayı'na bağlanır. Hatip Çayı Havzası idari olarak Ankara'nın Altındağ, Çankaya, Elmadağ, Kalecik, Keçiören, Mamak ve Yenimahalle ilçe sınırları içerisinde yer almaktadır (Şekil 1).

Şekil 1

Hatip Çayı Havzası'nın lokasyon haritası.

2. Malzeme ve Yöntem

Çalışmanın veri kaynaklarını arazi çalışmaları, farklı kurum ve kuruluşlardan temin edilen veriler oluşturmaktadır. Çalışmaya literatür taraması ile başlanmıştır. Havzada detaylı arazi çalışmaları yapılmış, gerekli görülen bilgi, bulgu ve fotoğraf gibi materyaller elde edilmiştir.

Arazi kullanımı ve iklim ilişkisini ortaya koymak için Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden temin edilen iklim verileri (1960-2020) kullanılmıştır. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'nden (MTA) 1/25.000-1/100.000 ölçekli jeoloji paftaları ve Harita Genel Müdürlüğü'nden 1/25.000 ölçekli topoğrafya paftaları, 10 metre yersel çözünürlüğe sahip Digital Elevation Model (DEM) uydu görüntüleri, Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından hazırlanmış Ankara ili arazi varlığı ve arazilerin tarımsal kullanıma uygunluğu değerleri temin edilmiştir. Arazi kullanımı ve jeoloji ilişkisini açıklayabilmek için jeoloji paftaları, CBS ortamında üretilen jeoloji haritasında altlık olarak kullanılmıştır. Topoğrafya paftaları, jeomorfoloji haritasında altlık olarak kullanılmıştır. Tarım ve Orman Bakanlığında temin edilen toprak, arazi kullanımı ve arazi kabiliyet sınıflandırması, bitki örtüsü verileri havzanın arazi kullanımı ve arazi kullanım kabiliyet sınıflandırması konularını açıklamak amacıyla üretilen haritalarda altlık olarak kullanılmıştır. Arazi kullanımı incelemelerinde en önemli veriler arazi gözlemleri esnasında elde edilmiştir.

Havza genelinde belirli aralıklarla gerçekleştirilen arazi çalışmaları sonucunda elde edilen bilgi, bulgu ve fotoğraflara çalışmanın bulgular kısmında detaylı şekilde yer verilmiştir. Arazi çalışmaları ile ilgili olarak Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nden 29.01.2021 tarihli ve 2021/62 karar sayılı, çalışmanın kabulüne ilişkin etik kurul belgesi alınmıştır. DEM verileri, oluşturulan tüm haritalarda doğruluğu artırmak amacıyla altlık olarak kullanılmıştır. Bu haritalar Coğrafi Bilgi Sistemleri'ne ait yüzey sorgulama analizlerinden yararlanılarak üretilmiştir. Aynı zamanda Coğrafi Bilgi Sistemleri analizlerinden yararlanılarak arazi kullanım türleri, tarım arazileri gibi parametrelerin alansal hesaplamaları gerçekleştirilmiş ve ilgili alanlar için Excel programı ile tablolar oluşturulmuştur. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü yıllık raporlarından havzanın genel özelliklerine dair bilgiler elde edilmiştir.

Havzanın toplam nüfusu ve yıllar içerisindeki değişimi, tarım ve hayvancılık verileri TÜİK'ten temin edilmiştir. Ancak havza genelinin doğrudan nüfus verisi bulunmadığı için ArcGIS 10.5 programı ile havzada bulunan mahallelerin nüfus verilerine bağlı olarak bu mahallelerin havzada kalan kısımları belirlenmiş ve havza nüfusu hesaplanmıştır. Uzaktan Algılama teknikleri için uydu görüntülerinden yararlanılmıştır. 1950-2020 yılları arasında havzanın uydu görüntüleri incelenerek arazi kullanımındaki çeşitlilikler ve değişimler tespit edilmeye çalışılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Jeolojik Birimler ve Arazi Kullanımı İlişkisi

Arazi kullanımı açısından arazinin jeolojik unsurları önem taşımaktadır. Çünkü bir sahada bulunan jeolojik birimler ve jeolojiye bağlı oluşan litolojik birimler hem toprak niteliğini etkilemekte hem de arazi kullanımını şekillendirebilmektedir. Bu nedenle ilk olarak havza jeolojisi incelenmiştir.

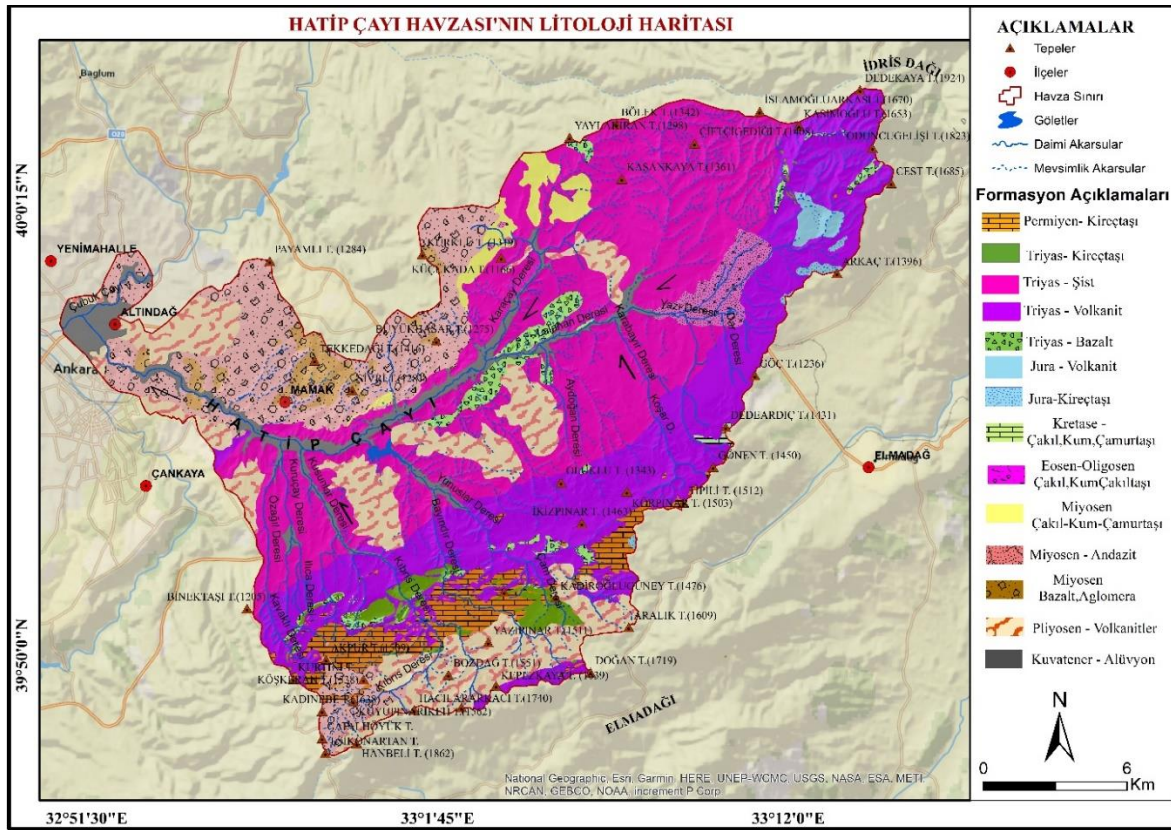
Araştırma sahasının jeolojisi için yapılan incelemeler sonucunda havzada Permian'den Kuvaterner dönemine kadar çeşitli jeolojik yaşlara ait toplam 19 formasyon grubu ve çeşitli litolojik birimlerin bulunduğu tespit edilmiştir (Akyürek vd., 1982; Akyürek vd., 1984; Akyürek vd., 1997), (Şekil 2). Havza genelinde Paleozoik ve Kuvaterner yaşlı birimler sınırlı alanlarda yayılış gösterirken, Mesozoik ve Tersiyer yaşlı birimler daha geniş alan kaplamaktadır (Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü [DSİ], 1975). Elmadağı ve İdris Dağı arasında kalan geniş alanda Triyas yaşlı Metaolistostrom ve Şistler yaygın litolojiyi oluştururken, havzanın genelinde Miyosen-Pliyosen yaşlı Kumtaşı-Kireçtaşı-Çamurtaşları parçalar halinde bulunmaktadır (Akyürek vd., 1982; Akyürek vd., 1984; Akyürek vd., 1997). Miyosen yaşlı aglomera-tüf, proklastik kaya-andezit-bazalt birimleri havzanın güneyinde küçük parçalar halinde bulunurken, Triyas yaşlı kireçtaşları daha geniş alan kaplamaktadır. Havzada jeolojik birimler ile arazi kullanımı arasındaki ilişkiler incelendiğinde, özellikle İdris Dağı ve Elmadağı'nın yüksek kesimlerinde erozyon nedeniyle dar alanlarda ana kayanın açığa çıktığı görülmüştür. Tarımsal değeri olmayan bu alanlar ve yakın çevreleri mera arazisi olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte Kuvaterner yaşlı alüvyon arazilerin bulunduğu sahalar

tarım için birinci derece önemli olsa da yerleşmeye açılmıştır. Bu nedenle amaç dışı kullanım söz konusudur. Havzada yamaç döküntülerinin bulunduğu ve üzerinde kolüvyal toprakların yer aldığı dağlık alanların etek kısımları bağcılık için oldukça elverişlidir. Ancak kısıtlı alanlarda dikili tarım arazisi olarak tercih edilmiştir. Miyosen yaşlı kumtaşı-kireçtaşı-çamurtaşı birimlerinin yaygın olduğu alanlar plato sahalarına karşılık gelmektedir. Bu alanlar havza iklimine bağlı olarak nadaslı kuru tarım arazisine ayrılmıştır. Tarım arazileri için ayrılan alanlarda kireçtaşı, mermer gibi litolojik birimlerin varlığına bağlı olarak, taş ve mermer ocakları yer almaktadır. Bahsi geçen ocak alanları tarım alanlarına hem zarar vermekte hem de baskı oluşturmaktadır.

Şekil 2

Hatip Çayı Havzası'nın jeoloji haritası.

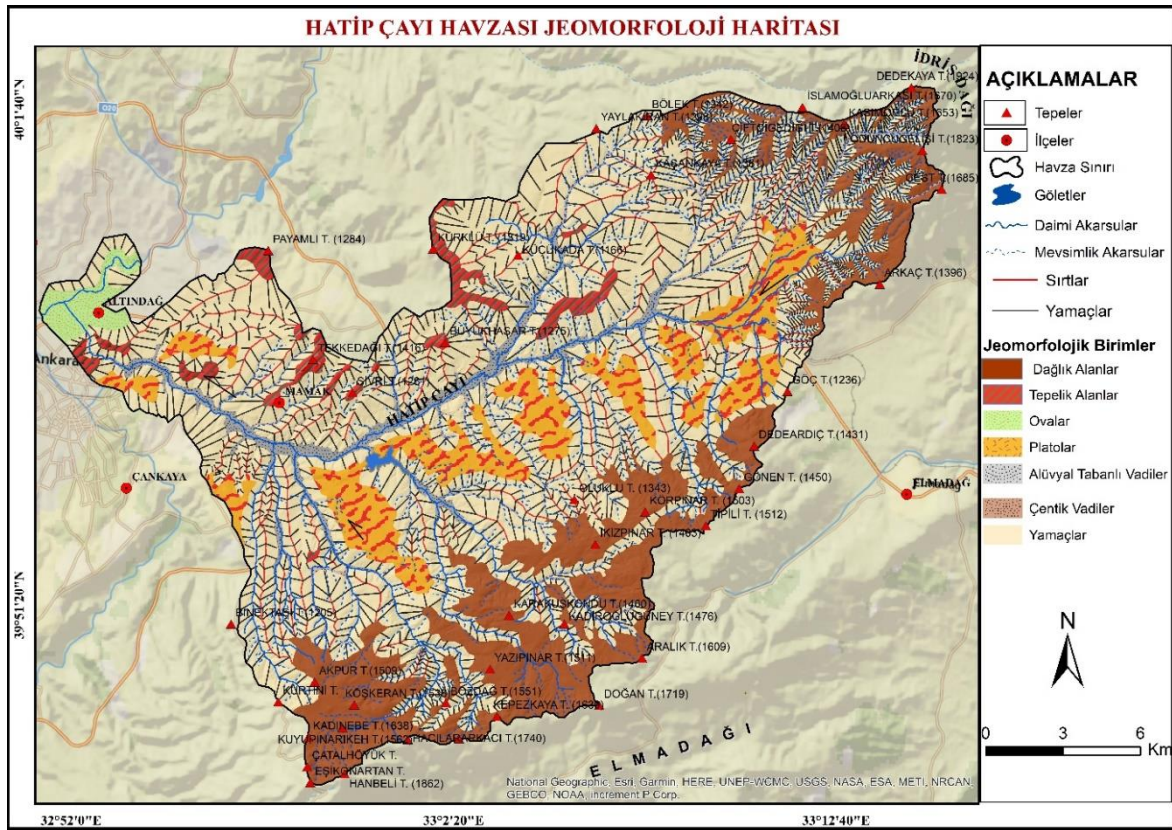
3.2. Jeomorfolojik Birimler ve Arazi Kullanımı İlişkisi

Çalışma sahasının ana jeomorfolojik birimleri dağlar/tepeler, vadiler ve platolardır. Havza yüksek plato ve sekilerinden, dar ve dik vadilerden, çevresine göre yüksek rakımlı tepelerden oluşmaktadır (Şekil 3). Kuzey Anadolu Dağları'ndan ayrılan bazı dağ silsileleri Ankara üzerinden İç Anadolu'ya doğru uzanmakta ve İç Anadolu'ya sokuldukça genç jeolojik örtüler tarafından üzeri kapatılarak (Oligosen-Neojen) silikleştiği görülmektedir (Erol, 1956). Bahsi geçen bu dağ silsilelerinin önemli bir kısmı olan Elmadağı (1965 m) ve İdris Dağı (1922 m) havza içerisinde yer almakta ve havzanın önemli jeomorfolojik birimlerini oluşturmaktadır. Çalışma sahasında batıdan doğuya doğru yükselti artmakta, genel olarak ise engebe ve eğim oranları yükselmektedir. Havzada yükselti 800-2000 m arasında değişkenlik gösterirken eğim değerleri ise havzanın büyük bölümünde %30 ve üzerindedir. Havzada bulunan akarsuların genç oluşumlu olması nedeniyle akarsular vadilerini derine yarmış, dar ve nispeten derin "V" şekilli çentik vadiler oluşturmuşlardır. Aynı zamanda ana akarsuyun yatağında ve yan kollarla birleşme alanlarında alüvyal tabanlı vadiler bulunmaktadır. Bu durum, havza genelinde eğim oranlarının yüksek olduğunu kanıtlamaktadır.

Morfolojik birimler ile arazi kullanımı arasındaki ilişkiler incelendiğinde; Havzada 800 m ile 1000 m arasındaki yükseklik kademesinde havzanın aşağı çığır bölümü bulunmakta ve bu bölüm nüfusun yoğun olduğu alanı oluşturmaktadır. 1000-1500 m arası alanda, özellikle plato sahalarında kuru tarım; tepelik ve yamaç arazilerde ise mera alanları yaygındır. 1500 m'ye kadar özellikle akarsu vadilerinde ve eğimin daha düşük olduğu alanlarda yerleşmeler geniş alan kaplamaktadır. Dikili tarım arazileri ise daha çok 1500-1700 m arasındaki yamaç alanlarda parçalı ve sınırlı şekilde bulunmaktadır. İdris Dağı ve Elmadağı yamaçlarında 1650-1800 m civarında ve ana akarsu vadisinin belirli kesimlerinde orman alanları yer almaktadır.

Şekil 3

Hatip Çayı Havzası'nın jeomorfoloji haritası.

3.3. İklim ve Arazi Kullanımı İlişkisi

Çalışma alanının iklim özelliklerini ortaya koyabilmek için uzun yıllık ölçüm dönemi olan (1960-2020) Ankara Bölge Meteoroloji İstasyonu verileri kullanılmıştır. Arazi kullanımı içerisindeki en önemli birimlerden biri hiç şüphesiz tarım alanlarıdır. Tarım alanlarını oluşturan bitkilerin gelişimi için ise en önemli iklim elemanları sıcaklık ve yağıştır (Ardel vd., 1969). Bu doğrultuda havzada tarımsal faaliyeti etkileyen iklim elemanları üzerinde özellikle durulmuştur.

Ankara ili genelinde kışları kar yağışlı ve soğuk, yazları ise sıcak ve kurak olan karasal iklim hüküm sürmektedir. Havzada yıllık toplam yağış miktarı 413,7 mm, yıllık ortalama sıcaklık 12,0 °C ve yıllık toplam buharlaşma miktarı 1227 mm'dir. İklim tipine bağlı olarak havza genelinde düzenli bir yağış rejiminden bahsetmek mümkün değildir. Havzanın konumu ve yerel coğrafi özellikleri nedeniyle yağışlar genellikle konveksiyonel yağış şeklindedir. Yıl içinde en fazla yağış nisan ve mayıs aylarında düşerken, en az yağış temmuz ve ağustos aylarında düşmektedir.

Yağışların mevsimsel dağılışı incelendiğinde mevsimler arasında yağış dağılışı düzensiz olup, artış ve azalışları net şekilde kendini belli etmektedir. Özellikle sıcaklıkların arttığı dönemde yağış

miktarı düşmekte, sıcaklığın düştüğü dönemde ise yağışlar atmaktadır. Yağış miktarlarına bakıldığında ilkbahar döneminden sonra en fazla yağış kış mevsiminde düşse de yağış tipi daha çok kar şeklindedir. Yükseltinin de etkisiyle özellikle kış aylarında karın yerde kalma süresi orta ve yukarı çığır kısımlarında daha uzun sürmektedir. Bu durum havzada vejetasyon süresinin daha kısa olmasına neden olmaktadır.

Bitkilerin gelişebilmesi için ortalama sıcaklığın 8 °C ve üzerinde olması gerekmektedir (Avcı, 1993). Hatip Çayı Havzası'nın sıcaklık değerlerindeki en dikkat çeken özellik, arazi kullanımı açısından son derece önemli olan ortalama sıcaklıkların yılın hiçbir ayında 0 °C'nin altına düşmemesidir. Ancak her ne kadar ortalama sıcaklık değerleri 0 °C'nin altına düşse de özellikle vejetasyon evresinin başladığı ilkbahar döneminde yaşanan donlu günler vejetasyon dönemini kesintiye uğratmakta veya bitki gelişimine hasar vermektedir. Yılın en sıcak ayları temmuz ve ağustos (23,3 °C) iken en soğuk ay ocak (0,4 °C) ayıdır. Sahada yıllık sıcaklık amplitüdü 22,9 °C'dir. Ortalama sıcaklıklar serisinde sıcaklığın en düşük değerlere aralık ayından itibaren düşmeye başladığı, şubat ayından itibaren ağustos sonuna kadar ise düzenli olarak arttığı görülmektedir. Temmuz ve ağustos aylarında sıcaklık zirve değere ulaşırken ağustos ayından aralık ayına kadar sürekli bir azalış görülmektedir. Öyle ki havzada vejetasyon dönemi mart ayı sonlarında uygun sıcaklık ortalaması ile başlayıp kasım ayında son bulmaktadır. Ancak sıcaklık ortalaması yeterli görünse de havzada nisan-mayıs ve ekim-kasım aylarında yani vejetasyon sürecinin devam ettiği evrelerde donlu günler yaşanmaktadır. Bu durum, havzada vejetasyon sürecinin kesintiye uğramasına neden olmaktadır. Böylece havzada vejetasyon süreci kısalmakta ve yılda tek ürün elde edilebilmektedir. Havzadaki tarımsal faaliyetler, yağış ve sıcaklığın yıl içerisindeki değişiminden oldukça etkilenmektedir. Özellikle yaz döneminde etkili olan kuraklık tarımsal üretimi etkilemektedir. Bu dönemde tarımda sulama ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

3.4. Hidrografik Özellikler ve Arazi Kullanımı İlişkisi

Hatip Çayı, Sakarya Havzası'nın alt havzası olan Ankara Çayı'nın üç ana kolundan biridir. Çalışma alanının önemli hidrolojik unsurlarını Hatip Çayı ve yan kolları oluşturmaktadır. Hatip Çayı'nın ana kol uzunluğu yaklaşık 43 km'dir. Hatip Çayı, Ankara'nın Kalecik ilçesinde ve Ankara şehir merkezinin kuzeydoğusunda yer alan İdris Dağı'ndan (1992 m) kaynağını alıp, Hasanoğlan Deresi olarak doğmaktadır. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda akış gösteren akarsu, Çayharman ve Karabayır derelerini içine alarak geçmiş olduğu yerleşkeden ismini alır ve Lalahan Deresi olur. Batıya doğru ilerledikçe sırasıyla Kuruçay, Dişkoparan, Karanlık, Kusunlar ve Üreğil derelerini alarak Altındağ ilçesinin Akköprü mevkiinde Ankara Çayı'na dökülmektedir.

İdari olarak Ankara ilinin Altındağ, Elmadağ, Çankaya, Kalecik, Keçiören, Mamak ve Yenimahalle ilçe sınırları içerisinde bulunan akarsu, dandritik akarsu ağı özelliği taşımaktadır. Hatip Çayı'na bağlanan küçük akarsuların birçoğu, aktıkları yerleşim alanlarından isimlerini almaktadır. Akarsu ilk doğduğu sahada, Hasanoğlan deresini içine aldıktan sonra Mamak ilçesi içerisinde batı yönünde akışına devam ederken, sırasıyla Lalahan, Köypınar, Karabayır, Omuzpınar, Karakaya, Kuruçay, Dişkoparan, Yunuslar, Bayındır ve Kızılca derelerini alarak Kayaş mevkiinden geçtikten sonra Kusunlar Deresi'ni de alır. Üreğil yerleşmesi yakınında Kuruçay ve Özağıl derelerini, daha sonra kuzeyden gelen Araplar Deresi'ni de alarak akışına devam eder. Fakat günümüzde bu akarsuların bir kısmının bulunduğu sahalarda yerleşmelerin geniş yer kaplamasına bağlı olarak, akarsular kurutulmuş veya doğrudan dere yatağı sahalara yerleşim alanlarına dönüştürülmüştür. Üreğil yerleşkesinden akışa devam eden akarsu, Mamak ilçe merkezinde bulunan Saime Kadın Köprüsü'nden itibaren üstü kapatılmış olarak Bentderesi mevkiinden geçerek Anadolu Selçuklu eseri olan Akköprü'ye ulaşır. Burada güneyden gelen İncesu Deresi ve kuzeydoğudan gelen Çubuk Çayı ile birleşerek Ankara Çayı'nı oluştururlar. Ankara Çayı da uzun bir akıştan sonra Ankara-Eskişehir il sınırında Sakarya Nehri'ne karışır.

Hatip Çayı'nı besleyen yan kolların bir kısmı kaynağını İdris Dağı üyeleri olan tepelerin güney yamaçlarından, bir kısmı ise Elmadağı üyesi olan tepelerin kuzey yamaçlarından kaynağını almaktadır. Elmadağı üyelerinden kaynağını alan akarsuların boyları, İdris Dağı üyelerinden kaynağını alan akarsulara oranla daha uzundur. İdris Dağı'ndan kaynağını alan akarsular genel olarak kuzey-güney doğrultulu, Elmadağ'ından kaynağını alanlar ise genel olarak güney-kuzey doğrultulu akış göstermekte ve Hatip Çayı'na dökülmektedir. Havzada bulunan akarsuların büyük bir kısmı mevsimlik akarsu özelliği taşısa da önemli kolları daimî akarsu özelliği taşımaktadır. Mevsimlik akarsu niteliğindeki akarsular yataklarını çok derine yaramamıştır. Ancak havza genelinde oluşan vadiler çentik vadi niteliğindedir.

Havza içerisinde Karanlık Deresi üzerinde 1965 yılında açılan Bayındır Barajı bulunmaktadır. Baraj suyu 2011 yılına kadar içme ve sulama amacıyla kullanılmaktaydı (DSİ, 1978). Ancak artan nüfus ve betonlaşmaya bağlı olarak baraj suyu niteliğini kaybetmiş ve sulama amacının dışına çıkmıştır (DSİ, 1978), (DSİ 5. Bölge Müdürlüğü, 2005). Bu nedenle havzadaki tarım arazilerinde 2011' i takip eden yıllarda sulama sorunu yaşanmaktadır.

3.5. Toprak, Doğal Vejetasyon ve Arazi Kullanımı İlişkisi

Çalışma sahasında Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü'nden alınan verilere göre büyük toprak gruplarından zonal ve azonal topraklar bulunmaktadır. Zonal toprak grubundan kahverengi toprak, kahverengi orman toprağı, kırmızımsı kahverengi toprak, kireçsiz kahverengi toprak, kireçsiz kahverengi orman toprağı, azonal gruptan ise kolüvyal ve alüvyal toprak bulunur. Havza genelinde 431,15 km² alan ve %95,87'lik oranla kahverengi toprak en fazla alanı kaplamaktadır. Kolüvyal topraklar havza içerisinde 8,38 km² alan ve %1,83'lük oranla en az alana sahipken, alüvyal topraklar ise 10,47 km² alan ve %2,30'lük orana sahiptir. Kolüvyal ve alüvyal topraklar havza tabanında yoğun olarak yer tutmaktadır. Bu topraklar yoğun tarımsal faaliyet alanları olup sulu tarım arazilerine karşılık gelmektedir. Ancak bu sahalar amaç dışı kullanılmaktadır ve yerleşme alanları tarafından işgal edilmiştir. Kahverengi topraklara karşılık gelen alanlar genel olarak kuru tarım ve mera arazilerine karşılık gelmektedir. Havzada yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk geçmekte ve yağışlar nispi olarak yetersiz olduğundan bitki örtüsü de iklimle bağlı oluşmaktadır. Bu nedenle havzanın geneline bakıldığında bitki örtüsünün büyük kısmının step (bozkır) olduğu daha az bir oranın ise orman formasyonu olduğu görülmektedir. Bitki örtüsünün %44,56'sı ve 186 km² gibi geniş bir alan ot formasyonuna karşılık gelmektedir. Buna karşılık orman formasyonu ise %14,3 orana ve 65 km²'lik bir alana sahiptir. Ot ve orman formasyonunun dışında kalan bölgenin %16,06'lık oranla 74 km² alana sahip kısım tarım arazisi iken, %25,25'lik oranla ve 135 km²'lik geniş bir alan iskân alanlarına karşılık gelmektedir.

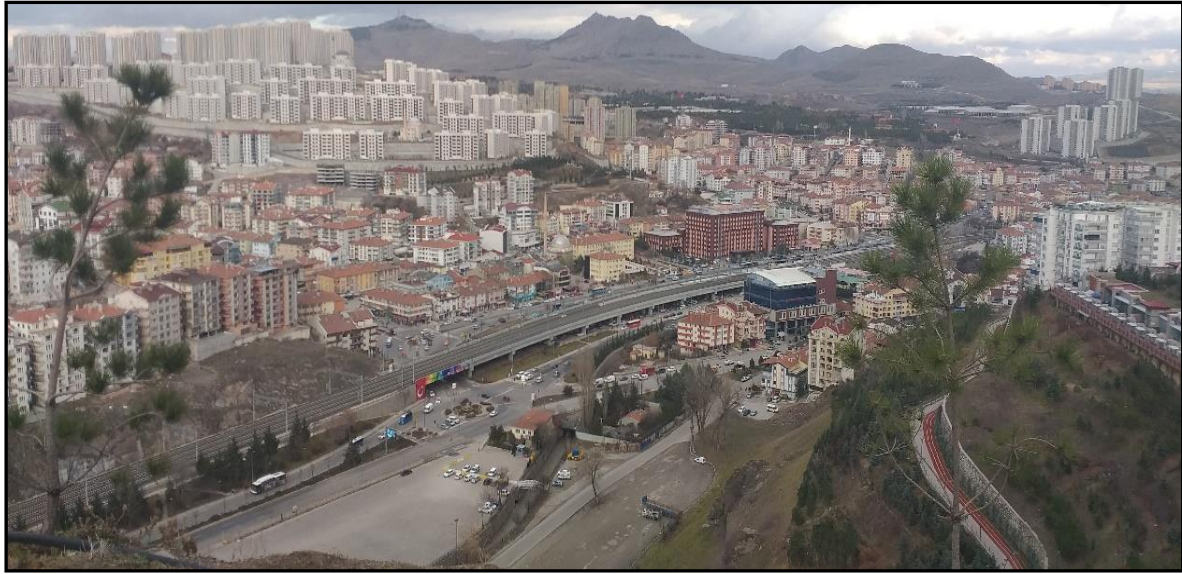
3.6. Beşerî Coğrafya ve Arazi Kullanım İlişkisi

Hatip Çayı Havzası, Ankara'nın Altındağ, Çankaya, Elmadağ, Kalecik, Keçiören, Mamak ve Yenimahalle ilçe sınırları içerisinde yer almaktadır. Bu ilçeler aynı zamanda Ankara'nın nüfus yoğunluğu bakımından önemli ilçeleridir. Çankaya, Keçiören ve Yenimahalle Ankara'nın en fazla nüfusa sahip olan ilçeleri olup mahallelerinin belli kısımları havza içerisinde yer almaktadır. Buna karşılık yine nüfus yoğunluğu bakımından önemli olan Altındağ ve Mamak ilçelerinin neredeyse bütün mahalleleri havza içerisinde yer almaktadır (DSİ, 2005), (Foto 1). Bunun dışında şehir merkezinin kuzeydoğusunda yer alan Kalecik ve güneybatısında yer alan Elmadağ ilçelerinin bazı mahalleleri havza içerisinde yer almaktadır. Ancak bahsi geçen bu iki ilçe diğer ilçelere göre hem şehir merkezine daha uzakta konumlanması, hem de yükselti ve eğimin daha fazla olmasına bağlı olarak daha az nüfusa sahiptir. Bu nedenle havzanın bu kısmında Kalecik ve Elmadağ ilçelerinin havza içerisinde kalan mahalleleri de daha az nüfusa sahiptir. Sonuç olarak havza genelinin nüfusu incelendiğinde aşağı çığır kısmında yoğun bir nüfuslanma ve yerleşme söz konusu iken, yukarı çığır kısmında ise aşağı çığıra kıyasla daha seyrek nüfuslanma ve yerleşme söz konudur.

Havza içerisinde 7 ilçeye bağlı toplam 96 mahalle bulunmaktadır. Bu mahallelerde 2020 yılına ait adrese dayalı nüfus kayıt sisteminin sonuçlarına göre toplam 813.509 kişi yaşamaktadır. Bu nedenle de havzada yerleşmeler yoğunudur. İlçe nüfuslarının değişimi incelendiğinde 1990 yılından bugüne bahsi geçen 7 ilçeden yalnızca Kalecik ilçesinde düzenli bir azalış varken, diğer altı ilçede ise düzenli bir artış söz konusudur. Bu durum da havzanın kaynak kısmında göç verilmesi söz konusuysen, havzanın genelinde göç aldığını göstermektedir. Bu durumda havzanın ekonomik bakımdan kendi içerisinde yeterli olduğu, yerel halkın ekonomik ve sosyal anlamda memnun olduğunun göstergesidir.

Foto 1

Havzadaki yerleşmelere Kartaltepe Merkezi'nden genel bir bakış.

3.7. Havzada Genel Arazi Kullanım Durumu

Havzanın arazi kullanımı incelenirken, Tarım ve Orman Bakanlığı'ndan temin edilen raporlar, veriler ve arazi gözlemlerinden yararlanılmıştır. Bunun dışında ArcGIS programı ile üretilen arazi kullanımı ve arazi kullanım kabiliyet sınıflandırması haritaları kullanılmıştır. Hatip Çayı Havzası'nın kapladığı toplam alan 460 km²'dir ve bu da 46000 hektara (ha) karşılık gelmektedir. Coğrafi Bilgi Sistemleri yardımıyla yapılan analiz sonucuna göre havzada en geniş alanı 15000 ha ile tarım arazileri ve 13500 ha ile yerleşme arazileri kaplamaktadır. Mera alanları 9200 ha ile üçüncü sırada yer alırken, 8000 ha ile orman alanları dördüncü sırada yer almaktadır. Havzada en az alan kaplayan arazi sınıfı ise 300 ha ile çayır arazileri olarak hesaplanmıştır. Coğrafi Bilgi Sistemleri yardımıyla hesaplanan arazi kullanım türlerinin havzada kapladığı alanlar Tablo 1' de verilmiştir.

Tablo 1

Hatip Çayı Havzası'nda arazi kullanımının alansal sınıflandırması

Arazi Kullanım Türü	Hektar	Oran (%)
Çayır Alanı	300	0,6
Orman Alanı	8000	17,4
Tarım	15000	32
Mera	9200	20
Yerleşme	13500	30
Toplam	46000	100

Havzada en önemli ekonomik faaliyet hizmet ve sanayi sektörleri olsa da yöre halkı açısından tarım ve hayvancılık önemini korumaktadır. Hatip Çayı Havzası'nda tarımsal arazi kullanımında kuru-nadaslı tarım, dikili tarım, kuru bağ tarımı ve sulu tarım arazileri şeklinde dört farklı grup bulunmaktadır. Havzadaki tarım arazilerinin alansal dağılışı yine Coğrafi Bilgi Sistemleri yardımıyla hesaplanmış ve Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2

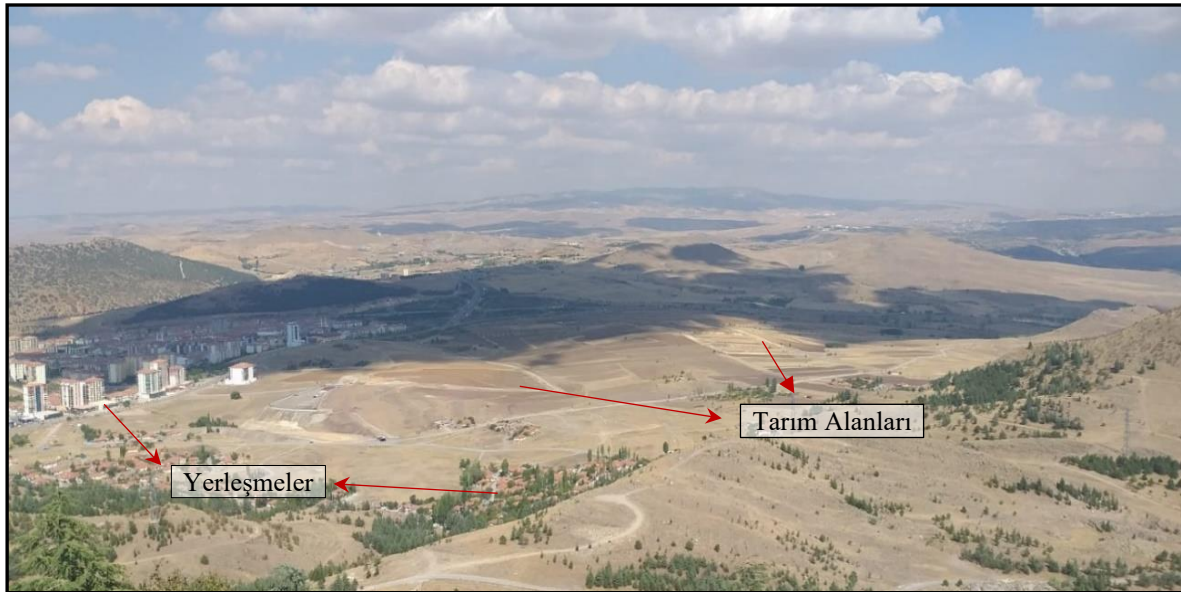
Hatip Çayı Havzası'nda tarımsal arazi kullanım sınıfları.

Tarımsal Arazi Kullanımı	Hektar	Oran (%)
Dikili Tarım Arazisi	2300	15,3
Kuru Bağ Tarımı Arazisi	200	1,3
Kuru Tarım Arazisi-Nadaslı	11600	77,4
Sulu Tarım Arazisi	900	6
Toplam Tarım Alanı	15000	100

Havzada özellikle iklim koşullarının etkisiyle en geniş alanı 11600 ha ile nadaslı kuru tarım arazileri kaplamaktadır (Foto 2, Foto 3). Bu alanlarda yoğun bir şekilde tahıl tarımı yapılmaktadır. Tahıllar arasında buğday ve arpa tarımı ön plana çıkmaktadır (Foto 4). Buğday dışında arpa, yulaf, çavdar, fiğ, nohut ve fasulye gibi tarım ürünlerinin ekimi söz konusudur. Ancak havza geneline bakıldığında hem topoğrafik şartlar hem de yerleşme alanlarına bağlı olarak tarım arazileri parçalanmış şekildedir (Foto 5). İkinci sırada ise 2300 ha ile dikili tarım alanları yer almaktadır. Havza genelinde tepelik alanların yamaç kısımlarında sınırlı ve parçalı alanlarda dikili tarım arazileri de yer almaktadır. Sulu tarım arazileri ise ana akarsu yatağı çevresinde, 900 ha ile üçüncü sırada yer almaktadır. Ancak sulu tarım alanları ulaşım güzergahları ve yerleşim alanları içerisinde yer aldığı için pek tarımsal faaliyetler açısından kullanıma elverişli değildir. Havzada en az alana sahip olan tarım alanı ise kuru bağ tarımıdır ve havza genelinde yaklaşık olarak 200 ha alan ile çok sınırlı bir alanda yapılmaktadır.

Foto 2

Havzada genel olarak kuru tarım arazileri yaygındır. Özellikle iklimin yarıkurak olması bu durumu ortaya çıkaran ana etken olmuştur, Altındağ/Tekkeadağ Tepesinden.

Foto 3

Mamak/Doğukent Menkii ekili kuru tarım arazisi.

Foto 4

Havzada buğday ekim alanları. Geri planda yerleşme ve boş bırakılmış tarım arazileri görülmektedir (Çankaya/Yakupabdal Mahallesi).

Foto 5

Havzanın genel olarak jeomorfolojik görünümü bir platodur. Bu sabada akarsu araziye derine yarmış, suyun çıkarılması ve tarlaların sulamasındaki maliyet artmıştır (Mamak/ Zirvekent Mahallesi).

Havzada yetiştirilen ürünlerin yıllık üretim miktarları incelendiğinde ekili tarımın ve tahıl ürünlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. 2020 yılı verilerine göre havzada ekim alanı ve üretim miktarı en fazla olan ürünler buğday ve arpa iken en az alan ve üretim miktarına sahip ürün fasulyedir (Tablo 3). Tarım alanları nadasa bırakıldığı için yıllara göre ekim alanlarında ve üretim miktarlarında farklılıklar söz konusu olabilmektedir. Havza genelinde 2020 yılına ait TÜİK verilerine göre 19000 ha tarım arazisinin 10000 ha nadasa bırakılmıştır. Havzada hayvancılık faaliyetleri sınırlı olmakla birlikte tarımın yan ürünlerinin değerlendirilmesi ve ailelerin kendi ihtiyaçlarını karşılanması gibi amaçlarla yapılmaktadır. Geleneksel yöntemlerle yapılan hayvancılık faaliyetleri arasında küçükbaş hayvancılık daha yaygındır. TÜİK'in 2021 yılındaki verilerinin düzenlenmesi ile elde edilen değerlere göre, havzada 24.450 adet büyükbaş, 85.950 adet küçükbaş hayvan bulunmaktadır.

Tablo 3

Hatip Çayı Havzası'nda 2020 yılı bazı tarımsal ürünlerin ekim alanları ve üretim miktarları.

İlçeler	Buğday	Arpa	Çavdar	Yulaf	Fasulye	Nohut	Fiğ
Ekim Alanı (Dekar)	77.600	71.810	200	2.200	30	30.200	2.490
Üretim Miktarı (Ton)	20.800	19.091	30	790	7	4.510	1.030

(Kaynak: TÜİK, 2021 Verilerinden düzenlenmiştir.)

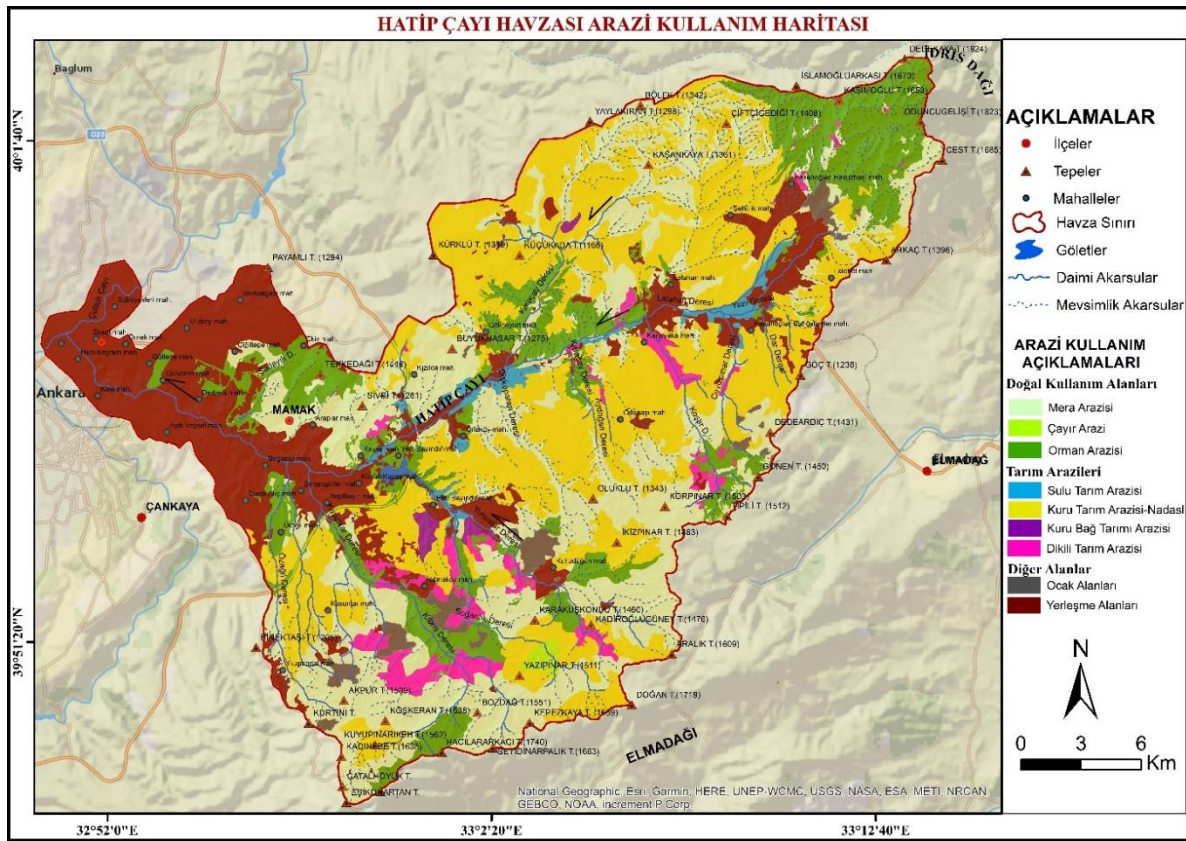
Kapladığı alan bakımından üçüncü sırada yer alan mera arazileri ise havza genelinde tarım alanlarından artakalan nispeten daha yüksek sahalarda yayılış göstermektedir. Meralarda yaygın olarak step türlerinden çobanyastığı (*Astragalus*), ısırganotu (*Urtica*), yavşanotu (*Artemisia*), ayrıkotu (*Elythrigia repens*), kuzukulağı (*Rumex acetosella*), iğnelik (*Erodium cicutarium*), üzerlik (*Peganum harmala*), kekik (*Thymus*), geven (*Astragalus membranaceus*), devedikeni (*Carlina gummifera*), sütleşen (*Euphorbia*) ve sığırkuyruğu (*Verbascum thapsus*) taban ve yamaç arazilerinde yaygın olarak bulunan başlıca türlerdir (Arslan & Vural, 2009), (Bayar & Karabacak, 2017). Havzada yükseltinin fazla olduğu ve diğer alanlara göre nispeten yağışın daha fazla düştüğü İdris Dağı ve Elmadağı'nın eteklerinde

orman alanları yer almaktadır. Yüksek kesimler haricinde orta çığırda yer alan ormanlık alanların büyük kısmı mesire alanlarına karşılık gelmekte olup sonradan ağaçlandırılmış alanlardır. Özellikle İdris Dağı'nın yüksek kesimlerinde iğne yapraklı ağaçlardan karaçam (*Pinus nigra*), sarıçam (*Pinus sylvestris*), sedir (*Tren*), göknar (*Abies*) bulunmaktadır. Yükseltinin daha az olduğu kesimlerde ise iğne yapraklılardan sedir ve karaçam, geniş yapraklılardan ise meşe (*Quercus*) ve badem (*Prunus dulcis*) ağaçları yaygın olarak görülmektedir. Elmadağı'nın kuzeybatısında yer alan çayır alanları, havzada en az alana sahip arazi sınıfıdır (Şekil 4). Bu alanda genel olarak hayvancılık yapılmaktadır ve hayvanlar için yem amacıyla dönemsel olarak kullanılmaktadır.

Şekil 4

Hatip Çayı Havzası'nın arazi kullanım haritası.

3.8. Havzadaki Arazi Kullanım Sorunları

Ülkemizde genelinde arazi kullanımı çok hızlı değişmektedir. Özellikle nüfus ve yerleşme alanlarının artmasıyla tarım ve orman alanları amaç dışı kullanılmakta, bu durum da çeşitli sorunlara zemin hazırlamaktadır. Ankara, başkent olması sebebiyle Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar nüfusu hızla artan bir kenttir. İç Anadolu Bölgesi'nin en büyük kenti ve ülkenin nüfusu en yüksek ikinci kenti durumundadır. Havzanın il merkezine yakınlığı sebebiyle tarım alanlarından sonra en fazla alanı yerleşme alanları kaplamaktadır.

Havza yüzölçümü 460 km² iken yerleşim alanları yaklaşık olarak 135 km²'dir. Yerleşim alanlarının büyük kısmı yerleşimin yoğun olduğu şehir merkezlerine karşılık gelmektedir. Bu alanlar dışında havza içerisinde parçaları ve kısmen küçük alanlı da olsa yerleşme alanları, fabrika alanları ve taş/mermer gibi ocak alanları da bulunmaktadır. Bu durum havzada yer alan ormanlık alanlar ve tarım alanları üzerinde olumsuz etki oluşturmaktadır. Uydu görüntülerinin incelenmesi sonucunda elde edilen izlenimlere göre 1950'li yıllarda havzanın yalnızca aşağı çığır kısmında,

Ankara şehir merkezinin bulunduğu alanda, yerleşme alanları yoğun olarak bulunmaktaydı. Ancak nüfusun artmasına bağlı olarak yerleşme alanlarına olan ihtiyaç artmış ve 2000 yıllarının başında orta çığır kısmında da yerleşme alanları artmıştır.

Mevcut duruma bakıldığında havza genelinde yerleşme alanları artmaya devam etmektedir. Havza içerisinde günümüzde toplam 96 mahalle yer almaktadır. TÜİK verilerine göre havza 2005’ de 483.580, 2010’ da 607.130, 2015’ de 750.430 nüfusu sahipti. 2020 yılında bu sayı 813.509’a yükselmiştir. 2005-2020 yılları arası nüfus gelişimi incelendiğinde her 5 yılda yaklaşık olarak 100.000 nüfus artışı olduğu görülmektedir. Bu durum havzada nüfusun 2025 yılında 1.000.000’ un üzerine çıkacağı şekilde yorumlanabilir. Yıllar içerisinde nüfus ve yerleşme alanlarının artmasıyla havza içerisindeki tarım alanları üzerindeki baskı artacaktır.

Hatip Çayı Havzası’nda genel olarak arazi kullanım kabiliyet durumuna bakıldığında doğrudan tarıma elverişli alanların sınırlı olduğu görülmektedir. Havza da “toprak işlemeli tarıma uygun alanlar” olarak tanımlanan ilk dört sınıf araziler havza yüzölçümü içerisindeki oranı %39’dur. Buna karşılık “toprak işlemeli tarıma elverişsiz” arazilerin havza yüzölçümüne oranı ise %61 ile daha geniş bir alana karşılık gelmektedir (Şekil 5).

I. sınıf tarım arazileri ana akarsu yatağı boyunca, alüvyon tabakaların yaygın olduğu alanlarda dağılışı göstermektedir. Havza genelinde tarıma en elverişli sahalar olan ve 9500 ha kaplayan bu arazilerin yerleşmeler tarafından %95’ i işgal edilmiş durumdadır. Bunun dışında havza genelinde en fazla alana sahip olan sınıf 17500 ha alan ile VII. sınıf ve 10600 ha ile VI. sınıf tarım arazileridir. Bu sınıflar dâhilinde yer alan sahalar “toprak işlemeli tarıma elverişsiz” arazilere karşılık gelmektedir. Ancak havzadaki tarım alanlarının elverişsiz olarak nitelendirilen bu sınıflar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

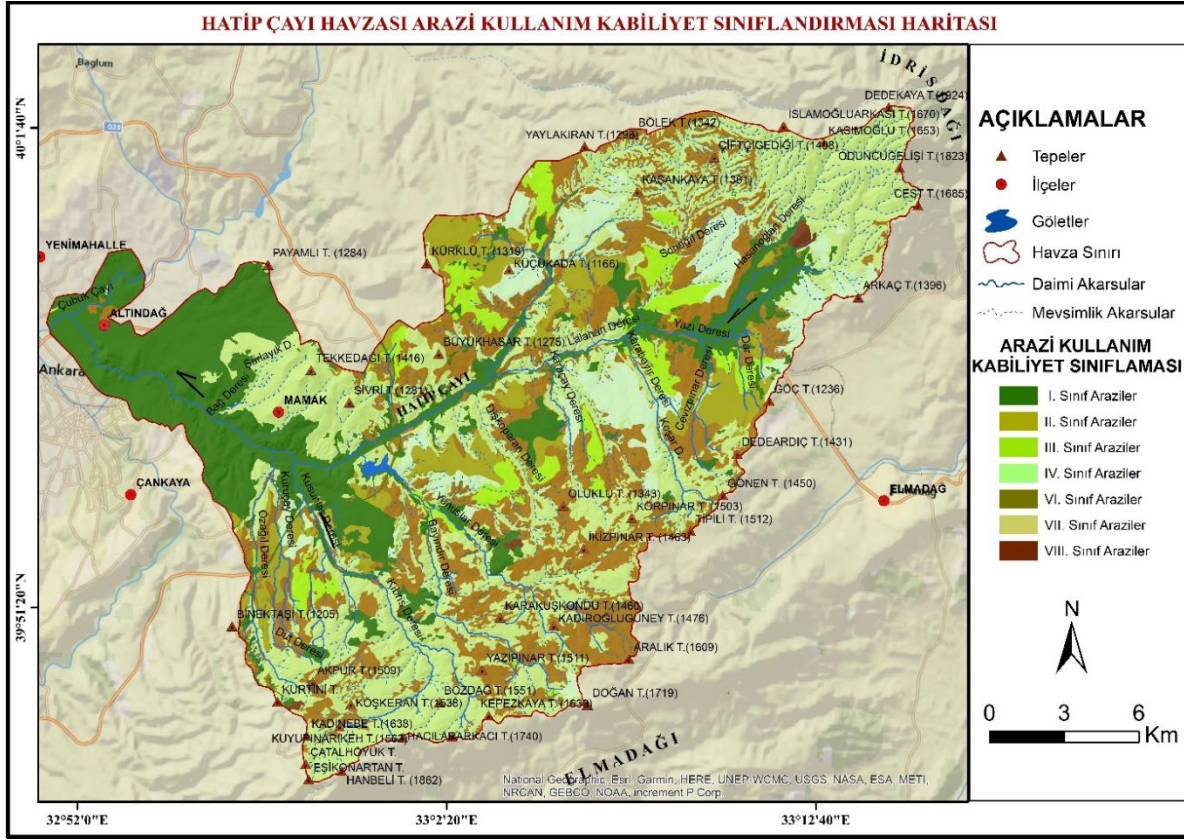
Toprağın işlemeli tarıma elverişli olduğu II. sınıf araziler 3100 ha, III. sınıf araziler 2100 ha ve IV. sınıf araziler ise 3100 ha alana sahiptir. Bu araziler havzada sınırlı ve parçalanmış halde bulunmaktadır. Özellikle İdris Dağı eteklerinde, Yazı ve Lalahan dereleri etrafında yoğun olsa da bu alanlarda amaç dışı kullanım söz konusudur. Havzanın bu kısmında özellikle Hasanoglan ve çevresinde 10’dan fazla mahalle ve sanayi sitesi yer almaktadır. Tarıma elverişli olarak nitelendirilen bu araziler havzanın güneyinde akarsular tarafından parçalanmış plato sahalarında bulunmaktadır. Ayrıca tarıma elverişli araziler üzerine kurulan yerleşmeler sebebiyle tarım alanları daralmıştır. Yıllar içerisinde arazilerin miras yoluyla bölünmesi nedeniyle zaten dar alanlardaki tarıma uygun araziler beşerî sınıflar ile tekrar bölünmüştür.

Elmadağı yamaçlarında çok sayıda mermer ve taş ocağının varlığı tarım arazilerinin kullanımını olumsuz etkilemektedir. Havzada yerleşme alanlarının oluşturduğu baskıya bağlı olarak ormanlık alanlar tahrip edilmekte ve sonrasında yerleşme veya tarım alanları olarak kullanılmaktadır. Arazinin amaç dışı kullanımı ve aşırı betonlaşma, havzada erozyon ve taşkın gibi afetlere zemin hazırlamaktadır.

Havzanın arazi kullanım kabiliyet sınıflandırma ve arazi kullanımı haritaları karşılaştırıldığında tarım için uygun arazilerin tarım amaçlı kullanılmadığı tespit edilmiştir. Havza genelinde tarım için elverişli olarak nitelendirilen I, II, III ve IV. sınıf tarım alanları 17800 ha kapladığı ancak bu alanların 13500 ha ise yerleşme alanları tarafından işgal edildiği görülmektedir. Geriye kalan 1300 ha, taş/mermer ocakları ve fabrika gibi işletmeler tarafından kullanılmaktadır. Bu bilgilere göre havzada 15000 ha alanda yapılan tarım faaliyetlerinin, tarım için elverişli olmayan V, VI, VII ve VIII. sınıf tarım alanları üzerinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Havza genelinde I., II., III. ve IV. sınıf arazilerine ait alanlar 17800 ha iken, havzadaki tarımsal alanlar 15000 hektardır. Havzada tarıma uygun topraklar, mevcut tarım faaliyetlerini karşılayacak düzeydedir. Ancak tarıma uygun araziler, yerleşmeler ve taş/mermer ocakları tarafından kullanılmaktadır.

Şekil 5

Hatip Çayı Havzası'nın arazi kullanım kabiliyet sınıflaması haritası.

Tarım için uygun arazilerin %75'i yerleşme alanları, %5'i taş ve mermer ocakları tarafından kullanılmaktadır. Bu durum havzadaki tarımsal üretimin büyük ölçüde tarım için elverişsiz araziler üzerinde yapıldığını göstermektedir. Tarım, mera ve orman alanların büyük kısmı VI. ve VII. sınıf araziler üzerindedir. Havzada VIII. sınıf araziler 100 ha gibi çok sınırlı bir alanda bulunmaktadır. Bu alanlar ise doğrudan tarıma elverişsiz arazilerdir.

2000 yılından günümüze kadarki süreç incelendiğinde hem Ankara genelinde hem de havza sınırı içerisinde en fazla artış gösteren arazi sınıfı yerleşme alanları olmuştur. Yerleşim alanlarının toprak işlemeli tarıma uygun arazi sınıfları üzerinde gelişmeye devam etmesi, tarım alanlarının amaç dışı kullanımının daha da artacağına göstergesidir.

Sonuç

Bu çalışmada ülkemizin nüfus yoğunluğu bakımından önemli havzalarından biri olan Ankara ili sınırları içerisindeki Hatip Çayı Havzası ele alınmıştır. Çalışma ile havzadaki arazi kullanımında fiziki ve beşerî coğrafya faktörlerinin etkisini ortaya koymak amaçlanmıştır. Mevcut durum değerlendirildiğinde havzada yanlış arazi kullanımının söz konusu olduğu belirlenmiştir. Yerleşmelerin gün geçtikçe alan genişletmesi sonucunda hem tarım hem de orman alanları üzerindeki baskının arttığı görülmektedir. Geçmiş yıllara ait uydu görüntüleri incelendiğinde 1950-1990 yılları arasında havzanın yalnızca aşağı çığır kısmında yerleşmelerin yoğun olduğu ve tarım arazilerinin havza genelinde geniş alan kapladığı tespit edilmiştir. Ancak günümüze yaklaştıkça yerleşmelerin havza genelinde yoğunlaştığı buna paralel olarak tarım alanlarının azaldığı gözlemlenmiştir. Havzada her beş yılda yaklaşık 100.000 nüfus artışı göz önünde bulundurulduğunda, gelecek yıllarda yerleşmelerin diğer araziler üzerindeki baskısının artacağı

öngörülmektedir. Bu durum yalnızca tarım ve orman alanlarını yok etmekle kalmayıp, erozyon, sel ve taşkın başta olmak üzere çok sayıda afete de zemin hazırlamaktadır.

Arazi kullanımı ve nüfus durumu ilişkilendirildiğinde havzada yerleşme alanları başta olmak üzere tüm arazilerin kullanımının planlamaya ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Bu nedenle havzanın sürdürülebilirliğini sağlamak, toprak kaybını engellemek ve oluşabilecek afetlerin önüne geçebilmek için havza yönetim planı yapılması gerekmektedir. Bu hususta coğrafi faktörler göz önünde bulundurulmalıdır. Havzaya coğrafi bakış açısı ile yaklaşmak, havza sürdürülebilirliğini korumak açısından önem arz etmektedir. Yapılacak yeni planlamada yerleşme, tarım ve orman alanları arazi yapısının uygunluğuna göre belirlenmelidir.

Kaynakça

Aksoy, E. & Özsoy, G. (2004). Uzaktan algılama ve CBS teknikleri kullanılarak Uludağ Üniversitesi yerleşkesi arazilerinde arazi kullanım haritalaması. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 18(1), 57-68.

Akyürek, B., Bilginer, E., Akbaş, B., Hepşen, N., Pehlivan, Ş., Şunu, O. & Dağar, E. (1982). Ankara-Elmadag-Kalecik dolayının jeolojisi. Maden Tetkik ve Arama.

Akyürek, B., Bilginer, E., Akbaş, B., Hepşen, N., Pehlivan, Ş., Şunu, O. & Hakyemez, Y. (1984). Ankara-Elmadag-Kalecik dolayının temel jeoloji özellikleri. *Jeoloji Mühendisleri Dergisi*, 20, 31-46.

Akyürek, B., Duru, M., Sütçü, Y. F., Papak, İ., Şaroğlu, F., Pehlivan, N. & Yaşar, T. (1997). 1/100.00 ölçekli açınsama nitelikli türkiye jeoloji haritaları serisi, *Ankara-F15 Paftası*. Ankara: Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü.

Ardel, A., Kurtel, A. & Dönmez, Y. (1969). *Klimatoloji tatbikatı*. İstanbul Üniversitesi Yayınlarından/Taş Matbaası.

Arslan, S. & Vural, M. (2009). Kıbrıs Köyü vadisi (Mamak-Ankara) florası. *Biological Diversity and Conservation*, 2(3), 34-64.

Avcı, M. (1993). Türkiye'nin flora bölgeleri ve Anadolu Diagonaline coğrafi bir yaklaşım. *Türk Coğrafya Dergisi*, (28), 225-248.

Avcı, S. (1998). Filyos Çayı havzasında (Karabük-Filyos arası) mekansal sorunlar ve bazı çözüm önerileri. *Türk Coğrafya Dergisi*, (33), 447-487.

Bahadır, M. (2011). *Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Acıgöl Havzası'nın sürdürülebilir kullanımı ve yönetimi* (Tez No. 296328) [Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Bahadır, M. (2013). Işık Gölü Havzası'nda doğal ortam koşulları ve arazi kullanımına yansımaları. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, (26), 1-20.

Bahadır, M. & Uzun, A. (2021). Ladik Gölü Havzası'nda arazi kullanımı (Samsun). *Kesit Akademi Dergisi*, 7(27), 257-280. DOI : 10.29228/kesit.49685

Bayar, R. (2003). Arazi kullanımı-nüfus ilişkisi: Anamur örneği. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1(1), 97-116. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000023.

Bayar, R. & Karabacak, K. (2017). Ankara ili arazi örtüsü değişimi (2000-2012). *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 15(1), 59-76. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000181.

Devlet Su İşleri (DSİ) 5. Bölge Müdürlüğü. (2005). *Bayındır Barajı kirlilik çalışması raporları*.

Devlet Su İşleri (DSİ) Genel Müdürlüğü. (1975). *Hatip Ovası hidrojeolojik etüt raporu*.

Devlet Su İşleri (DSİ) Genel Müdürlüğü. (1978). *Bayındır Baraj Gölü limnolojik etüt raporu*.

Devlet Su İşleri (DSİ) Genel Müdürlüğü. (2005). *Ankara Bayındır Havzası planı mühendislik hizmetleri işi nihai planlama raporu*.

Elmastaş, N. (2008). Kahta Çayı Havzası'nın arazi kullanımı. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 6(2), 159-190. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000088.

Erinç, S. (1963). Tatbiki coğrafya ve planlama. *İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayınları (Şehircilik Kürsüsü), Şehircilik Konferansları*.

Erol, A. (2007). Türkiye'de arazi kullanımı ve havza yaklaşımı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 21-25.

Erol, O. (1956). *Ankara güneydoğusundaki Elma Dağı ve çevresinin jeoloji ve jeomorfolojisi üzerine bir araştırma*. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü.

Gözenç, S. (1975). Arazinin kullanılması ve değerlendirilmesinin coğrafi yönden tetkiki. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 20-21, 169-180.

Gözenç, S. (1978). *Küçük Menderes havzasında arazinin kullanılışı ve sınıflandırılması*. Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Gözenç, S. (1980). Arazi kullanma "Land use" haritalarında standardizasyon ve Türkiye için bir öneri. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 23, 37-46.

Hatipoğlu, İ. K. & Uzun, A. (2020). Melet Irmağı (Ordu) orta ve aşağı çığırında arazi kullanımının zamansal ve mekansal değişimi (2002-2015). *Mavi Atlas*, 8(1), 154-168. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.704048>.

Hatipoğlu, Ş. C. & Bahadır, M. (2020). Turnasuyu Havzası'nda (Ordu) arazi kullanımının zamansal değişimi. *Mavi Atlas*, 8(1), 169-188. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.706496>.

Özdemir, M. A. & Şenkul, Ç. (2006). İsehisar Havzası'nda arazi kullanımı ve sorunları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17, 111-136.

Özşahin, E. & Eroğlu, İ. (2018). Tekirdağ ilinin ekolojik koşullarına göre arazi kabiliyet sınıflandırması. *International Journal of Human Sciences*, 15(2).

Tunçdilek, N. (1985). *Türkiye'de relief şekilleri ve arazi kullanımı*. İ.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğr. Enst. Yay. No:3.

Turoğlu, H. (1998). Sinop şehri ve çevresinde arazi kullanımı-jeomorfoloji ilişkisi. *Türk Coğrafya Dergisi*, (33), 519-528.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2021, Mart). *2020 yılına ait büyükbaş hayvan verileri*.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2021, Mart). *2020 yılına ait küçükbaş hayvan verileri*.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2021, Mart). *2020 yılına ait ekili alan verileri*.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2021, Mart). *2020 yılına ait tarımsal ürün üretim miktarı verileri*.

Tümertekin, E. (1973). Yerleşme planlaması (Şehir-köy ilişkileri). *İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, (10)18-19, 71-85.

Üzülmez, M. (2021). Ahmetli (Manisa) ilçesinde arazi örtüsünün/kullanımının zamansal değişimi (1995-2015). *Mavi Atlas*, 9(2), 133-147. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.998457>.

Yiğitbaşıoğlu, H. & Uğur, A. (2010). Burdur Gölü havzasında arazi kullanım özelliklerinden kaynaklanan çevre sorunları. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 2(2), 129-143. https://doi.org/10.1501/Csaum_0000000032.

1/25.000 ölçekli (Ankara H29c3, H30c4, H30d3, H30d4, İ29b1, İ29b2, İ29b3 ve Kırşehir İ30a1, İ30a2, İ30a3, İ30a4) jeoloji paftaları, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü.

1/100.000 ölçekli (Ankara H29, H30, İ29 ve Kırşehir İ30) topoğrafya paftaları, Harita Genel Müdürlüğü.

Ek

Etik Kurul Onay Belgesi

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ETİK KURUL KARARLARI

KARAR TARİHİ	TOPLANTI SAYISI	KARAR SAYISI
29.01.2021	01	2021/62

KARAR NO: 2021/62
Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans öğrencisi Seda GÖZTEPE' nin Doç. Dr. Muhammet BAHADIR danışmanlığında "Hatip Çayı Havzası'nın Uygulamalı Taşkın Analizi (Ankara)" isimli Yüksek Lisans Tezine ilişkin gözlem çalışmasını içeren 42800 sayılı dilekçesi okunarak görüşüldü.

Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans öğrencisi Seda GÖZTEPE' nin Doç. Dr. Muhammet BAHADIR danışmanlığında "Hatip Çayı Havzası'nın Uygulamalı Taşkın Analizi (Ankara)" isimli Yüksek Lisans Tezine ilişkin gözlem çalışmasının kabulüne oy birliği ile karar verildi.

Banu YILMAZ

Dr. | Dr.
Gümüşhane-TÜRKİYE
Gümüşhane-TURKIYE
ORCID: 0000-0001-6770-7519
bauyilmaz@gmail.com

Kelkit Kaza İdaresi ve İdarenin Meşgul Olduğu Meselelere Dair Bazı Tespitler (1876-1915)

Öz

Kelkit kazası Karadeniz bölgesinin doğusunda yer almakta olup, coğrafi konumundan dolayı önemli bir geçiş noktasında bulunmaktadır. XIX. yüzyılda kaybedilen savaşlarla birlikte meydana gelen toprak kayıpları Trabzon vilayetinin idari yapısında değişikliklere neden olmuştur. Kelkit kazası da bu değişimden etkilenen bölgelerden biri olmuş, vilayete bağlı olan kazalarda yapılan değişiklikler Kelkit'i de etkilemiştir. Kazanın idari yapısı XIX. yüzyılın son çeyreğinde sürekli değişime uğramıştır. Bu durum kazanın idari işleyişinde bir takım problemlere neden olduğu gibi sosyal birçok problemi de beraberinde getirmiştir. Bu çalışma 1876-1915 tarih aralığı içerisinde Kelkit kazasına ait arşiv belgeleri kullanılarak yapılmıştır. Kelkit kaza idaresi örneğinde yapılan bu çalışma ile idari yapısı sürekli değişen bir kazada hangi problemlerin ortaya çıktığı, bu problemlere karşı bölgedeki idarecilerin ne gibi tedbirler aldığı açıklanmaya çalışılmıştır. Bütün bu amaçların yanı sıra bölgede idari olaylardan bağımsız olarak gelişen salgın hastalıkların ortaya çıkması ve doğal afetlerin yaşanması durumlarında bölgede ne gibi hasarlar meydana geldiği ve devletin bu zarar ziyanı nasıl telafi ettiği izah edilmiştir. Ahalinin ve idarecilerin kendi aralarında yaşadıkları anlaşmazlıklarda, bölgede meydana gelen asayiş bozmaya yönelik hareketler karşısında bölgedeki idarecilerin nasıl bir tutum sergiledikleri ifade edilmiştir. En nihayetinde de bütün Osmanlı tebaasını ilgilendiren Kanun-ı Esasi'nin ilanına ne gibi tepkilerin olduğu araştırılarak kaza idaresinde bu gelişmenin nasıl karşılandığı açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelkit, İdari Yapı, Salgın Hastalıklar, Doğal Afetler.

Some Evaluations Regarding Kelkit District Management and the Issues Handled by the Administration (1876-1915)

Abstract

Kelkit district is located in the east of the Black Sea region and is at an important transition point due to its geographical location. The land losses that occurred following the wars lost in the 19th century caused changes in the administrative structure of Trabzon Province. Kelkit district was also one of the regions affected by this change, and the changes made in the districts of the province also affected Kelkit. The administrative structure of the district in the last quarter of the 19th century changed continually. This situation caused a number of problems in the administrative functioning of the district as well as many social problems. This study was carried out using archive documents of the Kelkit district between 1876-1915. With this study conducted in the Kelkit district management sample, the aim was to explain what problems emerged in the district with a constantly changing administrative structure and what measures the administrators in the region took against these problems. In addition to all these purposes, it has been explained what kind of damages occurred in the region and how the state compensated for this damage in case of the emergence of epidemics and natural disasters that developed independently of administrative incidents in the region. In the disputes between the people and the administrators, it was stated how the administrators in the region behaved in the face of the movements aimed at disrupting the public order in the region. Ultimately, the aim was to explain how this development was met in the district management by investigating the reactions to the declaration of the Kanun-ı Esasi, which concerns all Ottoman subjects.

Keywords: Kelkit, Administrative Structure, Epidemics, Natural Disasters.

Giriş

Kelkit kazası Gümüşhane sancağının güneyinde, Erzincan sancağının kuzeyinde ve Bayburt'un batısında yer almaktadır. (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA), Haritalar (HRT.h), 1725). Bu üç idari birime coğrafi olarak yakın bulunması Kelkit'in idari yapısının değişiminde önemli bir paya sahiptir. Bölgenin fiziki yapısına baktığımızda daha çok dağlık ve engebeli bir arazi yapısına sahip olduğu, Doğu Anadolu bölgesinin fiziki yapısı ile benzer özellikler taşıdığı görülmektedir (Algül, 2016, s. 21).

Kelkit kazasının tarihini konu edinen çalışmalar oldukça sınırlıdır. Kaza ile ilgili en kapsamlı çalışma, Faruk Algül tarafından kaleme alınan *Osmanlı Vesikalarında Kelkit Kazası* isimli kitaptır. Çalışmada; kazanın tarihçesi başta olmak üzere coğrafi yapısı, eski çağlardan itibaren kazada meydana gelen değişiklikler, bölgenin sosyal ve ekonomik yapısı gibi konular ele alınmıştır (Algül, 2016). Kemal Saylan tarafından kaleme alınan *Gümüşhane (İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih 1850-1918)* isimli çalışmada ise Kelkit kazasının fiziki yapısı ve Kelkit'e bağlı köylerin isimleri ve nüfus yapısı hakkında önemli bilgiler yer almaktadır (Saylan, 2014). Abdülkadir Gül tarafından kaleme alınan "Kelkit Kazasının İskân ve Demografik Yapısı (XIX. Yüzyılın İlk Yarısına Ait Nüfus Defterine Göre)" isimli makalede ise kazanın Trabzon vilayetine bağlı olduğu ifade edilerek kazada bulunan köy ve mezraların nüfus yapısı hakkında bilgi verilmiştir (Gül, 2016). Bunlar haricinde bu çalışma sırasında istifade ettiğimiz başka kaynaklar da bulunmaktadır. Bütün bu çalışmalar Kelkit kazasının tarihine dair belirli konular üzerinde yoğunlaşırken idari yapının değişimi ve bu değişimin en sık yaşandığı dönem olarak XIX. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan meseleleri konu edinen bir çalışma yapılmamıştır.

Bu çalışmada; Kelkit kazasının idari yapısının değişimi başta olmak üzere belirlediğimiz tarih aralığı içerisinde kaza idaresine yansıyan problemlerin neler olduğu ve bu problemlere karşı ne gibi tedbirler alındığı açıklanacaktır. Ancak burada idari yapıda meydana gelen değişiklikler olarak kastedilen kaza içerisindeki değişimlerden ziyade kazanın bütün olarak farklı bir idari birime bağlanmasıdır.

İdari Yapı

XIX. yüzyılın başlarına kadar Erzurum vilayeti 'ne bağlı olan Kelkit kazası 1801 yılında Gümüşhane sancağı vasıtasıyla Trabzon vilayetine bağlanmıştır (BOA. Cevdet, Tımar [C.TZ], 68/3353). 1809 yılında Darphane-i Amireye gönderilen yazıdan Kelkit'e bağlı altı köyün daha önceden Gümüşhane'ye bağlandığı ifade edilerek kazanın tamamının Gümüşhane'ye bağlanması istenmiştir (BOA. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [T.SMA. E], 1226/78). Bu belgeden hareketle daha önce 1801 yılında yalnızca altı köyün Gümüşhane sancağına bağlandığı, kazadaki diğer köylerin ise yine Erzurum'a bağlı kaldığı anlaşılmaktadır. Kazanın idari yapısında meydana gelen bu değişim XIX. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Bu doğrultuda Kelkit kazası 1863 yılında yeniden Erzincan sancağına bağlanmıştır (Gül, 2010, s. 23).

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı, Kelkit kazasının idari yapısının değişmesine neden olmuştur. Savaş sonrasında Erzurum vilayetinin sınırlarının daralması nedeniyle vergi gelirlerinin artırılması amaçlanmıştır. Bu nedenle Bayburt sancağı oluşturularak Kelkit kazası Bayburt'a ilhak edilmiştir (Tozlu, 1998, s. 43). 7 Şubat 1879 tarihinde Dâhiliye Nezaretine yazılan yazıda kazanın Bayburt'a ilhak edilmemesi, Gümüşhane sancağına bağlı kalması istenmektedir (BOA. Şura-yı Devlet [ŞD], 1830/37). Hatta Kelkit kazası Bayburt'a bağlanırsa ahali perişan olacağını düşünmektedir (BOA. ŞD, 1830/42). Bu değişiklikten kısa bir zaman sonra kazanın tekrardan Bayburt'tan ayrılarak Gümüşhane'ye bağlanması gündeme gelmiştir. Kelkit'in aslında Bayburt'a on sekiz saat mesafede bulunduğu bu nedenle on saat mesafede bulunan Gümüşhane sancağına daha yakın olması dolayısıyla yeniden Gümüşhane'ye bağlanması gerektiği ifade edilmiştir (BOA. ŞD. 1830/53).

Kelkit kazasının Gümüşhane sancağı dışında Bayburt ve Erzincan sancaklarına bağlanması Erzurum ve Trabzon valileri arasında tartışmalara konu olmuş, valiler bu durum ile ilgili şikâyetlerini mektuplarla Bâb-ı Âli'ye bildirmişlerdir (Algül, 2016, s. 18).

Kelkit, 1887 yılı başlarında tekrar Trabzon vilayetine bağlanmıştır (BOA. Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî [DH. MKT], 1461/74). Kazanın idari yapısında meydana gelen bu değişiklikler; kazada bulunan hapishanenin ihtiyaçları için gerekli olan meblağın nereden karşılanacağı konusunda kaza yönetimini ikilemde bırakmıştır (BOA. DH. MKT. 1489/40). Kazanın idaresinin sıklıkla değişmesi sonucunda benzer bir durum da 19 Nisan 1888 tarihinde meydana gelmiştir. Erzurum vilayeti Kelkit'te bulunan zabıta heyetine müdahalede bulunmuş, bunun üzerine kazanın artık Gümüşhane sancağına tabi olduğu ifade edilmiştir (BOA. DH. MKT. 1501/117). Kelkit Gümüşhane sancağına bağlanmışsa da Kelkit zabıtalılarının 30 Temmuz 1888 tarihinde Trabzon vilayetine bağlanacağı ifade edilmiştir (BOA. DH. MKT. 1526/119). Buradan hareketle kazadaki kolluk kuvvetlerinin bir müddet daha Erzurum'a bağlı kaldığı anlaşılmaktadır. 1893 tarihinde Kelkit'in Erzincan sancağına bağlandığı görülmektedir (BOA. Hariciye Nezareti, Umur-ı Hukukiye-i Muhtalita Müdiriyeti [HR. UHM], 12/36).

Kazanın idari yapısında meydana gelen değişiklikler her iki sancakta da işleyiş açısından karışıklıklara neden olmuştur. 19 Temmuz 1888 tarihinde Kelkit kazasına ait sicil esas ve nüfus defterlerinin yanlışlıkla Erzurum vilayetine gittiği anlaşılmış ve Erzurum vilayetinden defterlerin Gümüşhane sancağına gönderilmesi istenmiştir (BOA. DH. MKT. 1523/25). Belgelerin yanlışlıkla başka bir vilayete gönderilmesi, durumun anlaşılması ve yanlışlığın düzeltilmesi belirli bir zaman alacağından bu türden olayların yaşanması idari açıdan bazı işlerin aksaması manasına gelmektedir.

Kanun-ı Esasi'nin İlanı

Kanun-ı Esasi'nin ilan edildiği dönem, Osmanlı Devleti'nin hem içeride hem de dışarıda birçok problemle karşı karşıya olduğu bir döneme rastlar. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, yerine önce V. Murad ve hemen ardından II. Abdülhamid'in geçmesi hadiselerinin yanı sıra Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi bu problemlerden bazılarıdır (Aydın, 2001, s. 329). Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne karşı açtığı bu savaş Rusya'nın arabuluculuk yapması ile iki aylık bir ateşkes antlaşması yapılmasına neden olmuştur. Bu durum Rusya'nın bölgede güç kazanacağı anlamına geldiğinden İngiltere, Balkanlardaki karışıklıkların çözüme kavuşturulması hem de Rusya'nın bölgede güçlenmesini önlemek amacıyla devletlerarası bir konferans toplanmasını istemiştir. Osmanlı Devleti konferans başlamadan hemen önce 23 Aralık 1876 tarihinde Kanun-ı Esasi'yi ilan etmiştir (Aydın, 2001, s. 329).

Kanun-ı Esasi, top atışlarıyla beraber önce bütün İstanbul halkına, ardından yine aynı gün bütün vilayetlerle birlikte sancak ve kazalara telgraf çekilerek duyurulmuştur (Kılıç, 1996, s. 138). Kanun-ı Esasi hazırlık aşamasındayken bazı çevreler tarafından olumlu karşılanırken bazıları tarafından olumsuz eleştirilmiştir. Metnin hazırlanması için oluşturulan komisyon üyelerinin bir kısmı, Kanun-ı Esasi'nin gayrimüslimlere kanun koyma hakkı tanıyacağı ve bu nedenle Müslümanların hukukunun yok olmasına neden olacağı düşüncesiyle sıcak bakmamışlardır. Bunun yanı sıra meşruti bir yönetimin gerekli olduğunu düşünen ve metnin hazırlanarak yürürlüğe girmesini destekleyen kişiler de vardır (Berkes, 2022, s.319-321).

Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonra tartışmalar son bulmuş, onun yerini bir sevinç havası almıştır. Gerek İstanbul'da çıkarılan gazetelerden ve gerek vilayetlerden gönderilen yazılardan anayasanın ilanının olumlu karşılandığı anlaşılmaktadır. Kanun-ı Esasi'nin ilanını sonrasında vilayetlerden merkeze gönderilen teşekkür mektupları oldukça fazladır (Özkaya, 1987, s. 397). Trabzon vilayeti de Kanun-ı Esasi'nin ilan edilmesinden sonra bir teşekkür mektubu göndermiştir. Buna ek olarak Kelkit kazasında görev yapan memurların imzasının bulunduğu bir teşekkür mazbatasını daha gönderilmiştir. Mazbata, Kanun-ı Esasi'nin ilanının taşra idaresinde nasıl bir sevinçle karşılandığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir (BOA. Yıldız, Esas Evrakı [Y.EE], 70/71).

Kelkit kazasından 11 Ocak 1877 tarihinde gönderilen mazbatada; kaymakam es- Seyyid Mehmet Nazif, müftü es-Seyyid Ömer el-Feyzi, nâib Mehmed Salih Ulvi gibi isimlerin yanı sıra kaza idaresinde görevli kâtip, sandık emini, meclis azası gibi görevlilere ait mühürler bulunmaktadır. Kanun-ı Esasi'nin ilanının kazaya gönderilen bir telgraf ile duyurulduğu sırada kazada görevli olan memurlar, tüccarlar ve ahalinin de bulunduğu iki üç yüz kişilik bir kalabalık Hükümet Konağı önünde toplanmıştır. Gönderilen telgraf rüştiye mektebi muallimi tarafından okunmuş, orada bulunan asker topluluğu tarafından da yüksek sesle ve üç kez “padişahım çok yaşa” nidaları atılmıştır. Anayasanın ilanının kazaya duyurulduğu günden itibaren üç gün boyunca kaza dâhilinde davullar çalınıp, silahlar atılmıştır. Anayasasının ilanından duyulan memnuniyet ve sevinç anlatıldıktan sonra mazbatada ismi bulunanların teşekkürlerini ifade ettiği yazı merkeze gönderilmiştir (BOA. Y.EE. 70/71). Kanun-ı Esasi'nin hazırlık aşamasında merkezde çeşitli tepkilerle karşılaşılmasına rağmen kazada anayasanın ilanından sonra olumsuz herhangi bir tepki gösterildiğine dair bir kayda rastlanmamıştır.

Kelkit'te Yaşanan Doğal Afetler ve Afet Yönetimi

Doğal olaylar; genel olarak insanların gündelik hayatlarının bozulmasına neden olan ekolojik olayları ifade etmektedir. Bu olaylar genellikle yangın, deprem, sel, toprak kayması, kuraklık olarak sıralanabilir. Bu türden olayların meydana gelmesi bir bölgede yaşayan insanların gündelik hayatlarının bozulmasına neden olmakta ve tekrar eski düzenlerinin sağlanabilmesi açısından hem mahalli idarecilere hem de merkezdeki yöneticilere önemli görevler yüklemektedir. Kelkit kazasında meydana gelen doğal afetlerin neler olduğu, bu olaylar karşısında idarenin nasıl tedbirler aldığı bu bölümde değerlendirilmiştir.

Kelkit kazasında 6 Mayıs 1888'de nadiren rastlanan bir doğa olayı gerçekleşmiştir. Kelkit kazasına tabi Akdağ köyünün hemen arkasında bulunan kayalıklardan büyük bir kaya parçası kopmuş ve köyde oldukça büyük bir yıkıma neden olmuştur (BOA. Maliye Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti [ML. EEM], 101/24). Kaya parçasının düşmesi sonucunda köydeki birçok ev zarara uğramış, hayvanların büyük bir kısmı telef olmuş ve 96 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu olay sırasında ölenlerin 41'i erkek 55'i kadındır (Doğan, 2018, s. 107). Bu elim hadise sonucunda bölge ahali hem maddi açıdan hem de yitirilen canlar açısından büyük kayıplara uğramıştır. Bu durumun II.Abdülhamid'e bildirilmesi üzerine padişah, bölge ahalisine dağıtılmak üzere 500 bin kuruşluk bir meblağın gönderilmesini istemiştir. Bu para 25 Haziran 1888 tarihinde elim olaydan bir müddet sonra bölgeye ulaşmıştır (BOA. ML. EEM. 101/24).

Bölgede meydana gelen doğal afetlerden bir diğeri sel felaketleridir. Kelkit'i etkileyen sel felaketlerinden ilki 1892 yılında meydana gelmiştir. Olayda Kelkit'e bağlı iki köyün mahsulleri hasar görmüştür (BOA. DH. MKT. 564/21). Bu sel felaketi, Erzurum-Trabzon arasındaki yolda da hasar meydana getirmiş, yolun özellikle Trabzon ve Gümüşhane kısımları selden etkilenmiştir. Gümüşhane merkezinde bulunan Emirler-i Cedid ve Burhaneddin Mahalleleri ise selden etkilenen diğer bölgelerdir (Demir & Aktaş, 2010, s. 25).

1908 senesi Haziran ayında Kelkit kazasında daha fazla hasara yol açan bir başka sel felaketi daha meydana gelmiştir. Kelkit'in İlbizim karyesinde sel nedeniyle 8 ev, 4 samanlık ve bir ahır kullanılamaz hale gelirken, çok sayıda hayvan telef olmuştur. Köyde selin meydana getirdiği hasar 37000 kuruş civarındadır. Bölgede yaşanan bu sel felaketinden etkilenen mağdurların zararının ahalden yardım toplanarak giderilmesi düşünülmüş ancak bölgede iki senedir kıtlık yaşanması nedeniyle mümkün olamamıştır. Bu nedenle hasarın bedeli olan 37000 kuruşun Mal Sandığından veya Ziraat Bankasından borç alınarak karşılanması düşünülmüştür. Ancak Ziraat bankasından borç alabilmek için çiftçilerin kefil göstermesi gerekmektedir. Bu durum üzerine kefil gösteremeyenler için vilayetçe başka bir çözüm bulunması tavsiye edilmiştir (BOA. DH. MKT. 2647/86). Hatta bölgede zarar gören evlerin yeniden inşası için gerekli olan meblağın Ziraat Bankasından veya Mal Sandığından alınamayacağı anlaşılınca hayırseverlerden toplanması düşünülmüştür (BOA. DH.

MKT. 2858/48). Selin verdiği zayıatın giderilmesi için ilk olarak bölgede yaşayanların daha güvenli bir bölgeye yerleştirilmeleri gerekli gelmiştir. Zira evlerin büyük bir bölümü hasar görmüştür. Köy muhtarı İbrahim, Meclis-i Mebusan'a gönderdiği dilekçede ahalinin uygun başka bir yere yerleştirilmesini istemişse de aradan bir yıl geçmesine rağmen bu konuda bir çalışma yapılmadığı anlaşılmaktadır (BOA. DH. MKT. 2836/87).

Kelkit kazasının Hanege karyesinde 1909 senesinde bir deprem meydana gelmiştir. Depremin tam olarak hangi tarihte gerçekleştiği tam olarak bilinmemekle birlikte bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu konu ile ilgili Demir&Aktaş tarafından yapılan çalışmada depremin 1910 senesi içerisinde meydana geldiği ifade edilmiştir (Demir&Aktaş, 2010, s. 47). Yine Kelkit kazası ile ilgili Faruk Algül tarafından kaleme alınan *Osmanlı Vesikalarında Kelkit Kazası* isimli çalışmada depremin 1909 senesinde vuku bulduğu söylenmiştir. Bu görüşlerin yanı sıra yeni belgelerin kullanıma açılmasıyla birlikte depremin 23 Temmuz 1909 tarihinden önceki bir tarihte gerçekleştiği söylenebilir. Deprem sırasında bölgede herhangi bir can kaybı yaşanmamış ancak evlerden bazıları hasar görmüştür. Trabzon vilayet yöneticileri tarafından bu evlerde yaşayan insanlar için yeni bir yer yapılmasını düşünmüş ancak depremzedelerin bu yeni evler için yeterli maddi imkânları olmadığından gerekli olan 500 liranın devlet tarafından karşılanmasını talep etmiştir (BOA. ŞD. 1865/24). Bu durum Meclis-i Vükela'da görüşülmüş ve gerekli olan 500 liranın verileceği Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir (BOA. Meclis-i Vükelâ Mazbataları [MV], 142/26; Demir&Aktaş, 2010, s. 47).

1911 senesi Haziran ayında kazada yine bir sel felaketi meydana gelmiştir. Sel felaketi Kelkit'e bağlı Gerdekhisar köyünde etkili olmuş, Tokadoğlu Mahmud ile Molla Ömer oğlu İbrahim'in evleri hasar görmüştür. Trabzon vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda; evlerin yeniden inşa edilmesi için dört bin kuruşun gerekli olduğu belirtilerek, mağdur olan iki kişinin evlerini yeniden inşa etmek için maddi imkânlarının bulunmadığı ifade edilmiştir. İstanbul'dan gelen cevaptan ise; selden zarar gören iki evin yeniden yapılması için muhtâc'in tertibinden karşılanması istenen bin kuruşun verilemeyeceği anlaşılmaktadır (BOA. Dâhiliye Nezâreti Mütenevvia Kısmı Evrakı [DH. MTV], 44/31).

Bölgede meydana gelen afetlerden bir diğeri de yangındır. 1910 senesi Eylül ayında Kelkit kazasına bağlı Çiftlik kasabasında çıkan yangında çarşıda bulunan bir fırın ve bir dükkân tamamen yanmıştır (BOA. ML. EEM. 869/31).

Kelkit kazasında meydana gelen doğal afetlere baktığımızda sel felaketleri sayıca fazla olsa da 1888 senesinde yaşanan kaya düşmesi hadisesinin daha fazla hasara yol açtığı anlaşılmaktadır. Olayda çok sayıda kişi hayatını kaybetmiş ve bir köyün neredeyse büyük bir bölümü ortadan kalkmıştır. Sancak idaresi olaydan haberdar olduğu andan itibaren gerekli işlemleri yaparak durumu üst mercilere bildirmiştir. İdareciler, doğal afetler sonrasındaki hasarların giderilmesinde yine kendi imkânları ölçüsünde ahalinin maddi kayıplarına çözüm bulmaya çalışmış ancak imkânların kısıtlı olduğu dönemlerde, hükümetin yardım noktasında yetersiz kaldığı durumlarda, bölge ahalsinin desteğini almak gibi başka çözüm yollarına başvurmuştur.

Salgın Hastalıklar

Salgın hastalıklar; tıpkı doğal afetler gibi birçok insanın toplu ölümüne neden olan, etkisinin azaltılması veya kontrol altına alınması için bir takım tedbirler gerektiren sosyal, psikolojik ve ekonomik açıdan halkı etkileyen bir olgudur. Osmanlı toplumunda özellikle veba, kolera gibi salgın hastalıkların tüccarlar, misyonerler ve seyyahlar vasıtasıyla taşınmıştır (Demirkaya & Yavru, 2021, s. 703). Trabzon vilayeti coğrafi konumu itibarıyla hem iç bölgelerle olan ulaşım açısından hem de bir liman kenti özelliği taşımasından dolayı birçok seyyahın gelip geçtiği bir noktada bulunmaktadır. Elbette salgın hastalıkların ortaya çıkması ve yayılmasında başka etkenler de vardır. İnsan ve doğa arasındaki etkileşimin artması, hayvanlar aracılığıyla tifüs, veba ve sıtma gibi hastalıkların ortaya

çıkmasına neden olmuştur. Tıpta meydana gelen gelişmelerle bir hastalığa karşı tedavi yöntemleri geliştirilirken diğer taraftan çevresel faktörlerin de etkisiyle başka bir hastalık ortaya çıkabilmektedir.

Gümüşhane sancağı da Trabzon ile iç bölgelere olan ulaşımın sağlandığı bir geçiş güzergâhında bulunmasından dolayı salgın hastalıkların görüldüğü bir yer olmuştur. Gümüşhane sancağı vasıtasıyla Trabzon'a bağlı bulunan Kelkit kazasında salgın hastalıklar ortaya çıkmıştır ancak etkileri bakımından incelendiğinde can kaybı yaşanmadan atlatıldığı görülmüştür.

Kelkit kazasında XIX. yüzyılın sonlarında çiçek hastalığı baş göstermiştir. Bu durum üzerine 29 Ekim 1889 tarihinde Trabzon vilayetinden Tıbbiye Nezaretine gönderilen yazıda; 300 adet aşı kalemi ve bir doktorun bölgeye gönderilmesi istenmiştir (BOA. DH. MKT. 1670/87). 13 Kasım 1889 tarihinde aşının hâlâ gönderilmediği ifade edilerek, biran evvel gönderilmesi Tıbbiye Nezaretinden istenmektedir (BOA. DH. MKT.1673/51). İstenen aşı kalemlerinin tamamı olmasa da bir bölümünün 7 Aralıkta gönderildiği anlaşılmaktadır (BOA. DH. MKT. 1679/118). Buradaki gecikmede muhtemelen Tıbbiyede istenen miktarda aşı kaleminin hazır bulunmaması etkili olmuştur.

Kazadaki doğal afetler de bölgede salgın hastalıkların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. 1892 yılında meydana gelen, Gümüşhane merkezi, Erzurum-Trabzon arasındaki karayolu ve Kelkit kazasına bağlı iki köyün etkilendiği sel felaketi bölgede bataklıkların oluşmasına neden olmuştur. Bu bataklıklar ise yaz mevsimlerinde kötü kokuya, tifo ve sıtma gibi hastalıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Demir&Aktaş, 2010, s. 25).

Kazada ortaya çıkan bir diğer salgın hayvanlarda ortaya çıkmıştır. Gümüşhane sancağının Kelkit ve Şiran kazalarında bulunan hayvanlarda hemen her sene bir salgın baş göstermekte ve bunun nedeni bir türlü anlaşılammaktadır. 1892 senesi Şubat ayında salgının nedeninin Rusya'dan gelen hayvanlar olduğu anlaşılmıştır. Bu durum üzerine Trabzon vilayetinden Ticaret ve Nafia Nezareti'ne yazılan yazıda; hayvan hastalıklarının Rusya'dan hayvan ithal eden Yozgatlı Mahmud ve Mustafa isimli şahısların getirdiği hayvanlardan bulaştığı ifade edilerek; bundan sonra gelecek olan hayvanların sınırda sağlık kontrollerinin yapılması ve bunun için de bir baytarın görevlendirilmesi istenmiştir (BOA. DH. MKT. 1919/127).

Kelkit Rüştüye Mektebi İle İlgili Sorunlar

Kelkit kazasında bulunan kurumların idaresi ile ilgili herhangi bir hata olduğu düşünüldüğünde durumun Trabzon vilayetince tetkik edilmesi istenebilmekteydi. Bu duruma en çok Kelkit Rüştüyesi ile ilgili sorunlarda rastlanılmaktadır. Rüştüye, Çiftlik kasabasında 1875 tarihinden itibaren faaliyet göstermekteydi. Rüştüyede kayıtlı öğrencilerin devam durumunun ve okutulan derslerin kaydedildiği devam jurnalleri düzenli olarak Maarif Nezaretine gönderilmekteydi. 1877 senesi Şubat ayında gönderilen jurnaller Maarif Nezaretinin dikkatini çekmiş ve jurnallerde hata olduğundan şüphe edilmiştir. Bu durum üzerine Trabzon vilayetine 13 Şubat 1877 tarihinde yazılan yazıda durumun araştırılması istenmiştir (BOA. Maarif Mektubi Kalemi [MF. MKT], 46/39). 24 Mayıs 1876 tarihinde jurnallerin gönderilen numunelere göre doldurulması istenmesine rağmen buna riayet edilmediği için jurnallere şüpheyle yaklaşmıştır (BOA. MF. MKT. 36/152) . Şüpheyle yaklaşılmasının bir diğer nedeni de rüştüyenin yeterli öğrenci bulunmadığı gerekçesiyle kapatılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasıdır.

13 Mart 1879 tarihine gelindiğinde ise okuldaki öğrenci sayısının ve derslerin halâ Nezarete bildirilmediği anlaşılmaktadır. Yazıda; Kelkit Rüştüye'sinde muallim olarak görev yapan Mehmed Efendi'nin yerine bir başkasının tayin edilmesi konusunda mahalli idareye bir cevap verilmekle birlikte bu duruma daha sonra bakılacağı, şimdilik mektebin öğrenci sayısı ve okutulan derslerin merkeze bildirilmesi istenmiştir (BOA. MF. MKT. 60/158). Buradan hareketle muallim Mehmed Efendi'nin merkezi yönetim tarafından istenmediği anlaşılmaktadır. Bunun nedeni 30 Ağustos 1888 tarihli belgede açıkça ifade edilmektedir. Burada; okulun ilerleme kaydetmemesi gerekçesiyle

kapatılma kararı verildiği anlaşılmakta bunun nedeni olarak da Mehmed Efendi'nin başarısızlığı görülmektedir. Gümüşhane sancağı mutasarrıflığından Trabzon vilayetine gönderilen bu belgede ayrıca Mehmed Efendi'nin yerine mahalli ulemadan Hüseyin Efendi'nin muallim olarak atanması ve okulun kapatılmaması istenmektedir (BOA. Maarif Nezareti, Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi [MF. İBT], 22/26).

Mektebin kapatılması hem bölge ahalisinin hem de mahalli idarecilerin istediği bir durum değildir. Ancak tüm çabalara rağmen mektebe yeni bir öğretmen atanmamış ve 1889 Mart ayı itibarıyla mektep kapatılmıştır (BOA. MF. MKT. 117/46). Rüştüye mektebinin kapatılmasından sonra bölgede yaşayan ve Trabzon Darulmualliminde eğitim görmüş iki kişi tarafından Çiftlik kasabası ve İşgal köyünde ibtidai mektepleri açılmıştır. Bu okullardaki öğretmenlerin maaşları bölgedeki ahali tarafından bir sene ödenebilmiş sonraki dönemlerde yaşanan maddi imkânsızlıklar nedeniyle ahali bu maaşları ödeyememeye başlayınca bu iki mektep de kapatılmıştır (Ürkmez & Tozlu, 2016, s. 96). Bu dönemde 350 haneden müteşekkil olan Kelkit kaza merkezi ve yarım saat uzaklıktaki köylerde bulunan çocukların eğitimleri için bir Rüştüye mektebinin bulunması oldukça gereklidir. Ancak buraya atanacak muallimin 250 kuruşluk maaşının ahali tarafından ödenmesi mümkün olmadığından Maarif Nezaretince ödenmesi gerekiyordu. İlköğretimdeki bu durum mahalli yönetim tarafından yazılan bir mazbata ile Gümüşhane Mutasarrıflığına bildirilmiş ve Kelkit'te yeniden bir Rüştüye açılması istenmiştir (BOA. MF. MKT. 205/23). Bütün bu bilgilerden hareketle, bölge idarecilerinin ilköğretim düzeyinde eğitim veren rüştüyenin yeniden açılması için büyük bir çaba sarf ettikleri söylenebilir. Kelkit Rüştüyesi bütün bu çabalar neticesinde 1899 senesi Eylül ayında yeniden açılmıştır (BOA. MF. MKT. 470/1). Okulun resmî açılış töreni ise 9 Ocak 1900 tarihinde gerçekleşmiştir (BOA. MF. MKT. 488/4).

Mahalli İdarecilerle İlgili Sorunlar

Mahalli idarecilerle ilgili sorunlar genel olarak iki ayrı kısımda değerlendirilebilir. Bunlardan ilki bölge idarecilerinin kendi arasındaki anlaşmazlıklar, diğeri ise bölge ahali ile yöneticiler arasındaki anlaşmazlıklardır. Kelkit kaza kaymakamı İbrahim Lütfü Efendi ile naip arasında yaşanan anlaşmazlıklar idarecilerin kendi aralarındaki anlaşmazlıklara örnek olarak verilebilir. İki görevli arasındaki bu husumet diğer idarecilere de olumsuz yansımıştır (BOA. DH. MKT. 1740/121). Yine Kelkit Kaymakamı İbrahim Efendi, İdare Meclis Azası Hacı Ahmet Ağa ile birlikte adaletsiz davrandıkları gerekçesiyle Kelkit kazası Müdde-i Umumi Muavini olan Halil Efendi tarafından 18 Eylül 1890 tarihinde Adliye Nezaretine şikâyet edilmiştir (BOA. DH. MKT. 1762/37). Hem kaymakam hem de naiple ilgili başka şikâyetler de mevcuttur (BOA. DH. MKT. 1764/10; BOA. DH. MKT. 1743/5). Kelkit yüzbaşısı Halil Efendi, muhtemeldir ki bu şikâyetleri nedeniyle kaza idaresi ile arası açılmış ve görevden uzaklaştırılmıştır. 8 Ocak 1892 tarihinde ise Kelkit Yüzbaşısı Halil Ağa'nın tekrar eski görevine getirildiği anlaşılmaktadır (BOA. DH. MKT. 1909/3). Bütün bu bilgilerden hareketle hem kaymakam hem de naibin bir takım usulsüzlüklere karıştığı söylenebilir.

Kelkit kaymakamı ve naip arasındaki anlaşmazlığın kaza idaresinde işleyişi engellemesi ve diğer çalışanları da zor durumda bırakması gibi nedenlerle bu duruma bir çözüm bulunması gerekli hâle gelmiştir. 20 Ekim 1890 tarihinde Kelkit Kaymakamı İbrahim Lütfü Efendi ile Şiran Kaymakamı Mehmed Rüştü Bey'in geçici olarak yer değiştirmeleri ve naibin ise işten el çektilmesine karar verilmiştir (BOA. DH. MKT. 1773/67). Naibin yerine yeni birinin getirilmesi ise kısa bir süre sonra gerçekleşmiştir (BOA. DH. MKT. 1787/93). Ancak bu değişiklikten yine kısa bir süre sonra Mehmed Rüştü Bey ile Görele Kaymakamı Mehmed Bey yer değiştirmişlerdir (BOA. DH. MKT. 1841/91).

Asayişle İlgili Sorunlar

Asayiş, bir yerin düzen ve güven içinde bulunması durumu, düzenlilik, güvenlik gibi anlamlar taşımaktadır (Türkçe Sözlük, 2009, s. 128). XIX. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı

Devleti'nin kaybettiği savaşlarla birlikte yaşanan toprak kayıpları ve buna bağlı olarak demografik sorunların ortaya çıkması asayişin bozulmasındaki temel etkenler arasındadır. Trabzon vilayetinde de bu dönemde asayişin bozulmasına neden olan pek çok hadise meydana gelmiştir. Kitlesele veya bireysel olarak nitelendirilebileceğimiz bu olayların başında Ermeni olayları gelmektedir. Eşkıyalık olayları, kaçakçılık faaliyetleri, askerden veya hapisten kaçanlar ve bireysel olarak işlenmiş suçlar asayiş bozan diğer hadiseler olarak karşımıza çıkmaktadır (Yılmaz, 2020, s. 29-136).

22 Mart 1898 tarihinde Erzincanlı Şeyh Mehmed Efendi'nin kalabalık bir grupla birlikte Kelkit kazasına bağlı köylerde günlerce dolaşması, etrafına kalabalık grupları toplaması yerel idarecilerin dikkatini çekmiş ve bu durumdan şüphe duyulmuştur (BOA. Yıldız Perakende Evrakı Umumi [Y. PRK. UM], 41/50). Bu durum üzerine 27 Mart 1898 tarihinde Şeyh Mehmed'in, bu şekilde dolaşmasının sakıncalı görüldüğü ifade edilerek uyarıldığı Erzurum Valisi tarafından Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir (BOA. Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemî Evrakı [DH. ŞFR.], 222/81).

Asayiş bozmaya yönelik bir başka hadise 24 Mayıs 1910 tarihinde meydana gelmiştir. Batar oğlu İbrahim, Kelkit kazasında dolaştığı sırada ahaliye; İstanbul'da saç, sakal adı altında bir takım yeni vergilerin toplandığı ve yakında Kelkit'te de toplanacağı yönünde konuşmalar yapmıştır. İbrahim'in Trabzon'dan Akçaabat'a araba ile giderken yaptığı konuşmaların arabadaki diğer kişiler tarafından ihbar edilmesiyle birlikte bölgeye sivil bir memur gönderilerek durumun araştırılması istenmiştir. Yapılan soruşturma neticesinde İbrahim'in yakalandığı ve Adliyyeye teslim edileceği Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir (BOA. Dâhiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umûmiye İdaresi Evrakı [DH. MUI], 92/3). Bu hadise, bölgede fesat çıkararak insanları kıskırtmak, bölge idaresine karşı ayaklandırmak amacını taşısa da, İbrahim'in etrafındaki kişilerin ona itibar etmeyerek şikâyetle bulunması ve hemen yakalanması ile birlikte çözüme kavuşmuştur.

Ahalinin Kendi Arasında Yaşadığı Anlaşmazlıklara Dair Tespitler

İncelediğimiz dönem içerisinde ahalinin kendi arasında yaşadığı problemlerin başında arazi anlaşmazlıkları gelmektedir. Kelkit kazasına tabi Posus karyesinin bir bölümüne Çıldır muhacirleri yerleştirilmiştir. 15 Haziran 1886 tarihinde Çıldır muhacirlerine ait arazilere köy ahali tarafından müdahaleler olmaya başlamıştır. Bu tarihlerde Kelkit kazası, Bayburt sancağına bağlıdır. Yaşanan bu hadise üzerine Erzurum vilayetinden durumun tahkik edilmesi ve gerekli işlemlerin yapılması istenmiştir (BOA. DH. MKT. 1350/88).

Başka bir arazi meselesi 1901 senesi Eylül ayında meydana gelmiştir. 14 Eylül 1901 tarihinde Bahriye Çavuşlarından Osman ve kardeşi Salih tarafından verilen bir arzuhale göre; Kelkit kazasına bağlı Hınzori karyesinde bulunan ve kendilerine annelerinden kalmış olan bir araziye dayıları tarafından el konulmuştur. Bu durum üzerine Trabzon vilayetinden 12 Mart 1902 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, dayıların oğlu olan Ziveroğlu Ali'den Osman ve kardeşine ait araziye müdahale edilmeyeceğine dair kefalet senedi alındığı anlaşılmaktadır (BOA. DH. MKT. 471/20). Dâhiliye Nezaretine gönderilen bu belge ile olayın kısa bir süre içerisinde çözüme kavuşturulduğu anlaşılmaktadır.

İncelenen kayıtlardan, bölgedeki ahalinin bazen yakın bir akrabası ile bazen de köyden başka kişilerle yaşadıkları husumetlerde arazi meselelerinin çoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır. Erzurum vilayetine 20 Mayıs 1902 tarihinde gönderilen bir arzuhalden; Bayburt kazasına bağlı Kelali köyündeki arazi ve meraların Kelkit kazasının Çamur karyesindeki ahali tarafından kullanılmasından rahatsızlık duydukları anlaşılmaktadır. Kelali köyündeki ahali, kendi hayvanlarını otlatacakları alanların Kelkit kazasında ikamet eden ahali tarafından kullanılmasını istemeyerek bu durumun önlenmesi için Derviş Abdülbaki imzalı arzuhali Erzurum vilayetine vermişlerdir (BOA. DH. MKT. 507/42).

Bazen de sahipsiz araziler üzerinde köy ahalisi ile bölgedeki askerler arasında sorunlar yaşanmıştır. Topçu Bölükbaşı Nihat Efendi, 20 sene önce sahipleri öldüğü için atıl durumda olan yirmi parça tarla ile iki parça çayırı tapuda kendi adına kaydettirmiş ancak bu duruma bölge ahalisi tarafından müdahale edilmiş ve aralarında anlaşmazlık çıkmıştır (BOA. DH. MKT. 524/33). Bölge ahalisinin kendi arasında çıkan bu türden arazi anlaşmazlıklarına dair kayıtların bir bölümünün devamlılığı olmadığı için sorunun nasıl çözüme kavuşturulduğu anlaşılammaktadır. Ancak sorunun çözülmemesi halinde ahalinin yeniden şikâyetle bulunma hakkı bulunduğu açıktır. Sorunun çözülmediğine dair başka bir belgeye rastlanmadığından bu sorunun çözüme kavuşturulduğu söylenebilir.

Köylerde yönetici olan muhtarların da zaman zaman ahali ile sorunlar yaşadıkları görülmektedir.¹ Örneğin; Kelkit'e bağlı Hanzuri karyesinde bu türden bir olay meydana gelmiştir. Köy ahalisinden Hasan oğlu Osman, kendisine ait olan Kabaktepe isimli mahalde bulunan tarlasının köy muhtarı İsmail Ağa tarafından zapt edilmesi üzerine şikâyetle bulunmuştur (BOA. DH. MKT. 1086/38). Bu durum üzerine şikâyetin tahkik edilmesi istenmişse de yapılan muamele hakkında bir bilgi yer almamaktadır.

Belgelere yansıyan anlaşmazlıklardan bir diğeri de aile arasında yaşananlardır. Kelkit kazasının Alansa karyesinde ikamet eden Sallı ismindeki kadın, eşi Osman tarafından kızı Gülperi'nin İstanbul'da birinin yanına bırakıldığını söyleyerek, bu duruma kendisinin rızası olmadığını belirterek kızını geri almak istemiştir. Durumun araştırılmasıyla birlikte Rusumat Emaneti Muavini Sırrı Bey tarafından yazılan cevapta Gülperi'nin güvenli bir şekilde memleketine gönderileceği ifade edilmiştir (BOA. DH. MKT. 2763/67).

Bölgede yaşayanların büyük bir bölümü Müslüman nüfus olduğu için yaşanan anlaşmazlıkların büyük bir kısmının da Müslümanlar arasında vuku bulduğu anlaşılmaktadır. Ancak gayrimüslimlerle gayrimüslimler arasında da bazı anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Bu türden bir hadise 1909 senesi Şubat ayında meydana gelmiştir. Kelkit'te yaşayan bir Rum kadının vefatı üzerine Ermeni kabristanlığına defnedilmek istemesi hadisenin başlangıç noktasıdır. Cenazenin defnedileceği sırada Ermenilerin hep birlikte defin işlemine karşı durması sonrasında Ermeni Cemaat Reisi Hacı Karabet İvanyan, Dâhiliye Nezaretine bir şikâyet dilekçesi yazmıştır. Ancak şikâyet dilekçesi reddedilmiş ve ölen Rum kadının cenazesi Ermeni mezarlığına defnedilmiştir (BOA. DH. MKT. 2737/19).

Bölgede yaşayanları en fazla sıkıntıya sokacak meselelerden biri de maddi açıdan zor durumda kalmalarıdır. Bölgede ekilecek arazilerin fazla olmaması ve iklime bağlı olarak bazı dönemlerde yaşanan kıtlıklar halkı olumsuz etkileyebilmiştir. 1908 senesi, Gümüşhane sancağındaki Kelkit, Şiran ve Gümüşhane kazalarındaki ahalinin kıtlıkla karşı karşıya kaldığı bir dönemdir. Ahalinin zirai üretimin yetersiz olmasından dolayı yaşadığı sıkıntıya karşılık devlet, ahaliye zahire bedeli olarak 2500 lira yardımda bulunmuş ve sonrasında yine aynı miktarda bir yardım daha yaparak yaşanan kıtlık için toplam 5000 lira harcanmıştır. Bu yardıma ek olarak yine vilayet sandığından kefalet usulüyle 5000 lira daha ahaliye verilmiştir (BOA. Meclis-i Vükelâ Mazbataları [MV], 122/42).

Sonuç

Kelkit kaza idarecilerinin 1876-1915 tarih aralığında meşgul olduğu meselelerin neler olduğuna dair yapılan bu çalışma sonucunda, kaza idaresinin idari yapının sürekli değişimine bağlı olarak birçok problemle karşı karşıya kalmış olduğu anlaşılmıştır. Buna bağlı olarak kazadaki kurumların ihtiyaçlarının karşılanması noktasında nereye başvurulacağı konusunda ikilemde kalmıştır. Belirsiz bir durum içinde meselelerin çözüme kavuşturulması gecikmiştir.

¹ Muhtarların, dönemin mevzuatında belirtilen görev ve sorumlulukları hakkında detaylı bilgi için bk. (Ercoşkun & Torun, 2022)

Kaza idaresinin çözüm aradığı başlıca meseleler; bölgede meydana gelen doğal olaylar, kazada bulunan eğitim kurumlarının devamlılığına dair sorunlar, salgın hastalıklar ve kazanın idari yapısının sürekli değişmesi nedeniyle ortaya çıkan sosyal ve idari problemler olduğu anlaşılmıştır. Bunların yanı sıra ahalinin kendi arasında yaşadığı anlaşmazlıklar ise çoğunlukla arazi meseleleriyle ilgilidir. Bu türden meselelerde kaza idarecileri önce bir durum tespiti yaparak arazinin durumu ile ilgili bilgi topladıktan sonra sorunları çözmeye çalışmışlardır.

Kelkit'te, sel, kaya düşmesi, deprem, yangın olayları meydana gelmiştir. Bu olaylar arasından bölgenin coğrafi yapısının da etkisiyle sel felaketlerinin çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Kaya düşmesi olayı da yine bölgenin fiziki yapısı ile yakından ilgilidir. İncelenen tarih aralığında yalnızca bir yangın meydana gelmiş ve kısa sürede kontrol altına alınmıştır. Kaza idarecileri karşılaştığı bu sorunlar karşısında ilk olarak olayların meydana geldiği bölgeye giderek alınabilecek ilk önlemleri almış, sonrasında ise üst mercilere durumu anlatarak yardım talep etmişlerdir. Daha çok ekonomik olarak yaşanan sorunlar karşısında önce sancak, daha sonra vilayet merkezine durum bildirilerek yardım talep edilmiştir. Sonucunda maddi hasar ortaya çıkan ve kaza yönetiminin yetersiz kaldığı durumlarda idareciler bir üst idari birime başvurmuşlardır. Bölgedeki idareciler ve hükümet tarafından çözüme kavuşturulamayan konularda ise bölge ileri gelenlerinden yardım alınmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi)

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Devlet Arşivleri Başkanlığı, (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 2427/181999.

BOA, Cevdet, Timar (C.TZ), 68/3353.

BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH. MKT), 564/21.

BOA. DH. MKT., 2647/86.

BOA. DH. MKT., 2858/48.

BOA. DH. MKT., 2836/87.

BOA. DH. MKT., 1461/74.

BOA. DH. MKT., 1489/40.

BOA. DH. MKT., 1501/117.

BOA. DH. MKT., 1526/119.

BOA. DH. MKT., 1523/25.

BOA. DH. MKT., 1670/87.

BOA. DH. MKT., 1673/51.

BOA. DH. MKT., 1679/118.

BOA. DH. MKT., 1919/127.

BOA. DH. MKT., 1740/121.

BOA. DH. MKT., 1762/37.

BOA. DH. MKT., 1764/109.

BOA. DH. MKT., 1743/5.

BOA. DH. MKT., 1909/3.

BOA. DH. MKT., 1773/67.

BOA. DH. MKT., 1787/93.

BOA. DH. MKT., 1841/91.

BOA. DH. MKT., 1350/88.

- BOA. DH. MKT., 471/20.
BOA. DH. MKT., 507/42.
BOA. DH. MKT., 524/33.
BOA. DH. MKT., 1086/38.
BOA. DH. MKT., 2763/67.
BOA. DH. MKT., 2737/19.
BOA, Dâhiliye Nezâreti Mütenevvia Kısmı Evrakı (DH. MTV), 44/31.
BOA, Dâhiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umûmiye İdaresi Evrakı (DH. MUI), 92/3.
BOA, Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi Evrakı (DH. ŞFR), 222/81.
BOA, Hariciye Nezareti, Umur-ı Hukukiye-i Muhtalita Müdiriyyeti (HR. UHM), 12/36.
BOA, Haritalar (HRT.h), 1725.
BOA, Maarif Mektubi Kalemi (MF. MKT), 46/39.
BOA. MF. MKT., 36/152.
BOA. MF. MKT., 60/158.
BOA. MF. MKT., 117/46.
BOA. MF. MKT., 205/23.
BOA. MF. MKT., 470/1.
BOA. MF. MKT., 488/4.
BOA, Maliye Emlak-i Emiriyye Müdiriyyeti (ML. EEM), 869/31.
BOA, Maarif Nezareti, Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi, (MF. İBT), 22/26.
BOA, Maliye Emlak-i Emiriyye Müdiriyyeti (ML. EEM), 101/24.
BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV), 142/26.
BOA. MV. 122/42.
BOA, Şura-yı Devlet (ŞD), 1830/37.
BOA. ŞD. 1830/42.
BOA. ŞD. 1830/53.
BOA. ŞD. 1865/24.
BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TSMA. E), 1226/78.
BOA, Yıldız, Esas Evrakı, (Y.EE), 70/71.
BOA, Yıldız Perakende Evrakı Umumi, (Y. PRK. UM), 41/50.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Algül, F. (2016). *Osmanlı vesikalarında Kelkit kazası*, Kelkit Belediyesi Yayınları.
Aydın, M. A. (2001). Kanun-ı Esasi. İçinde TDV *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 24, ss. 328-330). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Berkes, N. (2002). *Türkiye'de çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları.
Demir, A. & Aktaş, E. (2010). Gümüşhane sancağında doğal afetler (1888-1910). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (24), 21-53, https://doi.org/10.1501/OTAM_00000000544
Demirkaya, F. Ü. & Yavru, M. (2021). Osmanlı dönemi Trabzon'unda salgınlar ve karantina binaları (1838-1914). *Megaron*, 16(4), 702-720, <https://10.14744/MEGARON.2021.90698>

Yılmaz, B. (2022). Kelkit kaza idaresi ve idarenin meşgul olduğu meslelere dair bazı tespitler (1876-1915), *Mavi Atlas*, 10(2), 582-594.

Doğan, O. (2018). Kelkit'in Akdağ köyünde yaşanan kaya düşmesi afeti (1888) ve sonrasında alınan tedbirler. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 106-117. <https://doi.org/10.21021/osmed.424207>

Ercoskun, T. & Torun, S. F. (2022). *Osmanlı'da muhtarlığa dair yasal düzenlemeler (1858-1891) Zağralı Ahmed Fehmi'nin "Veza'if-i Kanûniye" eseri*, Berikan Yayınevi.

Gül, A. & Kılıç, Ü. (2010). XIX. yüzyılda Kelkit kazasının demografik yapısına genel bir bakış. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (44), 21-46.

Gül, A. (2016). Kelkit kazasının iskân ve demografik yapısı (XIX. yüzyılın ilk yarısına ait nüfus defterine göre). İçinde B. Nazır & K. Saylan (Eds), *Gümüşhane Tarihi* (ss.204-232) Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

Kılıç, S. K. (1996). Kanun-i Esasi'nin ilanından sonra vilayetlerden gönderilen teşekkürnameler, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18 (29), 137-153. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000095

Saylan, K. (2014). *Gümüşhane idari, sosyal ve ekonomik tarihi (1850 - 1918)*, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

Özkaya, Y. (1987). Birinci Kanuni Esasi ve Meşrutiyet hakkında ortaya konulan görüşler ve parlamento usulü hakkında bir layiha. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 31(1-2), 397-415.

Tozlu, S. (1998). *XIX. yüzyılda Gümüşhane*, Akademik Araştırmalar.

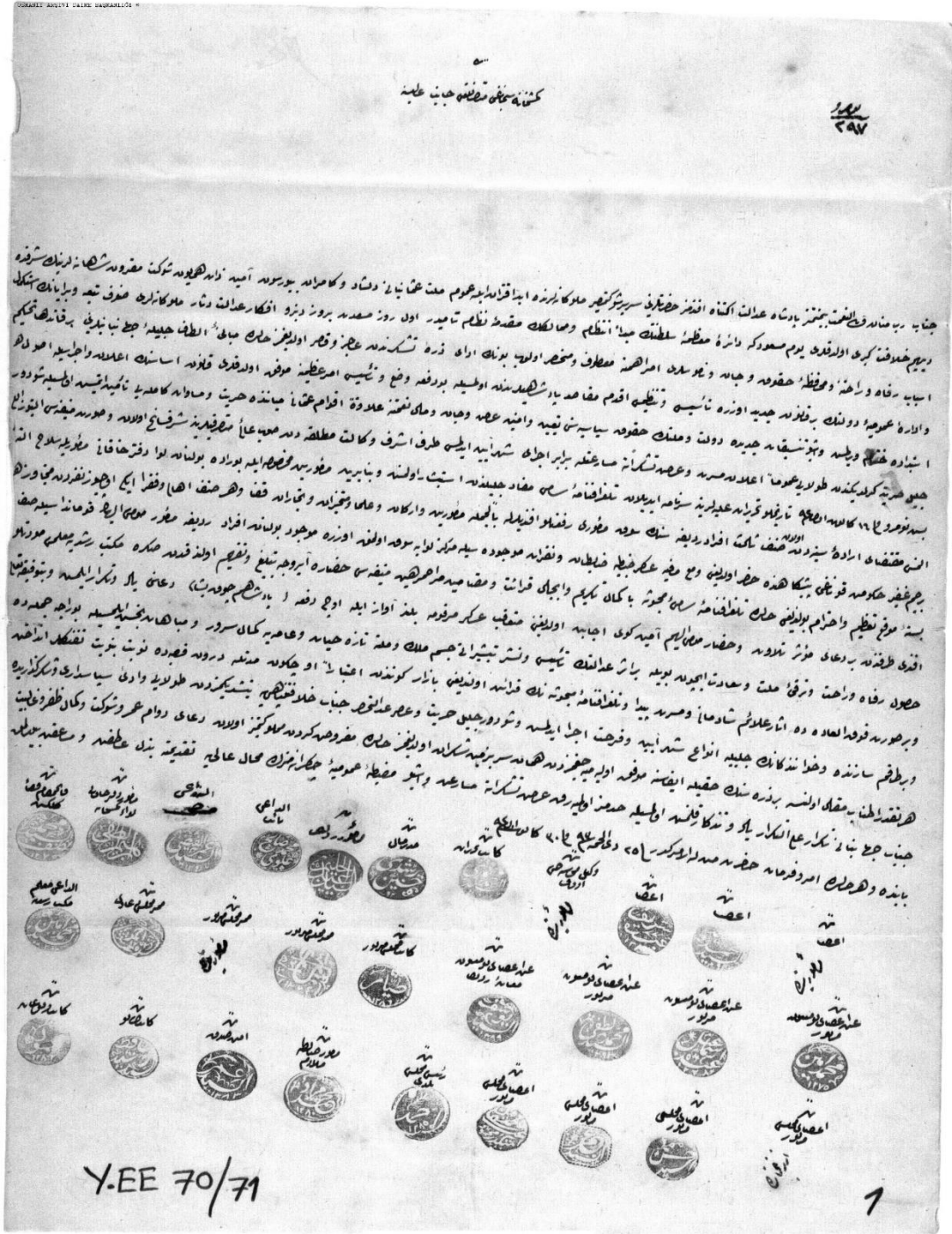
Ürkmez, N & Tozlu, S. (2016). Modernleşme dönemi Osmanlı taşrasında eğitim kurumları (Gümüşhane örneği). *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, (20), 81-114. <http://dx.doi.org/10.17518/caty.23645>

Yılmaz, B. (2020). *Trabzon vilayetinde asayiş, suç, suçlu ve hapisaneler (1876-1915)*. (Tez No. 652964). [Doktora Tezi, Uşak Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Eklr:

Ek 1

Kanun-ı Esasî'nin İlamı Nedeniyle Kelkit Kazası Memurlarının Teşekkür Mazbatası

Kaynak: BOA, Y.EE., 70/71/1.

Mustafa GÜNEŞ

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof. Dr.

Gümüşhane Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gümüşhane University, Department of English Language and Literature, Gümüşhane-TURKIYE

ORCID: 0000-0002-0826-9472

mustafagunes@gumushane.edu.tr

Mimetic Desire and Scapegoating Mechanisms in Martin Amis's "The Last Days of Muhammad Atta"¹

Abstract

René Girard, the French sacrifice theory doyen, bases her sacrifice and scapegoat arguments on cultural and literary representations and claims an end for the sacrificial rites and scapegoating mechanism in cultures and narratives after the exposition and deciphering of the stereotypes of persecution with Christianity. However, by referring to René Girard's sacrifice theory, this study aims to argue that one of the greatest yet also most notorious writers of English fiction, Martin Amis, who recurrently touches upon such issues in his texts as racism, sexism, wars, capitalism, and terrorism, implies a modern enactment of the mechanism of mimetic desire and scapegoating in a literary work, that is "The Last Days of Muhammad Atta," which revolves around the last days of one of the terrorists of 9/11. Amis's short fiction will be subjected to a close reading so as to argue that despite Amis's interviews and arguments associating terrorism with Islam and the Orient, the text deconstructs Amis's allegations against Islamism and the Oriental, and when Amis's text is considered as a modern and multi-layered representation of mechanisms of mimetic desire and scapegoating, the violence and terrorism are revealed to be issues which cannot solely be identified with a single milieu or a group nonchalantly. Instead, it will be clearly seen that the core drive for humans has always been the will to power and to ensure authority over the other throughout the centuries, whether it be primitive tribes, or civilized groups, or modern governments and nations, and such concentrations as a nation, community, or religion further worked to give their civilized members a cause to satisfy the primitive tendency to violence and carnage surviving in their repressed collective unconscious.

Keywords: Terrorism, Mimetic desire, Scapegoating, Authority, Power.

Martin Amis'in "Muhammad Atta'nın Son Günleri" Adlı Eserinde Mimetik Arzu ve Günah Keçisi Mekanizmaları

Öz

Kurban teorisinin Fransız duayeni René Girard kurban ve günah keçisi ile ilgili iddialarını kültürel ve edebi temsillere dayandırır ve İncil'in öğretilerinin günah keçisi kıyım basmakalplarının ifşa etmesiyle kurban etme ayinlerinin ve günah keçisi mekanizmalarının işlevsiz hâle geldiğini iddia eder. Ancak bu çalışmanın tezi, eserlerinde ırkçılık, cinsiyetçilik, kapitalizm, terörizm ve savaş gibi konuları ele alan İngiliz kurgu edebiyatının en tartışmalı yazarlarından Martin Amis'in, Amerika'da meydana gelen 11 Eylül saldırılarında yüzlerce insanın ölümüne sebep olan faillerden birinin son günlerini kurgulaştırdığı "The Last Days of Muhammad Atta (Muhammad Atta'nın Son Günleri)" adlı kısa öyküsünde mimetik arzulama ve günah keçisi mekanizmasının güncel bir eserde yeniden yorumlanabileceğini iddia etmektir. Çalışmada öne sürülecek diğer bir argüman ise, yazarının İslam'ı ve Doğu'yu terörizmle eşleştiren söylemlerinin, röportajlarının ve buna ek olarak metnin görünürdeki iddialarının veya temsil biçimlerinin aksine metinde altta yatan başka bir söylem oluşturulduğu tezidir. Dolayısıyla eser, mimetik arzulama ve günah keçisi mekanizmalarının güncel ve çok katmanlı bir temsili olarak incelendiğinde terörizmin ve şiddetin yalnızca bir toplulukla, milletle ya da dinî grupla tanımlanamayacağı ve millet, topluluk veya din gibi gruplaşmaların aslında üyelerine sadece kendi baskılanmış toplu bilinçaltlarındaki şiddete ve kan dökülmesine yatkınlığı ortaya çıkarabilecek sebepler ve araçlar sunduğu ve insanın özündeki güdünün

¹ An early draft of this paper was presented at 15th IDEA Conference on 11-13 May in Hatay Mustafa Kemal University.

güce erişmek ve diğer diye tanımladığı üzerinde hakimiyet sahibi olmak olduğu savı Amis'in eserinden örnekler sunularak kanıtlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Terörizm, Mimetik arzu, Günah keçisi, Otorite, Güç.

Introduction

Martin Amis frequently speculates about such controversial issues as racism, sexism, Nazism, and capitalism both in his fictional and nonfictional studies, and he goes on to explore more about such "-isms" in his *The Second Plane: September 11: 2001-2007*, a collection of fiction and non-fiction texts about terrorism, more specifically Islamist terrorism. He has also been one of the provocative doyens of modern English fiction producing aggressive interviews claiming a relationship between terrorism and Islam noting 9/11 as the first of a series of future terrorist and Islamist assaults that would lead western civilization to go undone despite the fact that it is clearly and symptomatically understood in his arguments in his writings like "The Age of Horrorism," he means Islam and the East although he insists that he shuns Islamism and terrorism, not Islam and the East. Amis relates, "All religions, unsurprisingly, have their terrorists, Christian, Jewish, Hindu, even Buddhist. But we are not hearing from those religions. We are hearing from Islam" (2006, para 6); as a result, he wants the Muslim community to suffer "until it gets its house in order" with precautions like "Not letting them travel. Deportation - further down the road. Curtailing of freedoms. Strip-searching people who look like they're from the Middle East or from Pakistan ... Discriminatory stuff, until it hurts the whole community and they start getting tough with their children..." (as cited in Eagleton, 2007a, p. x). One severe respond to these statements is addressed to Amis by Terry Eagleton who reproaches him observing, "there is something rather stomach-churning at the sight of those such as Amis and his political allies, champions of a civilization that for centuries has wreaked untold carnage throughout the world, shrieking for illegal measures when they find themselves for the first time on the sticky end of the same treatment" (Eagleton, 2007b, para 9). Eagleton is clearly of the opinion that violence and "carnage" cannot be associated with a single community on earth, yet with a darker and pessimistic view, he considers it to be a product of all humans, and even there is the implication of argument that associates violence with the civilization or the idea of forming civilized societies.

Amis's short story "The Last Days of Muhammad Atta" recounts the events before one of the hijackers blows himself off with several other victims upon striking one of the twin towers on 9/11. At first glance, it appears as not only an outrageous literary effort since Amis humanizes a terrorist by giving him a voice and making him the focalizer in his narrative, but also a pointless labour because all of the details related to the Egyptian terrorist, Muhammad Atta's last days have perhaps been documented, studied, and publicized by the press, CIA, and many other official agents. However, Amis's work proves to be suggestive because he presents the events from the point of view of a terrorist Muhammad Atta who has been loathed and muted as the evil other in the sequence of events after 9/11. The regain of his voice in Amis's narrative represents an untold peripheral perspective in this terrorist attack. This representation functions also as a centrifugal force in a binary opposition which was officially established with George Bush's declaration of "War on Terror" after the attack, which acted as a centripetal force working to unite the West against the other. Although "the other" is claimed to be the Islamist jihadists or terrorists, in reality, all Muslims and the East have been pejoratively charged with the same accusations by the U.S since 9/11. As a result, the world witnessed the invasion of Afghanistan, Iraq, and much later indirectly Syria by the USA, charged by their "holy" cause which, much or less, resembles the holy crusades or the idea of Jihad which operated with a similar mindset dividing themselves as we, the holy, the good, and the righteous and the other as they, the sinful, and the evil. In these American involvements in the Middle East, nothing that would remedy terrorism and Islamism has occurred so far; as a matter of fact, the invaded areas have still been riddled with violent conflict leading to the loss of millions of lives and the displacement of even more. Amis's short story, a fictional

recount of a terrorist act from the perspective of the peripheral other, is therefore extraordinary within the dominant discourse and the grand-narrative generated in the West about Islam and the East because it represents the last days of the Islamist suicidal terrorist from the point of view of an author who is explicitly racist and orientalist. Although the author has definite ideological orientations, the subtext of the story deconstructs these orientations or reveals a more complex portrait of the events behind or beyond 9/11. In particular, ideological convictions in the story are laid bare noticeably when subjected to a close reading drawing parallels between the text and René Girard's theories to explain the nature of violence, sacrifice, and carnage in a cycle beginning with "the mimetic desire" and "elimination of differences" leading to "sacrificial tension," "scapegoat mechanism" and "surrogate victim," and the final release of the tension pacifying the rising violence and agony.

Sacrifice and Scapegoating

Since this study uses René Girard's sacrifice theory to examine "The Last Days of Muhammad Atta," it is necessary to explain the notion of sacrifice. The term is as old as civilization and it means "the surrender to God or a deity, for the purpose of propitiation or homage, of some object of possession" (*Oxford English Dictionary*, n.d); put simply, for a greater benefit, something less valuable is surrendered. According to Eagleton, at different times sacrifice had such different meanings as "gift, tribute, covenant, prayer, bargain, gratitude, atonement, adoration, cajolment, celebration, restitution, expiation, sanctification, propitiation, communion, fellowship, purification and discharge of debt" (2018, pp. 13-14). Moreover, the "scapegoat," etymologically originates from a biblical translation of *The Book of Leviticus* XVI in which there is a reference to Aaron and "one of two goats that was chosen by lot to be sent alive into the wilderness upon whom the sins of the people having been symbolically laid while the other was appointed to be sacrificed," yet, in modern usage, it has come down to mean "one who is blamed or punished for the sins of others" (*Oxford English Dictionary*, n.d). One of the most influential anthropologists who studied collective sacrifice rituals and scapegoats across different myths and cultures is James Frazer, and in his book *The Golden Bough*, scapegoat is defined to be a recurrent element or a "mytheme" seen across various primitive cultures featuring savage slaughters of animal and human scapegoats, or deportations of these after a ritualistic transference of sins, diseases, burdens, and troubles of the community slaying or expelling these scapegoats (2009, p. 712).

Taking his cue from Frazer, René Girard bases the foundation of the civilization on a form of violence or a sacrifice that he names as the "generative violence" in his studies and claims that "the generative violence constitutes at least the indirect origin of all those things that men hold most dear and that they strive most ardently to preserve" (1989, p. 93). Girard in the second chapter of his book, *Violence and the Sacred*, refers to a distinctive source of violence in communities and argues that the path leading to violence begins with a process of elimination of differences between people through the workings of a mimetic desire cycle operating behind human actions and behavior. According to Girard, beneath any human violence lies a desire, and beneath any human desire lies mimesis. Individuals do something as they see a model doing that, and they desire something since model individuals desire it. There is a model and an imitator and the imitator not only imitates the behavior of the model but also the desire(s) of the model are considered as the imitator's desires. Through an endless imitative cycle, there comes a moment when the only desire with which the imitator is left becomes replacing the model itself. In other words, the only obstacle imitator feels remaining as the object of his desire and perhaps for self-realization, is the model itself, so rivalry turns into a form of violence eventually. The differences in the community eliminated gradually with various mimetic desire processes lead to collective tension among numbers, which could only be released via an act of violence, a repetition of an original act of sacrifice, and one among the group is scapegoated finally. Girard's concept "the elimination of

differences" refers to the removal of distinctions not only among the members of a community through the mimetic desire but also in several other grounds including forms of violence, and this, for Girard, leads to "the sacrificial crisis" that could only be dissolved by enacting a surrogate victim which would re-enact the original "generative violence," which is, as per Girard, "a murder" (1989, p. 49). In this way, a surrogate ritual is enacted, a surrogate victim, a scapegoat for the original victim is slaughtered, so the tension is released, and the sacrificial crisis is resolved. Girard claims, since the beginning of history, this scenario has been repeated much or less in the same way to ensure the well-being of civilizations and to maintain the social order not only in savage tribes, but also in more civilized nations, an opinion which is supported, extended and elaborated even more by Terry Eagleton in his book *Radical Sacrifice*. Quoting a very suggestive expression from Marcel Detienne who remarks "Political power cannot be exercised without sacrificial practice," Eagleton adds up to theory of sacrifice and points out how sacrifice is a political act noting,

If sacrifice is a political act, it is not least because it concerns an accession to power. As one commentator remarks, 'almost all sacrifice is about power, or powers.' The ritual is indeed about loss and waste, but in the name of a more fruitful form of life. ... If sacrifice involves yielding something up, it is in order to possess it more deeply. ... Sacrifice concerns the passage of the lowly, unremarkable thing from weakness to power. It marks a movement from victimhood to full humanity, destitution to riches, the world as we know it to some transfigured domain. (2018, p. 53; p. 8)

Eagleton believes sacrifice to be mainly about gaining something more valuable via forfeiting something of less value or significance. This brings the concept of sacrifice both at a more comprehensive level and renders the concept as intensely political and intrinsically relevant to every aspect of life.

Very much in line with Girard's and Eagleton's arguments cited above, Jean Baudrillard, writing just after 9/11 terrorist attacks in the USA, in *The Spirit of Terrorism*, draws attention to the political power struggle among nations and the globalization as a capitalist tyranny that works to eliminate differences and exert a hegemony of singularity on the world. Because of this hegemony or an unbounded power of the USA, he claims, this terrorist attack was inevitable, or this attack was the natural result of this hegemony. Baudrillard asserts,

it is that superpower which, by its unbearable power, has fomented all this violence which is endemic throughout the world, and hence that (unwittingly) terroristic imagination which dwells in all of us. The fact that we have dreamt of this event, that everyone without exception has dreamt of it – because no one can avoid dreaming of the destruction of any power that has become hegemonic to this degree – is unacceptable to the Western moral conscience. Yet it is a fact, and one which can indeed be measured by the emotive violence of all that has been said and written in the effort to dispel it. At a pinch, we can say that they did it, but we wished for it. (2003, p. 5)

Jean Baudrillard observes after the dissolve of the USSR and weakening of communism in 1990s, neither pole has been successful over another in the cold war, and the balance between the U.S. which claims to be representing "the good" versus "the evil" USSR "was upset" with "a total extrapolation of Good (hegemony of the positive over any form of negativity, exclusion of death and of any potential adverse force – triumph of the values of Good all along the line)," and the units of the good force needed another source of evil to maintain a binary opposition and retain his "good" position, and then "with the eclipse of Communism and the global triumph of liberal power: it was at that point that a ghostly enemy emerged, infiltrating itself throughout the whole planet, slipping in everywhere like a virus, welling up from all the interstices of power: Islam" (2003, p. 15). As a result, George Bush's rally against the East and Islam with charges of terrorism together with his calls for other Western countries to join his cause and various other sources with

warmongering propagandas, the ritually repeated scapegoating ruse was initiated across Western communities. In such a climate Amis's "The Last Days of Muhammad Atta" was written by a writer like Amis who is a fan of such hot debates with his racist, sexist, and extremist wordplays, yet as it will be argued in what follows, Amis's text deconstructs what it appears to construct; in other words, those biased arguments which the text propagates ostensibly and which are in line with the writer's racist neo-colonial comments in his interviews and nonfiction are indeed undermined in the text when it is read with Girard's theories on sacrifice and mimetic desire. The text reveals the stereotypical binary oppositions subjected on the East and Islam via exposing the mimetic desire structure and scapegoating mechanism beneath human violence and the carnage following.

Sacrifice will out: Amis's "The Last Days of Muhammad Atta"

In *Spirit of Terrorism*, Baudrillard associates 9/11 carnage with the wild capitalism and globalization in terms of the aggressiveness and violence they all leads to. This is the result of a relentless motivation of these forces, their core drive as the will to power, which is parallel to my argument that points at a significant resemblance between the motives of the terrorism and Western ideology and "War on Terror." Baudrillard emphasizes the symbolic value of the attack at the Manhattan buildings of World Trade Center and the U.S. because the country and the buildings have long been the epicenter of capitalism and globalization and a hegemony they bear. In line with this argument, the representation of this symbolic attack in "The Last Days of Muhammad Atta," is highly apt to be read as a result of a mimetic desire process actively functioning within societies and manipulating the reactions of communities. Violence and terrorism, whether because of Islamism or any other -isms, it does not matter, is the result of a desire for power and authority active not only across the members of the Western or Eastern communities, but also among any terrorist groups. This desire is amplified when the opposite forces enter into a sort of rivalry to obtain power and cast dominion on the other. At this point, there is also a mimesis beneath this power struggle since one desires what other has or desires, and while one of them poses as the model at a specific scenario, another is the imitator. In Amis's short story, the characterization of the leaders of the terrorist community who mimetically desire the power and hegemony that American models exert not only on the East and the Muslim, but also on any other country other than themselves, is an example of such rivalry and mimesis. The hijack and attack to the heart, as Baudrillard refers, to the "brain at the nerve-center" (2003, p. 41) of the capitalism and globalization is indeed an assault to thwart their authority and hijack their hegemony to claim an authority replacing that of the American, so the Islamist, desiring the model's desire, tries to copy its desire, aims to exert power and hegemony on not only the American but also on all over the world, as did the American, and because of this terrorist act, all the civilized countries united against Islamist terrorism. Although there is a fact that should be accepted, which is they are threatened by terrorists dearly, and their authority is challenged by it, they want to consolidate their existent authority declaring a "war on terror" and asking all to support them in their cause. Terrorists scapegoat the innocent in the twin towers which symbolizes the center of the American, the American scapegoats the Islam and the East and invades different parts of the world, only to withdraw its forces without any results but after causing thousands to die, suffer, and immigrate. Simply put, the horror of 9/11 is the result of the violence, terrorism, and scapegoating fueled by mimetic desire and rivalry for power and authority. In Amis's work, when Atta visits the sick imam in a hospital in Portland, Maine, Atta seems discouraged to continue to the suicide attack, and he quotes from the prophet about the punishment for those committing suicide, yet he is rebuffed by the imam's nonsensical "manoeuvres" (Amis, 2008, p. 111). As it is clearly stated in the story, "Muhammad Atta was not persuaded of a moral equivalence" of America's villainy and of his own suicidal sacrifice together with thousands of victims (Amis, 2018, 110). However, exposing the ultimate goal of the attack, the Imam as the mouthpiece of the Islamism declares its purpose to thwart the authority and power

of the American, just like they did with the "defeat of the Russians" in Afghanistan so they believe and propagate the idea that "it wasn't the West that won the Cold War. It was the Sheikh" (Amis, 2008, p. 112).

Moreover, in "The Last Days of Muhammad Atta," the Girardian mimetic desire becomes noticeable in the portrayal of the relationship between Atta and his peer terrorists, and not only is there outlined a model and imitator relationship, but also a clear rivalry is drawn in the narrative among them. As Girard suggests, in a mimetic desire cycle, a model is imitated until a final point of rivalry where it becomes impossible to imitate the model, and then an inevitable violence arises between the model and imitator. About this rivalry, he relates,

Violent opposition, then, is the signifier of ultimate desire, of divine self-sufficiency, of that 'beautiful totality' whose beauty depends on its being inaccessible and impenetrable. The victim of this violence both adores and detests it. He strives to master it by means of a mimetic counter violence and measures his own stature in proportion to his failure. If by chance, however, he actually succeeds in asserting his mastery over the model, the latter's prestige vanishes. He must then turn to an even greater violence and seek out an obstacle that promises to be truly insurmountable. (Girard, 1989, p. 148)

Like James Frazer, Girard believes the existence of an "original act of violence" that bases civilizations (1989, p.26), and for Benjamin, this is the "lawmaking" violence which made civilizations possible (2007, p. 273). Girard also notes this original act of violence lead to a ritual of repetition in the form of a scapegoat in communities, and therefore, violence is inevitable and also a necessity in tribes, communities and civilizations because it is the reason for the foundations of these and also it is a part of the mimetic desire cycle leading to an opposition as cited in the quotation above from Girard. This "violence-philia" immanent to human nature and civilization is a part of the mimetic desire, which is, for Girard, the core-drive for humans and communities. In "The Last Days of Muhammad Atta," the rivalry between Atta and his comrades, and Atta and the leaders of the terrorist group is outlaid when Atta gets into contact with one of his superiors or peers. For instance, he both admires and hates the Sheikh and the imam who were both his superiors. The way he describes each of them is filled with loathing and enmity. The imam has "the lips of dogs," hands "looked and sounded like the foreclaw of a lobster" "far from [Atta's] sympathetic gaze" rattling up like some parts of the animal does, and the Sheikh is an unusually non-human figure, as described by Atta, "the long-fingered visionary on the mountaintop" who takes "obvious pleasure" from eyeing his sacrificial victims (Amis, 2008, p. 111). Therefore, as Girard suggests above, Muhammad Atta, accepting the desire of the imam's and the Sheikh's desire as his own, "both adores and detests" this opposition between himself and the imam and the Sheikh who were models for him, and the nature of his desire, the goal to be like them, or more definitely to be them and to replace them, blocks its satisfaction because, as Girard notes as cited above, it is "inaccessible and impenetrable" (Girard, 1989, p. 148) thus, making the efforts of Atta futile, indeed.

Similarly, there is a clear mimetic desire cycle and rivalry that clearly insinuates a model and imitator correlation between Atta and his peer comrades. As mentioned earlier, Atta is clearly singled out within the terrorist group in Amis's narration. Unlike others, he is reported to be doing what he is doing for a "core reason," which Amis notes cannot be linked to radicalism, Islamism, or "jihadi ardour," and "Atta was not religious; he was not even especially political," yet he takes part in this kind of a violent act because it is, Amis writes, "the most charismatic idea of his [Atta's] generation ... nothing could compete with that" and he does this because it was one of the "things that impressed his peers" (Amis, 2008, p. 101). Those things his peers admired and desired are adopted as Atta's own admirations and desires. Amis claims the nonreligious apolitical Atta gets into this Islamist terrorist act of violence just because it is what others around him desires and Atta

as the imitator of the models around him desire the desires of the model(s) around him although the manufacture and control of these desires are not in his command.

Furthermore, there is also a sort of tension between Atta and other members of the terrorist group he is affiliated with, and Amis reports in the story that these loathsome members are bizarrely his "fellow pilots," those who were planned and destined by the Sheikh to strike the other places and buildings in the U.S (Amis, 2008, p. 102). These fellow pilots who are definitely considered as rivals by Atta are very much like the model Atta has imitated, and once Atta reaches the same level in rivalry as they are "fellows" having the same mission and will be doing the same job, they are disliked by him. Muhammad Atta "with his two degrees in architecture, his excellent English, his excellent German" disbelieves in what his fellows cherished as the word of the God, the prophet, and the Sheikh, and he despises and loathes all his rivals (Amis, 2008, p. 102). For Atta, Abdulaziz, his roommate, resembles an animal and he is "limply calf-like" (Amis, 2008, p. 103), Ziad, the fellow pilot, is a "Beirut beach boy and disco ghost, the tippler and debauchee, now with his exaltations and prostrations, his chanting and wailing, his rocking and swaying" (Amis, 2008, p. 114). On the one hand, Atta desires what Ziad desires because he lacks the "sexual love" that Ziad enjoys, and on the other hand, Atta tries to fill this gap replacing what he lacked with the "religious ardour" even though he is unsuccessful in that, as well (Amis, 2008, 115). Although Amis writes Atta does not have those "contiguous parts of human being" from which "romantic and religious ardour came," Atta clearly has suppressed these to open up space for "the core reason" because he is reported in the text as having thought a great deal about the sexual intercourse Ziad and his girlfriend Aysel had. Atta "kept wondering how their bodies conjoined, how she must open herself up to him, with all her heaviness and darkness... (Amis, 2008, p. 114-115)" and they have "peopled his insomnias" for a while after he paid special attention to Aysel Senguen's body and her skin color, her "bare legs, bare arms, bare hair" (Amis, 2008, p. 114). Moreover, Amis reports Atta makes a last-minute call to Ziad in order just to "discountenance" him before their suicidal act of violence. Atta has previously had a journey to the Imam of their group and it was, in a way, as a result of the violence and tension rising between him and the model, Ziad, and Amis notes Atta had it to sacrifice his model with an abominable and loathsome sort of death, "To discountenance Ziad, to send him to his death with a heart full of doubt: *this* was the reason for the journey to Maine" (Amis, 2008, p. 114). After Ziad's "discountenance" Atta calls the other fellow-pilot terrorist, Marwan, and he has "a more or less identical conversation" with him to make Marwan's death a sacrifice for his own account (Amis, 2008, p. 116), giving up his model and imitator relationship for a greater benefit achieved for his own because neither Ziad nor Marwan, his rivals, will achieve salvation without the holy water that only he got from the Imam. At this point, Amis also comments, "The emphasis of their rivalry was not jihadi ardour so much as nihilistic insouciance" (Amis, 2008, p. 116), so Atta's rivalry is not because he was a radically devout jihadist and what he was about to do is not to claim a higher level in Islam but with a savage-like nature and motivation, he only cares about the rivalry between him and the others disregarding the death of many innocent scapegoats as a result of his actions. Amis prefers to portray these terrorists as primitives indulging in a primitive sacrifice ritual as a result of the tension arising from mimetic desire cycles. Thus, Atta's journey, which is reported to have taken place before 9/11 in official documents, yet the reason of which has never been understood by CIA or anyone else, therefore, is fictionalized by Amis in a way that would indeed reinforce the subtextual meaning of the text when situated within the arguments related to the Girardian mimetic desire and scapegoating mechanism.

Furthermore, Amis's portrayal of Atta actualizes a sort of mimetic desire problem beneath the terrorist's "core reason." For Amis, Atta lacks and desires what Ziad and normal people and most Westerners desire indeed, yet Atta is unable to do so because of the cultural and religious restrictions set around him since he was born, and, in Amis's narration, this leads to a crisis for

Atta leaving him with all the violence, hatred, death, which are labelled as the core reason, the liability to pure violence and death. This core drive, like Girard's "sacrificial crisis" is a result of the rising tension among the members of a community. Atta's core drive has become to kill solely, a drive leading to his sacrificial rite of killing numerous innocent civilians in 9/11. As Nash relates, "in the story Amis weighs neither Atta's particular brand of the corruption that is terrorist Islamism nor the Islam 'we respect'; he is almost totally uninterested in his metaphysical orientations. Rather it is his death drive and how this emerges on the last days of his life out of a mundane world of meaningless boredom that is Amis's major concern in "The Last Days of Muhammad Atta" (2016, p. 92). It is also true for the other significant hijacker, Ziad because the only reason, Amis reports, for Ziad to crush the plane into the death of innocent is his own core drive. Ziad is a little different from Atta, and he has a girlfriend to whom he is committed and as Atta imagines they share a lively sexual love, yet as Amis writes, Ziad does sacrifice himself and others neither for religion or God nor for love, but for the core drive exclusively, that is his own sacrificial crisis which is a direct result of the mimetic desire for the hegemony of the US.

For Girard, this tension and sacrificial crisis could only be resolved by the sacrifice of a scapegoat, and in "The Last Days of Muhammad Atta," as it is obvious, more than one scapegoat is slayed. For sure, there is the victimization and scapegoating of Americans by the terrorists on the one hand; and on the other, there is the scapegoating of Islam and the East by the US and his allies, as mentioned earlier. Perhaps, Muhammad Atta is the one who is represented as the most cliché scapegoat version with those exact physical features that are his signs of persecution as Girard and Frazer attributed to scapegoats selected in the past. As an easily expendable figure and deliberately selected by the Sheik, Atta is reported by Amis to have a horrible appearance similar to Greek scapegoats named specifically as *pharmakos* or *katharma* in festivals of *Thargelia*, *Sparagmos* or other festivals in the name of Olympian gods (Bremmer, 1983, p. 301). Atta has a hideous countenance, Amis writes, and "only one human being had taken obvious pleasure from setting eyes ... [that is] the Sheikh," and Atta fits to the role of *pharmakos* with his unlikable physical appearance and the problems in his body (Amis, 2018, p. 111). *Pharmakos* was also selected with special care to have a distinctive deficiency or disability in body or a kind of repugnant or disgusting look on their faces or somewhere else (Girard, 1986, p.100). With repetitive references to Atta in this short story saying, "but Muhammad Atta wasn't like the others, others meaning specifically the other terrorists (Amis, 2018, pp. 96; 100; 101; 102), Amis separates him from his peers in his portrayal just as Aaron did with his goats as described in *Leviticus* (p. 1989). He describes Atta as having sacrificial marks on himself just as Girard draws attention while clarifying the qualities of sacrificial substitutes, in other words, scapegoats which, for Girard, have stereotypical abnormalities letting others persecute them. Amis portrays Atta with an unpleasant face that is "almost comically malevolent ... growing more gangrenous by the day" (Amis, 2008, 98) with a kind of "detestation of everything" "sculpted on it" (Amis, 2008, p. 97). When Atta meets the Sheikh, he expects the Sheikh to ask him "whether he was prepared to die," but the Sheikh replies smiling "the question isn't necessary, ... I see the answer in your face" (Amis, 2008, p. 98) since the Sheikh can read the marks needed for the sacrifice on Atta's face. Girard also reckons that "abnormality" is among the stereotypical qualities of a scapegoat and within this context, any kind of "sickness, madness, genetic deformities, accidental injuries, and even disabilities in general" (1986, p. 18) are considered as marks or signs that would differentiate the victims from the rest of the community, and these details about Atta's face, are indeed, recognized by the Sheikh as soon as he sets his eyes on him, and Atta's nasty face, Amis reports, was a pleasure to look at just for the Sheikh. Amis goes on to add a few more touch-ups to make Atta a better sacrificial *pharmakos* reporting that he has some kind of sickness in his intestines and his body seriously fails him, he cuts himself on the lip while shaving leaving "the gash settled into a convincing imitation of a cold sore," on the lip, and he "nick[s] the fleshy volute of his right nostril, releasing an apparently endless

supply of blood" (Amis, 2008, p. 99). Girard claims a ritual of preparation for pharmakos, and in fact, these details added to Atta's portrait are Amis's own preparatory ritual for his character before leading him to the sacrificial moment. Amis tries hard to fit his character to the role he was assigned in real life because his self-sacrifice meant the death of numerous other victims, and Amis wants to associate him with the monstrous image in the minds of the reader, yet, as stated above, these details also qualify him for a better pharmakos, that is a sacrificial figure since he is sacrificed by the terrorist group he is affiliated with, and to underline his role as the scapegoat, Amis repeatedly writes, "but Muhammad Atta wasn't like the others [and he was paying a price for it]" (Amis, 2008, p. 100).

Conclusion

Consequently, in "The Last Days of Muhammad Atta" various forms of scapegoating and versions of mimetic desire are fictionalized in a literary text. Such instinctual motivations and rituals could be thought to have gone extinct, yet when the present tensions and violence among nations, states, religions, and countries are taken into consideration, they have clearly survived in modern societies, and they still have great influence on human interactions and communication. In the text studied, the equitation between the source of violence in the West and the East, America's concept of War on Terror and Islamist jihad is suggested because both groups are implied to have been suffering from the crisis of sacrifice, rise in the tendency to violence. Therefore, considering Amis's open remarks against Islam and religious terror, Amis' text clearly "misspeaks" or challenges Amis's own arguments since it not only fictionalizes the last days of a terrorist in the 9/11 attacks and humanizes a militant of the fundamentalist Al-Qaeda as the focalizer in his short story "The Last Days of Muhammad Atta," but it also reveals the real reason for the rise of violence and terrorism not simply as a clash rooted in a sort of religious faith, but as a clash rooted in world politics, struggle for power, domination, and authority.

Hence Amis's text, Girard's theories on mimetic desire, sacrifice, and scapegoat theories, and Baudrillard's arguments on terrorism, capitalism, and globalism all intersect at one point because they all purport to shed light on aspects of human relations and human nature. Not only the hijackers and the Islamist terrorists but also their enemies, American, the Western, the infidels as they see are products of polarized forms of the human drive to eliminate the different other and perhaps establish what is his own as the norm and the center. Clash of civilizations, terrorism, and hegemony have existed in all centuries and survived all setbacks since these are related to human nature. Although modern and civilized communities claim they accept, or at least purport to accept, differences and the other in order to live together peacefully on earth, the historical evolution of humans clearly reveals that, this is not to happen in a near future, and the most recent proof of this is the ongoing war that Russia declared on Ukraine, which is in one way a result of Russia's mimetic desire for the Western hegemony leading to a sacrificial crisis, which brings nothing but bloodshed and consolidation of the order, which is well put by Auden who prophetically notes in his "Horae Canonicae," "For without a cement of blood, (it must be human, it must be innocent), No secular wall will safely stand" (as cited in Smith, 2006, p. 59).

References

- Amis, M. (2008). The last days of Muhammad Atta. *The second plane: September 11: 2001-2007*. Jonathan Cape.
- Amis, M. (2006, September 10). The age of horrorism. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2006/sep/10/september11.politicsphilosophyandsociety>
- Baudrillard, J. (2003). *The spirit of terrorism*. Verso Books.
- Benjamin, W. (2007). Critique of violence. In B. B. Lawrence & A. Karim, (Eds), *On violence: A reader*. (pp. 268 – 285). Duke University Press.

Bremmer, J. N. (1983) Scapegoat Rituals in Ancient Greece. *Harvard Studies in Classical Philology*, 87, pp. 299–320.
<https://web.archive.org/web/20070926082910/http://keur.eldoc.ub.rug.nl/FILES/wetenschapers/11/6576/6576.pdf>

Eagleton, T. (2007a). *Ideology: An introduction*. Verso.

Eagleton, T. (2007b, October 10). Rebuking obnoxious views is not just a personality kink. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2007/oct/10/comment.religion>

Eagleton, T. (2018). *Radical sacrifice*. Yale University Press.

Frazer, J. G. (2009). *The golden bough: A study of magic and religion*. The Floating Press.

Girard, R. (1986). *Scapegoat*, (Y. Freccero, Trans.). The John Hopkins University Press.

Girard, R. (1989). *Violence and the sacred*, (P. Gregory. Trans.). John Hopkins University Press.

Nash G., & Aldalala'a, N. (2016). Islamophobia and the war of representations: Martin Amis's 'The last days of Muhammad Atta.' In P. Morey, A. Yaqin & A. Forte (Eds.), *Contesting islamophobia: Anti-muslim prejudice in media, culture and politics* (pp. 87–102). I.B. Tauris.

New Revised Standard Version Bible. (1989). Leviticus 16: 21–22. Retrieved February 15, 2021, from <https://bible.oremus.org/?passage=Leviticus%2016:21-22&version=nrsv>.

Oxford English Dictionary. (n.d.). *Sacrifice*. In *Oxford English Dictionary: The Definitive Record of the English Language*. Retrieved February 18, 2022, from <https://www.oed.com/view/Entry/169571?rskey=uZGkkd&result=1#eid>.

Oxford English Dictionary. (n.d.). *Scapegoat*. In *Oxford English Dictionary: The Definitive Record of the English Language*. Retrieved February 19, 2022, from, <https://www.oed.com/view/Entry/171946?rskey=Mo4os1&result=1#eid>.

Smith S. (Ed.). (2006). *The Cambridge companion to W. H. Auden*. Cambridge University Press.

Tuba KÖKSAL

Dr. |Dr.

Ankara-TÜRKİYE

Ankara-TURKIYE

ORCID: 0000-0001-9367-7317

koksal7@gmail.com

Modernleşme ve Kimlik

Öz

Sanayi Devrimi sonrası modernleşme olarak adlandırılan toplumsal, kültürel ve ekonomik yapılarıdaki dönüşüm bireyin gündelik hayatında kimliğinin inşasında da değişimi ve dönüşümü beraberinde getirmiştir. İnsan hangi topluluğa doğarsa doğsun; genetik özelliklerinin aracılığıyla veya sonradan edindiği bilgi, maruz kaldığı hayat şartları gerek toplumsal gerekse kişilik özellikleri açısından bir kimlik inşasına onu mecbur kılar. İnsan içinde bulunduğu toplumun, grubun, ailenin ya da çevrenin özelliklerinden etkilenir. İçinde bulunduğu ortamın özellikleri ya da toplumsal kurumların kişiden beklentileri nispetinde kişi kimliğini ya şekillendirir ya da beklentiler çerçevesinde uyum sağlar. Bu çalışma ile amaçlanan 17. ve 18. yüzyıllarda başlayan ve modernleşmenin etkisi ile insanların doğal süreçleri dışında maruz kaldıkları etkilere ve kimliklerine yönelik müdahalelere ışık tutmaktır. Rönesans ile birlikte geçmişe ait olan her şeye karşı yönelik hareketlerin içine bireyin yeniden inşasının da dâhil edildiği görülmektedir. Bu makale ile amaçlanan modernleşme bağlamında gerçekleşen toplumsal dönüşümlerin bireyin kimlik inşasına etkilerine ışık tutmaktır. Her ne kadar geleneksel toplumlardan modern toplumlara geçiş belirli aşamalara bağlansa da modernleşme bağlamında Batılı toplumlarda meydana gelen ideolojik ve kurumsal değişimler, farklı coğrafya ve kültürlerde kendi toplumlarına has dinamiklerde setretmiştir. Çalışmada modern toplum ve bireysel kimlik oluşumu açıklanmaya çalışılırken; kitle kültürü, kimlik problemleri, kimlik oluşumuna toplum yapılarının etkileri de incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Kimlik, Toplumsal Yapı, Kültür

Modernization and Identity

Abstract

The transformation in social, cultural and economic structures called modernization after the industrial revolution has brought about change and transformation in the construction of identity in the daily life of the individual. No matter which community people are born into, the knowledge acquired through genetic characteristics or later on, the living conditions they are exposed to compel them to construct an identity in terms of both social and personality characteristics. People are affected by the characteristics of the society, group, family or environment in which they live. Depending on the characteristics of the environment in which they live or the expectations of social institutions, people either shape their identity or adapt within the framework of expectations. The aim of this study is to shed light on the effects that people are exposed to outside of their natural processes and the interventions on their identities with the effect of modernization that started in the 17th and 18th centuries. With the Renaissance, it is seen that the reconstruction of the individual was included in the movements against everything that belonged to the past. The aim of this article is to shed light on the effects of social transformations in the context of modernization on the identity construction of the individual. Although the transition from traditional societies to modern societies is tied to certain stages, in the context of modernization, ideological and institutional changes in Western societies have set in different geographies and cultures in dynamics specific to their own societies. While trying to explain the formation of modern society and individual identity in the study; mass culture, identity problems, the effects of social structures on identity formation will also be examined.

Keywords: Modernization, Identity, Social Structure, Culture

Giriş

On yedinci yüzyıldan itibaren toplumlar geleneksel yapılardan modern olarak nitelenen yapılara evrilmeye başlamıştır. Bu değişim toplumsal yapı ve kurumlarda görüldüğü kadar bireylerin gündelik hayat içerisinde yaşadıkları ve oluşturdukları kimlik rolleri üzerinde de belirgin bir biçimde gözlemlenmiştir. Sanat ve edebiyatta kendini gösteren modernleşme; zamanla bireyi ilgilendiren teknoloji, iletişim, toplumsal yapı, siyaset gibi her alanda değişim, gelişim ve yenilik olarak var olmuştur. Modernleşmenin fiziksel ve ideolojik özelliklerini şekillendiren temel öge, aydınlanmanın rasyonel ve bilimsel açıklamalar aracılığıyla insanın akıl ve yargı yetisine yaptığı vurgudur (Bennett, 2013, s. 59).

Modernleşme fikri, öncelikle kendi özgüllüğünü kavramaya katkıda bulunan tarihsel ve kültürel etmenlerin doğuracağı sorunlara karşılık açıklama yapmalıdır. Modernleşmeye dair en önemli sorun, modernleşmenin ne zaman başladığı ve kendisini nasıl kurduğudur (Çiğdem, 2015, s. 64). Modernleşme üzerine yazılan yazılar ve modernleşme kuramlarına bakıldığında, modernleşmenin temellerinin Rönesans ile birlikte aydınlanmaya dayandığı görülmektedir. Rasyonalizm, pozitivism ve ekonomik gelişmeyi öncelikle sebebiyle kapitalizm üzerinden kendisini cisimleştirmeye çalışan modernleşme; gelenekselliğe ve feodaliteye dayalı toplumsal yapı ve kurumları 'ilerleme ve gelişmeye' vurgu yaparak en azından modern devletler ve toplumlarda sonlandırmıştır. Dünyanın geneline yayılan modernleşme, bazı temel özelliklerini paylaşan medeniyet modellerine kaynak olmuştur. Batılı toplumlarda özgün modernleşmenin öncülerinin ötesinde geniş kapsamlı değişiklikler yaşanarak; ideolojik ve kurumsal dinamikler çerçevesinde değerlendirildiğinde farklı yapılar ortaya çıkmıştır. Modernleşme oluşumunu farklı kurumsal sistemler içerisinde gerçekleştirmiştir. Bunlar modern kapitalist sistemler ve küresel modern devlet sistemleri olmakla birlikte aynı zamanda bu yapılar yeni hegemonyalar ile karşı hegemonyalar kurulmasıyla beraber yer değiştirmeler ve inşa süreçleri devam etmiştir. Bu yapılar öncelikle Avrupa'yı geliştirmiş sonrasında da emperyalist, sömürgeci, ekonomik ve politik genişleme ile dünyaya yayılmıştır (Eisenstadt, 2010, s. 3). Uzak bölgelerin sömürgeleştirilmesi projesi, kültürün aydınlanma fikrine güçlü bir uyarıcı etki yaparak, tebliğ misyonuna dünya çapında yeni bir anlam ve boyut kazandırmıştır. 'İnsanların aydınlatılması' görüşünün aynaya yansıyan görüntüsünde 'beyaz adamın misyonu' ve 'yerlileri vahşi durumlarından kurtarmak' kavramları şekillenmiştir. Kısa bir süre sonra bu kavramların 'gelişmiş' dünyayı sorgulanamaz mükemmellikte, taklit edilen ve dünyanın geri kalanı tarafından er ya da geç istenir bir konuma teşvik eden bir evrimsel kültürel teori şeklinde yayılması teşvik edildi. Dünyanın geri kalanına bu hedefe ulaşmak için aktif bir şekilde yardımcı olunarak, direnenlere gerektiğinde zor kullanıldı. Modern gelişmiş devletlere dünyada yaşayan 'diğerlerini' dönüştürme işlevi yüklendi (Bauman, 2015, s. 11-12). Modernleşmenin sürekli değişen yapısal ve kurumsal boyutları, kültür ve bireyin kimlik inşası ile iç içe geçmiş farklı toplumlarda farklı modern kimlik oluşturma serüvenlerini ortaya çıkarmıştır.

1. Modernleşme Nedir?

Modernleşme, 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar geçen sürede özellikle Batı Avrupa'da ve sonrasında Kuzey Amerika'daki teknik, bilim, ekonomik ve politik toplumsal sistemlerde meydana gelen değişimin sonucunda gelişerek sonrasında diğer Avrupa ülkelerine yayılan bir süreçtir. 19. ve 20. yüzyıllardan itibaren de Asya ve Afrika kıtalarına yayılmıştır (Eisenstadt, 2014, s. 11). Modernleşme, Sanayi Devrimi sonrası toplumsal kurumlarda meydana gelen değişimleri de ifade eder. Toplumların modernleşme süreçlerinde yapıları, tarihsel serüvenleri itibarıyla ve dayandıkları temellerde farklılıklar olmasına rağmen ortak özellikler inşa edilmiştir.

Modernleşme, Marksist toplumsal gelişme değerlendirmesine alternatif bir düşünce ortaya koyma amacıyla Amerika Birleşik Devletlerindeki gelişim uzmanlarının gayretleriyle 1960'ların başında yaygın biçimde kullanılan bir yaklaşım olarak ifade edilebilir (Marshall, 2009, s. 508). Modernleşmenin kültürel ve politik programı, insan faktörü, özerklik ve bireyin zamanın akışındaki

yerini anlama anlayışında bir kaymaya neden olmuştur. Bu kaymanın sebeplerine bakıldığında ilk olarak; sosyal, ontolojik ve politik düzenin öncül ve meşruiyeti kabul edilmemiştir. Sonrasında programın özü; evrenin, insanın ve toplumun 'vatandaşlığa geçmesi' ve 'dış' otorite veya geleneğin sahiplerinden kurtulma arayışı olarak devam etmiştir. Son olarak, modernleşmenin bilinçli insan faaliyetleri tarafından oluşturulabileceği varsayımı (Eisenstadt, 2010, s. 3) kabul görmüştür. Modernleşme kuramı ile modernliğin tüm toplumlara yayılmasının mümkün olduğu ifade edilerek; toplumların ekonomik ve teknolojik anlamda az gelişmişlik sorunlarının kökeninde kalkınma sorununun yattığı ve az gelişmiş toplumların modernleşmeleriyle birlikte kalkınma sorunlarını da çözeceklerini savunulmuştur. Ekonomik kalkınma ve modernleşme arasında zorunlu bir bağ kurularak; kalkınmanın tarihin doğal akışı ile mümkün olmadığı (Çapçioğlu, 2013, s. 300) fikri öne sürülmüştür.

Modernleşmeyi açıklayan yaklaşımların en gelişkin türlerinde, modernleşme kuramı Talcott Parsons'ın yapısal farklılaşma olarak aldığı sürecin başlangıcına gönderme yaparak açıklanmaktadır. Modernleşmenin aşamaları farklı toplum yapılarında farklı sırayla ilerleyebilir. Teknoloji ve değerlerdeki değişimlerle modernitenin başlaması toplum bilimciler tarafından tercih edilmektedir. Modernleşme sürecinin sonucunda kurumlar artar, geleneksel toplumlardaki basit yapılar yerini karmaşık ve iç içe geçmiş yapılara bırakır (Marshall, 2009, s. 509). Modern toplumda yüksek eğitim ve bilimsel araştırmalar çok önemlidir. Pazar, bürokrasi ve birlikçi yapılar modern toplulukların farklılaşma ve çoğulculuşma süreçlerinde artarak büyümektedir. Modern toplumlarda evrimsel değişme sürecinde roller, birliktelikler ve normlar değiştiğinden aile ve örgütlenme; kırsal aileye ve işlevlerine göre farklı bir görünümündedir. Evrimin önemli bir göstergesi olan uyum kapasitesinde artış, sosyal birimlerin daha özgür işleyişine yol açtığı (Canatan, 2017, s. 129) ifade edilmektedir.

Modernleşmenin ilk çalışmalarına bakılınca Talcott Parsons Durkheim'ın sistem işlevlerine ve farklılaşmaya ilişkin düşüncelerini modern Amerikan sosyolojisine taşıdığı görülmektedir. Yapısal işlevselci anlayışa göre farklılaşma modernleşme olarak ifade edilmiştir. Bu yeni yön sadece toplumsal sistemlerin genel boyutunu değil, aynı zamanda her yerde hüküm süren değişimin yegâne yönüdür. Bu yön ile birlikte Parsons ve ardılları büyük ölçüde düşünsel bir dönüşümü gerçekleştirmişlerdir (Waters, 2008, s. 450-451). Bu kapsamda iki modernleşmeci kuramcudan bahsedilebilir: M. Levy ve N. Smelser (Waters, 2008, s. 453).

Malcolm Waters, Levy'nin modernleşme ile ilgili tanımını oldukça maddeci olduğunu belirtmektedir. Levy, toplumun ve üyelerinin, cansız güç kaynaklarını kullanma ve çabalarının etkilerini çoğaltacak aletleri kullanma ölçüsünde modernleşmiş olacağını belirtir (Waters, 2008, s. 452). Levy, modern toplumlarla geleneksel toplumları görünümleri ve örgütsel bağlar olarak sınıflandırır.

Levy'e göre modern toplumların görünümleri:

- Toplum birimleri, ortaklık özellikleri(kolektiviteleri) ve rolleri, yerine getirdikleri eylem tipleri bakımından, yüksek ölçüde uzmanlaşmışlardır. Bu demektir ki, bireyler rollerini uygularken kullandıkları becerilerde uzmanlaşabilirler.
- Toplum birimlerinin kendilerine yeterlilikleri, görel olarak, düşük düzeydedir. Kendi kendilerine üretmedikleri kaynakları sağlamak için başka birimlere dayanmalıdırlar.
- Değer yönelimleri yüksek düzeyde evrenselcidir. Bu değerler kimin ne olduğundan çok duruma göre ne yapabileceği üzerinde durmaktadırlar.
- Farklı ve uzmanlaşmış eylemleri koordine ve kontrol etme ihtiyacından dolayı, gittikçe artan, karar verme sürecinin merkezileştirilmesi olmuştur.
- Uzmanlaşmış birimler arasındaki alış verişin büyük bir kısmı, genel bir aracı ile(para gibi) ve Pazar ortamında oluşur(Waters, 2008, s. 452).

Levy'e göre modern toplumların örgütsel bağları:

- Yaygın bir bürokrasinin kurumlaşması meydana gelir; bu olmaksızın uzmanlaşmış etkinliklerin eşgüdümü ve denetimi olanaksız kalırdı.
- En çok iki kuşağı kapsayan, tek boyutlu soydan gelimi zayıflatan ve temel akit olarak karı koca ilişkisi üzerine odaklanan, çok boyutlu karı koca ailesi kurulur (Waters, 2008, s. 453)

Smelser Levy'nin soyut tasvirine karşı öz kuramsal açıklama getirmekte ve modernleşmeyi ekonomik gelişmeyle eşitlemektedir. Yapısal farklılaşmada dört alana vurgu yapar:

- Üretim dağıtım ve değişim gibi ekonomik eylemler, aile içinden dışarı çıkarılır.
- Ailenin etkilerinin yeniden üretimde ve duygularda yoğunlaşmasıdır.
- Laik ilgi alanlarının dini ilgi alanlarından ayrılmasıdır.
- Doğuştan gelen statü derecelendirmelerinin ayrıntılı mesleki hiyerarşilerle yer değiştirmesidir (Waters, 2008, s. 453-454).

Walt Whitman Rostow, 'Ekonomik Büyümenin Aşamaları'nda modern toplumların dönüşüm süreçlerini beş aşama da tanımlar.

- Geleneksel toplumlar; toplumsal hareketliliğin az olduğu, sınırlı üretimin olduğu, tarıma dayalı ve sınıflar arası geçişliliğin sınırlı olduğu, toprak sahiplerinin söz sahibi olduğu toplumlardır.
- Ekonomik kalkınmanın ön koşulları: 18. yüzyılın başlarında Batı Avrupa ve özellikle İngiltere'de ortaya çıkmıştır. Bilimsel yenilikler ve sanayi makineleriyle tarım ve endüstride yeni üretim araçları kullanılmıştır.
- 'Kalkış' olarak nitelendirdiği aşamayı ilk olarak İngiltere gerçekleştirmiştir. Endüstri ve tarımda yeni teknolojiler kullanılarak üretim faaliyetleri artmıştır.
- 'Olgunluk' aşaması ile birlikte; modern teknoloji araçları endüstriyel faaliyetlerde kullanılarak, üretimin her aşamasında teknik ve bilgiden faydalanılmıştır.
- Son olarak, 'yaygın tüketim' aşamasıyla dayanıklı tüketim malzemelerinin yaygınlaşması ve hizmet sektöründe çalışanların artmasıdır.

Rostow, geleneksel toplumdan modern topluma geçişte evrensel aşamalar olarak sıraladığı bu aşamaların diğer toplumlar için de bir örnek oluşturacağını iddia eder.

Rostow'a göre geleneksel toplumlardan modern toplumlara geçişte sıraladığı bu aşamalar diğer toplumlar içinde geçerli bir örnektir. İlk olarak Avrupa toplumlarında gerçekleşen modernleşme, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya'da daha sonraları bu aşamaları tamamlamıştır. Gelişimlerini doğal yollardan tamamlamayan toplumlar ise dışarıdan müdahalelerle bu aşamaları tamamlayacaktır (akt. Şen, 2016, s. 62). Max Weber' in bu minvalde en önemli katkısı Protestan Ahlakı Kapitalizm'in Ruhunda da bahsettiği; kültürel değerlerin ve dini inançların batı kapitalizmin gelişimi ile ilgili kapsamlı analizidir. Bu bağlamda bakıldığında pek çok araştırmacı ve sosyolog modern devletin gelişimini ekonomi temelli açıklamıştır. Günümüzde de açıklamalar kısmen tüketim ve toplumu temelli olarak sürdürülmektedir. Weber Durkheim'la benzerlikler taşısa da kültür analizinde yöntem sunmaktadır. Weber Modernleşmeyi geleneksel dünya görüşünün kaybolması ve rasyonelliğin doğuşu olarak olumlarken diğer taraftan Kitle toplumu kuramları aracılığıyla modern toplumlardaki büyük sosyal çeşitlilikler, yaygınlaşan soyutlanma ve hızlı sosyal değişme bireylerin dengeli kimlik değişmesini zorlaştırmaktadır. Weber, sembolik sınıflandırmaların kuralları ve resmi pratiklerle daha az ilgilenirken, büyük tarihsel geçişlerde rol oynayan değerlere daha fazla ilgi duymaktaydı (Bocock, 2005, s. 248-253). Klasik modernleşme kuramına yapılan en önemli katkı, her biri farklı modernleşme izlenimine sahip olan Marx, Weber ve Durkheim tarafından gerçekleştirilmiştir (Çapcıoğlu, 2013, s. 307).

Modernleşme kuramı, modernleşme sürecinde iletişim teknolojisinin önemli bir rol oynadığını savunmaktadır. Bu çerçevede kitle iletişim araçlarının gelişmekte olan ülkelerde güçlü

bir değişim unsuru olduğu kabul edilmektedir. Çünkü onlar insanların tüketim arzularını tetikleyerek, kalkınmayı ve modern toplumun oluşumunu engelleyen geleneksel değerleri ortadan kaldırma isteklerini harekete geçirerek, (Çapcıoğlu, 2013, s. 305) etnik farklılıkların silinmesine, kent merkezlerinde iş bölümüne katılmak için hâkim grupların onayını almaya zorunluluğunu doğuracağı ifade edilmiştir (Bilgin, 1994, s. 83).

Modernleşme yerine gelişme ve ilerleme kavramları da sosyal bilimciler tarafından kullanılabilir. Gelişme bir anlamda modernleşmenin pratik kullanımınıdır. Gelişme, toplumun ekonomik yapısındaki büyüme ve ilerlemeyi, modernleşme de ekonomik gelişmeyle beraber; kültürel, siyasi, psikolojik ve sosyal ilerleme süreçlerini ifade etmektedir. Modernleşme yerine ilerleme de kimi zaman kullanılabilir. Düşünce dünyasındaki ilerleme, insanlığın tarihsel olarak iyiye ve güzele olan inancını ifade etmektedir (Çapcıoğlu, 2013, s. 289-291).

2. Modern Toplum Yapılarının Kimlik Üzerindeki Etkileri

Toplumsal değişimler hedeflenirken bireylerin içselleştireceği ve kendi yaşam tarzları ve gündelik hayatlarında kabul gösterecekleri fikirler ve kavramlarla yola çıkılır. Böylelikle hedeflenen değişim toplum geneline yayılabilir. Modernizm, Sanayi Devrimi sonrası toplumu oluşturan kurumlardaki değişimin sonucu ortaya çıkarken, bu kurumlar içerisinde yaşayan bireylerin kimlik inşasını da etkilemiştir. Geleneksel yapılardan oluşan toplumlar sanayi devrimi sonrası modern yapılara dönüşürken; üretim ve tüketim tarzındaki değişimler kapitalizm doğurmuş ve bu da modern bireyin kimlik inşasında rol oynamıştır.

Zygmunt Bauman, kimliği açıklarken iki tür cemaatten bahseder: Bunlar, kader veya ilkeler doğrultusunda bir araya gelmiş cemaatlerdir. Mensuplarının 'kopmaz bağlarla birlikte yaşadığı' veya 'ilke ve fikir birlikteliğiyle bir arada bulunan' cemaatlerdir. Birinci cemaat üyeleri; giderek artan sayıdaki çağdaşları içinde olduğu gibi kendisinden esirgendiğini ifade eder. Esirgenmemiş olsaydı kimsenin kendisine kimliği hakkında soru sormayacağını belirtir. Kimlik meselesinin ikinci tür cemaatlere maruz kalınması ile birlikte ortaya çıkacağını belirtir ve günümüzün kültürlü ve renkli dünyasında maruz kaldığı 'fikir ve ilkelerle bir arada bulunan cemaatlerini' akla getiren ve bunları birleştiren birden fazla fikir olması nedeniyle bir arada olduklarını ifade eder. Cemaat mensuplarını kendi etraflarında şekillendiren bu fikir ve ilkelerin varlığı nedeniyle kişi karşılaştırma yaparak tercihlerde bulunur. Bazen başkalarının yaptığı tercihleri içselleştirerek tercihini gözden geçirerek uyumsuz taleplerini uzlaştırmak zorunda kalır (Bauman, 2017, s. 19-20). Bu da insanın kendi inandıkları ile değil de dışlanmaktan korktuğu grubun istekleri doğrultusunda hareket etmesini sağlar.

Bireysel kimlik kişinin kendi hayat tarzından hareket ederek refleksif olarak kavradığı benliktir. Birey olmak sadece refleksif bir aktör olarak yorumlanmamalıdır. Bireyin kendine ve başkalarına uyguladığı 'birey' fikriyle hareket etmesidir. Farklı kültürlerde insanların birey fikrinden ne anladığı değişmekle birlikte, kişinin kendi yüklediği anlam da büyük önem taşımaktadır. 'Ben' terimini her toplumda farklı bağlamlarda kullanma yeteneği refleksif kişilik algısının belirleyici özelliğidir (Giddens, 2014, s. 75).

Modern birey anlayışının on beşinci yüzyıla uzanan bir tarihi vardır. Rönesans, insanın dünyadan beklentilerindeki farklılaşmayı ve yaşam anlayışına yönelik düşüncelerindeki değişikliği beraberinde getirmiştir. (Bilgin, 2007, s. 57). Modern toplumlar, bireysel etkinlikler ve kuramsal yapılar bakımından farklılaşmış ve uzmanlaşmış toplumlardır. Modern toplumlar yapıları dâhil olmayı akrabalık bağları ya da toplumsal sınıf gibi doğuştan gelen ya da içine doğulan özellikler belirlemez. İnsanlar hayatları boyunca çabalarıyla uzmanlaştıkları roller arasında yaşamları süresince değişiklik yapabilmektedirler (Eisenstadt, 2014, s. 13). İlerlemenin ön koşulu olarak kabul edilen modern kurumların çeşitli nedenlerle zorlamalarla kurulduğu modern ulus-devletlerinde, bireyin kimlik inşası devlet eliyle yapılması gereken bir araca dönüştü. Devlet kurallarını ve kontrolünü kendisinin koyduğu kimliğin yöneticisi misyonunu üstlendi. Modern devlet tek özdeşleşmeye

yönelir, nedeni ulusal kimliği tanımlamak için Fransa’da olduğu gibi tek kültürel kimliğin tanınması ya da ulusun bağrında belli bir kültürel çoğulculuk kabul ederken Amerika Birleşik Devletlerindeki gibi tek ‘meşru kimlik’ olarak referans bir kimlik (Cuche, 2004, s. 123) belirleme yoluna gitmiştir.

İlk modern toplumlarda ulusallık içinde bir araya gelen dayanışma; din, etnik özellikler ve vatan faktörlerine dayanmaktaydı. Modern toplumlarda ise yaygın vatandaş statüsü ulusal dayanışma için yeterli bir özellik olmuştur. Geçiş toplumundan modern topluma dönüşmek için anahtar özellik olan bürokratikleşme modern toplumların tüm örgütlenmelerinde yaygın bir biçimde görülmektedir. Modern birlikler, eşitlikçi, gönüllü ve belli prosedürü izleme yönünde gelişerek (Canatan, 2017, s. 129) tüm mensuplarını ortak değerler etrafında buluşturmayı hedefler.

Modernleşme hamlesiyle, bazı toplumlarda modern yaşama gönülden bağlanma ya da bağlanmama noktasında aralarında büyük ölçüde bir uyumsuzluğun ve çatışmaların olduğu toplumun farklı grupları ya da kurumsal odakları arasında hizipleşmeye neden olduğu (Eisenstadt, 2014, s. 94-95) görülmüştür. Modernleşme söz konusu olduğunda birey ile kurum arasındaki ilişkinin radikal değişimi vurgulanmalıdır (Zijdeveld, 2013, s. 79). Kimlik eksenli modern ulus-devletlere bakıldığında; kimlik tasarımı ve kontrolünde geleneksel toplumlardan büyük ölçüde daha katı bir görünüm gözlemlenmektedir. Bilinenin aksine etno-kültürel kimlikler bu toplumlarda kesin olarak tanımlanmayarak, yeni olana ve sosyal yenilenmeye geniş yer ayrılmıştır. Etnik ayrışma ve etnik kaynaşma olguları sıkça görülmüştür. Ancak yine de grupların ya da toplulukların tepkileri olmuştur. Çağdaş devletlerin birçoğunda gözlenen kimlik talebi artışı iktidarın merkezileşmesi ve bürokratikleşmesinin bir sonucudur. Ulusal kimliğin yüceltilmesi kimlik verme olgusuna karşı sembolik bir karşıtıya neden olabilir (Cuche, 2004, s. 124). Bir anlamda kültür ya da içinde yaşanılan toplumsal yapı kolektif kimliğin nedeni olarak ifade edilebilir (Bourse & Yücel, 2015, s. 129). Gerek devlet aracılığı ile kimlik inşa edilsin gerekse modernleşmenin doğası itibariyle kimlikteki dönüşüm yaşansın modernleşme ile birlikte kurumsal alanlardaki en büyük farklılaşma ve uzmanlaşmanın en önemli yanı, birey tarafından farklı rolleri, özellikle mesleki ve politik roller ile aile ve akrabalıktaki roller arasında ele alınan ‘ayrım’dır. Bu ‘ayrım’, ilk olarak ve belki en dramatik biçimde, Sanayi Devrimi sırasında ailedeki rol ile iktisadi-mesleki roller arasında olduğu (Eisenstadt, 2014, s. 13) görülmektedir. Bu kurumlardaki değişimler doğal olarak modern bireyin kimlik inşasında önemli etkenlerin başında gelmektedir. Anthony Giddens, modern koşullarda bireysel kimlik ve küreselleşmedeki dönüşümlerin yerel ve küresel diyalektiğinin iki kutbu olduğunu düşünmektedir. Özel hayattaki değişimler çok daha kapsamlı toplumsal bağlantıların kurulmasıyla doğrudan ilişkilidir. Modernleşme insan ilişkilerine temel bir dinamizm kazandırmıştır. Giddens modern çağın yüksek kaygı çağı olduğu düşüncesine katılmamakla birlikte kaygı biçimleri ve içeriklerinin farklılaştığını ifade eder (Giddens, 2014, s. 50-51).

Modernlik ilk zamanlarda tek bir merkezden aktarılırken günümüzde, Stuart Hall’un vurguladığı gibi merkezi bir aktarım söz konusu değildir (Bourse & Yücel, 2015, s. 136). Hall’a göre modernizmin günümüzdeki etkilerine bakıldığında; yüzyılları aşmış bir insan topluluğuna bir kimlik veren kimliksel kutsallıklar ya da eski çağlardan kalma kutsallıklar (Bourse & Yücel, 2015, s. 135) bulunmamaktadır. İletişim teknolojilerinin ilerlemesi ile farklı bireysel kimliklerin ön plana çıktığı görülürken diğer taraftan merkezi aktarım yerini bireyselliğe ve evrensel değerlere bırakmıştır.

Max Weber’e göre modern toplumun örgütsel yapısını belirleyen karakteristik özellikler; karmaşık yapıda kurumlar, dayanışmanın ön planda olduğu nitelikli işgücü, kültürel olarak yönlendirilmiş kurumların varlığı ve belli başlı dayanışmacı olarak nitelenen grupların zayıflaması ve akrabalık ilişkilerinin öneminin azalması (Eisenstadt, 2014, s. 19) olarak sıralanabilir. Toplumsal iş bölümündeki gönüllük esaslı birtakım kimliklerin modernleşme ile birlikte profesyonelleştiği görülmektedir. Toplumsal kurumlarda ve bu bağlamda bunları karşılayan kimliklerde evrensellik ilkesi ön plandadır.

3. Sonuç

Genel kabul görmüş kavramlar ve ortak değerler üzerinden toplumsal değişimler bireyler üzerinde etkili olmaktadır. Ortak değerler sonucu oluşan kurumların bireyin kimlik inşasındaki rolü belirleyicidir. J. Habermas'a göre her türlü düzen ve kurumun uygulama alanı bulmak ve varlığını sürdürebilmek için, insan bilincinde meşrulaşması sistemin varlığı ve sürdürülmesi için gereklidir (Habermas, 2002, s. 8). Modernleşmeyi teknolojik ilerlemenin ön koşulu olarak gören toplumlar modern bireyin kimlik inşasını ön şart olarak kabul etmişlerdir. Modernleşme sanayileşme sonrası modern devletler aracılığıyla geleneksel toplumlara çeşitli zorlamalarla yayılmaya çalışılmıştır. Bunun başlıca sebebi sanayileşme ile birlikte artan hammadde ihtiyacı olmuştur. Modern devletler, kendilerini güvenceye almak için ulus devletlerin inşasına öncülük ederken bu sürecin devamlılığı için bu modele uygun kurumları da dayatmıştır. Gelişen teknoloji ve yaygınlaşan dijital iletişim platformları aracılığıyla bireysel kimlik inşası ortak kültürden etkilenir olmuştur. İçinde yaşanılan toplum ve aile ile birlikte bireyin gündelik hayatında etkileşim içinde oldukları da önem kazanmıştır.

Modern toplumlarda birey geleneksel toplumlardan fazla imkânlarla sahip olması nedeni ile farklı toplumsal süreçlere maruz kalabilmektedir. Bireyin yaşantısında meydana gelen bu durum kimliğin inşasında önemli rol oynamaktadır. Modern toplumdaki değişim ve hareketlilik sadece bireylerin ve ailelerin nispeten verili ve sabit toplumsal konumları, statüleri bağlamında hareketler değildir. Yaşanan hareketlilik içerisinde yeni girişimcilik türlerinin, işçi kuruluşları, siyasi ve idari örgütlenmeler ile bunlara benzer konumlandırmaların yeni ölçütlere göre değerlendirilmesinin bir sonucu olarak yeni türde toplumsal konumlanmalar (Eisenstadt, 2014, s. 20) ya da karşıtlıklardan doğan konumlanmalar da oluşabilmiştir. Modernleşme ile birlikte çeşitli toplumlarda oluşan ulus-devlet inşa sürecinde zaman zaman sorunlu alanlarla karşılaşmış, bu da beraberinde farklı kolektif kimliklerin oluşmasına neden olmuştur. Örneğin kolektif olarak yaşanmış bir adaletsizlik duygusu, ayrımcılık görmüş bir grubun üyelerinde güçlü bir kolektif aidiyet duygusuna yer verebilir. Bir grupla özdeşlik, tanınma kavgasında toplu dayanışmanın zorunluluğu ölçüsünde talep görecektir. Ancak burada yadsınmış ya da olumsuz bakılmış bir kimlikten, kendisi de katı kalacak başka bir kimliğe gömülme tehlikesi bulunmaktadır; tıpkı baskın grup kimliği gibi azınlık grubu bireyinin onda kendisini salt biçimde göreceği, tersi durumda hain olarak bakılacağı bir kimliğe düşme riski gibi. Bu durum, bazı durumlarda bütün diğer sosyal kimliklerini silecek ölçüde bir etno-kültürel kimliğe hapsolme olgusu, bireysel kişiliğini inkâr boyutuna giderek bireyde yozlaştırma etkisine de neden olabilir (Cuche, 2004, s. 125). Kimlikte meydana gelen bu yozlaşma daha ziyade kapalı ve ilkel toplumlarda görülmektedir. Günümüzde kimliklerin oluşumuna ya da bireylere ve topluluklara bakıldığında içinde yaşadıkları toplum karşısında edilgen olmadıklarını görürüz. Her birey içinde bulunduğu topluluğun ona aktardığı modeli, kendi kişiliği ve bireysel tarihi doğrultusunda yorumlar (Bourse & Yücel, 2015, s. 140). Bauman'a, 'bireyselleşmenin' gemi azıya aldığı dünyada kimlikleri karma nimetler olarak nitelendirmektedir (Bauman, 2017, s. 44).

Bir topluluğun kimliğinin, kolektif kimlik ya da etnik kimlik olarak nitelendirilmesinde önemli olan bu kimliklerin; kurguya, tarihsel olarak oluşturulmuş, inşa edilmiş temsiller sistemine dayanmasıdır. Tarihin sonuna ilişkin felsefi tartışmalarda da dile getirdiği üzere kolektif kimliğin yüklendiği toplumlar, tarihsel niteliklidir; bu nedenledir ki tarihin sonu, haklı olarak cemaatlerin sonu olarak anlaşılabilir. Cemaatlerin dolayısıyla tarihin sonunun gelip gelmediği tartışmaya açıktır. Modern uygarlık ile egzotik toplumların karşılaştırılmasını değerlendiren Levi Strauss (1977), toplumlarda temel bir kimlik olmadığını, her toplumun kimliğini birtakım parçalara böldüğünü ve bunların sonucunun da kültürel sorun olduğunu vurgulamaktadır. Stuart Hall (1993), ulusal kimlikler her ne kadar saflık iddiasıyla sunulsa da kurmaca olduklarını (akt. Bilgin, 1994, s. 65-66) ifade eder. Bauman; post modernlik, geç modernlik, ikinci ya da hiper modernlik şeklinde nitelenen durumun mevcut şeklini tanımlamak için 'akışkan modernizm' kavramını kullandığını ifade eder. Modernleşmeyi akışkan yapan onun kendini ilerleten, güçlendirici ve zorlayıcı özelliği olduğunu belirterek; 'katı olan her şeyi çözmek' modernleşmenin başlangıcından beri doğasından gelen

tanımlayıcı özelliği olduğunu vurgular. Bauman'a göre eriyen ve kalıcı olmayan formların yerine erimeye karşı ne fazla ne az duyarlılığa sahip, dolayısıyla aynı derecede kalıcılıktan uzak formlar gelmiştir (Bauman, 2015, s. 13-14). Bunun başlıca nedeni ise dijital iletişim araçları ve teknolojinin yaygınlaşmasıdır. Akışkan modernizm ifadesi bir yerde modern çağın sonuna geldiğini tarif etmektedir. C. Wright Mills içinde bulunulan çağı modern çağ olarak nitelenmesine rağmen farklı ifadelerle modernitenin sonuna geldiğini düşünmektedir. Modern çağ içerisinde insan kendine yönelim vermeye çalıştığında eski beklentilerin ve tahayyüllerin birçoğunun tarihsel olarak koşullandırılmış olduğunu görmektedir. Mills'e göre Orta Çağ'dan Modern Çağ'a doğru gerçekleşen büyük dönüşümde yaşananlar insanın çevresinde olan biteni açıklamasına yardımcı olurken yolunu şaşırmasına da neden olduğunu ifade etmiştir (Mills, 2016, s. 218). Bu görüşler modernizmden postmodern bir eleştiriye geçişin ifadesi olarak kabul edilebilir.

Kaynakça

- Bauman, Z. (2017). *Kimlik*. (M. Hazır, Çev.). Heretik yayıncılık.
- Bauman, Z. (2015). *Akışkan modern dünyada kültür*. (İ. Çapcıoğlu & F. Ömek, Çev.). Atıf yayınları.
- Bennett, A. (2013). *Kültür ve gündelik hayat*. (N. Tokdoğan, B. Şenel & U. Y. Kara, Çev.). Phoenix yayınevi.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik inşası*. Aşınakitap yayınları.
- Bilgin, N. (1994). *Sosyal bilimlerin kavşağında kimlik sorunu*. Ege yayınları.
- Bocock, R. (2005). The cultural formations of modern society. in s. hall, & b. gieben (Eds.), *formations of modernity* (pp. 229-274), Open University.
- Bourse, M. & Yücel H. (2017). *Kültürel çalışmalarını anlamak*. (H. Yücel, Çev.). İletişim yayınları.
- Canatan, A. (2017). *Bir Amerikan sosyoloğu Talcott Parsons*. Çizgi kitabevi.
- Cuche, D. (2013). *Sosyal bilimler kavşağında kültür kavramı*. (T. Arnas, Çev.). Bağlam yayınları.
- Çapcıoğlu, İ. & H. Beşirli (Eds.). (2013). *Modernleşme*. Grafiker yayınevi.
- Çiğdem, A. (2015). *Bir imkan olarak modernite*. İletişim yayınları.
- Eisenstadt, S. N. (2014). *Modernleşme başkaldırı ve değişim*. (U. Coşkun, Çev.). Doğu Batı yayınları.
- Eisenstadt, S. N. (2010). *Modernty and modernization*. The Hebrew University of Jerusalem, Israel.
- Giddens A. (2014). *Modernite ve bireysel-kimlik*. Say yayıncılık.
- Marshall, G. (2009). *Sosyoloji sözlüğü*. (O. Akinhay & D. Kömürcü, Çev.). Bilim Sanat yayınları.
- Habermas, J. (2002). *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*. (M. Beyaztaş, Çev.). Bakış yayınları.
- Mills, C. W. (2015). *Sosyolojik tahayyül*. (Ö. Küçük, Çev.). Hil yayın.
- Şen, H. (2016). 3. Ünite. İçinde N. Suğur (Ed.). *Sosyolojiye giriş*. (ss. 54-71), Anadolu Üniversitesi yayınları.
- Waters, M. & Cirhinlioğlu, Z. (Ed.). (2008). *Modern sosyoloji kuramları*. (Z. Cirhinlioğlu, S. Mutlu, & R. Ercan, Çev.). Gündoğan yayınları.
- Zijderveld, A. C. (2013). *Kültür sosyolojisi: kültür sosyolojisine ve metodolojisine giriş*. (K. Canatan, Çev.). Açılım Kitap yayınevi.

Mümin HAKKIOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gümüşhane University, Faculty of Letters, Department of English Language and Literature,
Gümüşhane-TURKIYE

ORCID: 0000-0003-3071-2028

muminhakkioğlu@gumushane.edu.tr

Aldous Huxley'nin *Cesur Yeni Dünya*'sında Bilimin İktidarı ve Hakikat Mühendisliği

Öz

Son iki yüz yıl, bilimin toplumdaki algıyı evirebilme becerisiyle ve başka odaklarla kurduğu ilişkileri lehine çevirebilme kapasitesiyle hakikati temsil eden bir güç olarak varoluşuna tanıklık etmiştir. Bu dönemde bilim, kendisini dayatan dolaylı bir iktidara dönüşmüştür. Sözü edilen dolaylılık, bilimin bir ideoloji olarak toplumsal yapıyı düzenleyen siyasal erki kuşatmasındandır. Buradan hareketle refleksif ve süregelen bir seyir izleyen siyasal iktidarla ilişkisinde bilimin yönlendirici taraf olduğu söylenebilir. Bilgiye kaynaklık eden ve hakikati biçimlendirebilen bilim; yetkesini yalnızca yaptığı çalışmalardan ve başka erklerle kurduğu ilişkilerden değil, hakikate yönelik oluşturduğu algıdan da alır. Bu yönüyle düzenleyici, kolaylaştırıcı fakat aynı zamanda insan doğasını bozacak potansiyele sahip korkutucu bir güçtür. XX. yüzyıl İngiliz yazınının önde gelen yazarlarından olan Aldous Huxley de bilimin bu yanına dikkati çekmiş, söz konusu çalışmaların kontrolden çıkınca insanlık için büyük bir tehlide dönüşebileceğini dile getirmiştir. *Cesur Yeni Dünya*, Huxley'nin olası tehlikeye karşı okurlarını uyardığı en bilinen yapıtıdır. Baştan sona bilimsel süreçlerle tasarlanmış bir toplumu resmeden roman, insanlığa refah ve mutluluk getirmek amacıyla çıkılan yolda bireylerin bir proje nesnesine indirgenerek yapaylığa mahkûm edilmesini anlatır. Bu çalışma; *Cesur Yeni Dünya*'daki bilim, iktidar ve hakikat ilişkisini sorgulamakta ve romanda anlatılan distopik düzenin işleyişini belirleyen siyasal iktidarın araçsallaştırdığı bilim değil, bizzat o iktidarı kuşatan bilimin kendisi olduğunu savlamaktadır. Öte yandan bilimin bu dolaylı iktidarında hakikati tekelleştirmesine bağlı olarak alternatifleri nasıl hiçeştirdiğini ve kendi hakikatini nasıl inşa ettiğini göstermeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda bilimin mutlaklaştırıldığı romanın fütüristik dünyasında insan dâhil yaşamın her formunun projelendirildiğine vurgu yapılmakta ve hakikatin de "hakikat mühendisliği" diye adlandırılabilir benzer bir sürece tabi tutulduğu ileri sürülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Aldous Huxley, *Cesur Yeni Dünya*, Distopik Edebiyat, Hakikat Mühendisliği, Bilimin İktidarı.

The Power of Science and Truth Engineering in Aldous Huxley's *Brave New World*

Abstract

The last two hundred years have witnessed the existence of science as a force representing the truth, through its ability to evolve the perception in society and capacity to turn the relations it has established with other authorities in its favour. In this period, science has become an indirect power that imposes itself. This indirectness is due to the fact that science as an ideology has besieged the political power which organises the social structure. From this point of view, it can be said that science is the leading side in its relation with the political power, which has a reflexive and continuous course. Science, which is the source of knowledge and which can shape the truth, draws its authority not only from its studies and relations with other powers, but also from the perception it creates concerning the truth. In this respect, it is an organising, a facilitating but at the same time a frightening power that has the potential to disrupt human nature. Aldous Huxley, one of the leading writers of the 20th century English literature, drew attention to this aspect of science and stated that these studies could turn into a great threat for mankind when they got out of control. *Brave New World* is Huxley's best-known work in which he warns his readers against that possible danger. The novel, which entirely depicts a society designed in scientific processes, describes the fact that individuals are condemned to artificiality by being reduced to a project object on the way to bring prosperity and happiness to humanity. This study questions the relationship between science, power and truth in *Brave New World* and argues that it is not the science instrumentalised by the political power but the science itself that encompasses that power in determining the running of the dystopian order described in the novel. On the other hand, it aims to show how science, in its indirect power, nullifies the alternatives and builds its own truth, depending on its monopolisation of truth. In this context, in the

futuristic world of the novel in which science has been absolutised, it is emphasized that every form of life, including human, is projected and argued that the truth is also subjected to a similar process that can be called as "truth engineering".

Keywords: Aldous Huxley, Brave New World, Dystopic Literature, Truth Engineering, Power of Science.

Giriş

XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyılın başları, bilimin yepyeni bir eşiği geçtiği bir döneme işaret eder. Eskiden doğanın gizlerini çözmeye odaklanmış olan bilim, bu dönemde temas ettiği her şeyi kendine katmaya çalışan ve onları biçimlendiren süreçleri doğrudan ya da dolaylı belirleyen bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Birtakım teknolojik olanaklarla insan yaşamını kolaylaştırırken aynı zamanda ona müdahale eden bir yapıya evrilmiştir. İngiliz edebiyatının önde gelen yazarlarından Aldous Leonard Huxley'nin (1894-1963) birçok yapıtında politikayı, ekonomiyi ve sosyolojiyi değiştirecek kadar baskın bir eğilime ve giderek hakikatin mutlak sesine dönüşen bilime karşı çıktığı görülür. Özellikle İngiliz üst sınıfının uçarı yaşamlarını eleştiren ilk romanlarından sonra Huxley, bütün insan soyunu ilgilendiren konuları işlemiş, bilimsel ilerlemedeki ilke tanımazlığın yol açacağı olumsuzluklara karşı okurlarını uyarmıştır. Kuşkusuz o, bilimi reddeden bir yazar değildir ancak ilerlemenin ülküsel amaçları ile uyum göstermediği sürece, bilimin iktidarının yıkıcı olacağını savunmuştur. Ona göre makine doğru biçimde geliştirilirse özgürlükçü bir güç, yaşamı kontrol etmesine göz yumulursa insan için büyük bir tehdit olacaktır (Gasiorek, 2016, s. 214).

Cesur Yeni Dünya (1932), Huxley'nin böyle bir gerçeklikten doğan kaygılarının ürünü olup çöken bir uygarlığın ardından rasyonalist bir bakışla "Dünya Devleti" adı altında yeni bir düzenin kuruluşu ve bilimin parametrelerine göre biçimlendirilişi ile ilgilidir. Bilimsel ilerlemenin nihai amaç olması durumunda neler yaşanacağını fütüristik bir çerçevede anlatıldığı roman, bir anlamda mutlak bilimin toplumsal çıktısını soruşturur. Anlatı boyunca vurgulanan biyolojik, psikolojik ve genetik testlerin yanında, açıkça dile getirilmese de, bir "hakikat mühendisliği" yapılmaktadır. Hakikat mühendisliğinden kasıt, gerçeğe bir plan ve program dâhilinde biçim verme, hakikati kendi bakışına göre doğa bilimlerinin işleyişi üzerinden yeniden üretme çalışmalarıdır. Burada, gerçek diye sunulan şey, yaşamın doğal akışında değil bilimselliği dayatan bir yapaylıkta varlık bulur. Var olana değil, üretilene işaret ettiği ve böyle bir yapaylığı meşrulaştırdığı için Dünya Devleti'nde hakikatin kendisi de yapaydır. Anılan dünyada hemen her şey gibi hakikat de sabitlenmiş, kitaplar yasaklanmış, farklı düşünce ve davranışlar imkânsızlaştırılmıştır. Sözü edilen, eski uygarlığın değerlerinin tümüyle buharlaştırıldığı ve bireylerin belli kalıplarda biçimlendirildiği kapalı devre bir düzendir. Bu düzende bilim yaşamı kolaylaştırma işlevinin ötesine geçerek insanı bir proje nesnesine dönüştürmüştür.

Bu çalışma, bilim-iktidar ilişkisini sorgulayarak *Cesur Yeni Dünya*'da anlatılan distopik düzenin, iktidarın araçsallaştırdığı bilimden değil bizzat o iktidarı kuşatan bilimin kendisinden kaynaklandığını savlamaktadır. Öte yandan bilimin bu dolaylı iktidarında hakikati tekelleştirmesine bağlı olarak alternatifleri nasıl hiçleştirildiğini ve kendi hakikatini nasıl inşa ettiğini göstermeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda bilimin mutlaklaştığı Dünya Devleti düzeninde insan dâhil yaşamın her formunun ve aşamasının projelendirildiğine dikkat çekmekte ve hakikatin de benzer süreçlere tabi tutularak bir tür "hakikat mühendisliği" yapıldığını ileri sürmektedir. Çalışmada ayrıca, reddedilen eski düzenden esinlenerek kurulan yeni sistemde, totaliter aklın ruhu ve özgür istenci yok ederek bireylerle dolu toplumu insansızlaştırmasına işaret edilmektedir. Konunun anlaşılmasına yardımcı olması için, önce Huxley'nin yaşadığı dönemdeki bilimsel ilerleme tutkusunu ortaya çıkaran tarihsel ve düşünsel süreçten söz edilecek, ardından ise *Cesur Yeni Dünya* çerçevesinde bilimin iktidarının nasıl oluştuğu, dünyanın ve yaşamın nasıl mekanikleştirilip bir mühendislik projesine dönüştürüldüğü ve bundan hakikatin nasıl ve ne ölçüde etkilendiği irdelenecektir.

Bilimin Yükselişi: Araçsallıktan Dolaylı İktidara

Forti, bilimi "korku, umut ve bazen de dehşetten oluşan karma duygularla bakışlarımızı yönelttiğimiz bir Pandora'nın kutusu"na (1997a, s. 1) benzetir. Onun bu çift taraflılığı, ürettikleri

ve insan yaşamına kattıkları ile kimi zaman refahın kimi zaman ise yıkımın aracı olmasındandır. Sonuçları ister olumlu ister olumsuz olsun modern bilim denildiğinde bilinen ilişkili bir çerçeveye ve işleyişe vurgu yapılmaktadır. Russell, sözü edilen işleyişe koşut olarak bilimi “gözlem yoluyla, gözleme dayanan düşünce yoluyla, evrendeki tek tek olguları, bu olguları birbirine bağlayan yasaları bulmaya, böylece gelecekteki olayların da önceden bilinmelerini sağlamaya çalışmak (1996, s. 11) biçiminde tanımlar. Russell’ın açıklaması aslında uzun süre bilim dünyasına egemen olan pozitivist bakışıdır. Koşut çerçevede bilim “dış dünyaya, nesnel gerçekliğe ve bu gerçeklikte yer alan olgulara ilişkin, tarafsız gözlem ve sistematik deneye dayalı zihinsel etkinliklerin ortak bir adı” (Cevizci, 1999, s. 130) olarak tanımlanabilir. Anlaşılacağı üzere buradaki anahtar sözcükler “nesnellik”, “gözlem” ve “deney”dir. Prigogine’ye göre ise “geleneksel olarak bizim doğayı sorgulayışımızla ilişkilendirilmekte olan bilim, doğanın anlaşılabilirliğine duyduğumuz inancı ifade eder” (1997, s. 1). Bu inancın ilk izlerine erişmek için ise oldukça eskiye gitmek gerekir.

Kuşkusuz insanın doğayı anlamaya ve çevresini anlamlandırmaya yönelik bakışı ile mitlerde de karşılaşılmaktadır, ancak orada bilimsel bir yönelişten söz edilmesi olası değildir. Bilimin kaynağı çoğunlukla Tales, Anaximandros, Anaximenes, Pythagoras, Demokritos ve Heraklitos gibi çevreleriyle ve evrenle ilgili yanıtlar arayan ilk çağ düşünürlerine dayandırılır. Forti, ilk rasyonel soruların sorulmaya başlamasını, “bilim ve iktidar ile bilim ve teknoloji arasındaki ilişki dâhil olmak üzere çağdaş toplumumuzun karşılaştığı tüm sorunların doğuşu” (1997b, s. 14) olarak değerlendirir. Kısacası bilim bireylerin ve toplulukların birbirleriyle mücadelelerinin ve ürettikleriyle ilişkilerinin bir göstereni ve insanın kendi dışındaki varlığı anlama ve anlamlandırma çabası olarak ortaya çıkmıştır.

Kilise egemen Orta Çağ dünyasında ise bilim, tümdengelim bir bakış temelinde kilise doktrinine göre biçimlenmiş ve gelişmiştir. Kanonlaşan düşünce ve inançlar üzerine inşa edilen bu bakışı sorgulamak, mutlak hakikati temsil eden kiliseyi, dolayısıyla Tanrı’nın kendisini sorgulamaktır. Kilisenin onayladığı dünyayı merkeze alan Ptolemaioscu evren anlayışı yerine güneşin merkezde olduğunu savunan Yeni Copernicuscu kuramın temsilcilerinin yaşadığı sorunlar herkesin malumudur. Galilei’nin dinin kabullerine ilişkin gerçekleri yanlışlayan savlarından dönmesi için engizisyon mahkemelerinden baskı gördüğü ve yaşamıyla tehdit edildiği bilinmektedir. Kiliseye göre Galilei, hakikate ve kiliseye karşı suç işlemiştir ve bağışlanması için sözlerini geri almalı, eylemlerinden pişmanlık duyduğunu dile getirmelidir. Bu dönemde bilimin kiliseden çıktığını, yani kilisenin kendisini yıkacak antitezin temellerini içinde barındırdığını ve kilisenin düşüşü ile bilimin yükselişinin neden-sonuç olarak iç içe girdiğini belirtmek gerekir.

Russell, Orta Çağ anlayışı ile görünür köklerini XVII. yüzyıldaki çalışmalardan alan modern bilimin bakışı arasındaki farkın hakikate tanınan yetki konusu olduğunu söyler ve din ile bilim arasındaki çatışmanın aslında yetki ile gözlem çatışması olduğunu vurgular (1996, s. 17). Bu yüzyıl Galilei (1564-1642), Descartes (1596-1650), Pascal (1623-1662), Newton (1642-1726), Leibniz (1646-1716) ve Spinoza (1632-1677) gibi tutkulu gözlemcilerin yüzyılıdır. Onlara göre, evren gizemli, karmaşık ve anlaşılmaz bir yapıda olmayıp insan aklı evreni çözebilecek ve yorumlayabilecek bir niteliğe sahiptir. Özellikle Galilei ve Descartes’in epistemolojik yönden sağlam bir temel arayarak düşüncede yaşanan kaosa bir çözüm üretmeye çalıştıkları bilinmektedir. Galilei, insan aklının evreni çözebilecek ve yorumlayabilecek bir gizilgüç barındırdığını savunurken matematik ile geometrinin evrenle kurulacak ilişkide merkezi görev gördüğünü ve bu ikisini bilmedikçe onu anlamının olanaksız olduğunu dile getirmiştir. Düşünceleri tümüyle örtüşmese de Descartes’in fiziğe bakışının da benzer bir yanı vardır. Ona göre fizik, düzenlenip ölçülebildiği sürece tüm nesnelere ele alan kuşatıcı ve evrensel bir bilimin bölümü ya da parçasıdır (Tüzen, 2019, s. 466). Geometrik ve mantıksal çözümler, doğanın görünmeyen gizlerinin açığa çıkmasına yardımcı olmuş, ardından çoğalarak sürdürülen koşut çalışmalarla yeni bilim anlayışı kilisenin otoritesini sarsmıştır. Rönesans ile başlayan dönüşümün verdiği özgüvenle, insanın yaratıcılık ve imgelem gücüne sahip olduğunu dile getiren bilim adamlarının, aynı zamanda Kitab-ı Mukaddes’e ilişkin

yorumların bilimsel süreçler sonucu elde edilen bilgi ile uyumlu olması gerektiğini savunmaları kilisenin tepkisini çekmiştir. Ortaya çıkan gerilim, o zamana kadar hakikatin bilgisini elinde tutan kilisenin yerini bilgiyi deney ve gözleme indirgeyen bilime bırakmasıyla büyük ölçüde sonlanmıştır. Ancak bu değişim sırasında “modern bilime giden yolda insan anlamdan vazgeç[miş] formül kavramın, kural ve olasılık da nedenin yerini al[mıştır] (Adorno & Horkheimer, 2010, s. 21).

Prigogine, Rönesans insanının isterse her şeyi yapabileceğine yönelik düşüncenin nasıldığını Francis Bacon'ın ‘doğa yasalarına boyun eğerek’ şeklinde yanıtladığını hatırlatıp, o tarihten sonra her şeyi bilme ve her şeye gücü yetme düşüncelerinin birbiriyle iç içe geçtiğini yazar (1997, s. II). Ferrarotti de aynı noktaya vurgu yaparak bilimin eskiden Tanrı'nın yarattığı doğayı incelediğinden dolayı bir tür Tanrı'ya saygı edimi olduğunu fakat modern dönemde de benzer alanlara işaret etmesine karşın gerçekte öyle davranmadığını belirtir:

Gelgelelim, kendisini doğa üzerine düşünmekle sınırlandırmaya isteksiz olan modern bilim eşsiz bir kibire sahip gibidir. Modern bilim doğayı taklit etmeyi ama aynı zamanda doğayı işgal etmeyi, sömürmeyi ve doğayı çığneme noktasına varacak şekilde doğayı yeniden icat etmeyi önerir. Nitekim bilim adamının doğa karşısındaki tevazusu yalnızca görünüşte kalır; bu tevazu hasmı silahlarından arındırma ve ani baskın yaparak şaşkırtma doğrultusundaki bir hamledir. Bacon şöyle demişti: *Natura non nisi parendo vincitur* [Doğa, kendisine boyun eğilmedikçe fethedilemez]. Ama Bacon'ın doğaya boyun eğişi yalnızca doğa üzerinde ve doğaya karşı kazanılacak zaferi önceleyen ve hazırlayan bir tevazuydu (Ferrarotti, 1997, s. 59-60).

Bacon'ın anıştırmasında gizli duran, reflektif ve sürekli bir seyir izleyen bilim ve iktidar ilişkisi, onu dönüştüren ve yeniden düzenleyen Sanayi Devrimi ile farklı bir aşamaya geçmiştir. Bir anlamda Orta Çağ o zamana kadar tartışılarak geliştirilen teori pratiği istila etmiştir. Kapitalizmin doğuşunu bu olayla başlatan Forti'ye göre, yeni bir iktidar kavramına yaslanan ve geleneksel değerler yerine bilimin ne söylediğine kulak veren, eskisinden tümüyle farklı bir toplumun fitili bu dönemde ateşlenmiştir (1997a, s. 3). İnsan gücünün yerini makinelere bıraktığı, “geçmişten yeni bir çağın önünü açan bir kopuş[ul]” (Ferrarotti, 1997, s. 41) imleyen Sanayi Devrimi, bilimi insana dair bilginin ve ahlaki sorumluluğun biricik kaynağına dönüştürmüştür. Böylece, bilim adamları, yaşamı kolaylaştıracak ya da kolektif bir etki bırakacak kapasitesi bulunan bir alanın, yani üretim süreçlerinin baş aktörlerine evrilmiştir. Siyasal iktidarların çoğu zaman otoritelerini sağlamlaştırdığı için desteklediği ve alan açtığı bilim, kazandığı güçle bir oyun kurucu olmuştur. Ferrarotti, iktidar ve bilimin içeriğini tümüyle değiştiren bu devrim ile iktidarın meşruluk temelini rasyonel sorumluluğa doğru kaydığını savlayarak bilimin politik, ekonomik ve sosyal yapıları etkileyebilecek bir grup girişimine ve örgütsel bir silaha dönüştüğünü söyler (1997, s. 41-42). Ancak bu özelliği aynı zamanda bilimin çevresiyle girift ve karmaşık bir ilişki geliştirdiği anlamına gelmektedir. Bilim iktidar ilişkisini irdeleyen Ferrarotti, ikisi arasında bir tür efendi köle bağı kurar ve bu bağı açıklamak için Hegel'e başvurarak Alman filozofun görüşlerini şöyle aktarır:

Köle efendisine hizmet eder, ama efendisine hizmet ederek efendisinin içeriğini azar azar boşaltır, efendisini görev başında olmayan bir mülk sahibi gibi herhangi bir özel inisiyatiften yoksun bırakır, efendisini arı dış görünüşe indirger ve nihayet efendisinin yerini alır. Yönetim belli amaçlarını gerçekleştirmek için, teknik ayrıntılar ve uygulamalar hakkında bir şey bilmeksizin ve bundan dolayı etkili bir denetim uygulamaktan yoksun bir halde bilime para tahsis eder. Bunun sonucunda yönetime neyi, nasıl ve ne kadar hızlı yapması gerektiğini buyuran bilim olur. Gerçek bilgi olmaksızın hiçbir denetim olanaklı değildir. Sonunda politika yapıcıları ortaya koydukları tüm retorikçe rağmen bilim adamlarıyla karşı karşıya geldiklerinde güçsüzdürler (1997, s. 64-65).

Öte yandan Tanrı'nın, dinin ve geleneğin düşüşünden sonra hakikati gösterebilecek ve dinin sağladığı toplumsal bütünlüğü ve uyumu gerçekleştirebilecek güç olarak bilim öne çıkmıştır. Başka bir deyişle bilim kendi dağıttığı bütünü bir araya getirme rolünü yine kendisi üstlenmiştir. Artık o, eskiden dinin kitleleri ikna edici, bir arada tutucu ve insanın geleceğe umutla bakmasını sağlayıcı

söylemini dönüştürerek toplumsal uzlaşma zemini olarak görev görmeye başlamıştır. Modern bilimin bu role soyunmasını şiddetle eleştiren Feyerabend, onun aslında olup bitenlere yönelik küresel itirazlardan doğduğunu söyler ve hayranlık uyandırmasına ve sonuç üreten bir yapısı bulunmasına karşın asla kusursuz olamayacağını vurgular (1991, s. 20). Bilimin kusursuzluğunu ve mutlaklığını savunanları ise kilisenin kendi doktrinini savunmasına benzetir. Ona göre, “bir zamanların din adamlarının küfürlerle ve aşağılamalarla yüklü lisanı, bilimin bünyesinde yeni bir mesken bulmuştur” (1991, s. 108).

Feyerabend, ayrıca artık herkese üstünlüğünü kabul ettirmiş olan bilimin bizzat kendisinin bir inanç konusuna dönüştüğünü savlar ve kilise ile devletin birbirinden ayrılmış olmasına karşın bilim ile devletin ayrılmak bir yana ele ele çalıştığına vurgu yapar (1991, s. 108). Feyerabend, bilimin günümüzdeki üstünlüğünü sahnenin onun istediği gibi düzenlenmiş olmasına bağlar ve siyasetle, kurumlarla ve hatta askeri güçle kurduğu ilişkilerin bu sahnenin organizasyonunu belirlediğini ifade eder (1991, s. 155-156). Dolayısıyla bir erk kavgasının aktörlerinden birine dönüşen bilim, kendi hakikatini dayatan seküler bir inanç olup çıkar. Bir zamanlar eskiyle kavga edip özgür düşüncüyü yüceltmişken şimdi kendisini yüceltip dini, mitolojiyi, sanatsal ve estetik olanı, yani alternatifleri itibarsızlaştırmaktadır.

Bu bilim anlayışının daha çok XIX. yüzyılda ortaya çıkan pozitivistten güç alarak geliştiği söylenebilir. Pozitivizmi “genel olarak, modern bilimi temele alan, ona uygun düşen ve batıl inançları, metafizik ve dini, insanlığın ilerlemesini engelleyen bilim öncesi düşünce tarzları ya da formları olarak gören dünya görüşü” ve “bilim felsefesinde, doğrudan doğruya ampirik gelenek içinde yer alan, ve gözlem ve deneye dayanan pozitif bilgi lehine metafiziği, metafiziksel spekülasyonu reddeden anlayış, öğretisi” (Cevizci, 1999, s. 707) olarak tanımlamak mümkündür. XIX. yüzyılda deney bilimlerinde yakalanan başarılarla koşut olarak bu bilimlerin gelişme göstermesi ve August Comte'un (1798-1857) çalışmaları pozitivistin ortaya çıkışına etki eden başlıca nedenlerdir. Pozitivist geleneğin temel çerçevesi Comte tarafından çizilse de bu bakışın ampirist gelenekten ve Bacon'un görüşlerinden doğrudan etkilendiğini belirtmek gerekir.

Sosyolojinin kurucusu sayılan Comte, iktidarın rasyonelleştiği, toplumun denetlendiği ve kontrol altına alınan doğanın bir parçası olarak varlık bulduğu bir dünyayı düşlemiştir. XIX. yüzyıldan itibaren doğa bilimlerindeki yöntemleri insan ve toplumla ilgili alanlara uygulamaya çalışan bir girişim olarak öne çıkan pozitivistizm, Comte'un öncülüğünde dünyayı şekillendiren bir bakışa evrilmiştir. Comte, toplumun yeniden düzenlenmesi için önce zihinlerin biçimlendirilmesi, “ilkın akla, insan düşüncesinin ilerlemesine uygun yeni alışkanlıklar ver[ilmesi]” (Akarsu, 1994, s. 97), bilimsel düşüncenin tek başına toplumu düzenlemeye yetmesi olası olmadığından sosyal bilimlerden de yararlanılması gerektiğini dile getirmiş ve bilimsel yöntemlerin toplum olaylarına uygulanmasını savunmuştur:

Toplumsal bilim olmadan bilimsel düşüncenin yararsızlığı, bilimleri bir aşama düzeni içinde ele almadan da toplumsal bilimin olanaksızlığı, işte Comte'un iki ana konusu. Toplumbilim olmadan bilimsel düşünce yalnızca eleştirici ve yadsıyıcı olacak, buna karşılık öteki bilimlere dayanmadan toplum olaylarını inceleme de olumlu ama keyfi yargılar verecek. Bu ikisinin birleşmesi ile ancak, toplumun yeniden düzenlenmesi sorunu çözülebilecektir (Akarsu, 1994, s. 98)

Toplumsal yapının statik ve dinamik yönlerini birbirinden ayıran Comte, ilerleme yasalarını barındıran ikincisini değişmeyen nitelikleri ve organları belirleyen birincisine bağlar. Comte daha sonra dinamiğin temel yasasını insan düşüncesinde nesnelere bilgisine yönelik birbirini izleyen üç evreyle özetler: “tanrıbilimsel durumda olgular tanrısal güçle açıklanır; fizikötesi durumda Tanrı'nın yerini soyut kavramlar ve güçler alır. Pozitif durumda her türlü neden araştırmaları bir yana bırakılarak yalnızca olaylar arasındaki yasalar ya da değişmez bağlantılar incelenir” (Akarsu, 1994, s. 101-102). Comte bu üç durum yasasını tarih felsefesi üzerinden toplumbilime de uygular. Orta

Çağ'ın teolojik inanca, geçiş döneminin fizikötesi düşüncelere, geleceğin ise pozitivistliğe dayandığını söyler. Comte, buradan hareketle siyasal ve toplumsal gelişmenin anahtarını düşünce gelişiminde bulur ve bir çağın siyasal ve toplumsal durumunun o dönemin baskın düşünce ve inançlarına bağlı olduğunu savlar. Ayrıca toplumsal ve siyasal gelişme için gerekli olan düşünce ilerlemesini de üç durum arasında arar. Bu yasanın siyasal evrime uygulanmasında görülen bulanık alanları ise toplumdan gelen düzen arzusu ile gidermeye çalışır ve bilim adamlarının düşünce üstünlükleri ile teologların toplumsal yeteneklerini birleştirerek bilimle teolojinin çatışmasını ortadan kaldırmaya çalışır. Sosyolojide pozitivistliğin formülü olarak “insanlık”ı seçen Comte, insan zihnini hem dış dünyanın hem de insanlık düzeninin bir aynası görerek bir tür “insanlık dini” kurmak ister:

Onun bu yeni dini gerçi ayin ve törenlerine dek Katolik dininin bütün biçimlerine bağlıdır; ama Tanrının yerine “insanlık”ı, ermişlerin yerine de bilginleri koymuştur. Bu insanlık dini devletin biçimine de yansıtacaktır. Artık tek insan diye bir şey yoktur. Tek insan kendi kişisel çıkarını değil, toplumun çıkarını düşünecek, onu kendi çıkarına üstün tutacak biçimde yetiştirilecektir. Öğretimle insana içinde bulunduğu topluma nasıl çözülmez bağlarla bağlı olduğu gösterilecektir. Bu öğretim, kişisel içgüdünün toplumsal içgüdü biçimine geçmesini sağlayacaktır (Akarsu, 1994, s. 103-104).

Comte, insanlık tarihi ile bireyin zihinsel gelişimini, dini, metafizik ve bilimsel olmak üzere üç evreye ayırırken sonuncusunu olgunluk düzeyi olarak nitelemiştir. Kuşkusuz sözü edilen bilimsel evre pozitivistliğin egemen olduğu evredir. Pozitivism, gözlem ve deneyi bilginin gerçek belirleyicisi, bilginin kaynağını ise doğa olarak görür ve bilgiyi yasalara dayandırarak bilimin doğada bulunduğunu öne sürdüğü yasaların içkin ve evrensel olduklarını savunur:

Evrensel doğruları tekelinde bulunduran kurum bilim olduğuna göre, hakikatin sözcüleri de bilim adamlarıdır. İdeal veya evrensel durum, bilim adamının öne sürdüğü durumdur. Böylece, pozitivist söylem bilim adamını “peygamber” konumuna yükseltir ve buradan da bir “doğal ahlak” doğar. Bilim adamlarının Doğa’da içkin olduklarını söyledikleri evrensel yasalara uyması gereken sadece doğal fenomenler değildir; insan, toplum ve toplumsal fenomenler de bu yasalara boyun eğmelidirler. İlgili yasalara boyun eğmeyen oluşumlar “doğal evrim süreci”nin doğru çizgisinden bir sapmayı dile getirirler; yanlışlar, arkaiklikler ve kabul edilemezler. İdeal veya evrensel durum, bilim adamlarının öne sürdükleri durumdur. Pozitivist bilim ideolojisinin en temel normu budur; insan ve toplum bütün boyutlarıyla bu norma göre dizayn edilmelidir (Arslan, 1992, s. xiii).

Pozitivist bilim ideolojisinin, yasa ve evrensellik söylemleri üzerinden bir zorunluluk dayattığını ve herkesi sözü edilen yasalara ve evrensellığe boyun eğmeye zorladığını belirten Arslan, pozitivistlikteki yegâne otoritenin “bilim veya daha yerinde bir söyleyişle bilim adamları cemaati” (1992, s. xiii) olduğuna vurgu yapar. Arslan’ın sözünü ettiği bu cemaat, bilim kilisesinin cemaatidir. Kendi doğrularını dayatarak kabul etmeyenleri dışlayan, onları sağlıksız zihinler olarak kodlayan ve arkasına aldığı çeşitli güçlerle birlikte farklı olanı itibarsızlaştıran bir odaktır. Öncülü gibi her şeyin ölçüsü olarak kendisini gören, “bilimi, bilim adamları cemaatini biricik nihai otorite sayan her anlayış [ise] pozitivist ve bilimperesttir” (Arslan, 1992, s. xiii). Bilime hakikatin temsilcisi olarak bakan pozitivism, kendi bilgi sistemleri dışında kalan bütün bilgi kaynaklarını dışlar ve bilimsel bilgiyi mutlaklaştırır. Ancak Arslan, evrensel söylemin yalnızca Tanrı gibi mutlak bir varlığın söylemi olabileceğini, bilimin bu anlamda bir mutlaklık ifade edemeyeceğini, dolayısıyla bilimsel söylemin evrensellik taşıyamayacağını ileri sürerek bu savı yanlışlar (1992, s. xiii).

Comte’un sistemleştirdiği, bilimsel bilgiyi tek hakikat ölçer olarak gören pozitivism çerçevesinden bakıldığında görülmektedir ki, toplumlar bilimsel bilgi üzerine değil din ve mit gibi başka gelenekler üzerine temellenmiştir. Bilim işte bu geleneklerin yerine göz dikmiş ve farklı erklerle kurduğu ilişkiler sayesinde o yeri edinmiştir. Günümüzde bilimin söylediğinin dışında başka doğrular da olabileceğine inanan insan sayısının giderek azalması onun eriştiği gücün bir göstergesidir. Ancak kuşkusuz bu genel kabul, bilimi tek başına hakikatin temsilcisi yapmayacaktır;

üstelik pozitivist yaklaşım üzerinden sergilediği tutumu sürdürdüğü sürece hakikatle olan ilişkisi tartışmalı kalacaktır.

***Cesur Yeni Dünya*'da Bilimin Dolaylı İktidarı**

Huxley, yapıtlarında bilime ve ilişkili konulara geniş biçimde yer vermiş ve tartışmalara çoklu perspektiflerle yaklaşmış bir yazardır. Onun bilimle yoğun olarak ilgilenmesinin hem kişisel hem de içinde yaşadığı çağın ruhu ile ilişkili iç içe geçmiş birtakım nedenleri vardır. Öncelikle Huxley'nin dedesi, Thomas Henry Huxley, İngiltere'de çokça tanınan bir biyolog, Charles Darwin'in tutkulu bir savunucusu ve evrim kuramını toplumla buluşturmaya çalışan bir bilim fanatığıydı. Bilimin dinin karşısına konumlandırılmasında ve büyük bir inanç krizinin ortaya çıkmasında kısmen onun savlarının etkisi olduğu söylenebilir. Büyük büyük dedesi Dr. Thomas Arnold İngiltere eğitim sisteminin yönünü belirleyen öncülerden, büyük dayısı Matthew Arnold ise her yazınseverin yakından tanıdığı Viktorya döneminin ünlü eleştirmen ve şairlerindedir. Böyle bir aileden gelmesi onun hem edebiyata ve düşünceye hem de bilime yönelmesinde etkili olmuştur. On altı yaşındayken kornea iltihaplanmasına bağlı olarak yaşamının birkaç yılını görme yetisinden yoksun geçirene kadar biyolog olmak istediği bilinmektedir. Huxley'nin bilim tutkusu öyle büyüktür ki eğer Michael Faraday ve William Shakespeare arasında bir seçim yapma olanağı olsaydı Michael Faraday olmayı tercih edeceğini söylemiştir (Birnbaum, 2003, s. 4).

Deery, Huxley'yi “Viktorya ve ultra-modern dönemlerinin ilginç bir karışımı” (1996, s. 6) olarak niteler. O, bilimsel ilerlemeye ve evrim kuramı ile pozitivism gibi toplumu ve düşün dünyasını derinden etkileyen yaklaşımlara koşut dinin, Tanrı'nın ve geleneğin aşındırıldığı, “kuşkunun kurumsallaştırıldığı bir devrin sözcüsüdür” (Giddens, 1990, s. 176). Dahası beyaz olanların doğuştan üstün olduğu savlarıyla keskinleşen insanları deri rengine göre sınıflama çabalarının, XIX. yüzyılda Charles Darwin'in doğal seleksiyon kuramı ile bambaşka bir boyuta geçişinin sonuçlarına tanıklık etmiştir. Huxley'nin yaşadığı dönemde, doğal seleksiyon kuramının bir toplumsal eleme ve hiyerarşileştirme şemasına izdüşümünden oluşan sosyal Darwinizm ortaya çıkmıştır. Darwin'in evrim düşüncesinin toplumsal yaşama uygulanmasını öngören bu bakış, bir sonraki yüzyılda, başta diktatörlükler olmak üzere iktidarların ırksal, toplumsal ya da hem ırksal hem toplumsal ideolojilerini biyoloji üzerinden kurma çalışmalarına yön vermiştir (Huber, 1997, 129-130).

Huxley, bilim ve teknolojinin bir yeryüzü cenneti yaratacağına inanılan bir dönemde doğmuş ve yaşamıştır. Ancak toplumlar, I. Dünya Savaşı gibi insanlık tarihinin en büyük yıkımlarından birine tanık olduktan sonra geleceğe inancını yitirmiş, bilimin yaşamı kolaylaştıran yüzünün yanında yok eden tarafını da görmüştür. Özellikle evrim kuramı sonrası dine ve geleneğe kuşku düşürülmesiyle oluşan boşluğu bilimle doldurmaya çalışsa da bilimin değer ya da anlam üretmede yetersiz kalmasıyla sarsılmıştır.

Dönemin baskın anlayışı pozitivism, mutlak anlamın bulunamayacağını ve kanıtlanamayacağını, kanıtlanamayan şeyin ise var olamayacağını savlamıştır. Fakat Huxley, pozitivistlerin yanıtları yanlış yerlerde aradıklarını ve epistemolojik yetersizliklerini hakikatin ölçütleri sınıfına yükselterek sınırlı salahiyetlerinin ötesine düşen her şeyi gerçekdışı ve olanaksız olarak nitelediklerini söyleyip onları eleştirmiştir (akt. Sawyer, 2002). Huxley aynı zamanda, eğer anlam ve değerlere yönelik dayanaklar yalnızca bilimin ölçütleriyle sınırlanırsa, insanı doğrudan materyalizme götüren bir indirgemeciliğin yaratılacağını dile getirmiştir. Bu yeni zeminin ise anlamın temelini fiziksel rahatlığa ve hazza indirgeyeceğini ifade etmiştir. Huxley'nin insan yaşamına müdahale eden ve onu doğal seyrinden alıp kendi yapaylığı ile kuşatan bu bilim anlayışına karşı eleştirileri en açık biçimde *Cesur Yeni Dünya* adlı romanında görülmektedir.

Ütopik, distopik ya da “anti-ütopik bir roman” (Reiff, 2010, s. 61), “negatif ütopya” (Bloom, 2004, s. 10) veya distopik bir ütopya olarak da adlandırılan *Cesur Yeni Dünya*, Dokuz Yıl Savaşları'nın ardından, çöken eski uygarlığı anımsatan her şeyin yasaklandığı, bilimin öncülüğünde kurulan

alternatif bir evreni anlatır. Totaliter bir yönetimin hüküm sürdüğü “Dünya Devleti” adıyla bilinen bu evrende bütün amaç; savaş, hastalık ve yoksulluk gibi sorunlu alanların ortadan kaldırıldığı uygar bir refah toplumu yaratmak ve bu toplumun işleyişini sürekli kılmaktır. Sözü edilen işleyişin şifresi ise slogan olarak benimsenmiş “Cemaat, Özdeşlik ve İstikrar” sözcüklerinde saklıdır. Parrinder, romandaki toplumsal ve politik işleyişte merkezi bir öneme sahip bu akidenin Fransız Devrimi'nin üç temel ilkesinin güncellenmiş biçimi olduğunu ileri sürer (2016, s. 17). Bilindiği üzere politik, ekonomik ve sosyal birtakım sorunlara başkaldırı olarak 1789 yılında gerçekleştirilen Fransız Devrimi, “Eşitlik, Kardeşlik ve Özgürlük” sloganıyla bir refah toplumu için yola çıkarsa da kısa sürede hedeflerinden saparak büyük bir düş kırıklığına neden olmuştur. Huxley, yaşanmış bir geçmiş ile yaşanacak bir gelecek arasında, koşut sloganlar üzerinden kurduğu ilişki ile insanlığa refah ve mutluluk getirdiğini söyleyen “Dünya Devleti”nin söylemlerinin pratikte bir yanılısamaya işaret ettiğini vurgular.

Romanda anlatılanlar, “Dünya Devleti”nin takvimine göre F.S. 632 yılında (miladi takvime göre 2540) geçmektedir. Yeni Çağ'ın başlangıcı, Henry Ford'un ilk T-model otomobilini üretim bandından indirdiği yıl (1908) olarak kabul edilmiş, tarih bu nedenle Ford'dan Önce (F.Ö.) ve Ford'dan Sonra (F.S.) olarak ikiye ayrılmıştır. Bütün işleyiş bilimsel süreçlere bağlı olan “Dünya Devleti”nde bireyler bilinen yollarla doğmayıp laboratuvarlarda çeşitli işlemlerden geçirilerek, toplumsal ihtiyaca göre görünüş ve karakterlerinin ayarlandığı bir izleğe tabi tutularak üretilmekte ve klonlanarak çoğaltılmaktadırlar. Bokanovskileştirme denilen bu işlem aslında toplumun tektipleştirilmesini amaçlamaktadır. Klonlamadan dolayı yaklaşık iki milyar insanın yaşadığı gezegende paylaşılan soyadı yalnızca on bindir. Sözü edilen “birbirinden ayırt edilemez aynılıkla dolu bir kâbustur” (Poller, 2019, s. 26). Bu, insanı standartlaştırmanın öteki adıdır ve mantık yönünden Ford'un üretim bandı ile oldukça benzeşmektedir.

Üstelik Huxley'nin distopyasındaki toplum, üsten alta doğru Alfa, Beta, Gama, Delta ve Epsilon olarak (her birinin artı ve eksi alt gruplarıyla) sınıflandırılarak ayrıştırılmıştır. Sistem sınıfların sabitliği üzerine kurulduğundan hiyerarşik bir değişim olanaksızdır. Olası karışmalara ve öykünmelere alan bırakmamak için ise önlemler en baştan alınmış, şartlandırma yöntemleriyle her bir gruba ötekilerle ilgili önyargılar yüklenmiştir. Bu nedenle hiç kimse başkasının yerinde olmayı düşünmez; ayak işlerini görmek için döllenen en alt sınıfı oluşturan Epsilon-Eksi Yarı Moronlar da dâhil bulunduğu konumdan ve yaptığı işten rahatsızlık duymaz. Toplumsal sınıflar giyilen üniformaların renklerine de yansımıştır: Alfa çocukları gri, Delta çocukları haki, Gamalar yeşil, Epsilonlar siyah giymektedir. Renkler bir anlamda toplumsal sınıfın işareti ve kimin kiminle ilişki kuracağını göstergesidir. “Dünya Devleti”nin, bu beş temel sınıfıyla, toplumu mayalarında altın, gümüş ve tunç ya da demir olanlar şeklinde üçe ayıran Platon'un *Devlet*'ini (2018, s. 111) anımsattığını belirtmek gerekir.

İnsanlar, henüz birer embriyo oldukları Kuluçka ve Şartlandırma Merkezlerinden (KŞM) başlayarak bütün yaşamları boyunca ayaktayken ya da uykudayken bilimsel yöntemler ve teknolojik aygıtlarla eğitilirler ve yönlendirilirler. Yapay bir rahimde büyütülen bebekler Duygu Mühendisleri tarafından tasarlanan bir şartlandırma sürecine sokulurlar. İlk olarak F.S. 214'de uygulanan “hipnopedya” adı verilen uykuda öğretim yöntemi bu sürecin en önemli halkasıdır. Hipnopedya KŞM Müdürüne göre, “tüm zamanların en yüce ahlaklandırıcı ve sosyalleştirici gücü[dür]” (Huxley, 2021, s. 53). Temel olarak, bütün şartlandırmaların amacı “insanlara, kaçınılmaz toplumsal yazgılarını sevdirmek” (Huxley, 2021, s. 42) yani bir anlamda onlar için üretilmiş hakikati benimsetmektir. Döllenen Odaları, Uykuda Eğitim Kontrol Odaları, Yeni-Pavlovcu Şartlandırma Odaları ve daha fazlası hep aynı amaç için kullanılır. Bu merkezlerde elektroşok ya da yeni-Pavlovcu teknikler yoluyla toplumsal davranış kuralları öğretilir, çocuklar; aile, anne-baba, evlilik, din, edebiyat ve sanat gibi eskiye ilişkin değerlerin tiksінleştirildiği yeni sistemin parametreleri ile uyumlu mekanik, Tanrısız, tek tip ve haz merkezli bir hakikat anlayışı ile yetiştirilir. Dünya Devleti'nde birey değil toplum önemlidir; birey, “yalnızca toplumsal yapı içindeki bir hücre”dir

(Franck, 2013, s. 74), daha fazlası değildir. Hipnopedik sözde belirtildiği gibi “Herkes herkese aittir”: “Öğrenciler kafalarını sallayarak kesinlikle hemfikir olduklarını gösterdiler. Nasıl olmasınlardı, karanlıkta altmış iki binden fazla kez tekrarlanan bu cümle kendilerine salt doğru değil de, kendi kendini kanıtlayan, aksiyomatik, su götürmez bir gerçek olarak kabul ettirilmişti” (Huxley, 2021, s. 64).

Anlaşılabileceği üzere romanda anlatılan yeni dünya; temel varoluş değerleri yok edilen insanın bir şablona tutsak edildiği, bilimle iç içe, projelendirilmiş bir dünyadır. Poller'in oldukça yerinde tespitiyle söyleyecek olursak, “Dünya Devleti'nin alt sınıfları, genetik yönden Bukonovskileştirme süreci ile seri biçimde üretilmekte, Yeni-Pavlovcu eğitimle standartlaştırılmakta ve geriye kalması olası bireyselliğin hipnopedya ile haşatı çıkarılmaktadır” (2019, s. 62-63). Romanda bilimsel vurgu öyle yoğunudur ki adeta bilim devletin değil devlet bilimin bir parçasıdır. Huxley, 1962 yılında katıldığı bir görüşmede bu romanı yazma amacını şöyle dile getirmiştir:

[Teknoloji insanları] bir tür tekdüzeliğe tutsak edebilir, eğer onların genetik yapılarını manipüle edebilirsiniz ...eğer fazlasıyla ilkesiz bir devletin varsa bu şeyleri yapabilirsiniz hiç kuşkusuz... Giderek bu şeylerin gerçekleşebileceği bir pozisyona doğru ilerliyoruz. Bunun farkına varmak ve bunların gerçekleşmemesi için her türlü önlemi almak yaşamsal önemde. Sanırım, kitabın iletisi buydu (Akt. Bloom, 2004, s. 10).

Ancak yine de *Cesur Yeni Dünya* “bilimin apaçık kınanmasından ve yüceltilmesinden daha fazlası”dır (Woiak, 2010, s. 178). Poller, romanın makine düzenine bir saldırı olarak da okunabileceğini yazar. Ayrıca, Huxley'nin bu düzeni yalnızca kültürün değil aynı zamanda bireyin de yıkımı olarak gördüğünü ve *Cesur Yeni Dünya*'da makineleşmeye üç noktada karşı çıktığını belirtir: “Henry Ford tarafından kullanılan seri üretim sanayi teknikleri ve rasyonelleşme, popüler kültürün makineleşmesi ve insanlara makine muamelesi yapan Yeni-Pavlovcu şartlandırmanın davranışçı psikolojisi” (2019, s. 61). Sexton ise, Huxley'nin, Ford'un rasyonelleştirme tarzını parodileştirdiğini öne sürerek Ford'unkinin tersine, romanda insanların makinelere uymak için üretildiğini dile getirir (1996, s. 90).

Aydınlanma ile birlikte gelişen, her türlü sorunun akılla çözülebileceğine yönelik düşünce, insan yaşamında önemli yer tutan temel duygu ve durumları geleneksel anlamlarından koparmış ve kendi parametrelerine göre yeniden biçimlendirmiştir. Rasyonaliteye, kanıtlanabilir olana, deney ve gözleme dayanan bilim, bu dönemden başlayarak bir otoriteye evrilmiştir. Siyasal iktidara sunduğu olanaklarla modern toplumun oluşmasına katkı vermiş, iktidar tarafından da kendi politikalarıyla uyum gösterdiği sürece desteklenmiştir. Ancak birlikte çalıştığı erkleri etkileme ve dönüştürme potansiyeline sahip olan bilim, birçok farklı odakla çarpışmış ve giderek kapsayıcı büyük bir güce dönüşmüştür. Böylece görünürde toplumları yöneten siyasal iktidarlar olsa da bilim manipüle etme gücü ile onları yönlendiren dolaylı bir iktidar olarak ortaya çıkmıştır. *Cesur Yeni Dünya*'da da, koşut bir anlatımla, eski dünyanın zaaflarından ve hastalıklarından erkin bir biçimde; özgürlük, mutluluk, eşitlik gibi değerler temel anlamlarından soyundurularak rasyonel bir bakış eşliğinde insanlara sunulur. Rasyonalist iktidarın tebaası, hipnopedya, propaganda ve eğitim gibi şartlandırma yöntemleri ile istenci elinden alındığından aklın organize ettiği bir nesne gibidir. Dünya Devleti bilime dayalı olarak belli bir rasyonalite üzerine kurulu olsa ve akli merkeze alan düzeninin toplumun iyiliğine olduğunu savlasa da onun özgürlükten anladığı kendi oluşturduğu koşullarla ve kurallarla gelişmeyen bir özgürlüktür. Feyerabend'in ifadesiyle, “özgürlük, rasyonalist ideolojiyi, bir başka deyişle bilimsel ideolojiyi benimsemiş, peşinen içine sindirmiş olanlar içindir” (1991, s. 113).

Deery, *Cesur Yeni Dünya*'daki bilimsel araştırmalarda ideolojik ve yönetsel bir kontrol görür ve toplumsal hiyerarşiyi bozabileceği düşüncesiyle bilimin sıkıca kontrol altında tutulduğunu yazar (1996, s. 83). Ancak burada bilimi kontrol altında tutan iktidar değil, bilimin bizzat kendisidir. Başka bir deyişle, kuruluşunun her aşamasını hesapladığı “Dünya Devleti”nde bilim, kendi aleyhine

olan bilime de karşıdır. Nitekim on dünya denetçisinden biri olan Batı Avrupa Bölge Denetçisi Mustafa Mond, bilim karşıtlığını şu sözlerle dile getirir:

Değişmek istemiyoruz. Her değişim, istikrar için bir tehdit unsurdur. İşte size yeni buluşları uygulama konusunda temkinli davranmamız için bir sebep daha. Salt bilim konusunda yapılan her buluş, yıkıcılık potansiyeli taşır; bazen her bilim dalına olası bir düşman muamelesi gerekir [...] Mutlulukla uyuşmayan tek şey sanat değil, bilim de uyuşmuyor. Bilim tehlikelidir; büyük bir özenle ağzına gem vurmak ve zincire bağlı tutmak zorundayız. [...] ama ne tür bilim? (Huxley, 2021, s. 223-224).

Mond'un sözünü ettiği, kuşkusuz, her şeyi kendine göre sabitleyen "Dünya Devleti"ndeki bilim anlayışının tersine, ulaştığı ile yetinmeyen bilimdir. Ancak eski dünyaya ait olan ilerleme tutkusu, insanlığa Dokuz Yıl Savaşları'nı yaşatmış ve bir uygarlığın çöküşüne neden olmuştur. Mutluluk ve huzur için değerlerin feda edildiği yeni bilim anlayışı ise öncülünün yol açtığı sorunları ortadan kaldırmak için çıktığı yolda başka problemler üretmiştir. Fakat bunlar, sistemin kusursuzluğuna inanan "Dünya Devleti" yöneticileri için hata ya da noksanlık değil birer gerekliliktir. Onların karşı çıktığı bilim, topluma başka alternatiflerin de bulunduğunu, deneyimledikleri gerçekliğin yanlışlanabileceğini, sabitlenmenin bir duraklama anlamına geldiğini ve gelişmeyi engellediğini anırtacak ve böylece bilimle kurulan uygarlığı yıkabilecek bir bilimdir. Mond'un söyledikleri tam da bu çerçeveyi açıklığa kavuşturacak niteliktedir:

Ben gerçekle ilgilenirim, bilimi severim. Ne var ki gerçek, bir tehdittir; bilim ise kamu için bir tehlike oluşturur. Faydalı olduğu kadar da tehlikelidir. Bize, tarih boyunca ulaşılmış en istikrarlı dengeyi sunmuştur. Çin'deki istikrar bile, kıyaslandığında son derece güvensiz kalır; ilkel anaerik toplumlar dahi bizden daha sağlam degillerdi. Tekrarlıyorum, bu, bilim sayesinde olmuştur. Ama bilimin yaptıklarını bilimin bozmasına izin veremeyiz. Bu yüzdendir ki bilimsel araştırmaların kapsamını sınırlamaktayız (Huxley, 2021, s. 226).

Öte yandan, Mond yüzyıllar önce kurulmuş "Dünya Devleti"nin en üst kademesinde bulunuyor ve devleti öteki dokuz denetçi ile birlikte yönetiyorsa, görevini o sistemi programlayan bilim adına yerine getirmektedir. Her ne kadar siyasal iktidarın bir çalışanı görünse de aslında bilimin iktidarının bir parçasıdır. Çünkü açıkça söylenmese de o ve öteki denetçiler de laboratuvarlarda üretilmiş, hipnopedya, propaganda, eğitim ve yinelenen telkinlerle şartlandırma süreçlerinden geçirilmiş bilimsel mamullerdir. Mond, bilimin her aşamasını yüzyıllardır özenle planlayıp programladığı toplumu denetlediğine göre, devleti yöneten bilimin kendisidir. F.S. 1 tarihinden F.S. 632'ye kadar geçen sürede devletin kurucu babalarından geriye kimse kalmadığına ve bu süre içinde bütün toplum bilimsel süreçlerle dönüştürüldüğüne göre, o da kendisine uygun görülen toplumsal yazgısı çerçevesinde yetiştirilmiş olmalıdır. Kaldı ki toplumun geri kalanına uygulanan bu süreçlere hiç girmemiş olması romana bir tutarsızlık katacaktır. Çünkü "Dünya Devleti"nde denetçiler gibi istenç sahibi bir grup bırakılmış olsa, insan doğası gereği altı yüz küsur yıllık sürede sistem bir yerde mutlaka tıkanacaktır. Her ne kadar Mond, kendisinden bir zamanlar sahip olduğu uyumsuz düşünceleri nedeniyle sürgün olma ya da sistem için çalışarak yaşamını toplumun mutluluğuna adama arasında bir tercih yapması istenmesi üzerine ikincisini seçtiğini anlatsa da sistem içinde kalarak sistemin kendisine dönüşmüş olma olasılığı oldukça yüksektir. Başka bir deyişle, bilim yüzyıllar önce siyasetle girdiği ilişkide rolleri değiştirmeyi becermiş ve Hegel'in efendi-köle anlatısı üzerinden söylenecek olursa, kölelikten efendiliğe yükselmiştir. Dünya Devleti'nde bilimin kabulleri dışında hiçbir şeye izin verilmemesi bunun en açık göstergesidir. Mond; tarihten, edebiyattan, dinden kısacası eskiyi anımsatan değerlerden haberdardır. Fakat sorgulamaksızın kabullenmeye şartlandırılmamış olmasına (Huxley, 2021, s. 206) karşın yine de programlandığı alanın dışına çıkamaz ve bilimin iktidarının söylemlerini aşamaz. Üretilen hakikati, rasyonel bakışın gerekçeleri ile hakikatten üstün görür. Mond'un denetlediği, tümüyle pozitivistizmin gölgesinde biçimlenen bu yapay toplumda, hakikat bilimin buyurduğudur.

***Cesur Yeni Dünya*'da Hakikat Mühendisliği**

Cesur Yeni Dünya'da bilim, pozitivist bakışa uygun biçimde, hakikatin yegâne göstereni olarak onaylanmaktadır. Toplum ise şartlandırma süreçleri nedeniyle sunulan hakikati sorgulamadan kabullenmektedir. Eleştirel tutum takınan Bernard Marx ve Helmholtz Watson gibi üretim hatası karakterler ise uyarılmakta ya da sürgüne gönderilmektedirler. Romanda bilimin potansiyelinden yararlanan teknokrat iktidarın otoriter bir kimlikle toplumu inşa ettiği, kendi düşüncesine göre yapılandığı görülür. Sistemin başarı ile sürdürülmesi ve insanların sisteme uygun bireyler olarak yetişmeleri için geçtikleri süreçlerin yapay bir hakikat taşıdığı izlenir. Adeta masa başında tasarlanan ve insandan arındırılmış bu hakikat kendisi dışındaki her olasılığı reddetmektedir. Bilimsel araştırmaların bulguları bu algıya sürekli malzeme taşımaktadır. King bu nedenle, bilimsel araştırmayı, “iktidarı zaten elinde tutanları sürekli olarak daha da güçlü kılan iktidar üretici bir santrale” (1997, s. 105) benzetir. Bilim aynı zamanda, çoğu iktidar tarafından, özellikle otoriter ve totaliter olanlar tarafından, politikalarını desteklemesi ve kurdukları düzeni ve toplumsal hiyerarşiyi haklılaştırması için de kullanılır (Huber, 1997, s. 127-128). Bu yolda bilim gücünü, ona inanan, onaylayan ve doğrulayan kitlelerden alır. Böyle bir onaylama, korku ya da rıza olmadan hiçbir iktidarın ayakta kalması olası değildir. Gerçi, *Cesur Yeni Dünya*'da korku ya da rızaya konu olabilecek bir insan topluluğundan söz edilemez çünkü orada bireysellikten ve istençten yoksun, programlanmış bir makineler toplumu vardır. Neticede, “Dünya Devleti” tümüyle bilime dayalı bir düzendir ve toplum bilimin parametrelerine ve onayına göre biçimlenmiştir. Dolayısıyla kendini genele katan bireysel eğilimler ve her fırsatta yüceltilen kolektif bilinç bilimin öngördüğü ve devletin ideolojisi ile uyumlu bir hakikatle varlık bulur.

Huxley, XX. yüzyılı “seri üretimin altın buzağısına tapınmakla ve şimdiye kadar bir araya getirilmiş en sistematik yarı-hakikatler yığınına saf hakikat olarak dayatmakla suçlamıştır” (Fırchow, 1975, s. 315). Yazarın bu bakışı, romanda yeni uygarlığın kendi takvimini ilan etmesiyle ortaya çıkar. Başlangıç olarak, bilimin kapitalizm ile kurduğu ilişkinin köşe zamanlarından birinin seçilmiş olması (Ford'un seri otomobil üretimine geçişi) kuşkusuz simgeseldir. Yeni bir takvim belirlemek eskiden kesin bir kopuş anlamına gelmekle birlikte, uygulanacak yeni projenin ve paradigmanın ilanı da demektir. Müzelerin kapısına kilit vurulması, tarihsel anıtların yok edilmesi, Ford'dan önce yazılmış kitapların ortadan kaldırılması, kısacası geçmişi anımsatacak tarihsel, sosyal, inançsal her şeyin yasaklanması yeni hakikatin inşası içindir.

Öte yandan geçmişin hangi ahlaki ilkeye göre reddedildiği, bilimin yarattığı düzenin hangi ölçütlere göre belirlendiği ve bu ölçütlerin mutluluğunu kimin ve hangi yetkiyle onaylandığı romanda tartışılan noktalar olarak öne çıkar. Atom bombasını üreten bilimin, ondan önce onun kullanılmasını meşru kılacak bir ahlak üretmesi gibi, *Cesur Yeni Dünya*'da da insanlık tarihindeki toplumsal yıkımlar, savaşlar ve gözyaşı üzerine kurulan uygarlıklar gerekçe gösterilerek bir ahlak üretilmiştir. Kuşkusuz, devletin üstlendiği bu ahlaki yükümlülüğü, üretmiş olduğu hakikatten ayrı düşünmek olanaksızdır. Sözü edilen ahlak, insanlık adına laboratuvarlarda embriyoların işlenmesini, koşullandırma yöntemlerini ve soma gibi uyuşturucuları olağanlaştırmıştır. “Dünya Devleti”ndeki bütün uygulamaların bir yanlısına oluşturduğu ve yapay bir hakikat dayattığı açıktır.

Romanda bilimin kurguladığı şartlandırmanın iki önemli ayağını oluşturan eğitim ve propaganda devletin resmi bakışını çocuklara kesintisiz hatırlatır. Sonunda, zihinlerin dönüştürülmesine bağlı olarak bu distopik düzenin kendi mutlulukları için yaratıldığına inandırılan bir toplum ortaya çıkar. Nitekim KŞM müdürü, çocukların ve yetişkinlerin zihinlerini iktidarın öğretileri ile doldurduklarını anlatırken bu noktaya dikkat çeker: “Yargılayan, arzulayan ve karar veren zihin; bu öğretilerden oluşacak. Ama bütün bu öğretiler bizim öğretilerimizdir” (Huxley, 2021, s. 53).

Baştan sona yapay bir mutluluk üzerine kurgulanmış Dünya Devleti'nde, olası üzüntü ve çöküntüler, F.S. 178 (M.S. 2086) yılında üretilmeye başlanan soma ile çözülür. Bu yünden

bakıldığında, *Cesur Yeni Dünya* toplumunun iki katmanlı bir yapıya sahip olduğu içinde bulunduğu söylenebilir. Birincisi, hakikatin alt üst edilmesiyle üretilen ve dayatılan yapay hakikatte, ikincisi ise bu verili hakikat düzeninde mutlu olamayanların soma ile sığındıkları düşsel hakikatte ortaya çıkar. Başka bir deyişle, yüzeysel bir hazcılık yaratan soma, bildiğimiz 'gerçek insan yaşamı'na yabancılaşmaya neden olur (Schermer, 2010, s. 150), insanlar iktidarın bir yanından uzaklaşırken ötekine yakalanır.

Soma, projelendirilmiş ve kurgulanmış hakikatin paralel ve yapay hakikatine açılan kapıdır. Bireysel bir tercihten çok iktidarın kolektif bir teşvikidir, dolayısıyla politik amaç taşıdığı açıktır. Ancak aynı zamanda Huxley için dinin yerini tutan bir işlevi bulunmaktadır:

Günlük Soma hak edişi kişisel uyumsuzluğa, toplumsal huzursuzluğa ve yıkıcı düşüncelerin yayılmasına karşı bir sigortaydı. Din, demişti Karl Marx, insanların afyonudur. *Cesur Yeni Dünya*'da bu durum tersine çevrilmiştir. Afyon, ya da Soma, insanların diniydi. Din gibi, uyuşturucunun da sakinleştirme ve acıyı telafi etme gücü vardı, gözün önüne bir başka, daha güzel bir dünyanın görüntülerini getirirdi, umut vadederdi, inancı pekiştirip yardımlaşmayı artırır (Huxley, 2000, s. 55).

Somanın bu işlevine karşın yine de eski uygarlığın kurum ve ritüellerinin "hakikat mühendisliği" sürecinde dönüştürülerek kullanıldıkları görülür. Ford Tanrı'nın, Fordizm Hıristiyanlığın yerini alır. Cemaat Baş Şarkıcısı, Piskoposluk İlahievi, Canterbury Büyük Cemaat İlahievi Baş Şarkıcısı, Fordson Cemaat İlahievi, Ford Günü Kutlamaları, Yüce Varlık, ilahilerin içerikleri, "Ford Korusun" gibi dini terminolojiyi anıştıran sözler hem eskiyi reddeden hem de eskiyi taklit eden dogmatik bir gerçekliği imler. Hepsisi de sınırları bilim tarafından çizilen yapay hakikatin parçalarıdır. Bu yüzden, görünmez ve kanıtlanamaz olan her şey reddedilirken, söz konusu Ford olduğunda, ona duyulan inanç sürekli vurgulanır. Artık yaşamıyor olsa da insanlar onun tinsel yönden kendileriyle olduğuna inandırılmışlardır. Öte yandan, on dünya denetçisini İsa'nın on iki havarisine benzetmek de mümkündür. Onlar da Ford'un temsilcileri olarak Ford adına, Ford için, Ford'un ilkelerini yaşatmak ve onun önderliğinde kurulan sistemi sürdürmek amacıyla çalışmaktadırlar.

John Attarian, kusursuz bir verimlilik için özgürlüğün ve bireyselliğin yok edildiği "Cesur Yeni Dünya" düzeninin, Tanrı'dan kopan ve bütün aşkınlık bilincini yitiren bir yaşamın çizilen karanlık bir portresi yoluyla bir uyarı niteliği taşıdığını yazar ve Huxley'nin içinde yaşadığı zamanın işaretlerini okuyarak insanlığın doğasıyla ve amacıyla uyumsuz, ruhsuz, utiliter bir varoluşa yöneldiğini gördüğünü belirtir (2003, s. 9). Attarin'e göre Huxley, modern tarihin en gerçek ve büyük tehlikesinin ne tiranlıklar ne de insanı yadsıyan sistemler olduğuna inanmaktadır. Sorun politik değil dinseldir ve Huxley aşkınlık algısını yitirmiş seküler bir dünyada yaşayan, tüketim ve eğlence ekonomisinin getirdiği güçlü yatay ilişkilere gömülmüş, dikey olanla bağlarını kopartmış insanın gidecek yeri olmadığını dile getirmekte ve yüce bir amacı gerçekleştirme becerisinden yoksun kaldığını vurgulamaktadır (2003, s. 12). Başka bir deyişle, evrensel söylem yalnızca Tanrı gibi mutlak bir varlığın söylemi olabileceken tanrısızlaştırılan bir yeryüzünde Tanrı'nın makamına oturtulan bilimin açacağı yaraları anımsatmaktadır. Bu çerçevede, dini yadsıyarak hakikati tekelleştiren romandaki bilim iktidarı ile deney ve gözlem odaklı bilime karşı çıkarak hakikati sabitleyen Orta Çağ kilisesinin bir farkı yok gibidir. Mond kendi uygarlıklarının tanrısız bir dünya tercihinde bulunduğunu anlatırken konuya koşut olarak şunları söyler: "Tanrı, makinelerle, bilimsel tıp ve evrensel mutlulukla uyuşamaz. Kendi seçimini yapman gerekir. Bizim uygarlığımız, makineleri, tıbbı ve mutluluğu seçti" (Huxley, 2021, s. 233). Anlaşılacağı üzere Mond ve öteki denetçiler, Tanrı'yı bilmez değillerdir ancak onu da eski dünyaya ait gördüklerinden kendi hakikatlerini parçalamasından kaygılanmaktadırlar.

Eskiden kalan din, edebiyat ve felsefe kitaplarını yalnızca dünya denetçilerinin erişiminde kilit altında tutmak da aynı kaygının ürünüdür. Çünkü kitap okurun imgelemine genişletir, merak duygusunu artırır, hakikat arayışına katkıda bulunur, tinsel ve zihinsel bir bilinç kazandırır, yalnız

ve tek başına var olmanın da mümkünliğini gösterir ve sabit değil akışkan bir yaşam vadeder. Bütün bunlar bireyselliği yok eden “Dünya Devleti” için yıkıcı faaliyetlerdir. Bu nedenle bilimsel çalışmaları ele alan ve denetçiler tarafından onaylananların dışındaki bütün kitaplar yasaktır. Mond ise aslında sistemdeki sorunlu alanların ayırında olmasına karşın, yine de bu yapaylığa toplumu inandırabilmek için çalışır; dahası anlattıklarına kendisini de ikna eder. Vahşi John’un sorduğu Shakespeare’e dünyalarında neden yer olmadığı sorusuna şu yanıtı verir:

Çünkü eski; asıl nedeni bu. Burada eski şeyler işimize yaramaz. [...] Özellikle de muhteşemseler. Güzellik çekicidir ve biz insanlarımızın eski şeylere kapılmalarını istemeyiz. Yeni şeyleri sevmelerini isteriz. [...] bizim dünyamız Othello’nunkiyle aynı değil. Çelik olmadan araba yaratamazsınız; aynı şekilde, sosyal çalkantı olmadan da trajedi yaratamazsınız. Dünya şu anda istikrara kavuşmuş durumda. İnsanlar mutlu; istedikleri alıyorlar ve ulaşamayacakları şeyleri de asla istemiyorlar. Refahları yerinde; emniyetler; hiç hastalanmıyorlar; ölümden korkmuyorlar; ihtiras ve ihtiyarlardan habersiz ve bundan da çok memnunlar; veba gibi bir illet olan anne babaları yok; güçlü duygular hissedecekleri eşleri, çocukları ve sevgilileri yok; şartlandırmaları uyarınca davranmaları gerektiği gibi davranmak zorundalar. Herhangi bir sorun çıkması durumunda da soma var. [...] İstikrara karşılığında ödememiz gereken bedel işte bu. Mutluluk ile eskiden insanları güzel sanatlar dediği şey arasında seçim yapmak gerekiyor. Biz, güzel sanatlardan fedakârlıkta bulduk (Huxley, 2021, s. 219-220)

Mond, bu sözleri romanda uygar düzenin antitezi olarak kodlanan, ilkel dünyanın temsilcisi Vahşi John’u ikna etmek için kullanır. Oysa John, mutsuzluğu, bu yapaylıktaki yalancı mutluluğa yeğlemekte (Huxley, 2021, s. 183), Tanrı’yı, şiiri, özgürlüğü, iyiliği, günahı, mutsuz olma hakkını, kısacası eski dünyanın nesi varsa hepsini istemektedir (Huxley, 2021, s. 238). John, Ayırılmış’deyken annesinin ona verdiği, fareler tarafından kemirilmiş ve yıpranmış bir Shakespeare kitabını defalarca okumuş ve orada anlatılan dünyaları düşleyerek büyümüştür. Öte yandan, annesinin Diğer Taraf’ın konforlu yaşamına dair anlattıklarını da büyük bir ilgi ile dinlemiştir. Ayırılmış’deyken Diğer Taraf’ı hayal eden John, uygar dünya ile tanıştıktan sonra ona katlanamayıp orayı terk etmeyi tercih etmiştir. O, “hakikat mühendisliği” süreçlerinden geçmemiş birisi olarak “Dünya Devleti”nin üretilmiş hakikatine sırtını dönmüştür. Huxley’nin, yarı bilim uygarlığına yarı rezervasyonlara ait, ütöpik dünyanın kızı ve oğlundan olmuş fakat ilkel dünyanın kodları içinde, annesinin anayurduna ilişkin anlattığı mutluluk öykülerini dinleyerek büyümüş, aynı zamanda Shakespeare ve İncil’den haberdar olmuş John gibi bir karakteri bir eleştiri ve denge unsuru olarak kullandığı açıktır.

Kuşkusuz “Dünya Devleti” toplumu birden ortaya çıkmamış, bir plan ve program içinde aşamalı oluşturulmuştur. Sion, bu noktaya işaret ederek F.S. 1 yılında sanat, din ve aile gibi eskiye ait değerlerin mutluluk ve refahı engellediğine inanan kimse bulunmazken 632’de şartlandırmalarla artık tersine inanan kimse kalmadığını belirtir. Ona göre *Cesur Yeni Dünya*’nın temellerini oluşturan şey, eskinin bilgisi ile ilişkinin kesilmesi ve hakikati görme yetersizliğidir (2010, s. 145). Romanda işaret edilen de tam olarak budur. Toplumun hakikatten koparılışı özenle ve ciddiyetle tasarlanmış bir program dâhilinde gerçekleştirilirken gereksinim duyulan hakikat de yine bir proje kapsamında üretilmiştir. Sözü edilen hakikatin üretilme nedenlerinin, yöntemlerinin ve süreçlerinin hepsinin toplamına işaret eden hakikat mühendisliğidir. Bu mühendisliğin hakikatinde duygulara, bireyselliğe, öznelliğe, yalnızlığa, farklılığa, istence, kitaplara, düşünceye ve tarihe, kısacası insana eskiyi ve kendi özünü anımsatabilecek ya da anımsamasına aracılık yapabilecek hiçbir şeye yer yoktur. Bütün vurgu cemaate, özdeşliğe, istikrara, tektipliğe ve aynılığa. Ne ki orada da insan yoktur.

Sonuç

Huxley’nin bilimsel ilerlemenin yönüne ilişkin itirazlarını dile getirdiği *Cesur Yeni Dünya*, fütüristik bir bakış ortaya koysa da yazıldığı dönemin rasyonalite merkezli gerçekliği ile oldukça

örtüşmektedir. Romanda anlatılan toplum bir proje toplumdur. Çöken bir uygarlığın yerine rasyonalist bir bakış üzerinden ve bilimin parametrelerine göre kurulan “Dünya Devleti”, tebaasını savaş, hastalık, yoksulluk gibi sorunlardan kurtarıırken onları mekanikleştirip özlerinden uzaklaştırmıştır. Bu dünyada refahın ve mutluluğun bedeli insanın özelliklerini terkidir. O, artık kendi yaşamının öznesi değil bilimin elinde bir nesnedir; kendisi için var olmaktan çıkmış, bilim için var olan bir deneye dönüşmüştür.

“Dünya Devleti”, eski uygarlığın hem karşıtı hem de taklididir. İnsanlığa yıkım getiren geçmiş reddedilirken ona ilişkin değerler silinmiş ancak içerik farklılık gösterse de özellikle dinsel alanda koşut bir yapılanmaya gidilmiştir. Görünmeyen ve kanıtlanamayanın kabul görmediği yeni uygarlıkta, Tanrı düşünceden ve yaşamdan çıkarılmıştır. İki dünya arasındaki temel fark bilmek ile inanmak arasına çizilen kalın çizgi ile vurgulanmaktadır. Bu, bilgiyi deneye ve gözleme dayandıran ve kanıtlanabilirlik koşuluna bağlayan pozitivist bakış açısına son derece uygundur. *Cesur Yeni Dünya'da* adeta yaratılan toplum için gereken dinamikler anılan bakışla uyumlu bilimsel çalışmalardan üretilmiştir. Dinin tanrısının boşalttığı yer bilimin tanrısı tarafından doldurulmuştur. Bir anlamda “Dünya Devleti”, bütün kurumları, işleyişi, ilke ve yasaları ile bir bilim kilisesi haline gelmiştir. Bu çerçevede, gelecekte geçen romanı XX. yüzyıl gerçekliğine bağlamaktadır ve kontrolü yitiren bilimin neler yapabileceğine ilişkin insanları uyarmaya olanak sağlamaktadır.

Cesur Yeni Dünya'da bilimin her şeyin ölçüsü haline geldiği ve bakışına alternatif olabilecek bütün olanaklara kendisini kapattığı görülür. Hatta onunla çelişen ve aynı amaçları paylaşmayan öteki bilim anlayışlarına da karşı durduğu izlenir. Öyle ki bizzat kendisini devlet ideolojisi olarak kurar. Buradan hareketle, yönetici erki biçimlendiren, kendisine katan ve yönlendiren bilimin iktidarından söz edilebilir. *Cesur Yeni Dünya'da* bilim iktidarının kullandığı bir araç değildir, tersine siyasal erki dönüştüren bir güç olarak işlev gördüğünden iktidarın dolaylı yönden kendisidir.

Bu iktidarın kurduğu sisteme, o sistemin işleyişine ve yarattığı topluma varıncaya kadar her şey bir proje ürünü olduğundan olup bitene anlam kazandıracak ve inanırılık katacak hakikati de projeden ayırmanın yolu yoktur. Dayatılan yaşam modelini haklılaştırmak için bir hakikate gerek duyulmuş, bu ihtiyaç koşullandırma süreçleri ile tamamlanmıştır. “Hakikat mühendisliği” olarak adlandırılacak bu süreçlerde olup bitenler romanda doğrudan ya da dolaylı ifade edilen mühendisliklerle iç içe çalışmakta, kimi zaman onlardan destek alırken çoğu zaman onları meşrulaştırmaktadır. Bir ütopyayı bilimin iktidarındaki bir distopyaya dönüştüren en başlıca neden de budur. *Cesur Yeni Dünya'da* pozitivist reddiyenin bir yansıması olarak sezgiye, duyguya ve inanca dayalı her şeyi itibarsızlaştıran bir kurgu hakikat öne çıkarılmış ve bilimin biçimlendirdiği yaşam formu bu hakikat aracılığı ile kutsallık kazanıp sabitlenmiştir. Sözü edilen hakikat, dolaylı iktidarını kuran bilime sadık mekanik bir hakikattir.

Sonuç olarak Huxley'nin *Cesur Yeni Dünya'sı*nda anlatılan distopik evren, bilimi araçsallaştıran bir siyasal iktidarın değil bizzat bilimin kendi iktidarının kurduğu bir evrendir. Bu evrende, bilim tektipleştirdiği toplum için hakikati de tekelleştirip tektipleştirmiştir. Sözü edilen, fen laboratuvarlarında olmasa da hipnopedya, Yeni-Pavlovcu koşullandırmalar, telkin, propaganda ve eğitim gibi süreçlerle “zihin laboratuvarları”nda incelikle dokunan bir şeydir. Ortaya çıkan hakikat bir proje ürünü olduğundan onunla ilişkili her uygulama hakikat mühendisliği kapsamında değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Adorno, T. & Horkheimer, M. (2010). *Aydınlanmanın diyalektiği: Felsefi fragmanlar*. (N. Ülner & E. Ö. Karadoğan, Çev.). Kabalıcı Yayınları.
- Akarsu, B. (1994). *Çağdaş felsefe: Kant'tan günümüze felsefe akımları* (3. baskı). İnkılap Kitabevi.
- Arslan, H. (1992). *Epistemik cemaat: Bir bilim sosyolojisi denemesi*. Paradigma Yayınları.

- Attarian, J. (2003). Brave new world and the flight from God. In H. Bloom (Ed.) *Aldous Huxley* (pp. 9-24). Chelsea House Publishers.
- Birnbaum, M. (2003). Marking and remembering: Aldous Huxley. In H. Bloom (Ed.) *Aldous Huxley* (pp. 3-8). Chelsea House Publishers.
- Bloom, H. (Ed.). (2004). *Aldous Huxley's brave new world*. Chelsea House Publishers.
- Cevizci, A. (1999). *Paradigma felsefe sözlüğü* (3. baskı). Paradigma Yayınları.
- Deery, J. (1996). *Aldous Huxley and the mysticism of science*. Macmillan Press.
- Ferrarotti, F. (1997). Endüstri devrimi ve bilim, teknoloji ve iktidarın yeni nitelikleri. İçinde F. Mayor & A. Forti (Eds.), *Bilim ve iktidar* (13. baskı, ss. 41-68). (M. Küçük, Çev.). Tübitak Yayınları.
- Feyerabend, P. (1991). *Bilim kilisesi: Özgür bir toplumda bilim*. (C. Cerit, Çev.). Pınar Yayınları.
- Firchow, P. (Summer 1975). Science and conscience in Huxley's "Brave new world". *Contemporary Literature*, 16(3), 301-316.
- Forti, A. (1997a). Giriş. (M. Küçük, Çev.). İçinde F. Mayor & A. Forti (Eds.), *Bilim ve iktidar* (13. baskı, ss. 1-10). Tübitak Yayınları.
- Forti, A. (1997b). Eskiçağda bilim, felsefe ve iktidar. (M. Küçük, Çev.). İçinde F. Mayor & A. Forti (Eds.), *Bilim ve iktidar* (13. baskı, ss. 13-22). Tübitak Yayınları.
- Franck, M. J. (Fall 2013). Brave "New world", Plato's "Republic", and our scientific regime. *The New Atlantis*, 40, 73-88.
- Gasiorek, A. (2016). Words without reason: State power and the moral life in brave new world. In J. Greenberg & N. Waddell (Eds.), *Brave new world: Context and legacies* (pp. 211-225). Palgrave Macmillan.
- Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. Polity Press.
- Huber, G. (1997). İdeolojik sapma ve etik koruma. (M. Küçük, Çev.). İçinde F. Mayor & A. Forti (Eds.), *Bilim ve iktidar* (13. baskı, ss. 127-143). Tübitak Yayınları.
- Huxley, A. (2021). *Cesur yeni dünya* (38. baskı). (Ü. Tosun, Çev.). İthaki Yayınları.
- Huxley, A. (2010). *Brave new world revisited*. Rosetta Books.
- King, A. (1997). II. Dünya Savaşı'nın sonundan bu yana bilim ve teknoloji. (M. Küçük, Çev.). İçinde F. Mayor & A. Forti (Eds.), *Bilim ve iktidar* (13. baskı, ss. 69-105). Tübitak Yayınları.
- Parrinder, P. (2016). Brave new world as a modern utopia. In J. Greenberg & N. Waddell (Eds.), *Brave new world: Context and legacies* (pp. 15-30). Palgrave Macmillan.
- Platon. (2018). *Devlet* (35. Baskı). (S. Eyüboğlu & M. A. Cimgöz Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Poller, J. (2019). *Aldous Huxley and alternative spirituality*. Brill.
- Prigogine, I. (1997). Önsöz. (M. Küçük, Çev.). İçinde F. Mayor & A. Forti (Eds.), *Bilim ve iktidar* (13. baskı, ss. I-VI). Tübitak Yayınları.
- Reiff, R. H. (2010). *Aldous Huxley: Brave new world*. Marshall Cavendish.
- Russell, B. (1996). *Din ile bilim* (7. Baskı). (A. Göktürk, Çev.). Say Yayınları.
- Sawyer, D. (2002). Aldous Huxley's truth beyond tradition. *Tricycle: The Buddhist Review*. <https://tricycle.org/magazine/aldous-huxleys-truth-beyond-tradition/>
- Schermer, M. N. (2010). Brave new world versus Island – Utopian and dystopian views on psychopharmacology. In Harold Bloom (Ed.), *Aldous Huxley* (New ed., pp. 147-162). Infobase Publishing.
- Sexton, J. (1996). Brave new world and the rationalization of industry. In J. Meckier (Ed.), *Critical essays on Aldous Huxley* (pp. 88-102). G. K. Hall.

Hakkıoğlu, M. (2022). Aldous Huxley'nin *Cesur Yeni D nyası*'nda bilimin iktidarı ve hakikat m hendisliği, *Mavi Atlas*, 10(2), 613-628.

Sion, R. T. (2010). *Aldous Huxley and the search for meaning*. McFarland & Company.

T zen, M. A. (2019). Leo Strauss perspektifinden Hobbes ve modern siyasetin inşası *Beytulhikme*, 9(2), 465-492, <https://doi.org/10.18491/beytulhikme.1423>.

Woiak, J. (2010). Designing a brave new world: Eugenics, politics, and fiction. In Harold Bloom (Ed.), *Aldous Huxley* (New ed., pp. 163-190). Infobase Publishing.

MAVİ ATLAS HAKKINDA

Mavi Atlas. Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi (e-ISSN: 2148-5232), kısa adıyla “Mavi Atlas”, elektronik olarak yayımlanan hakemli bir dergidir. Derginin amacı, sosyal/beşerî disiplinler alanındaki tarihî birikimi özümseme, bu minvâlde kuşanılan idrâkı sözü edilen alandaki fiilî meseleleri yeniden düşünmek için işleme ve işletme, böylece de geleceğe doğru akan bir tartışma ortamı ihdâs ederek akademik bir platform oluşturmaktır.

Mavi Atlas, Bahar ve Güz dönemlerinde olmak üzere yılda iki defa yayımlanır. Dergide yayıma kabul edilebilecek eserler esâsen sosyal bilimler alanına dâir olmak zorunda olup iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait “Araştırma Makalesi” türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler, derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayıçteki konuların irdelendiği “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi” ve “Konferans/Seminer Metinleri” ile başta Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen alanla ilgili akademik etkinliklerin takdim edildiği “Haberler”den oluşur. Dergide yayıma kabul edilen her iki gruptaki eserler de “Açık Dergi Sistemleri (*Open Journal Systems*)” kurallarına tâbidir.

Mavi Atlas’taki ilgili süreçlerin tamamlandığı tüm makaleler ve basım kararı alan tüm hakemli yazılar “DOI” numarası almaktadır.

Ayrıntılı bilgi için lütfen dergi sitesindeki ilgili listeleri irdeleyin. Her türlü soru için e-posta adresi: “gu.maviatlas@gmail.com”.

ABOUT MAVI ATLAS

Mavi Atlas (e-ISSN: 2148-5232) is an open access and a peer reviewed journal published on-line with the support of the Faculty of Letters at Gumushane University. The aim of journal is to provide an academic discussion forum streaming toward the future in order to rethink the actual problems of the current age with a deepening on essential problems and solution proposals considered and deliberated intellectually from past to present within the field of social sciences via internalizing historical background.

Mavi Atlas publishes two volumes in a year. Works accepted by the journal is to be in the field of social sciences/humanities, and can be classified in two different groups. The first group includes "Research Articles". The second group papers includes "Translations", "Book Reviews", "Discussions," "Conversations," "Seminar Papers," and "News." All papers published by *Mavi Atlas* are made freely accessible on-line immediately upon publication, without subscription charges or registration barriers.

All the articles in *Mavi Atlas* that have completed related processes and entitled to be published gets "DOI" number.

For more information, please visit related sections of this site. For all questions, please use our e-mail "gu.maviatlas@gmail.com."

MAVİ ATLAS: YAYIN İLKELERİ

1. *Mavi Atlas*. Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi (e-ISSN: 2148-5232), Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki kez elektronik ortamda yayımlanır.

2. Dergiye gönderilecek eserler esas olarak sosyal bilimler alanına dâir olmak zorundadır ve iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait “Araştırma Makalesi” türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler ise derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayıçteki konuların irdelendiği “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi” ve “Konferans/Seminer Metinleri” ile başta Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen alanla ilgili akademik etkinliklerin takdim edildiği “Haberler”den oluşur.

3. Dergiye Türkçe, İngilizce ve Almanca dillerindeki eserler kabul edilir (Bu husus “Madde 2”de belirtilen birinci grup yazılar için geçerli olup aynı maddede sözü edilen ikinci grup yazıların Türkçe olması mecbûrîdir. Ayrıca bahsi geçen maddede yer alan “Çeviri” türündeki eserler, “Yayın Kurulu”nun görüşüne bağlı olarak hem hedef hem de kaynak dilde basılabilir).

4. Dergiye gönderilen tüm eserler öncelikle muhtevâ, yazım kuralları ve diğer yönlerden “Yayın Kurulu” tarafından incelenir.

4.1. Dergiye gönderilecek “Araştırma Makalesi” eserlerinde sırasıyla Türkçe “Öz” ve “Anahtar Kelimeler” ile İngilizce “Abstract” ve “Keywords” bulunmalıdır (Bu husûs, “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi”, “Konferans/Seminer Metinleri” ve “Haber” türündeki eserler için zorunlu olarak geçerli değildir).

4.2. Dergiye gönderilecek “Araştırma Makaleleri” daha önce bir başka dergide yayımlanmamış, yayımlanmak üzere gönderilmemiş ya da yayım için kabul edilmemiş olmalıdır.

4.3. Dergide, “Araştırma Makalesi” türündeki eserler için “kör hakemlik” sistemi uygulanır.

4.4. “Yayın İlkeleri”ne uygun olan “Araştırma Makalesi” türündeki eserler en az iki “Hakem” tarafından değerlendirilir. Böyle bir eserin yayıma kabul edilebilmesi için eserin gönderildiği iki “Hakem”in de olumlu raporu gereklidir. Raporlardan birinin olumlu, diğerinin olumsuz olması durumunda ilgili eser üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemden gelecek rapor doğrultusunda eserin kabul veya reddine “Yayın Kurulu” karar verir.

4.5. “Yayın İlkeleri”ne uygun olan “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi”, “Konferans/Seminer Metinleri” ve “Haber” türündeki eserlerin yayımlanıp yayımlanmayacağı “Yayın Kurulu”ndan en az iki üyenin raporuna bağlıdır.

4.6. Dergiye gönderilecek “Çeviri” türündeki eserlerin telif haklarıyla ilgili sorunlar daha önceden çeviren(ler) tarafından çözülmüş olmalıdır ve Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bu konuda herhangi bir biçimde taraf değildir.

4.7. Dergiye gönderilen tüm eserlerin, ilgili süreçler tamamlandıktan sonra, olduğu gibi veya kısmen düzeltilerek yayımlanmasına veya aksine “Yayın Kurulu” karar verir ve sonuç, yazar(lar)a bildirilir. Düzeltme istenen eserler, en geç bir ay içinde dergi yönetimine ulaştırılmalıdır.

5. Dergide yayımlanan eserlerin yasal sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir ve eserlerde savunulan fikirler Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin görüşünü yansıtmaz.

6. Yayımlanan eserler için yazar(lar)a telif ücreti ödenmez.

7. Yayımlanan eserlerin telif hakları, ilgili bir beyân olsun-olmasın, *Mavi Atlas* dergisine devredilmiş kabul edilir. Bu husus aynı zamanda, eser sahiplerinin “Tübitak DergiPark” tarafınca belirlenen “Açık Dergi Sistemleri” kurallarını kabul ettiğini de gösterir.

8. Dergide yayımlanan eserlerden kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir.

MAVİ ATLAS: PUBLICATION PRINCIPLES

1. *Mavi Atlas. Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters* (e-ISSN: 2148-5232) is published online twice a year (*Spring and Fall*).

2. The manuscripts sent to the Journal fundamentally have to be related with the field of social sciences and they are categorized into two main groups. First group includes “Research Papers”. The manuscripts in second group consist of “Translation”, “Book Review”, “Discussion”, “Conversation” and “Conference and Seminar Texts” suitable for the aim of Journal and “News” about academic events related with the field primarily in Gümüşhane University.

3. Manuscripts in Turkish, English and German are accepted. (This matter is applied for the manuscripts in first group mentioned in “2nd Matter”. Manuscripts in second group in same matter must be Turkish. Besides, manuscripts of “Translation” category in given matter can be published in both target and source language according to the opinions of “Editorial board”).

4. All manuscripts sent to the Journal are examined by “Editorial Board” in terms of primarily content, writing guidelines and other aspects.

4.1. The manuscripts in the categories of “Research Paper” that are sent to the Journal have to get “Abstract” and “Keywords” in Turkish and English respectively (This matter is not applied to manuscripts in the category of Translation”, “Book Review”, “Discussion”, “Conversation” and “Conference and Seminar Texts” and “News” necessarily).

4.2. The manuscripts in the category of “Research Paper” that are sent to the Journal must be original, unpublished and cannot be submitted simultaneously for publication elsewhere.

4.3. Blind referee system is applied to the manuscripts in the categories of “Research Paper”.

4.4. “Research Papers” those are suitable for “Publication Principles” are evaluated by at least two referees. Favourable reports of two referees are necessary so that such manuscripts can be accepted for publication. In case one of the reports is favourable and the other is unfavourable, relevant manuscript is sent to a third referee. “Editorial Board” decides approval or rejection of manuscript in accordance with report from third referee.

4.5. Whether manuscripts in the form of “Translation”, “Book Review”, “Discussion”, “Conversation”, “Conference and Seminar Papers” and “News” which is complying with “Publication Principles” will be published or not depends on reports of at least two members of “Editorial Board”.

4.6. Copyright problems of “Translation” manuscripts must be resolved by translator(s) and Faculty of Letters of Gümüşhane University is not a party of this matter in some way or another.

4.7. After the process mentioned above is completed, “Editorial Board” decides whether the manuscripts will be published as they are or after partially being edited. Results are sent to author(s). Manuscripts demanded for further revision should be delivered in a month at the latest.

5. Legal liability of manuscripts published in the Journal completely belongs to author(s) and opinions defended do not represent Faculty of Letters of Gümüşhane University.

6. No payments are made to the author(s) for published manuscripts.

7. Copyright of published manuscripts, whether declared or not, is accepted to be transferred to *Mavi Atlas*. This matter also shows that authors accept the rules of *Open Journal Systems*.

8. Citation is allowed provided that reference of journal is given.

MAVİ ATLAS: YAZAR REHBERİ

1. BAŞVURU

Mavi Atlas'a gönderilecek eserler için DergiPark üzerinden giriş yapıp, sistemden yüklenmesi gerekmektedir.

2. ESER TÜRLERİ

Mavi Atlas'ta yayıma kabul edilebilecek eserler esâsen sosyal/beşerî bilimler alanına dâir olmak zorunda olup iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait "Araştırma Makalesi" türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler, derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayıçteki konuların irdelendiği "Çeviri", "Kitap Değerlendirme", "Tartışma", "Söyleşi" ve "Konferans/Seminer Metinleri" ile başta Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen alanla ilgili akademik etkinliklerin takdim edildiği "Haberler"den oluşur.

3. DİL VE ANLATIM

Türkiye Türkçesi ile yazılan makalelerin, yazım kuralları açısından "Türk Dil Kurumu" nun yürürlükteki "Yazım Kılavuzu"na uygun olması gerekir.

4. SAYFA DÜZENİ

Sayfa Yapısı:

Genel sayfa yapısı "A4" formatında, sağ ve soldan "2.5 cm," üst ve alt kenarlardan "3 cm" boşluk bırakılarak hazırlanır.

İlk Sayfa:

"Yazar Bilgileri" sağa yaslı şekilde verilmeli ve alt alta gelecek şekilde şu sırayı takip etmelidir: Yazar Ad ve Soyadı, Unvan, Kurum, ORCID, E-Posta.

"Başlık" Her kelimenin ilk harfi büyük, bold stil ve Garamond yazı karakteri ile 12 punto olacak şekilde ortalanarak yazılmalıdır.

"Alt Başlıklar" ikinci düzey başlıklar baş harfleri büyük olmak üzere koyu ve küçük harflerle, 12 punto yazı karakteriyle yazılmalıdır, paragraf girintisi hizasında olmalıdır.

Not: Başlıklardan önceki boşluklar 6 nk sonrası ise (metinde olduğu gibi) 3 nk satır aralıklı olmalı.

"Öz/Abstract" Türkçe özet en az 200 en çok 300 sözcük arasında ve yazının özünü verecek tarzda hazırlanmalıdır. İngilizce özet ise (İngilizce dil yapısı gereğince) 200-400 kelime arasında olmalı. Paragraf girintisiz, Garamond 10 punto, tek satır aralıklı 3 nk ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır. Özet içinde alıntı, kaynak, şekil, çizelge vb. bulunmamalıdır.

"Anahtar Kelimeler", "Öz"ün hemen altında yer almalı ve en az üç, en çok beş tane anahtar kelime verilmeli; biçim, paragraf girintisiz, Garamond 10 punto, ve tek satır aralıklı ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır. **Ana**

Ana Metin:

“Metin” MS Word programında Garamond 12 punto karakteriyle, paragraf başı ilk satır 1,25 cm ve tek satır aralıklı, her paragraftan sonra 3 nk boşluk bırakılarak ve iki yana yaslanmış olarak hazırlanmalıdır (Transkripsiyonlu metinlerde farklı fontlar kullanılabilir).

Metin içindeki alıntılar italik veya çift tırnak ile gösterilmeli (birisini tercih edilmeli) 44 kelimedenden fazla olan alıntılar ise blok yapılmalı. Blok alıntılar sağ ve soldan 1,25 cm girintili yazılmalı yazı karakteri Garamond 11 punto ve tek satır aralıklı olmalı, üstten ve alttan 6 nk boşluk bırakılmalıdır.

Dipnotlar:

Dipnotlar 10 punto, iki yana yaslı, tek satır aralıklı olmalı ve Garamond yazı karakteriyle yazılmalı. **Dipnotlar:**

Dipnotlar 10 punto, iki yana yaslı, tek satır aralıklı olmalı ve Garamond yazı karakteriyle yazılmalı.

Şekiller ve Tablolar:

Tablo ve şekil başlıkları, tablo ve şekillerin üzerinde numaralandırılarak “Garamond” 11 punto” karakteriyle yazılmalıdır. Tablo ve şekil numarası düz metin ve koyu punto olarak tablonun üzerine yerleştirilmelidir ve nokta konulmamalıdır. Tablolar ve şekiller metinde geçtikleri sıraya göre numaralandırılmalıdır. Her tablo ve şekil kısa ve açıklayıcı bir başlığa sahip olmalıdır. Tablo ve şekil başlığı tablo numarasının hemen altında çift satır aralıklı olarak yer almalıdır. Tablo ve şekil başlığı italik ve ilk harfleri büyük olarak yazılmalı. Tabloda mümkünse dikey çizgiler olmamalı. Tabloya ve şekille ilgili notlar sadece ihtiyaç duyulduğunda eklenmelidir. Bu notlar tablonun altında yer almalıdır. Tablo içi yazım karakteri “Garamond” 11 punto” olmalıdır. Zorunlu durumlarda 8 puntoya kadar düşürülebilir.

Hazırlanan tablo ve şekiller belirtilen sayfa boyutlarını aşmadan metin içerisinde yer alacakları bölüme düzgünce yerleştirilmelidir. Gerekğinde tablo ve şekiller, ekler bölümü oluşturularak kaynaklardan önce gelecek şekilde de metne yerleştirilebilir. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar, şekil ve tabloların hemen altında yer almalı, bunların varsa kaynaklarına metin içi atıf kurallarına uygun olarak yer verilmelidir. Tablo ve şekille ilgili diğer ihtiyaç duyulan diğer bilgiler için bkz. <https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/tables-figures/sample-tables#qualitative>

Fotoğraflar:

Yayına konulacak fotoğraflar, profesyonel nitelikte ve JPEG formatında olmalıdır. Ayrıca şekiller ve tablolar için verilen kurallara uyulmalıdır.

5. KAYNAKÇA HAZIRLAMA VE REFERANS VERME

MAVİ ATLAS APA 7. EDİTİON KAYNAKÇA YAZIM KURALLARI VE ÖRNEKLERİ

Dergimize makale göndermek isteyen değerli yazarlar ve araştırmacılar, Mavi Atlas dergimizin kaynakça yazım kuralları aşağıda detaylı olarak belirtilmiştir. Kuralların dikkatlice okunması ve uygulanması gerekmektedir. Kaynakça yazım kuralları “American Psychological Association (APA) 7. Edition” formatına göre örneklendirilmiştir. Dolayısıyla APA 7’ye göre metin içi atıfların ve kaynakçanın hazırlanması gerekmektedir. Bu hususta aşağıda verilen yönlendirmelerin yapılması yazarlarımız için büyük kolaylık sunacaktır.

Referansların ve atıfların doğru düzenlenmesi, okuyucu ve hakemlerin akademik çalışmayı değerlendirmelerinde büyük bir öneme sahiptir. Bunun için referans kaynaklarınızı dikkatli ve eksiksiz, kolay ve hızlı bir şekilde organize etme, not alma ve tek tıkla atıf/kaynakça oluşturmanızı sağlayan “Mendeley”, “EndNote”, “Zotero” gibi atıf (Citation) programları bulunmaktadır. Bu programların kullanılması oldukça basittir ve tavsiye

edilmektedir. Bu programlar sayesinde hem kütüphanenizi oluşturacak hem de atıflarınızı çok daha rahat bir şekilde oluşturacaksınız. Örneğin, Mendeley atıf programını öğrenmek için aşağıda bağlantı adresleri verilmiş olan videoların izlenmesi ve uygulanması yazarlarımız için büyük kolaylıklar oluşturacaktır.

• **Mendeley Eğitimi - 1 - Hesap oluşturma ve kurulum işlemleri:**

https://www.youtube.com/watch?v=XktNxSRIm38&ab_channel=HakanAkademi

• **Mendeley Eğitimi - 2 - Makale, tez vb. yayınların hesaba eklenmesi:**

https://www.youtube.com/watch?v=WhN9iJ1M7T0&t=23s&ab_channel=HakanAkademi

• **Mendeley Eğitimi - 3 - Atıf yapma ve kaynakça oluşturma:**

https://www.youtube.com/watch?v=AX78rFGoW8A&t=8s&ab_channel=HakanAkademi

Diğer taraftan Amerikan Psikoloji Derneği (APA), 2009'da yayınlanan ve 6. sürüm olarak adlandırılan kılavuzun 7. sürümünü 2019 yılında yayınladı ve beraberinde pek çok yeni güncellemeyi de getirdi. Bu değişiklikleri aşağıdaki listeden inceleyebilir ya da APA resmi sitesinden <https://apastyle.apa.org/> APA 7.0 Yazım Kuralları'na ulaşabilirsiniz.

Yapılan en önemli değişiklikler kısaca şu şekildedir:

Metin içi kaynak alıntıları kısaltılmıştır. APA 6'da birden fazla yazarın olduğu araştırmalardaki atıflarda tüm yazar isimleri yer alırken APA 7'de bu özellik kısaltılarak Acar ve ark. (2020), (Acar vd., 2020) şeklinde yer alıyor.

Basılı bir kitaptan alıntı yaptığınızda yayıncının yerleşim yeri bilgisine referans listesinde artık yer verilmeyecektir.

Yirmi ve daha fazla yazara sahip olan eserlerin kaynakçada listelenmesi kuralında güncelleme yapıldı. APA 6'da kaynakçada en fazla 7 yazar ismi yer alıyordu. APA 7 ile yazar ismi sayısı 20'ye yükseldi.

DOI'lerin biçimlendirilmesiyle ilgili değişikliğe gidildi. Artık DOI (Digital Object Identifier System) adresi URL şeklinde biçimlendirilecek. <https://doi.org/10.1080/02626667.2018.146972>

URL'lerle ilgili "Erişim sağlandı" ifadesiyle ilgili güncelleme yapılmıştır. Alınma tarihi gerekmedikçe artık "URL" ifadesi yazılmıyor. Web sitesi adı eklenir ve web sayfası başlıkları italik olarak yazılır.

E-kitap alıntılarında artık köşeli parantez kullanılmıyor. E-kitabın bulunduğu platform veya cihaz kaynakça gösteriminden kaldırıldı.

Daha kapsayıcı, cinsiyet ayrımsız ve önyargısız bir dil kullanılması yaklaşımı benimsendi.

Tablo ve şekil formatlarında güncelleme yapıldı.

METİN İÇİ GÖNDERMELER

Başkalarının düşünceleri iki şekilde aktarılabilir. Birincisinde özgün (orijinal) anlatım hiç değiştirilmez. Bu şekilde yapılan aktarmaya **doğrudan alıntı** denir. Alıntı metinde özgün kaynaktan geçtiği biçimiyle tırnak işareti içinde gösterilir. Tırnak işareti kapatıldıktan sonra ilgili kaynağa **gönderme** yapılır. Diğerinde ise özgün anlatım değiştirilerek **anlatı/dolaylı alıntı (aktarma)** yapılır. Anlatımın değiştirilmiş olması aidiyeti değiştirmez. Burada düşünce hala bir başkasına aittir ve aidiyeti bildirmek için metin içinde kaynağa **gönderme** yapılması mutlaka gereklidir. Bu hususta;

DOĞRUDAN ALINTI

40 kelimedenden daha az kelimedenden oluşan doğrudan alıntılarda her zaman yazar, yıl ve sayfa aralığı bilgilerine yer verilmelidir. 40 kelimedenden az olan alıntılar, metinde italik veya çift tırnak içinde verilir. Alıntıya metnin ortasındaki cümlelerde yer verilmişse, alıntı yapılan kısım italik veya çift tırnak içinde verildikten hemen sonra parantez içinde kaynağa gönderme yapılır. Sonrasında ise diğer cümlelere devam edilir.

Örnek:

Araştırmada belirlenen unsurlara ilişkin mevcut durumu ortaya koyabilmek ve belirlenmiş hipotezlerin doğruluğunu sınamak için “betimleme yöntemi” kullanılmıştır. Betimleme yöntemi ile “olayların, objelerin, varlıkların, kurumların, grupların ve çeşitli alanların ne olduğu betimlenmeye, açıklanmaya çalışılmaktadır” (Kaptan, 1989: 34).

Ya da:

Araştırmada belirlenen unsurlara ilişkin mevcut durumu ortaya koyabilmek ve belirlenmiş hipotezlerin doğruluğunu sınamak için *betimleme yöntemi* kullanılmıştır. Betimleme yöntemi ile *olayların, objelerin, varlıkların, kurumların, grupların ve çeşitli alanların ne olduğu betimlenmeye, açıklanmaya çalışılmaktadır* (Kaptan, 1989: 34).

Doğrudan alıntı 40 ve daha fazla kelimeden oluşuyorsa sağ ve sol taraftan yarım inç (1.25 cm) içeriden başlanarak tek satır aralığıyla yazılır.

Örnek:

Betimleme yöntemi, Kaptan (1995) tarafından şu biçimde tanımlanmıştır:

Olayların, objelerin, varlıkların, kurumların, grupların ve çeşitli alanların ne olduğunu betimlemeye, açıklamaya çalışan incelemelerdir. Bunlar nedir? sorusuna cevap bulmaya yöneliktir. Bununla mevcut durumlar, koşullar, özellikler aynen ortaya konmaya çalışılır. Betimleme araştırmaları, mevcut olayların daha önceki olay ve koşullarla ilişkilerini de dikkate alarak, durumlar arasındaki etkileşimi açıklamayı hedefler (s. 59).

Doğrudan alıntı yapılan kısımlar orijinal kaynaktaki ile aynı heceleme, yazım ve noktalamaya sahip olmalıdır. Orijinal kaynakta heceleme hatası olsa bile değiştirilmeden aynen bırakılmalıdır.

Eğer doğrudan alıntının belli kısımları çıkarılıyorsa üç nokta (...) ya da dört nokta (...) kullanılması gerekir. Bir cümle içerisinden çıkarma yapılıyorsa üç nokta, iki cümle arasından çıkarma yapılıyorsa dört nokta kullanılır. Bunlar cümlenin başında ya da sonunda kullanılmaz.

Örnek 1:

“Atıf dizinleri farklı kesimler tarafından farklı amaçlar için kullanılabilir. Bu dizinler ... atıfları izlemek suretiyle ilgilenilen konudaki kaynakları gözden geçirmeye de olanak sağlamaktadır” (Al et al., 2014, s. 26).

Örnek 2:

“Atıf dizinleri farklı kesimler tarafından farklı amaçlar için kullanılabilir. .... Ülkelerin bilim politikalarından sorumlu kuruluşlar ise atıf dizinlerindeki verileri performans ölçümü amaçlı kullanmaya başlamışlardır” (Al et al., 2014, s. 26).

Not: Çok uzun doğrudan alıntılar ve başka bir çalışmadaki tablo, şekil, anket vs. gibi materyaller uyarlanmak istendiğinde söz konusu çalışmanın yazarından izin alınması gerekmektedir. APA'nın politikasına göre, bir makaleden ya da bir kitap bölümünden en fazla üç tablo/grafik/şekil alınabilir. Metin alıntısı ise tek bir metin için 400 kelimeyi, toplamda ise 800 kelimeyi geçmemelidir. Aksi durumlarda yazar tarafından telif hakkı sahibinden izin alınmalı ve bu bilgi doğrudan alıntıya verilecek bir dipnot ile belirtilmelidir.

ATIF VE KAYNAKÇA:

Metin içinde yazar veya yazarlara yapılan atıflar aşağıda belirtildiği gibi olması gerekmektedir.

Dikkat! APA yazım stilinde, **dipnot ve sonnot kullanımı pek tercih edilmemektedir.** Bundan dolayı mümkün olduğu kadar az dipnot kullanılmalıdır. Yalnızca çok elzem bir açıklayıcı not gerektiğinde dipnot kullanılmalıdır. Bu bilgi doğrultusunda *Mavi Atlas Dergisi* kaynakça yazımları adım adım incelenmeli ve araştırmanızda uygulanmalıdır.

5. 1.KİTAPLAR:

Kitabın yazarı, yayım yılı, kitap ismi (italik ve küçük harflerle) verilmelidir. Kitap isminin başında ve sonunda nokta olmalı.

Basım bilgileri, italik olmadan başlıktan sonra parantez içinde eklenmelidir.

APA 7 kurallarına göre sadece yayınevi verilmeli ancak yayın yeri verilmemelidir.

Gerek kitapların gerekse kitap bölümlerinin DOI'si varsa, yayıncı adından sonra kaynakçada DOI eklenir. DOI'si yok fakat sabit bir URL'si varsa, referansa kitabın/bölümün URL'si eklenir. Veritabanı referansa dahil edilmez.

Parantez içi atıflarda ve kaynakçada & işareti “and” veya “ve” kelimeleri yerine kullanılmalıdır.

Başlık ögesi bir nokta ile bitirilir. Ancak başlık soru işareti veya ünlem işareti ile bitiyorsa, noktanın yerini o noktalama işareti alır. **Örnek:** Geç başlangıçlı açıklanamayan epilepsi: Neyi kaçıyoruz?

Tek Yazarlı Çalışmalar:

İlgili kısımdan hemen sonra, parantez içinde yazarın soyadı, eserin/çalışmanın yayım yılı ve sayfa numarası sırasıyla, aralarda virgül kullanılarak verilmelidir. Cümlenin tamamlandığını gösteren nokta işareti parantezden sonra konulmalıdır. Öyküleme yöntemiyle ve kitabın bütününe yapılan atıflarda sayfa numarası yer almaz. Verilen sayfa numarası Türkçe makalelerde “s.”, İngilizce makalelerde “p.” kısaltması ile belirtilir.

Dipnotlar metin içi göndermede/atıfta bulunmak amacıyla değil, metinde verilen önemli bir bilgiye ek bir bilgi vermek veya bu bilgiyi genişletmek için kullanılmalıdır ve “dipnot” komutuyla otomatik olarak verilmelidir. Buradaki atıflar da parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayım yılı ve sayfa numarası gelecek şekilde düzenlenmelidir.

Metin İçinde

Anlatı alıntısı: Atalay (2017), Turner (2010).

Parantez içinde alıntı: (Atalay, 2017), (Atalay, 2017, s. 261), (Turner, 2010), (Turner, 2010, p. 262).

Dipnotlar metin içi göndermede/atıfta bulunmak amacıyla değil, metinde verilen önemli bir bilgiye ek bir bilgi vermek veya bu bilgiyi genişletmek için kullanılmalıdır ve “dipnot” komutuyla otomatik olarak verilmelidir. Buradaki atıflar da parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayım yılı ve sayfa numarası gelecek şekilde düzenlenmelidir.

Dipnotta: (Atalay, 2000, s. 15), (Turner, 2010, p. 262).

Kaynakçada:

Şentürk, R. (2014). *Açık medeniyet: Çok medeniyetli toplum ve dünyaya doğru*. İz Yayıncılık.

Atalay, İ. (2017). *Türkiye'nin jeomorfolojisi* (3. baskı). META Basım.

Sapolsky, R. M. (2017). *Behave: The biology of humans at our best and worst*. Penguin Books.

İki yazarlı çalışmalar:

Parantez içi atıflarda ve kaynakçada yazarların soyadları “ve” bağlacı ile bağlanırken “&” işareti kullanılır. Parantez dışında ise “ve” ya da “and” kullanılır.

Metin İçinde:

Anlatı alıntısı: Atalay ve Mortan (2011), Page and Stritzke (2015).

Parantez içinde alıntı: (Atalay & Mortan, 2011), (Atalay & Mortan, 2011, s. 545), (Page & Stritzke, 2015), (Page & Stritzke, 2015, p. 88)..

Kaynakçada:

Atalay, İ. & Mortan, K. (2011). *Türkiye bölgesel coğrafyası*. İnkılap Kitapevi.

Strunk, W. Jr. & White, E. B. (2000). *The Elements of Style*. Longman.

Üç ve daha fazla yazarlı çalışmalar:

Üç ve daha fazla yazarlı çalışmalara gönderme yapılırken APA 7. sürümüne göre metin içi kaynak gösterme artık ilk alıntıdan itibaren kısaltılarak yapılmalıdır. Buna göre yalnızca ilk yazarın soyadı ve “vd.” ifadesi eklenmelidir. İngilizce yazılan çalışmalarda “ve diğerleri” ifadesinin Latince kısaltması olan “et al.” eklenmelidir. Öyküleme yöntemiyle yapılan parantez dışındaki Türkçe göndermelerde/atıflarda ise “vd.” yerine “ve ark.” ifadesi kullanılır.

APA 6’ya göre kaynakçada 7 olan yazar soyisim ve ismin baş harfinin belirtilmesi sayısı APA 7’de 20’ye çıkmıştır. Yeni sürümüne göre, 20 ve daha fazla (20. yazar dahil) yazarı bulunan eserlerde, tüm yazarların adlarının eklenmesi gerekmektedir. Ancak yazar sayısının 21’den fazla olması durumunda ilk 19 yazarın adları ve en son yazarın adı verilerek listelenmelidir.

Metin İçinde:

Anlatı alıntı: Arıboğan ve ark. (2008) iddia etti..., Arıboğan ve ark. savundu (2008)..., Torino et al. (2019) claimed..., Torino et al. argued that (2019)...

Parantez içinde alıntı: (Arıboğan vd., 2008), (Arıboğan vd., 2008, s. 66), (Torino et al., 2019), (Torino et al., 2019, p. 34).

Kaynakçada:

Arıboğan, D.Ü., Ortaylı, İ. & Yavuz, H. (2008). *Cumhuriyetimize dair*. Aşiyen Yayınevi.

Wolfe, J. M., Kluender, K. R., Dennis, L. M., Bartoshuk, L. M., Herz, R. S., Lederman, S. J. & Merfeld, D. M. (2015). *Sensation & perception* (4rd ed.). MA: Sinauer Associates.

Kitapların cilt ve baskı numaralarının belirtilmesi:

Bu kural “Kaynakça” için geçerlidir. Basımlar/baskı bilgisi (revize edilmiş edisyonlar gibi), cilt numaraları ve sayfa numaraları (bölüm sayfa aralığı gibi) başlıktan hemen sonra italik olmadan parantez içerisinde verilir ve parantezden sonra nokta konur.

Numaralandırılmış bir cildin kendi başlığı varsa, cilt numarası ve başlık parantez içinde değil, ana başlığın bir parçası olarak dahil edilir. Yani başlıkta yer alan cilt numarası parantez içine alınmaz. Örnek: *APA endüstriyel ve örgütsel psikoloji el kitabı: Cilt. 1. Organizasyonu inşa etmek ve geliştirmek*.

Kaynakçada:

Tarhan, N. (2014). *Toplum psikolojisi: sosyal şizofreniden toplumsal empatiye* (8. baskı). Timaş Yayınları.

Kabaklı, A. (1992). *Türk edebiyatı* (Cilt 5). Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

Not: Gözden geçirilmiş edisyonlar için aynı şekilde (2. baskı rev.) ya da kitap bölümü sayfa aralığını belirtmek için (Cilt 2, ss. 319-367). Hem baskı hem cilt bilgisi varsa bu öğeler virgülle ayrılır ve baskı numarası önce yazılır (8. baskı, Cilt 2, ss. 319-367).

Yazarı belli olmayan ya da anonim çalışmalar:

Eğer bir çalışmanın yazarı belli değilse metin içerisinde gönderme yapılırken yazar alanında geçen ilk birkaç kelime (genelde başlıktan) ve yıl kullanılır. Metin içi göndermelerde makale başlığı, bölüm başlığı ya da bir web sayfasının adı çift tırnak içinde; dergi, kitap, broşür ya da rapor başlığı ise italik olarak yazılır.

Yazarı anonim olarak belirtilen çalışmalara göndermede duruma göre Anonim (1975), (Anonim, 1975), (Anonim, 1975, s. 63) benzer ifadeler kullanılır. Kaynakçada da yazar kısmına Anonim yazılır.

Kurumların ya da grupların yazar olduğu yayına ilk defa atıfta bulunduğu kurumun/grubun tam adı ve ardından kısaltmasını verilir. Sonraki kullanımlarda sadece kısaltma ve tarih kullanılır. .... (Türk Psikologlar Derneği [TPD], 1997). .... (TPD, 1997) gibi.

Metin İçinde:

(*Türkçe bilim terimleri*, 2011, s. 1750)

Kaynakçada:

Türkçe bilim terimleri sözlüğü: Sosyal bilimler. (2011). Akademi Kitabevi.

Web sayfası, makale başlığı, bölüm başlığı:

Metin İçinde:

(“Hacettepe Üniversitesi Bilgi”, 2010).

Kaynakçada:

Künye Hacettepe Üniversitesi Bilgi Okuryazarlığı Programı. (2010). <http://hubo.hacettepe.edu.tr/>

Dergi, kitap, broşür ya da rapor başlığı:

Metin İçinde:

(*Kütüphaneciliğimiz üzerine*, 1987)

Kaynakçada:

Kütüphaneciliğimiz üzerine görüşler (1987). Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Editörlü Kitaplar:

Sadece editör bilgisi bulunan bir kitabın atfı ve kaynakça bilgisi verilirken, editöre/editörlere yazar kısmında yer verilir ve adından parantez içinde “Ed”/“Eds”, “Haz.” veya ”Yay. haz.” kısaltması eklenir. Parantez içindeki kısaltmadan sonra nokta konur.

Metin İçinde:

Anlatı alıntısı: Tanrıdağ (2015), Tonta (2012).

Parantez içinde alıntı: (Tanrıdağ, 2015), (Tanrıdağ, 2015, s. 34), (Tonta, 2012), (Tonta, 2012, s. 156).

Kaynakçada:

Tanrıdağ, O. (Ed.). (2015). *Davranış nörolojisi: Beyin-davranış ilişkilerinin organizasyon prensipleri, sendromları ve hastalıkları*. Nobel Tıp Kitapları.

Tonta, Y. (2012). Bilgi sınıflama, bilgi düzenleme ve bilgi erişim. İçinde Ö. Külcü, T. Çakmak & N. Özel (Yay. haz.), *Prof. Dr. K. Gülbün Baydur'a armağan* (ss. 155-172). Hacettepe Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.

İki veya üç Editörlü Kitaplar:

Anlatı alıntı: Abulfez ve Sönmez (2017), Goldstein and Hogarth (1997), Connolly et al. (2000).

Parantez içinde alıntı: (Abulfez & Sönmez, 2017), (Abulfez & Sönmez, 2017, s. 44), (Goldstein & Hogarth, 1997), (Harris et al., 2012).

Kaynakçada:

Abulfez, S. & Sönmez, P. (Ed.). (2017). *Uluslararası göç ve çocuklar: International migration and children*. Transnational London.

Goldstein, W. M., & Hogarth, R. (Eds.). (1997). *Research on judgement and decision making*. Cambridge: Cambridge University Press.

Harris, K. R., Graham, S., & Urdan T. (Eds.). (2012). *APA educational psychology handbook* (Vols. 1–3). American Psychological Association.

Yazarı Kurum Olan Kitaplar:

Yazar olarak bir grup/tüzel kişi (dernekler, şirketler, devlet kurumları ve diğer çalışma grupları gibi) ifade ediliyorsa bu gruba ilişkin ad bilgisi metin içindeki göndermede oldukça açık ve anlaşılır biçimde verilmelidir. Grup adı bazı durumlarda kısaltılabilir. Eğer grup adı uzunsa, kısaltma herkesçe anlaşılır oluyorsa veya ada yönelik zaten bilinen bir kısaltma var ise ilk kullanımda hem açık hali hem kısaltma hali kullanılıp, sonraki kullanımlarda ise sadece kısaltma kullanılabilir. Eğer grup adı kısa ise veya kısaltması herkesçe anlaşılır olmuyorsa tüm göndermelerde adın açık hali yazılır.

Kaynakçada APA 6'da yer ve yayıncı bilgisi yer alırken (yayıncı bilgisi için “Yazar” veya “Author” yazılırken. APA 7'da yer ve yayıncı bilgisine gerek kalmamıştır. Eğer DOI numarası varsa eklenir.

Metin içinde:

Cümle içinde ilk gönderme (Anlatı alıntı): Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK, 2013).

Cümle içinde ikinci ve sonraki göndermeler: TÜBİTAK (2013).

Parantez içinde ilk gönderme: (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu [TÜBİTAK], 2013).

Parantez içinde ikinci ve sonraki göndermeler: (TÜBİTAK, 2013).

Parantez içinde ilk gönderme: (Türk Dil Kurumu [TDK], 2012, s. 38)

Parantez içinde ikinci ve sonraki göndermeler: (TDK, 2012, s. 38).

Kaynakçada:

Türk Dil Kurumu. (2012). *Yazım kılavuzu* (27. baskı).

American Psychiatric Association. (1980). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (3rd ed.).

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>

Kaynakçada:

Türk Dil Kurumu. (2012). *Yazım kılavuzu* (27. baskı).

American Psychiatric Association. (1980). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (3rd ed.).

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>

Kitapta Bölüm

Editörlü bir kitaptaki bir bölüme atıf yapılmışsa bunu kaynakçada gösterirken editör adına yazar kısmında değil, ilgili bölümün başlığından sonra yer verilir. Bölüm başlığı italik yazılmaz. Editör bilgisi başlıktan hemen sonra italik olmadan ve bir editör için “(Ed.)” kısaltması, birden fazla editör için “(Eds.)” kısaltması kullanılır.

Yazarın Soyadı, A. (Yayın Yılı). Bölümün başlığı. İçinde editör A. Soyadı & Editör A. Soyadı (Ed/Eds.), Kitabın başlığı, (sayfa aralığı). Yayınevi.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Yücel ve Gülveren (2019), Dillard (2020), Aron et al. (2019).

Parantez içinde alıntı: (Yücel & Gülveren, 2019), (Yücel & Gülveren, 2019, s. 76), (Dillard, 2020), (Dillard, 2020, p. 125), (Aron et al., 2019), (Aron et al., 2019, p. 350).

Kaynakçada:

Yücel, C. & Gülveren, H. (2006). Sınıfta öğrencilerin motivasyonu. İçinde M. Şişman & S. Turan (Eds.), *Sınıf yönetimi* (ss. 74-88). Pegem Akademi Yayıncılık.

Dillard, J. P. (2020). Currents in the study of persuasion. In M. B. Oliver, A. A. Raney, & J. Bryant (Eds.), *Media effects: Advances in theory and research* (4th ed., pp. 115–129). Routledge.

DOI'si olanlara örnek:

Aron, L., Botella, M., & Lubart, T. (2019). Culinary arts: Talent and their development. In R. F. Subotnik, P. Olszewski-Kubilius, & F. C. Worrell (Eds.), *The psychology of high performance: Developing human potential into domain-specific talent* (pp. 345–359). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000120-016>

URL'si olanlara örnek:

Thestrup, K. (2010). To transform, to communicate, to play—The experimenting community in action. In E. Hygum & P. M. Pedersen (Eds.), *Early childhood education: Values and practices in Denmark*. Hans Reitzels Forlag. <https://earlychildhoodeducation.digi.hansreitzel.dk/?id=192>

Kitap: Çeviri

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Arasteh (2000).

Parantez içinde alıntı: (Arasteh, 2000), (Arasteh, 2000, s. 150).

Kaynakçada:

Arasteh, A. R. (2000). *Aşkta ve yaratıcılıkta yeniden doğuş: Mevlana Celaleddin Rumi'nin kişilik çözümlemesi*. (B. Demirkol & İ. Özdemir, Çev.). Kitabiyat.

Aynı yazar tarafından aynı yıl içinde yapılmış farklı çalışma

Bir yazarın aynı yıl yaptığı çalışmalar, yıldan sonra a, b, c... harfleri eklenmek suretiyle ayırt edilir.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Glenn and Johnson (1964a), Glenn and Johnson (1964b, p. 90).

Parantez içinde alıntı: (Glenn & Johnson, 1964a), (Glenn & Johnson, 1964b, p. 90).

Kaynakçada:

Glenn, W. H. & Johnson, D. A. (1964a). *Calculating devices*. John Murray.

Glenn, W. H. & Johnson, D. A. (1964b). *Graphs*. Murray.

E-kitap: Tüm kitap:

E- kitabın varsa DOI numarası eklenir. DOI yoksa ve sabit bir URL'si varsa, kaynakçada e-kitabın veya e-kitapta bölümün URL'si eklenir. Veritabanı referansa dahil edilmez. İnternet adresinin başına “URL” ifadesi veya sonuna “Erişim tarihi” eklenmez.

Metin içinde

Anlatı alıntı: Özsoysal (2002), Jackson (2019).

Parantez içinde alıntı: (Özsoysal, 2002), (Özsoysal, 2002, s. 12), (Jackson, 2019), (Jackson, 2019, p. 12).

Kaynakçada:

Özsoysal, F. (2002). *Tiyatro metinlerinde alımlama ve metin stratejileri*.
<http://www.altkitap.com/kitap.asp?kitapid=16>

Jackson, L. M. (2019). *The psychology of prejudice: From attitudes to social action* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000168-000>

E-kitap: Bir veri tabanından bölüm:

Metin içinde

Anlatı alıntı: Mitchell (1913).

Parantez içinde alıntı: (Mitchell, 1913), (Mitchell, 1913, p. 88).

Kaynakçada:

Mitchell, HW (1913). Alcoholism and alcoholic psychoses. In WA White & SE Jelliffe (Ed.), *The modern treatment of nervous and mental disorders*, Vol. 1 (pp. 287–330). Lea and Febiger. <https://doi.org/10.1037/10639-007>

5. 2. MAKALELER:

Dergi makalesinin DOI'si yoksa ve akademik bir araştırma veri tabanından geliyorsa basılı dergi gibi yazılır fakat bir makalenin DOI'si varsa, DOI eklenir. Yine makalenin DOI'si yoksa ancak okuyucular için çözümlenecek bir URL'si varsa (örneğin, bir veri tabanının parçası olmayan çevrimiçi bir dergiden geliyorsa), makalenin URL'si referansın sonuna eklenir.

Dergi makalesinde makale numarası varsa, sayfa aralığı yerine “Makale” kelimesi ve ardından makale numarası eklenir.

Makalelerde makale ismi küçük harflerle düz ancak dergi ismi büyük harfle başlayacak ve italik şekilde yazılmalıdır. Dergi cilt sayısı italik ancak sayı no parantez içinde düz olmalıdır.

Basılı dergi makalesi: 1 yazarlı

Metin içinde

Anlatı alıntı: Uzun (1991), Coren (2019).

Parantez içinde alıntı: (Uzun, 1991), (Uzun, 1991, s. 88), (Coren, 2019).

Kaynakçada:

Uzun, A. (1991). Karaca Mağarası (Torul-Gümüşhane). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu, *Coğrafya Araştırmaları*, 3, 15–24

Coren, S. (1986). An efferent component in the visual perception of direction and extent. *Psychological Review*, 93(4), 391-411.

Basılı dergi makalesi: 2 yazarlı:

Anlatı alıntı: Bahadır ve Özdemir (2011), Kirkman and Rosen (1999).

Parantez içinde alıntı: (Bahadır & Özdemir, 2011, s. 325), (Kirkman, & Rosen, 1999, p. 288).

Kaynakçada:

Bahadır, M. & Özdemir, M. A. (2011). Acıgöl Havzası'nın sayısal topoğrafik analiz yöntemleri ile morfolojik jeomorfolojisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(18), 323–344.

Kirkman, B. L., & Rosen, B. (1999). Beyond selfmanagement: Antecedents and consequences of team empowerment. *Academy of Management Journal*, 42, 58-74.

Basılı dergi makalesi: 3 ve daha fazla yazarlı:

Üç ve daha fazla yazarlı çalışmalara gönderme yapılırken APA 7. sürümüne göre metin içi kaynak gösterme artık ilk alıntıdan itibaren kısaltılarak yapılmalıdır. Buna göre yalnızca ilk yazarın soyadı ve “**vd.**” ifadesi eklenmelidir. İngilizce yazılan makalelerde “**ve diğerleri**” ifadesinin Latince kısaltması olan “**et al.**” eklenmelidir. Öyküleme yöntemiyle yapılan parantez dışındaki Türkçe göndermelerde/atıflarda ise “**vd.**” yerine “**ve ark.**” ifadesi kullanılır.

APA 6'ya göre kaynakçada 7 olan yazar soyisim ve ismin baş harfinin belirtilmesi sayısı APA 7'de 20'ye çıkmıştır.

Anlatı alıntı: Arasil ve ark. (2020), Gren et al. (2003).

Parantez içinde alıntı: (Arasil vd., 2020, s. 20), (Gren et al., 2003, p. 420).

Kaynakçada:

Arasil, A., Turan, F., Metin, B., Sinirlioğlu Ertaş, H. & Tarhan, N. (2020). Positive Psychology Course: A Way to Improve Well-Being. *Journal of education and Future*, (17), 15- 23.

Gren, S. G., Welsh, M. A., & Dehler, G. E. (2003). Advocacy, performance, and threshold influences on decisions to terminate new product development. *Academy of Management Journal*, 46(4), 419-434.

Elektronik dergi makalesi, DOI numarası olan:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Hatipoğlu ve Uzun (2020), Grady et al. (2019).

Parantez içinde alıntı: (Hatipoğlu & Uzun, 2020, s. 24), (Grady et al., 2019).

Kaynakçada:

Hatipoğlu, İ. K. & Uzun, A. (2020). Melet Irmağı Havzası'nda erozyon riskinin Micon modelini ile değerlendirilmesi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 74, 17–31. <https://doi.org/10.17211/tcd.644135>

Grady, J. S., Her, M., Moreno, G., Perez, C., & Yelinek, J. (2019). Emotions in storybooks: A comparison of storybooks that represent ethnic and racial groups in the United States. *Psychology of Popular Media Culture*, 8(3), 207–217. <https://doi.org/10.1037/ppm0000185>

Elektronik dergi makalesi, DOI numarası olmayan URL gerektiren:

Bir makalenin DOI numarası yoksa fakat okuyucular için çözümlenecek bir URL'si varsa ve makale bir veritabanının parçası olmayan çevrimiçi bir dergide yer alıyorsa makalenin URL'si eklenmelidir.

Metin İçinde:

Anlatı Alıntı: Karaçay Türkal (2019).

Parantez içinde alıntı: (Karaçay Türkal, 2019, s. 285), (Karaçay Türkal, 2019).

Kaynakçada: Karaçay Türkal, M. (2019). Erzurum Valisi Şahin Mustafa Paşa'nın Muhallefatı, Selçuk Üniv. Sos. Bil. Ens. Der., Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı, 283-295. <http://usad.selcuk.edu.tr/usad/article/view/306>

Elektronik dergi makalesi, DOI ve URL'si olmayan: Bir makalenin DOI numarası yoksa ve bu makale bir veritabanından sağlanıyorsa (google scholar, scopus, web of science vs.), bu durumda referans, basılı bir dergi makalesi ile aynıdır.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Zeybek (2005).

Parantez içinde alıntı: (Zeybek, 2005, 240)

Kaynakçada: Zeybek, H. İ. (2005). 2-3 Mart 2005 Turhal sel afeti ve sonuçları. *Eastern Geographical Review*, 21, 233–248.

5. 3. SÖZLÜK / ANSİKLOPEDİ MADDESİ:

Ansiklopedi Maddesi:

Anlatı alıntı: Keyormarsi et al. (2007).

Parantez içinde alıntı: (Keyormarsi et al., 2007), (Keyormarsi et al. 2007, p. 200).

Kaynakçada:

İpekten, H. (1991). Azmî-zâde Mustafa Hâletî. İçinde *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 4, ss. 348-349). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Keyormarsi, K., O'Leary, N. & Pardee, A. B. (2007). Cell division. İçinde *McGraw-Hill encyclopedia of science & technology* (9. baskı, cilt 3, ss. 618-621). McGraw-Hill.

Sözlük:

Sözlüklerde genelde yazar ve yayıncı aynı olur bu nedenle ad tekrarından kaçınmak için yalnızca sözlük adı yazar ögesinde görünür.

Sözlük başlığından sonra parantez içinde sözlükle ilgili basım bilgileri italik olmadan yazılır.

Sözlük başlığından sonra parantez içinde hem baskı hem de sayfa numarası varsa, bunları virgülle ayırarak aynı parantez içine yerleştirin.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Devellioğlu (1996), Merriam-Webster (2003).

Parantez içinde alıntı: (Devellioğlu, 2007, s. 238), (Merriam-Webster, 2003).

Kaynakçada:

Devellioğlu F. (1996). Eşref. İçinde *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük* (13. Baskı, s. 238).

American Psychological Association. (2015). Mood induction. In *APA dictionary of psychology* (2nd ed., p. 667).

Merriam-Webster. (2003). Litmus test. In *Merriam-Webster's collegiate dictionary* (11th ed., p. 727).

Çevrimiçi Sözlük:

Çevrimiçi sözlükler zamanla güncellendiğinden referansta erişim tarihi eklenmesi gerekir.

Türk Dil Kurumu. (t.y.). Tayak. İçinde *Tarama Sözlüğü*. 18 Haziran 2021'de <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

American Psychological Association. (n.d.). Just-world hypothesis. In *APA dictionary of psychology*. Retrieved January 18, 2020, from <https://dictionary.apa.org/just-world-hypothesis>

Merriam-Webster. (n.d.). Semantics. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved January 4, 2020, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/semantics>

5. 4. TEZLER:

Bir tezin veri tabanı teze yayın numarası veriyorsa, yayın numarası tez başlığından sonra parantez içinde italik olmadan yazılır. “Doktora tezi” veya “Yüksek lisans tezi” tanımından sonra virgül ve dereceyi veren kurumun adı eklenir. Bu bilgi tez başlığından ve parantez içinde bulunan yayın numarasından sonra köşeli parantez içinde yer alır. Referansın kaynak ögesinde tezin yer aldığı veri tabanının, havuzun veya arşivin adı girilir.

Eğer bir tez üniversite gibi bir kurumun arşivinde yer alıyorsa ve bu okuyucu için linkten ulaşılabilir durumdaysa veritabanı belirtilir, URL eklenir.

Veritabanı veya arşiv, kullanıcıların tezi görebilmeleri için oturum açmalarını gerektiriyorsa, yani URL okuyucular için çalışmayacaksa, referans veri tabanı adıyla sonlandırılır.

Tezler kitaplaştırılıp yayınevlerinde yayımlandığında ya da yukarıda belirtildiği gibi veri tabanında veya bir arşivde bulunup oradan ulaşılabildiğinde yayımlanmış kategorisinde yer alır. Kitaplaştırılmış olanlar kaynakçada kitap formatında yazılır.

Eğer bir tez belirtilen kategoride değilse yani yayımlanmamışsa, köşeli parantez içinde [Yayımlanmamış doktora tezi] veya [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] açıklaması tez veya tez başlığından sonra yapılır. Referansın kaynak ögesinde, dereceyi veren kurumun adı belirtilir. Aynı format, lisans tezleri de dahil olmak üzere diğer yayımlanmamış tezler için de uygulanır.

Elektronik tez:

YÖK tez veritabanında yer alan tezler:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Gökçe (2019).

Parantez içinde alıntı: (Gökçe, 2019), (Gökçe, 2019, s. 23).

Kaynakçada:

Gökçe, U. (2019). *Orban Veli şairinde özne ve varoluş sorunsalı* (Tez No. 568510) [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Kurumsal arşivde arşivlenmiş tez:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Bilir (2014),

Parantez içinde alıntı: (Bilir, 2014), (Bilir, 2014, s. 40).

Kaynakçada:

Bilir, C. (2014). *Supply chain network optimization model incorporating competitive facility location problems*. [Doktora tezi, Doğu Üniversitesi]. DÜ Kurumsal Akademik Arşiv. <https://hdl.handle.net/11376/1039>

URL'si herkes için çalışmayan tez:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Kabir (2016).

Parantez içinde alıntı: (Kabir, 2016), (Kabir, 2016, p. 43).

Kaynakçada:

Kabir, J. M. (2016). *Factors influencing customer satisfaction at a fast food hamburger chain: The relationship between customer satisfaction and customer loyalty* (Publication No. 10169573) [Doctoral dissertation, Wilmington University]. ProQuest Dissertations & Theses Global.

Yayımlanmış tez (Kitap olarak):

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Erol (2019).

Parantez içinde alıntı: (Erol, 2019), (Erol, 2019, s. 58).

Kaynakçada:

Erol, G. (2019). *Kelâmi sahada estetik yapı organizasyonu*. Ötüken Neşriyat.

Yayımlanmamış tez:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Onat (2016), Harris (2014).

Parantez içinde alıntı: (Harris, 2016), (Onat, 2014, s. 43).

Kaynakçada:

Onat, E. (1987). *Çift serili korelasyon üzerinde bir inceleme* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi.

Harris, L. (2014). *Instructional leadership perceptions and practices of elementary school leaders* [Unpublished doctoral dissertation]. University of Virginia.

5. 5. SEMPOZYUM / KONFERANS BİLDİRİLERİ:

Sempozyum/Kongre/Konferans bildirilerine atf için:

Referansta önce yazar ögesine yer verilir. Tarih ögesinde Sempozyumun tam tarihleri belirtilir.

Sunumun çeşidi başlıktan sonra köşeli parantez içinde açıklanır. Tanım esnekler (örneğin, "[Konferans oturumu]", "[Bildiri sunumu]", "[Poster oturumu]", "[Açılış konuşması]") gibi.

Konferansın veya toplantının adı ve referansın kaynak ögesindeki yeri belirtilir.

Konferans sunumunun videosu veya pdf linki mevcutsa, referansın sonuna bu bağlantı eklenir.

Yalnızca bir konferans sunumunun özetine atıfta bulunmak için, parantez içindeki açıklamanın bir parçası olarak "özet" bilgisi verilir. Örneğin, "[Bildiri sunumu özeti]".

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Işık ve ark. (2018), Evans et al. (2019).

Parantez içinde alıntı: (Işık vd., 2018), (Evans et al., 2019).

Kaynakçada:

Işık, F., Bahadır, M. ve Çağlak, S. (2018, 18-20 Ekim). *Artvin ilinde yağışın mekânsal dağılışı üzerine bir deneme: Schreiber formülü* [Bildiri sunumu]. Uluslararası Artvin Sempozyumu, Artvin, Türkiye. <https://www.artvin.edu.tr/uploads/ias.artvin.edu.tr/userfiles/files/ias2018>

Evans, A. C., Jr., Garbarino, J., Bocanegra, E., Kinscherff, R. T., & Márquez-Greene, N. (2019, August 8–11). *Gun violence: An event on the power of community* [Conference presentation]. APA 2019 Convention, Chicago, IL, United States. <https://convention.apa.org/2019-video>

Basılmış/yayımlanmış sempozyum/Kongre/konferans bildirilerine atf:

Bir dergide yayınlanan konferans bildirileri, dergi makaleleriyle aynı formatı takip eder.

Tüm kitap bölümü olarak yayınlanan konferans bildirileri, düzenlenmiş kitaplarla aynı referans formatını takip eder.

Herhangi bir veri tabanından ulaşıyorsa link eklenmez fakat DOI veya URL adresi mevcutsa eklenir.

Tam metin bildiriler kitabında ise:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Bilkan (2007), Bedenel et al. (2019).

Parantez içinde alıntı: (Bilkan, 2007), (Bilkan, 2007, s. 612), (Bedenel et al., 2019), (Bedenel et al., 2019, p.230).

Kaynakçada:

Bilkan, A. F. (2007). Amasya'nın Osmanlı dönemi kültür hayatındaki yeri ve önemi. İçinde Y. Bayram (Ed.), *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (ss. 611-620). Hilal Yayınları.

Bedenel, A.-L., Jourdan, L., & Biernacki, C. (2019). Probability estimation by an adapted genetic algorithm in web insurance. In R. Battiti, M. Brunato, I. Kotsireas, & P. Pardalos (Eds.), *Lecture notes in computer science: Vol. 11353. Learning and intelligent optimization* (pp. 225–240). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-05348-2_21

5.6. ARŞİV BELGELERİ VE KOLEKSİYONLAR

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/archival>

5.7. RAPORLAR:

Devlet Kurumları, Bireysel Yazar, Broşür, Etik Kod, Bilgi Sayfası, ISO Standart, Basın Bülteni ve Teknik İnceleme raporlarına atf örneklerini incelemek için APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples#textual-works>

5.8. WEB SAYFASI:

Çok çeşitli “Web Sayfası Referansları” mevcuttur. Bunların içerisinde referansınıza uygun kategoriyi görmek ve kullanmak için APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples/webpage-website-references>

5.9. SOSYAL MEDYA:

Facebook, Instagram,, LinkedIn, Çevrimiçi Forum (Örn. Reddit), Tiktok, Twitter gibi referanslar için aşağıdaki APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples/webpage-website-references>

5.10. GÖRSEL VE İŞİTSEL MEDYA:

Tüm görsel ve işitsel medya referansları için aşağıda APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples#audiovisual-media>

5. 11. VERİ KÜMELERİ:

Veri kümesi ve araç kutusu referansları için aşağıda bulunan APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples#data-sets>

Not: Bu rehberde bulunmayan veya belirtilmeyen hususlar için <https://apastyle.apa.org/> adresini ziyaret edebilirsiniz.

“Kaynak gösterme bilim ve sanat etiğinin gereğidir.”

MAVİ ATLAS: AUTHOR GUIDELINES

1. SUBMISSION

For the works to be sent to the *Mavi Atlas*, it must be logged in via DergiPark and uploaded from the system.

2. GENRES

The manuscripts sent to the Journal fundamentally have to be related with the field of social sciences/humanities and they are categorized into two main groups. First group includes "Research Papers". The manuscripts in second group consist of "Translation", "Book Review", "Discussion", "Conversation" and "Conference and Seminar Texts" suitable for the aim of Journal and "News" about academic events related with the field primarily in Gümüşhane University.

3. LANGUAGE AND EXPRESSION

Papers written in Turkish should be in accordance with "Spelling Dictionary" of "Turkish Language Association".

4. PAGE LAYOUT

Paper Framework

General page structure is prepared in A4 format with 2.5 cm from right and left margin 3 cm from top and bottom margin.

First page

"Author information" should be aligned to right margin and follow this order one under the other; Name and Surname, Title, Institution, E-Mail.

"Title" should be written in the centre, the first letter of the words should be written in capital and bold style, Garamond 12 type size.

"Subtitles" second level titles should be written in bold, lowercase letters, 12 type size and the initial letters of the words of the titles must be uppercase. Also should be at paragraph level

Note: The spaces before the titles should be 6 pt and then (as in the text) 3 pt line spacing.

"Abstract" Turkish abstract should be between 200 and 300 words and briefly present the topic. The English abstract (according to the English language grammar) should be between 200-400 words. format should be as unindent paragraph, Garamond 10 type 3 pt size, one line space and text justified between margins. The abstract should not contain abbreviations or references, chart or figures etc.

"Key Words" should be under the abstract and include at least 3 and most 5 words. Page format should be as unindent paragraph, Garamond 10 type size, one line space and text justified between margins.

Text

"Text" should be prepared in MS Word programme with Garamond 12 type size, first line indented, one line spacing and 3 pt space after each paragraph and it should be justified between margins.

Reference citations in text should be italic or double quoted (one of the options should be used.) References more than 44 words should be block quotations. Blockquotes should be indented 1.25 cm from the left and right margin. The font should be set as "Garamond" and the font size should be set as "11 points". 'Single line spacing' should be used as line spacing. 6 nk (inches) should

be left from above and below. be set as "11 points". 'Single line spacing' should be used as line spacing. 6 nk (inches) should be left from above and below.

Disclosures

Footnotes should be 10 points, justified, single spaced and should be written in Garamond font.

Figures and Tables

Table and figure captions should be numbered above the tables and figures and written with "Garamond" 11 point font. Table and figure numbers should be placed above the table in plain text and bold font, and no dots should be placed. Tables and figures should be numbered according to the order they appear in the text. Each table and figure should have a short and descriptive title. Table and figure title should be placed just below the table number, double-spaced. Table and figure titles should be written in italics and the first letters in capital letters. If possible, there should be no vertical lines in the table. Notes on the table and figure should be added only when needed. These notes should be placed at the bottom of the table. The font for the table should be "Garamond", 11 points. In mandatory cases, it can be reduced to 8 points.

Prepared tables and figures should be placed neatly in the section where they will be in the text, without exceeding the specified page dimensions. When necessary, tables and figures can be placed in the text before the references by creating an appendix section. Where necessary, explanatory footnotes or abbreviations should be placed just below the figures and tables, and their sources, if any, should be included in accordance with the in-text citation rules. For other needed information about the table and figure, see. <https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/tables-figures/sample-tables#qualitative>

Photos

Photos in publication should be professional and in JPEG format. Also rules for tables and figures should be obeyed.

5. REFERENCES

As of October 2021, bibliography and citations will be based on APA 7 spelling rules. You can visit <https://apastyle.apa.org/>.